ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ТАУБАЕВА Ш.Т., ИМАНБАЕВА С.Т.,
БЕРИКХАНОВА А.Е.

ПЕДАГОГИКА

Алматы
2018

ӘОЖ 37.0(075.8)
КБЖ 74.00я73

Т 24

Оқулық Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті жанындағы Республикалық оқу - әдістемелік кеңесінің «Білім» мамандықтары тобы бойынша Оқу - әдістемелік бірлестігінің мәжілісінде бекіді. Хаттама № 2, 30 наурыз, 2018жыл.

Пікір жазғандар:
Әмірова Ә.С. - пед. ғыл.докторы, профессор;
Меңлібекова Г.Ж.- пед. ғыл.докторы, профессор;
Мыңбаева А.Қ.- пед. ғыл.докторы, профессор;

Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т.,
Берикханова А.Е.
Т 24 Педагогика./Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т.,Берикханова А.Е.
Оқулық.– Алматы: ОНОН. 2018, - 357 бет.

ISBN 978-601-298-624-2

Оқулық жаңа типтік оқу бағарламасы бойынша педагогикалық мамандықтарына арналып жазылған.Оқулықтаотандық білім беру жүйесінің әлемдік білім кеңістігіне ену үдерісіндегі парадигмалық өзгерістер қарастырылады. Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігі, жаңа формациядағы педагог тұлғасын қалыптастыруға қойылатын негізгі талаптары мен қағидалары қамтылады. Әлеуметтік-мәдени жағдайлардағы білім берудің рөлі, педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негіздері мен әдістері, педагогикалық кәсіп пен іс-әрекеттің, педагогтың тұлғасы және оның кәсіби құзыреттілігі, үздіксіз кәсіби өсуінің факторлары қарастырылады.

Тұтас педагогикалық үдерістің құрылымы, қазіргі мектептегі білім мазмұнының ғылыми негізі, тәрбиенің мәні мен мазмұны, отбасытәрбиесініңнегіздері, оқыту формалары, әдістері мен құралдары,мұғалімнің кәсіби іс-әрекетіндегі жаңашыл технологиялардың мазмұны жан-жақты қамтылады.

Оқулық жоғары оқу орнының студенттеріне, магистранттарға, докоранттарға және білім беру ұйымдарының қызметкерлеріне арналады.

ӘОЖ 37.0(075.8)
КБЖ 74.00я73

ISBN 978-601-298-624-2

©Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т.,
Берикханова А.Е., 2018

ПЕДАГОГИКА оқулығыАбай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалықуниверситетінің 90 жылдық мерейтойына арналады. Осы университеттің шәкірттері ретінде мерейтойға қосқан үлесіміз деп қабылдаңыздар.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы егеменді ел болып, тәуелсіздіктің тұтқасын берік ұстанғаннан бері қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, саяси, мәдени өзгерістер де жаңа сапалық деңгейде көріне бастады. Ал қоғамдағы өзгерістердің барлығы білім беру саласына, өскелең жас ұрпақтың санасына тікелей әсерін тигізетіні анық. Сол себептен білім беру мазмұнында да жаңа көзқарастар, жаңа парадигмалар пайда болып, оларды іске асыру жолдары іздестірілуде.

XXI ғасырдың ұстаздары да сан ғасырлар бойы ата-бабаларымыздан мирас болып қалған асыл әлеуметтік тәжірибені, өнегелі өсиеттер мен мәдени мұраны ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп, қоғамының интеллектуалдық әлеуетін нығайтуға ұмтылысы-болашағымыздың іргетасының берік қалануының кепілі.

Оқулықтың ***«Педагогикалық мамандыққа кіріспе»***атты ***бірінші бөлімінде***заманауи білім берудің, оның рөлі мен ерекшеліктерін, білімнің әлеуметтік мәнін, парадигмасы: нәтижеге және жеке тұлғаға бағдарлануын аша отырып, білім беру құндылық, жүйе,үдеріс және нәтиже ретінде, адамның тұлғалық және кәсіптік дамуының факторы ретінде нақтыланады.

XXI ғасырдағы стратегиялық басымдылық тұрғысынан дүниежүзілік білім беру жүйесінің негізгі даму бағыттары, үздіксіз, ашық бі-лім беруге ауысу-қазіргі білім берудің дамуындағы жетекші дүниежүзілік тенденциялардың бірі екені, білім беру жүйесінің заңнамалық негіздері, білім алушылар тұлғасының зияткерлік әлеуеті, функционалдық сауаттылығын дамытудың негізі, педагогтың жеке тұлғаның қалыптасуындағы және оның орта білім міндеттерін шешудегі рөлі, педагог әрекетінің мамандыққа сай сипаттамалары қарастырылады.

Педагогикалық кәсіп пен іс-әрекеттің жалпы, білім беру деңгейлері бойынша, педагогтың білімі, білігі, іскерлігі және тұлғалық қасиеттеріне қойылатын талаптар жүйесі ретінде, педагогтың тұлғасы және оның кәсіби құзыреттілігіне, педагогтың үздіксіз кәсіби өсуі факторларына жан-жақты тоқталған.

«Педагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері» атты **екінші бөлімде** педагогика ғылымының қалыптасуы мен дамуы, педагогика ғылымдарының қоғамның заманауикезеңіндегі міндеттері, негізгі категориялары, ғылымның әдіснамасы мен педагогтың әдіснамалық мәдениеті, ғылыми-педагогикалық зерттеудің мәні мен мазмұны, әдістері, әдістемесі қарастырылады.

Жеке тұлға тәрбиенің объектісі, субъектісі ретінде және оның дамуы мен қалыптасуының факторы,тәрбиелеу факторларының философиялық ережелері мен әдіснамалық негізі ашылып беріледі.Тұлғаны дамытудың және қалыптастырудың қозғаушы күштері мен негізгі заңдылықтары, өзін-өзі тәрбиелеу, отбасы тәрбиесі және білім берудегі инклюзивті әдіс-тәсіл және оны Қазақстанда іске асыру айқындалған.

«Тұтас педагогикалық үдерістің теориясы мен практикасы» атты **үшінші бөлімде** тұтас педагогикалық үдерістің (ТПҮ) мәні және құрылымы, қызметтері, қозғалыс тетіктері жан-жақты ашылып беріледі. Педагогикалық ойлар тарихындағы тәрбие мақсаты, мазмұны, тәрбиенің түрлері, тәрбиелік үдеріс, ұлттық тәрбиелік идеал, әлеуметтендіру, әлеметтенудің түрлері, өзін-өзі дамыту,жалпыадамзаттық құндылықтар, мәдениеттілік, жеке тұлғаны жан-жақты үйлесімді дамыту идеясы, ұлттық құндылық бағдар, дүниетаным, тәрбие үдерісін изгілендіру және демократияландыру, құзыреттілік тұрғысы негізіндегі тұтас педагогикалық үдеріс жүйетүзуші факторы тұрғысынан анықталған. Тұтас педагогикалық үдерістің құрамды бөлігі-оқытудың негізгі категорияларына, оқытудың әдіснамалық негізі, құрылымы, мақсаты мен міндеттері, заңдылықтары және қағидалары, формалары, әдіс-тәсілдері, құралдары, 12-жылдық мектептегі оқытудың өзіндік ерекшеліктері мен мұғалімнің кәсіби іс-әрекетіндегі педагогикалық технологиялар, мұғалімнің технологиялық құзыреттілігінің құрылымы мен мазмұны берілген.

Әрбір тақырыпшада берілген негізгі теориялар, тұжырымдамалар, заңдылықтар, ұстанымдар, ұғымдық апарат, әдістерді, жалпы адамзаттық және ұлттық құндылықтарды болашақ педагогтың кәсіби-тұлғалық сапаларын дамытуға бағытталған. Оқулықтағы сұрақтар мен тапсырмалар студенттердің емтиханға даярлануын жеңілдету мақсатын көздейді. Тесттік тапсырмалар студенттердің білімін сырттай бақылау тесттерінің құрылымын ескеріп берілді.

«Педагогика» оқулығы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі бекіткен мемлекеттік стандартқа сай, 5В010000 «Білім» тобындағы бакалавриат мамандықтарындаоқитын студенттерге жәнемагистранттарға, докоранттарға, мектеп мұғалімдеріне, оқу-тәрбие мәселелерімен айналысатын оқырмандарға арналған.

Кітап бірінші рет басылымға ұсынылып отырғандықтан, авторлар оқырмандардың ұсыныстарын, пікірлерін, тілектерін, кеңестерін оқулықты одан әрі жетілдіру мақсатында үлкен алғыспен қабылдайды.

І бөлім. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚҚА КІРІСПЕ

1-тақырып. ҚАЗІРГІ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ЖАҒДАЙЛАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУДІҢ РӨЛІ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

1.1. Замануи мәдениеттегі білім берудің орны мен рөлі.Жаһандану үрдістерінің ықпалымен XXI ғасырға адамзат үлкен ғылыми-техникалық жетістіктерімен жетіп отырғаны баршамызға мәлім. Жоғары дамыған электрондық техника, ақпараттық және өндірістік технологиялар, медицина мен генетикалық инженериядағы ашылып жатқан жаңалықтар, физика, кибернетика т.б. салалардағы ғылыми жетістіктер адамзат қоғамының өркендеуіне, ілгері дамуына, адамдардың қол еңбектерін жеңілдетуге көп септігін тигізуде. Дегенмен, әлемдік деңгейде ғылым мен техниканың қарқынды дамуымен қатар, адамдардың арасында рухани жұтаңданудың көріністері, әлеуметтік қауіпті құбылыстар (ланкестілік, техногендік, социогенді қатерлер, т.б.) алаңдатушылық тудыра бастады. *Неліктен қоғам өркендеген сайын мұндай жағымсыз әлеуметтік құбылыстар азая түспейді? Осындай қарама-қайшылықтардың себептері неде?*

Бұл парадокстың басты себептері-адамдардың құндылықтық бағдарларының өзгеруі, рухани-адамгершілік қағидаларының әлсірей бастауы, соның салдарынан азаматтық сана-сезім мен әлеуметтік жауапкершіліктің жеткіліксіз деңгейде дамуы. Сондықтан XXI ғасырда өндірістік, әлеуметтік қатынастардың күрделенуіне қатысты адами ресурс сапасын жақсарту мәселесі өзектеніп, ***білім беру*** ұғымына деген көзқарас әлемдік деңгейде өзгере бастады, себебі:

- білім беру - мемлекеттің өркендеуінің маңызды қозғаушы күші;
- білім беру - мемлекет бәсекелестігін сақтаудағы басымдықтардың бірі;
- білім беру - мемлекеттің адами капиталын қалыптастырудың іргетасы;
- білім беру - әр тұлға үшін де, қоғам үшін де баға жетпес құндылық;
- білім беру - адамның тұлғалық және кәсіби дамуының басты факторы.

Әр мемлекеттің әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті болуы оның жер асты байлығымен, қарулы күштерімен, экономикасының жетістіктерімен ғана өлшенбеуі тиіс, мемлекеттің дамуындағы негізгі көрсеткіштердің бірі-*адами капиталдың* даму деңгейі, адами құндылықтар сапасы.Бүгінге дейін педагогика ғылымының негізгі категорияларының бірі ретінде саналып келе жатқан «*білім беру»* ұғымын қазіргі таңда кең мағынадағы *әлеуметтік құбылыс* ретінде қарастырады.

Білім беру мәселесімен тек педагогика ғылымы ғана айналыспайды. Білім беру үдерісін философия, әлеуметтану, психология, экономика, мәдениеттану, саясаттану, т.б. басқа әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдар өз тұрғысынан зерттеп қарастырады.

«Білім беру» ұғымы XYIII-XIX ғасырлардан бастап ғылыми айналымға еніп (Д.Локк, И.Г.Песталоцци), бүгінде педагогиканың жетекші категорияларының бірі болып отыр.

Қазіргіқоғам дамуындағы саяси, әлеуметтік, мәдени өзгерістер білім беру саласына тікелей әсерін тигізіп, оның маңыздылығын арттыра түсті.«Білім беру» ұғымы мазмұны жағынан да өзгерістерге ұшырап, жан-жақты кеңейе түсті. Педагогика ғылымында *білім берудің* бірнеше анықтамалары кездеседі. Солардың көп тараған анықтамаларына тоқталып өтсек:

- Кең мағынадағы *білім беру* - жеке тұлғаның өз өмірлік жолын құзырлы таңдау мүмкіншіліктерін кеңейтуге және өзін-өзі дамытуға бағытталған үдеріс (А.Г.Асмолов).

- *Білім беру* - жеке тұлғаның әлеуметтік жетілуі мен жеке өсуі қамтылатын, оның қабілеттері мен мінез-құлқын жетілдіру үдерісі және нәтижесі (ЮНЕСКО) .

- *Білім беру* - жеке тұлға мен қоғам мүддесі үшін жүргізілетін педагогикалық тұрғыдан ұйымдастырылған әлеуметтендіру үдерісі. (Педагогикалық энциклопедия).

- *Білім беру* - адам, қоғам, мемлекет мүддесіне, мақсатына бағытталған тәрбие және оқыту үдерісі (В.А.Сластенин).

Қазіргі білім берудің негізгі мақсаты – білім алушыға тек академиялық білім беріп, білік пен дағдыларды қалыптастыру емес, сонымен қатар жеке тұлғаның бойында әлеуметтік құнды іс-әрекеттерге қатыса алуы үшін өзіне де, қоғамға да қажетті қабілеттерін дамыту. Осы тұрғыдан қарағанда білім берудің білім, білік пен дағдыларды қалыптастыру міндеттері арқылы жеке тұлғаның үйлесімді түрде эмоционалды, ақыл-ой, адамгершілік, рухани-құндылық, еріктік, физикалық қабілеттері жағынан толыққанды тұлға ретінде дамуы маңызды.

1.2 .«Білім беру» ұғымының мағынасы. «Білім беру» ұғымының ауқымы кеңейген сайын, оның мазмұны да жан-жақты зерттеле бастады. Білім берудің әлеуметтік мәнін ашуда *«білім беру философиясы»* деген ұғым ғылыми деңгейде талқылануда.

Философия ғылымының заңдары көптеген құбылыстарды зерттеуде, оларды танып білуде, түсіндіруде кеңінен қолданылады. Осыған байланысты білім беру саласындағы көптеген мәселелерді философиялық тұрғыдан түсіндіру көзқарастары ерекше жүйе ретінде қалыптасқан. Шығыстың атақты философы, ғұлама ғалымы Әбу Насыр Әл-Фараби жалпы педагогика ғылымының өзін *тәжірибелік философия* немесе *қолданбалы философия* ретінде қарастырған.

Білім беру философиясын жан-жақты зерттеген ғалымдар В.В.Краевский, Б.Л.Вульфсон, В.В.Кумарин, Б.С. Гершунский т.б. болған.

Бұл ғалымдардың зерттеуінше білім беру философиясы үш тұрғыдан қарастырылады:

1) *білім беру философиясы* – қолданбалы философия ретінде қарастырылады. Бұл тұрғыдан білім беру саласының даму заңдылықтарын негіздеу үшін жалпы философиялық қағидаларды қолдану жеткілікті деп есептелінеді.

2) *білім беру философиясының* мазмұны педагогика ғылымының теориялық-әдіснамалық мәселелерімен сәйкестендіріледі.

3) *білім беру философиясы* дербес ғылыми білімдер саласы, оның негізін тек білім беруге қатысты жалпы философиялық ілімдер ғана емес, білім берудің барлық қызметтерін қамтитын жеке шынайы даму заңдылықтары құрайды.

Білім беру философиясының біртұтас нысаны (объектісі)-барлық құндылықтық, жүйелілік, іс-әрекеттік, нәтижелік сипаттағы ***білім беру*** үдерісі. Білім беру философиясының зерттеу ***пәні***-білім беруге қатысты пәнаралық ***теориялар, заңдар, заңдылықтар, категориялар, ұғымдар, терминдер, принциптер, постулаттар, ережелер, әдістер, болжамдар, идеялар, фактілер.***

Б.С. Гершунскийдің пайымдауынша, «білім беру философиясының мәні – білім беруге бетбұрыс алған философия», немесе «білім беру іс-әрекетінің барлық қырларының өзіндік ғылыми парадигмасы».

Сонымен,***білім беру философиясының мәні***-адам өмірінің түрлі кезеңдеріндегі оқыту, тәрбиелеу және дамытудағы құндылық-бағдарлық, мазмұндық-үдерістік, нәтижелік компоненттері жайлы ғылым аралық білімдер жүйесі.

Білім беру ұғымының күрделілігі оны жан-жақты қарастыруды қажет етеді. Білім беру философиясының белгілі теоретигі Б.С. Гершунский *білім беру* ұғымын 4 қырынан қарастыруға болатынын атап көрсетеді:білім беру ***құндылық*** ретінде;білім беру ***жүйе*** ретінде; білім беру ***үдеріс және іс-әрекет***ретінде; білім беру ***нәтиже*** ретінде*(Сурет 1)*.

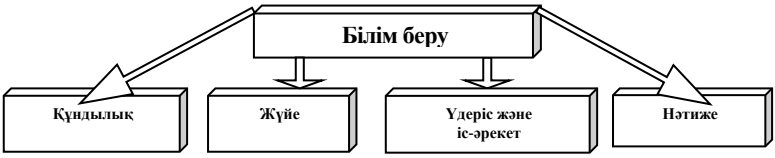

Сурет 1. – Білім беру ұғымының 4 негізгі аспектілері

Білім беруді неліктен ***құндылық***ретінде қарастыру қажет? Құндылық – кез келген индивид, топ, ұжым, этнос, т.б. үшін өмірлік маңызы жоғары материалдық немесе рухани нысандар. Құндылықтар әр ұлт үшін немесе жалпы адамзат үшін маңыздылығына байланысты *ұлттық* және *жалпыадамзаттық* құндылықтар деп ажыратылып қарастырылады. Әр ұлт үшін не құнды? Әрине, ол ұлттық тіл, мәдениет, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, ұлт тарихы, т.б. Ұлттық құндылықтарды меңгеру негізінде адам санасында жалпыадамзаттық құндылықтарға деген қатынастары қалыптасады. Олардың қатарына ұлттық және нәсілдік айырмашылықтарына қарамастан барлық адамдарға ортақ маңызды болып есептелетін құнды нысандар жатады. Мысалы: адамның өмірі, денсаулығы, бас бостандығы, адамгершілігі, қадір-қасиеттері, білімі, т.б. Адам санасында аталған құндылықтарға деген көз-қарас білім беру жүйесі арқылы қалыптасатыны

анық. Білім беру ұйымдарында алған білімдері мен тәрбиесі арқылы әр адам әлеуметтік қа-тынастарға бейімделіп, қоғамда өз орнын табуға мүмкіндік алады. Сондықтан *білім беру* немесе әр жеке тұлға үшін *білім алу* үлкен *құндылық* болып есептеледі.

Білім берудің құндылықтық сипаты үш тұрғыдан қарастырылады: *білім беру мемлекетік құндылық; білім беру қоғамдық құнды-лық; білім беру жеке тұлғалық құндылық.*

Неліктен білім беру ***мемлекеттік құндылық*** *болып саналады?* Себебі кез келген мемлекеттің экономикасы, ғылыми-техникалық прогресі, ұлттық саясаты, экономикалық, мәдени, интеллектуалдық, адамгершілік әлеуеті білім беру саласының нақты жағдайына және оның ілгері даму мүмкіндігіне байланысты бағаланады. Осы тұрғыдан әрбір өркениетті дамып келе жатқан мемлекет үшін білім беруді қарқынды дамыту-оның басты стратегиялық міндеттерінің бірі.

Неліктен білім беру ***қоғамдық құндылық*** *болып саналады?* Мемлекет пен қоғам тең мағыналы ұғымдар емес, олардың өзара қатынасы өте күрделі болып келеді. Білім беруді дамытуда олардың мақсат, мүдделері сәйкес келе бермейді. Дамыған қоғам мемлекет тарапынан қабылданған қаулылардың орындалуын талап етеді, білім беру заңын талқылап өзгертулер енгізе алады. Қоғам мүшелері өзекті білім беру мәселелерін шешу үшін қоғамдық ұйымдар құрады және қозғалыстар ұйымдастырады.

Неліктен білім беру ***жеке тұлғалыққұндылық*** *болып саналады?* Б.С.Гершунскийдің пікірі бойынша білім беруді дамыту саясаты әр жеке адамның дербес ерекшеліктерін, оның қажеттіліктерін, қызығушылықтарын және қабілеттіліктерін ескере отырып тұлғалық бағытта жүргізілуі керек.

Құндылықтық негізде жүргізілетін білім беру барысында ғана әр тұлғаның жан-жақты дамуына, теориялық білімдерді меңгеруімен қатар өз бойында қажетті құзыреттіліктерді қалыптастыруға қолайлы жағдайлар жасалуы мүмкін.

Білім беру жүйе ретінде.Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында ***білім беру жүйесі*** ретінде өзара бірлесе іс-әрекет ететін:

1) білім берудің деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ететін мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттар мен оқу бағдарламала-рының жиынтығы;

2) білім беру бағдарламаларын типтеріне, түрлеріне, меншіктік формаларына қарамастан іске асыратын білім беру ұйымдарының жиынтығы;

3) білім беру сапасының мониторингін жүргізетін ғылыми ұйымдар мен оқу-әдістемелік қамтамасыздандыратын білім беруді басқару органдарының және оған сәйкес инфрақұрылымдарының жиынтығы қарастырылады.

Сонымен, біріншіден, білім беру жүйесі тарихи қалыптасқан бірі-бірімен сабақтасқан және біртіндеп бірі-біріне ауысатын білім беру парадигмаларынан туындайды. Екіншіден, білім беру жүйесінің нәтижелері

болашақта көрініс береді, себебі білім беру ұйымдарының түлектері өздері білім алған жағдайлардан өзгеше, жаңа жағдайда өмір сүріп іс-әректпен шұғылданады.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңының баптарына сәйкес білім беру деңгейлері әр түрлі *типті* мекемелерде жүзеге асырылады.

1) Мектепке дейінгі тәрбиелеу *отбасында* немесе бір жастан бастап *мектеп жасына жеткенге дейін мектепке дейінгі ұйымдарда* жүзеге асырылады (30-бап).

2) Орта білім беру ұйымдарының негізгі түрлері *жалпы білім беретін мектеп, **шағын жинақталған мектеп**, гимназия, лицей, бейіндік мектеп* болып табылады (31-бап).

3) Техникалық және кәсіптік білім беру *негізгі орта* және (немесе) *жалпы орта білім беру базасында училищелерде, колледждерде* және *жоғары колледждерде* жүзеге асырылады (32-бап).

4) Орта білімнен кейінгі білімнің білім беру бағдарламалары *колледждерде* және *жоғары колледждерде* іске асырылады (33-бап).

5) Жоғары оқу орындарының негізгі түрлеріне *ұлттық зерттеу университеті, ұлттық жоғары оқу орны, зерттеу университеті, университет, академия, институт және оларға теңестірілгендер (консерватория, жоғары мектеп, жоғары училище)* жатады (35-бап).

6) Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жоғары оқу орындарының *магистратурасы* мен *докторантурасында*, жоғары оқу орындарының және ғылыми ұйымдардың *резидентурасында*, сондай-ақ «Болашақ» халықаралық стипендиясының стипендиаттарын Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жыл сайын бекітілетін мамандықтар тізбесіне сәйкес күндізгі оқыту нысаны бойынша жетекші *шет елдердің жоғары оқу орындарына* оқуға жіберу арқылы жүзеге асырылады (36-бап).

Білім беру-үдеріс және іс-әрекет ретінде.Білім берудің мәні-мақсаттан нәтижеге қарай жылжу***үдерісі***. Үдеріс деген сөздің өзі латын тілінен аударғанда (*processus-қозғалу, жылжу*) - бір нәрсенің дамуындағы құбылыстардың, жағдайлардың біртіндеп өзгеруі; қандай болмасын нәтижеге қол жеткізудегі іс-қимылдар жиынтығы деген мағынаны білдіреді.

Білім беру – педагог пен оқушы арасындағы қарым-қатынас ***үдерісі***. Бұл үдеріс барысында оқушы немесе студент оқу, тәрбие, даму ***үдерістерін***е белсенді қатысып педагогикалық қарым-қатынастың субъектісіне айналады. Білім беру барысында педагог пен оқушы арасында ғана емес, оқушылардың, студенттердің өзара біріккен әрекеттері де нығая түседі. Аталып отырған педагогикалық ***үдеріс*** көптеген білім беру құралдары (оқу, әдістемелік мәтіндер, көрнекілік құралдар, компьютерлер, аудио-видеоқұралдар, қашықтықтан оқыту аппараттары т.б.) арқылы арнайы ұйымдастырылған (жеке, топтық, ұжымдық) түрде жүргізіледі.

Білім беру ***үдерісі*** үнемі мақсатқа және күтілетін нәтижелерге бағытталған. Осы тұрғыдан білім беру ***үдерісін*** технологияландырылған

үдеріс деп те сипаттауға болады, себебі педагогикалық технологияларда өзара сабақтасқан мақсаттарға жетудің нақты қадамдары, кезеңдері, сатылары анықталады. Білім беру ***үдерісі***-мұғалімнен балаға оқу ақпараттарын жеткізу арнасы. Сондықтан да қазіргі кезде білім беру саласында ақпараттық технологиялар да өте кең таралуда.

Білім беру үдерісіндегі көптеген мәселелер шешімдерінің табыстылығы педагогтың іс-әрекетіне тікелей тәуелді. Тіпті әрбір сабақтың өтілуі де мұғалімнің кәсіби-шығармашылық деңгейіне, талпынысына, әдістемелік шеберлігіне байланысты түрлі нәтиже көрсетеді. Ол балалармен үнемі ынтымақтастықта әрекет жасайды. Осы бірлескен белсенді танымдық **іс-әрекет** барысында білім алушыларды табысқа жетуге бейімдей алу педагогикалық маңызы зор мәселе, себебі көп жағдайларда сабаққа қатысып отырған қаншама оқушылар арасында кейбіреулері ғана жетістіктерге қол жеткізулері мүмкін.

Білім беруді *үдеріс*және *іс-әрекет* ретінде жекеше қарастырудың себебі оның көздеген мақсаты мен күтілетін нәтижелерінің арасындағы қадамдардың қаншалықты белсенді, қаншалықты қозғаушы күш екендігімен байланысты анықталмақ.

Білім беру нәтиже ретінде: сауаттылық-білімділік-кәсіби құзыреттілік-мәдениет-діл (менталитет).Білім берудің***нәтиже*** ретінде қарастырылуы оның мазмұнын кеңейте түспек. Оқу-танымдық үдеріс барысында әр адам білімнің бір сапалық деңгейіне жетеді, ол оның нақты бір көлемдегі білімді игеруінің нәтижесі. Мысалы, бастауыш білім алу барысында адам *сауаттылыққа* ие болады. Сауаттылықтың негізгі педагогикалық сипаты – оған барлық адамдардың қол жеткізе алуында.

Адамдардың белгілі білім беру ұйымдарында алған, меңгерген білімдерінің деңгейіне қарай *бастауыш білімі бар, орта білімді, жоғары білімді адам* деп аталатынын көп естиміз. *Білімділік* – қажетті максимумға дейін жеткізілген қоғамдық және тұлғалық сауаттылық.

Кәсіби құзыреттілік. Бүгінгі ақпараттық қоғамда әр адам өзінің қызығушылығына, қабілетіне, ішкі әлеуетіне қарай бір мамандықты немесе кәсіпті дұрыс таңдауы маңызды. Мамандықты терең меңгеруге байланысты *кәсіби құзыреттілік* ұғымы кеңінен талқылануда, себебі қоғам кәсіби құзыреттері, практика сұранысына жауап бере алатын мамандарды талап етуде.

Қазіргі білім берудегі негізгі нормативті құжаттардың басым көпшілігінде ***«құзыреттілік»*** ұғымы негізгі түйін сөздер қатарында қарастырылып келеді. Алдымен «құзыреттілік» ұғымының этимологиясына тоқталатын болсақ, ол латын тілінің «*compete*» деген сөзінен аударғанда «білу», «істей алу», «қол жеткізу» деген мағынаны білдіреді.

Педагогикалық терминологиялық сөздікте *құзыреттілік* ұғымы екі тұрғыдан сипатталған:1) *құзыреттілік* - нақты білімдері мен дағдылары арқылы кейбір міндеттерді шешуге қатыса алатын немесе мәселені өз

бетінше шеше алатын жеке тұлға мүмкіншіліктері; 2) *құзыреттілік* - танымдық және тәжірибелік іс-әрекеттің теориялық тәсілдерін меңгеру дәрежесімен анықталған жеке тұлғаның білімділік деңгейі.

«Кәсіби құзыреттілік» ұғымы ең бірінші жеке тұлғаның кәсіби білімінің деңгейімен, жеке қабілеттерімен, өзін-өзі үздіксіз жетілдіру іскерлігімен, өз ісіне деген шығармашылығымен, жауапкершілігімен, теориялық білімдерін практикада тиімді қолдана алуымен анықталады.

Мамандардың біліктіліктері, кәсіби құзыреттіліктері адамның жалпы мәдениетке қатынасын анықтайтын қажетті компонент болып табылады. Мәдениеттің маңызды ерекшеліктері болып жеке тұлғаның өткен ғасырлар мұрасына терең, саналы түрде қастерлі қатынаста болуы, шығармашылықпен қабылдай алу іскерлігі, кез келген іс-әрекеттер немесе қарым-қатынастар саласындағы шынайылықты түсінуі және жағымды тұрғыда өзгертуге ұмтылысы жатады. Мәдениет – адам білімділігі мен кәсіби құзыреттілігінің жоғарғы көрінісі. *Мәдениет* - адам жанын да, қоғамды да, табиғи ортаны да ізгілікке баулитын пәрменді ерекше құрал.

Білім берудің ең жоғарғы құндылығы және мақсаты – жеке тұлғаның және әлеуметтің *ділін* қалыптастыру. Діл ұғымы адамның мінез-құлқының, дүниетанымының, дүниені қабылдауының ғылыми негіздерін қамтиды.

Діл *(менталитет)* – тұлғаның, адамдар тобының немесе белгілі бір әлеумет дүниетанымының, дүниеге көзқарастарының және мінез-құлқының тарихи жатқан негіздері болып табылатын мәдениеттің мазмұны. Діл-адамның санасына терең сіңісіп қалған рухани құбылыс. Діл қай халықтың болмасын мәдениетінен, дінінен, өмірлік тұрмысынан, философиялық идеяларынан және білім беру жүйесінен туындап қалыптасады.

Сонымен білім берудің нәтижелілігін мынандай тізбек ретінде қарастыруға болады: ***сауаттылық – білімділік – кәсіби құзыреттілік-мәдениет-діл.*** Білім берудің нәтижелілік тізбегінде діл ең жоғарғы сатысында тұрады, және ол тізбектегі басқа бөліктердің жалпы мазмұнын анықтайды.

1.3.Қазіргі білім беру парадигмасының нәтижеге және жеке тұлғаға бағдарлануы.Білім беру саласының әрбір даму кезеңдеріне тән заманауи үлгі, модель ретінде қабылданатын өзіндік теориялық, әдіснамалық тұғырнамалары болады. Бұл жалпы педагогикалық қауымдастықтың қабылдаған даму бағыттарының жиынтығы ғылыми тілде ***парадигма***деп аталады. Парадигма ұғымын ең бірінші болып ғылыми пәндердің дамуының түрлі кезеңдерін зерттеген американдық тарихшы Т.Кун болған. Оның пайымдауынша әр ғылымның дамуында мынандай кезеңдер бар: парадигманың орнығуына дейінгі кезең, парадигманың қалыптасуы, орнығуы; ғылым саласындағы дағдарыс, ғылыми революция парадигмалардың ауысуы.

Заманның өзгеруіне байланысты парадигмалардың ауысып отыруы заңды құбылыс. Оны философиялық заңдар да дәлелдейді. Ал **педагогикалық парадигма** дегеніміз нақты педагогикалық міндеттерді шешудегі үлгі, стандарт,

өлшемдер, модель ретінде ұстанатын, қалыптасып қалған негізгі ғылыми жетістіктер, әдістер, теориялар, көзқарастар жүйесі. Жаңа парадигмалар келешектегі ғылыми зерттеулердің бағыттарын анықтайды, оларға негіз болады. Мысалы, қазіргі отандық педагогикада мынандай парадигмалардың ауысуы байқалады: *«білімді адам»* парадигмасының орнына *«өмірге бейімделген, белсенді, шығармашылық тұрғыдан ойлай алатын, және өзін-өзі адамгершілік, ақыл-ой жағынан дамытуға қабілетті адам»* парадигмасына ауысуы айқын көрінеді. Яғни, бұрынғы көзқарастар бойынша адамға білім, білік, дағдылар жүйесін меңгерту жеткілікті деп есептелінген болса, қазір ол жеткіліксіз. Себебі адам тек дайын білімдерді меңгерген болса, бірақ оны шығармашылықпен практикада қолдана алмаса, өзін-өзі жетілдіріп отыруға бейімделмеген болса, онда бұндай адам қоғам талабына жауап бере алмайды.

Сондықтан қазіргі білім беру саласында жаңа педагогикалық парадигма қалыптасуда. Білім беру жүйесі педагогикалық жаңашыл идеяларды енгізуге дайын, ашық салаға айналып келеді. Осыған байланысты білім беру **парадигмасы** да өзгереді: *адамның еркіндігін шектейтін білім берудің қатаң жүйесінің* орнына *өзінің қызығушылықтарына, қабілеттеріне сәйкес жеке білім алу жолын (траекториясын) саналы түрде таңдай алатын адам* парадигмасы дүниеге келді.

Білім беру саласындағы дағдарыстық жағдайлардан шығудың басты тетіктерінің бірі – педагогикалық парадигманың өзгеруін талап етіп отырған білім берудің ***нәтижеге*** және ***жеке тұлғаға бағдарлануы***. Бұл бағыттардағы зерттеулердің барлығы өз алдына жеке-жеке педагогикалық теорияларға айналуда.

Білім берудегі ***жеке тұлғаға бағдарланутұғыры*** (*тұлғалық-бағдарлық бағыт*) оқыту мен тәрбиелеуүдерісіндегі әр оқушы тұлғасын ең жоғарғы құндылық ретінде қабылдауды көздейді. Педагогикалық сөздіктерде тәрбие барысындағы жеке *тұлғаға бағдарлану тұғыры деп*педагогтардың оқушыны тәрбиелік ықпалдың саналы, жауапты субъектісі ретінде қабылдайтын бірізді қатынасын атайды. Педагогика саласында бұл теория тәрбиенің субъект-субъектіліүдерісретінде анықталуына байланысты XX ғасырдың 80-ші жылдарынан бастап қалыптаса бастады. Оның әр түрлі философиялық, психологиялық-педагогикалық қырларын Б.Г.Ананьев, А.Г.Асмолов, М.С.Каган, В.В.Сериков, И.С.Якиманская т.б. көптеген ғалымдар зерттеген.

Бұл теория бойынша педагог әрбір балаға ***объект*** ретінде емес, керісінше, оны белсенді позицияға қойып оқушы тұлғасын ***субъект*** ретінде қабылдауы қажет. Яғни әрбір баланың жеке дара тұлға екені ескеріліп, оның құндылығын басты мәселе ретінде қарастырған абзал. Бұл идеяның негізгі мақсаты - балаға құрмет көрсете отырып оның өзін-өзі жеке тұлға ретінде сезінуіне жағдай жасау, өзіндік санасын, өзін-өзі іске асыра алу, өз күшіне деген сенімділікті арттыру сияқты әлеуетідамыту.Білім беру үдерісінің

тұлғаны дамытуға бағ-дарлануы оқушылардың білімді меңгеру арқылы нақты нәтижелерге қол жеткізе алатындығын басты назарға алады.

Барлық дамыған мемлекеттер білім беруге инвестиция жасаудың ұтымдылығын бағалай отырып,оның нәтижелілігін негізгі басымдық ретінде қарастыруда. Сондықтан білімнің практикалық құндылығын арттыру мақсатында оқушылар бойында қажетті сапаларды қалыптастыру үшін олардың ***функционалдық сауаттылығын*** дамыту қажеттілігі заман талабына айналды. Кең мағынадағы *функционалдық сауаттылық* білім беру үдерісінің адамдардың көп жоспарлы қызметімен байланысын кіріктіретін *тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі* ретінде түсіндіріледі. Функционалдық сауаттылықтың маңыздылығы адамның қоршаған ортамен үйлесімді қарым-қатынасқа тез бейімделіп, өз білімдерін өмірлік тәжірибеде тиімді пайдалана алуында.

Әлемдік деңгейдегі функционалдық сауттылық идеясына негізделген оқушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың халықаралық бағдарламалары: (**PISA** - Program for International Student Assessment),**TIMSS** (Trends in Mathematics and Science Study**), PIRLS**(Progress in International Reading Literacy Study).

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық дамуының жаңа кезеңінде 12-жылдық жалпы орта білім беру негізінде жас ұрпаққа білім берудің мазмұны күрделеніп, оқушыларды болашақ кәсіптерін саналы түрде таңдай білуге бейімдеу, сол арқылы білікті және құзіретті маманы етіп қалыптастыру, ел мүддесі үшін қызмет ететін ерікті азаматтар ретінде тәрбиелеу әр мектептің жауапты міндеті.Қазіргі кезде білім беру барған сайын қоғамдық өмірдің барлық саласына еніп, жалпылық сипатты иеленіп, тұтастай қалыптасып жатқан үздіксіз білім беру жүйесінің бір маңызды бөлігіне айналуда. Бұл салада мектеп пен жоғары оқу орындарындағы сабақтастық, мектеп бітірушілердің болашақ мамандықтарын ***бейіндік оқыту*** арқылы дұрыс таңдай алулары, сол таңдаған кәсіптері арқылы әр тұлғаның толық өздерін іске асыра алулары көзделген.

1.4.Білім беру саласындағы өзгерістерге әсер ететін факторлар. Білім беру феномені XXI ғасырдағы стратегиялық басымдықтардың біріне айналу себебі оның әлеуметтік мәнінің өзектенуімен айқындалып, білім беру жүйесінде үздіксіз реформалар енгізілу үстінде. Енді осы өзгерістерді туындататын негізгі ***факторларды*** қарастырып өтейік.

1)Жаһандану үрдісі.Бүкіл дүниежүзілік деңгейде мемлекеттердің өзара ықпалдасуына әсерін тигізіп тұрған жаһандану үрдісі адамдардың планета көлемінде көрініс тауып отырған экологияның бүлінуі, су ресурстары үшін күрес, ғаламдық жылыну қаупі, мемлекеттер мен құрлықтардың экономикалық даму деңгейлеріндегі үлкен айырмашылықтар, ядролық қару зардаптары, саяси тұрақсыздық және терроризм секілді ауқымды мәселелерді шешу әлемдік қауымдастықтың бірлесе әрекеттесуін қажет етеді.

Ағылшын тілінен аударғанда «жаһандану» сөзі әлемдік, жалпы, бүтін, бәрін қамтушы мәнін білдіреді. Жаһандануды әрі дүниежүзілік кеңістікке ену, әрі әлемдік қарым-қатынасқа көпұлтты қауымдастықтардың кіруі ретінде түсіндіруге болады. Сонымен, ***жаһандану*** – қарқынды өсіп жатқан дүниежүзілік дәрежедегі факторлардың жеке мемлекеттердегі шынайы әлеуметтік жағдайларға ықпал ету үдерісі.

2) Қазіргі заманда ***ақпараттық технологиялардың*** қарқынды дамуы негізінде адамдардың тұрғылықты жерінің аумағынан аспай-ақ алыстағы қажетті ақпараттарға қол жеткізу мүмкіндіктері көбейді. Дәлірек айтсақ, бұрынғы кезде адамдар басқа елдің адамдарымен тек хат, телеграмма және т.б. арқылы қатынаса алса, қазір адамдардың қарым-қатынасы уақытпен де, кеңістікпен де еш шектелмеген. Электронды техника мен телекоммуникация желілерінің *on-line* форматтарының дамуы арқасында қазіргі адамға жер шарының кез келген нүктесіндегі адамдармен байланысу мүмкіндіктері кеңінен ашылған. Ақпараттандыру үдерісі әр адамды әлемдік қауымдастықтың бөлшегі екенін сезіндіріп, объективті шындық шегінің кеңейгенін ұғындырды.

3) Әлемдік өркениеттің дамуында ***гуманистік қағидалардың*** өзектенуі. Дүниежүзі бойынша байқалып отырған экономикалық дағдарыстар мен қатар адамдар арасындағы рухани-адамгершілік дағдарыстың белең алуы қоғамды изгілендіру мәселесін күшейте түсті. Бұл мәселе адамдардың білімділігімен, олардың кәсіби құзыреттілігімен, адами құндылықтарымен тығыз байланыста қарастырылуда. Қоғамның бәсекеге қабілеттілігі оның адами капиталының сапасына тікелей байланысты.

4) ***Интеллектуалды әлеуетті дамыту маңызы.***Адамның интеллектуалдық әлеуетін дамыту - заманымыздың ең қажетті талаптарының бірі. Барлық дамыған мемлекеттердің ұтымды басымдықтарының бірі ретінде қоғамның интеллектуалды әлеуетін дамыту мәселесімен байланыстырады. Интеллектуалды әлеуетті дамытудың іргетасы–***білім беру саласы***. Сапалы білім беру арқылы мамандар мемлекеттің экономикасын, ғылымы мен мәдениетін дамытатын негізгі қозғаушы күшке айналады.

Осындай ауқымды факторлардың ықпалынан***дүниежүзілік білім беру жүйесінің негізгі даму бағыттары*** айқындала түсті:

1) ***Білім беру–XXI ғасырдағы стратегиялық басымдылық.*** Дүниежүзілік деңгейде білім беру мемлекет дамуының негізгі басымдықтарына ауысуда. Әр мемлекет өз азаматтары үшін білім беруді сапалы етуге тырысады, себебі онсыз қоғам дамуында көп қиындықтар туындауы мүмкін. Барлық азаматтар білім алуға құқылы және білімдерін жетілдіру арқылы ғылымның, экономиканың, өндірістік саланың, техниканың дамуына өз үлестерін қоса алады.

2) ***Білім беру үдерісінің жалпы әлемдік стандарттарға сәйкестендірілуі.*** Қазақстан Республикасы орталық Азиядағы Болон үдерісінің бірінші мүше болған мемлекет болып табылады. 2010 жылы

Қазақстан Республикасы тұңғыш рет әлемнің 47 елдерімен қатар жоғары білімнің Болондық үдерісіне қатысушы елдердің министрлері комитетінің шешімімен Болон декларациясына қол қойылған күн және жоғары білімнің Еуропалық кеңістігінің толық құқықты қатысушысы болып табылды. Болон үдерісінеқатысудағы мақсат-еуропалық білімге бару жолын кеңейту, оның сапасын одан әрі жоғарылату, білім берудің несиелік жүйесін қолдану, студенттер мен оқытушылық құрамның ұтқырлығын жоғарылату және де Қазақстандық ЖОО-ның бітіруші түлектеріне Еуропа аралық білім стандартына сай диплом беру болып табылады.

3) Жаһандану әсерінен отандық білім беру жүйелерінің ***әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктірілуі***. Әлемдік білім беру кеңістігін не құрайды? Оның құрамына мақсаттары, міндеттері, мәдени салт-дәстүрлері, философиялық негіздері бойынша ерекшеленетін *ұлттық білім беру жүйелері* кіреді. Осындай әр түрлі білім беру жүйелерінің өзара байланыстары, әрекеттестіктері әр адамның дүниетанымының кеңеюіне, рухани тұрғыдан баюына, мәдениетінің қалыптасуына септігін тигізіп, өздерін әлемдік білім беру кеңістігінің бір бөлігі ретінде сезіне алуларына мүм-кіндік тудырады.

4) ***Үздіксіз білім беру үдерісі.*** Білім шексіз, білім алу бір қысқа мерзімді үдеріс емес, керісінше, адам өмір бойы білімін жетілдіріп, танымын тереңдете беруі керек. Ақпараттық заманында білім тез-ақ ескіріп қалатыны айқын байқалуда. Осыған байланысты әр адам жинақтаған білімін үнемі толықтырып, жаңартып отыруы қажет. Сондықтан қазіргі кезде «қосымша білім беру», «үздіксіз білім беру», «маманның кәсіби біліктілігін жетілдіру», «өз бетінше білім алу», «қашықтықтан білім беру» ұғымдары психологиялық-педагогикалық, әлеуметтанулық әдебиеттер мен мерзімді педагогикалық басылым-дарда өте жиі талқылануда.

5) ***Білім беруді гуманизациялау үдерісі***. Білім беруді гуманизациялаудың басты идеясы – адам тұлғасының құндылығын жоғарлату, адам – барлық іс-әрекеттер өлшемі, адами фактордың сапасын жақсарту. Педагогикалық сөздікте *гуманизм*-адам тұл-ғасын ең жоғарғы құндылық ретінде қабылдауға негізделген көзқарастар жиынтығы; тұлғаның құқығы мен бостандығын қорғауға бағытталған және тұлғаның жан-жақты дамуын қарастыратын ілім ретінде түсіндіріледі. Гуманизм–адамның өмірлік ұстанымы, оның қағидалары адамның адами қасиеттерін сақтап, оны тек жағымды, жақсы ізгі істерге бағыттайды. Қазіргі жаһандану заманында білім беру саласының да жетекші идеясы, жоғарғы гуманистік мәні-тұлғаны ең жоғары құндылық ретінде қарастыруында. Сондықтан оқыту-тәрбиелеу үдерісін ізгілендіру мәселесіне басты назар аударылуы қажет

6) ***Білім берудегі дарындылықты дамыту идеялары***. Әлемдік білім беру тәжірибесінде оқушылардың арасынан дарынды, талантты балалармен жұмыс істеу, олардың дамуына қолдау көрсету мәселелері ерекше назарға ие. Осындай оқушыларды оқытудың өзіндік тұжырымдамасы негізінде арнайы мекемелер жұмыс істейді. Қазақстанда дарынды балаларға арналған

мектептер тәжірибесінде барлық балалар бірдей емес, бірақ әр баланың ерекше байқалатын дарыны болуы мүмкін. Сондықтан әр баланың шығармашылығын, дарындылығын одан әрі дамыту жолдары зерттелуде.

7) ***Көпмәдени тұлғаны тәрбиелеу.*** Көп ұлтты қоғамда әр адам бойында толеранттылық қабілеттерін дамытып, өзара сыйластық және сенімділік қағидаларын қалыптастыру өте маңызды. *Көпмәдени тұлғаны қалыптастыру* ретінде әр елдің ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып адамның салт-дәстүрлерге бай түрлі мәдениеттер, құндылықтар жағдайына бейімделуін, олардың түрлі мәдениеттер арасындағы ынтымақтастықта өмір сүруге ұмтылушылықтарын нығайту қарастырылады. Әр халықтың мәдени өзгешеліктерін сақтай отырып халықтар арасындағы достықты, түсіністікті нығайту көпмәдениеттілікке тәрбиелеудің маңызды бағыттарының бірі. Ал сол көпмәдени тұлғаны қалыптастыру білім беру үдерісінде іске асырылып, оның нәтижелерінің бірі болып табылады.

8) ***Білім беру мазмұнын жаңарту*** оқытудың әдіс-тәсілдерін, жаңа педагогикалық технологияларды қолдану. Білім беру саласы реформаларға жиірек ұшырайтын салалардың бірі. Қазіргі ақпараттық ағымның жылдамдығына байланысты білім беру мазмұны да жаңартылып отыруды қажет етеді. Қазақстан Республикасында жалпы орта білім берудің жаңартылған бағдаламасы 2016 жылдан бастап мектептерге енгізілуде. Білім беру мазмұнының өзгерісімен қатар ондағы оқу мен оқыту міндеттері, оқытудың әдіс-тәсілдері, оқыту формалары, оқу құралдары айтарлықтай өзгерістерге ұшырауда.

9) Инклюзивті білім беру-жалпы білім беретін мектептердегі балалармен бірге дамуында ауытқулары бар, қабілеттері шектелген балалардың білім алу мәселелерін зерттеу және практикасын жетілдіру үдерісі. Инклюзивті білім беру арқылы қабілеттері шектеулі балалардың әлеуметтенуі, қоғамдық қарым-қатынастарға бейімделуі жеңілдейді. Сонымен қатар ондай оқушылар арнайы дефектолог-мұғалімдердің қарамағында және қолдауында болады.

1.5 .Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің заңнамалық негіздері мен мемлекеттік білім беру саясаты.

Қазақстанның білім беру жүйесі мен педагогика ғылымы XX және XXI ғасырлар тоғысында әлемдік білім кеңістігінде болып жатқан тиімді жаңалықтарды қабылдай отырып, қарқынды түрде дами түсті. Адамзаттың өмір сүру тәсілдеріндегі, ойлау жүйесіндегі, идеяларындағы өзгерістер қашан да болсын білімнің қоғамдағы орны мен рөліне тікелей ықпал жасайтыны белгілі. ЮНЕСКО XXI ғасырдағы білім саласы бойынша дүниежүзілік деңгейдегі білім құндылығының негізін құрайтын мәселелерге ерекше мән беріледе. Олар–ынтымақтастықта өмір сүруге, білімді меңгеруге, еңбек етуге үйрену болып табылады.

Еліміз егемендік алғаннан кейін Қазақстанда білім берудің ұлттық моделі қалыптасуда. Онда білім мен тәрбие берудіңұлттық дәстүрін әлемдік

білім кеңістігінде орын алып отырған өзгерістермен өзара байланыстыруға айрықша көңіл бөлінуде.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық ұлттық білім беру жүйесін әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктіру мақсатында білім беру саласындағы әлемдікдеңгейдегі жүйелі өзгерістер мен жаңа бастамаларға сәйкес Қазақстанда іргелі реформаларды іске асыруға мүмкіндік берді.

Еліміздегі білім беру жүйесін жандандыруға байланысты "Білім туралы" Заң, Мемлекеттік "Білім" бағдарламасы, Білім берудің Стратегиялық бағдарламасыт.б. қабылданды.

Қазақстан Республикасындағы жалпы білім беретін мектептердің тұжырымдамасы негізінде 1996 жылы оқу үдерісін ұйымдастыруға негіз болатын Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы орта білім стандарты туралы Ереже бекітілді. Ереже білім стандарттарының не-гізгі қызметі мен құрамын анықтауға, пәндер бойынша білім стандарттарын жасауға, базистік оқу жоспарын жаңа нормативтік құжат ретінде ұсынуға мүмкіндік берді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы орта білім стандарттары, Қазақстан Республикасында жалпы білім беретін мектептердің мемлекеттік базистік оқу жоспарықабылданды.

Білім беру стандарттары - оқу пәндері бойынша білім мазмұнының құрылымы мен құрамының нормаларын және оларға қойы-латын талаптарды рәсімдейді, сондай-ақ білім мазмұнының мемлекеттік минимумы мен оқушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптарды белгілейді. Мемлекеттік білім стандарты сабақтас үш құрамдас бөліктен тұрады: 1) тұжырымдамалық, 2) нормативтік, 3) әдістемелік бөліктер. Бірінші бөлікке бұған дейін дайындалған мектептің дамуы мен ондағы білім мазмұны жөніндегі екі тұжырымдама ендірілген. Екінші бөлікке, нормативтік қызмет атқаратын жаңа құжат–негізгі оқу пәндері, үшінші бөлікті оқу-әдістемелік кешен құрайтындығы нақтыланған.

Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін оқу орындарының бастауыш, негізгі, жоғары сатыларындағы жалпы орта білім берудің стандарттары 34 пән бойынша қазақ, орыс және ұйғыр тілдерінде жарияланды. Мемлекеттік білім беру стандарттары оқу пәндері бойынша: базалық білім мазмұнына, білім беру бағдарламаларының түрлеріне, оқу жүктемесінің көлеміне, мектептің әр сатысындағы оқушылардың міндетті (минимум) дайындық деңгейіне, оқу үдерісінұйымдастыру және оны жүзеге асыру шарттарына қойылатын жалпы талаптарды белгілейді.

Стандарт балалардың денсаулығын қорғау ісіне, жеке тұлғаның жан-жақты дамуына және оқу үдерісінің сапасын көтеруге қолайлы жағдайлар туғызуға қызмет етеді.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы орта білім стандарттары негізінде дайындалған базистік оқу жоспарларының құрылымы екі бөліктен тұрады:

- инвариантты бөлік-қоғамдық мұраттарға сәйкес оқушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруды, ұлттық және жалпыәлемдік мәдениетті меңгеруді қамтамасыз етеді;

- вариативтік бөлік–оқушылардың қызығушылығын, тұлғалық ерекшелігін ескере отырып жекелей дамуына жағдай жасайды.

Инвариантты және вариативті бөліктер білім мазмұны жағынан бір-бірін толықтырады. Мектептің оқу жоспарына сәйкес білім берудің үш түрі қамтылады:

- жалпы орта білім берудің базалық ядросы болып табылатын міндетті компоненттер;

- мектептің, аймақтың ерекшеліктеріне байланысты және оқушылардың таңдауы бойынша таңдау компоненттері;

- элективтік арнайы курстар, факультативтік сабақтар, т.б..

Орта білім беру: құрылымы мен мазмұны мазмұндық және ұйымдастырылуы бойынша орта білім беру толық кешенді мектептер, гимназиялар, лицейлер деп үш типке бөлінеді. Меншігіне қарай мемлекеттік және жекеменшік мектептер деп екі түрге бөлінеді. Оқытудың формаларына қарай–күндізгі мектеп, атаулы мектептер, интернаттар деп бөлінсе, оқытудың ерекше жағдайына қарай мектеп-интернаттар, дарынды балалар мектебі, мүмкіндігі шектеулі балалар мектебі деп аталады.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңына сәйкес үш сатылы: бастауыш саты (1-4-сынып), негізгі (5-9-сынып) және (10-11(12)-сынып) жоғары сатыны қамтитын міндетті және тегін орта білім беру әлемдік білім беру үдерісіне сәйкес жетілдірілді. Орта білім берудің әртүрлі жолдары айқындалды. Жалпы білім беретін мектеп (күндізгі, кешкі, қашықтықтан оқытатын (сыртқы), кәсіптік мектептерге(лицей) және мектептің жоғары сатысының жалпы және кәсіби білім беретін оқу мекемелері мектеп бағдарламасы бойынша кәсіби білім алатын колледждер негізінде ұйымдастырылатын болды.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңында:

- **гимназия** – негізгі және қосымша жалпы білім беру бағдарламаларын іске асыратын, оқушыларды олардың бейімділігі мен қабілетіне сәйкес терендетіп, салаға бөліп, саралап оқытуды көздейтін, жалпы орта білім беретін оқу орны;

- **лицей** – негізгі және қосымша жалпы білім беру бағдарламаларын іске асыратын, оқушыларды кәсіби бағдарлап оқытуды жүзеге асыратын жалпы орта білім беретін оқу орны;

- **мектеп-гимназия (мектеп-лицей)** – гимназияның жалпы білім беру бағдарламаларын – гимназия сыныптарында; лицейдің жалпы білім беру бағдарламаларын лицей сыныптарында іске асыратын жалпы білім беретін орта оқу орны деп түсініктеме берілді.

Қазақстан Республикасы елді мекендерінің тарихи және географиялық орналасуларына байланысты шағын кешенді мектептер елеулі орын алады.

Қазақстан Республикасының "Білім туралы" Заңында "шағын кешенді (шағын жинақталған) мектептер – сынып жинақтамалары аралас және оқу сабақтарын ұйымдастырудың өзіндік нысаны бар, оқушылар саны шағын жалпы білім беретін мектеп", педагогикалық сөздікте "**шағын жинақталған мектеп** – сынып-жинақтамалары аралас және оқу сабақтарын ұйымдастырудың өзіндік нысаны бар, оқушылар саны шағын жалпы білім беретін мектеп," деп атап көрсетілген.

Шағын жинақталған мектептердің ерекшелігі мұғалімге бірнеше пәнді қатар жүргізуге, кейде мұның үстіне мектепті басқару міндеттерін де қоса атқаруға тура келеді. Шағын кешенді мектептербастауыш, негізгі және жоғары болып үшке бөлінеді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 25 ақпандағы 2000 жылғы № 300 қаулысына сәйкес шағын кешенді мектепті ұйымдастыруда қамтылатын оқушы саны былайша белгіленген:

1) 5 және одан да жоғары бала болса - бастауыш саты;
2) 41- ден жоғары оқушы болса - бастауыш және негізгі саты;
3) 81-ден жоғары оқушы болса - жалпы орта білім беретін оқу мекемесі.

Шағын жиақталған мектептерде білім беру Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпы орта білім стандарттарына, базистік оқу жоспары мен бағдарламаларына сәйкес жүргізіледі.

XXI ғасырдың басында Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін әлемдік білім кеңістігіне қосу ұлттық экономикалық даму үдерісінің негізінде іске асырылды. Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беру жүйесін, 12 жылдық мектепті әлемдік білім кеңістігіне сәйкестендіре отырып көшіру негізгі реформалардың бірі болып отыр.

Қазақстандағы жалпы орта білім беру жүйесінің 12 жылдық мектеп жүйесіне көшуі бүгінгі әлемдік білім кеңістігіне енудің бірден-бір жолы болып табылады. Әлемдік деңгейде білім беру жүйесіне зер салатын болсақ, білім беру жүйесі 12 және 13 жылдықтан тұрады. Мысалы, Ұлыбританияда 12-13 жыл, Франция, Испания, Польша, Жапонияда –12 жылдық, Италия, Швеция, Германияда –13 жылдық білім беру жүйесі бойынша білім беріледі.

Еуропалық кеңес қабылдаған декларацияда әлемдік орта білім беру жүйесі 12 жылдық білім беруді қамтамасыз етуді көздеп отыр. Егер кейбір елдерде орта білім беру 12 жылдан кем болса, онда білімді жоғары білім беру жүйесінде толықтыруды қажет етеді. Жалпы орта білім берудің құрылымы – бастауыш (1-4-сынып), негізгі (5-9-сынып), жоғары (10-11,12) сынып. Жалпы білім беретін 12 жылдық мектепте тұлғаның білім, білік және дағдыларын қалыптастырумен қатар, кәсіби бейімділікті қалыптастыру басты орын алады.

Қазақстан Республикасы білім беру жүйесіндегі интеграциялық үдерістердің мақсаттарыжоғары білім алуға мүмкіндік берудің алғы шарты ретінде 12-13 жылдық мектептегі оқыту жүйесіне көшу; оқу мерзімі 4 жыл

және мамандық сипаттамасы еңбек нарығы сұранысын қанағаттандыратын және әрі қарай білім алуды жалғастыруға жарайтын “бакалавр” дәрежесі бар жоғары білім беру; “магистр” және “доктор” дәрежелері бар білім беру; барлық ұлттық жоғары білім беру жүйелеріне EuropeanCreditTransferSystem (ECTS) есептік бірлік жүйесін немесе қайта есептеу, жинақтау қызметтерін қамтамасыз ететін және шетелде оқытудың академиялық талап тұрғысынан мойындалуына кепілдік беретін біріккен жүйе арқылы білім беру.

Халықаралық білім кеңістігінде жоғары білім бойынша кредиттік оқытудың іргелі жүйелері бар. Олар: Еуропалық жүйе -ESTS, американдық жүйе-USCS, британдық жүйе-CATS, Азия мемлекеттерінде және Тынық мұхиты кеңістігіндегі жүйе -UCTS. Қазақстанда білім жүйесін негізінен Еуропалық кредиттік жүйеге /ESTS/ енудің алғашқы қадамдары іске асты. Еуропалық кредиттік жүйе бойынша Еуропадағы Ұлыбритания, Франция, Испания, Германия, Италия т.б. іргелі мемлекеттерде білім беріледі.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі ұсынған кредиттік оқыту жүйесі-білім беру жүйесінің Лиссабондық конвенцияның(1997ж. және Болон декларациясының(1999 ж.) Ережелерінің негізгі ұстанымдарын басшылыққа алып жасалынды. Қазақстан Республикасы алдына қойған негізгі мақсаты - кредиттік оқытудың Еуропалық жүйе (ESTS) негізінде білім беру.Әлемдегі 1200-ден аса университетте жоғары білім беру Еуропалық кредиттік оқыту жүйесі негізінде іске асырылады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Қазіргі кездегі білім берудің 4 қыры өзара қалай байланысқан?
2. Білім беру құндылығы қандай компоненттер арқылы сипатталады?
3. Қазіргі педагогикалық парадигманың ерекшеліктері неде?
4. Білім берудің өзгеруіне әсер ететін қандай негізгі факторлар бар?
5. Кәсіби-педагогикалық құзіреттіліктің мәні неде?

2-тақырып. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ КӘСІП ПЕН ІС-ӘРЕКЕТТІҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

2.1.Педагогикалық мамандықтың пайда болып қалыптасуы және оның өзгешеліктері.Мұғалімдік кәсіптің ежелгі замандардан бастап қалыптасқаны баршамызға мәлім. Алғашқы қауымдық құрылыстан бастау алып, ғасырлардан ғасырларға түрленіп мән-мағынасы жағынан көптеген өзгерістерге ұшырап, бүгінгі күнге дейін жалғасып келе жатқан тәрбие феноменінің өзектілігі жылдан жылға күшею үстінде.Әр қауымда балалар мен жас жеткіншектерді тәрбиелейтін, олардың есейгендігін дәлелдеуге дайындайтын қарапайым «жастар үйі» деп аталатын мекемелер пайда болған. Ондағы тәлім-тәрбие беруші беделді адамдар балаларды өмірге дағдыландыру үшін қауымның әдет-ғұрпын, салтын меңгертіп, садақ атуға, аң аулау өнеріне,ептілікке, шыдамдылыққа, батылдыққа үйретіп отырған.

Сонымен қатар қарапайым пиктографиялық жазу түрлері *(picture – сурет, бейне),* петроглифтер (ежелгі грек πέτρος -*тас* және γλυφή - *қашау*)

пайда бола бастады. Осындай жазу түрлері арқылы алғашқы адамдар келер ұрпаққа мұра ретінде өз тәжірибесін, тұрмыс-тіршілік ерекшеліктерін, әдет-ғұрыптарын бейне ақпарат ретінде жеткізбек болған. Сол көне замандағы петроглифтер мен пиктографиялық жазулар жер шарының түпкір-түпкірлерінен табылып, тарих қойнауынан сыр ақтаруда.

Алғашқы қоғам өмірінің жетілуіне жүйелі түрде ықпал етіп келген *тәрбие* феномені педагогика ғылымының негізгі категорияларының бірі. Адамдар қай қоғамдық формацияда болмасын жас ұрпаққа өз тәжірибесін жеткізіп, білгендеріне үйретіп және мақсатты, саналы түрде өмір заңдылықтарын меңгертуге талпынған. Болашақ ұрпақты тәрбиелеуде мұғалімдік кәсіптің атқаратын рөлі адамзат қоғамының қай даму сатысында болмасын ерекше жоғары бағаланған.

Білім берудің өзін қазіргі таңда кең ауқымы әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыра отырып, болашақ мұғалімдерді даярлау барысында *кәсіпке баулу* және *әлеуметтендіру* үдерісін ұштастыру қажеттілігін аңғарамыз. Педагогикалық жоғары оқу орындарына келген әрбір студент *жоғары сапалы деңгейде таңдаған кәсібін меңгеруі* қажет, сондықтан нағыз мұғалім, нағыз педагог тұлғасы қалыптасады, және *кәсіптік білімберу* ұғымы өзінің бастапқы мәнін де жоғалтып алуы мүмкін.

Педагог мамандығының маңыздылығы оның***қоғам дамуындағы рөлі***жайлы жетекші идеяменөзекті. Педагог мамандығындағы негізгі міндет– қоғам дамуының мақсаттарын жете түсініп, басқа адамдарды сол мақсаттарға жетуге бағыттау. Яғни, мұғалім өскелең ұрпақты қоғамның болашақ азаматтары ретінде тәрбиелеп, олардың әлеуметтенуіне байланысты жұмыстар атқарады**.** Мұғалімдер қоғамдағы ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік тәжірибені саралап, ең дұрыс және ең қажетті жақтарын жасөспірімдердің бойында қалыптастыруға еңбектенеді.

Сонымен қатар мұғалімдер жасөспірімдердің дуниетанымын, ұлттық сана сезімдерін, салауатты өмір салтына деген көзқарастарын қалыптастырады. Яғни, мұғалімдерді ***баланың қоғамдық қатынастарға бейімделуін***, ***әлеуметтенуін басқарушысы***ретінде қабылдауға болады. Ұлы орыс педагогы К.Д.Ушинский мұғалім мамандығын жоғары бағалай отырып: *«Мұғалім мамандығы сырттай қарапайым болғанымен - тарихтағы ең ұлы істердің бірі»* - деген сөздері ақиқатпен астарласады.

Адамзат тарихында мұғалім мамандығының ең маңызды ерекшеліктерінің бірі – оның қай елде болмасын ең ***кең таралғандығы***. Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарын бітіруші түлектерінің басым көпшілігі педагогтар екенін атап айтуға болады. Бұл педагог мамандығының қоғам дамуы үшін аса қажеттілігінің, зор маңыздылығының көрсеткіші, себебі егер бұл мамандыққа қоғам тарапынан сұраныс болмаса, мұндай көп мамандарға сұраныс туындамаушы еді. Педагог мамандығы мәңгілік ескірмейтін мамандықтардың бірі. Үздіксіз білім беру жүйесінің

дамуына байланысты сапалық деңгейлері жоғары, кәсіби құзыретті мұғалімдерге деген сұраныс жыл сайын көбейе түсуде.

Мұғалім қызметі тек болашаққа ғана бағытталған. Мұғалімнің іс-әрекеті, қызметі балалардың болашағына бағдарланып, оның еңбегінің нәтижесі де келешекте ғана көрініс береді. Мысалы, мұғалім еңбегінің жемісі нақты бір іс-әрекет орындалып болғаннан кейін ғана емес, айлар, жылдар өткен соң, шәкірттің бір табысқа қол жеткізуіне байланысты бағаланады.

Мұғалім қызметі үнемі гуманистік сипатта болады. Ұстаздық қызметтің тағы бір ерекшелігі-педагогтардың әр шәкіртінің жүрегіне жол таба білуінде, әр баланың бойындағы қабілетті дамыту үшін қолайлы жағдай жасай алу шеберлігінде. Ең бастысы мұғалім оқушының өзін тұлға ретінде сезінуіне көмектесіп, оның бойында өзінің ішкі жан дүниесін, өмірді, әлемді тануға деген қажеттілікті оята білуі керек.

Педагогикалық еңбектің ұжымдық сипаты. Мұғалім үнемі мінездері, қызығушылықтары, даму және тәрбиелік деңгейлері әр түрлі қалыптасқан балалар ұжымымен жұмыс істейді. Ал осындай ұжым ішіндегі қарым-қатынастық жүйені дұрыс басқара білу үлкен педагогикалық шеберлікті талап етеді. Бұл шеберлікті дамытуда педагогика ғылымындағы А.С.Макаренко негізін салып кеткен *тұлғаны ұжымда,ұжым үшін және ұжым арқылы тәрбиелеу теориясының* маңызы зор. Бұл теория көптеген шығармашыл педагогтардың зерттеулеріне негіз болып, тәжірибе жүзінде сыналып, жылдан жылға жетілдірілу үстінде, тиімділігі арта түсуде.

Мұғалімдер күрделі үдерісті – оқушы тұлғасының қалып-тасуын басқарады. Мұғалім - оқушы өмірінің іргетасын қалаушы және ғылым негіздерін меңгертетін маман. Мұғалім мамандығы бар-шамызға ортақ игілікті іс болып табылатын жас ұрпақты *тәрбиелеуге негізделеді*, себебі адам бойындағы тәрбие мен жүйелі білім баланың өмірінің он бір жылы өтетін орта мектептен бастап қалыптасады.

Мұғалімдер әр баланың тұлғасын қалыптастыруда оларды интеллектуалдық жағынан дамытуды, эмоционалдық, рухани, дене сапаларын жетілулдіруді көздейді. Сондықтан мұғалім шәкірттердің *жас* ерекшеліктерімен қатар *дербес* ерекшеліктерін ескере отырып барлығына ортақ бір тиімді қарым-қатынастық жүйені қалыптастыруға жұмыстанады.

Мұғалімдерге аса жауапты іс жүктелген. Мұғалімдерге баланың мінез-құлқының, дуниетанымының, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуы, жалпы олардың өсіп дамуының ең маңызды кезеңі сеніп тапсырылған.

2.2. Мұғалім еңбегінің профессиограммасы – мұғалім тұлғасының моделі ретінде.Адамзат тарихындамұғалім тұлғасына қойылатын талаптар қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, мәдени жағдайларға байланысты өзгеріп отырған. Мұғалімдердің моральдық-психологиялық, этикалық сапалары туралы ойлар шығыс философы Әбу Насыр Әл-Фараби еңбектеріндегі айырықша көңіл аударылған мәселелердің бірі. Ол мұғалім бойында шыншылдық, шәкірттеріне де, өзіне де талап қоя алушылық,

ықыластылық, қаталдық, күш-жігер және педагогикалық такт сияқты қасиеттердің сақталуын қажет деп санаған. Әл-Фараби ұстаздың мінез-құлық нормасы қандай болуы жайлы былай деп жазады: *«..ол тым қатал да болмауға тиіс, тым ырыққа да жығыла бермеуі керек, өйткені тым қаталдық шәкіртті өзінің ұстазына қарсы қояды, ал тым ырыққа көне беру – ұстаздың қадірін кетіреді. Оның берген сабағы мен ғылымға шәкірті селқос қарайтын болады».*

Педагогика ғылымының негізін қалаушы Я.А.Коменский (XVIIғ.) *«Мұғалімдергеең тамаша міндет жүктелген, күн астында одан жоғары тұрған еш нәрсе жоқ»* - дей отырып, балаларды оқыту-тәрбиелеу барысында мұғалімдерден табиғатқа сәйкестілік және дидактикалық принциптердің орындалуын талап еткен.

Педагогика тарихында мұғалім тұлғасына қойылатын талаптар А.Дистервег, К.А.Гельвеций, К.Д.Ушинский, П.Ф.Каптерев, А.С.Макаренко, Ы.Алтынсарин, М.Жұмабаев, В.А.Сухомлинский сынды белгілі педагогтар еңбектерінде ерекше қарастырылады.

П.Ф.Каптерев мұғалімдердің адамгершілік қадір-қасиеттерінің маңыздылығына көңіл бөле отырып, оқыту мен тәрбиелеу үрдістерінің тұтас жүргізілуі барысында «оқыта отырып тәрбиелеу, тәрбиелей отырып оқыту» қағидасының сақталуын талап етеді.

Мұғалім тұлғасына қойылатын талаптардың күрделенуіне байланысты педагогикалық теорияда профессиографиялық тұрғыдан зерттеулер орын ала бастады. Осы бағытта арнайы зерттеулермен айналысқан ғалымдар Ф.Н.Гоноболин, Н.В.Кузьмина, А.И.Щербаков, В.А.Сластенин, Ю.С.Алферов, Е.И.Антипова т.б. болды.

В.А. Сластенин мұғалім тұлғасына қойылатын талаптар жүйесін оның педагогикалық еңбекке ***кәсіби даярлығы*** ретінде қарастырады. Ол даярлықтың құрамына мұғалімнің психологиялық, физиологиялық, даярлықтарымен қатар ғылыми-теориялық және практикалық құзыреттілігін жатқызады. В.А.Сластенинніңпікірінше: «***Мұғалім профессиограммасы*** мамандықтың паспорты ретінде оның квалификациялық сипаттамаларын, яғни қоғамдық-саяси, әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық білімдерінің көлемдерін және ғылыми негізделген ара-қатынастарын, сонымен қатар болашақ мұғалімге қажетті педагогикалық, әдістемелік іскерліктер мен дағдыларды қамтуы қажет».**Профессиограмма** – мұғалімнің, оқытушының, сынып жетекшісінің, педагогтың идеалды үлгісі, эталоны, моделі.

В.А.Сластенин ұсынған мұғалім профессиограммасында ол педагогикалық кәсіптің жалпы сипатын және жеке мамандыққа байланысты сипаттарын қарастыра отырып 4 бөліктен тұратын мұғалімнің профессиограммасын береді:

1) *Мұғалімнің қасиеті мен сипаттамасы.* Бұған ол мұғалімдердің идеялық, кәсіптік-педогогикалық, танымдық бағыттылығын жатқызады.

2) *Мұғалімнің психологиялық-педагогикалық дайындығынақойылатын талаптар.* Мұнда ол мұғалімдердің білім, білік және дағдыларын біріктіре қарастырады.

3) *Арнайы даярлықтың көлемі мен құрамы.* Бұл тарау болашақ мұғалімдердің шеберлік деңгейінде еңбектенуі үшін қажет болатын жалпы ғылыми негізде дайындық көлемі мен арнайы даярлықтың қалыптасатын нақты білім, білік және дағдыны біріктіреді.

4) *Мамандық бойынша әдістемелік жағынан даярлық мазмұны.* Бұған мұғалімге қойылатын жалпы әдістемелік талаптар және жеке пән мұғалімдеріне қойылатын арнайы әдістемелік талаптар еңгізілген.

Қазіргі кезде мұғалім профессиограммасын құруда үлкен тәжірибе жинақталған. Мұғалім тұлғасына қойылатын талаптарды үш үлкен кешенге бөліп қарастыруға болады: жалпыадамзаттық сапалары; кәсіби-педагогикалық қасиеттері; арнайы пән бойынша білім, білік, дағдылары.

Педагогтың білімі, білігі, іскерлігі және тұлғалық қасиеттеріне қойылатын минималды талаптар жүйесі ретінде педагогикалық іс-әрекеттің кәсіби стандарты құрастырылады. Қазақстан Республикасында мұғалімдердің кәсіби еңбекке сәйкестілігін, кәсіби өсу деңгейіне қойылатын талаптар жүйесі ретінде ***педагогтың кәсіби стандарты*** әзірленген. Кәсіби стандартты әзірлеу мақсаты-педагогқа қажетті іскерлік пен дағдылар, білімдер мен құзыреттерді сипаттау. Бұл стандарт бойынша мұғалімдердің санаттары өзгертіледі, мұғалімдердің еңбек функцияларының даму деңгейлері анықталатын болады. Педагогтың кәсіби стандартында бес еңбек функциясы анықталған: оқыту, тәрбиелеу,әдістемелік,зерттеу,әлеуметтік-коммуникативтік.

Қазақстан Республикасының ***«Білім туралы»заңында*** педагогтардың негізгі құқықтары мен міндеттері анықталған. Аталған заңның 7-тарауының 50-51-баптарында ***педагог қызметкердің мәртебесі, құқықтары, міндеттері мен жауапкершілігі*** анықталған.

2.3.Мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің сипаттамасы.Іс-әрекет ұғымы ғылымаралық ұғымдар қатарына жатады, себебі ол педагогика, психология, әлеуметтану, философия, мәдениеттану сияқты көптеген әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың зерттеу нысандарының бірі. Кез келген жеке тұлғатек өзінің белсенді іс-әрекеті арқылы ғана дамитыны белгілі. Сондықтан адамтану ғылымдарының барлығы өз тұрғысынан адам санасы мен іс-әрекеттің зерттеуге тырысады.

Психологиялық тұрғыдан қарастырғанда,*іс-әрекет*-адамның қоршаған дүниемен белсенді қарым-қатынаста болуы арқылы өзін субъектілік позицияға қоюы ретінде қарастырылады. Педагогикалық көзқарастар бойынша, ***іс-әрекет*** *– қоғамдық және жеке тұлғалық маңызды нәтиже беретін бір мақсатқа бағытталған белсенділік.* Өзіндік жеке іс-әрекеттері арқылы адам басқа әлеуметтік іс-әрекеттерге араласады. Іс-әрекеттің

құрылымына мотив, мақсат, құрал, іс-қимылдар, нәтиже, бағалау сияқты компоненттері кіреді .

Педагогикалық-психологиялық ғылымдар саласында *іс-әрекет теориясының* дамуынаС.Л.Рубинштейн, А.Н.Леонтьев,П.Я.Гальперин т.с.с. психологтардың зерттеулері негіз болған. Іс-әрекет компоненттері бір-бірімен тығыз байланыста болып біртұтас жүйені құрайды. Бұл жүйедегі компоненттер өзара бірі-біріне тәуелді, олардың кез келген компонентін алып тастасақ, толыққанды атқарылған іс-әрекет болуы мүмкін емес. Әрбір компонент өзіндік маңызды рөл атқарады.

А.Н.Леонтьевтің пікірінше, *мақсат*кез келген іс-әрекеттің жүйе құрастырушы компоненті болып табылады. Шынымен, мақсатсыз іс-әрекет болуы екіталай. Әр адамның алдына қойған жақын және алыс мақсаттары болады. *Мотив* деген компоненттің ішіне адам үшін маңызды рухани, материалдық, әлеуметтік, табиғи-биологиялық қажеттіліктері кіреді.

Іс-қимылдар, операциялар – іс-әрекеттің негізгі компоненттерінің бірі. Кез келген іс-әрекет жүйелі түрде орындалатын түрлі іс-қимылдар тізбегінен құралады. Мысалы тұру, жүру, отыру, көтеру, әкелу, ашу, жабу, жүгіру сияқты қимылдар мен қатар қарау, тыңдау, есту, оқу, талдау, тұжырымдау т.с.с. ойлау операциялары да бар.

Іс-әрекет мақсатына қарай *құралдар* таңдалады. Құралдардың өзіндік ерекше орын алатыны белгілі. Олардың өзі іс-әрекет мақсатына байланысты таңдалып еңбек құралдары, ойын құралдары, тіл құралдары, оқыту құралдары т.с.с. бөлінеді.

Іс-әрекет *нәтижесі* деген компонент тұлға үшін маңызды компоненттердің бірі. Жоғарыда аталып келе жатқан компоненттердің барлығы осы *нәтижеге* қол жеткізуге бағытталған.

Бағалау компоненті – іс-әрекет мақсатына жетудің өлшемі. Тұлға орындаған іс-әрекетінің табысты немесе табыссыз аяқталғанына баға береді.

Білім беру саласындағы іс-әрекеттік тұрғыдан қарау теориясы *сана* мен *іс-әрекеттің* бірлігі деген психологиялық теорияға негізделеді. Бұл теорияны түбегейлі меңгеру болашақ мұғалімдер үшін өте маңызды.

Адамдардың іс-әрекеттері мазмұнына, орындалу сипаттарына, кәсіптеріне байланысты бірнеше *түрлерге* бөлінеді. Адамның шұғылданатын *кәсібінебайланысты* іс-әрекеттер медициналық, педагогикалық, конструкторлық, инженерлік, бухгалтерлік, т.с.с. түрлерге бөлінеді.

Мазмұны жағынан іс-әрекеттерді: танымдық (*қоршаған әлем туралы білімдермен қаруланy, дүниені танып білу*); зерттеушілік (*белгісіз құбылыстарды зерттеу үдерісі*); коммуникативтік (*қарым-қатынас орната алу, тіл табыса алу үдерістері*); білім берушілік (*басқаларға білім беруүрдісі*);өзгертушілік *(қоғамды, өзін жетілдіру үдерісі)* болып ажыратылады.

Әртүрлі *белгілеріне қарап* педагогика-психология ғылымдарында іс-әрекеттің негізгі түрлері ретінде: *ойын, қарым-қатынас, еңбек, оқу* іс-әрекеттері қарастырылады.

Қазіргі қоғамда мыңдаған еңбек түрлері бар. Тұлғаға қойылатын талаптар жиынтығымен сипатталатын еңбек іс-әрекетінің белгілі бір түрін, адамның дене және рухани күшінің шектеулі бір саласын ***кәсіп***деп атайды. ***Мамандық***–берілген кәсіптің бір түрі. Мысалы, мұғалімдік кәсіппен айналысатын адамдар көп, солардың ішінде кейбіреулері информатика мамандығын, кейбіреулері тіл және әдебиет, тарих сияқты мамандықтарды меңгереді. Мамандықтарына байланысты информатика пәнінің, тіл мен әдебиет пәнінің, тарих пәнінің мұғалімдері деп аталады. Сонда *кәсіп* деген ұғымның ауқымы *мамандық* ұғымымен салыстырғанда кеңірек екені байқалады.

Жоғарыда аталып отырған іс-әрекет түрлерінің ішінде *педагогикалық іс-әрекеттің* алатын орны ерекше. XX ғасырдың 1950-1970жылдыры көптеген ғылыми-педагогикалық зерттеулер мұғалім мамандығының қырсырын, педагогикалық іс-әрекет ерекшеліктерін жан-жақты талдауға бағытталды: педагогикалық іс-әрекеттің құрылымы (Н.В.Кузьмина, А.И.Щербаков т.б.); педагогикалық техника (Ю.П.Азаров т.б.); мұғалім профессиограммасы (В.А.Сластенин, О.А.Абдуллина т.б.).

«Педагогикалық іс-әрекет» деген ұғымның көпқырлылығы мұғалімнің атқаратын *негізгі міндеттер тізбегінен-ақ байқалады:* хабарлау, оқыту, дамыту, тәрбиелеу, зерттеу, болжау, қалыптастыру, құрастыру т.б.

Педагогикалық сөздіктерде ***педагогикалық іс-әрекет*** – үлкендердің өскелең ұрпақты экономикалық, саяси, адамгершілік, әлеуметтік, мақсаттарға сай өзіндік белсенді іс-әрекетке дайындаудағы қоғамға пайдалы іс-әрекеттің түрі ретінде қарастырылады.

Педагогикалық іс-әрекет – педагогикалық үдерісте жас ұрпақты оқытып, тәрбиелеп, дамытуға, өздерін өздері іске асыруға және еркін шығармашылық тұрғыдан өздерін таныта алуларына қолайлы жағдай жасауға бағытталған *кәсіби іс-әрекет*. Педагогикалық іс-әрекеттің субъектісі –мұғалім. Ал ***мұғалім іс-әрекетінің объектісі–тұтас педагогикалық үдеріс*** болып табылады. Тұтас педагогикалық үдеріс теориясы бойынша оның өзара тығыз байланысқан негізгі компоненттері ретінде *педагог, оқушы, мақсат, міндет, мазмұн, құрал, форма, әдіс-тәсілдер, тапсырма, нәтиже* болып табылады.

Педагогикалық іс-әрекеттің негізгі ерекшеліктері:

1. Мақсаты қоғам мақсатымен анықталады.
2. Басқа іс-әрекеттерді басқаруға бағытталған іс-әрекет (*мета*-іс-әрекет).
3. Іс-әрекет *субъект-субъектілік* және *субъект-объектілік* сипатта болады.
4. Тұлғаның дамуы мен қалыптасуы бойынша жүргізілген педагогикалық іс-әрекеттің нәтижелері болашақта ғана айқындалады.

2.4.Мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттері.Педагогикалық іс-әрекет нәтижесінің табысты болуы мұғалімнің тұлғалық қасиеттерімен де тығыз байланысты болып келеді. Мұғалімдердің кәсіби маңызды қасиеттерін зерттеумен айналысқан педагогтар: А.К.Маркова, Л.М.Митина, Н.В.Кузьмина, В.П.Симонов, Н.Д.Хмель, К.С.Успанов, А.А.Молдажанова т.б.

Мұғалімнің қызметі өте күрделі, әрі көп салалы. Мұғалім оқушының жеке басының дамуын, қалыптасуын, оған тәрбие беру және оқыту үрдісін басқарады. Осындай маңызды іске жауапты болғандықтан мұғалімнен жан-жақты терең ғылыми білім, жоғары педагогикалық шеберлік, саясиморальдық қасиет, табанды ерік-жігер, парасатты мінез-құлық талап етіледі.

Мұғалімдердің кәсіби маңызды сапаларына мынадай негізгі қасиеттер кіреді:оқушыларға деген сүйіспеншілігі,педагогикалық үдерістіжүйелі жүргізе алуы,бақылағыштығы,педагогикалық құбылыстарға талдау жасай алуы,педагогикалық ойлаудың қалыптасуы,қарым-қатынас жасай алуы,ұжымшылдығы, шығармашылығы және т.б.

Мұғалім - өскелең ұрпақтың интеллектуалдық әлеуетін және рухани әлемін қалыптастырушы, сонымен қатар ол халқымыздың болашағы болып саналатын *балалар* тәрбиесіне жауапты қоғамның сенімді өкілі. Осындай ізгі де қиын кәсіп мұғалімдерден тұрақты шығармашылықты, ойдың тынымсыз жұмысын, орасан зор жан жомарттығын, балаларға деген сүйіспеншілікті, іске шексіз адалдықты талап етеді.

Қазіргі заман мұғалімі қызметіндегі ең басты ерекшеліктердің бірі - жастарға рухани тұрғыдан ықпал жасауды күшейту, сол арқылы еліміздің нағыз белсенді азаматтарын, еңбеккерлерін, отан қорғаушыларын тәрбиелеп шығару. Бұл үшін мұғалім табиғат, қоғам, саясат, өнер, адам, айнала қоршаған дүние туралы ең жаңа ғылыми біліммен қаруланған болуы керек.

Мұғалімнің балаға шынайы сезіммен, құрметпен қарауы балада мұғалімге деген сыйластық сезімін тудырады. Сондықтан мұғалімнің жалпы мәдениетінің жоғары дәрежеде болуы, оның интеллектуалдық мүмкіндігі, ой-өрісінің кеңдігі, рухани байлығы тұтас педагогикалық үдерісті тиімді ұйымдастыруға зор ықпал жасайды.

Мұғалім профессиограммасынегізінде маманның бұл кәсіпке жарамдылығын немесе жарамсыздығын анықтауға болады. Адамның педагогикалық қызметке жарамдылығы теориялық білімнің молдығында ғана емес, сол білімді үздіксіз дамытып отыруында, нақты педагогикалық үрдіс жағдайына бейімдей алуында. Сонымен қатар мұғалімнің өз білімдерін педагогикалық қызметтің мақсатымен, әдістерімен, нақты жағдайларымен байланыстыра, ұштастыра білу шеберлігі шешуші көрсеткіш болып табылады.

Мұғалім тұлғасын сипаттайтын негізгі кәсіби маңызды қасиеттері оның педагогикалық әдебінің көрсеткіші де болып табылады. Тәжірибелі педагог И.Е.Синицаның пікірінше, педагогикалық әдеп әр мұғалімнің жас

мөлшеріне, темпераментіне, мінез-құлқына байланысты келеді. Педагогикалық әдеп – мұғалімнің ізденісінің нәтижесі.

Сонымен қатар зерттеушілердің пікірінше эмпатия ұғымы да мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттерінің бірі болып саналады. ***Эмпатия*** – мұғалімнің оқушылардың психикалық жағдайын, көңіл-күйлерін түсінуі, өзін басқа адамның орнына қоя алуы.

Мұғалім - өз пәнін оқытудың әдістерін жете игерген, шығармашылық еңбек ететін, педагогикалық шеберлігін үнемі жетілдіріп отыратын адам. Мұғалім еңбегінің нәтижелілігі оның табиғи дарындылығында дейтін пікірлер де бар. Сөз жоқ, дарындылық, аса қабілеттілік қай мамандықта болмасын кездеседі. Бірақ адам мамандық ерекшелігімен дүниеге келмейтіні ақиқат. ***Педагогикалық шеберлік***– кейбіреулерге ғана берілген табиғат сыйы емес, ол үздіксіз ізденудің, өзін-өзі үнемі кәсіби жетілдірудің және өзінің қалаған мамандығына деген құштарлығынан туындайтын іс-әрекеттер жиынтығы.

2.5.Мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетінің стильдері.Мұғалімнің іс-әрекет стилі деп оның кәсіби іс-әрекет түрлерін орындауындағы көрініс табатын әдіс-тәсілдердің тұрақты жүйесін атайды. Әр мұғалімнің іс-әрекетінде оның жеке тұлғалық ерекшеліктеріне, құндылық бағдарына немесе өзіндік ұстанымдарына байланысты қалыптасып қалған стильдері болады.

Жалпы қарастырғанда мұғалімдердің педагогикалық іс-әрекет стильдері төмендегідей факторлардың әсеріне байланысты қалыптасуы мүмкін: а) іс-әрекет түріне, іс-әрекет ерекшеліктеріне; б) іс-әрекетке қатысатын субъектілер (оқушылар) ерекшеліктеріне; в) мұғалімнің даралық-психологиялық ерекшеліктеріне.

Мұғалім тәжірибесінде орын алатын педагогикалық қарым-қатынастың түрлерімен қатар оның негізгі стильдерін білу маңызды.***Педагогикалық іс-әрекет стилі***-педагогтың өз шәкірттерімен әрекеттесуінің дербес-психологиялық ерекшеліктері. Әр мұғалімнің балалармен қарым-қатынас орнатуында өзіне ғана тән ерекшеліктеріне байланысты оқушылар сыныбында әр түрлі психологиялық ахуал орын алады.

Педагогика, психология, әлеуметтану ғылымдарында педагогикалық іс-әрекеттің мынандай стильдері топтастырылған: авторитарлық, либералдық, демократиялық.

1. Педагогикалық іс-әрекеттің***авторитарлық*** *стилінде* мұғалім оқушылардың қызығушылықтарын ескерусіз өзі ғана шешім қабылдайды, оқушылардың пікірлері маңызды болып есептелмейді, олар тек мұғалімнің айтқанын, нұсқауларын орындаушылар ретінде қабылданады.

2. Педагогикалық іс-әрекеттің ***либералдық*** *стилінде* мұғалім өз бетінше шешім қабылдаудан бас тартып, жауапкершілікті әріптестеріне, оқушыларға ысырады. Мұғалім тек оқыту үдерісімен шектеліп балалардың

тәрбиесіне көп көңіл аудармайды, оқушыларды өз беттерінше жібереді. Бұндай қарым-қатынас стилі бойынша жұмыс істейтін мұғалімдердің сыныбында үлгерім де, тәртіп те қанағаттанарлықсыз болады.

3. Педагогикалық іс-әрекеттің ***демократиялық*** *стилінде* оқушы мен мұғалім педагогикалық қарым-қатынастың тең құқылы субъектілері ретінде қарастырылады. Оқушылар мен мұғалім ынтымақтастық қарым-қатынаста болады, оқушылардың жеке пікірлері есепке алынып, олардың белсенділігі, шығармашылығы жоғары бағаланады. Өзара қарым-қатынастары кеңес беру, ақыл айту, өтініш, сенім арту сияқты формалар арқылы іске асырылады.

В.А.Кан-Калик мұғалім мен оқушылар арасындағы қарым-қатынастың мынандай топтамасын анықтап көрсетеді:

1. Бірлескен шығармашылық іс-әрекетке әуестену негізіндегі қарым-қатынас (*мұғалім оқушыларды шығармашылыққа ынталандырады, балалар мұғалім соңынан қалмайды*).

2. Достық ықылас негізінде құрылған педагогикалық қарым-қатынас (*мұғалім оқушының ересек жолдасы ретінде қарым-қатынаста болады, татулық, достық қатынас орнайды*).

3. Дистанциялық қарым-қатынас (*түрлі әлеуметтік роль атқаруларына байланысты оқушы мен мұғалім арасында нақты дистанция сақталады, мұғалімнің жетекші ролі орын алады*).

4. Қорқыту арқылы қарым-қатынас орнату (*мұғалімнің өктемдігі басым болады, балалар үнемі мұғалімнің ұрсуынан үрейленіп жүреді*).

5. Балалармен жұмыс істеген кезде әзіл-қалжыңға негізделген қарым-қатынас (*балаларға ұнау үшін жас мұғалімдер қалжыңдасып сөйлеуді ұстанады, бірақ бұл дұрыс нәтижеге жеткізбейді*).

6. Мұғалім шәкірттер алдында өзінің артықшылығын көрсетуге бағытталған қарым-қатынас (*мұғалім тек өзінің беделімен ғана айналысады, үнемі өзінің балалардан жоғары екенін дәлелдеуге тырысады*).

Кейінгі жылдары педагогикалық іс-әрекет стильдерін зерттеуде түрлі критерийлер анықталуда. Аса көп таралған іс-әрекет стилін анықтауда мұғалім бағыттылығы негізге алынып қарастырылады: мұғалімнің оқыту үдерісіне бағытталуы, мұғалімнің оқыту үрдісіне және нәтижесіне бағытталуы, мұғалімнің психологиялық ерекшелігіне байланысты.

Осы аталған бағыттылықтар негізінде мынандай стильдер топтамасы анықталған:

а) *эмоционалды-импровизиациялық стиль* (мұғалім үшін оқыту үдерісіне, оның жылдамдығы, интуицияға негізделуі маңызды, оқу материалын бекітуге аз көңіл бөлінеді).

б) *эмоционалды-әдістемелік стиль* (мұғалімнің оқыту үдерісіне және оқыту нәтижесіне бағытталуы, оқытуды жоспарлауға, оқу материалын саралауға, бақылап, бағалауға аса мән береді).

в) *пайымдаушылық-импровизациялық стиль* (оқыту үдерісіне және оқыту нәтижесіне бағытталуы, дәстүрлі оқыту әдістерін қолдану, жұмыс жылдамдығы баяу).

г) *пайымдаушылық-әдістемелік стиль* (оқыту нәтижесі ғана маңызды, жоспралау, оқыту құралдары мен тәсілдерін пайдаланудағы консервативтілік, жаңашылдықтың жетіспеушілігі).

Педагогикалық іс-әрекет стильдері оның нәтижесінің табысты немесе табыссыз болуына әсер етеді. Мұғалім стиліне қарай оның оқушылар арасындағы, ұжымдағы беделі артады немесе төмендейді, оқытатын оқушыларының білім, білік, дағдылары жоғарылайды немесе төмендейді, сондай-ақ өзінің жеке «Мен»жүйесінің дамуы не дамымай қалуы орын алады. Сондықтан әр мұғалім үшін өзінің педагогикалық іс-әрекет стильдерінің маңызын жақсы түсінуі абзал. Әр жас мұғалім өзінің дербес ерекшеліктеріне, мүмкіндіктеріне, қабілеттеріне байланысты педагогикалық қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастырады. Қарым-қатынастың өзіндік стилін қалыптастыру үшін ең алдымен жас маман өзінің психологиялық ерекшеліктерін, құндылық бағдарын, ішкі қабілеттерін, шығармашылық әлеуетін арнайы зерттеп білуі қажет. Мұғалімнің педагогиалық қабілеттерін зерттеуге арналған диагностикалық әдістемелердің түрлері психологиялық әдебиеттерде жеткілікті.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Кәсіби іс-әрекет пен педагогикалық іс әрекеттің айырмашылығы неде?
2. Кәсіп және мамандық ұғымдарының айырмашылығы қандай?
3. Мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттеріне қандай қасиеттер жатады?
4. Педагогикалық іс-әрекеттегі рефлексивтік іскерлігін қалай түсінесіз?
5. Педагогикалық іс-әрекет стильдері қалай сипатталады?

3-тақырып. ПЕДАГОГ ТҰЛҒАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢКӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ

3.1.Жеке тұлғаның психологиялық-педагогикалық сипаттамасы, жеке тұлға компоненттері.Адам мен қоғамның өзара қатынастарының нәтижесінде жеке тұлға ұғымы ерекше мағынаны иеленеді. Тұлғаның негізгі міндеттерінің бірі–қоғамдық тәжірибені шығармашылықпен игеріп, қоғамдық қатынастар жүйесіне еркін ене алуы. Аталған міндетті шешу барысында тұлға өзінің іс-әрекеті мен қарым-қатынас нәтижелері арқылы әлеуметтік ортада өзін-өзі таныта алады. Осыдан жеке тұлғаның негізгі сипаты болып табылатын оның *әлеуметтік мәні* айқындала түспек.

Психологиялық-педагогиялықәдебиеттерде К.К.Платонов, Л.С.Выготский, А.Н.Леонтьев, Б.Г. Ананьев т.б. ғалымдар еңбектерінде жеке тұлға ұғымына түрлі зерттеулер жүргізіліп, анықтамалар берілген. Тұлға мәселесін зерттеуде Б.Г.Ананьев ***«іс-әрекет субъектісі»*** деген ұғымды пайдаланады. «Іс-әрекет субъектісі» деген ұғым өзінің мазмұны бойынша «индивид» және «тұлға» ұғымдарын байланыстырып тұр. *Субъектілік* адамды оның психикалық дамудың ең жоғары сатысы болып табылатын *санасы* арқылы басқа тіршілік

иелерінен ажырататын басты белгісі. Өзінің саналы іс-әрекеті арқылы адам қоршаған ортаны өзгерте алады. Сондықтан, ***субъект*** дегеніміз іс-әрекет ете алу қабілеті бар саналы жеке тұлға. Тұлға– қоғамдық қатынастардың субъектісі, яғни, оның қоғамға әсер ете алуы, оның әлеуметтік іс-әрекеті мен белсенділігі.

Сонымен қатар, тұлға қоғамдық қатынастардың ***объектісі*** де бола алады, яғни, тұлға қоғамның әсерлі ықпалы нәтижесінде әлеуметтенеді, тәрбиеленеді, білім алады. Жеке тұлға-қоғамдық өмірдегі күрделі, көпжақты құбылыс, қоғамдық қатынастар жүйесінің бір бөлігі. Психология ғылымында ***жеке тұлға*** деп белгілі бір іс-әрекет түрімен айналысатын, қоршаған ортамен өзіндік қатынасын түсінетін, психологиялық ерекшеліктері бар нақты бір қоғамның, ұлттың, ұжымның өкілін атайды. Жеке тұлға–қоғамдық мәні бар адам. Кез келген адам өмірге индивид болып келіп, тек қоғамдық қатынастар жүйесі мен еңбек іс-әрекеттері арқылы ғана жеке тұлғаға айналады.

Жеке тұлға–индивидтің әлеуметтік маңызды сапалар жүйесі, оның әлеуметтік құндылықтарды меңгеруі және сол құндылықтарды іске асыра алу қабілеттері. Адам жеке тұлға ретінде өзінің санасының даму деңгейімен, өз санасын қоғамдық санамен сәйкестендіруімен сипатталады. Жеке тұлғалық қасиеттері арқылы адам қоғамдық қатынастарға қатысады. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде жеке тұлға туралы тұрақты пікірлер қалыптасқан:

- әр адам жеке тұлға бола алады.
- жеке тұлға адамды жануарлардан ажыратып тұрады, жануарларға қатысты тұлға ұғымы қолданылмайды.
- жеке тұлға – тарихи дамудың нәтижесі.
- тұлғалық қасиеттері арқылы адам басқа адамдардан ерекшеленеді.
- жеке тұлға - іс-әрекет объектісі және субъектісі.

Жеке тұлғаның өзіндік *белгілеріне* оның: саналылығы, жауапкершілігі,жеке «Мен» жүйесінің болуы, белсенділігі (өзінің іс-әрекет саласын кеңейтуге құлшынысы); бағыттылығы (ынта, қызығушылықтар, қажеттіліктер, сенімдер жүйесі); адамиқадір-қасиеттері, әлеуметтік топтармен, ұжымдармен өзара әрекеттестігі жатады.

Педагогикалық сөздіктерде *жеке тұлға* ұғымы-әлеуметтік қатынастардың және саналы іс-әрекеттің субъектісі ретінде қарастырылады. Жеке тұлға өзін мынандай үш бағытта көрсете алады:іс-әрекеті, басқалармен қарым-қатынасы, өзіне деген қатынасы арқылы.

Белгілі психолог К.К. Платонов жеке тұлғаның сапаларын жүйелеп, оның иерархиялық***құрылымын*** анықтаған. Оның пайымдауынша, жеке тұлғаның құрылымында туа біткен (биологиялық, тұқымқуалаушылық) және жүре біткен (әлеуметтік) құрамды бөліктері болады. Солардың қатынастары бойынша жеке тұлғаның құрылымы 4 сатыға немесе төменнен жоғарыға қарай қарастырылатын иерархиялық деңгейлерге жіктелген:

- *төменгі 4-ші деңгей - тұлғаның биологиялық құрылымы*, оған адамның темпераменті, физиологиялық, жас және жыныстық ерекшеліктері жатады, бұл құрылымда ешқандай әлеуметтік қасиеттері ескерілмейді;

- *3-ші құрылымдық деңгейде* биологиялық нышандар негізінде *жаттығулар арқылы* қалыптасқан психологиялық үдерістердің жеке (сезім, қабылдау, қиял, зейін, есте сақтау, ойлау, ерік, эмоция) ерекшеліктері жатады;

- *2-ші тәжірибелік деңгейгеоқыту үрдісі арқылы* қалыптасқан тұлғаның білім, білік, дағдылары, әдеттері жатады;

- *1-ші жоғарғы, тәрбие арқылы* қалыптасатын *деңгейге тұлғаның* дүниетанымы, сенімі, идеялары, көзқарастары, қызығушылықтары, тілектері, мақсаттары, әлеуметтік ұстанымдары, құндылық бағдары, моральдық принциптері сияқты әлеуметтік бағыттылықтары жатады. Бұл бағыттылықтар адамның қоршаған әлемге қатынасын көрсетеді.

Тәрбиенің негізгі мақсаты – жан-жақты үйлесімді дамыған *жеке тұлғаны* қалыптастыру болып табылғандықтан, қазіргі білім беру саласында негізгі басымдық ***жеке тұлғаға бағдарланутұғырына***беріледі.

3.2. Педагогтық кәсіпке деген қызығушылық, оның қоғамдағы рөлін түсіну-болашақ мұғалімнің кәсіби жолын таңдауы мен кәсіби өзін-өзі жетілдіру негізі.Ұлттың интеллектуалық әлеуетін дамытудың іргетасы - білім беру саласы және сапалы даярланған педагог мамандар. Осыған орай педагогикалық парадигмалардың жаңару жағдайында болашақ педагогтарды даярлау саласына көптеген өзгерістер енгізілуде.

Педагог кәсібінің өзінде көптеген мамандықтар пайда болып, кәсіби педагогикалық білім беру саласында болашақ мамандарға дұрыс кәсіби бағыт-бағдар беру мәселесі өзектенуде. Мысалы, әлемдік білім беру кеңістігінде мынандай жаңа мамандықтар пайда болып отыр: коуч, тьютор, тренер, мастер, фасилитатор, модератор, білім берудің онлайн-платформасының координаторы, ментор, майнд-фитнес (жеке когнитивтік қабілеттерді дамытушы), т.б. Қоғамда алуан түрлі мамандықтар бар, бірақ оның бәріне адам қабілеті сай келе бермейтіндіктен, мамандықты дұрыс таңдай білу –маманның болашаққа деген ең маңызды қадамы.

Студенттің мұғалімдік кәсіпті дұрыс таңдауы және болашақ мамандығының әлеуметтік маңызын түсінуі – кәсіби жетістікке жетудің алғышарты. Болашақ кәсіпті таңдау – адам өміріндегі ең күрделі шешімдердің бірі. Адамның өзіне ұнайтын, өмір бойы айналысатын кәсібін дұрыс таңдай білуі үлкен жауапкершілікті талап ететін маңызды қадам. Дұрыс таңдалған кәсіп адам өмірінің мәнін, табыстылығын анықтайды. Кәсіпті таңдауда адам өзінің қызығушылықтарын, қабілеттерін, ерік-жігерін, бейімділіктерін, икемділігін ескеруі керек. Кәсіптік қабілеттіліктерді дамыту ешқашан да кеш болмайды, тек дер кезінде адам өзінің кәсіби қажеттіліктерін, даму бағдарын дұрыс анықтап, соған қол жеткізуді дұрыс жоспарлай білуі керек.

Адам өмірінің маңызды құралдарының бірі – еңбек. Еңбек арқылы адам өзінің ішкі әлеуетін іске асырады, отбасының, қоғамның, Отанының дамып

өркендеуіне өз үлесін қосады. Өзіне ұнайтын еңбек түрін дұрыс таңдай білу - адамның бақытқа жету жолдарының бірі.

Мамандықты таңдауда адам өзінің күш жігерін, бейімділіктерін бағалап, еңбектің қандай саласында көп пайда келтіре алатынын анықтап және сол бағытта өзінің қабілеттерін дамыту жолдарын іздестіреді.Таңдаған мамандығы арқылы әрбір адам өз бойында қалыпасқан дағдылар, іскерліктер негізінде әлеуметтік ортаға, қоғамдық іс-әрекеттер жүйесіне қатыса алады. Кәсіп әр тұлға үшін өзінің даралығын, қайталанбастығын көрсетуге мүмкіндік беретін, өмірімен үйлесімді өріліп кететін, маңызды іс-әрекет түрі.

Педагогикалық мамандық «адам-адам» жүйесіне қатысты, себебі ол «ұстаз -оқушы» қарым-қатынастық жүйесіне негізделеді. Әр адам үшін ең алдымен осы салалардың қайсысына ***бейім*** екенін анықтап алғаны абзал. Қай мамандыққа адамның қабілеттері жеткілікті, қай мамандыққа бейімділігі басым екендігін анықтау үшін психология және педагогика ғылымдарында түрлі диагностикалық әдістемелер мен тестер жеткілікті.

Педагогикалық бейімділік – тұлғаның педагогикалық кәсіпке деген сезімдік талғамының арта түсуі, құлшынысының, ынтасының жоғары деңгейде танылуы. Педагогикалық бейімділіктің негізі мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетке деген және өзіне деген құндылықтық қатынастар жүйесі.***Педагогикалық бейімділік*** – адамныңпедагогикалық іс-әрекеттерге деген қабілеттер жүйесінің даму және қалыптасу деңгейі. Педагогикалық бейімділік болашақ мұғалімнің нақты оқыту немесе тәрбиелік іс-әрекетке қатысу кезінде айқындалады. Сонымен, педагогикалық бейімділік болашақ мұғалімнің теориялық және практикалық педагогикалық тәжірибе жинақтап, өзінің педагогикалық қабілеттерін бағалай алу негізінде қалыптасады. Мұғалімнің негізгі кәсіби маңызды қасиеттері ретінде ***педагогикалық парыз, педагогикалық жауапкершілік, педагогикалық ұстаным*** ұғымдарын атап өтуге болады.

Педагог тұлғасының құрылымында оның ***кәсіби-педагогикалық бағыттылығы*** маңызды рөл атқарады. Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық бағыттылығы оның негізгі кәсіби маңызды қасиеттерінен құралады. Осы қасиеттердің ішінде мұғалімдік кәсіпке деген қызығушылық, кәсіби-педагогикалық қабілеттер ерекше мәнге ие.

Мұғалім мамандығына деген қызығушылық балаларға, олардың ата-аналарына, жалпы педагогикалық іс-әрекет түрлеріне деген жағымды эмоциялық қатынаспен және педагогикалық білім мен іскерлікті меңгеруге деген құштарлықпен сипатталады.

Педагогикалық қабілеттілік - тұлғаның педагогикалық іс-әре-кетті орындауда жоғары деңгейде көрінетін жеке қасиеттері. Психологиялық сөздіктерде ***педагогикалық қабілеттер*** - мұғалімнің педаготтік қызметте жоғары нәтижелерге жетуін қамтамасыз ететіндей даралық-психологиялық ерекшеліктері мен кәсіптік тұрғыдан маңызды қасиеттерінің жалпылама жиынтығы ретінде анықталады.

Мұғалімнің педагогикалық қабілеттері негізінде оның оқушылар мен әріптестері алдында абыройы жоғарылай түседі. Педагогикада педагог абыройы деген сөз тіркесі педагог авторитеті деген ұғыммен синонимі болып қолданылады.***Педагогтың авторитеті*** – оқушыларға деген қатынасын анықтайтын, маңызды шешімдерді қабылдауға құқылы, басқаларды бағалай алатын, оларға кеңес бере алатын мұғалімнің ерекше кәсіби позициясы. Шынайы мұғалімдік авторитет оның жасының үлкендігі мен лауазымына емес, оның жеке тұлғалық, адами қадір-қасиеттеріне қарай анықталады. Абыройлы ұстазға оқушылар сенеді, оны ұстаз ретінде мойындайды, оның идеяларын қолдайды. ***Педагогикалық авторитеттің құрылымы*** 4 компоненттен құралады:

- *кәсіби компонент* (білімі, әдістемесі, құзыреттілігі, танымының тереңдігі, т.б.).

- *тұлғалық компонент* (көзқарастары, өмірлік ұстанымы, құндылық бағдары, мінезі, мәдениеттілігі, т.б.).

- *әлеуметтік компонент* (кәсібінің әлеуметтік мәнін түсінуі, кәсіби табыстылығы, т.б.).

- *рөлдік компонент* (лауазымы, қызметтік рөлдері, құқықтары мен кәсіби міндеттері, т.б.).

Педагог кәсібімен айналысатын адам үнемі көпшілік бақылауында болады. Олар оқушылар ұжымының, ата-аналар қауымының, әріптестерінің тікелей болмаса да жанама түрдегі назарында болатыны анық. Мұғалімдікті таңдаған адам басқаларға үнемі үлгі-өнеге көрсете алуы керек, себебі бұрыннан бері халық арасында ұстаз беделі, ұстаз абыройы жоғары бағаланған. Оның білімімен, ақылдылығымен қатар сөйлеген сөзі, киген киімі, жүріс-тұрысы, айналасындағы адамдармен қарым-қатынасы барынша үйлесімді, жарасымды болуы шарт. Кәсіби-педагогикалық қабілеттердің жоғары деңгейде дамуы ***педагог беделінің*** қалыптасу негізі.

Педагогтық кәсіпті таңдау бейімділікке, қабілеттілікке негізделгенімен, кейбір зерттеушілердің пікірінше, педагог мамандығын таңдаудың басқа да мотивтері кездеседі: саяси, экономикалық ақыл-ой, қоғамдық және жеке мақсат. Оларды екі түрге ажыратуға болады: 1) айқын анықталған белгілі мотивтер (яғни бір нәрсені жақсы көру, оған деген ұмтылыс); 2) анық емес мотивтер (яғни мұнда негізгі себепті табу қиын).

Е.А.Климов жастардың кәсіби таңдауларын анықтайтын мынандай 8 негізгі факторларды атап көрсетеді: отбасының, үлкендердің пікірлері; құрдастарының пікірлері; мектептегі педагогикалық ұжымның пікірі (мұғалімдер, сынып жетекшісі т.б.); жеке кәсіби және өмірлік жоспарлары; қабілеттері және олардың байқалуы; қоғамдық құрметке иеленуге талпыныс; кәсіби іс-әрекет жайлы хабардар болуы; бейімділіктер.

Көптеген психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде студенттердің *педагогикалық кәсіпті таңдау мотивтерін* жан-жақты зерттеу мақсатында түрлі әдістемелер құрастырылған. Мысалы, И.П.Ильина студенттердің жоғары оқу

орындарында оқу мотивтерін анықтау әдістемесі бойынша олардың оқуға келулерінің үш шкаласын анықтайды:

- «*білімді меңгеру*» шкаласы (нақты бір пәнге деген қызығушылықтың басым болуы, білімдерді игеруге деген құлшыныс, білім алуға деген талпыныс);

- «*кәсіпті, мамандықты меңгеру*» шкаласы (кәсіптік білімдерді меңгеруге құлшыныс, кәсіптік маңызды сапаларды қалыптастыру);

- «*диплом алу*» шкаласы (білімдерді үстіртін меңгеріп диплом алуға тырысу, емтихандар мен сынақтарды өтуде жеңіл жолдарды іздестіруге ұмтылу).

Сондықтан да мектеп қабырғасындағы мұғалімдердің барлығының дипломдары біркелкі болса да, олардың кәсіби шеберліктерінің деңгейлері әр түрлі. Бұлай болуы заңды да шығар, өйткені педагогикалық жоғары оқу орнының дипломы –үлкен де күрделі іске кірісуге жас маманның құқығы бар екенін білдіретін құжат қана.

3.3. Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық мәдениеті.Жеке тұлға өзінің саналылығы, ақылдылығы, белсенді іс-әрекеті негізінде қоршаған ортаның дайын заттарын пайдаланып қана қоймай, сонымен қатар оның өзгеруіне, қоғамның дамуына зор ықпал ете алады. Адамзаттың қоғамдық тарихи даму үдерісінде қалыптасқан материалдық және рухани құндылықтар жиынтығы ***мәдениет*** ұғымымен анықталады.

Тұлға мәдениеті зерттеуші-ғалымдардың пікірінше мынандай бағыттарды қамтиды:

- ғылымның жаңа жетістіктерін пайдалана білу;

- материалдық құндылықтардың рухани құндылықтарды жоғары бағалай білу;

- жан-жақты дамыған, қызығушылықтары кең, рухани қажеттіліктеріне сай ұстанымдарын қалыптастыру;

- өз Отанының, туған өлкенің даму тарихын, халық салт-дәстүрлерін, ауыз әдебиетін, халық өнерін біліп бағалау;

- мәдениеттің барлық саласынан хабардар болып, ондағы шығармашылықты бағалай білуі (музыка, сәулет өнері, театр, дизайн, би т.б.);

- әр маманның өзін-өзі ұйымдастыру, өздігінен даму мәдениетін меңгеруі.

Адамзат қоғамына қатысты мәдениет түрлі қызметтер атқарады: адамды қалыптастыру, мұрагерлік, танымдық, реттеу, коммуникативтік, қарым-қатынастық, т.б. қызметтері бар. Жоғарыда аталып отырған қызметтер арасында мәдениеттің *қарым-қатынастық қызметінің* ерекше көрініс табуының бірден бір себебі-адамдардың әлеуметтік қатынастар субъектісі ретіндегі өзектілігі.

Жеке тұлға бір жағынан,*мәдениет туындысы* болса, екінші жағынан,*мәдениетті жасаушы*, өндеуші, түрлендіруші, қалыптастырушы ретінде қарастырылады. Мәдениетті меңгеру арқылы жеке тұлғаның рухани құндылықтары қалыптасады (ақыл, сенім, дүниетаным, сезім, ерік, т.с.с.).

Мәдениет кеңістігінде әр жеке тұлғаның өмірге деген қатынасы арқылы оның рухани құндылықтары, өмірлік ұстанымдары айқын көрініс тауып, өзінің құндылықтық бағдары мен қабілеттеріне сай бір кәсіби саланы таңдайды. Осыдан кез келген кәсіптің өзіндік құрылымы бар екенін аңғаруға болады:кәсіби іс-әрекет пәні, құралы, нәтижесі. Әр кәсіби іс-әрекет өзіндік мақсаты, міндеттері, мазмұны, құндылығы, әдістер мен әдістемелерімен ерекшеленеді. Бір кәсіп төңірегінде қызығушылықтары, бейімділіктері ұқсас адамдар, бір кәсіпті таңдап, бір *кәсіби топ мүшелері* атанады.

Кәсіби мәдениет белгілі бір кәсіби топ мүшелерінің арнайы кәсіби міндеттерді шешудің әдіс-тәсілдерін меңгеру, тәжірибе жүзінде қолдана алу дәрежесімен анықталады. Мұғалімдік іс-әрекеттің ерекшеліктеріне байланысты *жалпы мәдениеттің* маңызды бір бөлігі - ***педагогикалық мәдениет.***

Психологиялық-педагогикалық зерттеулер негізінде кәсіби-педагогикалық мәдениеттің құрылымына ***аксиологиялық, технологиялық және жеке тұлғалық-шығармашылық компоненттер*** кіреді.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің ***аксиологиялық компонентіне*** сан ғасырлар бойы қалыптасқан құнды тәлім-тәрбиелік идеялар мен гуманистік тұжырымдамалар, педагогикалық құндылықтар жиынтығы жатады.

Аксиология (грек тілінің «*axia*» - құндылық және «*logos*» - ілім) – құндылықтардың табиғаты жайлы және дүниедегі құндылықтар жүйесі туралы философиялық ілім. Психологияда құндылықтар қоғамдағы моральдық қатынастардың формасы ретінде қарастырылады. Біріншіден, құндылық–жеке тұлғаның *(немесе әлеуметік топтың, ұжымның)* адамгершілік мәні, абыройы және қоғамдық институттардың *(отбасы, мектеп, бала бақша, қоғамдық ұйымдар, университеттер т.с.с.*) адамгершілік сипаттары болып қарастырылса, екіншіден, моральдық санаға қатысты көзқарастар: моральдық нормалар, принциптер, жақсылық пен жамандық, адалдық, бақыт туралы түсініктер ретінде қабылданады.

Жалпы педагог іс-әрекетіне байланысты құндылықтарды В.А.Сластенин төмендегідей жүйелейді:

- тұлғаның әлеуметтік және кәсіби ортадағы өзінің рөлін анықтауымен байланысты құндылықтар (*педагог еңбегінің әлеуметтік мәні, педагогикалық іс-әрекеттің жоғары бағалануы, т.б.*);

- қарым-қатынас қажеттіліктерін қанағаттандыратын құндылықтар және оның шеңберінің кеңейе түсуі (*балалармен сүйіспеншілік қарым-қатынас, әріптестерімен, ұжыммен үйлесімді қарым-қатынастары, рухани құндылықтармен алмасу т.б.*);

- дербес шығармашылықты дамытуға бағыттайтын құндылықтар *(кәсіби-шығармашылық іскерліктерді дамыту мүмкіншілігі, әлемдік мәдениетке қызығуы, өзін үнемі жетілдіруі т.б.*);

- өзін-өзі іске асыра алуға мүмкіндік беретін құндылықтар (*педагог еңбегінің көп қырлылығы, әлеуметтік жағдайы нашар балаларға көмек көрсете алуы, т.б*);

- жеке қажеттіліктерін қанағаттандыруға мүмкіндік беретін құндылықтар (*қызметіне қарай мемлекет тарапынан еңбек ақысын алуы, жазғы демалыс ұзақтылығы, қызмет бойынша өсуі т.б.*).

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің ***технологиялық компонентіне*** мұғалім іс-әрекетінің әдіс-тәсілдері, педагогикалық міндеттерді тиімді шеше алу іскерліктері, теориялық білімдерін практикамен ұштастыра алу қабілеттері кіреді. Нақтырақ айтатын болсақ, бұл мұғалімнің барлық педагогикалық әдіс-тәсілдерді тұтастай меңгере алуы негізінде жан-жақты педагогикалық талдау жасай алуы, нақты мақсаттарды белгілей алуы, дұрыс жүйелі жоспарлар құра білуі, ұйымдастыра білуі, бағалау және түзету әрекеттерін ұтымды жүргізе алуы.

Кәсіби білім беру барысында іс-әрекеттік бағытқа көп көңіл бөлініп, қазіргі кезде «табысты іс-әрекет», «іс-әрекет табыстылығы», «табысты кәсіби іс-әрекет» ұғымдары терең зерттелуде. Себебі кез келген іс-әрекет нәтижесі табысты да, табыссыз да болуы мүмкін. Білім алушылардың табысты кәсіби іс-әрекетке даярлықтарын қалып-тастыру-бүгінгі кәсіби педагогиканың өзекті мәселелерінің бірі.

Технологиялық компонентің айырықша ерекшелігі–мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетінде жаңа әдіс-тәсілдерді, технологияларды, компьютерлік техниканы, ондағы жаңадан ашылып жатқан бағдарламаларды ұтымды қолдана отырып, тәжірибе жүзінде нақты жетістіктер көрсете алуы.

Кәсіби-педагогикалық мәдениеттің***жеке тұлғалық-шығармашылық компоненті*** мұғалімнің құндылықтық бағдары бойынша өзінің шығармашылық әлеуетін дамыту ерекшеліктерімен айқындалады. Педагогикалық энциклопедияда *шығармашылық*–адамның белсенді іс-әрекетінің жоғарғы формасы ретінде түсіндіріліп, өзінің әлеуметтік маңыздылығымен және жаңашылдығымен бағаланады. Мысалы, қазіргі кездегі ғылымның, техниканың жетістіктеріне (*компьютер, Интернет, ұялы телефон, медицинадағы ультрадыбыстық диагностикалық аппараттар, лазер сәулелері арқылы емдеу, т.б.*) көптеген ізденуші ғалымдардың шығармашылық іс-әрекеттері арқылы ғана қол жеткізіп отырғанымыз анық.

Шығармашылықпен айналысуда адамның тек ақыл-ойы ғана емес, сонымен қатар оның табандылығы, бастаған істі аяғына дейін жеткізе алуы, ойдың еркіндігі мен батылдығы, болжам жасай алуы, өз күшіне деген сенімділігі сияқты тұлғалық қасиеттері өте маңызды. Людвиг Фейербахтың: «*Адам тек... өз күшіне сенген жағдайда ғана дегеніне жете алады*»-деген сөздері тұлғаның дамуының ішкі фак-торларының маңыздылығын меңзейді. Яғни, шығармашылық адамның тұлғалық қасиетіне жатады, сондықтан мұндай қабілетті әр адам жас кезінен өз бойында дамытқаны жөн.

«Шығармашылық» ұғымына қатысты қазіргі психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік ғылымдар саласында шығармашылық ойлау, шығармашылық қиял, шығармашылық іс-әрекет, шығармашылық ойын, шығармашылық қабілет сияқты терминдер жиі қолданылуда.

Қазіргі кезде адамдардың іс-әрекеттерінің сипатына байланысты шығармашылықтың мынандай түрлері ажыратылады:

- ***ғылыми шығармашылық*** (бұрынғы ғылыми білімдерге қарағанда артықшылығымен бағалы жаңа білімдер жүйесі);
- ***көркем шығармашылық*** (жаңа көркем әдебиет туындылары);
- ***техникалық шығармашылық*** (жаңа техникалық құралдар мен жаңа технологиялар);
- ***педагогикалық шығармашылық*** (жаңа мазмұн, педагогикалық әдістер, қағидалар, педагогикалық жүйелер т.б.).

Психологиялық-педагогикалық ғылымдар саласында шығармашылық іс-әрекет ерекшеліктерін зерттеумен айналысқандар Л.С.Выготский, С.Д.Рубинштейн, А.В.Брушлинский, О.К.Тихомиров, Т.А.Маслоу, Б.Г.Ананьев т.б. болған.

Педагогикалық іс-әрекеттер ерекшеліктеріне байланысты **педагогикалық шығармашылық** ұғымы кеңінен қолданылады. В.А.Сластениннің еңбектерінде педагогикалық шығармашылық педагог тұлғасының жеке, психологиялық, интеллектуалдық күштері мен қабілеттерін іске асыру үдерісі ретінде қарастырылады.

Педагогикалық шығармашылық - өзінің жаңашылдығымен, қайталанбастығымен ерекшеленетін шығармашыл тұлғаны қалыптастыруға бағытталған педагогикалық іс-әрекет.

Шығармашыл мұғалімдердің өзінің ішкі жан дүниесінде, көңіл-күйінде, балалармен қарым-қатынасында үйлесімділік байқалып тұрады. Олар әр сабақты бір шығармашылықты шыңдау лабораториясына айналдырып жібереді.

Педагогикалық міндетті шешудің өзі шығармашылықты қажет етеді. Педагогикалық практикада кездесетін ең қиын міндеттер шығармашыл педагогтың қолында оңай шешімін таба алады.

Педагогикалық шығармашылық бірнеше**кезеңдерден** құралады:

1) Шығармашылдық педагогикалық *міндеттерді анықтау*.
2) Педагогикалық *ықпал ету әдістерін жобалау*.
3) Балалармен тікелей әрекеттесу арқылы белгіленген *жоспарды жүзеге асыру.*
4) Қол жеткізген педагогикалық *нәтижелерді талдау*.

Педагогикалық шығармашылық өз еңбегінің әлеуметтік құндылығын бағалай отырып, кәсіби біліктіліктерін үнемі жетілдіру үшін басқалардың озық тәжірибесін зерттеп отыратын мұғалімдер жұмыстарына тән ерекшелік. Педагогикалық тәжірибе *озық* және *көпшіліктік* болып бөлінеді. Көпшіліктік педагогикалық тәжірибе - оқыту, тәрбиелеу практикасының жеткен деңгейімен сипатталатын білім беру мекемелерінің және жеке педагогтардың жұмыс тәжірибесі.

Озат педагогикалық тәжірибе деп басқаларға үлгі тұтатын педагогтың асқан шеберлігін атайды. Ал егер педагог тәжірибесінде шығармашылық

ізденіс, өте тиімді нәтиже беретін жаңашылдық, бір қайталанбас ерекшелік қамтылған болса, онда оны *жаңашыл педагог* деп атауға болады.

Озат педагогикалық тәжірибенің теориялық негіздерін меңгеріп оны практикада қолдану ерекшеліктері қазақстандық педагог-ғалым Ш.Т.Таубаеваның еңбектеріндеозат педагогикалық тәжірибені зерттеу, жалпылау, қолдану мұғалімдердің зерттеушілік мәдениетінің құрамды бөлігі ретінде қарастырылады.

Мұғалімдердің озат педагогикалық тәжірибесі - көп жылдар бойы жинақталған, ұтымды, тиімді нәтиже беретін шығармашылық іс-әрекеті. Ш.А.Амонашвили, В.Ф.Шаталов, И.П.Волков, Е.Н.Ильин, С.Н.Лысенкова, Қ.Н.Нұрғалиев, А.М.Ысқақов, Қ.Айтқалиев, Қ.Бітібаева, Е.А.Очкур сынды жаңашыл-педагогтардың тәжірибелері практика жүзінде қолданылып жоғары сапалы нәтиже бергені белгілі. Сондықтан осындай құнды идеяларды кәсіби іс-әрекетте қолдана алу үшін болашақ мұғалімдердің аталған жаңашыл-педагогтардың еңбектерімен тереңірек танысулары олардың шығармашылық әлеуеттерін жетілдіруге негіз болмақ.

Сонымен, кәсіби-педагогикалық мәдениеті компоненттерін қысқаша мынандай ұғымдар тізбегі ретінде түйіндеуге болады: педагогикалық іс-әрекет мәдениеті, педагогикалық қарым-қатынас мәдениеті, мұғалімнің тұлғалық мәдениеті. Осы ұғымдардың өзара үйлесімді ұштаса отырып, олардың мазмұнының жүзеге асырылуы кәсіби-педагогикалық мәдениеттің жоғары дәрежедегі моделі болып табылады.

3.4. Кәсіби педагогикалық құзыреттілік және педагогикалық шеберлік. Адамзат қоғамының бүгінгі даму қарқыны бүкіл дүниежүзілік білім беру кеңістігінде өзара ынтымақтастықта болу, өзара озық тәжірибемен бөлісуді талап етеді. XXI ғасырдағы білім беру мәселелері бойынша халықалықаралық комиссияда «Образование: сокрытое сокровище (Білім беру:ашылмаған асыл қазына)» (1996ж.) тақырыбында жасаған баяндамасында Жак Делор білім беруге негіз болатын адамның жалпы негізгі *құзыреттіліктері* ретінде төрт тұғырнаманы атап өтеді: *танып білуге үйрену, жұмыс істеуге үйрену, бірігіп өмір сүруге үйрену, ризалықпен өмір сүруге үйрену.*

Қазіргі ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттердебілім берудегі құзыреттілік мәселелері жан-жақты талқылануда.

Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарында қарастырылып жоғарғы оқу орындарын бітіруші жас мамандардың білімділік деңгейлеріне байланысты қойылатын талаптар ретінде:

1) жалпы білімділіктеріне қойылатын талаптар.
2) әлеуметтік-этикалық құзыреттеріне қойылатын талаптар.
3) кәсіби құзыреттеріне қойылатын талаптар.

4) өзгермелілік пен белгісіздіктің кең таралуы жағдайында әлеуметтік, экономикалық, кәсіби рөльдерді ауыстыра алу даярлығына, географиялық және әлеуметтік ұтқырлығына қойылатын талаптар.

5) оқу пәндерінің негізгі циклдары бойынша білімділіктеріне қойылатын талаптар.

6) жеке пәндер бойынша білімділіктеріне қойылатын талаптар анықталған.

«Құзырет», «құзыреттілік» ұғымдары бүгінгі педагогика саласындағы ғылыми айналымға салыстырмалы түрде жаңадан енген, терең зерттелу үстіндегі ұғымдар болғандықтан олардың анықтамасы да әр зерттеушімен әртүрлі берілуде. Дегенмен, көптеген анықтамаларды салыстырып талдау негізінде «құзыреттілік» ұғымына байланысты зерттеушілердің көзқарастарында бір ортақ пікірлер байқалады.

Қазақстанның Ұлттық энциклопедиясында **құзырет** ұғымы (лат. competentia – жетемін, лайықпын) екі мағынада түсіндіріледі:заңмен, жарғымен немесе өзге құжатпен берілген өкілеттіліктер шеңбері. Белгілі бір саладағы білім, тәжірибе, біліктілік.

Жаңа педагогикалық парадигма бойынша қазіргі стандарттардың өзінде «білім, білік, дағды» ретінде қарастырылған білім беру нәтижелерінің орнына **құзыреттілікті** қалыптастыру өмір талабына сай тұлғаның әлеуметтенуін, өзін-өзі іске асыруын қамтамасыз ететін білім беру жүйесінен күтілетін нәтиже ретінде қарастырылуда.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім стандартында ұлттық деңгейдегі басты мақсаты - өркендеп келе жатқан еліміздің әлеуметтік-экономикалық және саяси өміріне белсенді араласуға дайын тұратын *құзыретті тұлғаның* қалыптасуына ықпал ету деп анықталған.

Қазақстандық жалпы орта білім беру стандартында (2007ж.) «құзыреттілік» және «құзырет» деген екі ұғымды ажырата қарастырып, оларға мынандай анықтамалар беріледі.

Құзырет – тұлғаның табысты іс-әрекетке даярлығы, қойылған мақсатқа қол жеткізу үшін ішкі және сыртқы ресурстарын тиімді жұмсай алу қабілеті.

Құзыреттілік - оқушылардың әр түрлі іс-әрекеттер түрлерін меңгеруімен анықталатын *білім беру нәтижесі*.

Ш.Т.Таубаева жоғары кәсіби білім берудің мемлекеттік стандарттардың құзыреттілік форматында жасалуын зерттеу барысында *құзыреттілік* ұғымының мазмұнын ашуда оның үш түсініктемесін атап көрсетеді:

1) өзінің ішкі әлеуетін іске асыруға қабілеті (даярлығы) мен ынталылығы (мотивациялық аспект);

2) табысты шығармашылық іс-әрекет үшін практика жүзінде байқалған өзінің білім, іскерлік, тәжірибесін іске асыра алу қабілеті (когнитивтік аспект);

3) өз іс-әрекет нәтижелерінің әлеуметтік маңыздылығын және жеке жауапкершілігін түсінуі, оны үнемі жетілдіріп отыру қажеттігін ұғынуы (құндылық аспект).

Сонымен, осы түсініктемелердің негізінде Ш.Т.Таубаева ***құзыреттілік*** депәлеуметтену және оқыту үрдістерінде қалыптасқан және өздігінен іс-әрекетке табысты қатысуына бағытталған білім мен тәжірибеге негізделгенжеке тұлғаның іс-әрекетке даярлығы мен жалпы қабілеттерінен байқалатын интегралды қасиетін түсіндіреді.

*Педагогтардың кәсіби құзыреттіліктерін*анықтауда көптеген зерттеушілердің көзқарастары мұғалім іс-әрекетінің бір қырымен байланыстырылып қарастырылады. Мысалы, Н.В.Кузьмина педагогикалық іс-әрекет негізінде құзыреттілікті «тұлғалық қасиет» деп қарастырса, Л.А. Петровская коммуникативтік құзыреттілікке М.В.Прохорова басқарушылық құзыреттілікке көп көңіл аударады.

Л.М.Митина өз зерттеулерінде «*педагогикалық құзыреттілік*» ұғымының «*білім, білік, дағдыны және оларды іс-әрекетте, қарым-қатынаста, тұлғаның дамуында іске асыру амалдары мен тәсілдерін*» қамтитынын ашып көрсетеді.

Кәсіби құзыретілік мәселесі халықаралық деңгейде Еуропалық кеңес форумдарында және конференцияларда жиі талқыланады. ЮНЕСКО құжаттарында *құзыреттер (компетенции)* білім беруден *күтілетін нәтижелер* ретінде қарастырылып, олардың негізгі түрлері айқындалған.

В.А.Сластенинның,М.И.Мищенконың пікірлеріншe,***педагогтыңкәсіби құзыреттілігі –*** *іс-әрекетті атқарудағы теориялық және практикалық даярлықтарының бірлігі.*

Салыстырмалы түрде талданған тағы басқа анықтамалар негізінде кәсіби құзыреттіліктің екі тұрғыдан қарастырылуын аңғарамыз:

- біріншіден, көптеген зерттеушілер кәсіби құзыреттілікті *мамандардың даярлық деңгейлерімен* байланыстырады;

- екіншіден, ғалымдар кәсіби құзыреттілікті маманның *тұлғалық қасиеттерімен* байланыстырып зерттейді.

Құзыреттілік тұрғыдан оқыту барысында *білім беру нәтижесіне, оның тұрақтылығына, оның өлшемдеріне* басты назар аударылады. Бұл бағытта оқушылардың дербестігі, өз беттерінше жұмыс істей алулары ескеріледі. Егер дәстүрлі оқытуда тек оқушылар үлгерімінің пайыздық көрсеткіштері маңызды болса, құзыреттілік тұрғысынан оқытуда олардың оқу жетістіктері, мүмкіндіктер деңгейі, тұлғасының қалыптасуы, әлеуметтенуі, іскерліктері жоғары мәнге ие болады.

Көптеген ғалымдардың пікірінше, мамандардың кәсіби құзыреттілігі мынандай түрлерге бөлінеді:практикалық (арнайы) құзыреттілік,әлеуметтік

құзыреттілік,психологиялық құзыреттілік, ақпараттық құзыреттілік,комуникативтік құзыреттілік,экологиялық құзыреттілік,валеологиялық құзыреттілік.

Мұғалім жас ұрпақты оқыту, тәрбиелеу ісінде кәсіптік деңгейі жоғары болуы үшін педагог мамандығына тән іскерлік пен дағдыларды толық меңгеруі негізінде ғана кәсіби құзыретті маман бола алады. Педагогтың *кәсіби құзіреттілігінің құрылымы* оның негізгі *іскеліктер жүйесі* арқылы қарастырылады.

Педагогтың танымдық (гностикалық) іскерлігі. Бұл компонент мұғалімнің танымдық қабілеттерін, интеллектуалдық мүмкіндігін, өз пәнін терең білуін, дүниетаным шеңберінің кеңдігін, өзін-өзі танып білуін қамтиды және маман еңбегінің негізі болып саналады. Танымдық іскерлікті қалыптастыру үшін адамның қабылдау, зейін, ойлау, елес, ес, т.б. психикалық қасиеттердің бірлікте дамуы қажет.

Педагогтың конструктивтік (құрастыра білу) іскерлігі. Бұл іскерлік оқу-тәрбие жұмысын модельдеу, жоспарлау, композициялық материалдарды іріктей алумен, оқушылардың жас және дара ерекшеліктеріне сай оқу-тәрбие процесінің материалдық базасына сәйкес жұмысты ретімен ұйымдастыра білуімен сипатталады. Бұл іскерлікті меңгеру үшін интеллектуалдық іскерлік қажет. Алдағы жұмысты жоспарлау, жобалау, алдын-ала ойластыру, салыстыру, болжау қабілеттерімен тікелей байланысты. Сондықтан конструктивтік іскерлік танымдық іскерлікпен тығыз ұштасып жатады.

Педагогтың коммуникативтік (қарым-қатынас) іскерлігі. Бұл іскерлік мұғалімнің түрлі категориядағы адамдармен тез тіл табысып, тиімді қарым-қатынас жасай алуын көрсетеді. Қарым-қатынас тәсілдері сөз сөйлеу техникасы, қимылдар, мимиканы игере білуден басталады. Бұл іскерлікті қалыптастыру үшін алдымен адам басқа адамды түсіне білуі, тани білуі және өзін де таныта білуі керек. Екіншіден, өзінің ой-пікірін, көңіл-күйін, көзқарасын, мақсатын сөйлескен адамға, тыңдаушылар ұжымына түсіндіре білуге және оларды да түсіне білуге ұмтылуы қажет. Үшіншіден, адамдармен қарым-қатынас барысында толеранттылыққа негізделіп, оң шешім таба білуі маңызды.

Педагогтың хабарлау (ақпараттық) іскерлігі. Бұл іскерлік аса маңызды педагогикалық іскерлік болып ерекшеленеді және көбінесе қатынас құралы ретінде қабылданады. Себебі қарым-қатынас хабарлау материалынсыз іске асуы мүмкін емес. Хабарлау іскерлігінде мұғалімнің дауыс қойылымын үйлестіре білуі, әсерлі көңіл-күй сезімімен сөйлеуі, сөздің құдіретті күшін, бет қимылдар ерекшеліктерін меңгере білуі талап етіледі. Оқу-тәрбие үдерісінің негізгі міндеттерін тиімді шешудегі мұғалімнің сауатты сөйлеуі, қызықтыра әңгімелесуі, көрнекіліктерді қатыстыра отырып түсіндіруі, ашық пікірлесуі, шәкіртті тыңдай алуы, сұрақ-жауап тәсілдерін

қолдану арқылы тыңдаушының зейінін өзіне аударта алуы әсіресе жас мұғалімдер үшін өте маңызды қаситеттер.

Педагогтың ұйымдастырушылық іскерлігі. Бұл іскерлік мұғалім еңбегінен ажырамайтын, бөлінбейтін, үнемі қатар жүретін тұтас педагогикалық үдерісті басқарудың негізгі шарты. Бұл іскерліктің өзіндік ерекшеліктері бар: жұмыс түрін анықтау, мақсатын белгілеу, жұмыстың орындалуын талап ету, тапсырма беру, тапсырылған жұмысты бақылау, орындалуын үйымдастыру, орындалған жұмысты қорытындылау, бағалау, есеп беру, іске қызығушылықпен кірісу, басқаларға жағымды ықпал жасау, басқаларды бір іске жұмылдыра алу іс-әрекеттерінен құралады.

Педагогтың зерттеушілік іскерлігі. Зерттеушілік іскерлік мұғалімнің әрбір әлеуметтік-педагогикалық құбылысқа ғылыми тұрғыдан қарауын, ғылыми болжам жасай алуын, жобалау және эксперимент жүргізе алуын, іс-әрекеттегі зерттеуді жүргізе алуын, сонымен қатар озық тәжірибені де, өзінің тәжірибесін де жинақтай білуін, оларға ғылыми-теориялық, практикалық талдау жасай алуын және мектеп өміріне енгізе білуін қамтиды.

Педагогтың жобалау (проективтік) іскерлігі–оқыту және тәрбие үдерісінің перспективалық міндеттерін терең түсіне отырып, оған жетудің стратегиялары мен тәсілдерін меңгергендігі. Мұғалімнің оқыту және тәрбиелеу үдерісінің жаңа жобасын құрастырып, оны іске асырудың тәсілдерін негіздеуі, бұл жобаның орындалуында ата-аналардың, оқушылардың қатысуын қарастыруы, қоғаммен байланыстылығын, әлеуметтік маңыздылығын түсінуі маңызды болып табылады.

Педагогтың рефлексивтік іскерлігі. Өз іс-әрекеттерін бақылап бағалау, өзіне сырт көзбен қарап іс-әрекет нәтижелерінің тиімділігін талдау, өзін басқалармен салыстыра отырып, нені өзгертудің қажеттілігін түсіну арқылы педагогтың кәсіби тәжірибесі жетіле түсетіні анық.

Қарастырылып отырған іскерліктер бір-бірімен тығыз байланысып келеді және өзара бірін бірі күшейте түсіп отырады.

Педагогикалық шеберлік дегеніміз не? Шеберлік–кез келген маманның өз тәжірибесінде ең тиімді әдістерді пайдаланып, жоғары нәтижелерге қол жеткізе алу қабілеті. Осыған орай А.С Макаренко «*шеберлік –қол жеткізуге болатын нәрсе, шебер-ұста, шебер-дәрігер болатын сияқты, педагог та керемет шебер бола алады*» - дейді.

Ал қазіргі педагогика ғылымында «педагогикалық шеберлік» ұғымының түрлі анықтамалары кездеседі. Педагогикалық шеберлік ұғымына контент-талдау кестесін қарастырып көрейік *(Кесте 1).*

Кесте 1. «Педагогикалық шеберлік» ұғымына берілген анықтамалардың контент-талдауы

№	Педагогикалық шеберлік анықтамасы	Түйінді идеясы
1	**Педагогикалық шеберлік** – балаларға деген сүйіспеншілігі жоғары өз жүрек қалауы бойын-	Оқыту және тәрбиелеу өнері (Педагогикалық

	ша жұмыс істейтін әр педагогқа қолжетімді, үнемі жетілдіру үстінде болатын оқыту және тәрбиелеу өнері.	энциклопедия. М.:, 1965. –Т.2. – С.739.)
2	**Педагогикалық шеберлік** – мұғалімнің кәсіби іс-әрекет етуінің жоғары деңгейі. Сырттай ол түрлі педагогикалық міндеттерді табысты шығармашылықпен шеше алуынан, оқу-тәрбие жұмыстарының мақсаттары мен әдістеріне тиімді қол жеткізе алуынан байқалады.	Педагогикалықміндеттерді шығармашылықпен шешу, тиімді әдістер арқылы мақсатқа қол жеткізу. (М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович)
3	**Педагогикалық шеберлік** – педагогикалық үдерістің ерекшеліктерін білу, оны ұйымдастырып, қозғалысқа келтіре алу. Педагогикалық шеберлікті жетілдірудің жоғарғы дәрежесіне, тіпті техника дәрежесіне жеткізуге болады.	Педагогикалық техника. (Макаренко А.С.)
4	**Педагогикалық шеберлік** – оқу-тәрбие үдерістің жоғарғы тиімділігін қамтамасы ететін, психологиялық-педагогикалық теорияны тәжірибеде қолданудың әдіс-тәсілдерінің ерекше шыңдалғандығын көрсететін дамудың жоғары дәрежесіне жеткізілген оқыту және тәрбиелеу іскерлігі.	Психологиялық-педагогикалық теорияны тәжірибеде қолдану. (Харламов И.Ф.)
5	**Педагогикалық шеберлік** – қоғамның мәдени-әлеуметтік құндылықтарын жақсы түсінудегі тұлғаның рухани-адамгершілік, интел-лектуалдық даярлығы, сонымен қатар, кәсіби іс-әрекетте өзінің білім, білік, дағдыларын шығармашылықпен қолдануға теориялық және практикалық даярлығын көрстетін қасиеттері.	Қоғамның мәдени-әлеуметтік құндылықтарын жақсы түсіну; шығармашылық білім, білік, дағдылар. (Подласый И.П.)

Қарастырылып отырған түрлі анықтамаларды салыстыру барысында, әр зерттеушінің педагогикалық шеберліктің бір қырына басымырақ назар аударғаны байқалады. Әрине, педагогикалық шеберліктің жылдан жылға ауқымы кеңейіп бара жатқаны түсінікті, себебі педагогикалық іс-әрекет мазмұны күрделеніп барады. Қазіргі таңда педагогикалық парадигманың өзі үлкен өзгерістерге ұшырау үстінде. Дегенмен, барлық тұжырымдардың ортақ идеяларын шығаруға болады:

- педагогикалық шеберлік мұғалімнің тұлғалық қасиетін көрсетеді;
- педагогикалық шеберлік арнайы психологиялық-педагогикалық дайындықты қажет етеді;
- педагогикалық шеберлік педагогикалық міндеттерді тиімді шеше алудан байқалады;
- педагогикалық шеберлік мазмұны кең, ол бірнеше құрамдас бөліктерден тұрады.

Сонымен шебер-педагог деп өзінің қоғам алдындағы жауапкершілігін жақсы сезінетін, ұлт болашағына алаңдайтын, өскелең ұрпаққа сапалы білім мен тағылымды тәрбие берудің тиімді де ұтымды әдістерін өз тәжірибесінде шығармашылықпен қолдана алатын, рухани-адамгершілік қасиеттері жоғары, парасат пайымы зор тұлға.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. *«Индвид», «даралық», «жеке тұлға»* ұғымдарының айырмашылықтары неде?
2. Жеке тұлға құрылымының иерархиялық деңгейлері қандай?
3. Ұстаз беделі қандай компоненттерден құралады?
4. Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық мәдениетінің құрылымдық компоненттері қалай сипатталады?
5. Педагогтың кәсіби құзыреттілігін құрайтын іскерліктердің қайсысы өз бойыңызда жақсы дамыған деп ойлайсыз?

4-тақырып. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС – ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮРДІС СУБЪЕКТІЛЕРІНІҢ ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСТІК НЕГІЗІ

4.1. Педагогикалық қарым-қатынас туралы түсінік.Әрбір адам әлеуметтік ортада өмір сүргендіктенбасқа адамдармен ақпарат алмасады, тәжірибесімен бөліседі, бірігіп ынтымақтастық қарым-қатынастарды сақтауға тырысады. Қарым-қатынас үнемі әлеуметтік, ұжымдық сипатта болатындықтан оны адамның қоғамдық ортаға бейімделуінің негізгі факторларының бірі деп қарастыруға болады. Олай болса,*қарым-қатынас*-қоршаған ортамен адамдар арасындағы байланысты тұрақтандырушы тетік.

Ғылымаралық ұғым ретінде **қарым-қатынас**-өзара іс-әрекеттер қажеттіліктерінен туындайтын және ақпараттармен алмасуды, өзара түсінісуді, қабылдауды қамтитын адамдар арасындағы байланыстарды орнатудың және дамытудың күрделі үдерісі ретінде қарастырылады.

Қазіргі таңда зерттеуші-ғалымдарқарым-қатынастыңтүрлі қырларынқарастыруда. Психология ғылымы тұрғысынан жеке тұлғаны дамытудағы қарым-қатынас мүмкіндіктерін Б.Г.Ананьев, В.Н.Мясищев, С.Л. Рубинштейн сынды белгіліғалымдар зерттесе, педагогикалық ғылымдар саласында А.А.Леонтьевтің, А.А.Бодалевтің, А.В.Мудриктің, В.А.Кан-Каликтің, А.А.Реанның, Н.Е.Щуркованың, А.И.Щербаковананың, Ш.А.Амонашвилидің, Я.Л.Коломинскийдің, И.А.Зимняянынт.б. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Ғалымдар қарым-қатынас феноменін *іс-әрекет түрі* ретінде анықтап, оны басқа іс-әрекет формаларын қамтамасыз ету негізі деп бағалайды. Қарым-қатынас пен іс-әрекет өзара тығыз байланысты болғанымен салыстырмалы түрде дербес ұғымдар.

Педагогикалық іс-әрекетте де қарым-қатынастың алатын орны жоғары, себебі педагогтың негізгі атқаратын қызметтері болып табылатын *тәрбиелеу, оқыту, білім беру, дамыту, қалыптастыру*үдерістерін қарым-қатынассыз көз алдына елестету мүмкін емес. Сондықтан *педагогикалық қарым-қатынас–педагогикалық үдеріс субъектілерінің өзара әрекеттестік негізі* болып табылады.

В.А.Сластениннің пікірінше, ***педагогикалық қарым-қатынас-*** педагог пен оқушылардың арасындағы өзара әрекеттерінің мақсаты мен мазмұнынан туындайтын қатынастарды орнатудың, дамытудың, өзара түсінушілік пен әрекеттестікті ұйымдастырудың күрделі үдерісі.

Педагогикалық қарым-қатынаста педагог жетекші рөл атқарады, себебі ол баламен болатын қарым-қатынасты ұйымдастыру үшін алдын - ала көптеген педагогикалық міндеттерді анықтайды, сол міндеттерді шешудің тиімді жолдарын іздестіреді. Қарым-қатынасқа байланысты қойылатын міндеттер *коммуникативтік міндеттер* деп аталады.

Педагогика ғылымында ***коммуникативтік міндеттерді шешудің негізгікезеңдері*** анықталған:

- ***қарым-қатынас жағдайын бағдарлау кезеңі*** (мұғалім сыныптың қандай екенін, олармен қандай стильде сөйлесу керек екенін, қандай оқушыларға сөйлеудің қандай әдістерін қолдану керек екенін анықтайды);

- ***өзіне көңіл аударту кезеңі*** (пауза, сөз арқылы көңіл аударту, қимыл арқылы - кесте көрсету, көрнекілік құралдар көрсету, тақтаға жазу т.б.);

- ***тыңдаушылардың қарым-қатынасқа даярлығын анықтау кезеңі*** (тыңдаушылар дәрісханасындағы қарым-қатынасқа жағымды психологиялық ахуалдың барын не жоғын анықтайды);

- ***вербальдық қатынасты орнату кезеңі*** (ақпаратты ең тиімді жолмен ұғынықты, логикалық жүйелі түрде жеткізу);

- ***мазмұнды және эмоционалды кері байланысты ұйымдастыру кезеңі*** (тіл құралын дұрыс қолдану, ақпаратты баяндаудың логикалығы, монологтың орнына диалогтық қатынас орнату, сұрақтар қою арқылы аудиторияның зейінін тақырып аясына шоғырландыру, қызықты проблемалық сұрақтар қою, оқушылардың түсінген не түсінбегенін, қабылдау деңгейлерін анықтау).

В.А.Кан-Каликтың дәлелдеуінше педагогикалық ***қарым-қатынастың өзіндік даму динамикасы*** бар, ол түрлі ***сатылар***бойынша іске асырылады:

1) сабақты не іс-шараны өткізуге дайындалу үдерісінде болатын ***қарым-қатынасты жобалау сатысы*** (*жоспар құру, қарым-қатынастың моделін құру*).

2) ***қарым-қатынасты тікелейұйымдастыру сатысы*** (*қарым-қатынастың алғашқы кезеңі, «коммуникативтік шабуыл» жасау*).

3) ***қарым-қатынастыбасқару сатысы*** (*оқушылардың танымдық іс-әрекеттерін басқару, ойларын жетектеу, іс-әрекет түрлерін ауыстырып отыру, қарым-қатынасқа бөгет болып тұрған психологиялық кедергілерді азайту*).

4) ***қарым-қатынастың барысын жәненәтижелерін талдау сатысы*** (*қорытынды сатысы, кері байланыс арқылы қарым-қатынас нәтижесін бағалау, қарым-қатынастың тиімділік деңгейін анықтау*).

Тәжірибеде бұл қарастырылып отырған педагогикалық қарым-қатынас сатыларының ұйымдастырылу ұзақтығы іс-әрекет мақсаты мен мазмұнына байланысты ұзақ немесе қысқа мерзімді болуы мүмкін.

Педагогикалық қарым-қатынас барысында мұғалімнің жалпы мәдениетінің бір қырын байқауға болады. Қарым-қатынас орнатуда мұғалім тек сөйлеуші емес, сонымен қатар жақсы тыңдаушы да бола алуы керек.

4.2. Кәсіптік-педагогикалық қарым-қатыныс түрлері.Адамның күнделікті өмірінде қарым-қатынастыңсан-алуан түрлері кездеседі. Психологиялық-педагогикалық іс-тәжірибеде адамдар арасындағы қарым-қатынастар мынандай негізгі төрт түрге бөлініп қарастырылады: вербалды, вербалсыз, интерактивті, перцептивті қарым-қатынас.

Вербалды қарым-қатынас–адамдар арасындағы сөз арқылы жүргізілетін қарым-қатынас.

Вербалсыз қрым-қатынас–адамар арасындағы ым-ишараға негізделген сөзсіз қарым-қатынас.

Интерактивті қарым-қатынас–адамдардың өзара бірі-бірімен тығыз әрекеттестік байланыста болуы.

Перцептивтік қарым-қатынас–кез келген қарым-қатынас барысында адамдардың ішкі жан дүниесін түсіне алу, көңіл-күйлерінің қандай деңгейде екенін сезіне білу.

Аталған қарым-қатынас түрлерін педагогика саласындағы ***«мұғалім-оқушы»*** қарым-қатынастық жүйесіндегі ерекшеліктерін қарастырып өтейік.

Вербалды қарым-қатынас – бір адамнан екінші адамға не болмаса бір топ адамдар арасындағы *сөз арқылы* ақпараттармен алмасу үдерісі. Сөз адамдарға ғана тән, аса маңызды құдіретті күш және вербалды қарым-қатынастың негізгі құралы.

Педагогикалық үдерісте қатысушы субъектілерінің сөйлеу шеберліктері арқылы олардың дүниетаным шеңберін, мәдениеттілігін, тәрбиелілігін, тіпті мінез-құлқын да байқауға болады. Сондықтан көптеген жас мамандардың осал жерлері де осы сөйлеу шеберліктерінің жетіспеушілігіне байланысты болып келеді.

Сөздік қарым-қатынас адам миының үлкен жарты шарларының қызметтеріне байланысты іске асырылады. Адамның әрбір сөзі бір нәрсені білдіреді, яғни оның мән-мағынасын ми жұмысы арқылы талдап қбылдайды. Қарым-қатынасқа қатысушы адамдар айтылған сөзді жақсы түсініп қабылдаулары үшін олар бір тілде (*қазақ, ағылшын, орыст.с.с.*) сөйлеусулері керек. Сөздік (вербалды) қарым-қатынас арқылы ғылыми ақпараттарды оқушы санасына жеткізуде нақты тәжірибеден алынған мысалдар, қызықты фактілер, орынды мақал-мәтелдер тыңдаушылардың қызығушылықтарын арттырып, олардың назарын тақырыпқа аудара түседі.

Вербальды қарым-қатынас екі түрге бөлінеді: *аксиалды және ретиалды*.

Аксиалды қарым-қатынас – ақпаратты *бір* адамнан екінші *бір* адамға жеткізу үдерісі (*мұғалім және жеке бір оқушы немесе оқушы мен оқушы арасындағы қарым-қатынас*).

Ретиалды қарым-қатынас - ақпаратты *бір* адамнан *бір топадамға* жеткізу үдерісі (*Мектеп жағдайында мұғалі -ата-аналар, мұғалім-сынып оқушылары жүйесін атауға болады*).

Мектепте жағдайында қарым-қатынастың аталған екі түрі де жиі кездеседі. Ол тек оқушы мен мұғалім арасында емес, директор мен педагогикалық ұжым арасында, мұғалім мен мұғалім арасында, мұғалім мен ата-аналар арасында болатын қарым-қатынас. Кейбір мұғалімдер аксиалды қарым-қатынастқа бейім, кейбіреулер –ретиалды қарым-қатынасқа жақын болады. Бірақ шебер педагог болу үшін аталған қарым-қатынастың барлық түрін жақсы меңгеру маңызды.

Аксиалды және ретиалды қарым-қатынастар барысында сөйлеп тұрған адамды *тыңдай алудың* өзі өнер. Аксиалды қарым-қатынастағы диалогтың нәтижесі адам көңілін барлық алаңдатқыштардан (*уақыт-тың тығыздығы, ұялы телефонның үнемі шырылдай беруі т.с.с.*) алшақтатуына байланысты өзгеріп отырады.

Қарым-қатынастың нәтижелері оны ұйымдастыру орнына (*сынып іші, аудитория, дала, табиғат, т.б.*), өткізілу уақытына (*таңертең, түсте, кешке*), адамның жас ерекшеліктеріне, мінездеріне байланысты әр-түрлі болады. Осыған орай қарым-қатынас жасауда оның орны мен уақытының алатын рөліне байланысты мынандай мысалдарды келтіруге болады.

Вербалсыз қарым-қатынас – мимика, ым-ишара, пантомимика арқылы жүргізілетін *сөзсіз* қарым қатынас.

Мимика – адам бетінің бұлшық еттерінің қимыл-қозғалыстары арқылы оның психикалық жағдайының, сезімдерінің, көңіл-күйінің көрінісі.

Ым-ишара (жест) – қарым-қатынас барысында адамның психикалық көңіл-күйіне байланысты қолдарының белсенді қимыл-қозғалыстары.

Пантамимика - қарым-қатынастағы сөздік коммуникацияның орнына аяқ-қолдарының қозғалыстары, дене қалыпы, еңкею, шалқаю, жүріс-тұрыс, т.с.с арқылы адамның ішкі көңіл-күйін түсіндіре алудағы іс-қимылдар тілі және бүкіл дене моторикасы.

Мысалы, ақпараттармен алмасудағы семафор әліппесі (*шартты белгілер, жалаушалар арқылы)*, Сэмюэл Морзе әліппесі (1837ж) *(тақылдату немесе жарық сигналдарыарқылы)*, Луи Брайль әліппесі (1843ж. Франция) (*соқыр адамдардың арнайы сипап сезілетін рельефтік-нүктелер комбинациялары арқылыоқу-жазу әліппесі*), Шарль Мишель де Л'Эпее әліппесі (1775ж. Франция) (*саңырау және мылқау адамдардың алақан мен саусақтардың қимылдары арқылы сөйлесу әліппесі*) сияқты тілдесудің көптеген әдіс-тәсілдері өмірде орын алып жатыр.

Педагогикалық мамандықта мұғалімнің мимикасы оқушыларға күшті әсер береді. Мұғалім сабаққа күлімдеп кірсе, оқушылардың ынталары, көңіл-

күйлері жоғарылай түседі, ал егер ашуланып кірсе, оқушыларда бірден алаңдаушылық, қорқыныш сезімдері, үрей пайда болады.

Сөйлеу барысында адамның мимикасы, іс-қимылдары да қатысып тұратыны белгілі. Қарым-қатынас барысында адамның бет-әлпеті, әсіресе көзі көп ақпарат береді. Көзі арқылы да адамның қандай көңіл күйде екенін түсінуге болады. Халықта «*Көз-адам жанының айнасы*»-деп тегін айтылмаған. Қоршаған дүние туралы ақпараттың 80%-ын адам көру арқылы ала алады. Сөйлесу барысында адамның көзін көріп тұрмасақ бізге әңгімені жалғастыру қиынырақ. Мысалы, сіздің әріптесіңіз немесе оқушыңыз көзіне қап-қара көзілдірік киіп отырса, сіз оның көзін көрмегендіктен ыңғайсыздықты сезінесіз.

Адам көңіл-күйінің нашар болуы, әдетте бет-әлпетін тұнжыраңқылығын көрсетеді. Ал күлімдеу, керісінше, оның көңіл күйін жадыратады. Күлімдеп жүру – жан үшін шипа, ал шын көңілмен 3 минут күлу таңертенгі 15 минуттық бойсергітуді алмастырады.

Вербалсыз қарым қатынаста адамның *қолының қимылына* да көңіл аударып адамның психологиясы жайлы мәліметтер алуға болады. Мысалы, қолын екі бүйіріне таянып тұру–адамның бір істі атқаруға дайындығын, батылдығын, табандылығын көрсетеді. Екі қолын артында айқастырып, басын жоғары ұстау – «бастық» позасы. Тырнағын тістеу, қайта-қайта киімін түзету–адамның қобалжып, не-месе бір нәрседен ыңғайсызданып отырғанын байқатады. Ашық алақан, жұмылған жұдырық, сұқ саусақты көп көрсету, екі қолды алдында айқастырып ұстау, жағын таянып отыру, басын сипалай беру, иегін сипалай беру, т.б қол қимылдарының әрқайсысы өзіндік ақпараттар белгісі.

Мұғалім еңбегінде ***такесика***деген ұғым да көп рөл атқарады. Ол ешқандай сөзсіз баланың басынан сипау, қолынан ұстап жазуын түзету, иығынан қағып, қолпаштап қою, костюмының жағасын түзетіп қою, қол алысып құттықтау т.б қол қимылдары арқылы жасалатын қатынастық белгілер.

Кинесика – адамдардың қарым-қатынас барысында эмоциялық көңіл-күйлерін бейнелейтін дене мүшелерінің қимыл-әрекеті. Кинесикаға қимыл, ым-ишара, қозғалыс, кейіп, жүріс-тұрыс жатады. Қарым-қатынас жасауда адамның өз денесін тік ұстауы өте маңызды. Басын жоғары ұстап, тік жүретін адамдар үнемі өз күштеріне, біліміне сенімді, жұмысқа деген құштарлығымен ерекшеленеді. Егер адам үнемі ба-сын төмен салбыратып, еңкейіңкіреп жүретін болса ондай адамның ішкі әлсіздігі, жұмысқа зауқының жоқтығы байқалады.

Вербалсыз қарым-қатынасты зерттеген ғалым М.А.Поваляеваның ойынша, адамдардың 93%-ның қарым-қатынас барысында ақпаратты айтқанынан емес, оны қалай жеткізгенінен, айту кезінде өзін қалай ұстағанынан жақсы байқауға болады екен. Ғалымның пайымдауынша, адамның қарым-қатынас барысында түрлі жағдайларға байланысты өзін-өзі

ұстауында жалпыға көп таралған кинесикалық қалыпты жағдайлар анықталған.

Интерактивті қарым-қатынас - адамдардың өзара тығыз әрекетте болуларын, тығыз байланыста, көпшілік ішінде жұмыс істей алуға бейімделуін қарастырады. Әр адам көпшілік ортада өзінің беделінің жоғары болуын қалайды, басқаларға тек жақсы жақтарын ғана танытқысы келеді. Ал адам өзінің қабілеттерін тек өзін еркін сезінетін ортада ғана жақсы көрсете алады. Сондықтан педагогикалық үдерісте толыққанды қарым-қатынас орнату үшін *ынтымақтастық ортаның* атқаратын рөлі жоғары. Педагогикалық әдебиеттерде көпшілік арасында тұлғаның өзін-өзі дамытуына қатысты ұжымның атқаратын екі қызметі анықталған.

Біріншісі, ұжымның өзі тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу үдерісін ұйымдастыруға жалпы жағдайлар туғызады (*ұжым тұлға бойында жағымды әлеуметтік іс-әрекеттерге деген оң көзқарастарын, ұжымдық іс-әрекетке қатысуға деген қызығушылықтарын, қоғамдық борыш, белсенділік т.б. қасиеттерді дамытады*).

Екіншісі, ұжым осы үдерісті тікелей ұйымдастырады (*тұлғаның санасын қалыптастырады, өзін-өзі жетілдіруге ынталандырады, өз талаптарының нәтижелерін жоспарлап бағалауда көмек көрсетеді*).

Педагогика ғылымында А.С.Макаренко жеке тұлғаны *ұжымдажәне ұжым арқылы тәрбиелеудің* жүйелі теориясын құрастырып, оның даму заңдарын тереңінен теория және практика тұрғысынан зерттеген. Қазіргі кезде педагогика ғылымында ұжым мүшелері арасындағы белсенді қарым-қатынастар, ұжымды басқару ерекшеліктері, ұжымдағы шағын топтардың пайда болуы, ұжымдағы шиеленістік жағдайлар және оны шешу жолдары сияқты мәселелер зерттелуде.

Интерактивтік қарым-қатынас қазіргі педагогикалық технологиялардың негізін құрайды, оның барысында оқушылардың да, педагогтардың да өздерін дамытуға, іске асыруға тиімді, қолайлы жағ-дайлар жасалуы көзделеді.

Ұжым ішінде бір адамның екінші адамға оң, жағымды көзқарасының қалыптасуы *симпатия* деген ұғыммен анықталады. Ал *антипатия* – бір адамның басқа адамға теріс көзқараста болуы, жақтырмауы.

Белсенді қарым-қатынастың негізгі ерекшелігінің бірі ре-тінде оның бір топтағы адамдардың ортақ мақсатқа жетудегі бірлескен іс-әрекеттерін қарастыруға болады. Яғни, бұл жерде адамдардың өзара әрекеттестігі маңызды болып көрінеді. Белсенді қарым-қатынастың екі түрі болады:

1) ***кооперация***– топ ішіндегі адамдар бір-біріне көмектесе отырып ортақ мақсатқа жетуді көздейді.

2) ***конкуренция***– топ ішіндегі адамдар бәсекелестік жағдайында бірі бірінен озып шығуға тырысады. Бұл бәсекелестікке таласуды шиеленіске бармайтындай етіп ұйымдастыру мұғалімнің құзырында.

Педагогикалық үдерісіндебелсенді қарым-қатынас барысында оқушылардың өзара ақпраттармен алмасуларымен қатар олардың өза-ра ынтымақтастық әрекеттеріне бейімделулері маңызды. Сондықтан мұғалімдер оқытудыңбелсенді әдіс-тәсілдер жүйесін жақсы меңгеруі қажет.

Перцептивтік қарым-қатынас - басқа адамның ішкі жан дүниесін сезіне алу (perceptio - қабылдау, сезіну, психикалық түйсіну қызметі). Перцепция – сезім органдары арқылы алынған ақпараттарды өңдеу мен танудың, түйсінудің психикалық қызметі. Әрине, даму үстіндегі тұлғаның ішкі жан дүниесін түсіну күрделі үдеріс. Бұл қа-білет көбінесе психологтарда, дәрігерлерде, педагогтарда жақсы дамы-ған. Адамның өзін басқаның орнына қоя алып, оны сөзсіз түсіне алуы, сезінуі***эмпатия*** деп аталады. Әсіресе мұғалім мен шәкірт арасындағы қарым-қатынаста эмпатия арқылы балалардың тұлғалық қасиеттерін бағалауға болады. Сонымен педагогикалық іс-әрекеттегі эмпатия – мұғалімнің өз шәкіртінің ішкі жан дүниесін сезіне алуынан, өзін оның орнына қоя алуынан байқалады. Педагогтың эмпатиялығы оқушылар-мен тығыз қарым-қатынастағы кикілжің, шиеленіс жағдайлардан тиім-ді жол тауып шығуына көп септігін тигізеді.

Перцептивті қарым-қатынасты ұйымдастыру үшін оқушылар-дың психофизиологиялық, жас және дербес ерекшеліктерін жақсы меңгеру қажет. Неғұрлым мұғалім шәкірттерін түсінуге ұмтылған сайын оқушылар да мұғалімге түсінушілікпен қарайтын болады. Бұл жағдайда педагогикалық үдерісінің екіжақтылық сипаты айқын бай-қалады.

4.3. Әртүрлі жастағы оқушылармен педагогикалық қа-рым-қатынастың ерекшеліктері.Мұғалімдер тәжірибесінде әр жастағы оқушылармен қарым-қатынасқа түсуге тура келеді. Сонымен қатар мұғалімдердің өзімен бірге істейтін әр жастағы әріптестері, оқу-шылардың ата-аналары, ата-әжелері педагогтың коммуникативтік қабілеттеріне деген талапты күрделендіре түседі. Жас мұғалімдер үшін аталып отырған адамдар санатында әсіресе оқушылармен қарым-қатынас жасаудың психологиялық-педагогикалық негіздерін, қарым-қатынас қызметтерін және сан-алуан тәсілдерін жан-жақты меңгерудің маңызы зор.

Педагогикалық қарым-қатынастың тұлға дамуындағы маңыздылығын атай отырып, оның атқаратын қызметтеріне мынандай негізгі (функцияларына) тоқталып өтейік:

1. ***Қарым-қатынастың коммуникативті қызметі*** арқылы ақпараттармен алмасу процессі іске асырылады. Оқушыларды тәр-биелеу, оқыту, олардың тұлғаларын дамытып қалыптастыруда маңызы зор.

2. ***Қарым-қатынастың бел қызметі*** арқылы оқушылардың өзара бірлескен ынтымақтастық іс-әрекеттерін ұйым-дастыру, реттеу, басқару жүзеге асырылады.

3. ***Қарым-қатынастың перцептивтік қызметі*** арқылы оқушылардыңпсихикалық жағдайын сезіне алу, олардың көңіл-күйін түсіне білу мүмкін болады.

Қарастырылып отырған қарым-қатынас қызметтері нақты педагогикалық іс-әрекетте өзара бір-бірімен тығыз байланысып жатады. Мұғалім әр жастағы оқушылармен жұмыс жасауда педагогикалық қарым-қатынасқа қойылатын талаптар да өзгеріп отырады. Негізгі талаптардың бірі – педагогикалық үдерістің негізгі заңдылықтарының бірі болып табылатын оқушылардың *жас ерекшеліктеріне сай қарым-қатынас* орната білу.

Мектеп оқушылары үш буынға бөлініп білім алатыны белгілі: бастауыш, орта (жеткіншек шақтағы оқушылар) және жоғары. Енді осы буындарға сәйкес педагогикалық қарым-қатынас ерекшеліктерін қарастырып көрейік.

Бастауыш сынып оқушыларымен педагогикалық қарым-қа-тынасты ұйымдастыруда мұғалімдер мектепке табалдырығын алғаш рет аттап тұрған оқушылар үшін *оқу үдерісі* жаңа негізгі іс-әрекет түрі екенін есте сақтаулары маңызды. Олардың «оқушы» деген жаңа әлеу-меттік рөлге ие болуымен мінез-құлықтары, психологиялық көңіл күй-лері, ойлау қабілеттері біраз өзгерістерге ұшырайды. Бастауыш сы-нып оқушысы үшін оқу әрекеті бағаланатын әрекет болғандықтан, олар үлкен жауапкершілікті сезіне бастайды және өз істерін басқа-лардың істерімен салыстырып бағамдайды.

Оқу әрекетіне қызығуымен қатар балалар ойын әрекетін де жақ-сы көреді. Сондықтан сабақта оқушылар тез жалығып кетпеулері үшін мұғалім түрлі жаттытырулар жасатып, ойын технологияларын пайда-лана отырады.

Сонымен қатар, бастауыш сынып оқушылары ата-аналарынан басқа, талаптары барлық балаларға ортақ, оқыту мен тәрбие үдерісін басқаратын *мұғалім тұлғасымен* танысады. Мұғалім мәртебесі бас-тауыш сынып оқушылары үшін өте жоғары, беделі биік. Сондықтан бұл жастағы оқушылар мектеп ережесін тиянақты орындауға тыры-сады, мұғалімнің айтқан талаптарын заң ретінде қабылдайды.

Бастауыш сынып оқушыларының басым көпшілігі қарым-қатынасқа ашық, ынталы, үлкендерге сенгіш болып келеді. Сыныптастарымен әлеуметтік әрекеттесу және достар табу бұл жастағы оқушылардың маңызды міндеттерінің бірі. Мектеп ережелерін орындау арқылы олар өздерінің мұғалімге және көпшілікке деген қатынастарының қандай екенін білдіреді.

Оқу әрекеті барысында оқушы мұғалімнің және сыныптастарының қарым-қатынастық ықпалын сезінеді. Сондай-ақ, сыныптастарына деген қатынасы мұғалімнің оларға берген мінездемесімен анықталады. Тұлғааралық қатынастар эмоцияға негізделеді және осы жастық шақ соңына қарай оқушылар өздерінің сынып ішіндегі мәртебелерінің қандай дәрежеде екенін сезіне бастайды.

Балалардың талпыныстарына көңіл аудару, олардың жетістікте-рін назардан тыс қалдырмай атап өту, оның құнды және қайталанбас ерекше жан

екенін сезінуге мүмкіндік жасау осы жастық шақтағы қа-рым-қатынастың басты ерекшеліктері. Сонымен қатар бастауыш сы-нып оқушылары үшін мұғалімнің жүзінің жылы, көңілді болуы ма-ңызды: күлімдеу, күлдіру, көңілдерін көтеру, мақтау, педагогикалық қолдау көрсету, т.с.с

Жеткіншек шақтағы оқушылармен педагогикалық қарым-қа-тынас педагогика және психология ғылымында ерекше орын алатын мәселелер қатарында. Бұл жастық шақтағы оқушылардың ерекшелік-терін олардың дамуындағы физиологиялық және психологиялық өзге-рістермен, сонымен қатар әлеуметтену мәселелерінің күрделенуімен байланыстыра отырып қарастыру қажет. Жеткіншек шақты адам өмі-ріндегі ***өтпелікезең*** деп атайды, себебі балалық шақтан ересек шаққа өту барысында баланың санасында, өсіп жетілуінде, мінез-құлқында, қарым-қатынастық жүйесінде күрделі өзгерістер пайда болады. Осы өзгерістердің барлығы өмірлік тәжірибелері жоқ жеткіншектерге көп қиындықтар туғызатыны анық. Сондықтан кейбір жағдайларда бұл шақты ***қиын кезең*** деп те атайды.

Жеткіншектердің негізгі іс-әрекеттері оқу болып табылғанымен, олардың оқуға деген ынтасы бастауыш сыныптағыдай жоғары бола бермейді. Олар өздерінің жеке тұлғасының ерекшелену іне, әлеуметтік ортада өзіндік мәртебе мәселесіне көбірек көңіл аударады. Осы шақта жеткіншектердің өзіндік санасы қалыптаса бастайды. Өздерін жетілді-руге байланысты кітаптар оқи бастап, өздері ұқсағысы келетін кейіп-керлерге еліктейді, спорт түрлерімен шұғылданады, күнделіктер жа-зып, онда өз әрекеттеріне талдау жасауға тырысады.

Жеткіншек шақта оқушыларды «Мен қандаймын?» деген сұрақ көбірек мазалайды, соның салдарынан өздерінің жан дүниесін іштей зерттеп-тануға талпынады. Осы шақта оқушылардың «Мен» жүйесінің негізі қалыптаса бастайды. Өздерін есейгендей сезінгенімен олар ба-лалықтан толық арылмаған, өз бетінше шешім қабылдауға жауапкер-шіліктері жеткіліксіз, ересектерге еліктегіш келеді. Қарым-қатынас ба-рысында ересек адамдарға сыни тұрғыдан қарап, олардың қателерін, кемшіліктерін тез байқайды.

Педагогикалық қарым-қатынастағы мұғалімнің негізгі міндетте-рінің бірі - жеткіншектердің психо-эмоционалдық саласына баса на-зар аудару. Мұғалім жеткіншектермен қарым-қатынасты ортнату ба-рысында олардың ұжым пікіріне көбірек жүгінетінін ескеруі қажет. Ұжымдық қатынастарға бейімделу үстінде жеткіншектер достарының пікірлерімен санасатынын, сыныптастарының көзқарастарына тәуелді екені байқалады. Оқушылардың кейбір кезде көрсететін түсініксіз мі-нездеріне сабырлықпен, шыдамдылықпен қарап, қарым-қатынастың оң нәтижесін болжай алу мұғалімнің құзырында. Оқушының даму мен қа-лыптасу үстінде екендігін ескеріп, мұғалімдер жеткіншектердің психи-касына қысым жасамай, керісінше олармен сыйластық пен сенімділік негізінде ғана сөйлесу барысында үлкен жетістіктерге қол жеткізе алады.

Жоғарғы сынып оқушыларының дамуында жеткіншектерге қарағанда әлдеқайда бірқалыптылық байқалады. Осы шақтағы оқушы-лармен педагогикалық қарым-қатынас орнатуда мұғалім олардың не-гізгі ерекшеліктері ретінде тұлғалық дамуын және өмірлік бағдарын өз беттерінше анықтайтын жандар екенін ескеруі керек. Жоғары сынып оқушыларының өзіндік пікірлері, дүниетанымы, көзқарастары олар-дың жеке тұлғалық қасиеттерінің қалыптасу деңгейінен көрініс береді.

Жоғары сынып оқушыларының физикалық және ақыл-ой даму-ларының үздіксіз үдерісі негізінде олардың көп нәрсеге қызығушы-лықтары артып, болашағын бағдарлауға қатысты мұғалімдермен қа-рым-қатынасқа ашық болып келеді. Бұл олардың жаңа тәжірибе жи-нақтаудағы ұмтылыстары және өздерінің дұрыс бағытты таңдаулары бойынша сенімділігін нығайту үшін маңызды.

Жоғарғы сынып оқушыларымен педагогикалық қарым-қатынас-та олар мұғалімнің жеке тұлғалық қасиеттеріне баса назар аударады: әділеттілігі, шыншылдығы, түсіне алу дағдылары, жағымды эмоцио-налдық кері байланысы, білім деңгейі мен оқыту сапасы.

Сондай-ақ, жоғары сынып оқушысы өзінің жеке «Мен»-жүйесі жайлы көп ойланып, толғанады. Осы жайлы жалғыз қалып ойланған-ды, қиялын шарықтатып, өзін түрлі әлеуметтік рөлдерде елестетулері жиі байқалады. Яғни, жоғары сынып оқушыларының өзін тану арқылы өзгелерді тануы қарым-қатынастық жүйелерінің басты ұстанымына айналады.

4.4. Педагогтың сөйлеу мәдениеті – кәсіби іс-әрекет жетіс-тігінің шарты.Сөйлеу мәдениеті дегеніміз адамның қарым-қатынас жасаудың тілдік құралдарын дұрыс таңдай отырып, әдеби тілдің жазбаша және ауызша нормаларын меңгеру арқылы ойды айқын және әсерлі жеткізе алуы. Кәсіби қарым-қатынас жасауда аталып отырған тіл мәдениетін толығымен меңгере алу көптеген жетістіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Болашақ мамандар өздерінің кәсіби дайындығы кезінде негізгі арнайы білімдерімен қатар сөз сөйлеу мәдениетін де жоғары деңгейде қалыптастырулары қажет, себебі ол жалпы әдептіліктің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады.

Мұғалімнің сөз сөйлеу әдебі дегеніміз кез келген жағдайларда сөздік, тілдік құралдарды дұрыс пайдалану ережелерінің жиынтығы. Әр маман үшін тіл мәдениетін дұрыс меңгеру оның абыройының ар-туының, кез келген ортада өзіне деген сенім мен құрметке бөленуінің негізі. Адамдар арасындағы қарым-қатынас моральдық нормалармен реттелгендіктен бойында дұрыс қалыптастырылған тіл мәдениеті оның тәрбиелілігі, жалпы мәдениеттілігі, тұлғалық сапаларының өлшеміне айналады. Қарым-қатынасты орнату өнерін жақсы меңгерген адам өмірде де көп жетістіктерге қол жеткізеді, жұмысында да беделі мен абыройы жоғарылап, қоршаған адамдардың сый-құрметіне бөленетіні сөзсіз.

Тіл мәдениеті отбасынан басталып, кейіннен мектептің оқу-тәрбиелік үдерістерінде, жоғары оқу орындарында, жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы негізінде дамып қалыптасады.

Педагог мамандар үшін ойды дұрыс, түсінікті, анық, дәл, әсерлі әрі әдеби тіл нормасы мен тіл тазалығын сақтай отырып, жеткізе білулері олардың коммуникативтік құзыреттіліктерінің көрсеткіші болып табылады. *Сөз сөйлеу әдебін* қалыптастыру үшін әр педагог өздігінен білім алып, қосымша тренингтер, семинарларға қатысып, анықтама-лық, лингвистикалық сөздіктермен жұмыс істеп үйренулері тиіс.

Осы салада арнайы зерттеу жүргізген мамандардың пайымдауынша, педагогтардың сөйлеу мәдениетінің жоғары болуына мынадай негізгі көрсеткіштер әсер етеді:

1)*сөйлеген сөздің дұрыстығы* **-** әдеби тілдік нормалардың сақ-талуы (лексикалық, морфологиялық, стилистикалық, синтаксистік). Сөйлеу барысында сөздің дұрыс айтылмауы оқушының назарын бөліп оның мазмұнын толық қабылдауға кедергі болады.

2)*сөздің анықтылығы*. Сөздің анық айтылуы оқушылардың қызығушылығын оятып, зейінін күшейтіп, сөйлесу үдерісінің нәтижесін тиімді етеді. Сөздің анықтылығы мұғалімнің ойлау қабілетімен, өз ойына деген сенімділігімен, тілдік стильдерді меңгергендігімен анықталады.

3)*сөздің нақтылығы* педагогтың айтып тұрған нәрсесін терең білуімен, логикалық ойлау қабілетінің толық пайдаланылуымен, өз ойын нақты жеткізе алуымен, сөздерді орынды қолдана алуымен ерекшеленеді. Мысалы, емтихандағы оқушы өзінің нашар жауабын «білемін, бірақ соны айта алмаймын» десе, ол оның білімінің жүйесіздігін, үстіртін екендігін, шалалығын көрсетеді. Сол сияқты мұғалімнің айтатын нәрсесі нақты болу үшін ол сол нәрсенің мән-мағынасын ең алдымен өзі жақсы түсініп алуы керек.

4) Сөйлесу барысындағы ***сөздің түсініктілігі*** тілдік құралдар-дың дұрыс таңдалуына байланысты. Сөздің түсініктілігі біріншіден, әңгімеге қатысушылардың қай тілде (орыс, қазақ, қытай, ағылшын т.б.)сөйлейтіндеріне байланысты. Екіншіден, мұғалім өз оқушыларының жас ерекшеліктерін ескеруі қажет, себебі күрделі ғылыми тіл қанша-лықты маңызды болғанымен, оқушылар санасына сыймсыз болуы мүмкін.

5) ***педагогтың тіл байлығы*** – оның сөздік қорының жеткіліктілігі. Әр адамның сөз байлығы оның лексикалық қорындағы сөздердің саны-мен байланысты болып келеді. Әдеби кітаптарды көп оқу, көптеген мағыналы бағдарламаларды тыңдау, газет-журналдарды көп оқу сөздік қордың байи түсуіне көп септігін тигізеді. Бірақ тіл байлығын тек сөз санымен өлшеу де дұрыс болмауы мүмкін, себебі ол педагогтың ой байлығымен де тығыз байланысты. Мысалы, өткен ғасырларда бұқа-ралық ақпарат құралдары болмаған кездің өзінде қазақ даласында қан-шама шешен-билеріміз, ақындарымыз, жырауларымыз, жазушылары-мыз ой шеберлігінің шыңынан

орын алып отырғанын ұлттық тарихы-мыздан білеміз. Ана тілінің мол байлығын игерген адам оның құді-ретін, қадір-қасиетін түсіне алады.

6) ***тіл тазалығы*** сөйлеу әдебінің негізгі шараларының бірі. Кей-бір адамдарда сөйлеу барысында қисынсыз бір сөздерді қыстырып сөйлеу әдетке айналып кеткен. Тіл тазалығы сөйлеу барысында қажет-сіз артық сөздердің, бөтен, бөгде элементтердің болмауын талап етеді. Қисынсыз қолданылған сөздер, немесе қажетсіз болса да қайталана беретін сөздер мұғалімнің тілін шұбарлап, тыңдаушының көңілін бө-ліп, онда жағымсыз әсер қалдырады. Мысалы, *«яғни», «әрине», «демек», «жалпы», «жаңағы», «мысалы»* т.с.с. сөздердің орынсыз қайталана беруі тыңдаушыларға жақсы әсер береді деп айту қиын. Керісінше бұндай сөздердің көп қайталануы адамның сөз қорының аздығын немесе сөйлеу мәдениетінің төмендігін аңғартады.

Жаһандану салдарынан басқа тілдерді үйрену қажеттілігі туындап, білім беру жүйесінде үштілділік тұжырымдамасы жүзеге асырылуда, бірақ сол тілдердің ішінде әр адам мемлекеттік тілді еркін меңгеріп, оны келер ұрпаққа жеткізіп отыруы оның азаматтық парызы.

Қазіргі кезде екі тілді, немесе үш тілді араластырып сөйлеу де көп кездеседі. Қазақша сөйлеу барысында кейбір адамдар орысша сөздерді араластырып кететінін өздері де байқамай қалады.. Тереңірек ойланып қарасақ, бөтен тілдерден сөз алмастырып, қазақ тіліне қосатындай қазақ тілі сондай кедей тіл емес, керісінше әлемдегі ең бай тілдердің бірі.

Осы тұрғыда тіл мәдениетін бұзатын диалект сөздерге де тоқ-талып өтуге болады. ***Диалект сөздер*** әр аймақтың адамына түсінікті болғанымен, қазақ тілінде сөйлеушілердің барлығына бірдей ұғынық-ты болмауы да мүмкін. Мысалы, көршілес елдермен шекаралас жер-лерде (Өзбекстан, Қырғызстан, Қытай, Ресей, т.с.с.) тұратын адамдар-дың да сөйлеу ерекшеліктері көп байқалады. Мысалы, «қай жақта» - «қай йақта», «келсеңші» - «келсей» деген сөздерді естігенде өзіміздің ұлттық тіліміздің біртіндеп бұрмаланып бара жатқанын және тіл мә-дениеті деңгейін көтеру қажеттілігінің сеземіз.

6) айтылған сөздің мазмұндылығы ондағы берілген ойдың тереңдігімен, сезімге әсерлілігімен, мағыналылығымен, өзектілігімен, шынайылыққа сай болуымен анықталады. Әр сөзге көп мағына сый-ғызып, әр сөзді оқушының санасына сіңетіндей жеткізуге тырысу мұ-ғалім үшін міндетке айналуы керек.

7) сөздердің қажет болғанда бейнелі, көркем, эмоциялы болуы. Мұғалімнің сөйлеу интонациясының, дауыс ырғағы мен оның қойылымының өзін дұрыс ойластыру қажет, себебі сөздің қандай көңіл-күймен айтылып тұрғандығы өте маңызды. Сөйлемдер арасында пауза жасау арқылы адам тынысын түзейді. Интонация арқылы мұ-ғалім өз пікірін мәнерлі, жағымды, көркем етіп жеткізуіне болады. Өте қатты дауыс – адамның жүйкесіне әсер етеді, өте ақырын дауыс – жалықтырып, қалғытып, тез шаршатады.

Сөйлеу мәдениетін қалыптастыру үшін адам арнайы жаттығуы қажет.

Сөйлеу әдебінің жағымды жақтары ретінде сыпайылықты біл-діретін «*кешіріңіз*», «*рұқсат етсеңіз*», т.б сөздер қандай адамға болмасын жарасымды.

Мұғалімдердің сөйлеу әдебінде тек сөйлеу шеберлігі емес, со-нымен қатар оқушыны мұқият ***тыңдай білу мәдениеті*** де маңызды рөл атқарады. Тыңдау және есту: қайсысы дұрыс? ***Тыңдай білу*** және ***ести алу*** екеуі екі түрлі үдеріс десек болады. Тыңдау үдерісінде адам өзіне қызықты және қажетті ақпараттарды ғана қабылдайды. Ал ести білу дегеніміз әңгімелесушінің айтқан сөздеріне толық мән беру, оның не жеткізгісі келіп тұрғанын сезіне алу. Бұл өте маңызды және сирек кездесетін әңгімелесу дағдысы. Бұл дағдыны қалыптастыру үшін ар-найы жаттығу керек. Ал мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінде тыңдай білу, оқушы үнін есту маңызды.Әдетте сабақта мұғалімдер көп сөйлеп, оқушының ой-пікірі елеусіз қалатыны рас. Педагогикалық үрдісте егер мұғалім оқушының айтқанын толық ести алатын болса, оның ойын бөлмесе, оқушы одан сайын оған сырын ашып беруге тырысады. Ол оқушы үшін Сіз-ең жақсы ұстаз болып табыласыз!

Сондықтан ***оқушы үнін*** тыңдау, оның ой-толғаныстарын есту арқылы оның жүрегіне жол таба білуге, жан сарайын түсінуге бола-тыны анық. Өйткені тек жағымды қарым-қатынас жасау арқылы ғана оқушының көзқарасы мен қасиеттері айқын көріне бастайды. Жеке оқушымен дұрыс қарым-қатынас орнатпайынша, еркін түрде әңгімеле-сіп көрмейінше оны жете білу мүмкін емес. Бұл идеяны біз ежелгі грек философы Сократтың «*Сен сөйле, мен сенің кім екеніңді көрейін*» деген ойымен негіздеп кетуімізге болады.

Ұстаздық мамандықты таңдаған адамды бірден оның кәсіби ерекше қасиеті болып табылатын *педагогтық әдеп ерекшеліктерінен тануға болады.* **Педагогтық әдеп** – ұстаздың кәсіптік моралі туралы ілім. Педагогтық әдеп жай ғана сыпайылықты сақтау емес, ол шығарма-шылық ақыл-ой әрекеті, ол адам бойындағы мәдени мінез-құлықтың, білімділіктің жиынтығы.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Коммуникативтік міндеттерді шешудің негізгі кезеңдері қандай?
2. Педагогикалық қарым-қатынастың даму динамикасындағы негізгі сатылары қалай сипатталады?
3. Кәсіптік-педагогикалық қарым-қатыныс қандай түрлерге жіктеледі?
4. Педагогикалық іс-әрекетте аксиалды және ретиалды қарым-қатынас түрле-рінің маңызы қандай?
5. Педагогикалық қарым-қатынас қандай міндеттер атқарады?

5-тақырып. ПЕДАГОГТЫҢ ҮЗДІКСІЗ КӘСІБИ ӨСУ ФАКТОРЛАРЫ

5.1. Тұлғаға үздіксіз білім беру – қоғамның тұрақты дамуы-ның шарты. Қазіргі қоғам дамуындағы саяси, әлеуметтік, мәдени өзге-рістер білім беру саласына тікелей әсерін тигізіп, оның маңыздылығын әлемдік деңгейде

арттыра түсті. Осындай өзгерістер еңбек нарығында әр адамның бәсекеге қабілеттілігін сақтай алу үшін жаңа талаптарға бейім-деліп, тәжірибесі мен іс-әрекет түрлерін үздіксіз жетілдіріп отыруды та-лап етуде.

Әлемдік деңгейде өмір бойы ***үздіксіз білім беру*** (Lifelong Edu-cation) үдерісі өзектене түсті, себебі тек үздіксіз білім алу арқылы ғана адамның кәсіби іс-әрекеті табысты бола алады. ***Үздіксіз білім берудің*** мәні ғылымның, техниканың, экономиканың дамуына байланысты адам білімінің үздіксіз және жүйелі түрде жетілдіріліп отыруымен анықталады. *Үздіксіз білім беру идеясы*әр адам үшін өзінің және қо-ғамның қажеттіліктері мен сұраныстарына байланысты әр жастық ша-ғында білім алуға мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Демек, адамның бі-лім алуы уақыт интервалдарымен шектелмейді, ол өз қалауы бойынша өмір бойы өзінің білім деңгейін жетілдіре алады.

Үздіксіз білім беру – тұлғаның шығармашылық әлеуетін және рухани әлемін жан-жақты үздіксіз жетілдіруге бағытталған көпсатылы үдеріс. Үздіксіз білім беру - тұлғаның жалпы жә-не арнайы оқу-тәрбие мекемелерінде, сондай-ақ, өздігінен алған білім, білік, дағдыларын жетілдірудің жүйелі танымдық іс-әрекеті.

Үздіксіз білім беру жүйесіне түрлі оқу-тәрбие мекемелерінің типтері (бала бақша, жалпы білім беру мектептері), кәсіптік-техникалық колледждер, жоғары оқу орындары (бакалавриат, магистратура, докторантура, адъюнктура), біліктілікті жетілдіру курстары, тағылымдамалар, түрлі қызығушылықтарға байланысты құрылған қоғамдастықтар, on-line курстары, семинарлар, тренингтер, қашықтықтан оқыту түрлері т.с.с. жатады.

Білім берудің үздіксіз сипатқа ие болуы оның құндылығының артуының дәлелі. Әр мемлекеттің дамуы оның экономикасының дамуымен ғана емес, сонымен қатар, адами капиталының даму деңгейімен, адами құндылықтар сапасымен өлшенуі тиіс. Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасында барлық мемлекеттердің рейтингісі барынша жүйелі анықталып отырады. Ол рейтингте негізгі салыстырмалы үш өлшемі:

- ✓ адамдардың денсаулығы, өмір жасының ұзақтығы;
- ✓ адамдардың сауаттылық деңгейі, біліммен қамтылу сапасы;
- ✓ адамдардың өмір сүру деңгейі.

Осы өлшемдерден көріп отырғандай, ***білім*** құндылығы Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму Бағдарламасының ***адами даму рейтингісінің*** негізгі үш субъективті факторының бірі ретінде қарастырылуда. Осы рейтингке қатысқан мемлекеттер ***адами даму индекстері*** бойынша төрт үлкен категориялар бойынша жіктеледі: адами даму индекстері *өте жоғары, жоғары, орташа, төмен* мемлекеттер.

Қоғамның барлық саласы қарқынды түрде әлеуметтік-мәдени өзгерістерге ұшырап жатқан жағдайда *үздіксіз білім беру* мәселесі мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін сақтау кепілі ретінде өзектене түс-кені

айқын байқалуда. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы-ның қазіргі даму кезеңінде, үздіксіз білім берудің сапасын қамтамасыз ету стратегиялық бағыттардың бірі болып табылады, себебі болашақ-тағы экономика, білім беру, мәдениеттің дамуы мамандардың сапалы дайындығына тәуелді.

Үздіксіз білім берудің себептері:

- ✓ қызметкерлердің кәсіби біліктіліктерін үнемі жетілдіріп отыру қажеттілігі;
- ✓ білімнің қоғамдық капиталға айналу үдерісі;
- ✓ қоғамдағы тек білімді ғана емес, сонымен қатар жоғары білікті, құзіретті мамандарға деген сұраныстың көбеюі;
- ✓ ақпараттық технологиялардың жылдам дамуына байланысты бұрынғы біімдердің тез ескіріп қалуы;
- ✓ жаһандану әсерінен ақпараттармен алмасу жылдамдығының күшеюі.

Үздіксіз білім беру идеясы төмендегідейқағидаларға негізделіп жүзеге асырылады:

- гуманизм принципі; білім алудың қолжетімділігі;
- білім берудің ашықтығы;
- білім берудің жан-жақтылығы т.б.

Білім беру саласында үздіксіз өзгерістер енгізу қажеттігін біз соңғы жылдары Қазақстан мектептерінің білім сапасын анықтайтын және білім нәтижелерінің тиімділігін көрсететін түрлі халықаралық деңгейдегі PISA, TIMSS, PIRLS зерттеулерінің нәтижелерінен байқап отырмыз. Осындай зерттеулер нәтижесі көрсетіп отырғандай, білім беру сапасын жоғарылату үшін әуелі мұғалімдердің кәсіби шеберлік-терін үздіксіз жетілдіріп отыру қажет.

Жаһандық өзгерістер аясындағы жаңартылған білім беру маз-мұнының талаптарына сәйкес мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін үздік-сіз дамыту ерекшеліктері жан-жақты қарастырылуда. Осыған байла-нысты ***үздіксіз педагогикалық білім беру*** үдерісі ерекше өзекті мәселеге айналып, Қазақстан Республикасының жаңа форматты педагогына үз-діксіз педагогикалық білім беру тұжырымдамасы әзірленген. Бұл тұ-жырымдаманың негізгі мақсаты – өмір бойы өздігінен білім алуға және өзін-өзі тәрбиелеуге бағытталған жаңа форматты мұғалім тұл-ғасын қалыптастыру жүйесін анықтау.

Үздіксіз педагогикалық білім беру деп педагогтың жалпы және арнайы ісерліктері мен кәсіби-танымдық, рухани қажеттіліктерін өмір бойы үздіксіз дамыту үрдісін атайды. Ең алдымен педагог мамандардың дайындық сапасын жетілдіру қажет, онсыз отандық білім беру жүйесінде жүргізілетін білім беру реформаларының тиімділігінің төмен болып шығуы ықтимал.

XXI ғасыр ақпарат пен білім ғасыры болғандықтан Қазақстан-дық білім беру жүйесін халықаралық стандарттар деңгейіне жеткізу мақсатында

білім сапасын жоғарылату, адами капиталға инвестициялар жасау мемлекетіміздің бәсекеге қабілеттілігінің негізіне айналуда. Осы мақсатта Қазақстанда «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педа-гогикалық шеберлік орталығы мен Кембридж университетінің Білім беру факультеті бірлесе отырып дайындаған Бағдарламаларда әлемдік білім беру саласындағы үздік тәжірибелер жинақталып, мектеп мұ-ғалімдері мен басшылары, сонымен қатар әдіскерлер біліктілікті арт-тыру курстарынан өткізіліп, мектеп өмірінде қарқынды өзгерістер орын алып келеді.

Болашақ мұғалімнің педагогикалық шеберлігі оның өзін іске асыра алу біліктілігіне, өзін жетілдіріп дамыта алу іскерлігіне байла-нысты болады. Қазіргі заманда педагогикалық шеберлігі жоғары ұстаз ғана бәсекеге қабілетті ұстаз бола алады. Ал бәсеке қабілетті ұстаз - жаңа ғылыми білімдерді іздестіруге, меңгеруге дайын, тез және дұрыс шешім қабылдай алатын, өзінің кәсіби қабілеттеріне сенімді, шығармашыл, кәсіби құзіретті тұлға ретінде сипатталады.

5.2. Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу - қазіргі мұғалім тұлғасын да-мыту факторы. Адамның өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі адамзат тари-хындағы өзекті тақырыптардың бірі. Бұл мәселе атақты грек фило-софы Сократтың, шығыстың атақты ғұлама ғалымдары Әбу Насыр әл-Фарабидің ұлан-ғайыр еңбектерінен, Махмұд Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Ибн Сина, Әбу-райхан әл-Бируни, Фирдауси, Низами, Қожа Ахмет Яссауи сынды көрнекті ойшылдарымыздың тәлімдік тағылымдары мен даналық ой-пікірлерінен бастау алып, бүгінгі күні әлеуметтік, тәлім-тәрбиелік, пси-хологиялық-педагогикалық идеялардың барлығының негізне айналуда. Өзін-өзі тәрбиелеудің толып жатқан әдіс-тәсілдерінің көпшілгі Абайдың қара сөздерінде де жан-жақты қарастырылатыны баршамызға мәлім.

Өзін-өзі тәрбиелеу мәселесі әр жастағы, әр салада жұмыс істей-тін адамдардың өздігінен дамулары үшін өте маңызды үрдіс. Солар-дың ішінде мұғалімнің *кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі* елеулі орынды иеленеді, себебі оқушыларға жақсы тәрбие беру үшін мұғалімнің өзі-нің тәрбиелік деңгейі өте жоғары болуы керек.

Мұғалімнің кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуі - оның педагог ретінде өзіндік жеке қабілеттерін педагогикалық қызмет талаптарына бейімдеуі, кәсіби құзыреттілігін үздіксіз жоғарылатуы және рухани-адамгершілік қасиеттерін дамыту бойынша өз тұлғасын жетілдірудегі саналы іс-әрекеті.

Мұғалімнің кәсіби өзін-өзі дамыту үрдісінің нәтижесі – оның жеке тұлғалық қасиеттері мен кәсіби-педагогикалық қызмет талапта-рының сәйкестілігінің жоғарғы дәрежедегі көрсеткіші. Педагогтың өзін-өзі тәрбиелеу үдерісінің негізгі қозғаушы күші – өзін-өзі өзгерту мен жетілдіруге деген қажеттілік.

Психологиялық және педагогикалық әдебиеттерде өзін-өзі тәр-биелеу әдістері әр түрлі топтастырылып келеді. Педагогика ғылы-мында Б.Б. Айсмонтас өзін-өзі тәрбиелеу әдістерін және тәсілдерін ажыратып

қарастырады және оларды үлкен үш топқа бөліп жіктейді: *өзін-өзі тану, өзін-өзі меңгеру, өзін-өзі ынталандыру әдістері*.

Л.С.Выготскийдің: «кез келген тәрбие ең соңында өзін-өзі тәрбиелеуге ұласады» - деген ойы педагогикадағы өзін-өзі тәрбиелеу мәселесінің өзектілігін дәлелдейді. Сондықтан педагогикалық тәжірибеде қажет болып табылатын *өзін*-өзі тәрбиелеудің негізгі әдістеріне тоқталып өтейік. Өзін-өзі тәрбиелеудегі бастапқы әдістердің бірі адам-ның ***өзін-өзі бағалауы.*** Өзін-өзі бағалау адамның өзін басқа адамдар-мен салыстыруынан басталады. Өзіне дұрыс берілген баға өзін тәрбие-леудің мақсаттарын дұрыс қоюға көмектеседі. Егер адам өзін басқа-лармен салыстыра келе өзін өте төмен бағаласа, өзіне деген сенімін жоғалтады, басқалармен қарым қатынас жасау қиынға соғып, көп-теген сәтсіздіктерге кездесуі мүмкін.

Өзін-өзі қадағалау әдісі басқа адамдармен қарым-қатынас жасағанда, өзін сабырлы ұстай білуге, басқалардың кемшіліктеріне кешірімді, қателіктеріне шыдамды болуға көмектеседі. Мысалы, кейбір адамдар балалардың шулағанын көтермей ашуланады, бірақ оданда қатты дыбыс шығаратын күннің күркіреуі ол адамды сондай ашуландырмайды. Яғни мәселе адамның сол ызалалықты тудыратын объектіге өзінің қандай қатынаста болуына байланысты екен. Өзін-өзі қадағалау әдісі қиын жағдайларда ыза мен ашуға жол бермей ұстамды болуға көмектеседі. Адам үшін өз сезімдерін басқарып, оны уақытында тежей алу арнайы жаттығуды қажет ететін күрделі психикалық үдеріс. Адамдармен қарым-қатынас барысында өзін-өзі қадағалап тұра алуынан, ұстаздардың ұстамдылығынан, шыдамдылығынан, төзімділігінен, толеранттылығынанкөрінеді.

Өзіне-өзі бұйырық беру әдісі адамды жақсы жаққа жетелеп отырады. Бұл әдіс көбінесе адам бір нәрсеге өзін-өзі сендіріп, бір нәрсені істеу қажет екенін түсінгеннен кейін қолданылады. Бұл әдіс адамның өзіне-өзі қатал, табанды түрде талап қоя алуына байланысты кездеседі. Адам өзіне бұйрық беріп оны бір рет орындай алса, келесі жолы сон-дай бұйрықты орындау жеңілірек болып, көп қайталана бере әдетке айналады. Адам бұйырқты өзіне іштей береді, ол көмектеспесе оны дауысын шығарып қайталауы керек. Өзіне-өзі бұйрық беру арқылы адам ерік-жігерін шыңдай түседі. Ал ерік-жігері күшті адам әрқашан да көздеген мақсатына, үлкен жетістіктерге жете алады.

Өзін-өзі иландыру адамның өзіне қажетті бір қасиеттерді қалыптастыруда жақсы көмектеседі. Адам қатты ауырғанда көңілін басқа нәрсеге бұрып, басқа іспен айналысып кетсе ауырғанын уақытша бол-сын ұмытады. Сенека айтқандай, «ауруды ойлай берсең, ол ұлғая береді». Н.Островский, И.Кант, Б.Паскаль т.б. белгілі тұлғалар өз ауруларына көп көңіл бөлмей, тек өздерінің сүйікті шығармашылық істері-мен айналысып, адамзат тарихында өшпес іздерін қалдырған. Өзін-өзі иландыруға қарағанда өзіне-өзі бұйырық беру өзіне сын тұрғысынан қарауға бөгет жасамайды, керісінше, өзін жан-жақты бағалауға ықпал етеді.

Өзін-өзі құптау. Көптеген жағдайларда адам өзінің өміріне сырттай көз салып жеткен жетістіктерін еске түсіргені жөн. Адамның өмірде қол жеткізген жетістіктері оның өз қабілеттерін бағалауға негіз болып, өз күшіне деген сенімін арттырады. Өзін-өзі кемсіте бермей, өз қабілеттеріне деген көзқарастарын өзгертіп, жақсы жақтарын асырып отыру адамды ынталандыра түседі. Адам таңертеңнен бастап өзіне ой-ша жағымды жаттығулар жасауына болады. Дейл Карнеги айтқандай «Дәл бүгін», «Дәл осы сәттен бастап» - деп адам өзіне жақсы мақсат-тарды қойып соны орындауы керек. Мысалы, «дәл бүгін мен өзімнің денсаулығыма көңіл бөлемін, дәл бүгін мен біреуге бір жақсылық жа-саймын, дәл бүгіннен бастап мен өзімді қолға аламын, өзімді тәрбие-леймін», «бұл менің қолымнан келеді» деп өзіне уәде беріп серттессе, ондай адамның іс-әрекеті оң нәтижесін береді.

Мектеп ісін реформалауда мұғалімнің жеке тұлғасын жетілдіру әрқашан да көкейкесті мәселелердің бірі болған. Сондықтан әрбір мұғалім кәсіби құзыреттілікті, іскерліктер мен дағдыларын дамытуда өзін-өзі тәрбиелеу әдістеріне негізделулері тиіс. Неміс педагогы А.Дистервег *«Өзін-өзі тәрбиелеу мұғалімнің барлық өмірінің негізгі міндеті»* - деген. Әр адам өзіне не қажетті екенін өзі ғана біледі, ол өзіне өзі ғана жақсы көмек көрсете алады.

Өзін-өзі тәрбиелеу үшін рефлексиялық күнделіктер бастап жа-зып, өздерінің бойындағы өзгерістерді бақылап, жан-жақты талдау жасап отыру пайдалы. Қазіргі кезде адамның өзімен-өзі жұмыс істеуіне көмектесетін Интернетте, ғылыми-педагогикалық журналдар-да көптеген сауалнамалар, тесттер жеткілікті.

Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеудің ауқымы өте кең болғандықтан, мұ-ғалім қай іскерліктерін жетілдіруді қажет ететінін айқындап алып, соны дамыту бағдарламасын жасай алуы маңызды. Мұғалімге қажетті негізгі іскерліктерін өзіндік жетілдіру ерекшеліктеріне тоқталып өтейік.

Мұғалімнің танымдық (гностикалық) іскерліктерін өздігінен тәрбиелеуі. Бұл іскерлікті өздігінен тәрбиелеу үшін мұғалім өзінің оқытатын пәні мен педагогикалық білімдерін жетілдіру мақсатында ой әрекеттерін дамытуға, қабылдау, есте сақтау, зейін қоя білу, түсіну үдерістерін жетілдіруге бағытталған арнайы психологиялық-педагоги-калық әдебиеттердегі әдістемелермен танысуы қажет. Әсіресе педаго-гикалық жағдаяттарды түсініп, оларды талдап, салыстырып және жалпылай алу дағдыларын дамыта алу өте маңызды. Сонымен қатар мұғалімнің танымдық іскерлігін дамытуда педагогикалық бақылағыш-тық қасиеті үлкен рөл атқарады. Мысалы, сабақ үстінде оқушылардың мінез-құлықтарын бақылай отырып, мұғалім олардың танымдық бел-сенділіктерін, қызығушылықтарын және өзінің қаншалықты ынталан-дыра алатынын танып, оқыту әдістемесінің қай қырларын дамыту қа-жеттілігін айқындайды.

Мұғалімнің конструктивтік (құрастыра білу) іскерліктерін өздігінен тәрбиелеуі. Мұғалімнің конструктивтік іскерлігін өздігінен тәрбиелеу үшін ол педагогикалық үдерістен күтілетін нәтижені бағамдай алуы керек. Әр істі алдын ала болжай алу кез келген адамға беріле бермейтін қасиет, сондықтан өзін-өзі тәрбиелеу арқылы мұғалім осы ойлау ерекшеліктерін дамыту негізінде сабақтары мен сабақтан тыс іс-шаралардың мазмұнын, оларды өткізудегі тиімді құралдар, әдіс-тәсіл-дерді дұрыс таңдай білетін болады. Педагогикалық іс-шарадан күтіле-тін соңғы нәтижеге жетудің тиімді жоспарын құрастыра алу мұғалім-нің конструктивтік іскерлігінің даму деңгейіне тәуелді. Бұл іскерлікті дамыту үшін өз ынтасы бойынша ашық сабақтар, ашық тәрбие сағат-тарын өткізіп көруге болады.

Мұғалімнің коммуникативтік (қарым-қатынас) іскерлікте-рін өздігінен тәрбиелеуі. Мұғалімнің қарым-қатынасты орната алу іскерлігі маңызды іскерліктердің бірі. Бұл іскерлікті үздіксіз дамы-тып отыру қажет, онсыз педагогикалық үдерістің нәтижесі тиімді болуы екіталай.Коммуникативтік іскерлікті өздігінен дамытуда өткізген са-бағын немесе тәрбиелік іс-шараны видеотүсірілімін талдап көруге бо-лады. Өзіне сырт көзбен қарай отырып, мұғалім өзінің сөйлеу мәнерін, дауысын, эмоционалдық көңіл-күйін, кинесикасын толық бағалай алу-ға мүмкіндік алады. Не болмаса сабақ түсіндіру барысында дикто-фонды қосып қойып, кейіннен өзі қайта тыңдап көрген жағдайда да мұғалім өзінің кемшіліктерін анықтап алуына болады. Сонымен қатар тәжірибелі, шығармашыл ұстаздардың сабақтарына қатысып, теледидардан дикторлардың, шешендердің сөйлеу шеберліктерін үй-ренуге талпынулары арқылы да мұғалім өзінің коммуникативтік іскер-ліктерінің тұстарын жетілдіре алады.

Мұғалімнің хабарлау (информациялық) іскерліктерін өздігі-нен тәрбиелеуі. Бар ақпаратты оқушыға жеткізудің түрлі тәсілдері бо-лады, бірақ мұғалімнің хабарлау іскерлігінің ерекшелігі - осы ақпарат-тарды хабарлауда әр сынып үшін ең тиімді әдістерді ұштастыра алуы. Мысалы, ақпаратты жеткізудегі сөйлеу жылдамдығын, кейбір дыбыс-тардың анық айтылуын, дикциясын жақсартуды, сөздің эмоциялық әсерін дамытуды өздігінен үйрену үшін арнайы жаттығулар болады: дауыстап өлең оқу, ән айту, жаңылтпаштар айту, тыныс алу жаттығу-ларын жасап отыру қажет. Информациялық іскерлікті өздігінен тәр-биелеуде мұғалімнің мимика, жест, кинесика тәсілдерін дұрыс мең-геруі аудитория алдында сөйлеу өнерінде маңызды рөл атқарады. Ең бастысы мұғалім оқытып тұрған сабағымен қатар өз бойында қан-дай ақпараттық іскерлікті немесе нақты бір қасиетті дамытуды көздеп тұрғанын үйлесімді ұштастыра білуін маңызды.

Мұғалімнің ұйымдастырушылық іскерліктерін өздігінен тәр-биелеуі. Мұғалім өз іс-әрекеттерімен қатар оқушылардың да іс-әрекет-терін ұйымдастыратын тұлға. Мұғалімнің ұйымдастырушылық іскер-лігінің мәні - оқушыларға жасататын іс-әрекеттердің олар үшін қан-шалықты маңызды екендігін түсіндіре алу, сол іс-әрекет түріне ынта-ландыра білу. Оқушыларды

ынталандыра білу үшін мұғалімнің өзінің ынтасы жоғары болуы керек. Ынтаны оятудан кейін сол іс-әрекет маз-мұнын қызықты етіп көрсете алу, күрделілгін бағалау, оқушылар үшін жақын арадағы даму аймағын аша білу маңызды. Сонымен қатар іс-әрекет нәтижесі бойынша кері байланыс жүргізу, барлық оқушыларды ортақ мақсатқа жұмылдыруға үйрену арнайы дайындықты қажет етеді. Бұл іскерлікті өздігінен дамыту үшін әріптестерінің өткізетін іс-шараларына қатысу, өткізуге көмектесу, тренингтер мен коучингтерге қатысу, оқушылардың арасында қызықты ойындар мен жарыстар, көр-мелер, дебаттар ұйымдастыру жоспарлап, соларды өткізу арқылы мұ-ғалім ұйымдастырушылық іскеріліктерін дамыта алады.

5.3. Педагогикалық рефлексия - өзін-өзі тәрбиелеу негізі. Әр болашақ маманның кәсіби дамуында оның өзіндік ой-толғаныстары, өмірлік мақсаттарын болжай алуы сияқты сапалар маңызды рөл ат-қарады. Адамның «Мен қандаймын?», «Мені басқалары қалай қабыл-дайды?», «Мен өз қабілеттерімді толық аша алдым ба?» деген сұрақ-тарға жауап іздеуі рефлексиялық үдеріс болып табылады. ***Рефлексия***(лат. сөзінен аударғанда reflexio – өткенге сүйену, артқа көз жүгірту) – толғану, өзін-өзі байқау, өзін-өзі тану, өзін-өзі бағалау. Сондықтан адамның өзін-өзі түсінуі, өзін басқалардың қалай қабылдайтыны жай-лы өзін талдап бағалауы *рефлексия* деп аталады.

Рефлексия - адамды, оның шеберлігін, ішкі қабілеттерін дамы-тудың маңызды шарттарының бірі. Рефлексияның мәні – адамның өзі-нің білімін, біліктілігін, қабілеттерін, қарым-қатынас дағдыларын анықтап, бағалай алуы. Әр болашақ маманның саналы түрде өзінің кәсіби маңызды қасиеттерін, білім, біліктерін қорытындылауы рефлек-сия нәтижесінде ғана жүзеге асады.

Осының бәрі бір күндік іс-әрекет емес, оған көп уақыт, үздіксіз жүйелі ізденіс қажет. Сондықтан қазіргі таңда әр маманның кәсіби тұрғыдан өзін-өзі тануында рефлексиялық мәдениеттің қалыптасуы өзектене түсуде.

Рефлексиялық мәдениеті қалыптасқан маман өзінің тұлғалық және кәсіби қасиеттерін шығармашылықпен өзгерте алады. Рефлексия өзіндік сана, өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі талдау, өзін-өзі бағалау сияқты кәсіби мәнді сапалармен сипатталады. Рефлексиялық дағдылар адамның өзіндік басқару қабілеттерін дамытуға, өз әрекеттерінің (та-нымдық, білімдік, қарым-қатынастық) нәтижелі болуына, олардың өз жауапкершілігін арттыруға бағытталады.

Рефлексияның атқаратын қызметтері төмендегідей жіктеледі:

- ✓ тұлғаның эмоциялық көңіл-күй жағдайын рефлексиялауы;
- ✓ тұлғаның оқу материалы мазмұнын рефлексиялауы;
- ✓ тұлғаның коммуникативтік байланыстардың себеп-салдарын рефлексиялауы;
- ✓ тұлғаның ұйымдастырушылық, басқарушылық қабілеттерін рефлексиялауы.

Уақыт тұрғысынан қарастырғанда **рефлексияның** *интроспе-ктивті, ретроспективті, проспективті* **түрлері** *ажыратылады.*

- *Ретроспективті рефлексия* – адамның өткен шақтағы іс-әрекеттерінің, тәжірибесінің әдіс-тәсілдерін қайта айқындауы, бағалауы.

- *Проспективті рефлексия* – болашақта жүргізілетін іс-әре-кеттің мүмкін болатын құралы мен болжамын анықтауы.

- *Интроспективті рефлексия* - іс-әрекетті жүзеге асыру бары-сында ойлау үдерістерін қиындату, бақылау және түзету.

Мұғалімнің *өз тәжірибесін зерттеуі* және оны *рефлексиялауы* Д.Познердің пікірі бойынша *кәсіби шеберлікті дамытудың* кілті бо-лып есептеледі. Әрине, даму үшін ең алдымен адам өзінің неге қол жеткізгенін, бұрынғы өткен тәжірибесін зерттеп, нені дұрыс, нені бұрыс істегенін анықтап, алға жаңа мақсат пен даму міндеттерін қоя алады. Егер рефлексияның нысаны педагогикалық мәселелер болатын болса, онда бұл педагогикалық рефлексия болып табылады. ***Педагогикалық рефлексия*** – мұғалімнің өз іс-әрекет мазмұны мен құрылымын жетілдіру үшін өз тәжірибесін тереңдете зерттеп талдауы.

Педагогикалық рефлексияның психологиялық ерекшеліктерін А.А.Бизяева жан-жақты зерделей келе оны мұғалімнің өз іс-әрекетін жетілдіру үдерісін зерттей алу қабілеті деп анықтап, рефлексияны дамыту тәсілдерін, рефлексиялық практикумдарын ұсынады.

Рефлексияның маңыздылығын Абайдың қара сөздерімен үндес-тігінен көре аламыз. *«Егер де есті кісілердің қатарында болғың келсе, күніне бір мәртебе, болмаса жұмасында бір, ең болмаса айында бір өзіңнен өзің есеп ал!»* - деген ақын сөздері әр адам үшін өз әрекеттері туралы ойланудың, өзін ойша зерттеудің, өзін-өздері бағалаудың ма-ңыздылығын түсіндіреді.

Әр адамның өз өмір жолына көз жүгіртіп, өткен-кеткенді ой елегінен өткізіп, болашағына үңіліп көрген сәттері болған шығар. Өмі-ріндегі кейбір сәтсіздіктердің себебін анықтауға байланысты ойларға терең бойлап, өз мінез-құлқын, көзқарастарын өзгертуге ұмтылу әр адамның өмірінде кездесетін жайттар.

Мұғалімнің педагогикалық рефлексия негіздерін меңгеруі оның кәсіби іс-әрекеттерінің мақсат және міндеттерімен байланысты өзін-өзі дамытуға, өзін-өзі тәрбиелеуге негізделеді. «*Адам өзін-өзі терең түсін-генде ғана оның ақыл-парасаты кемелдене түсетін болады»* - деп Қаюм Насыри ескерткендей, педагогикалық шеберлік те адамның ең алдымен өзін өзгертуден басталмақ.

Сонымен, рефлексиялық үдерісте сыртқы талаптардың адамның өзіне қоятын ішкі талаптарға айналуы қажет екен, себебі өзін-өзі ба-ғалау адам дамуының ішкі факторына жатады. Өзін-өзі бағалау қажет-тілігі – жеке тұлға дамуының негізгі формасы болып табылады.

Адамның ішкі қабілеттерінің, күш-жігерінің мүмкіндігі өте зор. Кейбір мұғалімдерде мектепті нашар бітірген балалар жоғары оқу

орындарында да орташа студенттер қатарынан аса алмайды деген теріс көзқарас қалыптасқан. Болашағын алдын ала болжап жастарға мұндай тұжырым айту, әрине, асығыстық, себебі нашар оқыған оқушылар да жеке басын жан-жақты өрістете алады. Жаңашыл-педагог Ш.А.Амонашвилидің «балалардан ештеңе шықпайды» дегеніміз оның жар-қын болашағын «тірідей жерлегеніміз» деген сөздерін есте сақтаған жөн. Адамның ішкі әлеуетінің, мүмкіндіктерінің ауқымы өте кең, өмір-де өзіне лайықты жұмыс таппайтын адам бар дегенге сенудің өзі қиын. Қоғамда қаншама кәсіп, өнер, еңбек, іс-әрекет түрлері бар болғанымен, солардың ішінен өзіне лайықты, жарасымды орныңды таба білу тіпті де оңай іс емес. Сондықтан «та-лантсыз адам жоқ, өз орнын таппайтын адамдар кездеседі» деген дұ-рысырақ болар.

Жас маман санасында өз өміріне басқалардың емес, өзінің жауапты екенін түсінуі, ар-ұят, намыс, адамгершілік сезімдерінің ба-сым болуы, өмірлік мақсатына жетудегі табандылығы мен құлшынысы оның өзін-өзі тәрбиелеуіне демеу болатын негізгі тетіктер.

5.4. Өздігінен білім алу - қазіргі заман жағдайында мұғалім-нің кәсіби іс-әрекетінің нормасы. Мұғалімнің негізгі міндеттерінің бірі - өскелең ұрпақты қазіргі ғылыми білімдермен қаруландыру, дамыған шығармашыл тұлға ретінде қалыптастырып шығару. Осындай жауапты міндеттерді сапалы деңгейде атқару үшін әр мұғалім өзінің білімін жетілдіріп отыруы қажет. Мұғалімнің кәсіби дайындығы кезін-де жинақтаған білімдері бір қалыпта сақталып тұрмайды. Қоғамның дамуына байланысты мұғалімнің білімдері де жаңарып, толықтыры-лып отыруы керек, себебі қоғамның экономикалық дамуына байланыс-ты жас ұрпақты әлеуметтендірудің жаңа талаптары туындап отырады.

Мұғалімнің кәсіби жетілуі үздіксіз үдеріске айналуы тиіс. Оның кәсіби жетілуінің негізгі факторларының бірі - *өздігінен білім алу* үрдісі. Өздігінен білім алу – мұғалімнің тұлғалық өсуінің негізі. Қазіргі кездегі үздіксіз білім беру мәселесі де адамның бір алған білімімен қанағаттанбай, оны заманына сай толықтырып, жаңартып отыруын көздейді. Адам біліммен тек бір оқу мекемесінде ғана қаруланбайды, білім - үлкен құндылық, оны өмір бойы толықтырып отыру қажет. Егер адам білімін үнемі толықтырып, жаңартып отырмаса, ол кәсіби іс-әрекетке де жарамсыз болып қалады.

Өздігінен білім алу үдерісінің өзектену себептері:

- ақпараттық қоғамның әр тұлғаның дүниетанымына үлкен әсер етуі;
- қазіргі қоғамда коммуникациялық қатынастардың, ақпарат-тармен алмасу үрдісінің жылдамдығы;
- табиғи ресурстарға қарағанда білім ресурсының шексізденуі;
- ауқымды ақпарат ағымында негізгі білімді жүйелей алу қажеттілігі,
- ақпараттық технологиялар арқылы on-line оқыту түрлерінің жедел дамуы;
- ақпараттардың жылдам өзгеруіне байланысты білімнің тез ескіріп қалуы т.с.с.

Өздігінен білім алу – тұлғаның өзіндік мәдени, танымдық, ғылыми, кәсіби, білімдік деңгейін жоғарылатуға және өз ішкі әлеуетін толық ашуға, әлеуметтену қажеттіліктерін жүзеге асыруға бағытталған еркін таңдауы бойынша жүргізілетін іс-әрекеті.

Өздігінен білім алу – адамның білім беру мекемелеріндегі жүйелі оқытудан тыс өздік жұмысы арқылы білім алу үдерісі. Мұғалімдердің өздігінен білім алулары олардың кәсіби біліктіліктерін жоғарлатудың негізгі формасы. Бұл бағытта мұғалімдер озық педагогикалық тәжірибелерді зерттеп, мектептегі немесе тұрғылықты жердегі басқа кітапханалардағы әдістемелік әдебиеттермен танысып, өз жоспарлары бойынша жұмыс істейді. Өздігінен білімді жетілдірудің ұжымдық түрлері ретінде мұғалімдердің біліктіліктерін жетілдіру инс-титуттарын, әдістемелік бірлестіктердің жұмыстарын атауға болады. Өздігінен білім алу барысында жас мұғалімдер жаңа педагогикалық технологияларды, білім берудің негізгі бағыттарын зерттеп олардың практикалық маңыздылығымен танысады.

Өздігінен білім алудың атқаратын негізгі*қызметтері* ретінде М.Князеваның мынандай топтамасын келтіруге болады (Князева М., 1990):

1. *экстенсивтік* – жаңа білімдерді іздестіру, жинақтау.
2. *бағдарлық* – мәдениет және қоғам ішінде өз орнын анықтау.
3. *компенсаторлық* – мектептік білімнің олқылықтарын толықтыру, өз біліміндегі кемшіліктерді жою.
4. *дамытушылық* - өзіндік сананы, есте сақтау қабілетін, ойлау қабілетін, шығармашылық сапаларын дамыту.
5. *әдістемелік* – кәсіби біліктілігін, білімдерін жетілдіру, дүниенің түтастығын түсіне алу.
6. *коммуникативтік* – түрлі кәсіптер, ғылымдар, адамдар арасындағы байланыстарды орната алу.
7. *шығармашылық* – шығармашылық жұмысқа үйрену.
8. *жаңашылдық* – қалыптасып қалған пікірлерге жаңаша көзқарастардың туындауы, ескілікті жою, таптаурындарынан арылу.
9. *психологиялық* – зиялы адамдар қатарынан екенін сезіну, өзін зиялылар қауымының бір бөлігі ретінде сезіну.
10. *геронтологиялық* – жасы ұлғайған адамдардың өздігінен білімдерін жетілдірулері арқылы заманауи жаңалықтардан хабардар болып отыруы.

Қазіргі ақпараттық қоғамда адам өздігінен білімін жетілдіріп отыруы арқылы бәсекеге қабілетті, еркін дамыған тұлға бола алады. Өздігінен білім алу үдерісінің құнды жақтарының бірі ретінде тұлғаның жеке танымдық белсенді іс-әрекетпен шұғылдануын атауға болады. Бұл үдерісте адам мақсат-міндеттерді өзі анықтайды, өзі білім алу құралдарын іздестіреді, өзі-өзіне мұғалім болып, өзін-өзі білімге жетелейді.

Өздігінен білім алудың негіздері мектеп жасынан бас-талып, кейіннен орта және жоғарғы кәсіби білім алу барысында жал-ғасын табады. Ал

жоғары оқу орнындағы болашақ мұғалімдер үшін өздігінен білім алудың негізгі көздері ретінде мынандай жағдайларды қарастыруға болады:

1. кәсіби білім беру саласында *педагогикалық практика* болашақ мамандардың өздері таңдаған кәсіптерін практика жүзінде, тереңірек танысып көруіне негізделіп ұйымдастырылады. Жоғары оқу орындарындағы өткізілетін педагогикалық практикалар болашақ ұстаздардың теориялық білімдерін шынайы педагогикалық үдеріс жағдайында шығармашылықпен іске асырып, өздерін педагог ретінде сынап көрулеріне, болашақ кәсіптерінің қыр-сырымен тереңірек танысуларына бағытталған.

Педагогикалық практика болашақ мұғалімдердің кәсіби іскер-ліктері мен кәсіби құзіреттіліктерін дамытудағы және қалыптастыру-дағы жоғары оқу орнындағы педагогикалық үдерістің ажырамас бір бөлігі. Болашақмұғалімдердің кәсіби даярлықтарының сапасын жоғарылатуға бағытталған педагогикалық практиканың білім берушілік, тәрбиелік, дамытушылық қызметтерінің мүмкіншіліктері өте жоғары.

2. *кітапханадағы электрондық кітап қоры, Интернет жүйе-сін пайдалану.* Студент жастарға кітапхананың бай қорымен танысып қалу мүмкіндігін жіберіп алмау керек, себебі онда академиялық кітап-тардан басқа мерзімді басылымдар арқылы заманауи жаңалықтармен танысып отыруға болады. Интернет арқылы қашықтықтан оқыту жүйесі бойынша түрлі білімді жетілдіру курстарына қатысу мүмкіндігі де мол. Бұл үрдістің ұтымды жағы болып адамның өзіне үйреншікті жағдайда отырып сан алуан білім беру бағдарламаларымен танысып, өзінің қалауы бойынша біреуін таңдап электрондық пошта арқылы хат алмасып, білімін толықтыруы болып табылады.

3. *желілік кәсіби қоғамдастықтарға мүше болу.* Кәсіби-педа-гогикалық қоғамдастық аясында талқыланатын тақырыптар бойынша пікір алмастыру өте маңызды. Болашақ маман ретінде қоғамдастықта өз пікірін ортаға салу арқылы болашақ ұстаз басқа адамдардың пікір-лерімен таныса отырып, өзінің кәсіби даму деңгейін және кәсіби та-ным шеңберін бағамдап, кеңейтуіне болады.

4. *студенттердің ғылыми-зерттеушілік іс-әрекеттері.* Кәсіби-педагогикалық дайындық барысында студенттер курс жұмысы, дипломдық жұмыс (бакалавриатурада), зерттеу жұмысының нәтижеле-рін мақала ретінде жариялау, магистрлік диссертация (магистратурада) жазумен айналысады. Бұл жұмыс барысында болашақ мамандар бір ғылыми мәселені шешуде өзіндік көзқарастарын қалыптастырады, зерттеудің эмпирикалық, теориялық, әдіснамалық әдістерімен таныса-ды, бір тақырып аясында өздерінің білімдерін тереңдетеді.

5. *білімді, іскерліктерді жан-жақты жетілдіру курстарына қатысу.* Студенттік шақ адам бойындағы қабілеттерді дамытуға өте қолайлы кезеңдедің бірі. Арнайы білімдермен қатар жас маман тұл-ғасына оның іскерліктеріне байланысты көп талаптар қойылады. Сон-дықтан сөйлеу

шеберлігін дамытуға арналған психологиялық тренинг-терге, шет тілдерін үйрену курстарына қатысып жоғары білім туралы дипломмен қатар бір неше сертификаттар алып шықса, оның жұмысқа орналасқан кезінде өз күшіне деген сенімділік нығая түспек. Бұндай мамандар өздерінің құзыреттілігімен беделді де абыройлы бола алады.

6. *кәсіби іс-әрекет бағытында жұмыс істеп көру*. Қазіргі нарық заманында көптеген студент жастар оқуларымен қатар қосымша жұмыс істеуге тырысады. Әрине, бұл сабақтарына кедергі болмаса өте құптайтын жайт. Мысалы, репетиторлық жұмыстар, мектепте сабақтан тыс спорттық үйірме, факультативтік жұмыстарын жүргізу, лингвисти-калық аудармашылық жұмыстар, компьютерлік қызмет көрсету жұ-мыстары, балалардың демалыс лагерлерінде жетекшілік атқару, бала бақшаларында тәрбиеші болу т.с.с. жұмыстар жастардың болашақ кәсібімен жақынырақ танысуларына, ұжым ішінде тұлғааралық қарым-қатынасты орнатуға үйренуіне, тәжірибе жинақтауына, өз мүмкіндік-терін бағалауға көп септігін тигізді.

7. *қоршаған ортадан алынған ақпараттарды білім алу көзіне айналдыру.* Айналамыздағы бізді қоршаған таныс және бейтаныс адам-дармен дұрыс қарым-қатынас орнатудың өзі болашақ мұғалім үшін кәсіби тәжірибе жинақтаудың көзі бола алады, себебі ертең мұғалімдік қызметте жасы үлкен әріптестерімен, балалардың ата-аналарымен сөйлесе алу қажет. Сонымен қатар әрбір тәжірибелі ұстаздардың дәріс-теріне қатысу арқылы олардың аудитория назарын қалай аударатынын, сабақ үстінде тәртіпті сақтай алу іскерліктерін, ынтымақтастық қарым-қатынас орната білу шеберліктерін үйренуге болады.

8. *теледидардан көретін бағдарламалардың* мамандыққа қа-тысты жаңалықтары болса, оларды педагогикалық рефлексиялық күн-делікке түртіп жазып алуды дағдыға айналдырған дұрыс. Теледидар-дың қоғамдық санаға әсері өте жоғары. Әр бағдарламаларға талдау жасап, әріптестеріңізбен бөлісе алу болашақ педагогтың коммуника-тивтік қабілетін дамытуға жақсы негіз бола алады.

9. *Өзін-өзі жетілдіруде көп кітап оқудың* да рөлі өте маңыз-ды. Кітап оқу арқылы өте қызықты тұлғалармен танысып, соларға қа-рап жақсы болуға тырысып, өзін әдепті ұстауға, қарым-қатынасты дұ-рыс ұйымдастыруға үйренуге болады. Қазіргі бұқаралық ақпарат құ-ралдары да адамның жалпыадамзаттық мәдениетке енуіне ықпал жа-сауда. Кітап дүкендеріне, кітап көрмелеріне баруды әдетке айнал-дырған абзал, себебі онда жаңа кітаптар сарынымен танысып отыруға мүмкіндік жоғары. Кітаптармен таныса жүріп, өзіңіздің үй-дегі педагогикалық кітапханаңызды ашуыңызға болады. Кітап – мұға-лімнің ең сенімді серігі, кеңесшісі, рухани азығы.

10. *өздігінен білім алудың көзі ретінде әр адамның әуестену-шілігін, хоббиін қарастыруға болады.* Кез келген адамда өзіне тән бір ерекшеліктері

болады. Мысалы біреу жақсы ән айта алады, екіншісі жақсы билей алады, үшіншілерінде ақындық қабілеттері дамыған, кейбіреулері музыкалық аспаптарда жақсы ойнай алады, басқасында спорттық қабілеттері басым болып келеді.

11. Деректі және көркем фильмдер, ұлы адамдар өмірбаяндары, түрлі кездесулер, шығармашылық кештер, спектакльдер, мәдени-та-нымдық бағдарламалар т.б. іс-шаралардың барлығы адамның өз тұлға-сын дұрыс қалыптастыруына бағыт-бағдар беру негізі.

12. *Тәлімгер таңдау.* Білім беру саласында, жоғары оқу орын-дарында ресми бекітілген педагогикалық қызметтермен (лектор, кура-тор, эдвайзер, тьютор) қатар тәлмгер қызметі де жақсы даму үстінде. Көптеген оқу орындарында ресми түрде бекітілген адамдар өз қызмет-терін жоспарлы түрде орындап отырады. Ал тәлімгерлік үдерісінде тәлімгерді жас маман өзіне өзі таңдайды. Кімді үлгі тұтады, кімді кәсіби іс-әрекеті үшін құрметтейді, сол адамммен пікір алмасып, не үйренгісі келетінін айтып, өз қажеттілігіне байланысты даму жоспар-ларын құруға болады. Барлық ұлы адамдардың тәлімгерлері болған. Мысалы Аристотель болмағанда, Македонский болар ма еді?

Өздігінен білім алу негіздерін жақсы меңгерген маман кәсіби іс-әрекетте үнемі әріптестерінің алды, ұжымның абыройлы тұлғасы, өзінің құзыреттілігімен, бәсекеге қабілеттілігімен гуманистік бағытты-лығы негізінде басқаларға үлгі-өнеге болып оларға қолдау көрсете алатын болады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1.Үздіксіз білім берудің өзектілігін қандай факторлар айқындайды?

2.Педагогтың кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуінің әдістері қандай?

3.Педагогикалық рефлексияның атқаратын қызметтері қалай жіктеледі?

4.Неліктен үздіксіз педагогикалық білім алу мұғалімнің кәсіби-тұлғалық дамуының негізі болып есептеледі?

5.Болашақ педагогтың өздігінен білім алуының қандай тетіктерін сипаттай аласыз?

2-бөлім. ПЕДАГОГИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1-тақырып. ПЕДАГОГИКА АДАМ ТУРАЛЫ ҒЫЛЫМДАР ЖҮЙЕСІНДЕ

1.1. Педагогика ғылымының қалыптасуы мен дамуы. Педаго-гика жалпыадамзат баласын тәрбиелейтін ғылымның негізгі саласы. Педагогика гректің «пайдос» - бала, «аго» - жетелеу деген сөзден құра-лады. «Баланы жетелеу» - деген мағынаны береді. «Пайдогогос» - ба-ланы жетелеп жүруші дегенді білдіреді. Қоғамның даму үдерісіне сәй-кес педагогика да балаға тек тәрбие беріп қоймай, білім, білік, дағды-ларын, шынайы болмысты

қалыптастыратын, рухани құндылықтарын дамытатын, қолданбалы ғылымның саласы. Педагогика білім және тәрбие беру туралы бірден-бір арнайы ғы-лым болып табылады.Ғылымды кеңірек мағынада шындық өмір ту-ралы объективті білімдерді жасау және теориялық жинақтау іске аса-тын адами әрекеттің бір саласыдеп қарастырады. Ғылым - ғылымның құралдары мен әдістері пайдаланылатын және зерттелетін нысандары туралы білімдердің қалыптасуымен аяқталатын объектіні жүйелі және мақсатқа бағытталған түрде зерделейтін таным үдерісінің ерекше түрі. Ғалым сол ғылымда жинақталған білімнен, жалпы адами тәжірибеден алынған ақпаратқа сүйенеді, ол ғылыми мәселелерді шешуге бағыт-талған және ғылымда белгілі бір олқылықтардың орнын толтырады. Зерттеу барысында танымның арнайы құралдары қолданылады: мо-дельдеу, болжам жасау, эксперимент жүргізу және т.б.

Ғылымды ұйымдастыру мен талдаудың бірлігіне «пән» ұғымы алынды. Педагогика-педагогикалық пәндердің тұтас жүйесі. Педагоги-ка практикада өз орнын тапты, яғни орнықты. Зерттеу технологиясы жетілдірілді, педагогикалық теория жоғары деңгейге көтерілді. Соңғы жиырма жылдықта педагогика қолданбалы мамандықтарға қажет пән деп танылды.

Педагогика - қазіргі адамтанудың саласы. XX-XXI ғасырлар тоғысында кез келген елдің тұрақты өркендеуін қамтамасыз ететін ең басты фактор – адам. Өркениетте адам рөлінің күшеюі, адами капитал-дың қоғам дамуының негізгі ресурсына айналуы адам туралы ғылым-дардың ішінде ең алдымен білім беру туралы арнайы ғылым педаго-гиканың маңызын арттырды.

Ғылым – қоғамдық сананың бір түрі.

Педагогика ғылым ретінде.Бұл ретте ғылыми пән оның құры-лымының жүйе құрушы элементі түрінде педагогиканың өзін-өзі реф-лексиялауы мен дамытуын, зерттеудің өміршеңдігін қарастырады. Ғы-лыми пәннің талдау бірлігі ретінде алынуы педагогиканың құрылы-мын сипаттауда қолданылатын жалпы ғылымилық категориялардың ұғымдық аппаратын реттеуге мүмкіндік береді. Ғылымның дамуы ғы-лыми білімнің сараланuы мен кірігуінің өзара байланысты үдерісімен сипатталатыны бәрімізге мәлім. Ғылымдардың жақындасу үдерісі, ке-шенді тәсілді қолдану көптеген жеке ғылымдарға тән бола тұра, фи-лософиялық ұғымдардан ажыратылатын түсініктердің пайда болуына ықпал етті. Бұндай интегративті сипаттағы ғылыми негіздеме бірнеше пәндердің әлеуетін біріктіретін түсініктер педагогикада да кеңінен қол-данылуда. Осы уақытта іргелі зерттеу жүргізу*«жүйе», «құрылым», «әрекет», «әлеуметтік», «оңтайлылық», «жағдай», «ұйымдастыру», «болжам», «деңгей»* және басқа да жалпы ғылымилық түсініктерсіз мүмкін емес.

Жалпы ғылымилық түсініктерді педагогиканың пәніне қатысты ойластырғанда, педагогиканың терминологиясы *«педагогикалық бол-мыс»,*

«педагогикалық жүйе», «білім беру үдерісі», «педагогикалық өзара әрекеттестік» сияқты сөз тіркестерімен толықтырылады.

Жүйе дегеніміз - бірі өзгеріске ұшыраса, басқалары да өзгеретін өзара байланысты элементтердің тұтас кешені.Зерделенетін жүйенің ең қажетті сипаттамасы: құрамы (оған енетін элементтер жиынтығы), құ-рылымы (олардың арасындағы байланыс) және әрбір элементтің қыз-меті, оның жүйедегі рөлі мен маңызы. Өз кезегінде жүйенің элементі басқа бір кең жүйеге оның бөлігі ретінде енуі мүмкін.

Философиялық тұрғыдан әрекет мазмұны әлемді өзгерту мен қайта құру болып табылатын адамның өзін қоршаған әлемге белсінді қарым-қатынасы. Адам әрекетінің жеке түрлері - өндірістік, экономи-калық, ғылыми-этикалық, педагогикалық әрекеттер кеңірек жүйенің, мысалы, қоғамды тұтас алсақ, соның бір кіші жүйесі болып табылады. Сонымен, жүйелілік және әрекеттік тұғырлар бірігеді де, қоғамдық әрекетке, жеке алғанда ғылыми және педагогикалық әрекетке жүйе-лілік-әрекеттік тұғыр қолданылады. Тұтас педагогикалық әрекет жүйе-сін құрайтын әрекеттің келесі түрлері былайша ажыратылады: *прак-тик-педагогтардың жұмысы*; *әкімшілік әрекет*; *білім беру үдерісін ұйымдастыру әрекеті; ғылыми-зерттеу әрекеті*; *педагогика ғылымы нәтижелерін практикаға енгізу әрекеті*. Жүйе және әрекет туралы айтылғандардың бәрін есепке алсақ, педагогикалық әдебиеттерде жиі қолданылатын *«педагогикалық жүйе»* терминін түсінуге мүмкіндік туады. Бұндай жүйе өзінің құрамына, яғни оның элементтерінің маз-мұнына байланысты нақты толықтырылады: оқытудың ұйымдастыру формалары немесе әдістері, білім мазмұнының құрылымдық жүйесі, әдістемелік жүйе, тәрбие жүйесі және т.б. Бұл жүйені жасаушыға не-месе оның зерттеушісіне қойылатын басты талап - оны жүйелілік тұ-ғыр тұрғысынан сипаттай білу, құрамын, құрылымын және қызмет-терін нақты белгілеу.

Педагогика кез келген ғылым сияқты шынайы болмысты бейне-лейді. Сондықтан, *педагогикалық болмысты* педагогикалық әрекетті ғылыми қарастыруға алынған болмыс деп анықтауға болады.

Жүйе және әрекет туралы түсініктер мен «білім беру үдерісі» түсінігі арақатынасын қарастыру керек. *Үдеріс* - жүйенің хал-ақуа-лының ауысуы,демек, *білім беру үдерісі* - әрекет ретінде білім беру жүйесінің күй-жайының ауысуы. Сондықтан, педагогикалық әрекет және педагогикалық үдеріс - екеуі бір нәрсе емес. *Педагогикалық үде-іс* – қозғалыстағы, дамудағы әрекет. Тек оны ойша ғана тоқтатып, пе-дагогикалық әрекеттің бөліктерін талдауға болады. Енді бір маңызды ұғым -*«педагогикалық өзара әрекеттестік»,*практикалық педагоги-калық әрекеттің мәнді белгісі – оның екі жақты сипатын бейнелейді. Бұл қасиет арқылы педагогикада мақсат қоюмен және басшылық ету-мен байланыстының бәрін сипаттайды. Педагогикалық зерттеулерде *іргелес ғылымнан алынған ұғымдарды* бөліп көрсетуге болады. Пси-хологиядан *(«қабылдау», «меңгеру», «ақыл-ойдың*

дамуы», «еске сақ-тау», «іскерліктер», «дағдылар»), кибернетикадан *(«кері байланыс», «динамикалық жүйе»)* алынған көптеген ұғымдарды педагогикада кеңінен қолданыс табуда.

Педагогиканың объектісі, пәні және қызметтері.Объект – осы ғылым зерттейтін шынайы болмыстың саласы. Пәні – объектіні осы ғылым тұрғысынан көре білу тәсілі. Нысан дегеніміз – зерттеу-шінің танымдық әрекеті бағытталған шынайы болмыс, ал пән дегеніміз - зерттеудің нысанын (объектісін) ғылыми тұрғыдан көру тәсілін бей-нелейтін зерттеу субъектісі мен объектісі арасындағы буын.

Ғылымның пәнін анықтау оның тәрбиелік мәртебесіне бағы-нышты. Егер педагогикада теориялық деңгей бар екені мойындалса, онда оның пәнін былайша көрсетуге болады: педагогика ғылымының объектісі болып табылатын әрекеттегі қарым-қатынастар жүйесі. Мысалы, педагогикалық ғылыми пәннің бірі – дидактикада оқытудағы қатынастар жүйесінде оқушыны оқытудың объектісі мен білім алудың субъектісі деп қарастырады.

Педагогика әрекеттің ерекше түрін зерделейді. Бұл әрекет – педагог өз алдына белгілі бір мақсат қоятын болғандықтан, мақсатты бағытталған әрекет: белгілі бір нәрсеге (үйренуге) үйрету және тұлға-ның адами қасиеттерін тәрбиелеу, кейде мұны «мәдениет трансля-циясы» деп те атайды. Жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибені мең-геруіне және өзін-өзі дамытуына бағытталған әрекеттің осы түрі педа-гогика ғылымының өз пәні болып табылады.

Бұл білім беруді өзінің құрамдас бөліктерімен бірлікте қарастырып зерттейтін, өзінің зерттеу объектісі ретінде санайтын ғылыми пән.

Білім берудің негізгі мақсаттарына: оқушыға қоршаған дүниені тануға үйренуге, оқушыға еңбек етуге, жұмыс жасауға үйренуге, оқу-шыны адамдармен бірге өмір сүруге үйренугекөмектесу, оқушының өзіне деген үйлесімді қарым-қатынасын қалыптастыру.

Педагогика ғылымдарының қоғамның қазіргі даму кезеңіндегі міндеттері. Педагогика ғылымының атқаратын міндеттері:

- тәрбие заңдылықтарын танып білу;
- озат педагогикалық тәжірибені талдау, жинақтау;
- іргелі, қолданбалы және практикаға бағытталған зерттеулерді ұйымдастыру;
- педагогика ғылымының ұғымдық-категориялықаппаратын анықтау және дамыту;
- оқыту мен тәрбиенің мазмұнын, ұйымдастыру формаларын және әдістерін жетілдіру;
- жаңа тиімді педагогикалық технологияларды құрастыру;
- дипломнан кейінгі кәсіптік білім беру мәселелерімен айналасу;
- білім беру жүйесінде жоспарлау және экономика мәселелерін жетілдіру;

- білім беру жүйесіндегі реформалаудың тұжырымдамалық негіздерін анықтау.

Педагогика басқа ғылымдармен тығыз ынтымақтастықта дамы-ды. Ол үнемі өзінің ғылыми құрал-жабдықтарын, ғылыми логикасын басқа ғылымдардағы ғылыми аппаратпен, әдіс-тәсілдермен салысты-руға мүмкіндігі болды. Педагогика нақты теориялық және қолданбалы жасалымдарға қажет жалпы ғылымилық негіздерді өңдеп, терең зер-делеп отырды. Педагогиканың жалпы ғылымилық негіздері оның көп ғасырлық болмысында мәнді өзгерістерге ұшырады.

Педагогика – бұл білім және тәрбие беру әрекетінің түрлі жақ-тарын зерттейтін басқа ғылымдар қатарындағы білім және тәрбие бе-ру туралы арнайы ғылым. Бұл білім беруді өзінің құрамдас бөлік-терімен бірлікте қарастырып зерттейтін, өзінің зерттеу объектісі ретін-де санайтын бірден – бір ғылыми пән. Сонымен, педагогика білім және тәрбие беру туралы бірден-бір арнайы, кең ауқымды ғылымдар жүйе-сінің қатарына кіреді. Педагогиканың негізгі салалары: пе-дагогика тарихы, этнопедагогика, отбасы педа-гогикасы, әлеуметтік педагогика, жас ерекшелік педагогикасы, мектеп-ке дейінгі педагогика, тәрбие теориясы мен әдістемесі, мектеп педагогикасы, жоғары мектеп педагогикасы, кәсіптік педагогика, қосымша білім беру педагогикасы, түзету педагогикасы, әскери педагогика, салыстырмалы педагогика, жеке пәндер әдістемесі, арнайы педагогика т.б. Арнайы педагогиканың өзі адамдардың денсаулықтарының кемістігіне байланысты бірнеше салаға бөлінеді: сурдопедагогика - саңырау, мылқау, керең адамдарға, тифлопедагогика - көру қабілеті нашар, соқыр адамдарға, олигофренопедагогика – ақыл есі кем адамдарға, логопедия – тілінің кемісі бар адамдарға тәрбие және білім берумен айналысады.

Білім беру үдерісінің заңдылықтарын анықтау педагогиканың тағы да бір міндетімен –педагогикалық жүйелерді негіздеумен байланысты. Бұл істе педагогиканың ғылыми теориялық қызметі оның құрастырушылық-техникалық қызметіне қарағанда басым және жүйе құрушылық бағытта болады. Оқыту мен тәрбиенің ғылыми негізделген жүйесін құру, жаңа әдістер мен оқу материалдарын жасау теориялық зерттеулер барысындағы педагогикалық құбылыстардың мәнін табу негізінде ғана мүмкін болады.

Педагогика ғылымының тағы бір міндеті жаңа білім мазмұнын және оған сәйкес оқытудың, тәрбиелеудің, білім беруді басқарудың мазмұнын, формаларын, жүйелерін жасау болып табылады. Әуелі бі-лім мазмұны және оқыту мән тәрбиелеудің әдістері жасалады, сонан соң ғана практикада тұжырымдамалық нұсқауларды іске асыру құрал-дары даярланады.

1.2. Педагогиканың негізгі категориялары (тәрбие, оқыту, бі-лім беру, педагогикалық үдеріс), олардың өзара байланысы. Тәрбие категориясы ең алғашқы педагогикалық категориялардың бірі. Тәрбие екі мағынада қарастырылады: кең мағынадағы тәрбие және тар мағы-надағы тәрбие.

Кең мағынадағы тәрбие-ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік тәжірибені ұрпақтан ұрпаққа жеткізу; *тар мағынадағы тәрбие*-субъект-субъектілі қарым-қатынасқа негізделген ұстаздан шәкіртіне, ата-анадан балаға берілетін тәрбие.

Тәрбие дегеніміз-құнды әлеуметтік тәжірибені, мәдени құндылықтарды меңгерте отырып, тұлғаның өзін-өзі дамытуға, қоғаммен үйлесімді қатынаста болуына бағытталған үдеріс.

Оқыту – тәжірибелі ұстаз бен оқушының арасындағы нәтижесінде белгілі білімдер, іскерліктер, дағдыларды, тәжірибені және өз мінез-құлқын, тұлғалық қасиеттерін қалыптастыратын бір мақсатқа бағытталған белсенді өзара әрекет үдерісі. Дидактиканың негізгі категориялары: білім беру, оқыту, оқу, оқыту ұстанымдары, оқыту үдерісі, мақсаты, міндеттері, мазмұны, түрлері, әдістері, құралдары, нәтижесі.

Білім – адам, қоғам, табиғат, заттар мен құбылыстар жайлы ғылымда жинақталған білім жүйесі; адамзаттың жинақтаған мол тә-жірибесі; ұғымдардың, заңдылықтардың, тұжырымдардың, қағида-лардың, деректердің, пайымдардың жиынтығы т.б.

Білім беру – қоғамдық, әлеуметтік, мәдени құбылыс; қоғам мен мемлекеттің өзінің азаматына қатысты қызметі; тұлғаның мәде-ниеті, мәдени құндылық; білім, білік, дағды-машықтардың және ойлау құралының жүйесі; ғылыми көзқарастар, шығармашылық қабілеттер мен мүмкіндіктерді дамыту үдерісі; терең сапалы білім негізінде жеке тұлғаның еркін бағдарлай білу, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі дамыту үдерісі; білім, білік, дағды мен іс-әрекеттердің жиынтығы және оны жүзеге асырудағы адамның іс-тәжірибесі; білім берудің тұтастығы, нәтижелілігі т.б. білім берудің қоғамдық қызметтері тұрғысынан ол – әлеуметтік тәжіриені жеткізудің құралы.

Оқыту – дидактиканың маңызды категорияларының бірі; оқы-тушы мен оқушының өзара түсіністік, ынтымақтастық қарым-қатына-сы, іс-әрекеті; білім беру, біліктері мен дағдылары, іс-әрекеттерді мең-герту үдерісі; белсенді шығармашылық әрекетті басқарудың негізгі жолы; сапалы білім беру, тәрбие, дамыту мақсаттарына сай оқушы-лардың шығармашылығын дамытуға бағытталған арнайы ұйымдасқан іс-әрекет т.б.

Құзыреттілік - оқушылардың әр-түрлі іс-әрекеттер түрлерін меңгеруімен анықталатын білім беру нәтижесі.

Педагогикалық категориялардың өзара бірлігі мен байланысын қамтып тұрған базалық категория - педагогикалық үдеріс категориясы. Педагогикалық үдеріс - бұл қозғалыстағы, дамудағы әрекет. Педаго-гикалық үдеріс - субъектілердің өзара әрекеттері нәтижесінде пайда болатын қарым-қатынастардың жиынтығы.

1.3. Педагогикалық ғылымдарда пәнаралық ұғымдар. Педагогикалық ғылымдардағы пәнаралық ұғымдар тұлға, іс-әрекет, қарым-қатынас, дамыту, әлеуметтену, қалыптастыру т.б. ұғымдары бір-бірімен тығыз байланыста болады.

«Тұлға» ұғымы заманауи педагогика мен психологияда кеңінен қолданылады. Адамның ішкі болмысына терең бойлап ену үшін бұл ұғымның үлкен маңыздылығы бар екені даусыз. Дегенмен, ғылыми әдебиеттердегі адам тұлғасы мәселенің зерделенуі оның, яғни тұлғаны түсінудің ғылыми қауымдастықта ма-құлданған түсініктемесі әзірге жоқ екенін дәлелдеді. Бұл, әрине, адам тұлғасының ғылыми зерделеу пәні ретінде өте күрделі екендігінің айғағы.

Жеке тұлға – адамның анатомиялық-физиологиялық пісіп-жетілуі, оның жүйке және психикалық жүйесінің жетілуі, сонымен бірге танымдық және шығармашылық іс-әрекетті, дүниетанымдық, қоғамдық-саяси көзқарастарды, наным-сенімдерді байытудағы сандық және сапалық өзгерістердің өзара байланысу үдерісі.

Даму дегеніміз, ең алдымен адам ағзасындағы физиологиялық және психологиялық сапалық өзгерістер.*Қалыптасу* түсінігіне келетін болсақ, ол жеке адам дамуының нәтижесі ретінде оның кемелденуін және тұрақты сапалар мен қасиеттерді иемденуін білдіреді. *Әлеумет-тендіру* – адамның өмір бойы айналадағы ортамен әрекеттесу үдері-сіндегі әлеуметтік қалыптар мен мәдени құндылықтарды жасауы ар-қылы өзбетінше дамуы және мүмкіндіктерін өзбетінше қоғамда жүзеге асыруы.

Әрбір ғылымның пайдаланатын ұғымдары мен түсініктерінде жинақталған білім көрініс табады. Барлық ғылыми ұғымдар негізінен екі топқа бөлінеді: философиялық және жеке ғылымилық, яғни ерекше сол ғылымға ғана тән. Одан басқа да ұғымдардың ерекше тобы – жал-пы ғылымилық ұғымдарды бөліп қарастырылады. Педагогика барлық осы топтарға жататын ұғымдарды қолданады.

Педагогикада тұлға ұғымы көбінесе оқушы немесе білім алушы-ның жеке басы, іс-әрекет ұғымы тәрбие жұмысы, қарым-қатынас ұғы-мы араласу, оқушы мен мұғалімнің бірлескен қимылы, дамыту ұғымы жаңа сапаға көшу, әлеуметтену ұғымы адамның өмірге бейімделуі, қа-лыптастыру ұғымы адам бойында белгілі бір сапалардың орнығуы де-ген мағыналарда қолданылады және соларға ұқсас мәнінде пайдала-нылып жүр. Демек, бұл ұғымдар әлеуметке түсінікті болу қағидасына сәйкес тұрмыста қолданылатын қарапайым мағынасына жақын түрінде түсініледі.

1.4. Педагогикалық ғылымдар жүйесі. Педагогика немесе педа-гогика ғылымы (екеуі де бір мағынада) туралы тұтас айтқанда өзара байланысты бөліктердің немесе салалардың қайсыбір жиынтығы ой-ластырылады. «Педагогика - ғылым» терминімен сипатталатын маз-мұндық бірліктегі педагогикалық пәндер жүйесін қарастырады. Бұл пәндердің барлығына ортақ объектісі – білім беру болып табылады. Бұлардың әрқайсысы өз пәндерін бөліп алып, білім берудің түрлі жақтарын қарастырады. Бір жағынан, педагогика ғылым-дарын, басқа жағынан білім беру үдерісінің осы немесе басқа қырларына қызығушылық танытатын пәндерден ажырату керек. Мысалы, педагогикалық психология – бұл

психологияның бір бөлігі, ол педагогика емес, өйткені психолог оқыту мен тәрбиелеу жағдайын-да адамның психикасын зерттегенде өз пәнінің аясында қалып оты-рады. Педагогикалық пәндерді әр түрлі негізде жіктегендіктен белгілі бір қиындықтар туындайды. Негізгі білім беру әрекеттеріне – тәрбие мен оқытуға сәйкес оларды оқып үйренетін тәрбие теориясы, оқыту-дың педагогикалық теориясы – мазмұнын, әдістерін және ұйымдас-тыру формаларын ғылыми негіздейтін – дидактика бөлініп шықты.

Педагогиканың философия, психология, әлеуметтану, физио-логия және басқа ғылымдармен байланысының түрлері.

Белгілі бір мағынада педагогика жеке пән бола тұра, ол зерттеу жұмысының логикасына байланысты басқа ғылымдарға да, сондай-ақ ғылыми танымның жалпы күйіне бағынышты. Педагогиканың басқа ғылыми пәндермен байланысының тетігін тек дайын педагогикалық білімдерді іргелес ғылымдардағы сол сияқты білімдермен жай салыс-тыру арқылы ғана ашуға болмайды. Бұны тәрбие теориясынан, дидак-тикадан, әдістемеден, мектептанудан және т.б. зерттеу үдерісінің түр-лі типіндегі ғылымдар нәтижелерін алудың мақсаттары мен тәсілдерін талдау негізінде ғана жасауға болады. Бұндай байланыс төрт түрге бө-лінеді. Ең маңыздысы басқа ғылымдардың тұжырымдарын жинақ-тайтын негізгі идеяларды, теориялық қағидаларды пайдалану болып табылады. Екінші түрі – ғылымдарда қолданылатын зерттеу әдістерін қолдану. Үшінші түрі – кейбір ғылымдардың мәліметтерін, олардың зерттеулерінің нақты нәтижелерін пайдалану. Төртінші түрі – кешенді зерттеулер.

Тегінде, педагогикаға кез-келген ғылыми білімдер жарайды, ол кез-келген ғылыми пәнмен әрекеттесе алады. Бірақ солардың ішінде екі ғылым саласымен қарым-қатынасы ерекше. Бұл философия мен психология. Философия – барлық ғылымның шығу тегі, ал психология дәстүрі және мәні бойынша педагогика ғылымының міндетті және тұрақты серігі. Бұл ғылымның екі саласының педагогикамен ара қатынасы арнайы қарастыруды талап етеді. Педагогиканың филосо-фиямен байланысы – педагогикалық ойлардың дамуының біртұтас шарты. Философиялық білімдер педагогикалық зерттеуді әдіснамалық қамтамасыз етудің құрамына кіреді. Олар теориялық зерттеу – тәжіри-бемен тікелей, педагогикалық болмыспен – жанама, ал философиямен тікелей байланыста болатындықтан, педагогикалық теорияны құру үшін керек.

Педагогика және философия. Философия мен педагогиканың өзара байланысының күрделілігі бүгінгі күнгі ақиқат. Философиямен байланыс - педагогикалық ойдың дамуының қажетті шарты. Философиялық қағидалар педагогикалық зерттеулерді әдісна-малық тұрғыдан қамтамасыз ететін жалпы бағдарлар болып табылады. Олар педагогикалық теорияларды құрастыру және олардың мәнін ой-ластыру, сондай-ақ, педагогикалық идеялар мен жазылымдардың қо-ғамға тигізетін әсерін болжау үшін қажет. Философия мен педагоги-каның арақатынасын талдау адами білімнің бұл

салаларының тығыз байланыста екенін көрсетеді. Философиялық бағыттар мен мәселелер-дің білім беру мәселелерімен ара қатынасының табиғатын түсіну қателер мен дәйексіз шешімдерден құтқарады.

Қазіргі күні философияның педагогикада әдіснамалық қызмет атқаратыны күдік тудырмайды, алайда, осы заманғы жағдайда педагогиканың пәнаралық байланысы жаңаша даму үстінде.

Философия педагогика ғылымын дүниетанымдық деңгейде де талдайды. Зерттеудің бұл саласы педагогика ғылымының философиясы, білім беру философиясы, дидактика философиясы, тәрбие философиясыдеп аталады. Педагогтардың ғылыми қызметін философиядан бөліп алу мүмкіндігі, жекелей алғанда, онда *сциентизм* мен *технократизмнің*, кейде тіпті гуманистік және гуманитарлық негіздерге залалын тигізе отырып, төрелік етуіне алып келеді.

Педагогикадағы пайда болған жаңа әдіснамалық бағдарлар ғылыми танылған соң педагогтардың танымдық және тәжірибелік қызметінің логикасына әсер етеді, яғни әзір қайта қарауға жатпайтын шүбәсіз білімге айналады. Екінші мыңжылдықтың соңындағы оқиғалар тап қазір осындай сәт туғанын көрсетеді.

Философтар ғылым әдіснамасының іргелі мәселелерін және жеке ғылым салаларының әдіснамалық пайымдауларын зерттеуде: диалектиканың, логиканың және таным теориясының бірлігі (Ж.М. Әбділдин, Б.М. Кедров, П.В. Копнин және баскалар); материалистік диалектиканың категориялар жүйесі (А. Н. Нысанбаев, А.П. Шептулин

және баскалар); қарама-қайшылықтың бірлігі мен күресі заңы (С. П. Дудель, В.П. Тугаринов, Ф.Ф. Вяккеров және т, б.); тарихилық пен логикалықтың өзара қарым-қатынасы (А. Г. Спиркин, М.Н. Алексеев, С. Добриянов); теориялық жүйені құру ұстанымдары (А. И. Ракитов, П.В. Йолон, В.Н. Голованов, М.Ш. Хасанов); жаратылыстану ғылымы саласындағы диалектиканың мәселелері (М. С. Сабитов, В.А. Фох, М.Э. Омельяиовский, А.Д. Александров, П.К. Анохин, Н.П. Дубинин және басқалар), қоғамдық ғылымдардағы диалектикалық мәселелер (П. Н. Федосеев,Ф.В. Константинов, А.М. Румянцев және т. б.). Бұл талдаудан жеке ғылымдардың әдіснамалық мәселелері мен танымның жалпы әдіснамасы жасалуының өзара шартты байланысты екендігі көрініп-ақ тұр. Сонымен**,** ғылым әдіснамасы — ғылыми білімнің құрылымын, оны негіздеу және дамыту әдістерін, ғылыми танымның әдістері мен құралдарын зерттейтін ғылымтанудың бөлімі.

Қазақстанның өзіндік *философиялық мектебі* (негізгі теориялық бағыттар): *адам және қоғам философиясы* (әлеуметтік философия және мәдениет философиясы; философиялық және әлеуметтік антропология; білім беру философиясы; тарих, саясат және құқық фиолсофиясы), *онтология, гносеология және эпистемология*(онтология; диалектика,

диалектикалық логика және теория), *әлемдік және ұлттық философиялық ойдың тарихы*(әлемдік философия тарихы; фарабитану; түрік және қазақ философиясы тарихы) дамуда. Философия бүкіл адамзат ой тарихын бойына сіңіретін әмбебап категориялық аппаратқа сүйенеді, шындықты теориялық игерудің формасы ретінде көрініс табады.

Қазіргі заманғы қазақ философиясы туралы сөз айтқанда, кеңестік-қазақстандық диалектикалық логика мектебін атап өту керек. Отандық философия тарихында логика және таным теориясы тұрғысындағы диалектиканың майталмандары Ж. Әбділдин, Қ. Әбішев, А. Хамидов, А. Қасымжанов, А. Келбұғанов және т.б. елеулі із қалдырды. Бұлардың арасында **Жабайхан Әбділдин –** әлемдік деңгейдегі философ. Ол - әлемдік философия ғұламалары К. Поппер, Т. Кун, И. Лакатос, П. Фейерабендтің қатарындағы тұлға. Ж.М. Әбділдиннің ғылыми теория бастамасы мәселесі, форма мен материя арақатынасы, «идея» категориясының қалыптасуы, Платон, Аристотель, Кант, Гегель және Маркс философиясы туралы жазғандары қазақстандық философияның алтын қоры болып табылады. Ж. Әбділдин он томдық кітабын шығарды. Ол үнемі ой әлемінен сөз қозғайды, бүгінгі қазаққа қай салада да ой керек дейді. Ж. Әбділдиннің ғылыми жетістіктерін кезінде КСРО Философия

институты мен Мәскеу мемлекеттік университетінің белгілі ғалымдары Б.М. Кедров, Ф.В. Константинов, П.Н. Федосеев, П.В. Копнин сан рет атап өткен.

Сонымен бірге, философтар Қ. Серікболдың «Арғы қазақ мифологиясын», Ғ. Есімнің «Хакім Абай», «Адам-Зат», «Фалсафа тарихын», Д. Омаровтың Абай мен Шәкәрімнің дүниеге көзқарасы туралы туындыларын ерекше бағалайды. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде *әлеуметтік философия, фарабитану, түрік және қазақ философиясы тарихы мектептері* қарқынды дамуда.

XX ғасырда философия ғылымы танымды мәдени-әлеуметтік феномен ретінде қарастырады. Оның негізгі мақсатына ғылыми білімді қалыптастыру әдісінің тарихи өзгерісін, ғылыми білімді қалыптастыру жолдары мен осы үрдіске мәдени әлеуметтік факторлардың әсерлері қандай екенін зерттеу кіреді. Ғалымдар В.С. Степин, В.Г. Горохов, М.А.Розов өздерінің «Ғылым мен техника философиясы» атты оқу құралында ғылыми танымның ерекшеліктерін, оның қазіргі өркениеттегі алатын орнын, ғылыми революциялар мен ғылыми өнертапкыштың даму кезендерін сипаттайды (1996 ж.).

Философия педагогика ғылымын дүниетанымдық деңгейде де талдайды. Зерттеудің бұл саласы *педагогика ғылымының философия-сы, білім беру философиясы, дидактика философиясы, тәрбие фило-софиясы*деп

аталады. Педагогтардың ғылыми қызметін философиядан бөліп алу мүмкіндігі, жекелей алғанда, онда *сциентизм* мен *технокра-тизмнің*, кейде тіпті гуманистік және гуманитарлық негіздерге зала-лын тигізе отырып, төрелік етуіне алып келеді.

Ғалымдар әдіс пен әдіснаманың өзара байланысын қарастырып, әдістердің жіктемесін береді, әдіснамалық білімнің көпдеңгейлік тұ-жырымдамасын ұсынады: философиялық әдістер, жалпығылыми ба-ғыттар мен әдістер, жалпығылыми әдістер, зерттеудің пәнаралық әдістері.

Педагогиканың философиялық бағдарлары:неомарксизм, экзистенциализм, феноменология, структурализм, прагматизм, герменевтика, аналитикалық философия, персонализм, постмо-дернизм, философиялық антропология болып бөлінеді.

Қазіргі өзгермелі жағдайда педагогика ғылымы өте күрделі әлеуметтік жүйе, өзін өзі ұйымдастырудың жоғары деңгейінде, ғы-лыми әрекет нәтижелері білім берудің дамуының іргетасы болып табылатын жүйеге айналуда. Сонымен қатар, білім беру қызметінің мәселелері, оның кемшіліктері, адамзаттың болашаққа артатын мүдделері педагогиканың өзіне ғылым ретінде нақты қарым-қатынас орнатуын талап етеді.

Педагогиканың дидактикалық негіздері. Ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, Қазақстанда дидактика ғылыми-педагогикалық білімнің басты саласы ретінде басқа ТМД елдерімен салыстырғанда, әлдеқайда жоғары деңгейде дамып келе жатыр. Қазақстан Республикасы өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңындағы оның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы бойынша бүгінгі мектеп оқушыларына әлемдік бәсекеге қабілетті білім беру бойынша дидактикалық инновациялық бағыттары: инновациялық технология, инновациялық оқу-әдістемелік кешен, инновациялық әдіснама, дидактикалық-инновациялық мазмұны және т.б.

XXI ғасыр – мұғалімнің зерттеушілік даярлығын қажет ететін, жаңа форматтағы мұғалімнің инновациялық іс-әрекетінің кезеңі. Мектеп өміріне жаңа буын оқулықтарының келуі мұғалімнен өз ісіне үлкен жауапкершілікпен, инновациялық көзқараспен қарауды талап етеді. Республикамызда білім беру жүйесінде қоғамның әлеуметтік тапсырысын жүзеге асыру үшін жаңа буын оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендерін ендіру қажеттілігі туындады. Қазақстан Республикасының Үкіметінің 1996 жылғы 26 қыркүйектегі № 1173 қаулысына сәйкес «Жалпы білім беретін мектептердің оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендерін (ООӘК) дайындау мен баспадан шығарудың мақсатты бағдарламасы» бекітілді. Аталмыш бағдарламаның негізгі мақсаты – әрбір сынып, әрбір пән бойынша жаңа буын оқулықтары мен оған сәйкес оқу-әдістемелік кешендерін қазіргі қоғам сұранысына сәйкес, еліміздің ұлттық менталитеті мен мәдени құнылықтарын ескере отырып, қайта дайындау, оқушылардың базалық білім мен біліктілік деңгейін қамтамасыз ету.

Соңғы жиырма бес жылдықта көптеген жаңа буын оқулықтары мен оқу-әдістемелік кешендері жарық көрді: ана тілінен (Т. Әбдікәрімова, С. Рахметова), қазақ әдебиетінен (А. Дайырова, Т. Ақшолақов, Г.С. Құрманбаева және т.б.), қазақ мектептеріне орыс

тілінен (Г. Бадамбаева, Қ. Қабдолова, Ә. Жүнісбеков және т.б.), дүниетанудан (К. Жүнісова, Қ. Аймағамбетова және т.б.), географиядан (К. Мамырова, Ұ. Есназарова), химиядан (Н.Н. Нұрахметов, И.Н. Нұғыманов), математикадан (Т. Оспанов, А.Т. Миразова, Қ.Ж. Ағанина, Ж. Қайыңбаев және т.б.), тарихтан (Т. Тұрлығұлов, Т.А. Анохина және т.б.) және басқалары. Ал Қазақстан Республикасы мектептері мен жоғары оқу орны оқулықтарын даярлаудың тұжырымдамалық негіздемесін ғалымдар Б.А. Қойшыбаев, Н.Н. Нұрахметов, А.Қ. Құсайыновжәне т.б. жасады.

*Педагогиканың дидактикалық бағдарларынажататын ағымдар***:** *дидактикалық материализм, дидактикалық формализм және дидактикалық утилитаризм.*

Дидактикалық материализм (энциклопедизм). Я.А. Коменский, Г. Спенсер, Б.С. Блум білім берудің негізгі мақсаты оқушыларға түрлі ғылым салаларынан кең көлемді білімді неғұрлым көбірек жеткізу деп санады.

Дидактикалық формализм(И.Г. Песталоцци, И.Ф. Гербарт, Ф.А.В. Дистервег). **Формализм**(франц.formalisme, лат. formalis – форма, пішінге қатысты) – шығарманың пішініне артық мән бергенсіп, мазмұнды мансұқ ететін ағым. Формалистер

үшін стиль дегеніміз - мазмұннан тысқары жатқан бітім қалыптастырушы принцип. XIX ғасырдың басында білім беру мазмұнын таңдаудың дидактикалық материализммен бәсекелес дидактикалық формализм пайда болды. Ол ағым оқытуды оқушының ішкі әлемін, танымдық қызығушылығы мен қабілетін дамытудың негізгі құралы деп қарастырды.

Дидактикалық утилитаризм (Дж. Дьюи, Г. Кершенштейпер, В.А. Лай, У.Х. Килпатрик). Бұл ағымды американдық философ әрі педагог Дж. Дьюи ұсынды. Оның ойынша, философия мен білім беру парапар, білім беру арқылы білім мен құндылықтар бірігіп, адамның дүниеге өзіндік көзқарасын қалыптастырады деп түсіндірді. Қазіргі уақытта дидактикалық утилитаризм идеясы негізінде зерттеу негізіндегі оқыту тұжырымдамалары білім берудің инновациялық модельдерін жасауға қол жетіп отыр.

Педагогикалық білім саласы дидактикаға жаңалық ендіру қажеттілігі туындады: білім беру жүйесіндегі инновацияға қоғам мен мұғалімдердің оң көзқарасын қалыптастыру; білім беру жүйесінде жаңалықты іздейтін, табатын, пайдаланатын инновациялық орталықтар ашу; жоғары педагогикалық оқу орындарында болашақ мұғалімдерді инновациялық технологиялармен қаруландыру, олардың

инновациялық құзіреттілігін, психологиялық даярлығын қалыптастыру.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Педагогика ғылымы мен дидактиканың өзара байланысын сипаттаңыз.

2. Педагогиканың дидактикалық формализмді сипаттаңыз.

3. «Дидактика – оқытудың педагогикалық теориясы» және «дидактика – білім берудің педагогикалық теориясы» ұғымдарын салыстырыңыз. Жауабыңызды негіздеңіз.

4. Педагогиканың дидактикалық материализм мен утилитаризмді сипаттаңыз. Мысал келтіріңіз.

5. Постмодерндік дидактиканың негізгі белгілері қандай болу керек?

Педагогиканың психологиялық бағдарлары

Психологиялық және педагогикалық зерттеу жалпы әдіснама-лық ұстанымдар негізінде құрылады. Әдіснамалық ұстанымдарды жә-не баланың психикасының ерекшеліктерінен туындайтын мақ-саттарды басшылыққа ала отырып, психологиялық зерттеудің страте-гиясы, жалпы барысы анықталады. Психологиялық және педагоги-калық зерттеу логикасы әдіснамалық ұстанымдарға негізделеді. Олар: детерменизм ұстанымы, ақиқаттылық ұстанымы, даму ұстанымы.

Нақты әдістер жасалымы ғылымның теориялық қағидаларынан шыға отырып, әдіснамалық ұстанымдарға негізделеді. Кез келген әдіс белгілі бір теорияның нәтижесін көрсетеді де, зерттеудің нысанын, алынған нәтижелерді түсіндіру тәсілдерін анықтайды.

Зерттеу әдістерінің жалпы мақсаты теориялық талдау жасау үшін психологиялық фактілерді нақты тіркеу. Психологиялық түсін-дірімдер түрлі деңгейлі, көпсатылы болып келеді, әр саты жеке мәнге ие, әрі бірін-бірі айырбастай алмайды. Әрбір психологиялық феномен түсіндірімнің түрлі деңгейлерінде қарастырылады:

1- феноменологиялық, субъектінің санасындағы көрініс тапқан бейне, сезім, түрткі, мақсат және т.б.;

2- физикалық, субъектінің ағзасындағы физиологиялық үдеріске байланыстылар;

3- биологиялық, даму нәтижесіндегі белгілі бір қайтарымдар;

4- әлеуметтік, яғни субъектіге әлеуметтік қоршаған ортаның әсерінің нәтижелері.

Зерттеу нәтижелері әрбір деңгейде түсіндірілуді қажет етеді.

Б.Г.Ананьевтің психологиялық зерттеу әдістері жіктемесі бойынша *ұйымдастырушы әдістер, эмпирикалық* әдістер, *мәліметтерді өңдеу* әдістері, түсіндіру әдістері болып бөлінеді. Педагогика ғылымында зерттеу әдістері эмпирикалық және теориялық деген екі топқа бөлінеді (Бабанский Ю.К., Журавлев В.И. Скаткин М.Н., Скалкова Я.) және т.б.

Психологиялық және педагогикалық зерттеу кезеңдері:

• ***бірінші кезең***- дайындық (белгілі бір мәселені шешу қажеттігі, оны сезінуі, зерттеу міндеттерін, нысанын, пәнін, анықтау, болжа-мын жасау, әдістерді таңдау және әдістердің әдіснамалық ұстаным-дарға сәйкестігін, жеке әдістерді басқаларымен тексеру мүмкіндіктерін ескеру);

• ***екінші кезең***- зерттеушілік (фактілік мәліметтерді түрлі әдіс-тер көмегімен жинастыру, зерттеулер кезеңдері, сериялары);

• ***үшінші кезең***– зерттеудің мәліметтерін өңдеу (зерттеу мәлі-меттерін сандық және сапалық талдау: әрбір тіркелген фактіні талдау, факті мен болжамның байланыстарын орнату, қайталанатын факті-лерді бөліп көрсету, статистикалық өңдеу, кестелер, графиктер және т.б. құрастыру);

• ***төртінші кезең*** - мәліметтерді түсіндіру және тұжырымдар жасау (зерттеу болжамының дұрыстығын немесе бұрыстығын анықтау).

Педагогика мен психологияның пәнаралық байланысы мына-дай мәселелердің қойылуы арқылы ашылады:

– психологиялық шынайылық және оның қасиеттері, педаго-гикалық шынайылық және оның қасиеттері;

– педагогика, педагогикалық психология, психологиялық педа-гогика, жеке тұлға дамуының психологиясы, кәсіби даму психоло-гиясы, жеке тұлға дамуының педагогикасы, кәсіби даму педагогикасы;

– гуманитарлық білім жүйесіндегі психология және педагогика;,

–педагогиканы «психологияландыру» және психологияны «педагогикаландырудың» жолдары мен тәсілдері;

– психология мен педагогикадағы монизм мен плюрализм;

–педагогикалық және психологиялық ұғымдарды (тәрбие, оқыту, білім, жеке тұлғалық кемелдік, жеке тұлға даму, жүйелеу, құндылықтар жүйесі, өзін-өзі бағалау және мұғалімнің бағасы т.б.)

– психологиялық және педагогикалық зерттеулердің ерекше-ліктері, Қазақстандағыжәне шетелдегі психологиялық-педагогикалық бағыттылықтарды, пәнаралық және кешенді зерттеулер құрылымы;

– осы заманғы зерттеулердегі психологиялық және педагогикалық диагностиканың арақатысы мен маңызы.

Психология, педагогика және білім беру практикасының ара-қатынасы аясында мынадай мәселелерді бөліп атауға болады:

– білім беру реформасының психологиялық қырлары;

– жалпы, орта және жоғары білім берудің психологиялық мәселелері

– педагогикалық әрекетті дамытудың психологиялық заңдылықтарын қалай есепке алу;

– өзін-өзі тану үдерісіндегі (педагогтің, оқушының, ата-ананың, басшылардың және т.б.) психологиялық және педагогикалық білімнің орны;

– мұғалімнің, тәрбиешінің білім беру ұйымына басшысының, оқушының, ата–ананың және т.б. психологиялық портреті;

– педагогикалық үдерістегі (мұғалімнің, оқушының) шығарма-шылық әлеуметін ашады ма;

– педагогикалық үдерісті психологиялық қамтамасыз ету мәселелері;

–психологиялық мазмұн мәселесі және педагогикалық үдерістегі жуықтағы даму аймағы;

– мұғалімдер мен оқушылардың қарым–қатынасы «тілінің» мәселесі;

– тәрбие мен оқытуды қамтамасыз ету және білім беру үдерісін қолдау мәселелері;

– мұғалімнің психологиялық құзыреттілігі және мәдениеті т.б.

Психологиялық білім педагогикада теориялық модельдер құрудың бір көзі болып табылды. Оқыту туралы идеалды пайымдау мен істің нақты жайының арасындағы алшақтықтың себептерін анықтау үшін психологиялық талдау қажет. Мұғалімдер нақты ұсыныстар жасау үшін топтағы оқушылардың жасына қарай психологиялық сипаттамасын білуі керек.

Қазақтың психологиялық мұрасы өте бай. Әл-Фарабидің, Ж. Аймауытов пен М. Жұмабаевтың психологиялық көзқарастары – әлі толық зерделене қоймаған тылсым дүние. Шоқан Уәлиханов еңбектерінде халықтық рух мәселесі жиі қозғалған. Танымал псхолог-ғалым Қ.Б. Жарықбаевтың пайымдауынша, халықтық рух дегеніміз – ұлттық сана-сезімді ояту, қазіргі ғылым тілімен айтқанда – этнопсихология, қазақи тілмен айтсақ – ұлттық психология ғылымы деп атайды. Кейін Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Халел Досмұхамедов, Міржақып Дулатовтардың ұлттық сана-сезімді ояту мәселесіне айрықша мән бергені, Ж. Аймауытовтың психологиядан бірнеше кітап жазғаны

белгілі. XX ғасырда Төлеген Тәжібаев, Мәжит Мұқанов ұлттық психологияны дамытып, оны жастар тәрбиесіне қолдану мәселесін ғылыми тұрғыда қарастырған. 1926 жылы Ж. Аймауытовтың іргелі кітабы «Психология» жарық көрсе, бұл саланы 1950-1960 жылдары академик Төлеген Тәжібаев ғылыми жүйелеп, ретке келтірді. Кейін бұлардың ісін қазақтың танымал психологтары М. Мұқанов, Қ.Б. Жарықбаев, В.К. Шабельников, Н.А. Логинова, Ж.Ы. Намазбаева, С.М. Жақыпов, С. Бердібаева, Н. Тоқсанбаева, Ф. Тәшімова, А. Ким, О. Аймағамбетова, Н. Ақтаева, Д. Дүйсенбеков, Қ.Т. Шериязданова, А. Ақажанова, О. Саңғылбаев және т.б. зерттеулер жүргізіп, іргелі жұмыстар жасап, жас ғалымдарды тәрбиелеуде.

Қазіргі уақытта отандық психологтар шетелдік теориялар мен тұжырымдарды да (айталық, тұлға теориясын жасаушы ғалымдар:*З.Фрейд,* Г.С. Салливан, О. Ранк, Э. Фромм,А. Адлер, К. Роджерс, А. Маслоу, Д. Келли, Г.Оллпорт, Л.С. Выготский, С.Л. Рубинштейн, К.К. Платонов) саралап, олардың ғылымға қажеттілерін ұтымды пайдалануда.

Ғылыми жұмыстың практикалық тиімділігі дәрежесі осы нәтижелердің педагогикалық болмысты талдау негізінде немесе ғылымдардың қағидаларды дәлелдеу жолдарымен жасалғандығына тікелей байланысты. Практикалық жұмыстың маңыздылығы

педагогика ғылымының басқа ғылыми пәндер жүйесіндегі ерекшелігін, мәнін және орнын түсінуге және оның нәтижелерін қолдану тәсілдеріне бағынышты.

Педагогиканың философиялық, жалпы ғылымилық, дидактикалық және психологиялық бағдарлары негізінде Педагогиканың философиясы мен әдіснамасы пәнінің мағынасын нақтылау қажет.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Педагогика мен психологияның зерттеу пәндері арасындағы айырмашылықты сипаттаңыз.
2. Әл-Фарабидің, Ж. Аймауытов пен М. Жұмабаевтың шығармаларындағы психологиялық зерттеу әдістері және оларды педагогикадағы ғылыми зерттеу мен білім беру практикасында пайдалану логикасы.
3. А. Маслоудың тұлға теориясы және оны педагогикалық зерттеудегі қолдану мүмкіндіктері.
4. Қазақтың танымал психологтары М. Мұқанов, Қ.Б. Жарықбаевтың және т.б. еңбектеріндегі зерттеу әдіснамасы туралы білімдерді жүйелеңіз.
5. “Неге психологиялық білім педагогикада теориялық модельдер құрудың бір көзі болып табылады» деп ойлайсыз?

2-тақырып.ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ МЕН ӘДІСТЕРІ

2.1. Педагогика ғылымының әдіснамасы. Кез келген ғылымның даму жетістігі оның әдіснамасы мен теориясының деңгейімен анық-талады. Ғылыми-зерттеу жұмысында әдіснама, әдіс пен теория әрқа-шан бір-бірімен тығыз байланысты. Әдіснама «грек тілінен аударғанда «әдіс туралы ғылым» деген мағынаны береді. Сондықтан әдіснама – зерттеу үдерісі туралы ілім ретінде де түсіндіріледі. Теория – педаго-гикалық құбылыстардың, кез-келген әдіснаманың негізі болады және сол әдіснаманың көмегімен табылған фактілер негізінде кеңейеді. Тео-рия – таным үдерісінің нәтижесі, ал әдіснама болса, осы танымға жету мен оны құру тәсілі болып табылады. Бұл – теориялық және прак-тикалық ғылыми-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру мен құрастыру-дың негізі мен тәсілдер жүйесі. Таным теориясы тұтас танымдық іс-әрекетті және оның мазмұндық негізін зерттейді. Әдіснама шынайы және практикалық түрде тиімді білімге жетудің әдістері мен жолдарына көп көңіл бөледі, осы білімді дамытудың тәсілдерін іздестіреді.

Педагогика әдіснамасының мазмұнын анықтаудың қалыптасқан бағыттарына тоқталайық. М.А. Даниловтің педагогика әдіснамасы жайлы ғылыми мақалалары осы саладағы еңбектердің іргетасына жатады. М.А. Данилов педагогика әдіснамасының келесідей анық-тамасын ұсынды: «Педагогиканың әдіснамасы педагогикалық шынайы болмысты бейнелейтін педагогикалық теорияның құрылымы мен не-гіздері, білімдер жасауға қажет тұғырлар мен тәсілдердің қағидалары туралы білімдер жүйесі болып табылады».

В.В. Краевский, М.А.Данилов ұсынған педагогика әдіснамасы-ның анықтамасын қабылдай отырып, «педагогиканың әдіснамасы педа-гогикалық шынайы болмысты бейнелейтін педагогикалық теорияның құрылымы мен негіздері, білімдер жасауға қажет тұғырлар мен тәсіл-дердің қағидалары туралы білімдер жүйесі, сондай-ақ, арнайы ғылы-ми-педагогикалық зерттеулердің бағдарламаларын, логикасын және әдістерін, сапасын бағалау туралы білімдерді алу бағытындағы әрекет жүйесі»,- деп тұжырымдайды

Заманауи анықтамаларға жақынырақ әдіснама мазмұнының анықтамасын В.И. Загвязинский берді: «Педагогиканың әдіснамасы – бұл педагогикалық білім туралы, оны меңгеру үдерісі, түсіндіру әдіс-тері және оқыту мен тәрбиелеу жүйесін түрлендіру немесе жетілдіру үшін практикалық қолдану шарттары туралы білім».

Педагогиканың әдіснамасы түрлі мағыналарда, мәндерінде және түрлі қырларында түсінілуі мүмкін. Педагогика әдіснамасы – педагог-тардың ғылыми-танымның тиімділігі мен нәтижелігіне жетуді қамта-масыз етудегі әрекетінің құрылымы, логикалық ұйымдастыруы, әдіс-тері мен тәсілдері, олардың мақсаттары мен қызметтері туралы ілім.

Сонымен, *педагогика әдіснамасы*кең мағынада теория, оның пәні зерттеудің жалпы ғылымилық және арнайы әдістерін біріктіретін жәнетар мағынада – жаңа ғылыми-педагогикалық ақпарат алу, оны талдау мен түсіндірудің әдістері туралы білімдер жүйесі.

Педагогтың әдіснамалық мәдениеті.*Педагогтің әдіснамалық мәдениетінің* құрамы мыналарды қамтиды: әдіснамалық рефлексия (өзінің ғылыми әрекетін талдау қабілеті), ғылыми негіздеуге қабілеті, сыни талқылауға және нақты тұжырымдамаларды, танымның, басқа-рудың, құрастырудың формалары мен әдістерін шығармашылықпен пайдалануға қабілеттілік.

Әдіснамалық мәдениеттің жетекші компоненті***әдіснамалықрефлексия***болыптабылады, олзерттеушіге өзінің ғылыми жұмысын талдап, жетілдіруге, ал ЖОО оқытушысына болашақ зерттеушілерді даярлауды заманауи ғылым деңгейінде жүзеге асыруға мүмкіндік бе-реді. Педагогикалық зерттеулердің сапасын арттыру үшін екі бағытта әрекет қажет: әдіснамалық білім бар ғылым саласын жетілдіру және осындай білімдерді педагог-зерттеушілерді даярлаудың мазмұнына ен-гізу. Зерттеушінің әдіснамалық рефлексиясының мазмұны зерт-теу сапасын бағалауға мүмкіндік беретін педагогикалық зерттеудің ке-лесідей сипаттарында көрінеді: мәселе, тақырып, өзектілік, зерттеу нысаны, оның пәні, мақсаты, міндеттері, болжам, жаңалық, ғылым үшін маңыздылығы, тәжірибе үшін маңыздылығы.

Әдіснамалық мәдениет – бұл жалпы ғылыми іргелі білімділік, әдіснамалық білімді меңгерген, оқу–зерттеу әрекетіндегі шығармашы-лық, өзін-өзі дамытуға құндылық бағдарлар жүйесі, тұлғаның тұтас, біріккен сипаттамасы. Педагогтың әдіснамалық мәдениетінің мазмұнынапедагогикалық құрылымы мен әрекеттері туралы білім енеді.

- жалпы ғылымилық мазмұндағы негізгі, іргелі педагогикалық теориялар, тұжырымдамалар, болжамдар; педагогикалық зерттеулердің әдістері мен логикасы туралы білім;

- тәжірибені жетілдіру үшін алған білімді пайдалану әдістері туралы білім.

2.2.Педагогика әдіснамасының деңгейлері. Ғылыми танымда әдіснамалық талдаудың әр түрлі деңгейлері көрсетіледі. Әдебиеттерде әдіснамалық талдау үдерісі төрт деңгейлік иерархия түрінде беріледі:

1) ***философиялық әдіснама***, яғни, таным мен жалпы ғылымның категориялық құрылымы негізінде педагогикалық зерттеу мәнін, оның әдіснамалық іргетасын білдіретін және белгілі бір әлем сипаты тұр-ғысынан педагогикалық зерттеу нәтижелерінің танымал түсіндірмесіне қатысты жалпы қағидалар жатады;

2) ***жалпы ғылымилық әдіснама,*** жалпы ғылымилық қағидалар мен зерттеу формаларын қамтиды (жүйелілік, кибернетикалық, кешен-ді, бағдарламалы-мақсаттық секілді жалпы ғылымилық әдістер, идеал-дау, модельдеу секілді жалпы ғылыми рәсімдер мен тәсілдер және т.б қатысады). Жалпы ғылымилық әдіснама ұстанымдық-бағыттаушы қызметті атқарады. Себебі, дәл осы кезеңде зерттеудің ұстанымдық бағыты анықталады, оның стратегиясы, нысаны мен пәнін анықтаудың әдістері қарастырылады.

3) ***нақты ғылымилық әдіснама***педагогика ғылымының зерттеу әдістері, зерттеу қағидасы мен рәсімдерінің жиынтығынан тұрады. Ол реттеуші қызметті атқара отырып, бір бірімен нақты зерттеулердің ерекшеліктерімен сәйкес байланысатын педагогика әдістері мен аралас ғылымдарға қажетті жиынтықты құруға мүмкіндік бере отырып, соны-мен қатар, педагогикалық зерттеу барысында бір мәнді түсінуге қажет-ті психология, әлеуметтану және т.б ғылымдардың және педагогика-ның ұғымдық-түсініктік аппараттының бірегейлігін қамтамасыз етеді;

4) ***зерттеудің әдістемесі және техникасы*** (технология), яғни, бір сипатты және шынайы эмпирикалық материал жинап, оны алғаш-қы талдау үшін қажетті болатын рәсімдері жиынтығы. Оның басты қызметі – құралдық немесе құралдық–технологиялық. Аталған деңгей-дің қызметтерінің дұрыс жүзеге асырылуына сай жеке педагогикалық зерттеулердің нәтижесі мен жалпы, барлық педагогикалық ғылымдар-дың нәтижелері қалыптасады.

Философиялық білімдер педагогикалық зерттеуді әдіснамалық қамтамасыз етудің құрамына кіреді. Ол педагогикалық теория жасау үшін қажет, өйткені, теориялық зерттеу тәжірибемен, педагогикалық шынайы болмыспен жалпылама байланыста да, ал философиямен тікелей байланысты.

Ғылыми-педагогикалық зерттеуде маңызды рөлді ***философия-лық категориялар*** (мән және құбылыс; себеп пен нәтиже; қажеттілік пен кездейсоқтық; мүмкіндік пен шынайылық; мазмұн мен форма; бірегейлік, ерекшелік және жалпылық, т.б), ***заңдар*** (қарама–қайшылықтардың күрес заңы; сандық өзгерістердің сапалыққа айналу заңы; терістеуді терістеу заңы), ***қағидалар*** (теория мен тәжірибиенің бірлігі қағидасы; зерттелуші мәселеге нақты тарихи және шығармашылық әдіс қағидасы; объективтілік қағидасы; үдеріс пен құбылыстың жан–жақтылығын зерттеу қағидасы) атқарады.

2.3.Философиялық заңдар, заңдылықтар.*Қарама–қайшы-лықтардың бірлігі мен өзара әсерлілігі заңыдаму* үдерістерінің ішкі қайнар көзін ашады, ескінің жойылып, жаңаның пайда болуына әсер етеді. Заттар мен құбылыстардың бойындағы қасиеттер мен ағымдар-ды өзара жоққа шығарып, өзара мақұлдап тұратын жақтар бірлігін қарама–қайшылық деп атайды. (Мысалы, ақ пен қара, жақсылық пен жамандық т.б.).Қарама-қайшылықтардың өзара әсерлілігі, қақтығы-суы, соның нәтижесінде өзара терістеу пайда болатын көрініс*ті қай-шылық дамуы* деп атайды. Ол таным диалектикасына сәйкес қозғалыс пен дамудың қайнар көзі немесе себебі міндетін атқарады «Даму» ұғымына философияда «мөлшерлік өзгерістердің белгілі бір өлшем шегінен шығып, сапалық өзгерістерге айналуы» деген анықтама бері-леді, яғни мәңгі, қажетті қозғалыс, уақыттағы өзгеріс деп түсіну қажет. Дамудың қайнар көзі болу үшін қарама–қайшылықтар бірін-бірі жоққа шығарумен шектелмей, бір-бірін қолдап отырулары керек.

Дамудың кезкелген үдерісі өзінің қозғалу барысында, кезең-дерінде сапалық жағынан бір - бірінен өзгеше болады. Ескі сапалық жағдай

жойылады, ол жаңа сапалық жағдаймен терістеледі. Терістеу – дамудың қозғаушы күші. Теріске шығару ескі құбылыстың жай ғана жойылуын емес, сонымен бірге теріске шығарылған құбылыспен бел-гілі деңгейде байланыста болатын жаңаның пайда болуын білдіреді. Осылайша, диалектикалық терістеуді теріске шығару ескіні жоюға ба-ғытталған негативтік заттың қырларын, оның жекелеген элементтерін ұстап, сақтап қалуға бағытталған позитивтік өзара байланыстың екі қырын қамтиды. Жаңа ескіні терістейді.

Сандық өзгерістердің сапалық өзгерістерге ауысу заңы даму тетігін, ескіден жаңаға өтудің жолдары мен түрлерін ашады. Заңның мәні «сапа», «сан», «өлшем» категорияларын талдау арқылы ашылады. Заттардың анықтығын білдіретін басты мәнді қасиеттердің жиынтығы *сапа* деп аталады, ал қалыптасуы сапаның өзгеруі болып табылады.

Терістеуді теріске шығарузаңы - заттың жаңа сапалық жағ-дайын нығайту, дамуға кедергі келтіретін компоненттерді жойып, ор-нына жаңалары пайда болады деген сөз. Жаңаның пайда болуы бола-шақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің қалыптасуындағы шешуші ке-зең. Ол жаңаны қабылдау арқылы өзін дамытады, бойына кәсіби құзыреттілік сапаларын жинайды.

Таным теориясы. Ғылым және оқу танымы ғылыми білімнің құрамымен, құрылымымен, танымдық қызметімен сипатталады. Ғылы-ми білімді ұғымнан теорияға дейін меңгеру білім сапасының маңызды белгісі болып есептелетін жүйеліліктің логикалық-психологиялық және дидактикалық сипаттамасы болып есептелінеді. Оқу-танымдық әрекетте таным қызметтерін меңгеру ғылыми әдісті игеруге әкеледі. Логиканы дидактикалық үдерістегі оқытудың құралы еткен тіл екені анық. Ғалым да, оқушы да құбылысты сипаттау (не?, қашан?, қайда?, қандай?, қанша?, қалай?), түсіндіру (неден?, неге?, не үшін?), болжау (не болады?, егер?) - үшін қолданыстағы кілтті сөздері бірдей. Бұл лексикалық құрылымдар оқу мәтіндерінің, оқу тапсырмаларының маз-мұнына үнемі және мақсатты түрде қосылып отырады.

Философиялық білім барлық нақты ғылымдар жүйесінде дами-ды және келесі құрылымдық бөліктерден құралады: онтология (бол-мыс туралы ілім), әдіснама (әдіс туралы ілім), гносеология (таным ту-ралы ілім), формалды, диалектикалық, арнайы логика, табиғат фило-софиясы, әлеуметтік философия, антропологиялық философия, эстети-ка, этика (мораль туралы ілім), философия тарихы.

Жүйелілік тұғыр - құбылыстардың жалпы байланыстарының бейнеленуі.

Жүйелілік зертеулерді ерекшеліктеріне сәйкес – жалпы ғылыми және философиялық зерттеулердің тоғысу саласы; жүйелілік зерттеулердің логикасы мен әдіснамасы; арнайы ғылыми-жүйелі әдістемелері; жалпы жүйе теориясын құру салалары деп жіктейді (Э.Г. Юдин, В.Н. Садовский).

Жүйелік тұғыр диалектикалық материализмнің бөлінбес бөлігі. Жүйелілік тұғыр - нысанды *жүйе* ретінде зерттеу әдіснамасы (М.С. Каган, В.Г. Афанасьев және т.б.). Жүйелілік тұғыр «жалпы ғылымилығымен», «ғылыми білімнің көп салалығымен», «жалпы ғылымилықтың гносеологиялылығымен» сипатталады (А.Д. Урсул және т.б.). Жүйелік тұғыр - нақты гносеологиялық жағдаяттағы диа-лектикалық әдістердің көрінісі. Сондықтан, жүйелік жалпы ғылыми әдіснамалық зерттеудің бір құралы ретінде оқу-тәрбие үдерісін және бір-бірімен байланысты құбылыстарды жүйелі зерттеуге қажет сапалы ғылыми тұғыр болып табылады.

Жүйелік тұғыр – объектілерді жүйе ретінде қарастыру негізін-де, жалпы ғылыми әдіснамалық ұстанымдардың жиынтығы. Жүйе (система, грек тілінен аударғанда – біртұтас деген мағынаны білдіреді) – белгілі тұтастық, бірлікті құрайтын, бір-бірімен, ортамен өзара қаты-наста және байланыста болатын, элементтердің жиынтығын көрсететін жалпы ғылыми ұғым.

Жүйелердің типтері көпқырлы: материалды және рухани, орга-никалық емес және тірі, механикалық және органикалық, биологиялық және әлеуметтік, статикалық және динамикалық, ашық және тұйық және т.б. Кез келген жүйе құрылымы мен ұйымдасуы бар көптеген әртүрлі элементтерден тұрады. Құрылым – а) тұтастығы мен өзіне ұқ-састығын қамтамасыз ететін, объектілердің тұрақты байланыстарының жиынтығы; б) күрделі біртұтастың элементтер байланысы арақатына-сындағы тұрақты тәсілі (заңы). Жүйелі тәсілдің ерекшелігі, зерттеуді объектінің тұтастығын ашуға және оның тетіктерін қамтамасыз етуге, күрделі объектінің байланысының көптеген типтерін анықтауға, олар-ды бірыңғай теориялық картинаға жинақтауға бағыттайды.

Жүйелік тұғыры – зерттелетін педагогикалық құбылыстарды және олардың арасындағы байланыстың көптеген элементін анықтау. *Зерттелуші объектіні жүйе* ретінде, оның элементін, олардың ара-сындағы байланысты және оны жіктеп, құрылымын және ұйым-дастыруды, тұтастай білім беру ретінде басқару жолдарын анықтауға бағытталады. Педагогикалық жүйенің ерекшелігі, бұл іс-әрекет жүйе-лері және қатынастар шеңберінде қалыптасатын жүйелер (қайта құру-шы-белсенді, қайта жасаушы-орындаушы, тұтынушы-дара немесе әре-кет жасаушы және т.б.). Бұл жүйелер оқыту үдерісінің субъектілері арқылы құрылады және олардан бөлек болмайды, солар арқылы жүзе-ге асады. Осы контексте педагогикалық жүйе ретіндегі оқыту-тәрбие-леу үдерісінің негізгі сипаттамасы, оның біртұтастығы мен кешендігі болып табылады.

2.4.Педагогикалық теория.Ғылыми білімнің басты құрамдас бөлігі – *теория.* Әрине, ғылыми білім – шынайы болмысты тәжіри-белік танудың мәліметтері, зерттеу барысында алынған фактілер, анықталған эмпирикалық заңдылықтар. Бұның бәрінің ғылыми білім-нің құрамдас бөліктері ретінде теория тұтастық қасиетін қалыптас-тырады. *Ғылыми теория* зерделенетін шынайы болмысқа тән заңды-лықтар мен мәнді байланыстар туралы түсінік

беретін білім болып табылады.

Теория білімдерді жүйелеу, зерделенетін нысанның болашағын болжау үшін де қажет. Демек, ол нысанның даму болашағын болтам-дау үшін де керек. Теориясыз түсіну жоқ, сондықтан да түсіну – теорияның стратегиялық миссиясы.

Теорияның маңызды бір қызметі – болжамдау, түсіндіру үлгісі: жалпы тұжырымдаудан кейін феноменді болжайды. Болжамдау бола-шаққа бағдарланған. Педагогикада болжамдау маңызды роль атқара-ды. Білім беру әлемін ұйымдастыру оқушылардың, мұғалімдердің, басқарушылардың іс-әрекетін болжамдаусыз мүмкін емес. Педагогика-да ғылыми педагогикалық алдын-ала болжау жүргізіледі. Білім беру-дегі алдын ала болжауда статистикалық өлшемдер пайдаланылады. Педагогикада ғылыми болжау – логикалық-әдіснамалық рәсім. Білім берудегі құбылыстың қазіргі нақты көрсеткіштері негізінде осы құбылыстың келешегін анықтайды. Педагогикадағы түсіндіру мен болжау ұқсас, тек түсіндіру өткенге, болжау болашаққа бағдарланған.

Түсінудің жалпы теориясы – *герменевтика* дамуда. Түсіну – әмбебап рәсім. Сипаттау, түсіндіру және болжау ғылыми теорияның қызметтері. Түсіну дегеніміз-құбылысты құндылық арқылы түсіндіру. Түсіндіру – бар нәрсені, ал болжам – не болатынын, түсіну – не болуы керек екенін білдіреді. Ғылымда, оның ішінде педагогикада түсіну ғылым зерттейтін нысандарға, құбылыс пен үдерістерге белгілі бір мән беру. Педагогикада түсіну гуманистік өлшем енгізді. ***Теория к***өбінесе жеке тұлғаны тәрбиелеу, оқыту мен қалыптастырудың жинақталған тә-жірибесін шығармашылықпен қайта құрумен байланысты. Осылайша, ол педагогикалық тәжірибені қорытындылап, жеке тұлғаның болашақ-та қалыптасуы мен дамуының жоспарын анықтайды.

Теория өзара байланысты білімдер жиынтығы ғана емес, соны-мен қатар, ол – осы білімдердің белгілі бір зерттеу бағдарламасы түрінде құралуының тетігі. Теориялық білім зерттеушіге оның не нәрсені біле алатынын көрсетсе, практикалық білім оның не істеу керектігіне бағытталады. Кез-келген теорияның ақиқаттылығының белгісі – бол-мыстың практикалық өзгерісі. Практика теориялық түсінікке қарағанда әлдеқайда кең және күрделі.

Педагогикалық теория дегеніміз-педагогикалық сан алуан құбылыстарды зерттейтін, бейнелейтін және түсіндіретін білімдер жүйе-сі. Педагогикалық теория оқыту мен тәрбиелеудің нәтижесін тек прак-тикаға ғана қатысты емес, оны зерттеу нәтижесінде пайда болатын теорияны алдын-ала болжауға мүмкіндік береді. Сонымен, педаго-гикалық теория мұғалімнің педагогикалық тәжірибесін жасаудың негізі ретінде қарастырылады.

Тұлға теориясы. Адам – жер бетіндегі тірі ағзаның жоғары сатысы, қоғамдық-тарихи іс-әрекетімен мәдениет субъектісі, ол қарым-қатынас иесі. Демек, оның іс-әрекеті, сезімі, ойлау ерекшелігі өзі өмір сүріп отырған

қоғамдық-тарихи жағдайға да тәуелді. Осыған байла-нысты тәрбие беру мақсатын анықтап, оның мазмұнын, ұйымдасты-рудың нақты мазмұны мен әдістерін белгілеу – тұлғаның қалыптасуындағы маңызды мәселе.

Тұлғаның дамуы – педагогика мен психологияда басты категорияның бірі. Даму заңдылықтарын психология психиканың да-муы деп түсіндірсе, педагогтарадамның дамуына мақсатты түрде бас-шылық жасау деген теорияны ұсынады. Сыртқы және ішкі фактор-лардың әсерінен тұлғаның дамуы сапалық және сандық өзгеріске түседі. Тұлғаның өзгеруі оның жасының өсу кезеңдеріне, айналасын танып, тиісті дағдыларды меңгеріп қарым-қатынас жасауға араласа бастаудағы тәлім-тәрбиесі мен өнегесіне байланысты. Оның басты са-лалары мыналар: денесінің өсуі – бұлшық еттерінің жетіліп, барлық дене мүшелері өркен жайып, пішін болмысы дамиды. Психикалық дамуы – ойлау, қабылдау, зейін, ес т.б.; әлеуметтік жағынан дамуы – адамгершілік, имандылық, таным түсінікті сезіну, әлеуметтік қарым-қатынасты саралай білу т.б.

Есте сақталған пәндер мен құбылыстар, тану барысында жүзеге асқан белгілі бір іс-әрекеттің бейнесі негізінде түсінік қалыптасады. Бұл құбылыс пәндер мен құбылыстардың жалпылама белгілерінің бөлінуі мен жүйеленуін білдіреді.

Педагогикалық сөздіктерде: «Тұлғаға бағдарлану тұғыры – қа-зіргі педагогиканың теориялық-әдіснамалық негіздері, баланың дара, шығармашылық ерекшеліктерін ашу және есепке алу» деп анықтама берілген. Тұлғаға бағдарлану тұғыры әлемдік деңгейдегі практикада қолданылып, тұлғаның рухани және зияткерлік сапаларының қалыптасуына бағытталады. Тұлғаға бағдар-лану тұғыры – баланың субъектілі тәжірибесіне, өмірлік жеке тәжі-рибесіне сүйену арқылы даралығын, шығармашылығын дамыту және тұлға ретінде өзін-өзі дамытуға жағдай жасауды білдіреді. Бүгінгі таңда педаго-гикада оқытудың түрлі үлгілері мен технологиялары жасалуда, олар-дың әрқайсысы «тұлғаның дамуы», «оқыту тұғыры», «тұлғаға бағдар-лы білім беру» ұғымдарын өздігінше түсіндіреді.

Іс-әрекет теориясы.Педагогикалық зерттеу әдістерінің әдісна-малық негізі бойынша адамның қоршаған әлемге қатынасы практи-калық және абстарктілі-теориялық (танымдық) *тұғырлармен* байла-нысты шешіледі.

Зерттеужұмысынданегізгеалатынкелесіәдіснамалықтұғыр*іс-әрекеттұғыры*ұғымыпсихологияғылымынажиырмасыншығасыр-дың 20–30 жылдарыенген. Бұлұғымтуралыбірнешебағыттағытүсін-дірулерберілген. Іс-әрекеттұғырыдегеніміз – объектініңбіртұтасты-ғынжәнеоныңтетіктерінашу (философия, әлеуметтанутеорияларыбойынша), тұлғаныңәрекетарқылықоршағанортанытануыжәнеқайтаөзгертуі, іс-әрекетініңқұрылымын, қызметінқарастырадыдептұжырымдалады. *Іс-әрекеттұғырын* – педагогикалыққұбылысқаәрекеттіңбүкілкомпоненттерініңтұтастығыдептүсіну, яғнимақсаты, мотиві, әрекеті, операциясы, реткекелтіружолы, жөндеу,

жеткеннәтиженібақылаужәнеталдауғамүмкіндікбереді.

Іс-әрекеттік теория - тұлға дамуының негізі, құралы және ше-шуші факторы болып есептелінеді. Бұл сана мен әрекеттің бірлігі идея-сына негізделіп, тәрбиеде жаңа жүйені қалыптастырады. Мұндай көз-қарас педагогикалық зерттеу жұмыстары және практикалық әрекеттер барысында тұлғалық-бағдарлық ұстаныммен тығыз қарым-қатынаста болып, оның жүзеге асуына тікелей ықпал етеді. Іс-әрекеттің мақсаты - адамдардың ақиқат өмірін қайта жаңғыртуға бағытталады. Сондықтан адамның барлық деңгейдегі заттық және рухани әрекеті еңбек негізін-де пайда болып, оның негізгі ерекшелігін бойына сіңіріп, айналадағы өмірді шығармашылықпен қайта жаңғыртады.

Құндылықтар теориясы. Құндылық бағдар – адамгершілік сананың тиянақты және терең көрінісі, ол тек жекелеген іс-қимыл-дары мен себеп-салдарында ғана емес, мінез-құлық пен іс-әрекеттің бүкіл барысында көрініп, сананың жалпы бағыттылығында жеке тұл-ғаның бастапқы өнегелілік ұстанымын іске асырады. Мақсат пен мін-деттерге сәйкес барлық тәрбиелік ықпалдардан тұратын болғандықтан құндылық бағдар жеке тұлғаның тәрбиелілігінің интегралды көрсеткіші.

Психологтар "құндылық" ұғымымен қоғамға қатысты әлеумет-тік-тарихи мағынасы мен іс-әрекеттің белгілі бір құбылыстарының жеке тұлғалық мәнісін сипаттайды. Олар құндылық деп, біріншіден, өнегелілік, жеке тұлғаның (адамдар тобының, ұжымның) және оның іс-әрекетінің нәтижесін; ал екіншіден, "құндылық" санаға қатысты адамгершілік пен арман-мұраттары, жақсылық пен жамандық, әділет-тілік пен бақыт ұғымдары сияқты түсініктерді айтады.

Құндылықтар теориясы - нақтылы ғылыми-әдіснамалық таным ретінде және педагогикалық шындықты жаңғыртуда өзінің негізгі аксиологиясы - жалпы адамзаттық мәдени құндылық (заттық және рухани) жайында ілім болып табылады.

Басқару теориясы. Мектепті басқару туралы білім дер жиын-тығы мектептану деп аталады. Қазіргі заман мектебі күрделі жүйе болғандықтан, ол оқушылардың, мұғалімдердің, мектеп әкімшілігінің, оқу-тәрбиелік қызмет көрсететін ұстаздардың іс-әрекеттерінен, мектеп алдында тұрған жалпы міндеттерді шешуге белгілі бір жағдай жасайтын материалдық базадан тұрады.

Ғылыми басқару – белгілі нәтижеге жету мақсатында жоспар-ланған жүйелерді басқару. Ғылыми басқарудың мынадай белгілері бар: жалпы таным мен обьективтік заңдылықтарды саналы пайдалану; басқару ықпалының үздіксіздігі мен жүйелілігін қамтамасыз ету; бас-қарылатын обьектілер мен үдерістерді модельдеу; құбылыстарды бағалаудың сандық өлшемдерін қолдану.

Мектепті басқарудың басты мәні - педагогтардың педагогика-лық үдерісте жақсы нәтижеге жету мақсатында оқушылар мен олардың ата-аналарының іс-әрекетін мақсатты басқару.

Педагогикалық үдерісті ғылыми негізде басқару мұғалімнен басқару теориясын игеруді талап етеді, жалпы және арнайы ұйым-дастыра білу білім деңгейін көтеруді, оның барлық бөліктерін қажетті мәліметтермен қамтамасыз етуді, басқару нысанының өзіндік ерекше-ліктерін бейнелейтін басқару әдістерін игеруді қажет етеді.

Әлеуметтендіру теориясы. Тұлға – қарым-қатынас пен қызмет барысында қалыптасқан және тиісті белсенділік деңгейі мен өзіндік тануды білдіретін адамның әлеуметтік мәні. Тұлғаның дамуы – ішкі және сыртқы факторлардың әсерімен белгіленген, ағза. Психика, интеллектуалдық және рухани ортадағы сандық және сапалық өзгерістер үдерісі. Тұлғаның қалыптасуы- тұқымқуалаушылықтың әсері, орта, мақсатты тәрбиелеу мен өзіндік белсенділіктің нәтижесінде тұлғаның қалыптасу үдерісі. Тұлғаны ***әлеуметтендіру*** - тұлғаның қоғамға, жеке топқа тиісті тәртіп үлгілерін, құндылықтар, нормалар, қағидаларды бі-луі және сол арқылы әлеуметтік байланыстар мен әлеуметтік тәжіри-бені меңгеруі.Тұлғаның даму факторлары - тұқым қуалаушылық, орта, тәрбие. Тұлғаның дамуының негізгі күштері: ішкі қарама–қайшылықтар (тұлғаның мүмкіншіліктері мен қажеттіліктері арасындағы). Сыртқы қарама–қайшылықтар (тұлғаның мүмкіншіліктері мен қоғам-ның талаптары арасындағы)

Педагогикалық теория мен практиканың әрекеттестік диалектикасы.*Педагогика ғылымы мен практикасы жаңа әдіснама-лық идеялардың пайда болуына орай, педагогикалық нысандарды ғылыми-педагогикалық ақпаратты жүйелендіру аясында қарастыруы мүмкін. Дамуы теориялық педагогиканың іргетасын анықтайтын негізгі педагогикалық теорияны белгілеп, зерттеушілер үшін өзінше бір әдіснамалық бағдар болатын қандай да бір теория аясында ғылыми-педагогикалық әрекетті реттеуге болады. Осы кезеңде жаңа ғылыми-педагогикалық білімді жинақтау жүзеге асады.*

Мектептің кәсіби іс-әрекеті мен әрбір мұғалімнің шығарма-шылық әс-әрекетінің әдіснамалық негізінің құраушысы болатын тео-рия мен практиканың үздіксіз өзара байланысы үнемі қарастырылады. Педагогикалық теория мен практиканың өзара байланысы олардың өзара іс-әрекетінен туындайды.

«Өзара іс-әрекеттілік» ұғымы педагогикалық зерттеу нәтиже-лерін практикаға ендіруді білдіреді, теория мен практиканың өзара іс-әрекеттілігі педагогикалық іс-әрекеттің кез келген түрінде байқалады (оқу-тәрбиелік, басқарушылық, ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет, мұға-лімдер қауымына педагогикалық ғылымның материалдарын жеткізу іс-әрекеті). Соңғы кезде, ғылым мен практиканың өзара іс-әрекеттілік мәнмәтінінде педагогикалық жаңалықты пайдалану мәселесі көбірек зерттелуде. Зерттеушілер

жаңашылдық қозғалысын педагогикалық жаңалықта пайдаланумен тығыз байланыстырады.

Инновациялық тұғыр. Әлеуметтік өмірдің барлық саласындағы түбірлі өзгерістер, ғылым мен мәдениеттегі ілгерілеу, педагогикалық қызмет саласындағы жаңа талаптар білім жүйесіндегі қайта құруға әкеліп соқтырды. Бұл саланы әрі қарай жетілдірудің бірден-бір мүмкін жолы – инновация, яғни педагогикалық жаңалықтарды игеру мен қолдануды басқаратын үрдістер. Бұл - білім беру мазмұнына, оқыту және тәрбиелеу әдістеріне, білім беру мекемелерін ұйымдастыру және басқару жұмыстарына байланысты.

«Инновация» ағылшын тілінен аударғанда (Innovation) «иновацияға кіріспе» дегенді білдіреді. Бұл термин мәдени антропологияда пайда болды. Ол бір мәдениет жетістіктерін сауда, тауар алмасу үрдістеріне пайдалану, аудару дегенді білдіреді. «Инновация» термині антропологиядан экономикаға, содан соң педагогикаға көшіп, оқыту мен тәрбие жүйесіндегі, оқыту әдістемесіндегі білім беру ұйымдарының практикалық немесе ғылыми әрекетінде туындаған түрлі өзгерістерді зерттеді.

Педагогикалық инноватиканың ғылым ретінде дамуына К.Ангеловский, М.С. Бургин, В.И. Загвязинский, В.П. Кваша, М.В. Кларин, Н.В. Коноплина, А.В. Лоренсов, В.Я. Ляудис, Е.П. Морозов, П.И. Пидкасистый, Л.С. Подымова, М.М. Поташник, В.А. Сластенин, О.Г. Хомерики, Н.Р. Юсуфбекова және т.б. педагог ғалымдардың еңбектері маңызды үлес қосты.

Қазақстан Республикасында педагогикалық инноватиканың теориялық-әдіснамалық негіздерін зерттеген К. Ажибеков, Б.Р. Айтмамбетова, К. Құдайбергенова, С.Н. Лактионова, А.Қ. Мыңбаева, Т.А. Линчевская, Р.М. Масырова, М.А. Шкутина және тағы басқа педагогтардың еңбектерін ерекше атап өту керек.

Педагогикалық білім беру жүйесінде оқытушының жеке тұлғасын қалыптастырудың теориялық-әдіснамалық негіздерін В.П. Беспалько, Е.В. Бондаревская, Е.В. Харламов, В.А. Сластенин, А.И. Пискунов, З.А. Исаева, Ж.Р. Баширова сияқты ғалымдар өз зерттеулерінде қарастырды.

50-ші жылдардың аяғында Германияда, АҚШ-та және тағы басқа елдерде педагогикалық жаңалықтарды жүйелеу орталығы пайда болып, білім беру саласының жаңалықтарына байланысты арнайы басылымдар шыға бастады.(мысалы, « information at innovation en education Educatioal innovation in the United States» және басқалар).

Біздің елімізде де дәл осындай үрдістер педагогикалық тәжірибенің таратылуы, білім беру қызметкерлерінің оны пайдалануға дайындығы және ұсынылған инновациялардың жаңалығы, оларды бағалау тәсілдері туралытеориялық-қолданбалы ізденістер сипатын беру болды. Әдетте, инновация дәстүрлі мәселелерді жаңаша шешу нәтижесінде, фактілерді ұғыну және жинақтау үдерісінің ұзақтығы нәтижесінде пайда болды. Қазіргі кездегі инновацияның көбі тарихи тәжірибемен тығыз байланысты және оның өткен уақытта белгісі, ұқсасы бар. Бұл инновациялық үрдістің белгілі тұжырымдарға сәйкес келетін және белгілі бір жағдайларға өзекті және бейімделген, нақты мақсатқа бағытталған және қазіргі заманғы идеяның құрылу, орнығу, қолдану және жойылу үдерісі екенін түсінуге мүмкіндік береді.

Инновациялық білім беру үрдісінің негізінде педагогиканың екі басты мәселесі жатыр:

-педагогикалық тәжірибені зерттеу;

-психология мен педагогика ғылымының жетістіктерін тәжірибеге жеткізу.

Білім берудегі инновациялық үдерістің нәтижесі - теориялық және тәжірибелік жағынан жаңалықтарды қолдану. Білім беру жүйесінде инновация білім беру мақсатына жаңалықтар енгізу, жаңа мазмұнды тәсілдер мен тәжірибелер, білім беру формаларын қайта жасауды, жаңа педагогикалық жүйені енгізу және таратуды, мектепті басқарудың жаңа технологияларын дамытуды жобалайды.

Олардың дамуы екі факторға бөліп қарастырылады: объективті факторлар – инновациялық әрекеттің қарқынды дамуына жағдай жасау және оның нәтижелерін қабылдауды қамтамасыз

ету; субъективті факторлар – инновациялық үдеріс субъектісімен тығыз байланысты. Инновациялық үдеріс субъектілеріне ғалым-педагогтар, мұғалімдер және білім беру саласында инновацияға бағытталған әрекетпен айналысатын қызметкерлер жатады.

«Инновациялық әрекет» түсінігінің мазмұны мен педагогикалық әрекеттің инновациялық бағыттылығының мәні. Әдетте, бұл - түсінік инновациялық үрдіс әрекет субъектілерінің – зерттеушілердің, әдіскерлердің, техниканы басқарушы мамандардың, инновацияның таралуына және құрылуына қолайлы жағдай жасайтын мамандардың әрекет жиынтығын білдіреді.

Педагогикалық әрекеттің инновациялық бағыттарына Конституция мен «Білім туралы» Заңда жарияланған жаңа білім саясатындағы, білім жүйесіндегі әлеуметтік-экономикалық жаңартулардың пайда болулары әсер етеді. Бұл саясаттың түпкі мағынасы - білім беру мазмұнын гуманитарландыруға, оқу пәндері құрамының, көлемінің өзгеруіне, жаңа оқу сабақтарын енгізуге, мұғалімдердің педагогикалық жаңалықтарды қабылдауына қатынасын өзгертуінде. Мектеп тәжірибесін жаңарту жолдарына жеке тәжірибенің дамуы; басқалар жасаған тәжірибені алу; ғылыми жазылымдарды меңгеру; қателер мен сынақтар әдісі; эксперимент жатады.

Инновациялық әрекет кезеңдері. Инновация идеяның пайда болу кезінен бастап тәжірибеге енгенге дейін бірнеше кезеңдерден өтеді: білім беру және тәрбиелеу міндеттерін шешу туралы негізделген ұсыныс, әлгі әдістеменің кең қолданылуы, толық

игерілуі. Инновацияның жасалуы және дамуы мәселелерді шешуге керек жаңа қағидаларға жеткенше жүргізіледі. Осындай ынғай ұсынылған идеялар мен ұсыныстардың дамуын сақтауға, тәжірибелік әсерін талдауға, жаңалықтар енгізу көлемін сақтауға жағдай жасайды. Жұмыстың жаңа формаларын игеру үшін белгілі бір уақыт, соған сәйкес жабдықтау, мұғалімдерді дайындау, жаңаша жағдайларда ұжымдардың жұмысқа дайындаулары қажет.

Әртүрлі жағдайларда жаңалықтарды қолдану сипаты мұғалімдердің мамандық деңгейіне, мектеп оқушыларының қабылдау дәрежесіне, өмір сүру салтына байланысты. Психологиялық және педагогикалық мақсаттың бірегейлігі идеяларды іске асыру үшін әртүрлі әдістер мен қосымша зерттеулерді талап етеді.

Инновациялардың жіктелуі. Қолдану ерекшелігі мен орнына байланысты жаңалық енгізудің бірнеше түрлері бар: **технологиялық, әдістемелік, ұйымдастырушылық, басқарушылық, экономикалық, әлеуметтік, құқықтық.** Инновацияның тәжірибеге және ғылымға қосатын үлесінің сипатын теориялық және тәжірибелік деп айыруға болады.

Теориялық инновациялар. Теориялық инновацияларға тұжырымдамаларды, болжамдарды, ынғайларды, әдістерді, заңдылықтарды, бағыттарды, жіктеулерді, білім мен тәрбиедегі зерттеу нәтижесінде алынған ұстанымдарды жатқызады.

Тәжірибелік инновациялар. Жаңа әдістер, ережелер, бағдарламалар, дидактика саласындағы ұсыныстар, тәрбиелеу теориясы, мектептану, білім берудің техникалық құралдары, приборлар мен нұсқалар, табиғи объектілер, тәжірибелік инновацияларға жатады.

Білім беру және тәрбиелеу саласында жаңалықтар енгізуден жаңа білімді ажырата білу

керек. Бір жағдайда жаңа идея, жаңа білімнің құрылуы іске асса, екіншісінде оны қолдану орын алады.

Инновациялар уақыттық және сапалық параметрлеріне қарай ажаратылады. Жаңалықтар енгізу уақытқа тәуелсіз бағалануы қажет. Бұл көзқарас бойынша, белгілі жағдайды іске асырған педагогтарды жаңашылдар деп есептеген жөн. Ғылыми жұмыста іс басқа. Бұндай басымдылыққа ғылымда жаңа білімді алғаш кім алса, сол мәселеге қоғамның назарын аударса, сол ие болады. Белгілі бір дәрежеде техникаға тән түсініктер оқыту немесе тәрбиелеу әдістемесіндегі жаңалықтарды сипаттауға қолданылуы мүмкін. Идея әр оқу ұйымдарында белгілі болып, әр аймаққа таралып өз әсерін тигізгенімен, бірақ арнайы жаңа жағдайларда қаралмайтын болады. Білім беру саласында жаңалықтар енгізуді бағалау үшін сапалы талдау керек. Ол алынған білімнің белгілі білім қатарындағы орнын және сабақтастығын көрсетеді.

Нақтылау деңгейі. Бұл деңгейде инновация білім алу тәрбиеге байланысты жеке теориялық немесе тәжірибелік қағидаларды нақтылайды. Педагогика ғылымында бұл деңгейді жаңашылдықтың модификациялық тұрпаты деп атайды (М.М. Поташник). Оның мазмұнына ұқсас нәрсені тиімді ету, түр өзгерту (бағдарлама, әдістеме, құрамы) жатады. Өзгертуді белгілі әдістемені жаңа пәнді оқытуға көшіру деп те түсінеді. Оған мысал, П.М. Эрдниевтің математикалық материал негізінде жасаған дидиктикалық бірліктерді ірілендіру әдісін тарих және басқа да оқу пәндеріне көшіру мысал бола алады.

Толықтыру деңгейі. Инновация білім алуда және тәрбиеде белгілі теориялық және тәжірибелік жағдайды кеңейтеді. Бұрын әйгілі болмаған білімнің жаңа қырларын ашады. Оны толық өзгертпей, жаңа толықтырулар енгізеді. Оған мысал ретінде, Мәскеу қаласының №109 орта мектебінің бастауыш сыныптар мұғалімі Е.Н. Потапованың алты-жеті жасар балаларды жазуға үйрету әдістемесін жасау тәжірибесін келтіруге болады (Қараңыз: Потапова Е.Н. Радость познания.-М.,1990).

Қайта құрылу деңгейі. Ол бұрын теорияда болмаған білім беру және тәрбие саласында жаңа идеямен, ыңғаймен сипатталады.. Бұған дидактикада оқытуды тұтас қарастыру тәсілі жатады.

И.П. Волков, Г.И. Гончарова, И.П. Иванов, Е.А. Ямбург және тағы басқа атақты педагогтардың жаңашылдық және зерттеу тәжірибесінде Ресей мектептерінің жаңартылған үлгілерін көрсетті. Олардың педагогикалық жаңалықтарымен, нәтижелері бүкіл ел мұғалімінің игілігіне айналды.

Педагогикалық инновациялардың ілгерілеу өлшемдері әр түрлі нәтижелерде көрінуі мүмкін. Мысалы, белгілі бір мәселені толық немесе жартылай шешетін әдістемелердің жаңа баламалары жасалынады. Жаңа тұжырымдамалар, идеялар, жіктемелер, тәрбие мен оқыту саласындағы түрлі құбылыстар мен фактілерді түсіндіреді. Болашақ тәрбие жүйелерін жасауға мүмкіндік беретін болжамдар жасау және нақтылаудың әлеуеті зор. Жаңа идеялар мен технологиялар келешек ізденістердің жолдары мен бағыттарын ашады. Тиімді ұсыныстар

даярлайды, өзекті зерттеу жобалары мен бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Ұсынылған жаңалықтар теориялық немесе эмпирикалық деңгейде негіделуі керек. Оларды бағалау өлшемдеріне жататындар:

-күтілген нәтижелерге жету үшін мұғалімдер мен оқушылардың күшін оңтайлы жұмсау;

-мұғалімдер әрекетіндегі нәтижелердің тұрақтылығын көрсететін табыстылық;

-жаппай тәжірибеде инновацияларды шығармашылықпен пайдалану мүмкіндігі.

Аталған өлшемдер педагогикалық шығармашылықтың негізін құрайды.

Адамзат дамуының жаңа кезеңіне инновациялық білім беру жүйесі, оқыту жүйесі, білім беру философиясы жәнебілім үлгісі сай келуі тиіс. Бұл үшін білім беру үлгісінің мүмкін болатын даму бағыттары жөніндегі білім керек.

Соңғыжылдарыдемократиялықөзгерістерпедагогикалықшығармашылыққа, шығармашылыққұндылыққаерікберіп, педагогикалықинноватикаөздәрежесіндееркіндами бастады. Инновация теориясымен, әдіснамасымен ТМД елдерінде, Қазақстан көлемінде айналысып жүрген ғалымдардың еңбектері инновациялық үдерісті зерттеу жұмыстарын тереңдетуге мүмкіндік туғызып отыр. Өткен ғасырдың 80-жылдарының екінші жартысында мұғалімнің қызметін жаңаша ұйымдастыру мәселесін дамытуға бағытталған, педагогикалық инновация мен педагогикалық қызметтің жаңа қырын зерттейтін шығармашылық

үдеріс ретінде пайда болған зерттеулер Ф.Н. Гоноболин, В.И. Загвязинский, В.А. Кан-Калик, Н.В. Кузьмина, Н.Д. Никандров, Я.А. Пономарев, В.А. Сластенин, Г.С. Сухобская, Л.М. Фридман, және басқалардың еңбектерінде көрініс тапты. Бұл жаңа зерттеулерде мұғалімнің шығармашылық қызметі мен педагогикалық жаңалыққа ұмтылысы, қатынасы, жаңаны бағалау өлшемі, жаңа жүйенің өзіндік ерекшеліктері т.б. қарастырылады.

Ғалымдардың (Н.Р.Юсуфбекова және т.б.) еңбегіне сүйеніп, инновациялық-әдістемелік қызмет тәсілдерін былайша жүзеге асыруға болады: *әдістемелік изденіс→әдістемелік жаңалық→дидактикалық жаңалық.*

Инновациялық білім беруге үйрету жоғары оқу орнында қалыптасатындықтан елімізде жоғары білім беру ісін жаңартудың сапасын арттырудың маңызы ерекше.Ғалым Я.С. Турбовскойдың пікірінше, жаңашылдық - озат педагогикалық тәжірибені пайдалану барысында оқу-тәрбие үлерісінің сапалы жаңа өзгерісі болып табылады.

Дәстүрлі оқу үдерісін өзгертетін, оның зерттеушілік сипатын қамтамасыз ететін, зерттеушілік оқу-танымдық әрекеттерге бағытталған инновация. Оқытуға деген ізденіс тәсілі, ең алдымен, оқушылардың жаңа білімді өзіндік меңгеру тәжірибесін қалыптастыруға, оларды шығармашылық қызмет тәжірибесіне барабар құндылықтармен ұштастырып, байытуға бағытталған тәсіл.

Елімізде соңғы жылдар ішінде инновациялық үдерістер мәселесі арнайы зерттеле бастады.

Педагогикалық білімнің жаңа бір саласы педагогикалық инноватика білім берудің жаңа практикасын ұйымдастырумен байланысты білім беру ұйымдарының даму үдерісін зерттейді. Инновациялық үдерісті теория ретінде қалыптастыру - білім беру жүйесіндегі инновациялық үдеріске толық талдау жасауды талап етеді. Сонымен, педагогикалық инноватика-жаңалықтарды ашу, бағалау, педагогикалық қауымдастықтың меңгеруі және практика жүзіне пайдалана білуі жөніндегі ғылым. Инновациялық білім беруді енгізуде бірқатар маңызды мәселелерді тиянақтау керек: инновациялық бағытты дұрыс таңдай білу; инновациялық іс-әрекеттің тұжырымдамасы мен бағдарламасын жасау; инновациялық жобаны жүзеге асырудың тиімді жолдарын анықтапу; инновациялық іс-әрекетті дұрыс жүргізу үшін қажетті құжаттарды кәсіби сауатты дайындап алу.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Педагогикадағы синергетикалық тұғырдың әлеуетін сипаттаңыз.

2. Педагогикалық жүйелер үшін синергетикалық тұғырды қолдану тетігін негіздеңіз.

3. Инновациялық әрекет кезеңдерін нақтылаңыз.

4. Инновациялық тұғыр туралы әдебиеттерге шолу даярлаңыз.

2.5.Педагогика әдіснамасының мәнін зерделеу бағыттары.Әдіснамалық ізденудің бағытына тән педагогикалық әдіснаманың тек *гносеология* ғана емес, сонымен қатар**,** ***онтологияның***қызметін қатар атқаратын *таным кеңістігінің әрекеті жүйесін* ерекшелеу, шынды-ғында, нақтыланған болатын. Жекелей алғанда, бұл ғылыми-педаго-гикалық фактілерді сипаттап, педагогикалық нысандардың мәнін аша-тын, олардың бұдан әрі өзгеруі мен дамуының

табиғаты мен шарт-тарын түсіндіретін сала ретінде педагогика ғылымының пәнінің аясында қарастырылады.

Белсенді даму үстіндегі педагогика әдіснамасы аясындағы *гно-сеологиялық тұғырмен* қатар, педагогика ғылымы, оның объектісі мен пәні шегінен тыс өмір сүретін философиялық ережелер жүйесі қарал-ған тағы бір ұстаным анықталды.

Педагогика ғылымын дамыту әдіснамасы ретінде, ***философия-лық*** деп аталатын екінші тұғырдың авторлары, түрлі педагогикалық құбылыстар мен үдерістерді тануға және зерттеуге қолданылатын диа-лектиканың заңдарын, философиялық идеяларын қарастырады. Екінші ұстанымның жақтаушылары педагогика әдіснамасының «бастапқы ережелері мен қағидалары, түсініктердің мәні мен жүйесі, ең алдымен, философиялық тұғырнамамен анықталады және аталмыш ғылыми білім саласының құрамдас бөлігі болып табылмайды» деп тұжырым-дайды. Философиялық талдау педагогикалық талдаумен қатар қолда-ныла алады, бірақ оның орнына қолданылмауға тиіс.

Педагогика әдіснамасын дамыту тарихында кеңес кезеңіндегі педагогика ғылымы мен практиканың өзін дамытуға елеулі ықпал еткен үшінші ***идеологиялық тұғыр*** болғанын айтуға болады.

Ғылым әдіснамасы мәселелерін басты назарға алған философтар әдіснаманы жеке ғылым және оның даму құралдарын ғылыми қызмет-тің құрылымы, пішіні мен тәсілдері және үлгісі жөніндегі қағидалар ретінде қарастырады. Осының ықпалымен педагогиканың әдіснамасын түсінуге деген көзқарас біртіндеп өзгеріп, гносеологиялық, филосо-фиялық және педагогикалық тұғырлар барған сайын жиі сынға ұшырай бастады.

Нәтижесінде, төртінші тұғыр – ***ғылымтанушылық*** болыпанық-талды, ол әдіснамалық, тарихи және теориялық ілімдерді ажырататын және біріктіретін ғылыми-педагогикалық білімдердің құрылымдарын жаңартып, педагогтардың әдіснамалық зерттеулерінің пәндік өрісі ше-карасын анықтайтын, педагогика әдіснамасын ғылымтану құрылы-мындағы ғылыми білімдердің айрықша саласы ретінде түсіндірумен екрекшеленеді. Бұл тұғырдың ұстанымы бойынша педагогика әдісна-масы өз аясында ғылыми жүйе ретінде педагогика ғылымын дамыту қағидаларының, құралдарының, әдістері мен үлгілерінің ерекшелік-терін, *объектісі жүйе ретінде педагогика ғылымы және оның даму үдерісі болып табылатын,* табиғаты жағынан *ғылыми зерттеудің әдіснамалық* рәсімдері мен жеке әдістерін зерттеп, айқындайтын ғы-лыми сала болып табылады.

Қазіргі уақытта педагогика мен психология әлемдік философиялық ойдың жетістіктеріне сүйене отырып, тәжірибе жинақтады, өз заңдылықтары мен

қағидаларын негіздеді. Бұның бәрі психологиялық-педагогикалық ізденістердің әдіснамалық негізділігінің бұрынғыдан да күшеюін талап етуде. Әдіснама ғылыми танымның теориялық мәселелерін, зерттеу заңдылықтарын зерделейді. *Педагогика мен психология әдіснамасы* - осы саладағы теориялардың негіздері мен құрылымдары, зерделенетін құбылыстарға керек тұғырлар, тұлғалық сапаларды қалыптастыру туралы білімдер жүйесі. Зерттеу барысындағы негізгі талаптардың бірі – оның әдіснамалық тұрғыдан толыққандылығы мен жеткіліктілігі, яғни әдіснамалық талдаудың түрлі типтері мен деңгейлерін қолдану.

Әдіснамалық мәселелерді ғалым В.И. Загвязинский шартты түрде 5 топқа бөледі: жалпы әдіснамалық, жалпы ғылымилық, жеке әдіснамалық мәселелер; зерттеудің әдістерін үйрену, бағалау, пайдалану және жетілдіру мәселелері; педагогикадағы тұжырымдамаларды сынауға қатысты мәселелер.

Педагогиканың жалпы әдіснамалық мәселелері М.А. Данилов, Ю.К. Бабанский, В.Е. Гмурман, Т.А. Ильина, Ф.Ф. Королев, В.С. Шубинский және т.б ғалымдар еңбектерінде зерделенді. Тәрбие теориясының әдіснамалық мәселелері Б.П. Битинас, В.С. Ильин, Б.Т. Лихачев және т.б ғалымдар еңбектерінде қарастырылды. Дидактиканың әдіснамалық мәселелері Л.В. Занков, В.В.Краевский, И.Я. Лернер, М.И. Махмутов, М.Н. Скаткин және т.б еңбектерінде көрініс тапты.

Сонымен қатар, ғылым әдіснамасы - ғылыми білімнің құрылымын, негіздеу және дамыту әдістерін,

ғылыми танымның зерттеу әдістері мен тәсілдерін зерттейтін ғылымның бөлімі.

Педагогика ғылымының әдіснамасының мәні және мәртебесі нақтыланды *(4-сурет. Педагогика әдіснамасы).*

Педагогика әдіснамасы ғылымның философиясымен, ғылымның әдіснамасымен, ғылымның парадигмасымен тығыз байланыста жүйеленеді. Өйткені педагогика әдіснамасы саласындағы ізденістер ғылым әдіснамасы жетістіктеріне негізделіп жүргізіледі. Педагогикалық құбылыстарды диалектика тұрғысынан зерттеу олардың сапалық ерекшеліктерін анықтауға, басқа әлеуметтік құбылыстар және үдерістермен тығыз байланыста зерделеуге қолайлы жағдай жасайды. Осы уақытта ғылымдардың даму келешегін анықтауда әдіснаманың рөлі барған сайын арта түсуде.

4 суретті әкелу керек.

2.6. Педагогика әдіснамасының даму тарихы.Педагогика әдіснамасы дамуындағы негізгі қарама-қайшылық - педагогикалық шынайы болмыс пен педагогика әдіснамасы арасындағы сәйкессіздік. Бұл қарама-қайшылықты шешу үшін ғалымдар педагогикалық құбы-лыстардың дамуы заңдылығында көрініс табатын зерттеу әдістерін құрастыру; педагогикалық болмысты қайта құру әдістерін іздестіру және жүйелеуді ұсынады. ***Педагогика әдіснамасының даму үрдістері***былайша аталады:

1) педагогика әдіснамасы пәнінің түсінігі мен мәнін тереңдету;

2) педагогика әдіснамасының міндеті - педагогикалық ойлау, ғылыми шығармашылық стилін диалектикалық дамыту мен педаго-гикалық сананы сақтау, қалыптастыру;

3) заманауи зерттеушілердің үш негізгі әдіснамалық ережеге бағыттылығы. *Бірінші ереже*: кез келген педагогикалық зерттеуде зерттеу нысанының қарама-қайшылықтарына мән беру керек, анық-талған қарама-қайшылықтан зерттеу мәселесін құрастыру және оның шешімін сәйкессіздіктерді нақтылау арқылы негіздеу. *Екінші ереже*: кез келген педагогикалық мәселе тәрбиелік және дидактикалық жүйе-нің

интеграциясымен, педагогикалық білім мен үдерістің бірлігін, жүйелілігін ескеру арқылы қойылуы және шешілуі керек. *Үшінші ереже*: кез келген педагогикалық зерттеу педагогикалық шынайы болмысты, оның қайта өзгеруі мен эмпирикалық таным нәтижелерін немесе әдістерін қолдануды қажет етеді.

В.С. Степиннің пайымдауынша, ғылым дамуы әдіснаманың сол кезеңге сай сипаттамасы мен түрлерін анықтайды. Ғылым дамуының ***классикалық кезеңі***(XVII ғ.–XX ғ. басы) ғалымдардың нысанның мәнін тану құралынсыз танымды жүзеге асыруға болады деген сенімділігі-мен байланысты болды, негізінен зерттеу нысанына басты назар ауда-рылды. ***Классикалық емес кезең***(XX ғ. басы және XX ғасырдың 60-жылдары) – нысанды зерттеу нәтижесінде алынған білім таным құра-лына қатысты болатынын ғалымдар басшылыққа алды. ***Неоклас-сикалық кезең***немесе ***классикалық еместен кейінгі кезең***(XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап) нысанды зерттеуге бағытталған пәндік-тәжірибелік іс-әрекет нәтижесінде алынған білім тек қана та-ным құралына ғана емес, субъектінің дүниетанымына, құндылықтары мен нормаларына да қатыстылығын түсіндірумен байланысты еді. Бұл соңғы жылдардағы әдіснамалық зерттеулердің нәтижесі, ғылыми ізденісте осыны басшылыққа алу керек болды.

В.В. Краевский педагогика әдіснамасының даму тарихын ғылым дамуының кезеңдерімен сәйкестендіру мәселесін қарастырды. Ол М.А. Данилов ұсынған педагогика әдіснамасының анықтамасы педаго-гика ғылымы дамуының *«классикалық»* кезеңіне сәйкес келетінін көр-сетті. Педагогика әдіснамасын әдіснамалық іс-әрекет ретінде қарас-тыру ғылым дамуының *«классикалық емес»* кезеңіне сай келеді (В.В. Краевский, 1977 ж.). Сондай-ақ, Е.В. Бережнованың (2003 ж.) еңбегін-дегі педагогика әдіснамасының мағынасы педагогиканың дамуының *неоклассикалық кезеңіне* сәйкес деп пайымдады. XX ғасырда және XXI ғасыр басында жеке ғылыми бағыт ретінде педагогика әдіснамасы дамуының іргелі негіздері қаланды.

(5-сурет. Педагогика әдіснамасының даму кезеңдері). 96 беттен әкелу керек.

Педагогиканы әдіснамалау үдерісінің ***бірінші кезеңі 1960 жыл-дардың соңы мен 1970 жылдардың басында***пәндік зерттеу аймағын аша түсу, педагогикалық әдіснаманың құрылымы мен қызметтерін айқындау, педагогика мен философияның өзара байланысының тиімді әдістерін анықтаумен сипатталады.

Педагогикадағы әдіснамалық дәстүрдің қалыптасу **үдерісінің *екінші кезеңі 1980-1990 жылдар*** педагогикалық зерттеулердің әдісна-малық мәселелерінің кеңею үдерісі ретінде оның түрлі бағыттарда да-муымен сипатталады.

Педагогиканың әдіснамалық дәстүрлер генезисін талдау, оның бүкіл кезеңде де екі бағыт бойынша дамып отырғанын көрсетеді, олар кейде біріне бірі қарама-қайшы болып та келген: *философиялық-педагогикалық* (М.А. Данилов және т.б.) педагогикалық шынайылық-тың философиялық рефлексия түріне бағытталуы (тұжырымдамалық кеңістік пен уақыт, оқыту, тәрбиелеу және дамыту динамикасы; педа-гогиканың пәндік емес аймағында жатқан бұл үдерістердің интегралды негіздерін іздеу; әдіснамалық мәселені адамзат тұрмысының тұтас мазмұнында қарастыру және т.б.) және *іс-әрекеттік-педагогикалық*(В.В. Краевский) педагогика нысандарының мәндік құрамы мен ғы-лыми-танымдық, тәжірибелік және педагогикалық іс-әрекет байланыс-тарын ашу.

Әдіснамалық талдаудың аталған түрлерін педагогикаға біріктіру үрдісі Н.Д. Никандров, В.С. Шубинский және басқа да авторлардың еңбегінде сипатталды, олар зерттеу нысанының онтологиясын жүйелі-лік тұғырмен және іс-әрекет теориясымен синтездеу жолымен алуға талпынды. Дәл осы әдіснамалық мақсат XX асырдың 90-жылдары педагогика үшін өзекті болып табылды.

Үшінші кезеңде (XX ғасырдың соңы – XXI ғасырдың басы) педагогика ғылымы мен тәжірибесін дамыту үдерісін талдауда ғалым-дар әдіснамалық сипаттағы мәселелерге қайта көңіл бөле бастады. Бұл бірнеше себептерге байланысты:

- «жаңа педагогика», «тәуекел педагогикасы» және «жазалаусыз педагогика» қалыптасуының әдіснамалық негіздерін табу және мәнін ашу қажеттілігі;
- ғылыми ізденісте қолданылып жүрген ғылымда пайда болған жаңа тұғырлар, ұстанымдар мен әдістердің эвристикалық әлеуетін нақ-тылауға талпыну және XX ғасырдың соңында педагогикалық тәжі-рибеде пайда болған білім беру инновациясы барысында педагогика-лық шындықтың қайта құрылу жолдарын түсіндіру.

3 тақырып. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУДІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

3.1.Педагогикадағы ғылыми зерттеудің белгілері мен түрлері. Әдіснамалық арнайы талдау нәтижелерінде негізделіп педагогика саласындағы үдерістер мен нәтижелерді ғылым саласына жатқызатын белгілері бөлініп қарастырылады. Ондай белгілер төртеу.Олардың***біріншісі – біз қоятын***

мақсаттар сипаты. Мақсат практикалық немесе танымдық болуы мүмкін.

Ғылымның екінші белгісі – зерттеудің арнайы объектісін бөліп қарастыру. Педагогика ғылымының объектісі – білім беру, яғни педагогикалық әрекеттің өзі нақты анықталған. Жеке педагогикалық зерттеу объектісі сол салаға жатады. Әр сәтте сол әрекеттің қайсыбір бөлігі зерттеледі. ***Үшінші белгі – танымның арнайы құралдарын қолдану.***Мұғалім педагогикалық жұмыста оқыту мен тәрбиелеудің әдістерін, тәсілдерін, ұйымдастыру түрлерін, компьютерлерді, кестелерді, кинофильмдерді және тағы басқаларды қолданады. Зерттеуші ғылымның эксперимент, модельдеу, болжам жасау және т. б. әдістерін қолданады.

Тағы бір, соңғы белгі – терминологияның бір мәнділігі. Бұл ғылыми қағидаға қойылатын міндетті талап. Оның дамуы барысында түсініктер үнемі байып отырады, бағыттарға бөлінеді. Бұл заңды үдеріс. ***Бір ғылыми еңбектің*** – дипломдық жұмыс, диссертация, монография, мақала сияқты еңбектерінде – автор басты ұғымдарды дұрыс анықтауға және зерттеудің аяқталғанына дейін соны басшылыққа алуға тиіс.

Сонымен, қайсыбір шығарманың немесе жазылымның ғылымға жататындығы, мақсаттың сипаты, зерттеудің арнайы нысанының бөлініп

зерделенуі, ғылымның арнайы құралдарының пайдаланылуы, терминологиялық бір мәнділік сияқты белгілері бойынша анықталады.

Педагогикалық зерттеудің түрлері. *Педагогика саласын-дағы зерттеулер* деп педагогикалық үдерістің заңдылықтары, оның құ-рылымы мен тетігі, оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру теориясы және әдістемесі, оның мазмұны, ұстанымдары, әдістері және тәсілдері ту-ралы жаңа білім алуға бағытталған ғылыми іс-әрекет үдерісін және нәтижесін айтуға болады. Педагогикадағы зертеулер оқу-тәрбие үде-рісінің құбылыстары мен деректерін түсіндіреді және болжайды. Ғы-лыми-педагогикалық зерттеу эмпирикалық тексеруге болатын нақты қойылған деректерге негізделеді, белгілі болған теорияларға сүйенеді, мақсатты бағытталған, жүйеленген, барлық элементтердің, әдістердің өзара байланысымен ерекшеленеді. Онда эмпирикалық, логикалық және теориялық танымдық міндеттер сараланып шешіледі.

Зерттеулерді жіктеуді талдау мәселесі педагогикалық әдебиет-терде біршама қарастырылған. Типология бойынша зерттеудің жік-телуі 60-шы жылдары пайда болды. Сонымен, И.Т. Огородников жұ-мыстың үш түрін бөліп көрсетті: педагогика жетістігінің теориялық және практикалық қорытындысын шығаратын қорытынды зерттеу; көп қырлы тәжірибелік іс-әрекеттің заңдылықтарын ашатын, жеке жақта-рын тереңдетіп зерделеуге бағытталған жұмыстар; оқу–тәрбие мекеме-сінің жеке типтеріндегі өскелең ұрпақтың тәрбиесі және оқыту тәжі-рибесіне тікелей жетекшілік ететін мақсатта құрылған нормативті және құрылымды-әдістемелік қайта өңдеулер (оқу бағдарламалары, оларға түсініктеме хат, әдістемелік құрал, оқулықтар).

Берілген жіктемені М.А. Данилов шартты әрі салыстырмалы деп есептеді және жоспардағы қойылған мәселе деп қарастырды. Кейі-нірек ғылымтануда зерттеудің ***іргелі, қолданбалы жасалымдар*** деп жіктелу қатары пайда болды. ***Іргелі зерттеулер*** педагоги-калық үдерістің заңдылықтарын ашады, ғылымның жалпы теориялық тұжырымдамасын, оның әдіснамасын, тарихын жасайды. Олар ғылыми білімді кеңейтуге бағытталған, ғылыми ізденіске жол сілтейді, қолдан-балы зерттеу және жасалымға арналған база құрады. ***Қолданбалы зерттеулер***оқыту, тәрбиелеу әдістері, білім мазмұны, оқытушыларды дайындау мәселелерімен байланысты теориялық және тәжірибелік же-ке міндеттерді шешеді. Көптеген жағдайларда қолданбалы зерттеулер іргелі зерттеулерді жалғастырады. Олар ғылым және тәжірибені, іргелі зерттеулер мен жасалымдарды, теоретиктер мен практиктерді байла-ныстыратын аралық буын рөлін атқарады.

Жіктелу нысандарының белгілі бір қасиеттерін сипаттайтын, зерттеудің тәуелсіз жіктелінген топтамаларға бөлінуі – ғылыми-педагогикалық зерттеу жіктелуінің негізіне фасетті әдіс лайық. Зерттеу қасиеттерінің теориялық және тәжірибелік бағытталған сипатында төрт жеке фасет ерекшеленеді. Бірінші фасет – **зерттеу міндеттері**– ғылы-ми қызметкерлердің, ғалым-педагогтердің өздерінің алдына қоятын мақсаттары, жан-жақты жоспарланған нәтижелерге бағытталып жүргі-зетін жұмысы сипатталады. Екінші фасет – **зерттеу нәтижелері** – ғылыми іс-әрекет нәтижесінде алынған өнім, білім түрлерін көрсетеді. Үшінші фасет – **зерттеу нәтижелерін пайдаланушы ұйымның ме-кен-жайы** – ғылыми және тәжірибелік іс-әрекет барысында алынған нәтижелерді пайдалануға қызығушылық тудыратын ұйым мен ортаны анықтайды. Төртінші фасет – **құжат түрлері –** ғылыми-педагогикалық зерттеу нәтижелері берілген жарияланым типтерін сипаттайды.

3.2.Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері.Педагогика әдіснамасы жалпы әдіснама ғылымы мен қоғам дамуының үдерісін талдаудан туындайды, теориялық талдау және жи-нақтау, сонымен қатар, педагогика, психология, әлеуметтану, киберне-тика және басқару теориясының зерттеу нәтижелерін, қисынды жал-пылау әдістерін қолданады. Педагогика әдіснамасы зерттеушінің ғы-лыми жұмысына бағытталған. Сонымен бірге, педагогика әдіснама-сының басты міндеттерінің бірі зерттеу жұмысын әдіснамалық негіздеу болып табылады. Ғылымда әдіснамалық негіздің келесі түр-лерін бөліп қарастырады:

- ***ғылымның философиялық негізі*** (әлемнің философиялық бей-несі, философиялық–дүниетанымдық, логикалық–гносеологиялық, құндылықты–нормативті ұстанымдар, философияда құрастырылған теориялар мен категориялар);
- ***теориялық негіз*** (ғылымның белгілі бір саласының тұжырымдамалық идеялары);
- ***әдіснамалық негіз*** (зерттеудің әдіснамалық тұғырлары мен ұстанымдары, ғылымилық идеалы мен нормалары);
- ***логикалық негіз*** (формалды және диалектикалық логика заңдары, дәлел және аргумент ережесі);
- ***эмпирикалық*** негіз (ғылыми айғақтар, эксперимент нәти-желері, тәжірибелік-ізденістік жұмыс).

Бұл негіздер біріккен түрде ғылыми зерттеудің теориялық-әдіс-намалық базасын құрайды және оны негіздеу қызметін атқарады. Педагогика және білім беру саласында философиялық негіздердің маңы-зы зор. Философиялық негізге ғылыми ізденістің теориялық негіздеріне, педагогиканың тұжырымдамалық ойлары мен ұстанымдары сүйенеді.

Сонымен, зерттеудің әдіснамалық негізін анықтау үшін әдіснамалық негіздеме жасау қажет.

Оның мазмұнына: ізденушінің тұжырымдамасының философиялық негіздері, педагогикалық мәселелерге сыни көзқарас, зерттеу тұжырымдамасының ғылыми негіздері (мәселені тарихи-логикалық талдау, зерттеу пәнін диалектикалық жүйелі-құрылымдық талдау, оның сипаттамасын тұтастық тұғыр аясында қарастыру, зерттелетін педагогикалық құбылыстың дамуының негізі болатын жетекші қайшылықтарды анықтау, осы үдеріске тән заңды байланыстарды ашу әдіснамасына сипаттама), осы педагогикалық тұжырымдама негізіндегі түрлі ғылыми қағидаларды талдау енеді.

Осыдан біз педагогикалық ***зерттеудің әдіснамалық негіздемесінің келесі логикалық алгоритмін*** қарастырамыз:

- педагогикалық дәйектерді, құбылыстарды және үдерістерді зерттеуге қажет нақты әдіснамалық тұғырларды анықтау;
- әдіснамалық ұстанымдарды нақтылау;
- зерттеу мәселелеріне тарихи-логикалық талдау жасау;
- зерттеу пәнін сипаттауға тұтастық тұғырды пайдалану.

Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негізі оның теориялық базасымен тығыз байланыста беріледі. Демек, бұл ретте педагогика әдіснамасы педагогикалық теорияның негіздері мен құрылымы, педагогикалық болмысты бейнелейтін білімдерді жасаудың ұстанымдары, тұғырлары және тәсілдері туралы білімдер жүйесі, сондай-ақ, осындай білімдерді алу мен зерттеу жұмысының бағдарламасын,

логикасын және әдістерін, сапасын бағалауды негіздеуге бағытталған әрекет жүйесі.

Соңғы уақытта педагогикадан жазылған ғылыми еңбектердің сапасын бағалауға арналған басылымдарда олардың әдіснамалық сараптамасына сипаттамалар берілген. Ғалымдардың анықтауы бойынша, әдіснамалық сараптамалар казіргі ғылыми тұжырымдамаларда қалыптасқан ғылымның даму жағдайынан туындайтын, зерттеу жұмысының нысанын, ғылыми ізденістің негізгі бағыттарын, зерттеудің тірек ұстанымдарын белгілеуге мүмкіндік туғызады. Әдіснамалық сараптама зерттеу мәселесінің өзектілігін, оның тақырыбын, нысаны мен пәнін негіздеуде. Келтірілген ойлардан кейін педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негізін құрастырудың қисынды тізбегі туындайды: мәселенің өзектілігі – тақырып – *нысан – пән – мақсат – болжам –міндеттер – жетекші идея – әдіснамалық негіз.*

Әдіснамалық негіз өзіне зерттеу құбылысын талдауға объективті ыңғай тауып, одан шығатын білім берудің теориясы мен практикасына ұсыныстар мен қорытындылар жасап, алынған нәтиженің ғылыми құндылығы мен дәлелділігі шынайы ғылыммен қамтамасыз ететін автордың зерттеу тұжырымдамасында көрініс береді.

Әдіснамалық негізді жеткілікті анықтау үшін әдістамалық дәлелдеу жүргізіледі. Ю.К. Бабанскийдің пайымдауы бойынша, дидактикалық зерттеудің әдіснамалық дәлелденуі автордың тұжырымдамасының қоғамдық-саяси негізінен,

қабылданған педагогикалық мәселелерге сыни көзқарастан, зерттеу тұжырымдамасының философиялық негізін ашудан (мәселені тарихи-логикалық талдауы, зерттеу пәнінің диалектикалық жүйелі-құрылымдық талдауы, оның сипаттамасын тұтастай жасау жолдары, осы аталған педагогикалық құбылыстардың даму көзі болып табылатын жетекші қарама-қайшылықтарды айқындау, зерттеліп жатқан педагогикалық құбылыстар мен үдерістерге қатысты заңды байланыстарды айқындаудың әдіснамалық сипаттамасынан), аталған педагогикалық тұжырымдаманың (әлеуметтік, психологиялық, физиологиялық, кибернетикалық және т. б.) негізінде жатқан аралас ғылымдар деректерінен тұруы керек, Осыдан барып, педагогикалық зерттеудің әдіснамалық дәлелілен қисынды тізбек шығады: педагогикалық (тарихи-педагогикалық) факторға, құбылыстар мен үдерістерді зерттеуге нақты әдіснамалық тұғырларды анықтау сияқты қорытынды шығады: әдіснамалық үрдістерді нақтылау; зерттеу мәселесіне сыни көзқарас; зерттеу мәселесінің (генезисі және даму эволюциясы) тарихи-қисынды талдауы; зерттеу пәнінің жүйелі-құрылымдық талдануы (зерттеу пәнінің ғылым мен білім беру жүйесіндегі орнын, маңызын, құрылымын, мазмұнын анықтау),олардың
атқарған қызметі мен элементтері (құрылымы) арасындағы байланысы
арқылы ашылады. Тұтастық ұғымы жүйелі және жинақы ұғымдарымен тығыз байланысты.

Тұтастық зерттеу үдерісінің дамуын көрсететін зерттеу құбылысының ішкі қайшылықтарын ашуды, олардың жетістіктері мен заңдылықтарына сүйене отырып, зерттеу жүйесін педагогикамен шектес ғылымдар логикасы бойынша қарастыруда, жүйені басқаруда көптеген жан-жақты амалдармен қамтамасыз етеді.

Педагогикалық зерттеу үдерісінде айқындалған заңды байланыстар (яғни, зерттеу құбылысындағы байланыстардың арнайы талдауы: әмбебап, заңды, себеп-салдар, қызметтік) мүмкін нәтиженің жоғары жетістіктері негізінде заңдылықтарды ескере отырып, жаңа жүйені дайындап шығаруға мүмкіндік туғызады. Көп ретте педагогикалық зерттеулердің әдіснамалық негізі теориялық негіз бен дерек көздерімен тығыз өзара байланысымен сипатталады.

Педагогикалық зерттеудің теориялық негіздері – педагогикалық факт, педагогикалық теория, педагогикалық заңдылық пен сипатталады. Теория – педагогикалық құбылыстардың, кез-келген әдістеменің негізі болады және сол әдістеменің көмегімен табылған фактілер арқылы кеңейеді. Теория – таным үдерісінің нәтижесі, ал әдіснама болса, осы танымға жету мен оны құру тәсілі болып табылады. Бұл – теориялық және практикалық ғылыми-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру мен құрастырудың негізі мен тәсілдер жүйесі. Таным теориясы тұтас танымдық іс-

әрекет үдерісін және оның мазмұндық негізін зерттейді. Әдіснама шынайы және практикалық түрде тиімді білімге жетудің әдістеріне көп көңіл бөледі, осы білімді дамытудың тәсілдерін іздестіреді.

Педагогикалық зерттеудің теориялық негізі туралы білім көптеген оқу құралдарының «Идея, жетекші ой және болжам зерттеудің теориялық ядросы» деген тармақшаларында беріліп жүр. Зерттеуші болашақтағы нәтижеге қол жеткізу үшін қандай жолмен жүру керек, ненің көмегімен жоспарланған нәтиже алынатынын тек болжам жасау арқылы пайымдай алады. Алдын ала жобалау мақсатында білім алушы әуелі өзінің санасында болжамды қалыптастырып алады. Логикалық тұрғыдан қолданыстағы теория түсіндіріп бере алмайтын ғылыми фактілерді талдаудан жетекші идеяға, одан кейін болжамға айналатын объектіні қайта жаңартып құруға қажет жаңа ой жүйесіне қарай ұмтылысты қозғалыс басталып, іске асырылады. Осыған орай ғылыми факт туралы мәселеге оралу керек болады. Бірақ, факт құбылыс емес. Факт дегеніміз – көптеген құбылыстардың және байланыстардың көрінісі. Демек, педагогикалық факт деп орта жағдайлары мен тұлға дамуы факторлары арасындағы белгіленген көп рет қайталанған және тіркелген байланыстарды атауға болады. Фактілердің жиналуына қарай іске асырылуының жетекші идеясы бар жаңа теорияға қажеттілік туындайды. Идеяның тууы және оның іске асуы болжам түріндегі теориялық ядроны құрайды. Бастапқы фактілерді

талдап және бағалап алғаннан кейін нақты зерттеудің теориялық тұжырымдамасының негізгі қағидалары бөлініп көрсетіледі. Бұндай теориялық тұжырымдаманың негізіне барынша тексерілген, бірақ бұл зерттеуде тексерілмейтін қағидаттар алынады. Мысалы, «денсаулық мектебін» құру немесе реабилитациялық-балалық орталығын құру идеясы туралы сөз болғанда, ең жоғары адами құндылық ретіндегі денсаулық жайлы бастапқы қағидалар алынады.

Енді осы бастапқы қағиданы бірнеше рет «елегіштен» өткізіп, қағиданың келешекте керек, яғни өзімізге ұнайтын қалпын ойша елестетіп көру қажет. Осы әрекеттің шарттары, тетіктері, құралдары іздестіріледі. Мұнда, қайта жаңғыртып құру идеясы өмірге келеді. Сонымен, бастапқы ұстанымды жаңарту тізбегі былайша көрініс табады: ***бастапқы факт*** (объектінің өзекті жайы) – ***негізі теориялық қағидалар*** (тұжырымдамалық платформа) **– *идея – құралдар – ой – болжам (идеяны, ойдша жүзеге асыру) – жаңа қажет факт (объектінің қажет, ұнамды жай-күйі).*** Әрине, бұл сатылар баламалы, басқаша да құрылуы мүмкін. Зерттеуші үнемі теориялық және эмпирикалық талдауға қайта-қайта оралып отырады. Осының ішінде ең бастысы – болжам. Егер ол зерттелетін байланыстарды, олардың ішкі байланыстарын қамтыса, онда болжам теориялық сипатқа ие болады. Айталық, дидактикада және педагогикалық психологияда соңғы жылдары ұстанымдық деңгейде оқытудағы теориялық талдап қорытудың жетекші рөлі (Д.Б. Эльконин, В.В.

Давыдов), мектепте адами мәдениеттің барлық элементтерін меңгеру қажеттігі (И.Я. Лернер) туралы болжамдар жасалды.

Ал тәрбие теориясы мен әдістемесінде жаңа болжамдар жасау күрделірек. Бұл жерде бұрынғы болжамдардың жаңа негізде қайта жасалуы турасында айтуға болады. Мысалы, тәрбие жүйесі ретіндегі ұжым (Л.И. Новикова, В.А. Караковский және т.б.), жеке тұлға тәрбиесінің құралы ұжымдық шығармашылық әрекет (И.П. Иванов және т.б.), мектеп пен ортаның бірлігін талап ететін кең көлемді әлеуметтік тәрбие (Л.И. Новикова, В.Г. Бочарова және т.б.).

Сонымен, зерттеудің теориялық платформасының құрамына ұғымдық-терминологиялық жүйе, теориялар (зерттелетін мәселенің теориясы), тұжырымдамалар, ұстанымдар, тұғырлар және т.б. енеді.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Ғылымдағы әдіснамалық негіздің түрлерін сипаттаңыз.
2. Ғылыми-зерттеу практикасында зерттеушілердің “осы әдіснамалық негізді біз жасаймыз” деген тұжырымына өз көзқарасыңызды білдіріңіз.
3. Зерттеудің әдінамалық негіздерін тиімді анықтау алгоритмін сызба түрінде көрсетіңіз.
4. Зерттеудің теориялық негіздерінің құрамын сипаттаңыз.

Сонымен, *әдіснамалық тұғырлар дегеніміз* – қайсыбір педаго-гикалық мәселені зерттеудегі қолданылатын ұстанымдар, әдістер, тә-сілдер жиынтығы. Әдіснамалық ұстанымдар деп педагогикалық жүйе-лерді зерттей отырып, өзгерткенде негізге алынатын қағидаларды айтады. Ғылыми-педагогикалық зерттеуді ұйымдастыру ұстанымдары – жүргізілетін ғылыми зерттеулерге қойылатын жалпы талаптар, же-текші идея, түпкі қағида. Ғылыми әдебиеттерде жалпы ғылымилық ұстанымдар қатарына объективтілікті, ғылымилықты, жүйелілікті, та-рихилықты, сабақтастықты және т. б. жатқызады. Демек, тұғыр ұста-нымға қарағанда кең ұғым. Бұл тұғырлар мен ұстанымдар барлық ғы-лымға тән. Сондықтан, педагогикада аталмыш тұғырлар мен ұстаным-дарды зерттелетін нысандардың мәніне сай қолданып, ізденушілер өз зерттеулерін ұйымдастырады. Нақты тұғыр бірнеше ұстанымдар арқы-лы іске аспақ. Бұл ретте әдіснама негізінен ғылыми әрекеттің логика-сына қатысты түсіндіріледі. Әдіснама – педагогика ғылымының жаса-лу зертханасы, сол әдіснама арқылы зерттеудің қазіргі талапқа сай екендігі көрсетіледі және ғылыми қызметкерлердің кәсіби деңгейі бағаланады.

Әдіснамалық негізде автордың дүниетанымдық және зерттеушілік тұжырымдамасы сипатталады, зерттеу құбылыстарын талдауға объективті, ғылыми тұрғыдан келуді ойластыралы, сонымен қатар, білім беру теориясы мен тәжірибесіне қажетті одан шығатын қорытынды мен ұсыныстар, алынған нәтижелердің ғылыми құндылығы да маңызды болмақ. Зерттеушілер зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздерін анықтау барысында педагогика әдіснамасы қорына, педагогикалық ойларға, тұжырымдамалар мен теорияларға сүйенеді, олардың зерттеу болжамы негізінде ғылыми теория құру мен педагогикалық

дәлелдерді ашу мен түсіндіру үшін қажетті және жеткілікті болып табылады.

Қазіргі уақытта педагогикалық зерттеулерге, білім беру ұйымдарындағы тәжірибелік–эксперименттік жұмысқа ерекше көңіл бөлінуде. Зерттеушіпедагогтің, педагогикалық ұжымның, эксперименттік алаңдардың ғылыми ізденісінің бағдарламалары мен әдістемелері жазылып даярлануда. Нақты мәселе бойынша зерттеу жұмысының тәжірибесі жинақталуда. Ғалымдардың іргелі еңбектерінде педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістемесі кеңінен берілген. Дегенмен, осы уақытқа дейін ғылыми-педагогикалық зерттеудің бағыттарын, тұжырымдамасын, әдістемесін анықтайтын ұғымдық-түсініктік-терминологиялық аппараты жеткілікті деңгейде жүйеленбеген Сондықтан да бүгінгі күні жас зерттеушілер де, тіпті тәжірибелі ғылыми қызметкерлер де зерттеудің ғылыми аппаратын тұтасымен, сондай-ақ, оның жеке бөліктерін құрастыруда қиналатыны байқалады. Әсіресе, зерттеудің әдіснамалық негіздерін анықтау мәселесіне келгенде ізденушілердің көпшілігі бұның құрамына не кіретінін іздестіріп, тек зерттеудің ғылыми аппаратын үлгілерден алып жазып қоюмен шектелетін жәйттер де кездеседі. Ғылыми-зерттеу практикасында зерттеушілер «осы әдіснамалық негізді біз жасаймыз» деген пікірде болады да, солай жазады да. Ал шын мәнінде, ізденуші зерттеудің әдіснамалық негізін тек анықтайды. Демек, әдіснамалық негізді әдебиеттен қарастырып, өз тақырыбының мәніне,

мазмұнына сай таңдап алады. Әдіснамалық негіздің құрылымына, біздің пайымдауымызша, педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негізінің алғашқы құрамдас бөлігі болып табылатын өз зерттеу пәнінің – философиялық заңдар, категориялар, ұстанымдар мен әдістерге қатысын ойластыру кіреді. Әдіснамалық негіздің келесі бөліктеріне педагогикадағы әдіснамалық тұғырлар, әдіснамалық ұстанымдар, зерттеудің тұжырымдамалық негізіне алынатын зерттеудің логикасы (зерттеудің ғылыми аппараты, зерттеудің түсініктік аппараты, зерттеудің өлшемдік аппараты) енеді. Әрине, зерттеудің әдіснамалық тұғырлары мен ұстанымдары зерттеудің ғылыми аппаратының құрамына да кіреді. Әдіснамалық тұғыр мен әдіснамалық ұстанымды бөліп көрсету себебіміз ізденушінің назарын ерекше аудару мақсатында болып отыр.

Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негіздері бағытындағы ізденістерде зерттеудің логикасы, зерттеу әдістері, нәтижелері, зерттеу сапасын бағалау мәселелері қарастырылып жүр. Ал енді әдіснамалық тұғырлар туралы білімдер жиынтығы әдіснамашы ғалымдардың еңбектерінде, түрлі ғылыми басылымдар, ғылыми-практикалық конференциялар, әдіснамалық семинарлар, интернет-конференциялар, пікірталастар, дөңгелек үстелдер, пікірталастар материалдарында көрініс тапқан.

Әдіснамалық тұғырлардың құрылымы мен мазмұны «Педагогика әдіснамасы» (2013 ж.) атты оқу құралында ашып көрсетілген. Зерттеудің әдіснамалық

негізін сызба түрінде жобаласақ, төмендегідей үлгі шығады

(8-сурет. Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негіздерінің құрамы).98-беттен суретті әкелу.

3.3.Педагогикалық зерттеудің әдістері. **Ғылыми-педаго-гикалық танымның эмпирикалық әдістері.** *Зерттеу әдісі* белгілі бір ғылыми міндетті, амалдар мен рәсім-тәртіптерді орындауға бағыт-талған зерттеу әрекетінің нормативті моделі арқылы түсіндіріледі. Неғұрлым ғылымдар әдістерге бай болса, соғұрлым ғалымдардың істері сәттірек болады. Ғылыми міндеттердің күрделілігі өскен сайын, зерттеу құралдарының өңделуіне алынған нәтижелердің дәрежесінің тәуелділігі арта түседі. Педагогика ғылымының әдістерінің сипаттама-сынан бұрын, нақты зерттеу міндеттерін шешуге арналған екі негізгі таңдау ұстанымдарын есепке алу қажет. Олардың біріншісі - ***зерттеу әдістерінің көптүрлілігіұстанымы***кез келген ғылыми мәселені ше-шуге бір емес, бірнеше әдіс қолданылатынын білдіреді. Екіншісі - ***алынған әдістің зерттелетін пәннің мәніне және алынатын нәти-жесіне сәйкестігі*** *ұстанымы.*

Педагогикалық зерттеулердің негізгі әдістеріне тоқталайық. Оларды ғалымдар ***эмпирикалық және теориялық*** деп бөліп қарастырады.

Эмпирикалық білім – зерттелетін пәннің нақты қасиеттері, фактілер, істің мән-жайы туралы білім. Бұл мәліметтер эмпирикалық деп аталатын танымның арнайы әдістерінің көмегімен алынады. Олардың қатарына байқау мен эксперимент енеді.***Байқау***– жаңа педа-гогикалық құбылыстарды мақсатты түрде қабылдап, оларды бұрынғы қоғамның даму кезеңдеріндегі мектептер мен педагогикалық ойлардың даму сатыларындағы ұқсас құбылыстармен салыстырып, олардың ара-ларындағы сабақтастықты, оқыту мен тәрбиелеу үдерісіндегі кемші-ліктер мен жетістіктерін саралап дәлелдейді. Байқау әдісі өте қара-пайым ұйымдастырылады.

Әңгімелесу – қосымша ақпарат алуда педагог ғалымдармен, бі-лім беру саласына еңбегі сіңген адамдармен алдын-ала күрделі мәсе-лелерге байланысты, сұрақ-жауап түрінде әңгімелесу арқылы тиісті жауаптар алынып, жүйеленеді. ***Сұхбат*** – бұл зерттеудің дербес және қосымша әдісі, байқаудың жетіспей жатқан және алған ақпараттардың толық болмау жағдайларында қолданылады. ***Сауалнама жүргізу*** – ма-териал жинауда

көпшілікке сауалнама сұрақтары таратылып, зерттел-ген мәселелер аумағында адамдардан жазбаша жауаптар алу үдерісі.

Эмпирикалық танымда байқаудан бөлек **экспериментті** қол-данады. Эксперименттің мақсаты, пәні, анықталған шарттары, құрал-дары, әдістері және т.б. нақты болғанда ғана толыққанды ұйымдас-тырылады. Педагогикалық эксперименттің мақсаты - заңдылықтарды орнату, фактілерді табу.

Педагогикалық эксперимент жүргізу күрделі және біршама еңбектенуді талап етеді. Көбінесе экспериментті дайындау оны өткізуден күрделі рәсім.

Педагогикалық зерттеудің эмпирикалық әдісіне сондай-ақ, сұ-рақ–жауап (сұхбат, тест); қызметтің нәтижесін зерттеу мен бағалау (тәуелсіз эксперт немесе құзырлы сот әдісі) және т. б. жатады. ***Педа-гогикалық консилиум әдісі.***Оқушылардың тәрбиелілігін белгілі бағ-дарлама арқылы және бірыңғай белгілер арқылы талқылау, тұлғаның ерекшеліктерін бағалау, қалыптасқан нышандардың мүмкін болатын ауытқулары себептерін табу немесе сонымен қатар басқалармен кемшілікті жеңу құралдарын бірге талқылауды қамтиды. ***Диагности-калық бақылау жұмыстары әдісі.*** Мұндай жұмыстар жазбаша немесе зертханалық-тәжірибелік сипатта болуы мүмкін.

Тестілеу зерттеу әдісі ретінде және оның түрлері. Тестілеу – бұл жеке тұлғалардың әр түрлі сипаттамаларын өлшеуге қолданыла-тын стандартты әдіс. Тестерді бұл мәселемен арнайы айналысатын кә-сіби психологтар мен педагогтар жасайды. Педагогикалық тестілеу – мақсатқа бағытталған зерттеу, қатал бақыланған жағдайда, арнаулы құрастырылған тапсырма түрінде беріліп, педагогикалық үдерісті объективті бағалауға көмектеседі. Көптеген педагогикалық тесттер белгілі талаптарға сай лайықты құрастырылып, компьютердің көмегі-мен тестілеудің нәтижесі шығарылды. Үлгерім тестісі, қарапайым бі-ліктілік тестісі, оқу-тәрбие деңгейін диагностикалау тестісі қолданы-лады. Қазіргі уақытта психометриялық тесттердің ішінен *жобалау тестері* кеңінен таралған. Олар адамның әрдайым өзі болған жағдайларда түрленетін /қабылдау мен ұсынуда/ алғы шарттарға не-гізделген. Бұл тесттер өзінің сипаттаушылық түсінігін беру, өмірде жоқ жануарларды салу, аяқталмаған сөйлемді жалғастыру қажеттігі бар формада болуы мүмкін, кейде суреттегі сюжетке өз түсінігін бе-руді ұсынады. Мысалы: белгісіз формадағы сия дақтары /Роршах тесті/.

Іс-құжаттарды талдау және зерттеу әдісі. *Іс-құжаттарды талдау және зерттеу* зерттелетін үдерістер мен құбылыстар туралы нақты материалдар жинау үшін қажет. Мысалы баланың жұмыстары оның тек білімін, қызығушылығын білдіріп қана қоймай, тәрбиеші жайлы психологиялық, педагогикалық ақпарат алуына мүмкіндік береді. Мысалы, сурет, мүсін-деу, қол еңбегі, тіл дамыту, бақылау жұмыстарының нәтижелерін тал-дау баланың психикалық үдерісінің даму ерекшелегін,

білімін, білік-тілігін, дағдысын және құзыреттілігінің даму деңгейі туралы қорытын-ды шығаруға болады.

Балалармен танысу барысында көбіне, сауалнамаларға қараған-да, олардың ойынға, еңбекке, сабақ түрлеріне және бос уақытындағы әуесіне, өмірдің басқа да аспектілеріне қатынасын көрсетуге қабілетті шығармалар жиі қолданылады. Мысалы, мектепке дейінгі балалар-дың салған суретін талдау жолымен тек танымдық қызығушылықтар-дың болуын ғана емес, сонымен қатар, эмоциясын, сенсорлық және эстетикалық қабілеттерін, сөздік қорын, бейнелі, логикалық ойлауы туралы ұсыныс жасау қажет.

Педагогикалық тәжірибелерді зерттеу және жинақтау әдісі. *Педагогикалық тәжірибелерді зерттеу және жинақтау* зерттеу жұ-мысына құнды материалдар береді. Зерттеу нысаны ретінде *жаппай тәжірибені* алуға болады. Ол жетекші бағыттарды белгілеуге әсерін тигізеді. *Жағымсыз тәжірибе* қателер мен кемшіліктерді белгілеуге ықпал етеді. *Алдыңғы қатарлы тәжірибе* мұғалімдердің жаңашыл-дығын анықтауға және қорытындылауға себеп болады.

Ғылыми-педагогикалық танымның теориялық әдістері. Ғы-лыми әдіс – ғалымдардың зерттеу жұмысында пайдаланатын категориялардың, құндылықтардың, реттеуші ұстанымдардың, білім беру модельдерінің, әрекет үлгілерінің және т.б. жүйесі. Ғылыми әдіс – ғалымның назарын аударған шынайы болмысты зерттеудің құралы.

*Педагогикалық зерттеудің теориялық әдістері***.** Нақты педагогикалық үдерістердің талдауынан шыға-ды да, олардың даму көздерінің нәтижелі жұмыс жасауын қамтамасыз ететін себептерді анықтайды. Оларға, ең алдымен, ***үлгілеу, идеалды нысандарды құру*** жатады.*Үлгілеу әдісінің* ерекше маңыздылығының нәтижесінде, нақты кез-келген зерттеуде қолда-нылады.

3.4.Ғылыми зерттеу бағдарламасы мен технологиясы.Ғылы-ми-педагогикалық зерттеу – жаңа педагогикалық білімді қалыптасты-ратын танымдық әрекет түрі, оқыту, тәрбиелеу және дамудың объек-тивті заңдылықтарын ашуға бағытталған үдеріс.Ғылыми-зерттеу- таным іс-әрекетінің бір түрі және жаңа ғылыми білім жасау үдерісі. Ол объективтілігі, дәлелділігі, нақтылығымен сипаталады.

Ғылыми-педагогикалық зерттеудің деңгейлері:

1) эмпирикалық (практикалық) зерттеуде мұнда жаңа ғылыми фактілер анықталып эмпирикалық заңдылықтар тұжырымдалады. Жинау, таң-дау, сәйкестендіру, талдау және жалпылау арқылы практикалық зерт-теуден алынған педагогикалық фактілер сандық, сапалық өңдеуден өтеді.

2) теориялық зерттеуде негізгі, жалпы педагогикалық заңдылықтар ашы-лады, бұрын зерттелген ашылған фактілерді анықтап, болашақтағы фак-тілерді, жағдайларды алдын ала болжай және көре білуге мүмкіндік туады.

3) әдіснамалық: эмпирикалық және теориялық зерттеу нәтиже-сінде педагогикалық құбылыстың жалпы ұстанымдары, әдістері мен теориясы құрылады. Зерттеудің бұл деңгейі іргелі деп аталады.

Ғылыми зерттеудің компоненттері және зерттеу логикасы.

Ғылыми зерттеудің негізгі компоненттері: зерттеудің өзекті мәселесі, тақырыбы, объектісі, пәні, мақсаты, болжамы, міндеттері.

Зерттеудің өзектілігі, көкейкестілігі – жауабын іздейтін ғы-лымдағы сұрақ немесе зерттеліп отырған құбылыстың белгісіз жағын анықтау.

Зерттеу тақырыбы: зерттеу мәселесі қырларының анық, қысқа берілуі. Тақырып сол қоғамның объективті талаптарына, сұраныста-рына жауап бере алатындай болуы керек.

Зерттеу нысаны – іздену аймағы. Мұндай нысандарға педаго-гикалық жүйе, құбылыс, үдеріс (тәрбиелеу, білім беру, даму, жеке тұлғаны қалыптастыру, ұжым) жатады.

Зерттеу пәні – нысанды зерттеу қыры, зерттеліп отырған құбылыстың таралу үдерісі, элементі, байланысы, қатынастарының жиынтығы.

Зерттеудің мақсаты: зерттеліп отырған мәселенің себеп-салдар байланыстарын және заңдылықтарын айқындау, теориясы мен әдістемесін ұсыну.

Зерттеудің болжамы: педагогика ғылымындағы өзекті мәсе-ленің теориялық және практикалық жағын талдау негізіндегі шешімін алдын ала болжау. Зерттеу болжамы егер..., онда..., өйткені... деген ұғымдармен байланысып құрылады. Ғылыми зерттеу аппараты дұрыс құрылмаған жағдайда, оң дұрыс ғылыми дәлелді нәтиже алынбайды.

Зерттеу міндеттері: зерттеу мақсатының бөлшектенуі, зерт-теу, анықтау, айқындау, қорытындылау, нақтылау, ұсыну, тәжірибелік жұмыста тексеру тұрғысында құрылады.

Педагогикалық зерттеуді ұйымдастыру. Ұжымдық ғылыми зерттеуді ұйымдастыру жұмысы педагогикалық әдебиеттерде басқару-шылық, психологиялық және әлеуметтік қырларынан қарастырылған.

Ұжымдық ғылыми жұмысты ұйымдастыру үшін жетекші керек. Зерттеуді басқарушының алдында күрделі міндеттер тұрады.

1. Ең алдымен ол өзі ғылыми зерттеудің әдіснамасын меңгеруі және өзіндік зерттеу тәжірибесіне, сонымен қатар белігілі бір ғылыми беделге ие болуы;
2. Өз еркімен зерттеушілер ұжымын қалыптастыруы, оларды ғылыми зерттеуді жүргізу әдіснамасына үйрету;
3. Осы кезеңде қажетті ғылыми зерттеудің бүкіл кешенін жос-парлау. Ұжымның әрбір ғылыми қызметкерінің зерттеуін жоспар-лауға, ұйымдастыруға көмектесу, барлық жоспарлардың орындалуына бақылауды қамтамасыздандыру, алынған нәтижені жинақтау.
4. Зерттеу тұжырымдарын жариялау жұмысын жоспарлау және ұйымдастыру, алынған нәтижелерді практикаға ендіру.

3.5.Нақты педагогикалық зерттеуді ұйымдастыру және жүргізу әдістемесі. Қазіргі уақытта білімнің түрлерінің көптігі ғы-лымның да, жеке

тұлғаның да үздіксіз дамуының кепілдігі болып та-былады, себебі олардың мәнінің бекітілуі немесе терістелуі арқылы ғылыми нәтижелерді өндіру үдерісінде және оларды бағалау мен қайта бағалауда рефлексия жүріп жатады. Ғылымның мәдени мәні зерттеу-шілік ізденістің этикалық және құндылық толыққандылығын, ғылыми жаңалықтың салдары үшін әлеуметтік жауапкершілік, ғалымның адам-гершілік көзқарасын, ғылыми ұжымда жоғары адамгершілік ахуалды талап етеді.

Педагогикалық ізденістер нәтижесі білім беруді дамыту жоспа-рын жасақтауға пайдаланылатын, ақыл-ой және руханият қоғамының қалыптасуын қамтамасыз ететін әлеуметтік қызметін атқаруға мін-детті.

Ғылыми дидактикалық жұмыстың табысты болуы үшін зерт-теушіге постклассикалық емес әлемнің ғылыми бейнесін сезіну өте маңызды. Ол бірден талдаудың үш аймағын уақыт жағынан дәл сәйкес келтіреді: а) тарихи; ә) сыни-рефлексивті; б) теориялық. Бұл дидак-тикалық ақиқатты зерделеу және ұсыныстарды жасақтау кезінде ғылыми және ғылымнан тыс факторлардың өзара қарым-қатынасын, синергетикалық көзқарасын, жаңа ғылыми-педагогикалық парадигма-ны негізге алуға мүмкіндік жасайды. Ғылымның мұраты мен нор-малары ол үшін реттеуші ұстаным ретінде қызмет етеді. Олар мақсат, зерттеу әрекетінің логикасын анықтайды және нақты-тарихи сипатта болады.

Ғылыми зерттеудің белгілі бір кезеңге сәйкес мойындалған идеалдары мен нормалары ғалымдардың байланыстарына, ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізуде және оларды рәсімдеуде өзіндік із қалдырды.

3.6.Педагогтің зерттеушілік әрекеті және зерттеушілік мәде-ниеті. Педагогтің зерттеу әрекетіне даярлығын қалыптастыруда ғылы-ми-зерттеу жұмысының маңызы ерекше. XX ғасырдың екінші жарты-сында педагогикалық білім берудің жалпы теориясы көлемінде педа-гогтің ғылыми-зерттеу жұмысына даярлау көкейкесті мәселеге айнал-ды.«Ғылыми-зерттеу жұмысы», «іс-әрекет шығармашылығы», «жа-ңашылдық» ұғымдары бір-бірімен тікелей байланысты: іс-әрекет шы-ғармашылығы арқылы ғылыми-зерттеу жұмысы туындайды, ал жүйелі жүргізілген кез келген ғылыми-зерттеу жұмысы нәтижесінде «ғылыми болжам» туындап, жаңалық ашуға жол ашылады, яғни мұғалімнің ин-новациялық даярлығын қалыптастыру мүмкіндігі кеңейеді. Филосо-фиялық әдебиеттерде кез келген іс-әрекеттің инвариантты циклі төмендегідей жалпынама нобайда беріледі: мақсат – құрал – нәтиже.

Мұғалімдерді ғылыми-зерттеу жұмысына даярлау жоғары оқу орны қабырғасынан бастау алуға тиіс. Қазіргі кезеңде жалпы қоғам талабына сәйкес, педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ мұғалімдердің ғылыми-зерттеу жұмысын жаңа бағытта жүргізу қолға алынуда. Жалпы мұғалімнің зерттеу іс-әрекеті төмендегідей логикалық байланыста құрылады: *рефлексия – ғылыми зерттеу – практика – рефлексия.*

Бұл зерттеудің ерекшілігі сол, мұғалім жәй әдіскер-сарапшы рө-лінен, яғни өзіне дейін белгілі әдіс-тәсілдерді өз тәжірибесін пайда-ланып қана қоймай, сонымен бірге өз оқушыларының дербес ерек-шеліктерін ескере отырып, оқу тапсырмаларын өзі құрастыруы, мұға-лім – жобалаушы – үйлестірушіге айналады. Мұғалім өз іс-тәжірибесін зерделей, ұдайы өзгерістер енгізе отырып, шығармашылықпен жұмыс істеу барысында өз іс-тәжірибесін, өз іс-әрекетін жаңаша түрлендіріп, жаңаға бет бұрады, мұғалімнің жаңаны үйренсем, меңгерсем, қолдан-сам деген қажеттілігі артып, инновациялық даярлығын қалыптасты-рады.

Білім берудің жаңа парадигмасының пайда болуы мәдени-өр-кениеттің дамуының негізгі көрінісі болып табылады. Бұл парадиг-маны практикада жүзеге асыру үшін педагогтің кәсіби-зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру қажет. Бұл ретте, әлемдік бәсекеге кабілетті білім беруді жүзеге асыратын парадигманың қоғамды дамытудағы үлесі, жалпы орта білім беретін және жоғары мектептердегі иннова-циялық реформаларды жүзеге асыру, білім беру саласындағы түбегей-лі өзгерістер, оқу-тәрбие үдерісінде ақпараттық, коммуникациялық технологияларды кеңінен пайдалану және т.б. басшылыққа алынады.

Педагогтің зерттеушілік әлеуетін қалыптастыру білім мен ғылым беру тео-риясын түсінуге мүмкіндік беретін философиялық және білім беру практикасында өзінің идеясын жүзеге асыруға көмектесетін практика-лық бағыттылығы бар әдіснамалық білімдер жиынтығын құрайды. Философиялық білімнің құрылымын әдіснама, гносеология, диалекти-калық логика, әлеуметтік философия және ғылым философиясы анық-тайды. Зерттеудің философиялық-әдіснамалық негіздеріне философия-ның категориялары, заңдары, ұстанымдары, *таным және ғылыми таным теориясының* іргелі қағидалары алынады.

Педагогтің зерттеу мәдениетінің мазмұнына практик-мұғалім-дердің ғылыми зерттеу әрекетінің аппаратын меңгеру, зерттеудің мақ-сатын анықтау, ұстанымдарды таңдау, әдістерді негіздеу дағдылары және әдіснамалық рефлексия енеді. Педагогтің әдіснамалық дайын-дығы теориялық пайымдау мен практикалық әрекетті талап етеді. Әдіснамалық дайындығының мазмұны жоғары кәсібилік, ойлаудың икемділігі, әдіснамалық рефлексия, ғылыми негіздеуге қабілеттілік, тұжырымдамаларды сын көзбен қарай отырып, шығармашылықпен қолдана білу, танымның формалары мен әдістері, басқару-құрастыру, кәсіби әрекет жағдайында өзгерістерге бағдарлап отыратын білімді меңгеруден тұрады.

Педагогтің зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру әдіснамалық, теориялық және ғылыми-әдістемелік білімдер жүйесіне негізделген, жалпыдан, яғни кәсіби білім берудің әдіснамалық білімдерінен жекеге, яғни оқытудың жалпы әдістемесі-орта және жоғары педагогикалық білім беру дидактикасына бағытталған логикамен анықталатын білім беру үдерісі, білім беру практикасы болып табылады.

И, 105- бетке, оқулықтан, 286-288 беттерден

Қазіргі уақытта педагогиканың әдіснамасы, сондай-ақ, білім беру әдіснамасы туралы да көп айтылып жүр. Бұндай болжамның негізіне білім беру саласының теоретиктері де, практиктері де оның негіздеріне, құндылықтарына, мәндеріне, әдіснамалық мәселелеріне, қазіргі білім берудегі инновациялық өзгерістерге терең талдау жасауда.

Осы тұрғыда педагогика ғылыми-зерттеу және білім беру практикасында өз орнын нығайта түсуде. Осындай тұжырымдарға сүйене отырып, педагогтің зерттеу мәдениетінің моделін тұжырымдамалық деңгейде ұсынамыз. Бұл ретте педагогикадағы модельдеу саласындағы жетістіктер басшылыққа алынды. Модельдеу табиғи немесе жасанды жүйелер арқылы жанама таным жүргізу әдісіне айналып отыр.

(15-сурет. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің ғылыми негіздері).

Сонымен, педагогтің зерттеушілік мәдениетінің инварианттық құрамдас бөліктері: тұтас педагагогикалық үдерістің теориясы мен технологиясын жүзеге асыруға даярлық; ғылыми-

зерттеу жұмысына даярлық; педагогикалық рефлексия мен өзін-өзі рефлексиялауға даярлық.

Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің вариативті бөліктеріне: білім беру ұйымдарындағы ғылыми-әдістемелік жұмысқа даярлық; озат педагогикалық тәжірибені зерделеуге, жинақтауға және пайдалануға даярлық; білім беру практикасына педагогика ғылыми жетістіктерін ендіруге даярлық; педагогика ғылымы мен білім беру практикасының өзара әрекеттесуіне даярлық; инновациялық-дидактикалық әрекетке даярлық; ғылыми-зерттеу әрекетіне даярлық. Аталмыш даярлықтың түрлері 1950-2010 жылдары жан-жақты зерттеліп, соның нәтижесінде ұтымды тәжірибе, жаңашыл тәжірибе, инновациялық және ғылыми тәжірибе жинақталды. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің ең жоғары деңгейі кәсіби-зерттеушілік әрекетті меңгеру. Бұл модельдегі әрбір құрамдас бөліктерінің өзіне тән рөлі бар.

15-сурет. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің ғылыми негіздері

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Зерттеу университеттерінің ғылымды дамыту тетіктеріне сипаттама беріңіз.

2. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің құрамдас бөліктерін өзара байланысын негіздеңіз.

3. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің инвариантық құрамдас бөліктерін сипаттаңыз.

4. Педагогтің зерттеушілік мәдениетінің вариативтік құрамдас бөліктерін сипаттаңыз.

Зерттеушілік мәдениет – педагогикалық құндылықтар мен білім беру технологияларын меңгеруге, үйретуге, жасауға қажетті сапа; педагогке педагогикалық фактілерді, құбылыстарды, нәтижелерді, заңдарды, теорияларды пайымдауға, болжам жасауға және оның негізінде инновациялық-дидактикалық әрекеттің өз жүйесін құруға мүмкіндік беретін сапасы, дамушы шынайы болмыспен өзара әрекеттесуде қалыптасқан қабілет.

Өзін - өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Педагогика ғылымының әдіснамасы дегенді қалай түсінесіз?
2. Педагогика ғылымының әдіснамасының деңгейлеріне тоқталыңыз.
3. Философиялық заңдар, заңдылықтарға тоқталыңыз.
4. Педагогикалық теориялардың мәнін ашыңыз.
5. Педагогика әдіснамасының даму тарихы.

4-тақырып. ЖЕКЕ ТҰЛҒА ТӘРБИЕСІНІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

4.1. Тәрбие философиясы.Шығыстың ғұлама ойшылы әл-Фараби «Адамға ең бірінші тәрбие беру керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне және қоғамға үлкен апат әкеледі»,- деген тұжырымы қоғам алдына үлкен жауап-кершілікті мақсат етіп қояды. XXI ғасырдың сұранысы әлемдік білім көшіне ілесе алатын, құзыретті тұлғаны қалыптастыруға бағытталған.

Тәрбие философиясы тұлғаның өздігінен дамуын мәдениет-тендіру мен әлеуметтендіруді біртұтас тұрғыда қарастырады. Адамның даралық қасиеті оның құндылық сипатын көрсетеді. Сол даралық си-паты өзгелердің назарына ілініп, төңірегіндегі адамдар сол қасиеттері үшін оны құрметтейді. Баланың мінезін қалыптастыру үшін ата-ана мен мұғалім оның жалпы дамуымен қатар, ішкі жан дүниесіне де күшті ықпал етуі тиіс. *Адамның жеке тұлғалық қасиетінің жетілуі* оның өзін-өзі құрметтеуіне, өмірде табысқа жетуіне тәрбиелейді.

Адамды педагогикалық тұрғыдан табиғи, әлеуметтік, тарихи, белсенді мүше ретінде түсінуде педагогиканың негізгі категориялары тәрбие, білім, оқыту, құзыреттілік және т.б. негізгі орын алады. Тәр-биенің педагогиканың категориялары қатарындағы орны - тәрбиенің тарихилығының айқындалуы, мақсаты, міндетіне, әдіс - тәсілдеріне сәйкес мазмұнын жүйелі құра білу, бірізді, сабақтастықта ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан рухани мәдени дәстүрлер тәрбие үдерісіне жаңа-шыл көзқарастармен енгізе отырып, тұлға бойындағы ізгілік қасиет-терді оның іс – әрекеті, қарым - қатынас, мінез – құлқында көрініс табуына бағытталады. Қазіргі таңда тәрбиенің әдіснамалық негіздері тәрбие парадигмасына қоғамның дамуына байланысты өзгеріп отыра-тын жаңашыл әдіс тәсілдерді, ұстанымдарды, тұғырларды қажет ететін зерттеу әрекеттерін қалыптастыру мүддесін негізге алады.

Адамның дамуындағы және оның тұлға ретінде қалыптасуын-дағы биологиялық, әлеуметтік арақатынас тұжырымдамасы қалып-тасты.

Жеке тұлға *біртұтас құрылым*. Сондықтанда оны бойындағы барлық сапаларымен кешенді түрде қарастыру керек. Тұлғаның *ішкі көзқарасы* тұлғаның мінез-құлық әрекетінде ашылады. Әдетте адам қалай тәрбиеленген болса, солай әрекет етеді. Сонымен бірге педагог *тәрбиеленушілік ситуация туғызу әдісі* сияқты мінез-құлықты айқын-даудың диагностикалық тиімді тәсілін де қолданады. Ол екі міндетті бірлікте шешуге мүмкіндік

береді:талап ететін сапалардың даму дең-гейін диагностикалау және осы сапаларды тәрбиелеу.

Тәрбиелеуші жағдаят – табиғи немесе тәрбиеленуші әрекет ету-ге және өзінің әрекеттерінде өз бойындағы белгілі бір сапалардың қалыптасу деңгейін көрсетуге мәжбүр болуға әдейі жасаған жағдай.

Соңғы жылдары педагогикада проблемалық тәрбиелеуші жағдаяттарды жасауға көңіл бөлуде. Осылайша балалар алға қойылған мәселені шешуге мәжбүр, ал тәрбиеші бұл кезеңде ұжымның және оның әрбір мүшесінің қандай жағдайда болатынын айқындап, нә-тижесінде тәрбиелік үрдісті дұрыс құратын болады.

Тәрбиелік баға негізіне оның жекелеген сапалары емес, тұл-ғаның жалпы адамгершілік бағыттылығы жатқызылуы керектігін әр-қашан есте сақтаған жөн.

Мұғалім мен оқушылар арасындағы бірлескен іс-әрекет қарым-қатынас құралы ретінде. Мектептегі педагогтар мен оқушылар ара-сындағы өзара қарым-қатынас бүкіл қоғамдық, саяси, құқықтық, мо-ральдық қатынастарды қамтып, педагогтың басшылығымен бағыты айқындалып, шешімін тауып отырады. Мектептегі педагогтар мен оқу-шылар арасындағы қалыпты қарым-қатынас ізгілікті немесе басқа сөз-бен айтар болсақ, педагогикалық мақсатты қатынастар болып аталады. Мұндай қарым-қатынастың орнығуы тәрбиеліктің нәтижесін көрсете-ді, ол оқушылардың педагогтың беделін, құқын, тәжірибесін құрмет-теп, мүмкіндігінше сондай педагогқа ұқсауға еліктейді.

Мұғалім оқыту үдерісінде, оқу бағдарламаларын іске асыру бары-сында оқушылармен өзара қатынастарын нығайтады. Онда оқушы-лардың оқу әрекетіне, еңбекке оқушылармен саналы қарым-қатынасын қа-лыптастыру көзделеді. Мұғалім оқушылардың өзіндік қызметі мен белсенділігін арттырып, олардың әлеуметтік тәжірибесін ізгілік негі-зінде дамытады. Оқушының *өзіндік өмірлік ұстанымы қалыптаспай*, кез келген күрделі жағдайда, адамгершілікке негізделген шешім қа-былдай алмайды. Педагог осы жағдайды педагогикалық үдерісті бас-қару ісінде ескеруі тиіс.

4.2.Тұлға - тәрбиенің, өзіндік дамудың объектісі және субъектісі.Жеке тұлға өзінің қалыптасу барысында өзіндік дамуының обьектісі ғана емес, сонымен қатар субьектісі екенін ескеру керек. Сана мен іс-әрекеттің тұтастығы материалистік диалектика мен психо-логияның ең маңызды заңдылығы болып табылады. Субъектінің әре-кеті – жеке тұлға дамуының факторы.

Белсенділік адамның табиғи қасиеттерінің бірі болып табылады. Психологияда белсенділікті іс-әрекет деп атайды. Жеке тұлғаның белсенділігі оның қажеттіліктерінен (материалдық, рухани, қоғамдық) туады. Сыртқы орта мен тәрбие жеке тұлғаның дамуының сыртқы факторына жатады. Ішкі факторға бейімділік пен әуестік, адамның сезімдері мен күйзелістері және сыртқы ортаның ықпалынан пайда болатын қажеттіліктер

жатады. Жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуы осы екі фактормен тығыз байланысты.

Оқушының белсенділігі іс-әрекеттің алуан түрінде көрінеді. Өмірдегі қарым-қатынас, таным, өзін-өзі жетілдіру, айналаны өзгерту және түрлі белсенділіктері дамиды. Қарым-қатынас бала белсенділі-гінің ең алғашқы белгісі. Ол түрлі қатынасқа түсу арқылы өзінің ең маңызды жақтарын дамытады. Бала өскен сайын оның танымдық белсенділігі тереңдей түседі. "Бұл не? Бұл кім? Қалай аталады?" – де-ген сұрақтарға жауап іздей бастайды. Мектептегі оқыту баланың таным белсенділігінің қалыптасуы мен тереңдеуіне мүмкіндік жасай-ды, сыныптан сыныпқа көшкен сайын өз бетінше білімді игеруге, оларды практикалық әрекетте пайдалану қабілетіне ие болады. Адам-ның әлеуметтік белсенділігі өзін қоршаған ортаға ықпал етеді, бол-мысты өзгертуге, қайта құруға бағытталады.

Тұлғаның дамуын зерттеу философия, педагогика, психология, әлеуметтану, медицина, мәдениеттану, этика, физиология т.б. ғылымдары кіріктіре жүргізеді. Адамның дамуы және оның тұлға ретінде қалып-тасуы биологиялық, әлеуметтік және биоәлеуметтік тұрғыдан қарасты-рылады:

- биологиялық бағыт - адам табиғаттың бір бөлшегі, оның іс-әрекеттері мен мінез-құлқы көбінесе табиғи қажеттіліктерге негіз-деледі;
- әлеуметтік бағыт - адам биологиялық тіршілік иесі ретінде әлеуметтік топтардың қарым-қатынас ықпалынан әлеуметтенеді, қоғам-дық ортаға бейімделеді;
- биоәлеуметтік бағыт - жүре пайда болатын қасиеттерге негізделеді.

Жеке тұлғаның белсенділігінің бағыттары оқушының әр-алуан іс-әрекеттерінде көрініс табады. Олар: білім алу - танымдық, еңбек, қоғамдық пайдалы жұмыстар, ойын, эстетикалық, спорттық-сауық-тыру әрекеттері. Жеке тұлғаның мүмкіндіктерінің ашылуына барынша көмектесуге мүмкіндік туғызатын қызмет - әрекетті ұйымдастырудың әдіс-тәсілдерімен қаруландыру – баланың дамуын қамтамасыз ететін тәрбиенің басты құралы. Кез келген тәрбиелік міндет белсенділікті арттыру арқылы шешіледі.

«Тұлға», «адам», «индивид», «даралық» ұғымдары және олар-дың арақатынасына тоқталатын болсақ, тұлға – іс-әрекеттің және өзіндік дамудың субъектісі, индивид көп адамдардың бірі, биологиялық тіршілік иесі ретінде қарастырылады.

Тұлға ол субъект, объект те бола алады. Себебі, субъект тұр-ғысынан алатын болсақ тұлға саналы іс-әрекет ете алатын қабілетті тұлға болып табылады. Әлеуметтік ортада тұлға объекті ретінде білім, тәрбие ала отырып, әлеуметтенеді.

Тәрбиенің екі жақты сипаты болады: тәрбиешіден тәрбиеле-нушіге дейінгі тікелей байланыс - міндетті саналатын әрекет. Тәрбие-шінің қолында кері байланыстан алынатын мәлімет неғұрлым көп болса, тәрбиелік ықпал соғұрлым мақсаттылықпен іске асырылады. Бұл заңдылық мұғалім мен

оқушының өзара әрекетінің және тәрбие нәтижелерінің арасындағы байланыстың болуын қарастырады.

Жеке тұлға – адамның анатомиялық-физиологиялық пісіп-же-тілуі, оның жүйке және психикалық жүйесінің жетілуі, сонымен бірге танымдық және шығармашылық іс-әрекетті, дүниетанымдық, қоғам-дық-саяси көзқарастарды, наным-сенімдерді байытудағы сандық және сапалық өзгерістердің өзара байланысу үдерісі.

«Жеке адам», «жеке тұлға» түсініктерінің сипаттамасы «дара-лық» түсінігімен толықтырылады. *Даралық* түсінігі бір адамды екін-шісінен айырып, оған өзіндік қайталанбас сән беретін жалпылық және жалқылық қасиеттерді білдіреді. Даралық бір адамның екіншісіне ұқ-самайтын өзіндік ерекшелігі мен өзгешелігін сипаттайды. Даралық, әдетте, мінез бен темпераменттің айрықша бітістері, шығармашылық іс-әрекет және қабілетінің ерекшеліктерінің өзіндік көріністерімен бөлектенеді.

Жеке тұлға даралығы – индивид тұлғасының және психолог-гиялық өзіндік ерекшелігі, қайталанбастығы, оның темпераментінен, мінез-құлықтарынан, интеллектуалдығынан, қабілеттерінен көрініс береді.

Жеке тұлғаның әлеуметтенуі В.А.Соковиннің көрсеткеніндей, үш деңгейде жүзеге асады:

1) қоғамның жалпы индивидке ықпалы, қоғам өз байлығын және әлеуметтік құндылықтарын, арман-мұратын, мақсатын қарым-қатынас арқылы – оның «әлеуметтік ұйымдастырылған құрылымы» арқылы;

2) жалпы қарым-қатынас үдерісінде жеке тұлғаға ықпал ету жалпы ақпарат құралдары арқылы ;

3) жеке топ ішінде қоғамға ықпал ету қарым-қатынасы арқылы;

Кіші топта қарым-қатынас әрбір индивидтің шығармашылық өсуіне қосымша мүмкіндіктер жасайды. Мысалы, өз идеяларын, көз-қарастарын әсерлерін тексеруге; өзін-өзі түсінуге, өз жетістіктерін бағалауға және қателіктерін түсінуге көмектеседі.

Қазіргі таңда тәрбиенің негізі басты бағыты – тұлғаны қалып-тастыру. Тұлғаны қалыптастыру-үздіксіз жүргізілетін педагогика-лық үдеріс. Адам кәсіби мамандық иесі, оған дайындық барысында, мамандыққа сай білімін жалғастырғанда бірге жүреді. Тұлға дегені-мізге философиялық, педагогикалық, психологиялық ғылымы тұрғы-сынан жан-жақты зерттеу жүргізіліп, әр қырынан өздерінің анықта-малық тұжырымын береді. Тұлға – ерік-жігерінің іске асуы, өз ойын еркін іске асырудың дайындығы және оның іске асуының нәтижесі. Ерік-жігертетігідегеніміз- адамның өзіне тән жеке бас қасиет-терін іске асыруы.Тұлға дегеніміз – сезімнің, әсердің ішкі күшінің - сүйіністің бойға жинақтаған көрінісі.

Шынайы патриот тұлға – жалпы адамзаттық құндылықтардың негізін салушы және таратушы (С.Л.Рубинштейн).

Жан-жақты мәдениетті тұлға деп өз мәдениетіне де, өзге мәде-ниетке де тәнті адам деп танимыз. Төл мәдениетті терең білу оған басқа

мәдениеттерге қызығушылыққа іргетас қаласа, көп мәдениетті білу өз мәдениетін мақтан тұтуға негіз салады.

4.3. Тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалыптастыру», «әлеуметтендіру» ұғымдары және олардың арақатынасы.Педа-гогика ғылымындатұлғаны тәрбиелеу, білім беру, оқыту, дамыту, қалыптастыру, әлеуметтендіру, табыстылық, тұлғаның құзыреттілігі т.б. негізгі категориялары мен ұғымдары болып табылатыны белгілі.

Тәрбие үдерісінде тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалып-тастыру», «әлеуметтендіру» бір-бірімен тығыз байланыста дамиды. Дамудегеніміз, ең алдымен адам ағзасындағы физиологиялық және психологиялық сапалық өзгерістер. Бұл өзгерістер белгілі бір әлеу-меттік ортада болады. Адам биологиялық жанды зат ретінде дүниеге келеді де, ол даму үрдісінде әлеуметтік қызметтерді (өмірге, адам-дарға, еңбекке, тұтастай қоғамға қатысты, т.б.) атқару арқылы ғана тұлға болып қалыптасады. *Тәрбие*-әлеуметтік көзқарас тұрғысынан қарағанда, қоғам бақылайтын және түзету енгізетін, жастарды мемле-кеттік және қоғамдық құрылымдар арқылы басқарып бағыттайтын, қоғамның қазіргі және болашақ өміріне қатысуға мақсаттылықпен даярлау ісі.

Тәрбие туралы түсінікке баланың жеке басының қалыптасуы мен дербес ерекшеліктерін ескерумен іске асырылатын толыққанды және толық құқылы тұлға тәрбиелеуге болады деп тануды талап ететін және педагогикалық үдерістің субъектісі ретінде тұлғаның қоғамдағы жаңа ұстанымы орнығады.

Тұлғаның қалыптасуы ұғымына баланың қоғамда өздігінен өмір сүруге қабілеттілігі, өз тағдырына өзі үкім ете білуі және өзінің қарым-қатынасын түсіне білу қабілетін меңгерген, сонымен бірге құндылық атаулыны тұрақты таңдай алу сияқты дамудың шартты түрдегі жетіс-тіктері жатады. *Тұлғаның қалыптасуы* – тұлғаның шындықпен өзара әрекеті барысындағы өзгеріске түсу үдерісі және оның дене құрылысы мен әлеуметтік-психологиялық жаңаруындағы өзгерістердің пайда болуы.

Оқушы тұлғасының дамуы мен қалыптасуында тәрбие ортадан дамуына қажетті материалды іріктейді; жағымсыз ықпалдардан шығу жолдарын іздестіреді; оқушының мүмкіншілігін анықтайды, ашады, табиғи нышандарының дамуына жағдай жасайды.

Тұлғаның дамуы мен тәрбиесі көптеген идеяларға негізделеді: адамды қабілетіне және дарындылығына сүйеніп, жан-жақты дамыту; ересек адамдар мен балалардың бірлесу іс-әрекеттерінің ынтымақ-тастығы, мұғалім мен балалар еңбегінің бірлестігі, мұғалімнің балаға ерекше көңіл аударуы, ата-аналармен мен мұғаліммен ынтымақтас-тық, өзін-өзі құрметтеу идеясы , өзін-өзі тәрбиелеу т.б.

Тәрбиеадамның ішкі жан дүниесіне ұнамды қозғау салып, өзіндік өңдеу белсенділігін арттыра алса ғана, адам өз дамуындағы қызметін орындай алғаны.

Қалыптасу түсінігіне келетін болсақ, ол жеке адам дамуының нәтижесі ретінде оның кемелденуін және тұрақты сапалар мен қа-сиеттерді иемденуін білдіреді.

Балада табиғаттан, тумысынан жалпы адамдарға тән сөйлеу мәдениеті және жеке өз басына байланысты әртүрлі нышандар қоры, табиғи қасиеттері жеке адамның өзіндік мүмкіншіліктерін құрайды, солар арқылы түрлі қабілеттіліктердің қалыптасуы басталады.

Табиғи мүмкіншіліктер адамның *әлеуметтік* өмір әрекеттерінің барысында дамиды. Адамның өмір сүру ортасы болмаған жағдайда табиғи нышандардың, қабілеттіліктер мен бейімділіктердің де күші жойылады.

Жеке адамның қалыптасуында өзін-өзі тәрбиелеудің маңызы зор, ол – адамның саналы түрде, белгілі бір мақсат көздеп өзінің бойына қалыптастыратын қасиет, мінез-құлық, дағдысына бағытталған жұмыс. Егер тәрбие жеткіліксіз, әлсіз болса, баланың қалыптасуына кері әсер етеді.

Жеке тұлға дамуы мен қалыптасуында ықпал жасаушы әсерлер екі топқа бөлінеді: *ішкі* және *сыртқы.* Қоршаған орта, тәрбие – сыртқы әсерлер. Сыртқы әсерлерінен пайда болатын сезімдер мен толғаныс-тардың жиынтығы – ішкі әсерлерге жатады. Жеке тұлғаның дамуы мен қалыптасуы – осы екі фактордың байланысынан пайда болады.

Тұлғаны әлеуметтендіру біріккен қарым-қатынас іс-әрекет ба-рысында қалыптасады. Педагог кез келген қызметке кірісуі үшін ал-дын-ала қойылатын талаптарды ескереді. Педагогикалық талапты орындау ғана педагогикалық мақсатты қатынастардың нәтижелі бо-луын қамтамасыз етіп қоймайды. Балалар ұжымындағы шағын топтар-дың пікірі мен беретін бағасы және іс-қылықтары да маңызды.

Тұлғаны әлеуметтендіруде әлеуметтік тұрғыдаотбасына әлеу-меттік-экономикалық, құқықтық, психологиялық және педагогикалық, баланы отбасына тәрбиеге алған отбасына қолдау көрсету, көп балалы және мүгедек балалы отбасы балаларының денсаулығын нығайтуға көмектесу негігі орын алады.

4.4 Білім алушының жеке тұлғалық дамуындағы жас ерек-шелік кезеңдері.Педагогика баланың дамуын – өте нәзік, күрделі диалектикалық үдеріс деп қарастырады. Баланың ойлау, сөйлеу, сезім, сияқты психикалық үдерісінде бірте-бірте өзгерістер пайда болады. Осының нәтижесінде баланың ақыл-ойы дамудың жаңа кезе-ңіне көшеді.

Білім алушының жеке тұлғалық дамуындағы жас ерекшелік ке-зеңдері, жастық кезеңдерге сипаттама беретін болсақ балалардың ана-томиялық-физиологиялық ерекшеліктеріне қарай балалық шақты төмендегідей жас кезеңдергебөлінеді:

1) жаңа туған бала (1-2 ай);
2) нәрестелік шақ (1-2 айдан 1жасқа дейін);
3) ерте сәбилік шақ (1-3 жастар);
4) мектеп алды балалық шақ (4-5 жастар);

5) бастауыш мектеп (6 -10 жастар);
6) жеткіншек шағы (11-16 жастар);
7) жасөспірімдік шақ (17-18 жастар).

Әр жастағы баланың өсіп-жетілу дәрежесін білу мұғалімдерге оқу-тәрбие жұмысының әдістерін дұрыс таңдап алуға, оқушылардың ішкі жан дүниесін, мінез-құлқының ерекшеліктерін жақсы түсінуге көмектеседі.Мұғалім балалардың жас ерекшеліктерін, типтік сипатын мінез-құлқына сәйкес жете білуі қажет. Жеке адамның дүниені сез-гіштігі және қабылдағыштығы темпераментке тәуелді.

Темперамент деп жеке адамның қылығы мен түрлі әрекет-терінен көрінетін дара өзгешелігін атайды. Психология ғылымында темпераментті төрт типке бөліп сипаттайды:

Холерик – эмоциялық қызуы шапшаң, күшті болады. Бірақ сезім жүйелері ауытқып тез көтерілетін шыдамсыз, өкпелегіш және ашу-ланғыш болып келеді.

Сангвиник– эмоциялық қызуы шапшаң, күшті, бірақ көп тұрақ-танбайды, ол қызулы, жеңілтек келеді, бір немесе бірнеше іске бірдей кіріседі, іс үстінде тез суып, бастаған істі аяқсыз қалдырады. Уәдені көп беріп, кейде оны орындаудан бас тартады.

Меланхолик – эмоциялық қызуы шабан, тұрақты. Ол момақан, тұйық, жасқаншақ, мінезі баяу, көңілі жабырқау, кейде үрейленіп жүреді. Өзін ұжымнан оқшау ұстайды, іске бірден кіріспейді, бастап кетсе, аяқтап шығады.

Флегматик– эмоциялық қозуы әлсіз. Ол байсалды, сылбыр мінезді, орнықты, кісімен араласпайды, тыныштықты сүйеді, іске баяу кіріседі, бірақ тиянақты орындайды.

Бала денесінің өсіп-жетілуінің негізгі көрсеткіштері: бойының өсуі, салмағының артуы, бұлшық етінің шығуы, ұлғаюы. Өсіп, дамып келе жатқан организмде болатын барлық өзгерістерді нерв жүйесі мен секреция бездерінің қызметі реттеп отырады. Олардың ішіндегі ең маңыздысы – орталық нерв жүйесі. Өйткені, адамның психикалық әрекеттері осы орталық нерв жүйесіне байланысты болады.

4.5. Балалардың психофизиологиялық әркелкі дамуы.Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңда мемлекеттік саясат негізінде ең алғаш рет «Әр баланың қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы жеке адамның дарындылығын таныту»,- деп атап көрсеткендей дарындылық тұлғаның ақыл-ойы, танымы, сана, оқуы, шығармашы-лық, тұлғаралық қатынаста және психомоторлық қызметтерінде көрініс береді.

Акселерация биологиялық фактор, әлеуметтік жағдайлардың жақсаруы, урбанизация (қалалардың өркендеп өсуі) факторы, елдің миграциялық өсуі, транспортпен байланысты қатынастың дамуы, ра-диотолқындардың және географиялық климаттық жағдайлардың өзге-руі сияқты мәселелерді қамтиды. Сондықтан, білім беру мен тәрбие жұмысының

мазмұны, әдісі, жұмыс факторлары акселерация құбылы-сының ерекшеліктеріне сай құрылуы керек (мысалы, баланы алты жастан оқыту, т.б.). Балалардың дене және психикалық дамуында ай-қындалған күрделі өзгерістердің бірі – организмнің жедел дамуы. Бұл құбылыстарды акселерация (лат.– жедел) деп атайды. Акселерацияға тән ерекшелік: баланың бойының, салмағының, бұлшық етінің жедел түрде өсіп жетілуі.

Тәрбие – бала дамуын бағыттайды, басқарады, сондықтан тәрбие – баланы қалыптастырудағы негізгі күш.

Дарынды адамдарға тән қасиеттер: зейінділік, жинақылық, тұрақтылық, әрқашан қызметке дайын болу; мақсатқа жетуде ақылға сай табандылыққа ие, еңбекте шаршап-шалдығуды білмейді, басқалармен салыстырғанда интеллектік деңгейі жоғары. «Дарындылық» — бұл адамның белгілі іс-әрекет аумағында ерекше табыстарға жетуге көмек-тесетін, қабілет дамуының жоғары деңгейі. Дарындылық пен қабілеттілік түсініктері бір-біріне өте жақын ұғымдар. «Қабілеттілік, - деп атап көрсетеді Д.Н.Ушаков, ол табиғи дарын, бір нәрсені жасай алу мүмкіндігі». Қабілеттілік тұлғаның іс -әрекеттің бір саласына, нақты бір ғылымға өзіндік бейімін, қасиетін көрсете білуі. Бұл тұлғаның бойында білім, білік, дағды, тәжірибелік іс-әрекетінен, тәрбиелік қа-рым-қатынасынан, зеректік, тапқырлық, байқағыштық қасиеттерінен еркін көруге болады. Қабілетсіз тұлға болмайды. Қабілеттің өзі жалпы және және арнайы болып екіге бөлінеді. Жалпы қабілет көптеген дара тұлғалардың зеректік, тапқырлық, байқағыштық қасиеттері арқылы көрініс береді. Ал, арнайы қабілет әсіресе өнер адамдарында, айтыскер ақындардың суырып салмалығы, композитор, әнші, суретші т.б. атауға болады.

Дарындылық — адамның белгілі бір іске деген айрықша қа-білеттілігі, өмірдің қандай да бір саласында өзін ерекше қырынан көр-сетуі. М.Горький «адамдағы дарындылық қасиеттің туа бітетіні, жүре пайда болатыны да болады. Туа бітетіні тұқым қуалаушылық. Бұл биік деңгейлерге көтерілуі де мүмкін, өшіп те қалуы мүмкін. Дарын-дылықты үнемі дамытып отыру қажет», - деп атап көрсетеді.

В. Крутецкийдің анықтауы бойынша «егер қабілеттіліктер де-ген ұғымды жеке психикалық қасиеттер деп түсінсек, онда дарын-дылық дегенді адамның ерекше қабілетінің жиынтығының бірлігі деуге болады»,- деген тұжырымынан дарындылықты қабілеттіктің жиын-тығы, іс-әрекет саласында ерекше жетістікке жеткізетін адам қабілетінің дамуының жоғары деңгейі, дара ерекшелік деп бағалауға болады.

Талант (гр. talanton — бастапқыда салмақ, өлшем, кейіннен ауыспалы мағынада — қабілеттер деңгейі) — қабілеттердің ең алдымен, арнайы қабілеттердің дамуының биік деңгейі.

Балалардың психофизиологиялық әркелкі дамуы олардың темпераментіне, қабілетіне, дарындылығына, талантына т.б. тікелей байланысты болады.

4.6 Дарындылықтың диагностикасы. Мектеп оқушыларының дарындылығы деп тұлғаның жеке бас ерекшелігі, туа біткен қасиеті, педагогикалық-психологиялық тұрғыда жан-жақты толық дамуы, ойлау қабілетінің даралығы, шығармашылық ізденістері т.б. атауға болады.

Дарынды оқушының мәдени қарым-қатынас құндылықтары, тәрбиелік сапалық көрсеткіші салыстырмалы түрде жоғары болуы дау туғызбайды. Диагностика жүргізу үдерісінде оқушының білімі, рухани құндылықтары, ынтасы, еңбексүйгіштігі, тұлғалық адамгершілік қа-сиеттері, өзін-өзі дамыту, жетілдіру, тану дағдылары, талғампаздығы, эрудициясы т.б. негізге алынады.

Дарынды балалардың логикалық ойлау қабілетінде өзгешелік-тер басым,танымы жоғары, ішкі жан дүниесі жағынан сезімтал, ерік-жігері мықты, дарынды, қиялшыл т.б. болып келеді.

Дарынды балалармен жүргізілетін жалпы білім беретін мекемелерінде негізгі стртатегиялық жоспарына дарынды баланы іздеп табу, іріктеу мәселесі кіреді. Қазіргі таңда Назарбаев интеллектуалды мекте-бі, жаратылыстану бағытындағы, математиканы тереңдетіп оқытатын мектептер, қазақ тілі мен әдебиетін терендетіп оқытатын мектептер, қазақ-түрік лицейі, Хейлибери мектебі, Мирас мектебі, Ж.Аубакированың музыкалық мектебі т.б. білім беру орындарында ерекше дарынды балалар білім алады. Аталған мектептерде оқу-тәрбие жұмысын өзіндік жаңашылдық тұрғыда ерекшеліктері басым.

Дарынды балаларды оқытуға негізделген 2011 жылы «Назарбаев Университеті», «Назарбаев зияткерлік мектептері» және «Назарбаев қоры» мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заңнамалық деңгейде академиялық еркіндік және дербес-тік беретін басқарудың ерекше түрі реттелді.

Назарбаев Университетінің ғылым мен инновацияларды дамы-ту, зерттеулерді коммерцияландыру және дарынды жастарды тарту үшін мақсатты мемлекеттік қолдау көрсетіледі.

«Назарбаев зияткерлік мектептері» (НЗМ) дербес білім беру ұйымының (ДБҰ) даму стратегиясында білім беру модельдерін халықаралық стандарттарға сәйкес жүргізу қарастырылған. Стратегия-лық әріптес Кембридж университетінің халықаралық емтихан ке-ңесімен бірлесіп, жаратылыстану-математикалық бағыттағы экспе-рименталдық кіріктірілген білім беру бағдарламасы әзірленді.

Негізгі және жоғары мектеп бағдарламалары (International Baccalaureate) Халықаралық бакалавриат ұйымының принциптері мен философиясына сәйкес іске асырылады. Білім берудің инновациялық және көп тілді моделін құру «Назарбаев зияткерлік мектептері» желі-сін кеңейту арқылы жүзеге асырылады.

Педагогикалық шеберлік орталығы қызметінің басты мақсаты Қазақстан Республикасының педагогика саласы қызметкерлерінің бі-

ліктілігін арттыру, сонымен қатар Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептеріне Назарбаев Зияткерлік мектептері мен шетелдік озат педагогикалық тәжірибелерді тарату болып табылады.

Әлемдік білім беру кеңістігіне кірігудің стратегиялық мәселелерінің бірі 12-жылдық білім беру моделіне көшу болып табылады. Соңғы жылдары 12-жылдық модель жүйесін енгізуге дайындық ше-гінде эксперименталдық сыныптардағы оқу үдерісін жүзеге асыру са-пасына мониторинг жасау, оқулықтармен, оқыту-әдістемелік кешенмен қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізілуде. Эксперименталдық алаң нәтижесі бойынша оқыту курстары арқылы 12-жылдық білім беруге көшу үшін мұғалімдерді даярлау жұмысы күшейтілді. Сонымен 12-жылдық оқыту моделіне біртіндеп көшу іске асырылуда.

Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасының басты бағыттарының бірі «E-Learning» электрондық оқыту жүйесін енгізу жобасын іске асыру болып табылады. Сонымен үздіксіз білім беру жүйесін «өмір бойғы» үздіксіз интеллектуалды әлеуетті дамыту арқылы сипаттауға болатыны байқалуда. Осы бастамаларды жүзеге асыру Қазақстанға экономика саласында ғана пайда әкелумен шектелмей, әлеуметтік капитал нысанында, яғни жоғары әлеуметтік тұрғыда топтасып біріккен, азаматтық интеллектуалды белсенді қоғам қалыптастыру арқылы кемелдікке жеткізеді.

Дарынды балалар оқитын мектептерде тереңдетілген бағдар-лама бойынша, жүйелі түрде қосымша сабақтар өткізу, жаңа педагоги-калық технологиялар элементтерін пайдалану, сыни тұрғыда, пробле-малық оқыту әдістерін пайдалана отырып оқыту, әр деңгейдегі пәндік олимпиадаларға, конкурс-сайыстарға, республикалық және халықара-лық деңгейде ғылыми-практикалық конференцияларға қатыстыру негізгі орын алады.

Дарындылықты анықтау критерийлеріне тұлғаныңбілімді толық игеруі, тапсырылған жұмысты сапалы орындауы, тақырып бойынша өз ойын еркін айта алуы, алынған білімдерді өз бетінше дамыта білуі; өзіне-өзі талап қоя білуі, материалды игеруде табандылық, алынған білімді әр сабақ сайын дамыту; өз ойларын баяндағанда ғылыми дәлеледеуі, ғылыми жобалармен шұғылданғанда өз бетінше іздене алуы, тапсырылған жұмысты сапалы орындауы, іс - әрекеттегі, қарым - қатынаста мәдениеттілігі жатады.

Интеллект ұғымы адамның қабілеті ретінде түсіндірілсе де ол, басқа қабілеттер арқылы іске асырылады: таным, оқу, логикалық ойлау, талдау арқылы ақпараттарды жүйелеу, олардың қолдану аясын анықтау, заңдылықтары мен ерекшеліктерін табу, ұқсас ақпараттармен салыстыру т.с.с. Адамның интеллектісінің маңызды сапаларына оның талаптылығы, ойының тереңдігі, жылдамдығы, логикалық ойлау, ой-лаудың дәлдігі, сыни тұрғысынан ойлауы, ойының кеңдігі, интуи-цияның дамығандығы жатады. Интеллект феноменін толық түсіну үшін оны көпдеңгейлі құрылым ретінде қарастыру керек. Себебі оны генетикалық, әлеуметтік, іс-әрекеттік, феноменологиялық т.б. тұрғы-лардан қарастыруға болатыны белгілі. Осы

тұрғыларға сәйкес интеллектің көпдеңгейлік құрылымын көрсететін мынандай анықтамала-рын атап өтуге болады:

- әлеуметтік тұрғыдан қарастырғанда интеллект – әлеуметтенудің және тұтас мәдениеттің ықпалының нәтижесі;
- генетикалық тұрғыдан, интеллект – адамның қоршаған әлеммен табиғи жағдайда әрекеттесу талаптарына бейімделу салдары;
- үдерістік-іс-әрекеттік тұрғыдан, интеллект – адам іс-әрекетінің ерекше формасы;
- дидактикалық тұрғыдан, интеллект – мақсатқа бағытталған оқыту үдерісі;
- ақпараттық тұрғыдан, интеллект – ақпаратты өңдеудің элементарлық үрдістер жиынтығы;
- феноменологиялық тұрғыдан, интеллект – сана мазмұнының ерекше формасы;
- құрылымдық-деңгейлік тұрғыдан, интеллект – түрлі деңгейдегі танымдық үдерістер жүйесі;
- реттеушілік тұрғыдан, интеллект – өзін-өзі түзету факторы.

Ал қазіргі таңда кәсіби білім беру саласында интеллекттің төрт негізгі түрі маңызды болып табылады. Интеллекттің түрлері: жалпы, әлеуметтік, эмоционалдық, тәжірибелік интеллект.

1. Жалпы интеллект – кез-келген өмірдегі өзекті мәселені танып білу мен шешуге қатысты жалпы қабілет. Индивидтің танымдық үдерістерінің жүйесі (ойлау, сезіну, қабылдау, жадына сақтау, қиял-дау, елестету және т.б.) негізінде жатқан таным мен мәселелерді шешудің жалпы қабілеттілігі.

2. Әлеуметтік интеллект – адамдардың білімдері мен әлеумет-тік жағдайларын және оларды әлеуметтік өзара әрекеттесуде шешу дағдысын анықтауға мүмкіндік беретін білім, білік немесе дағдыны меңгерген, тұлғалық белгілерінің жоғарылығымен ажыратылатын таным түрі.

3. Эмоционалдық (әсершіл) интеллект – эмоциямен берілген ақпараттарды қайтадан өндіру және адамдардың өзара қарым-қа-тынасы барысында ойлану және шешім қабылдау үшін эмоционалды ақпараттарды негіз ретінде пайдалану қабілеті.

4.Тәжірибелік интеллект – тұлғаның кәсіби қызмет барысында білімін тиімді пайдалануына мүмкіндік беретін кәсіптік қызметтің мазмұнды (білімділік) және үдерістік (тәжірибелік) интегративті сипаттамасы негізінде тәжірибе жинақтауы.

4.7. Интеллектуалды тұлға әлеуетін қалыптастырудың әлем-дік тәжірибелері.Интеллектуалды ұлттың әлеуетін қалыптастыруда әлем-дік тәжірибелерге талдау жасау барысында алыс және жақын шетелдерде интеллектуалды ұлтты қалыптастыру мәселесі интеллектуалды тұлғаны дамыту мен қалыптастыру, адами капитал тұрғысынан зерттеледі.

Интеллектуалды ұлттың әлеуетін қалыптастыруда Еуропа ел-дері интеллектуалды қоғамды құруды өз алдарына мемлекеттік дең-гейде негізгі

мақсат етіп қойды. Франция мен Германия мемлекеттерін алатын болсақ, осы елдерде Еуропа Одағына кірудің бірден-бір себеп-кері - интеллектуалды тұлға мен ұлттың әлеуетін қалыптастырудағы көзқарастары.

Еуропа елдеріндегі интеллектуалдық қорлардың басты идея-лары, көрсеткіші ретінде білім мен ғылым дамуына ықпал етерлік факторларды, рухани-мәдени құндылықтар мен этикалық нормаларды айқындау маңызды саналады. «Интеллектуалды азамат»қалыптасуы жолында олардың қоғамдық санасына ықпал етерлік қоршаған ор-таның тынысы мен болмысын танып білу де маңызды рөл атқарады.

Жалпы алып қарайтын болсақ, интеллектуалды тұлғаның қа-лыптасуына алғаш болып зерттеген және эксперимент жүргізген Дж.П. Гилфорд пен В.Циммерман. Олар тұлға қалыптасуының тұжырымда-масы мен тұлғаның интеллектуалды әлеуетінің қалыптасуының алғы-шартын жасауға алғаш болып көңіл бөлді. Тұлғаның интеллектуалды әлеуетін қалыптасуының алғышарты: жалпы белсенділік (энергиялық, іс-әрекеттің лездігі, іс-әрекетке деген құштарлық); басымдылық (ини-циативтілік, өз сөзін, ісін дәлелдей білу, т.б.); батылдық; өзіне деген сенімділік; салқынқандылық; көпшіл; армандағыш; эмоционалдық; әділдік; қанағатшылдық.

Интеллектуалды тұлғаның әлеуетін қалыптастыру мәселесіне Германия елінде аса мән берілгені белгілі. «Тұлға» ұғымын ғылымға алғашқылардың бірі болып неміс еліне енгізген Альберт Эйнштеин. Ол 1932 жылы Германияның Нюцберг қаласында өткізілген Бүкіл не-містік ғылыми-тәжірибелік практикумда тұлға, тұлғаны қалыптасты-рудағы мемлекет пен ғылымның рөлін және де тұлғаның мемлекетке деген қажеттілігін дәлелдеп тұрып, ғылыми айналымға енгізді. Ал интеллектуалды тұлға ұғымын Сабина Бергман-Поль енгізген бола-тын. Оның «Неміс халқы» еңбегі бүкілхалықтық сайлауда мемлекеттік жоба ретінде ұсынылды. Сол еңбекте былай деп жазылған: «Мемле-кеттің басты қозғаушы және жұмысшы күші-халық. Халыққа бар жағ-дай жасалуда. Ал халықтың мемлекетке беруі тек салық емес. Соны-мен қатар өзін «Неміс еліне» лайықты ету. Сондықтан да Бундес елін-де интеллектісі жоғары ғана адам болуы керек. Егер адам интеллект болса, ол өмірдің барлық қыр-сырын қамтыды деп айтсақ болады».

Неміс елі өз елін сауаттандыру жұмысына ертеден аса көңіл бөлген белгілі. Гештальдтпсихология өз жұмысын XX ғасырдың ба-сында бастады. Психология мектебінің басты мақсаты – Бундес елінің әрбір азаматынан тұлға, интеллектуалды тұлғаны қалыптастыру бола-тын. Жалпы неміс елінде адамдарды психологиялық тұрғыдан дайын-дап, жетілдіру мектеп кезеңінен басталса да, балабақшаларында ар-найы психологиялық кабинеттер жұмыс істеді. Яғни, бұл адамдарды туғаннан бастап тұлғалыққа, өзін-өзі басқаруға үйретеді.

Интеллект тұлға қалыптастыру әрбір елдің жетістікке қол же-туінің алғышарты деп саналады. Германияның белгілі педагогы Иоганн Песталоцци

тұлғаны қалыптастыру мақсатында өз оқушылары арасында тәжірибе жүргізген. Ғалым «Тұлғаны қалыптастыру бұл бір күндік немесе бір жылдық мәселе емес, ол жылдар бойы ізденістер мен талпыныстардың нәтижесі, кез-келген тұлғадан интеллектуалды тұлға-ны қалыптастыруға болады, тек оған ол өмір сүрген әлеуметтік орта соған лайық болу керек» ,- дейді.

Оның ізбасары Джуан Гордез: «Егер интеллект тұлғаны қалыптастыру үдерісі бір күндік немесе бір жылдық мәселе болмаса, онда интеллектуалды ұлтты қалыптастыру үшін тіпті ондаған жылдардан астам уақыт керек», -деп тұжырымдайды. Бұл орайда, неміс елі XX ғасырдың орта шебінен бастап интеллект тұлғаны қалыптастыруды қолға алды. Неміс ғалымдарының зерттеулері бойынша, білім мен ғы-лымды, өндірісті дамытуда, қазіргі күні неміс елін «интеллектуалды қоғам» деп айтуға әбден болады. Ал сол ұлттың әрбір адамы – интел-лектуалды тұлға. Себебі, адам-ұлт құраушысы.

Франция елі интеллект тұлғаны қалыптастыру тәжірибелерін ерте бастап кетпесе де, айтарлықтай дәрежеге жетіп отыр. Себебі, бел-гілі француз гуманисті Жету Морен айтқандай, «интеллектуалды ұлт-ты тек интеллектуалды мемлекет жасайды» деген қағиданы негізге ал-ған франция елінің басқармасы жыл сайын қызметкерлермен тест өткі-зеді. Осы тесттің негізі: *білімділік; сыпайылық; тәртіпке бағыну-шылық; жұмысқа деген ынта; тәрбиелік; қоғамдық жұмысқа қаты-насуы; еліне тигізген үлесі.* Егер осы 7 ұстанымның біреуін орындай алмаса, жұмыстан белгілі бір уақытқа шығарылады.

Осы орайда Жак Ширактың еңбегіне де тоқталып кету қажет. Себебі, Жак Ширактың басқару кезеңінде көптеген оқу орындары ашылып, азаматтардың білім және рухани азық алуына барынша мүм-кіндіктер жасалды. Жак Ширак француз елін «Тұлғалы ел» қатарына жеткізді.

Жалпы алғанда, Франция елінің интеллектуалды әлеуеті қалып-тасқан ұлт деп атауға көптеген зерттеу нәтижелері дәлел бола алады. Себебі, 2007 жылғы американдық «Нью Йорк Таймс» газеті жүргізген блиц-сұрағында ең сыпайы ел болып Франция елін атайды. Респон-деттердің 62% француз елін өте сыпайы, ұқыпты деп сыпаттады, 21% ағылшындарды айтса, тек 9% неміс еліне беріледі. Қалған 8% аме-рикан, голланд және жапондарды атады. Ең көп кітап оқитын ел сұра-ғына сұралған респонденттердің 76% қытай елін атаса, 22% француз елін атады. Қалған 2% неміс пен жапондарды атайды.

Белгілі француз социологы Оскар Мерузо интеллектуалдар ту-ралы «Интеллект болу – әр біреуге тән болмас қасиет деп айта алмай-мын. Бірақ, интеллектуалды тұлға болу кез-келген адамның қолында. Нағыз интеллектуал көп сөйлемей байыбын табады», - деп тұжырым-дайды. Француз қоғам қайраткері Ороон Меже белгілі француз жур-налына берген субхатында «Менің ойымша, әрбір адам интеллект бола алады», - деуінен, әрбір адам интеллектуалды тұлға бола алса, онда ол қоғам интеллектуалды ұлттың әлеуетін құра алатыны дау туғызбайды.

Қазақстанның осы елдер қатарына кіруіне мол мүмкіндік бар. Жоғарыда мақалаға нысан еткен мемлекеттер де оңай өткелдерден өтпеді. Жак Ширак француз елін «Тұлғалы ел» қатарына жеткізді. «Мемлекеттің басты қозғаушы және жұмысшы күші-халық»,- дей келе, неміс халқы «Неміс елі» деген атқа лайықты ие болды. Осы елдер халық болып жұмылып, алға қойған мақсаттарына жетті.

Ал, біз Қазақ елі «Интеллектуалды ұлт-2020» ұлттық бағдарламасында және «Қазақстан-2050» Стратегиясында белгілеген мақсат-тарға сай интеллектуалды ұлт болу және «Қазақ елі», «Қазақстан мемлекеті» деген ұлы атқа ие болу мүмкіндігі қоғамдағы болып жат-қан тарихи, мәдени - рухани қозғалыстар нақты дәлел бола алады.

Қазақ еліндегі интеллектуалды ұлт қалыптастырудағы даму үде-рісін алыс және жақын шет елдерде жүргізілген тәжірибелерге салыс-тырмалы талдау жасау барысында біздегі қоғамдағы даму үдерісініңнақты айқын жолды таңдағанын көріп отырмыз.

4.8 Білім алушыларға дамытуда, оқытуда, өзін-өзі тәрбие-леуде, өзін-өзі дамытуда педагогикалық қолдау көрсету.*Педагоги-калық қолдау – қазіргі педагогиканың гуманистік парадигмасы.* Педа-гогикалық қолдау баланың дамуына көмектесу және оның денсаулық, қарым - қатынас, оқыту, өзін-өзі өмірлік анықтауы мәселелерін ше-шуге бағытталған өзін-өзі дамытуына ықпал ету мәселесін қамтиды. Педагогикалық қолдаудың тиімді жағдайлары тұлғааралық қатынас-тар, қарым-қатынас, педагогикалық әдеп және т.б. қамтиды. Педаго-гикалық қолдау мұғалімнің педагогикалық шеберлігін, педагогикалық технологияларды толыққанды сәтті пайдалануы, оқушының ішкі жан дүниесін, қабілетін түсіне отырып ықпал етуі.

Педагогикалық қолдау негізінен мұғалім мен оқушы арасын-дағы қарым-қатынастан басталады. Мұғалім сыныпта педагогикалық-психологиялық жағдай жасау; тұлғаның ішкі жан дүниесін сезіну, тұлғалық, тұлғаралық қасиеттерін түсіну және іс - әрекетке еркіндік беру, жақсы нәтижеге жету жолындағы кедергілерді жеңе білуі, көмек көрсетуі, оқушыға өмірден, қоғамнан өз орнын табуға мүмкіндік жасауға бағытталады. Педагогикалық қолдаудың көрініс формалары – мейірімді жылы қатынас, жылы ишрат, жылы лебіз, құлақ сала білу, қажет болса – кеңес беру, тәрбиеленушіге сенім, оның құқығын қорғау, тәрбиешінің балаға қамқорлық қатынасы, шәкірттің қандай да табысын көре танып, оған ұнамды баға беруі т.б.

Педагогикалық қолдау оқушының танымдық және шығармашы-лық іс-әрекетіне қатысуға дайындығын, өзін-өзі дамытуын, өзін іс жүзінде көрсетуіне ықпал етеді, педагогтың қазіргі педагогиканың гу-манистік парадигмасын іске асыратын шаралары болып табылады. Гу-манистік парадигмаізгілікті жеке тұлғаны дамыту, білімді, іскер жас-тарды тәрбиелеу болып табылады.

Осыған орай, мектеп мұғалімдерінен тәрбиенің мәнін, мақсаты мен міндеттерін жете түсініп, біліп, оны жүзеге асырулары талап ете-леді. Педагогикалық қолдаудың әдістеріне тәрбиенің әдістері ынталан-дыру, бағалау, мадақтау т.б. негізінен басшылыққа алынады.

Педагогикалық қолдаудабаланың білімге қызығушылығын оя-туды ең басты мәселе деп қарайды. Сондықтан да, тәрбиеленушінің өз ынта-ықыласымен жетістікке жету мүмкіндігіне басшылық жасауға ерекше мән беріледі. Осыған орай, тәрбиелік мақсатты екіге бөлуге болады; бірінші қоғам алдындағы жалпы жоғары мұратқақол жеткізу және екінші, көкейтесті мақсат - жас ұрпақтың жеке тұлғалық қасиетін қалыптастыру. Соңғысы тұлғаның дамуы мен даралығын қалыптас-тыру және үздіксіз дамыту міндеттерімен нақтыланады.

Тұлғаның өзіндік үдерістерін қолдау (өзін-өзі тану, өзін-өзі байқау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі болжау, өзін-өзі іс жүзінде көрсету және т.б.).Тұлғаның өзіндік үдерістерін қолдауда өзін-өзі тану, өзін-өзі байқау, өзін-өзі талдау, өзін-өзі болжау, өзін-өзі іс жүзінде көрсету және т.б. негізгі орын алады.

Педагогикалық қолдауда өзін-өзі тану оқушыларға қоршаған ортаны түсінуге, оған өзінің қатыстылығын саналы сезінуге, қоршаған ортаға өзінің көзқарасын жалпы адамзаттық құндылық өзінің өмірлік ұстанымын анықтауға көмек беру үшін қажет.

Философ Ж.Ж.Молдабеков “адамгершілікті қалыптастыратын игілікті адам алдымен ана тілі арқылы қабылдайды, бағалайды. Адам-ның өзін танудың, өзгемен теңесудің өтімді құралы, өзін тану–әркімнің өз шаруасының бастамасы, өз шеңберлігінің көрінісі мен қызметі. Сол бағытта адамның өзіне деген талапты күшейтуі, әлеуметтік кәмелеттілікке ұмтылуы”, - деп ұсынған тұжырымдары педагогикалық қолдауда негізгі ұстаным болып табылады.

Педагогикалық қолдаудың тиімді жағдайлары (тұлғаара-лық қатынастар атмосферасы, қарым-қатынас стилі, педагоги-калық әдеп және т.б.).Педагогикалық қолдауда педагогикалық әдепте негізгі орын алады. Әдеп - этиканың зерттеу нысаны, қоғамдық сана-сезімнің формасы және жеке тұлғаның өзіндік бағасын анықтауға бағытталған қоғамдық қарым-қатынастың бір түрі. Әдеп дегеніміз – адамдар арасындағы қарым-қатынаста сыпайы болу, жұмсақ сөйлеу және оқыс қылықтардан аулақ болу. Яғни бір кісінің басқа кісілермен инабатты түрде қарым-қатынас жасауы және сөйлеген сөздері мен істеген істерінде, көрсеткен қылықтары мен жасаған әрекеттерінде сыпайы, мәдениетті болуы әдептіліктің нышаны болып табылады.

Әдептілік турашылдық, іземтілік талаптарының бұзылуына, өзін-өзі орынсыз ақтауға қарсы тұру тілегі, ұялу сезімі, адамдарға қайырымдылық, мейірбандық көрсету, қанағатшылдық, өзін басқаның орнына қоя білу мәрттігі, адамдарды жақсы көріп қана қоймай, оларға қызмет қылу тілегі,

қайырлы іс істеуге, жамандыққа қарсы тұруға ұмтылу, кішіпейілділік, кешірімділік, пәктік, өзінің ғана емес, өзге-лердің де тілектерін құрметтеу, ұқыптылық, тазалық т.б. сияқты ұғымдарды қамтиды.

Қарым-қатынас стилі– мұғалім мен оқушы арасындағы бір-лескен шығармашылық іс - әрекеттер, білім, білік дағды, тәлімдік тұрғыда алмасуы, мұғалімнің бағалаушылық әрекетіндегі табысты-лығы қамтылады.

Педагогикалық әдеп - мұғалімнің педагогикалық үдерістегі іс - әрекетінің, қарым–қатынастағы мәдениеттілігі, әділеттілігі, адалдығы т.б., адамға тән рухани-адамгершілік құндылықтардың бойынан табылуы.

4.9.Білім берудегі инклюзивті тәсілі және оны Қазақстанда іске асыру.Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаев: «Қазақстандық жол 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Мүмкіндігі шектеулі азаматтары-мызға көбірек көңіл бөлу керек. Олар үшін Қазақстан кедергісіз аймақ-қа айналуға тиіс. Бізде ондай адамдарға қамқорлық көрсетілуге қажет. Бұл өзіміздің және қоғам алдындағы парызымыз. Білім беру мекеме-сінің ортасы денсаулығының мүмкіндігі шектеулі балалардың қажет-тілігіне бейімделуі тиіс, «кедергісіз» болуы керек, өйткені мүгедек балалардың толыққанды кірігуін қамтамасыз етуі қажет», – деп атап өткен.

Инклюзивті (франц. *inclusif* – өзіне енгізетін, лат. *include* – ішіне аламын, енгіземін) немесе енгізілген білім беру – жалпы білім беру мектептерінде ерекше қажеттіліктері бар балаларды оқыту үдерісін сипаттау үшін пайдаланылатын термин.*Инклюзивті* білім беру дегеніміз – мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеу, олардың жынысына, шығу тегіне, дініне, жас ерекшеліктеріне, қимыл-қозғалыстық және ақыл-есінің жағдайы-на, әлеуметтік-экономикалық жағдайына қарамастан, баланың түзеу-педагогикалық және әлеуметтік мұқтаждықтарына арнайы қолдау, са-палы білім алу және өздерінің потенциалдық дамыту мүмкіндігіне ие болу. Инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискрими-нациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру.

Инклюзивті білім беру бағдарламасы 2006 жылдың 13 желтоқ-санында Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы мақұлдап, БҰҰ-ның Конвециясына енгізілді. Инклюзивті білім беру мәселесі шет елдерде 1970 жылдан бастау алады, ал 90 жылға қарай АҚШ пен Еуропа өздерінің білім беру саясатына осы бағдарламаны толық енгізді.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың білім алу құқықтары Қазақстан Республикасының Конституциясында, «Қазақстан Респуб-ликасының балалардың құқықтары туралы», «Білім беру туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік және медициналық-пе-дагогикалық түзетуге ықпал ету туралы», «Қазақстан Республикасын-да кемтарларды әлеуметтік қорғау

туралы», «Арнайы әлеуметтік қызмет туралы» заңдарында қамтылды. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 21-тармағының 3 тармақшасына сәйкес «инклюзивті білім беру – оқытудың тиісті білім беретін оқу бағдар-ламаларына білім алушылардың өзге де санаттарымен тең қолжетім-ділікті, арнайы жағдайларды қамтамасыз ету арқылы дамытуға түзету-педагогикалық және әлеуметтік қолдауды көздейтін, мүмкіндігі шектеулі адамдарды бірлесіп оқыту және тәрбиелеу»,- деп нақты көрсетілген.

2002 жылдан бастап Қазақстан ТМД елдерінің арасында ал-ғашқы рет «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық тұрғыдан қолдау» туралы заңды қабылдады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 17 мамырдағы №499 қаулысымен бекітілген «Жалпы білім беру ұйымдары (бас-тауыш, негізгі орта және жалпы орта) қызметінің үлгілік қағи-даларында» (бұдан әрі – Үлгілік қағидалар) ерекше білім беруге қа-жеттіліктері бар білім алушылармен бірлесе оқытатын қалыпты және арнайы сыныптарын жалпы білім беретін мектепте құру тәртібі бе-рілген. Үлгілік қағидалардың 18 тармағына сәйкес жалпы білім бере-тін мектептерде инклюзивті және арнайы сыныптар халықтың қа-жеттілігін, оның ішінде мектепке дейінгі және мектеп жасындағы мүгедек баланы тәрбиелеп жатқан ата-аналардың мүддесін есепке ала отырып, білім беруді жергілікті басқару органдарының келісімі бойынша ашылады, әрбір инклюзивті сыныпта екі даму мүмкіндігі шектеулі баладан артық оқытылмауы тиіс. Жалпы білім беретін мектептердегі инклюзивті және арнайы сыныптарға балаларды қабылдау Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2015 жылғы 8 сәуірдегі № 179 бұйрығымен бекітілген «Бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің жалпы білім беретін бағдарламалары бойынша оқыту үшін ведомстволық бағыныстылығына қарамастан білім беру ұйымдарына құжаттарды қабылдау және оқуға қабылдау» мемлекеттік көрсетілетін қызмет Стандартының талаптарына сәйкес жүзеге асырылады. Инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын білім беру ұйымдарының педагогикалық кеңесі жеке оқу жоспарлары мен жеке бағдарламаларды, ерекше білім беруге қажеттіліктері бар бала-ларды психологиялық-педагогикалық қолдаудың жеке бағдарламасын бекітеді.

Ы.Алтынсарин атындағы Білім академиясы ұсынған «Инклю-зивті білім беруді жүзеге асыратын жалпы білім беру ұйымдарындағы оқытудың ерекшеліктері» атты әдістемелік нұсқаудабілім беру сала-сындағы мемлекеттік кепіл-діктерге сәйкес даму мүмкіндігі шектеулі азаматтарға барлық білім беру деңгейлерінде білім алу үшін, даму бұзылысын түзеу үшін және әлеуметтік бейімдеу үшін арнайы жағ-дайлар қамтамасыз етіледі.

«Инклюзивті оқыту» пәнін оқытудың мақсаттары.

- мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беру мектеп-терінде білім алуына жағдай жасай отырып, олардың дамуына саналы әрекет ұсына отырып, қол ұшын созу.

- жалпы білім беру мекемелерінде инклюзивті білім беру ар-қылы әлеуметтік-педагогикалық кәсіби қызметін дамытып, дарытуға мүмкіндік беретін болашақ мұғалімдердің құзыреттілігін қалыптас-тыру және дамыту.

- балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасты қамтамасыз ету, сонымен бірге оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастыру;

- арнайы қажеттілігі бар балалар үшін мектептерде, меке-мелерде жағдай туғызып, оларды жалпы білім беру жүйесіне қосу.

Инклюзивті білім берудін мазмұны. Инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс жүргізетін мектептерде білім мазмұнын үш түрлі бағдарлама бойынша: жалпы мектептерге арналған типтік оқу бағдар-ламалары; мүмкіндігі шектеулі балалардың ақаулық типтеріне сәйкес арнаулы білім беру бағытындағы оқу бағдарламалары; мүмкіндігі шек-теулі балалардың психофизикалық ерекшеліктерін есепке ала отырып әзірленетін оқытудың жеке бағдарламасы негізінде іске асыруды қажет етеді.

Саламан Декларациясына сәйкес инклюзивті білім беру саяса-тының міндеттері мынадай болып ерекшеленеді: әрбір бала білім алуға құқылы және оны алуға тиіс; әрбір баланың дара қабілеттері, қызығу-шылықтары, қажеттіліктері және оқуға деген мұқтаждықтары болады; білім беру жүйесіне оң өзгерістер, яғни осы мұқтаждықтарды қанағат-тандыру мақсатына орай өзгертуге болады.

Инклюзивті білім берудің 8 ұстанымын меңгеруге қол жеткізуі:

1. адами құндылық оның қабілеті мен жеткен жетістіктеріне байланысты емес;

2. әрбір адам сезінуге және ойлауға қабілетті;

3. әрбір адамның қарым-қатынас жасауға, тыңдалуға құқығы бар;

4. барлық адамдар бірін- бірі қажет етеді;

5. шынайы білім беру нақты контекстегі қарым-қатынас жағдайында ғана жүзеге асуы мүмкін;

6.барлық адамдар құрдастарының қолдауы мен достығына мұқтаж;

7. барлық білім алушылардың прогреске қол жеткізуі үшін біреу жасай алмайтын нәрсені жасауы болар;

8. адам өмірінің барлық жағын алуан түрлілік күшейте түседі.

Мүмкіндігі шектеулі білім алушылардың білімін бағалау жүйесі. Мүмкіндігі шектеулі білім алушыларды бағалау жүйесі Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы әзірлеген ғылыми-әдіснамалық және оқу-әдістемелік құралда нақты көрсетілген. Білім беру саласында мүмкіндігі шектеулі балалардың құқықтары және олар орындауы қажет міндеттері тең болуының маңыздылығына баса назар аударылған. Осы орайда, олардың жетістіктерін бағалаудың негізгі мазмұны шектеуді, яғни бұзылысты (көру, есту, сөйлеу, тірек-қимыл аппараты, әлеуметтік-эмоциялық сала) ескере отырып, қалыпты да-мыған балалармен бірдей болуы қажет. Бұл жағдайда бағалануы керек:

– арнайы оқу дағдыларының қалыптасқандығы, мысалы, көру бұзылыстары бар балалардың Л. Брайль шрифтін меңгеріп және/немесе тегіс баспалы шрифтпен жазу мен оқу;

– білім беру салалары бойынша құзырет: ауызша және жаз-баша коммуникацияны қолдану, саналы оқу мен жазуға қабілетті болу; математикалық білімнің элементтерін практикалық қолдану іскерлігі, олардың өмірге қажетті мәнін түсіну және т.с.с.;

– әлеуметтік-тұлғалық нәтижелерді бағалау: өз күшін адекват-ты бағалай алу, физикалық жүктемеде, медициналық препараттарды қолданғанда, аз таныс заттық-кеңістіктік ортада (бөлмеде, көшеде) өз бетінше қозғалу кезінде ненің болатынын және болмайтынын түсіну.

Жалпы білім беретін мектептің ерекше білім беруге қажеттілігі бар түлектері, оның қатарында есту, көру қабілетінде, тірек-қимыл ап-паратында бұзылыстары бар және күрделі тіл кемістігі бар, психика-лық дамуы тежелген түлектер алған білім деңгейін растайтын мемле-кеттік үлгідегі құжат алады.

ҚБТ қағидалары барлық білім беру деңгейлерінде мүмкіндіктері шектеулі тұлғалар, оның ішінде мүгедек балалар, I және II топтағы мүгедектер, бала кезінен мүгедек болып табылатын білім алушылар үшін қолданылады. Тестілеу бойынша оқуға ниет білдірген білім алушылар білім беру ұйымы басшысының атына растаушы құжаттарды ұсына отырып, оқуда ҚБТ пайдалану мүмкіндігі туралы уәждемелі негіздемелері бар еркін түрде өтініш жазады. Мүгедек балаларға ҚБТ бойынша оқу процесіне қатысу мүмкіндігі туралы психологиялық-медициналық-педа-гогикалық консультация ұсынымдарын береді. Жалпы білім беру ұйым-дарында ҚБТ бойынша оқыту бастауыш, негізгі орта, жалпы орта білім берудің оқу жоспарлары негізінде жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес экстер-нат - білім алушы сабаққа үнемі қатыспай-ақ тиісті білім беру бағдар-ламасының оқу пәндерін өз бетімен оқитын оқыту нысандарының бірі болып табылады. Жергілікті атқарушы орган негізгі орта, жалпы орта білім беру ұйымдарында, сондай-ақ мамандандырылған және арнайы жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын іске асыратын білім беру ұйымдарында экстернат нысанында оқытуға рұқсат береді.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1. Жеке тұлға тәрбиенің объектісі, субъектісі ретінде және оның дамуы мен қалыптасу факторларына тоқталыңыз.
2. Адамның дамуындағы және оның тұлға ретінде қалыптасуындағы биологиялық және әлеуметтік арақатынас тұжырымдамасын ашыңыз.
3. Іс-әрекетпен қарым-қатынастың тұлғаның дамуындағы және қалыпта-суындағы рөліне тоқталыңыз.
4. Тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалыптастыру», «әлеуметтендіру» ұғымдарына және олардың арақатынасына сипаттама беріңіз.

5. Балалардың психофизиологиялық әркелкі дамуы («жас ерекшеліктер дағдарысы», «дарынды балалар», «акселерация») және балалардың базалық психоәлеуметтік талаптарына тоқталыңыз.

III бөлім. ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ

1 тақырып. ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ (ТПҮ) МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

1.1. «Мұғалімнің іс-әрекет объектісі» және «педагогикалық үдеріс» ұғымдары. Оқыту мен тәрбие үдерісін ажырамас бірлікте қа-растыру идеясы XIX ғасырдың ортасында өмірге келді. Біртұтас педагогикалық үдерістің мәні туралы түсінік ғалымдар-дың XIX-XX ғасырларда арнайы зерттеулерінің нәтижесінде қалып-тасты. Ал «педагогикалық үдеріс» ұғымын ғылымға алғаш рет 1904 жылы *П.Ф. Каптерев* ендірді. «Педагогикалық үдеріс – өзінің та-биғатында өзіне-өзі әрекет жасай алатын қоғамдық жеке тұлғаның жан-жақты жетілуі». Ол педагогикалық үдеріс пен тәрбиені үйлесім-дікте, яғни педагогикалық үдерісті тұлғаның жан-жақты жетілу үдерісі ретінде қарастырды. П.Ф. Каптерев педагогикалық үдерісті әртүрлі қырлар мен құралдардан тұратын біртұтас құбылыс ретінде түсін-діріп, оның оқыту, білім, тәрбие беру, үйрету, дамыту, бағыт беру, жандандыру, жазалау кезеңдері болатынын атап көрсетті

Педагогика ғылымында XX ғасырдың 20-жылдарында тәрбие-нің заңдылықтары зерттеле бастады *(Н.К. Гончаров, А.Г. Калашников).* Біршама кейін педагогикалық үрдерістің құрамдас бөлігі оқыту үдерісі заңдылықтарын *В.И. Загвязинский, Г.И. Щукина, Н.И. Болдырев* және т.б. өз еңбектерінде нақты ашып көрсетті. XX ғасырдың соңғы жыл-дарында біртұтас педагогикалық үдеріс заңдылықтарын *М.А. Данилов, Ю.К. Бабанский, Б.Т. Лихачев, В.А. Сластенин* сияқты ғалымдар педагогика әдіснамасы жетістіктеріне сүйеніп, зерделеді.

М.А. Данилов «Педагогикалық үдеріс – көптеген үдерістердің ішкі байланысқан жиынтығы, оның мәні тәрбие арқылы адамның әлеу-меттік құнды тәжірбиесі қалыптасушы адамның сапасына айналатындығы» деген анықтама береді. Педа-гогикалық үдерістің негізгі сипаттамасы оның біртұтастығында. Педа-гогикалық үдерістің барлық құрауыштары бір мақсатқа бірігеді: білім берушілік, дамытушылық, тәрбиелік. Педагогикалық үдерістің тұтас-тығы жеке тұлғаны тәрбиелеу, оқыту, дамыту мақсаттарының бірлігі-мен және нақты оқу-тәрбие үдерісінің барысымен сипатталады

«Педагогикалық үдеріс» ұғымының даму динамикасын қарас-тыралық.*Ю.К.Бабанский, В.А.Сластенин, Н.А.Сорокиннің* «Педаго-гика»

оқулығында педагогикалық үдеріс қандай да біртұтас қасиетте-рімен сипатталады: тәрбие, білім беру, оқыту, дамыту үдерістерін өза-ра органикалық бірлікте қарастырады, оның құрамына кіретін барлық үдерістерді өзара бірлікте қарайды: оқыту мен тәрбие әдістерінің бірін-бірі толықтыруына мүмкіндік береді, түпкі нәтижесі – тұлғаның бәсе-кеге қабілетті, инновациялық ойлауының дамуына бағытталған тұжы-рымдаманы мектептегі педагогикалық үдерісте жүзеге асыру; педаго-гикалық және оқушылар ұжымын тұтас жалпы мектептік ұжымға бі-ріктіреді, тұтас мектеп ұжымы оқушының нәтижеге бағытталып да-муында субъект рөлін атқарады, педагогикалық үдеріске оның тұтас-тығын қамтамасыз ететін заңдылықтары мен ұстанымдары тән», -делінді.

1.2.Педагогикалық үдеріс - әлеуметтік жүйе.И.П.Подласыйдың пікірінше, педагогикалық үдеріс - әлеуметтік тәжірибе адамның сапасының қалыптасуына айналатындай өзара іштей байла-нысқан әлеуметтік жүйе ретінде «педагог-оқушылар» - мұғалім іс-әре-кетінің объектісі ретінде қарастырылады. Оның барлық құрамала-рының бір мақсатқа бағынатынын айқындайтын тұтастық, ортақтық, бірлік – педагогикалық үдерістің басты сипаттары.

Педагогикалық үдерістің белгілері мен сапа-қасиеттері.Ға-лымдар тұтас педагогикалық үдерістің бірқатар қасиеттерін былайша сипаттайды:

1) педагогикалық үдеріс әлеуметтік жүйе, оның өмір сүруі, қыз-мет істеуі оған қатысушылардың өзара іс-әрекеттерінің алмасуымен анықталады;

2) ынтымақтастық (тек қана ұстаздармен ғана емес, оқушылар бір-бірімен де) оқушы үшін әр түрлі іс-әрекеттәсілдерін тезірек меңгерудің, яғни педагогикалық үдерістегі іс-әрекет субъектісінің қалыптасуының шарттарын бейнелейді;

3) «ұстаздар-оқушылар» жүйесінің біртұтастығы педагогикалық үдеріс ішіндегі әртүрлі деңгейдегі жүйелердің өзара әрекеттесуі бары-сындағы мақсат пен нәтижелердің бірлігімен анықталады;

4) педагогикалық үдерістің негізгі интегративтік қасиетін әр-түрлі тетіктердің бірлігі деп қарап, ондағы өзара байланысқан жүйе-лердің оқушылар тұлғасының қалыптасуына әсері іс-әрекет субъек-тілерінің (ұстаздар мен оқушылардың) қайта құру белсенділігімен сипатталады.

1.3.Білім беру парадигмасы және субъект-субъектілі қаты-нас.Білім берудің жаңа парадигмасының пайда болуы әлемдік білім кеңістігіне енудегі өркениетті дамудың маңызды жақтарының бірі бо-лып табылады. Тұтас педагогикалық үдерістің қызметі бүгінгі күні бі-лім беру парадигмасына сай ұйымдастырылуды талап етеді. Сондық-тан білім беру парадигмасының нақты мәнін зерделеу қажет. Ғылыми зерттеулерде «парадигма» ұғымына әртүрлі анықтамалар береді.

Білім беру және педагогика сөздігінде ***«парадигма*** (бейне, үлгі, мысал деген грек сөзінен шыққан) - сол кезеңдегі ғылым дамуының, ғылыми

зерттеу стандартының, алынған мәліметтерді, ғылыми зерттеу нәтижелерін бағалау мен жүйелеудің моделі ретінде қабылданған тео-риялық және әдіснамалық ереже, тұжырымдамалық схема». Парадиг-маны ғылыми термин ретінде енгізген Т. Кун, оның ғылымды тану тұжырымдамасында *«парадигма танымал болған ғылыми жетістік-тер»* деп түсіндіріледі, яғни берілген білімдер саласындағы белгілі бір тарихи кезеңдегі ғалымдардың зерттеу практикасы, соларға қарап ұйымдастырылатын негізгі ғылыми жетістіктер (теориялар, әдістер жүйесі); қоғамдағы ғылыми қауымдастықта басым болатын зерттеу әдістерінің, мәселені қою мен оларды шешудің бастапқы тұжырым-дамалық сызбасы, моделі.

Кунның тұжырымдамасына сүйене отырып, *философтар* парадигманы ғылымның нақты саласының белгілі бір даму кезеңіндегі теориясының қолдану тәсілдері ретінде қарастырады.*Логикада* парадигма ғылымның дамуындағы белгілі бір кезеңдегі ғылыми зерттеуге қажет үлгі, модель, стандарт, ғылыми таным үдерісінде туындаған мәселе-лерді болжау және шешуге арналған түсіндіру, бағалау және ғылыми мәліметтерді жүйелеу ретінде пайдаланылатын ғылыми қоғамдастықта қабылданған теориялық және әдіснамалық ережелердің жиынтығы ретінде айтылады. *Психологияда* парадигма белгілі бір тарихи кезең-дегі берілген білім аймағындағы (пәндік) ғалымдардың зерттеушілік тәжірибесінің үлгісінде ұйымдастырылған негізгі ғылыми жетістіктер (теориялар, әдістер) жүйесі ретінде зерделенеді.

Әлемдік педагогика ғылымы үшін білімнің өркениет дамуын-дағы жалпы жағдайымен және жүріп жатқан үдерістермен байланыс-тылығы мен сәйкестігі кең өріс алуда.

Ғалым педагогтар педагогикалық үдерістегі үш парадигмалық кеңістікті атап өтеді. Ең байырғы генетикалық парадигманы олар *«дәстүрлер парадигмасы»* деп атайды. Бұл парадигма әртүрлі тарихи және мәдени жағдайларда дәстүрлілікті сақтауды қолдайды.

Бұдан кейін келген *ғылыми–техникалық парадигма* материал-дық құндылықтар, ғылым мен техниканы дамыту, соған сәйкес нақты ғылымдардың үстемдігі негізінде құрылған. Технократтық логика ұстанымдарына сәйкес бұл оқыту парадигмасына көшірілді. Осы ғылыми-техникалық прогресте жетістікке жеткізгенімен онда физиология, психология мен адамгершіліктің астарларына, оқушының жан дүниесін-дегі құбылыстарға бойлауға орын берілмегені белгілі болды.

Уақыт өте келе парадигма категориясының талаптары ғылым-нан білім беру үдерісіне көшірілді. Демек, білім беру үдерісінің негізі-не ғылыми жетістіктерді енгізу ғалымдарды парадигманы тек ғылымда емес, білім беру тәжірибеснде пайдалануды негіздеді. Сол себепті адамның әлеуметтік мәдениетте дамуы барысында *білім берудің гума-нитарлық парадигмасы* қалыптасты. Бұл парадигма аясында кәсіби педагогиканың құндылық негізі – *нақты адам, оның ішкі әлемі, та-нымының ер*екшелігі болып табылады.

Мұндағы басты басымдылық – оқушыны адам, жеке тұлға деп қабылдау, оның көзқарасымен, пікірі-мен санасу, адами қарым–қатынас жасау. Гуманитарлық парадигма-ның ерекшеліктерінің бірі – мұғалім мен оқушы арасындағы мәнді құндылықтардың теңдігі.

Педагогикалық үдерісті жаңа парадигмаға сәйкес нәтижеге қа-рай бағыттау өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады:

– белсенділік пен қатынастың бірлігі, үдеріске қатысушылардың барлық субъектілерінің ұйымдастырылған бірлескен дербес іс-әре-кеттері;

– әр түрлі сатыдағы жүйе қызметінің арнайы мамандануы;

– субъектілердің өзара әрекеттері нәтижесінде пайда болатын әртүрлі қарым-қатынастарының жиынтығы.

1.4.Мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттестігі – іс-әрекет субъектісі ретінде.Кәсіби-педагогикалық әрекет педагоги-калық үдерістің бір бөлігі болғандықтан, ол мұғалімнің кәсіби-дидак-тикалық құзыреттілігінің негізі болып табылады.

Осыған байланысты, педагогикалық жоғары мектеп алдында пе-дагогикалық міндеттерді өз бетінше шешуге қабілетті кәсіби құзыретті педагог дайындау міндеті тұрғаны айқын. Олар төмендегі педагоги-калық міндеттерді шеше алатындай болуы керек:

- рефлексивті–талдау (тұтас педагогикалық үдерісті, оның эле-менттерін, туындаған қиындықтарды талдау және қорытынды жасау т.б.);

- жобалау – болжау (тұтас педагогикалық үдерісті құру, жос-парлау, нәтижені және алынған шешімдердің салдарын болжау);

- ұйымдастырушылық - әрекеттік (оқу - тәрбие үдерісінің әр-түрлі нұсқаларын іске асыру, педагогикалық әрекеттің әралуан түрінің сәйкестігі);

- бағалау – ақпараттық (педагогикалық жүйенің даму болашағы туралы ақпарат жинау,өңдеу, сақтау және оны бағалау);

- түзету – реттеу (педагогикалық үдеріс ағымын түзету, қажетті коммуникативтік байланыстар орнату, оларды реттеп отыру және қолдау).

Н.В.Кузьминаның еңбектерінде педагогикалық іс-әрекеттің пси-хологиялық құрылымына сипаттама беріледі. Ол барлық студенттің педагогикалық мамандыққа бағыттылығын және педагогикалық икем-ділігін қалыптастыруды педагогикалық меңгерудің маңызды міндетте-рінің бірін санайды. Сонымен қатар маман дайындаудың тиімділігін арттыру үшін студенттерді болашақ кәсіби іс-әрекетінің құрылымына икемдей отырып, мұғалім тұлғасын қалыптастыру үдерісін қарастыра-ды. Педагогикалық қабілетке ол педагогикалық байқампаздық, педаго-гикалық қиял, педагогикалық такт, назар аудару, көңіл қою және талапшылдықты жатқызады.

П.Я. Гальперин еңбектерінде іс-әрекеттің психологиялық құры-лымы туралы жалпылама көзқарас негізінде педагогикалық іс-қимыл-дың құрылымы қарастырылады. Олар: 1) оқушыларды алдағы жасала-тын іс-әрекетке ынталандырып, қызығушылық туғызу; 2) мақсатты орындауға

дайындық; 3) іс-әрекетті жүзеге асыру үшін қажетті білім, біліктерін тексеру; 4) іс - әрекеттерді ұйымдастыру; 5) білім, білік жә-не дағдыны бекітуге арналған жаттығулар; 6) іс-әрекеттің орында-луын бағалау және нәтижесін тексеру, оған оңды қарым–қатынас қалыптастыру.

Нәтижеге бағдарланған жаңа білім беру жүйесіне көшу – педа-гог мамандарды кәсіби дайындаудың мақсатын, мазмұнын және ұйымдастыру технологиясын жаңа деңгейге көтеріп, одан әрі жақсар-туды талап етіп отыр.

Қазіргі заманғы мұғалімді кәсіби дайындау деп мұғалім бойына уақыт талабына сәйкесті математикалық, тілдік, психологиялық – пе-дагогикалық және әдістемелік білім мен біліктер жиынтығын қалып-тастыруды түсінеміз. Педагогикалық үдеріс - субъектілердің өзара әрекеттері нәтижесінде пайда болатын әртүрлі қарым-қатынастарының жиынтығы.

1.5.Тұтас педагогикалық үдерістің қызметтері.Оқыту мен тәрбие үдерісін ажырамас бірлікте қарау идеясы XIX ғасырдың орта-сында өмірге келді. Қазіргі кезеңде педагогикалық үдеріс немесе жалпы оқу тәрбие үдерісі біртұтастықта қаралады. Біртұтастық дегеніміз – оқу мен тәрбиенің олардың мақсаты, міндеті, мазмұны, әдісі, құралы, түрі, ұстаз бен шәкірт, шәкірт пен ата-ана, сынып жетекшісі мен сы-нып ұстаздары, қоршаған орта, тәрбиенің мазмұны және т. б біртұтас-тықта алынып, жеке-жеке қаралады.

Ғалымдар М.А. Данилов, В.С. Ильин, В.В. Краевский, Б.Т. Лихачев, Н.В. Кузьмина, Ю.П. Сокольников, Н.Д. Хмель педагогикалық үдерістің тұтастығын түрлі әдіснамалық тұғырлар тұрғысынан түсіндірді.

Педагогикалық үдерістің оқу және оқудан тыс аймақ бірлікте-рінің қажеттігі туындады, ал ол оқушылар үшін тұлға қалыптасуының басты жағдайы болады және сол үдерістің біртұтастығын көрсетеді.

Педагогикалық үдеріс өзін біртұтастық ретінде субъектілердің өзара әрекеттегі арнайы ұйымдастырылған іс-әрекеттерін бөле көрсете алады. Егер әрбір субъектінің жетістіктері болса, онда «ұстаздар-оқушылар» жүйесінің тұрақтылығымен өзін-өзі дамыту мәселесі шешіледі.

Педагогикалық үдерістің оқу және оқудан тыс саласының бірлігі жеке тұлғаны қалыптастырудың шарты - пәнаралық бай-ланыс. Бүгінгі мектеп оқушысының жалпы және психикалық дамуы-ның жеткілікті деңгейіне қол жеткізу үшін, ең алдымен, білім берудің мақсаты түбегейлі өзгеру керек: бірінші кезекке, бұрынғыша оқушыны пәндік білім, біліктердің белгілі бір жиынтығымен қаруландыру емес, оқу әрекетін қалыптастыру негізінде рухани дүниесі бай және адам-гершілігі мол, қоғамдық өмірдің барлық аясында ұлттық құндылық-тарды бағалауға және дамытуға қабілетті тұлғаны қалыптастыру білім мазмұнын таңдауда қатаң ескерілетін мәселе екенін баса айтқан жөн.

Мектеп оқушысының жас ерекшелігіне сай таным мүмкіндігін және оқыту мақсатының оқушы тұлғасын тәрбиелеуге бағдарланғанын ескерсек, онда бұл сатыда оқылатын пәндерді ғылымдар негіздері түрінде қарауға болмайтыны түсінікті: мұнда негізінен, оқушыда мәде-ниеттің базистік

қырларын қалыптастыру бірінші орынға шығады. Осымен байланысты, білім мазмұнын былайша жіктеуге болады: ком-муникативтік мәдениет (ана тілі), ақыл-ой мәдениеті (математика, жа-ратылыстану), эстетика және адамгершілік мәдениеті, еңбек мәдениеті, дене тәрбиесі. Оқушылардың психикалық дамуындағы негізгі әрекет-оқу әрекеті. Мұнан басқа дамыта оқытуды ұйымдастыру, баланың же-ке тұлғасы мен оның ерекшеліктерін танып білу бастауыш сынып мұ-ғалімінен педагогика, психология, практикалық психологиядан терең білім мен білікті талап етеді. Сондықтан, мұғалімге қолданыстағы оқы-тудың түрлі әдістемелік жүйесін, технологиясын, оқулық пен оқу бағ-дарламаларын саралап пайдалана білуі үшін жаңа тұрпаттағы әдісте-мелік даярлық, кәсіби – дидактикалық құзыреттілік керек.

Замануи мектеп алдында тұрған осындай жаңа мақсат, міндет-тер болашақ мұғалімдерден оқу–тәрбие үдерісіне әдістемелік талдау жасап, ондағы нақты мәселелерді анықтап, оны өз бетінше шеше білу қабілетінің болуын, яғни жақсы дамыған шығармашыл ізденім-паздық, ғылыми – зерттеушілік қабілетінің болуын талап етеді.

Пәнаралық байланыс оқушылардың жеке тұлғасын дамытуда, білім мен тәрбие беру міндеттерін шешуде де өте маңызды болып табылады және педагогикалық іс-әрекеттің, еңбектің ғылыми негізде ұйымдастырылуына көмектеседі.

Мектепте пәндер арасындағы өзара байланысты әрдайым ұйым-дастырып, жүргізіп отыру – оқушыларға ғылымдар негізін игерудің, сонымен бірге білім беруді дамытудың қажетті шарты.

Пәнаралық байланыстың философиялық негізіне сәйкес дүниеде барлық заттың, құбылыстың бірімен–бірінің өзара байланыстылығы туралы тұжырымдалған дүние туралы білімдер де тығыз байланыста болады. Оқушының өз болмысын тануға көмектесіп, қабілетін ояту, жаңа рухани күш беру білімнің ең маңызды мақсаты болып табылады. Философия адамды биологиялық және әлеуметтік құбылыстардың бір-лігі ретінде қарастырады.

Психологтар оқушылардың пәнаралық байланыс арқылы әр түр-лі пәндердегі қабылдауды олардың білімдерін бір жүйеге түсіріп, ақыл-ойына серпіліс туғызып, таным әрекетіне шығармашылық сипат береді деп тұжырымдайды. Сондықтан, пәнаралық байланыс ақыл-ой әрекетінің психологиялық және физиологиялық негізін, ми қыртысы-ның жүйелік ұстанымын ескергенде ғана жүзеге асады.

Пәнаралық оқытудың қазіргі оқыту–тәрбиелеу, білім беру жүйесінде оқушылардың дүниетанымын тереңдете отырып, оқытудың тиімділігін арттыруға көмектесетіні ғылыми-педагогикалық тұрғыдан дәлелденген. Оқушылардың әртүрлі пәндер бойынша алынған білім, біліктерді қабылдауы, түсінуі, олардың ақыл-ойына серпін тудырып, танымдық іс-әрекеттеріне шығармашылық сипат беріп, барлық білімдерін жүйелейді.

Пәнаралық байланыс арқылы оқытудың да-мытушылық, білім және тәрбие берушілік қызметі обьективті түрде кеңейіп, дамып отырады.

Классикалық педагогика жүйесінде орын алған пәнаралық бай-ланыс идеясы - тарихи дамуда дәлелденіп, педагогиканың, оның ішінде пәннің оқыту әдістемесінің басты мәселесіне айналып отыр. Сонымен қатар пәнаралық байланыс заманауи мектептер жүйесінің білім мазмұнын айқындаудың басты шарты болып табылады.

Оқу пәндері мазмұнында пәнаралық байланыстардың алатын өз орны бар. Өйткені олар аралас пәндердің жалпы бір бөлімі болып табы-лады және пәндердің өзара сіңісуін көрсетеді. Пәнаралық байланысты мазмұны бойынша төмендегіше төрт түрге бөлуге болады:

а)түсініктердің, заңдылықтардың және теориялардың жалпыға ортақтығы бойынша;

б)бір ғана объектіні оқып үйренуге қатысты жалпы ғылыми фактілер бойынша;

в)жалпы ғылыми әдебиеттерді қолдану бойынша;

г)ойлау іс - әрекеттерінің жалпы тәсілдері бойынша.

Педагогика ғылымында дидактикалық ұстанымдар білім мазмұнының негізін құраушы құрылым болып есептеледі. Сол себепті оқыту үдерісіндегі пәнаралық және әр пәннің пәнішілік байланыстылық ұстанымының да өзіндік маңызы бар.

1.6.Тұтас педагогикалық үдеріс құрылымы. Тұтас педагогика-лық үдерістің негізгі бір бөлігі - *оқыту үдерісі.*

Оқыту құбылысының әртүрлі деңгейде: *жалпы педагогикада, дидактикада, әдістемеде, психологияда* бейнеленуінің өзіндік ерекше-ліктеріне тоқталайық.

Педагогика деңгейінде оқыту – қоғамдық тәжірибені өскелең ұрпаққа беру әрекеті педагогикалық әрекеттің тұтас қыры.

Дидактика деңгейінде оқыту – білім беру мазмұнын үйрету мен үйренудің бірлігі.

Әдістеме деңгейінде оқыту – оқыту (сабақ беру) әрекеті мен нақты оқу пәнінің материалдарын оқып–үйренудің бірігуін жүзеге асыру формасы.

Психология деңгейінде *оқыту* –нәтижесінде оқушының интеллектісін байытып, психикалық дамуы жүзеге асатын мұғалім мен оқушының өзара іс-әрекетінің жиынтығы.

Педагогикалық әдебиеттердегі анықтамаларда оқыту жеке су-бъектілер – оқушы мен мұғалімнің әрекеті ретінде көрсетілген: «Оқы-ту – оқушы мен мұғалім жүзеге асыратын екі жақты үдеріс»; «Оқыту үдерісі мұғалімнің, сол сияқты оқушының да әрекеті»; «Оқытуда бар-лық уақытта екі жағы: оқыту мен оқу айқын көрінеді. Оқыту – мұ-ғалімнің материалды балаға түсіндірудегі, пәнді оқыту барысындағы оқушының әрекетін бақылаудағы, оқушының материалды оқып–үйре-нуі мен алған білімдерін қолдана білуіне басшылық жасаудағы, олар-дың білімдері, біліктері мен

дағдыларын тексерудегі іс- әрекеті. Оқу (үйрену) – оқушылардың белгілі бір пәнді және оқытушының түсін-діргендерін қабылдаудағы, өтіліп отырған фактілер мен құбылыстар-ды, олардың арасындағы байланыстарды ойға тоқудағы, білімді бекіту мен қолданудағы мұғалім басшылығымен жасайтын саналы қызметі». Оқыту өзара байланысты, бірақ *екі дербес субъектінің – мұғалім мен оқушының жеке әрекеттерінің жиынтығы* ретінде көрсетілген.

Тұтас педагогикалық үдерістің келесі бөлігі – *тәрбие үдерісі.* Орта білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының басты міндеттерінің бірі – еліміздің болашағының біртұтас іргетасын және жал-пыазаматтық біріктіруші мақсат жүйесінің негізін құрайтын жаңа идеологиялық тұжырымдама «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы мен Патриоттық Актісін жүзеге асыру болып табылады.

«Мәңгілік Ел» – ұлттық сана-сезім мен отаншылдықтың дамуы-ның жоғары деңгейіндегі, инновациялық экономика жағдайында та-бысты еңбек ететін, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, елінің тағдыры үшін жауапкершілік сезімі бар қоғам-ның әлеуметтік белсенді мүшелерін тәрбиелеу. «Мәңгілік Ел» жал-пыұлттық патриоттық идеясы құндылықтарының қоғамдық санада, білім беру және тәрбие жүйесінде бекуін қамтамасыз ету керек

Педагогикалық үдерістің *психологиялық құрылымы*: танымдық үдерістер (қабылдау, ойлау, еске сақтау, ақпарат сіңіру), оқуға қызы-ғушылық (оқуға қызығуды, қабілетті ынтаны айқындау), қуат (көте-ріңкі не түсіңкі дене мен күш-қуаты, белсенділік, еңбекқорлық не шаршау динамикасы) деп педагогикалық үдерістің құрылымын жан-жақты ашуға тырысқан.

Педагогикалық үдеріс дамушы жүйе. Қарама-қайшылық – педагогикалық үдерістің қозғаушы күші.Педагогикалық үдеріс, со-нымен қатар, педагогикалық үдерістің тұтастығы, педагогикалық үде-рістің заңдылықтары, педагогикалық үдерістің кезеңдері, педагоги-калық инновациялар, қазіргі мектеп мұғалімі сияқты жүйе ретінде де қарастырылады .

Педагогикалық үдеріс – «мұғалім - оқушылар» жүйесінің үздік-сіз әрекеті, ол осы жүйе жағдайының алмасуынан көрінеді. Педагоги-калық үдерістің мақсаты әрбір оқушыны жеке тұлға ретінде қалып-тастыру. Педагогикалық үдеріс көп деңгейлі және көп құрылымды жүйе, онда жеке бір оқушы, жеке дара мұғалім бірінші реттегі дербес жүйе болады.

В.А. Кан-Калик «ұстаздың шығармашылық үдерісі оқушылар-дың шығармашылық үдерісін тудыратын үдеріс ... сонымен бірге бұл өзара әрекет әрбір нақтылы жағдайда байқалады, өз жағынан ол, бір сыныпта жұмыс істейтін ұстаздар ұжымының және ұжымдағы барлық оқушылардың ұжымшыл шығармашылық іс- әрекеттерінің арасында-ғы ерекшеліктері» деп пайымдайды.

Педагогикалық үдерістің қозғаушы тетіктері (құралдар, формалар, әдістер мен тәсілдер немесе технология). Педагогикалық үдеріс - мақсат пен мүддені анықтаудың жалпы әдіснамасы негізінде мемлекеттің қазіргі таңда білім беру саласына қойып отырған талап-тарына сәйкес анықталып, іріктеліп, реттелген оқытудың мазмұн, түр, әдіс-тәсілдерінің, дидактикалық талаптарының педагогикалық-психо-логиялық нұсқауларының жиынтығы.

Педагогикалық үдерістің тәрбиелік тетіктері – педагогтар мен оқушылар арасындағы, ұжым ішіндегі қарым-қатынастар.

Балалар ұжымын тәрбие құралы ретінде көптеген жылдар бойы зерттеген Л.И. Новикова: «оларды мақсатты басқарудың тиімділігі кө-бінесе балалар ұжымында болып жатқан әлеуметтік-психикалық үде-рістерді білуге және оларды тәрбие субьектісі ретінде сипаттауға байланысты»,- дейді.

В.С. Ильин: «толыққанды жеке тұлға тек біртұтас педагоги-калық үдерісте ғана қалыптасады, онда педагогикалық ықпалдың үйлесімділігі қамтамасыз етілуі керек», - дейді .

Б.Т. Лихачев педагогикалық үдерістегі ересектің орнын ұйым-дастырушы ретінде жоғары бағалай отырып, бала ықпал ету обьектісі ғана емес, даму үстіндегі белсенді әрекеттенуші, ол әрқилы әлеуметтік себепші іс - әрекеттердің нәтижесінде өзгеріп, дамып отыратын және осыған сай өзін - өзі тәрбиелеудің субьектісі бола алатынын көрсетеді. Бұған қоса Б.Т. Лихачев педагогикалық үдерістің тағы басқа бір ерек-шелігін – оқыту мен тәрбиелеу әдістерінің бірлігін көрсетеді.

М.А. Данилов: «үнемі қозғалыс пен даму барысында қарасты-рылған тәрбие өте күрделі, қозғалыстағы, қарама – қарсылықтағы құ-былыс ретіндегі педагогикалық үдеріс болып саналады. Әрқашанда оның өз ішінде көптеген әртүрлі күштер мен ықпалдар өзара әрекет-тестікте болады, олардың ішіндегі ең бастысы үдерісті бағыттаушы мұғалім мен тәрбиеленушілер ұжымы болып есептеледі» деп анықтама береді.

Тұтас педагогикалық үдерістегі тәрбиенің негізгі қағидалары бүгінгі күнде тәрбиеленушінің өз күшімен жетістікке жету мүмкінді-гіне басшылық жасау тәрбие берудің басымдық рөлін арттыруда. Осы-ған орай, барлық педагогикалық мақсаттарды шартты түрде өзара бай-ланысты екі топқа бөлуге болады: үлгілі және өзекті, соңғысы тұл-ғаның дамуы мен даралығын қалыптастыру және тәрбие қоғамдық құрылыс ретінде өте күрделі, әрі қарама-қайшылықты тарихи үдеріс. Ол жас ұрпақтың қоғам өміріне қосылуына, тұрмыс-тіршілікке, қоғамдық өндірісте қызметке араласуына, шығармашылық пен рухани-мәдени игіліктерді игеруіне, қоғамдық болмыстың негізін игеріп, жеке тұлға ретінде дамып, азамат ретінде қалыптасып жетілуіне негіз бола-ды. Тәрбие қоғамдық прогресті дамытып, ұрпақтар жалғастығын қам-тамасыз етеді. Ол әрбір жеке тұлғаның, қоғамның маңызды өндіргіш күшінің бөлшегі ретінде өз бақытын өзі құруға көмектеседі.

1.7.Тұтас педагогикалық үдеріс теориясы туралы білім – мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің негізі. Психологиялық-педагогика-лық әдебиеттерде кәсіби шеберліктің қалыптасуы мен даму үдерісінде екі ұғым: *«құзыреттілік»* және *«құзырет»* ұғымдары пайдаланылып келеді. Біріншісі, С.Ожегов сөздігі бойынша, белгілі бір кәсіби қызмет-ке байланысты, «қандай да болсын мәселеден хабардарлық, беделді-лік», ал екіншісі, «қандай да бір істі жүргізетін жеке адамның, мекеме-нің мәселелерді шешуге, іс-әрекет етуге, бір нәрсені істеуге құқықты-лық шеңбері». Құзырет – нақты әрекет пен үдерістерге байланысты тиімді, өнімді әрекеттер жасай алатындай дара тұлға сапаларының өза-ра байланысқан жиынтығы (білім, білік, дағдылармен қызмет түрлері).

Болашақ мұғалімдердің кәсіби-дидактикалық құзыреттілігін қалыптастыруға байланысты *«құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік», «мұғалім құзыреттілігі»* ұғымдарына берілген әртүрлі түсініктемелер бар. Бұдан «құзыреттілік» ұғымы білім беру, маман даярлау сала-сының қолданыстағы терминіне айналғанын көреміз. «Құзыреттілік» термині әдетте белгілі бір әлеуметтік-кәсіби мәртебе иесіне байла-нысты қолданылады және оның сол істі атқарудағы түсінігі, білімі, білігінің орындалуға тиіс жұмыстың нақты өз деңгейінде шешілуімен сәйкестілігі арқылы сипатталады.

Л.М. Митина мұғалімнің кәсіби дамуының психологиялық факторларын, шарттары мен қозғаушы күштерін зерттей келіп, тұлғаның интегралдық сипаттарының қатарындағы кәсіби даму факторларының бірі ретінде мұғалімнің кәсіби бағыттылығын және педагогтік құзырет-тілігін бөліп көрсетеді.

Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің психологиялық тұжырымда-масын жасай отырып, А.К. Маркова оған мынадай анықтама береді: «кәсіби құзыреттілік - бұл мұғалімнің білім, білік және осы еңбекті жү-зеге асыруға қажетті олардың нормативтік белгілерінен хабардарлығы; психологиялық сапаларды меңгеруі, нормаға және үлгіге сай нақты кә-сіби әрекет» және оның мазмұнын екі көрсеткішке – үдерістік және нәтижелілікке бөледі. Қазақстан Республикасы мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартында ***«базалық құзырет»*** ұғымы қолда-нылып келеді. Бұл құзыреттіліктер - өмірдегі мәселелер мен жағдаят-тарды шешуде іс-әрекеттің сапалы, табысты өтуін қамтамасыз ететін жеке тәжірибеге енген білім, білік, дағды, қабілеттің жинағы немесе әмбебап жүйесі. Сондықтан, осы тұрғыда жоғары кәсіби білім беру ба-залық құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Құзырет бі-лім, білік, шығармашылық әрекеттің қорытындысына сүйеніп, төмен-дегідей негізгі белгілерімен ерекшеленеді:

1) Көпқызметті күнделікті, кәсіби және әлеуметтік өмірде кез-дескен кез келген жағдайдан шыға алады және кез келген мақсатты және міндетті шеше алады;

2) метапәнділік және пәнаралық – бұл түрлі жағдайда қолда-нылады;

3) зияттық дамуды, яғни дерексіз ойлауды, рефлексия, өзінің жеке ұстанымын анықтай алуды, өзін-өзі бағалауды, сын тұрғысынан ойлауды талап етеді;

4) көпқырлылығы – түрлі ақыл-ой үдерісін, зиятты біліктілікті, ақыл-ойды қажет етеді.

Отандық педагогикада «құзыреттілік» ұғымы көбіне кәсіби дайындық, кәсіби шеберлік пен мамандықты меңгеру деңгейі ретінде қарастырылып келеді.

Негізгі құзыреттіліктер жалпы орта білім беру саласында қалыптасып, қандай да бір мамандықтың іргетасын құрайтын құрауыш-тардан тұратын базалық құзыреттіліктердің негізіне дайындайды. Э.Ф. Зеердің пайымдауынша, базалық құзыреттіліктерге жататындар:

- жалпығылыми ұғымдар – табиғат, қоғам және адамның іс-әрекетінің негізгі заңдары;
- экономика мен мінез-құлықты ұйымдастырудың негізін құрай-тын әлеуметтік-экономикалық;
- азаматтық-құқықтық;
- ақпараттық-коммуникациялық;
- политехникалық – техника мен технологияның, жаратылыс-ғылыми, автоматтандырылған өндірістік қызмет ету ұстанымы, бақы-лау және басқару жүйелері;
- жалпы кәсіби мамандықтар тобына қатысты.

Еліміздегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды, білім мазмұнын дамытудың бүгінгі жағдайын есепке ала отырып, Қазақстан Республикасындағы 12 жылдық орта білім беру стандартында қабылданып отырған негізгі құзыреттіліктерді мәселенің шешімін табу (өзіндік менеджмент), ақпараттық және коммуникативтік құзыреттіліктерді қа-лыптастырып дамыту көзделіп отыр. Олай болса, аталған құзырет-тіліктерді оқушылар бойында қалыптастыруды болашақ маман жоғары оқу орны қабырғасында меңгеріп шығады.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Педагогикалық үдеріс ұғымының мәнін ашыңыз.
2. Мұғалімнің іс-әрекет объектісі дегеніміз не?
3. Педагогикалық үдерістің белгілері мен сапа-қасиеттеріне тоқталыңыз.
4. Білім беру парадигмасы дегеніміз не?
5. Педагогикалық үдерістің субъект-субъектілі қатынас ұғымының мәнін ашыңыз.

2-тақырып. ТӘРБИЕНІҢ МАҚСАТЫ, ОНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТҰРҒЫДАН НЕГІЗДЕЛУІ

2.1. Тәрбиенің мақсаты. *Мақсат* дегеніміз алға қойылған биік мұратқа ұмтылу, оны іске асыруға әрекет ету. Мақсат жас ұрпақтың болашағын алдын-ала ойластырып, оларды өмірге әзірлеу барысында жүргізілетін тәрбие жұмысының нәтижесінде, жеке басына тән сапа-лық

қасиеттерінің дамуын қамтамасыз ету. Тәрбиенің мақсаты мен жүйесі қоғамның дамуына тәуелді.

Тәрбие мақсаты жалпы және жеке болып келеді. Тәрбиенің жал-пы мақсаты барлық азаматтардың бойында сапалық құндылықтардың, ал жеке мақсаты - жеке тұлғаның қалыптасуын көздейді. Тәрбиенің мақсатына обьективті себептер ықпал етеді, олар: адамның физиоло-гиялық жетілуі мен психикалық дамуы, философия мен педагогика ғылымның жетістіктері, әлеуметтік ортаның қоғам мүддесіне қарай, үнемі өзгеріп отыруы. Қоғамның мәдени деңгейі тәрбие мақсатының жалпы бағытын анықтап, қоғамның нақты тарихи сипатына қарай өзгеріп отырады.

«Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» *тәрбиенің мақ-саты*: ата-анасын қадірлеп, қастерлейтін, туған жерін, Отаны Қазақстанды сүйетін, қазақ тілін, мәдениетін, тарихын меңгерген және ардақтайтын, толерантты, халықтар достығын, ел бірлігін сақтайтын, дені сау, жан дүниесі бай, еңбекке бейім, ана тілін және шетел тілдерін еркін менгерген, сапалы білім алған, құзыретті, дарынды, өзінің бола-шақ кәсібін таңдай алатын азамат тәрбиелеу.

Тәрбие мақсатын тұжырымдауда, міндетті түрде табиғат, қоғам, адамның обьективті даму заңдылықтарына сүйену керек.

Тәрбиенің обьектісі - тұлға болса, ұстаз оларды дамыту үшін оларға тәрбие субьектісі ретінде қарап, олардың белсенді іс-әрекетін ұйымдастырып, басшылық жасауы қажет. Тәрбиенің барлық түрі бір-тұтас педагогикалық үдеріс шеңберінде қарастырылады.

Тәрбиенің мақсаты - жастардың тұлғалық қасиеттерін дамыту, олардың жоғары адамгершілік ұстанымдарын қалыптастыру, өмірге, еңбекке әзірлеу.

Осыған байланысты тәрбиенің қойылатын негізгі мақсаттары мынадай:

- жеке тұлғаның дүниеге ғылыми көзқарасын дұрыс қалып-тастыру;
- жеке тұлғаның даралық және дене қабілеттерін жан-жақты дамытып, талғамдары мен сезімдерін қоғамның талаптарына сай тәрбиелеу.

Тәрбиелік мақсатқа сәйкес, тәрбие мынадай *кешенді міндет-терді* шешуді алға қояды: дүниетанымы кең, ой-өрісі жоғары, жеке тұлғалық қасиеттері дамыған адамның негізін қалыптастыру; еңбек, таным, қоғам, отбасы, уақытты тиімді пайдалана білу тәрізді әлеумет-тік қызметтерді өз мәнінде қабылдап, оларды пайдалана білуге даяр-лау, кәсіп таңдау; өз тағдырын өзі шешуге мүмкіншілік жасау, оқу-шылардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өз бетімен білім алуына мүмкіндіктер туғызу.

Тәрбие - педагогикалық үдерістің жетекші компоненті ретінде тәрбие мақсатын жүзеге асыру, оның құрамды бөліктерінің байланыс-тарын шешуді талап етеді. Тәрбие мақсаты мен міндеттерін жүзеге асыру үшін оның мазмұны, тәрбие әдістері мен құралдары, формалары бірімен-бірі тығыз байланыста қарастырылуы тиіс.

Тұлғаны оқыту, тәрбиелеу және дамытудыңөзара байланысы тәрбие үдерісінің мақсаттылығы нақты өмір талабына сай белгіленсе ғана өз нәтижесін береді. Оны тәрбиешілер өз қалауымен анықтай ал-майды. Себебі тәрбие мақсаты қоғамның саяси-экономикалық, мәдени даму деңгейімен тығыз байланысты.

Тәрбие адамдарға тән әлеуметтік категорияға жатады және тұл-ғаны дамытуда шешуші рөл атқарады. Тәрбие дегеніміз тұлғаның ал-дыңа мақсат қою арқылы іске асатын іс-әрекеті. Тұлғаның тәрбиелі-гінің іс-әрекет, қарым қатынасы, мінез-құлқы және тұлғаның өзіне де-ген қатынасы, яғни өзін-өзі бағалауы арқылы айқындауға болады. Іс-әрекет – тұлғаныңқызығушылығы, сезім-санасына, жауапкершілігіне-гізіндесыртқыортаменәсерлесуарқылыдамуүдерісі.

Қазіргі таңда тәрбиені мәдениет, қарым-қатынас, құндылық тұр-ғысынан қарастырады. Қазақ педагогикасының негізін қалаушы М.Жұмабаев тәрбиені екі тұрғыдан қарастырады – дене тәрбиесі және жан тәрбиесі.

В.С.Безрукова“Тәрбиедегеніміз- адамзат қоғамының өмір сү-руіне сай ұрпақтан - ұрпаққа жалғасқан, дәйекті түрде үздіксіз бері-летін мәдениет»,- деп тұжырым жасайды.

И.П.Подласый тәрбиені мәдениет тұрғысынан қарастыра келе, адамгершілік мәдениет, ақыл-ой мәдениеті, эстетикалық мәдениет, дене мәдениеті тұрғысынан жіктейді.

С.Әбенбаев “Тәрбие - халықтық ғасырлар бойы жинақтап, ірік-теп алған озық тәжірибесі мен ізгі қасиеттерін жас ұрпақтың бойына сіңіру, олардың айналамен қарым - қатынасын, өмірге көзқарасын жә-не соған сай мінез - құлқын қалыптастыру құралы”,- деп түсіндіреді.

Қазақстан Республикасы бүкіләлемдік білім кеңістігіне енуді мақсат етуіне орай, қазіргі заман оқушыларын тәрбиелеу мақсаты із-гілікті, білікті, мәдениетті, өзіндік өмірлік ұстанымы бар, қарым-қаты-нас мәдениеті жетілген, өз өмірін құруға, кез келген жағдайда дұрыс шешім қабылдауға бейім жас ұрпақты тәрбиелеу болып табылады.

Тәрбиенің мәдени құбылыс ретіндегі міндеттеріне мәдениетті кешенді түрде қалыптастыруды жүзеге асыру, жеке тұлғаның сапалық қасиетін арттыру болып табылады. Тәрбиенің мазмұнына бүкіл мәде-ниет жетістіктері қамтылады. Тәрбие мазмұны тәрбие міндеттерін толықтай жүзеге асыруды қарастырады.

Тәрбиенің қоғамда атқаратын қызметіне қарай, өзіндік ерекше-ліктері болады. Тәрбие - қоғамдық құбылыс. Адам қоғамнан тысқары өмір сүре алмайды. Қоғамның дамып өркендеуіне байланысты, тәрбие-нің мақсаты толығып отырады. Тәрбиенің қоғамдық мәні жеке тұлғаның санасына, мінез-құлқының дұрыс қа-лыптасуына әсер ете отырып, рухани жағынан үнемі жетілу және баюуда көпсалалы үдеріс тұрғысынан қамтылады. Халықтар бойына білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дамытуды т.б. қамтиды. Тәрбиенің қоғамдағы жалпы қызметі ұрпақтан - ұрпаққа

әлеуметтік тәжірибе мен мінез - құлық нормаларына қатысты білім, білік, дағдыларды беру, адам баласында адамгершілік сапа жүйесін қа-лыптастыру, баланы әр түрлі әлеуметтік қатынастарға қатыстыру бо-лып табылады.

Тәрбие - біртұтас үдеріс. Тұлғаның кісілік қасиеттерін қалып-тастыру бірыңғай жағдайда, бір уақытта іске асырылады. Тұлға жеке адам ретінде тәрбиеленеді.

Тәрбие - ұзақ, әрі күрделі үдеріс. Адам туып, есею барысында тәрбиенің ықпалында болады. Онан кейінгі уақытта өзін-өзі тәрбиелеу үдерісімен жетіледі. Тәрбие мақсатының нәтижесіне дереу қол жеткі-зуге болмайды. Мектепте әр оқу сатысындағы оқушылардың тәрбиелік деңгейіне талаптар қойылып, соған қол жеткізу көзделеді. Тәрбиеге іштей және сырттай ықпал жасалады.

Тәрбие - көпжақты үдеріс. Мектеп оқушыларын тұлға етіп тәр-биелеу, дамыту,қалыптастыру, оларды қоғамдық өмірге даярлау бар-лық қоғам азаматтарының міндеті. Қоғамның тәрбиелік әрекетін бі-рыңғай бағытта ұйымдастырып, оқушының тұлғалық қасиетін қалып-тастыруды жүзеге асыратын мектептегі ұстаздар ұжымы мен отбасы.

Тәрбие көп факторлы, екі жақты және белсенді үдеріс. Тәрбие жеке тұлғаның қалыптасуының ең басты факторы. Тұқым қуалаушы-лық, орта және тәрбие жеке тұлғаның дамуымен қалыптасуының не-гізгі обьективті факторлары болып табылады. Биологиялық фактор, тұ-қым қуалаушылық пен адамға тән қасиеттер: іс-әрекеттің кез-келген түріне бейімділігі жатады. Адамның биологиялық жетілуі мен өзгеру үдерісі оның мінез-құлқына әсер етеді.

Адамның жеке тұлға болып қалыптасуына сөйлеу, ойлау секілді адамға тән бейімділіктердің дамуы үшін қоғам мен орта қажет. Адамның мейілінше дамуына әсер ететін әлеуметтік орта, әсіресе, қазіргі уақыттағы экономиканың өзгеруі, қала мен ауылдағы өмір жағдайлары, миграциялық және демографиялық үдерістер, сәбилердің дүниеге келуіндегі, өмірінің ұзақтығындағы өзгерістер т.с.с. жатады.

Тәрбие - жеке тұлғаны қалыптастыру үдерісі. Ол білім беру орындарында жүргізіледі. Мектепте педагогикалық үдерісті сауатты ұйымдастырумен бірге, оқушылардың жан-жақты қызмет әрекетін тиімді ұйымдастыру, жеке тұлға дамуының шарты болып табылады.

2.2.Жалпы адамзаттық құндылықтар - тәрбие мақсатыныңнегізі. Қазақстан Республикасы бүкіләлемдік білім кеңістігіне енуді мақсат етуіне орай, үздіксіз білім беру жүйесінде түбегейлі өзгеріске түсуі тұлғаның тәрбиелік, мәдени деңгейін әлемдік жетістіктер дең-гейіне көтеруді, жаңаша пардигманы қажет етеді. Тәрбие парадигмасы қоғамның дамуына байланысты, мақсат, міндеттеріне сәйкес өзгеріп отыратын жаңашыл әдіс - тәсілдерді, ұстанымдарды, тұғырларды қа-жет ететін зерттеу әрекеттерін қалыптастырады. Білім беру жүйесінің әлемдік білім кеңістігіне кіріктірілуі

де тәрбиеге жаңаша көзқарасты – жалпыадамзаттық құндылықтар тұрғысынан қарастыруды көздеп отыр.

Тәрбиенің негізі болып саналатын жалпы әлемдік құндылық-тардың бірі – тәрбиенің басқа адамға деген қажеттілігі, басқа адам-дарды сүйе білу қажеттілігі болып табылады. Әр адамның тағдыры әр-қашан әлемдік дүниемен, адамдармен, ұжыммен байланысты. Сондық-тан демократияландыру, адамның құқығы мен бостандығын сақтау жағдайларында ұжымдағы қарым-қатынас мәселелері бұл күнде ерек-ше маңызға ие болуда.

Құндылықты құбылысты қоғамдық сана түрінде (әділеттілік не-месе әділетсіздік) сипаттап қана қоймайды, сонымен бірге оларға баға береді, оларды мақұлдайды немесе айыптайды және олардың жүзеге асуын талап етеді немесе кемшілікті жоюдың өлшемі болып табылады. Жалпыадамзаттық құндылықтардың арасында философтар мен прог-ресшіл ойшылдар мен педагогтар әрқашан бірінші *орынға адамның құ-қығын, оның бостандығын және соған сәйкес келетін тәрбие мен білімді бөліп қарастырған.*

Жалпыадамзаттық құндылықтар халықтық дәстүрлерде, адам-гершілік принциптерде, діни мәдениетте нақты жазылып қойылған және әлеуметтік ойдың озық белгілері, жеке тұлғаның қасиеттері, адамгершілік үлгілері жинақталған күйде, әдептіліктің қоғамда қабыл-данған үлгісі ретінде көрінеді.

Ғалым-педагогтар осы заманғы педагогиканың алдында басты екі міндет тұр деп көрсетеді. Біріншіден, педагогиканы жалпыәлемдік құндылық (педагогикада адамды жақсы көру және адам бостандығын қамтамасыз ету) деңгейіне көтеруге әрекет жасаған жөн. Екіншіден, барынша жетілген адамзаттық идеалды құру. Осы екі міндетті кірік-тіріп адами мұрат жасауда бостандық пен сүйіспеншілік сияқты құн-дылықтарды да ескеру қажет.

Жалпы әлемдік құндылықтар – түрлі халықтың, түрлі діннің, түрлі дәуірдің рухани мақсаттарын жақындастыратын құбылыс. Сол себепті де ол жалпыадамзаттық деп аталады. XX ғасырдың соңында Халықаралық топ алғаш рет дүниежүзілік тарихта адамның құқықтары туралы халықаралық негізге алынатын құжаттар жасады. “Адам құ-қықтарының жалпыға бірдей Декларациясы”, “Баланың құқықтары ту-ралы конвенция” және т.б., оларда тәрбиенің әдіснамасы мен теория-сы, жаңартылған мақсат пен мүдделер қарастырылған. Онда халықтар-дың рухани құндылықтарын дамытуда жаңа көзқарастарға негізделген халықаралық стандарт болып табылатын жалпыадамзаттық құндылық-тар - адамның құқықтары мен бостандығы көрсетілген.

Қазақстан Республикасы аталған құжаттардың басты идеяларын білім саласында негізге алды. Мектептегі тәрбие жұмысын жалпы әлемдік құндылықтарға негіздей отырып, жаңа құндылықтар жасауға талпыныс жасау көзделуде. Оның мәні жас ұрпақты басқаларда бар нәрсені бағалай білуге үйрету, жалпыадамзаттық дамуға үлес қосуға, халықтардың күш-

жігерімен жасалған құндылықтарды құрметтеуге және қорғай білуге тәрбиелеу.

Педагогикалық үдерісте оқушылардың рухани байлығын арт-тыру үшін әр халықтың жетістігімен бірге алуан түрлі мәдениетін пайдалану да қарастырылады.

2.3. Тәрбиенің қағидалары. Тәрбиелік мақсатқа сәйкес, тәрбие кешенді міндеттерді шешуді дүниетанымы кең, ой-өрісі жоғары, жеке тұлғалық қасиеттері дамыған адамның негізін қалыптастыру; еңбек, таным, қоғам, отбасы, уақытты тиімді пайдалана білу тәрізді әлеумет-тік қызметтерді өз мәнінде қабылдап, оларды пайдалана білуге даяр-лау, кәсіп таңдау; өз тағдырын өзі шешуге мүмкіншілік жасау, оқушы-лардың өзін-өзі тәрбиелеуіне, өз бетімен білім алуына мүмкіндіктер туғызуды алға қояды.

2015 жылы ұсынылған «Тәрбиенің тұжырымдамалық негізде-рінде» тәрбие қағидасына жан - жақты тоқталады. «Тәрбие қағидасы – тәрбиешілер міндетті түрде сақтайтын, тәрбиені ұйымдасытрудың аса маңызды ережелері, бастапқы ережесі дей келе, қағиданың барлық ба-ғыттарына тоқталады: табиғилылық қағидасы, мәдени сәйкестілік қа-ғидасы, гуманистік бағыт қағидасы, этникалық қағида, бірлік талабы мен сабақтастықты қамтамасыз ету қағидасы, тәрбиенің үздіксіздік қа-ғидасы, әлеуметтік өзара іс-әрекеттер тиімділігі қағидасы, әлеуметтік барабар қағидасы, демократияландыру қағидасы, вариативтілік қағида-сы. Ал, *мақсатттылық қағидасына* мақсатты талаптың айқындығын, ұжымдық сұранысқа нақты есеп жасауды, тәрбие қызметінің басты түрлерін дұрыс таңдауды қарастырады»,- деп анықтама берілген. Тәр-бие табиғи және әлеуметтік-мәдени үдерістердің өзара байланысының ғылыми түсінігіне және балаларды тәрбиелеуде олардың жеке тұлға-лық және жас ерекшеліктерін ескерудің қажеттігіне, жалпы адамзат-тық құндылықтарға, құндылықтарға сай дәстүрлер мен ұлттық мәдени нормаларға және аймақтық ерекшеліктерге сәйкес құрылады, әрбір же-ке тұлғаға құрметпен қарайтын, оның бостандығын және әлеуметтік құқын мойындайтын гуманистік идеяны және бағытты бірінші орынға қояды; педагогтың білім алушыларға және тәрбиешілерге өздерін-өз-дері дамытуға жауапкершілікті субъекті ретінде қарауын, сондай-ақ, субъектінің-субъектіге көңіл бөледі.

Тәрбие үдерісінің қағидалары: ізгілік бағыттылығы, жалпыадам-заттық құндылықтар, мәдениеттілік, үздіксіздік, табиғилық, тұтастық, ұлттық т.б. бірі-бірімен сабақтастықта кешенді түрде үйлескенде тәрбиенің жетістікке жетеді.

Тәрбиенің ізгілік бағыттылығы - тәрбие мазмұнының құнды-лық, дүниетанымдық бағытын немесе құндылықтар жүйелерін және өмірдің мәнін, рухани байлықты түсіну, ұрпақтан ұрпаққа жеткізу; жалпыадамзаттық және ұлттық мәдениетті игеру; әлеуметтендіру, қо-ғамдық тәжірибені жинақтап, тұлғаның азаматтық іс-әрекет тәжіри-бесін дамыту; тұлғалық бағдарын дамыту (өзін-өзі тану, өзін-өзі рет-теу, өзін-өзі бақылау, өз өмірін

ұйымдастыру қабілетін жетілдіру); тұлғаның денсаулығы мен тән түзілісіне байланысты табиғи бағдарын ескеру.

Жалпыадамзаттық құндылықтар - халықтық дәстүрлерде, адамгершілік үдерістерде, жеке тұлғаның қасиеттері, адамгершілік үл-гілері жинақталған күйде, әдептіліктің қоғамда қабылданған үлгісі ре-тінде, түрлі халықтың, түрлі діннің, түрлі дәуірдің рухани мақсаттарын жақындастыратын құбылыс.

Мәдениеттілік- адамзат игілігі ретіндеұрпақтан–ұрпаққа, материалдық және рухани байлық жасауынан көрінетін, қоғам мен адамның белгілі тарихи даму дәрежесі, қазақ халқының мәдени мұра-ларында мемлекет құраушы ұлттың дүниетанымы,тілі мен ділі, бол-мыс-бітімі көрініс тауып, олар ұлттық мәдениетті адамды қоғамға лайық тәрбиелеу, жетілдіру, қызмет істетуОтан, адам, тұлға, өмір, адамдардың бір-біріне мейрімділік қарым-қатынасы, шыншылдық, әді-леттілік, білім, ғылым, өнер адамның өмір сүруіне деген материалдық жағдайдың болуы.

Ұлттық тәрбие беру - әр азаматтың өз Отанына деген саналы қатынасын, мемлекеттік тілді, мемлекет құрушы ұлттың мәдениетін меңгеруді, мемлекеттің ұлттық бірлігін нығайту қажеттілігін түсінуді қалыптастыру. Сонымен бірге тәуелсіз Қазақстанның жетістіктеріне мақтанып, ұлттық рухты күшейтуге, азаматтық борыш, перзенттік па-рыз ұғымдарын дұрыс қалыптастырып бағыттауға, болашақ маман-дардың кәсіби жауапкершілігін дамытуға ықпал ету.

2.4. Тәрбиенің негізгі тұғырлары.Тәрбие көп факторлы, күрде-лілігі оның сан-алуан болуымен қарастырылады. Мектепте тәрбие тұл-ғаның іс - әрекет, қарым – қатынасы арқылы, барлығы интеграциялы түрде іске асады. Тұлғаның біртұтастығын қамтамасыз ету тәрбие жүйесінің мақсатын, міндеттерін, мазмұнын, әдістері мен формаларын, ұстанымдарын, пайдаланатын құралдарын тығыз байланыста жүргізуді қажет етеді.

А.Маслоудың тұжырымдауын негізге алатын болсақ тұлғаның өзін негізгі құндылық тұрғысынан қарастырыла отырып, тұлға бойын-дағы құндылықтарды қоғам және әлеуметтік орта арқылы қатынас-тарда қалыптастыру болып табылады. Расында да, өмірдің құндылықтары қоғам мен әлеуметтік ортаның мақсаты мен міндеттері, мемлекеттік экономикалық даму үдерісі арқылы іске асады. Тұлғаның құндылық-тары атадан берілген тек арқылы дамитыны, қоғам мен әлеуметтік ор-таның даму мен сұранысынан туындайтыны белгілі. Қоғам өркениет-тік деңгейде дамыған сайын тәрбие үдерісіне қойылар талап та өзіндік ерекшелігімен өрнектеледі.

Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде тәрбие үдерісін ұйымдастырудың келесі *әдіснамалық тұғырларын* ұсынады:

Өркениеттіліктұрғысынан алатын болсақ, еліміздің әлемдік деңгейде білім кеңістігіне кіріктірілуі тәрбие үдерісіне де жаңашыл көзқарастармен қарауды талап етіп отыр. Ұлттық және әлемдік құндылық-тарды кіріктіре отырып, әлемдік деңгейде талап етілетін құндылықтар-ды тұлғаның

бойына сіңіруімізбен қатар, қоғамда әлемдік деңгейде көзқарастарды қалыптастыру. Қазақ елі көп ұлттың басын біріктіріп отырған демократияшыл және өркениетті елдер тұрғысынан мәдение-ті, рухани - адамгершілік құндылықтар жағынан әлемдік өркениет көшіне ілесе алатын елдер қатарынан табылуы өркениеттіліктің басты шарты де бағаланады.

Тұлғалық-бағдарлы тұғыр – өзара байланысты түсініктер, идея-лар және іс-әрекет тәсілдері жүйесіне сүйену, тұлғаның өзін-өзі тану және өзін-өзі жетілдіру үдерісіне қолдау көрсету, оның дербестігін дамыту. Тұлғалық ықпал тұрғысынан - әр тұлғаға оның жас ерекше-лігімен қоса мінез-құлқы, өзінің туа біткен темпераментіне, психоло-гиялық жаратылысына байланысты әрекет ете отырып, оның бойын-дағы рухани адамгершілік құндылық қасиеттерін дамытуға ықпал ету.

Аксиологиялық тұғыр – адамның әлемге, өзге адамдарға, өз-өзіне және т.б. қарым-қатынасын ұғынуымен және тұлғалық мағынасымен анықталатын ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар. Құндылық-тар жүйесі негізінде ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан ұлы дала елінің мәң-гілік ел идеясы негізінде тұлғаның бойындағы ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталады.

Ата-баба дәстүрінен бастау алатын ұлттық мәдениет, руха-нилық адам бойындағы негізгі құндылықтардың бірі болып табылады. Рухани - адамгершілік құндылықтар халқымыздың бойындағы құнды-лықтарды ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырған заңдылық тұрғысынан да қарастыруға болады. Көне түркі заманнан бастау алған рухани–адамгершілік құндылықтар тұлға бойындағы ізгілік қасиеттерді қалыптас-тырады.

Қызметтік тұғыр – тұлғаның өз қызметімен бірлігі, ол тұл-ғаның құрылымдарына тікелей және жанама түрде өзгеріс жасауды жүзеге асырады.

Құзыреттілік тұғыр – тәрбие мақсаттарын анықтаудың, тәрбие үдерісін ұйымдастыру мен оның нәтижелерін бағалаудың, оқушылар-да құзыреттіліктерді қалыптастыруда және олардың табысты әлеумет-тенуін қамтамасыз ететін ортақ ұстанымдар жиынтығы.

Әлеуметтік тұғыр – тұлға мақсаты мен міндеттеріне әлеуметтік ақиқаттың өмір бойы ықпал етуі, осы ықпалдың адам және қоғам үшін педагогикалық салдарлары.Әлеуметтік тұрғыда ықпал ету тұғыры - әлеуметтік орта мен тәрбиелік кеңістікті орнықтыру, тұлғаны әлеумет-тендіру үдерісі, әлеуметтік қарым-қатынас негізінде тұлғаның рухани-адамгершілік құндылығын қалыптастыруға бағытталады. Қоғам мен әлеуметтік ортаның дамуы мен сұранысынан тәрбие жүйесінде тұлға-ның қоғамға бейімделуі, әлеуметтенуіне т.б. мүмкіндік жасалады.

Іс - әрекеттік тұғыр негізінен қарастыратын болсақ, тұлғаның тәрбиелік қасиеті оның іс – әрекеті, қарым - қатынас, мінез - құлқы арқылы іске асатынын басшылыққа ала отырып, тұлғаның құндылықтар жүйесін қалыптастыруға бағытталады.

Жүйелілік тұғыры – нысанды оны құрайтын бөліктердің жиын-тығына жатпайтын және иерархиялық құрылымы бар күрделі құрылыс ретінде қарастыруды көздейді. Жүйелі түрде қарастыру құрылымдық компоненттерді, олардың қызметін бөліп көрсетуді, қызметтік-иерар-хиялық байланыстар орнатуды, жүйеқұраушы факторларды анықтау-ды, сыртқы байланыстарды талдауы қажет. *Жүйелілік тұғыр*тәрбиенің мақсаты, міндетіне сәйкес, мазмұнын жүйелі құра білу, жүйелі, бірізді, сабақтастықта берілуі оқушының санасы мен танымына ықпал етеді.

Антропологиялық тұғыр– адамды оның әлеммен жан-жақты байланыстарында және тіршілік әрекеті көріністерінің алуан түрлілігінде қарастыруға мүмкіндік беретін бірін-бірі өзара толықтыратын компоненттер жиынтығы, ол өмір сүрудің күнделікті формасында, оның ішінде білім беруде нақты адамзат қоғамында педагог-оқытушы-тәрбиешіні абстрактілі емес, деректі оқушыны, студентті тәрбиелеуге бағдарлайды.

Гуманистік бағыт тұғыры– педагогтың тәрбиеленушіге өз да-муына жауапты және дербес субъект ретінде қараудағы жүйелі қарым-қатынасы, оның тәрбие үдерісінде адамгершілік қарым-қатынас негі-зінде тұлғамен және ұжыммен өзара әрекеттесу стратегиясы.

Диалогтылық тұғыр – бір мезгілде қоғамдық мүдделер мен тұл-ғалық-құндылықты мақсаттарды іске асыруын сақтай отырып, басқару тәжірибесін қалыптастыру, міндеттемелер мен ынтымақтастықтарды орындау, өзіндік менеджментке қабілеттерін дамытуды қалыптастыру үшін балалардың түрлі, оның ішінде педагогтер ұйымдастырған бір-лестіктерінің мүмкіншіліктерін қолдануды көздейді.

Мәденисәйкестілік тұғыр–тәрбие мәдениеттің жалпыадамзат-тық құндылықтарына негізделініп, жалпыадамзаттық құндылықтар мен ұлттық мәдениет нормаларына сәйкес құрылуы тиіс. Мәдениет-тану тұрғысынан - ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан рухани-мәдени дәстүрлер ұлттық сананың, танымның негізі болып табылады.

Үздіксіздік тұғыр – тұлғаны тіршілік әрекетінің барлық кезе-ңінде жан-жақты дамыту, оның кәсіби және жалпымәдени өсуін, шы-ғармашылық әлеуетін байыту, күші мен қабілеттерін толық іске асыру мүмкіндіктерін арттыру.

Табиғисәйкестілік тұғыр– табиғат дамуының ортақ заңдарының басымдығы; табиғи және әлеуметтік үдерістердің өзара байланысы; тәрбие жұмысында білім алушылардың жынысы мен жас ерекшелік-терін ескеру.

Тұтастық тұғыр - оқу және оқудан тыс қызметтердің кірікті-рілуімен қамтамасыз етіледі: оқу әрекеті қазақстандық сәйкестіліктің когнитивті құрамдасын қалыптастырады; сабақтан тыс әрекетке эмоционалды-құндылықты мінез-құлық компоненті дамиды.

Этнопедагогикалық тұғыр – азаматтық келісім мен үйлесімге, қоғамдық қатынастарға қол жеткізу, этникалық мәдениеттердің бірігу

негізінде жалпыұлттық мәдениеттің гүлденуіне ықпал ететін мәдениетжасаушы ортаны қалыптастыру.

Тәрбиенің*әдіснамалық негізі* мәдениеттану, аксиологиялық, өркениеттік, жүйелілік, тұлғалық, тұлғаға ықпал ету, тұтастық, әлеумет-тік, іс – әрекеттік, этнопедагогикалық т.б. тұғырлары тұрғысынан қа-растырылып, тұлғаның танымын, санасын, шығармашылық дамуын қалыптастыруға үлкен әсер етеді.

Тәрбиенің әдіснамасы дегеніміз - тәрбиенің тарихилығының ай-қындалуы, мақсаты, міндетіне, әдіс-тәсілдеріне сәйкес мазмұнын жүйелі құра білу, бірізді, сабақтастықта ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан рухани мәдени дәстүрлер тәрбие үдерісіне жаңашыл көзқарастармен теориялық тұрғыда енгізе отырып, тұлға бойындағы ізгілік қасиеттерді оның іс – әрекеті, қарым - қатынас, мінез – құлқында көрініс табуы. Тұлғаның қоғамға бейімделуі, әлеуметтенуі, ұлы дала елінің мәңгілік ел идеясы негізінде еліміз әлемдік деңгейде білім кеңістігіне кірік-тірілуі, тұлғаның бойындағы ұлттық құндылықтарды, ұлттық сананы, танымын қалыптастыру болып табылады.

2.5.Педагогикалық тарихындағы тәрбие мақсаты туралы ойлар.Қазақстан Тәуелсіздікке қол жеткізген аз уақыт ішінде әлемдік қоғамдастыққа толық құқылы және беделді мүше болды, әлемдік экономикалық және мәдени кеңістікке белсенді түрде кіріге бастады, жастардың жаһандану үдерісіне кірігуі аясында қарқынды білім беру, ақпараттық және мәдени өзара алмасуға белсенді қатыса алатынын көр-сетуі де XXI ғасыр жастарының табыстылығы мен құзыреттілігінің нәтижесі деп бағалауға болады.

Тәрбие үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық негіздерін ай-қындауда қай ғасыр, қай дәуір болсын тұжырымдамада қамтылған ұс-танымдарды басшылыққа алғанын байқамыз: тұлғалық-бағдарлы көз-қарас, құндылықты (аксиологиялық) көзқарас, құзыреттілік көзқарас, әлеуметтік көзқарас, антропологиялық көзқарас, гуманистік бағыт мә-дени сәйкестілік, табиғи сәйкестілік, этникалық және т.б.

Тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастырудың тарихи ал-ғы шарттарын айқындағанда қазақ елі тәрбие мәселесіне аса мән бер-генін көреміз. Сақ, ғұн дәуірінен, Түркі қағанаты, Алтын орда тұсынан бастау алған тәрбие өз өзектілігін жойған жоқ.

VIII-IX ғ.ғ. Орта Азия, Қазақстан елдерінде ұлттық мәдениет, тәрбиенің бастаулары Әбу Насыр Әл-Фараби "Бақытқа жетудің жолы", "Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы", "Азаматтық саясат" т.б.,Жүсіп Баласағұнидің "Құдатғу білік" ("Құтты білік"), Махмұт Қашқари (XI ғ.) "Диуани лұғат ат-түрк" ("Түркі сөздерінің жинағы"), Ахмет Йугінеки (XII ғ.). "Ақиқат сыйы" атты дастаны, Ибн Синаның "Медицина ғылымының заңдары" ("Каноны"), "Саулық сақтау кіта-бы", Мұхаммед Хайдар Дулатидің "Тарих-и Рашиди", Қадырғали Жалаиридің "Жаримат-ат тауарығы"т.б. ғұламалардыңеңбектеріненегізгіорыналады.

Ойшыл-философ, социолог, математик, физик, астроном, линг-вист, психолог, педагог, музыка зерттеушісі Әбу Насыр Әл-Фараби(870–950) Отырарда туып, білім алып, кейін Бұқара, Мерве, Хоране, Александрия, Бағдат, Каир, Дамаск, Шам, Халеб сияқты мұсылмандық шығыстың көптеген қалаларында өмір сүріп, түркі, араб, парсы, грек, латын, санскрит және т.б. тілдерін жетік меңгереді. Әл-Фараби "Бақыт-қа жетудің жолы", "Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы", "Азаматтық саясат" трактаттарында "Жан қуаты" "бақыт" дегеннің не екендігін, оған жетудің жолдарын, өмірде ізгілік пен зұлымдықты ажырата білу, игілікті орнықтыру, зұлымдықтан арылу қарастырады. Бақыт – қайырымды адамдардың мәртебесі, кемелденушінің жаны мен тән қуатының жетістігі, тұтас дүниемен үйлесімділікте өмір сүру қа-білеті»,- дегенді айтады.

Түркістан өлкесінде дүниегекелген түрік әлемінің ойшылы Қожа Ахмет Иасауи (1094–1167) болды. Оның "Дүнияуи Хикмет" атты дастанында дүниені танып білу – өзіңді-өзіңнің тану, бағалау, жетіл-діру дегенді білдіреді.Ақиқатқа жету, шынайыөмір. Адам өзін-өзі та-ну бұлөзіндікжетілу. Осы тарихат жолында адам өзін ұстамдылыққа, жетілдіруге шақырады. Сол шынайы қасиеттері арқылы сүйіспеншілік пен махаббат идеясын ұсынады. "Өзін білгені – хақты (жаратушыны) білгені, құдайдан қорқып ынсапқа келгені".

Қазақ хандығы жаңа мемлекет болып қалыптасу барысында (1470–1731 жж.) тәуелсіз ел болып, дербес өмір сүрді. Бірнеше ауыр қасіреттерді, жойқын соғыстарды бастан кешіріп, тіпті жер бетінен жойылып кете де жаздады. Жәнібек, Керей, Қасым, Есім, Хақназар, Тәуке, Абылай хандардың дипломатиялық ел билеу саясаттары мен жарғылары ерекшеленіп көзге түсті. Хандар халықтың бірлігі үшін ел ішіндегі сөзі куәлі, аузы дуалы билер мен ақын-жырауларды хан сарайы маңына топтастырды. Олар хандардың ел билеу саясатын қара халыққа түсіндіріп бақты.Ел мүддесін қорғауға, берекебірлікке ұйытқы болды,яғни олар ханға да, қара халыққа да тәлімгер тәрбиеші, ақылгөй ұстаздық рөлді атқарып келді. Солардыңішіндеәрғасырдыңкөрнектіөкілдері: Майқы, Асан қайғы, Қазтуған, Мұхаммед Хайдар Дулати, Қадырғали Жалаири, Өтейбойдақ Тілеуқабылұлы, Әнет баба, Төле би, Қазыбек би, Әйтеке би, Жиембет, Ақтамберді, Доспамбет, Үмбетей, Бұқар т.б. жыраулар мұраларынегізгіорыналады.Хандықдәуірдегімәденимұраныңасамолжәнебайт үрібилердіңшешендіксөздеріменақын-жыраулардыңтерме, толғауларыөзісүргенғасырдада, қазіргітаңдадатәрбиелікмаңызыөтежоғары.

XVII ғасырдағы тәлімдік мәні зор жазба мәдени мұраның бірі –"Жеті жарғы" атты заңдар жинағы. "Жеті жарғы" – Тәуке ханның (1678–1718) тұсында қабылданған қазақ халқының дәстүрлі әдет-ғұ-рып заңдарының жинағы қазақ халқының өмірлік мәселелерін барлық жағынан қамтыды. "Қасым ханның қасқа жолы" мен "Есім ханның ес-кі жолымен" байланысты

туындаған билік заңдарын түздіріп, оларды одан әрі жетілдіруге арналған жаңа заңдар жүйесін болып табылады.

Ал қазақ халқының тарихы, мәдени құндылықтарының даму тарихы В.В Бартольд, Г.Н Потанин, В.В Радлов, Ә.Диваев, Абай Құнанбайұлының, Ы.Алтынсарин, Ш.Уәлиханов, М.Жұмабаев, А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, Н.Құлжанова, Ш.Алжанов, С.Қожахметов, Х.Досмухамедов, С.Торайғыров, Н.Төреқұлов т.б. еңбектерінде ақиқат тұрғысынан ғылыми негізделді.

Ы.Алтынсариннің қазақ мектебінің негізін салуда орны ерекше. Мектептерге оқу құралдарын жазумен қатар, тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастыру мақсатында "Мұсылмандықтұтқасы" ("Шараит-ул-ислам") кітабынжазды. Бұл кітаптың жазылуының негізгі себебі, исламдінініңаяттарындағыадамгершілік, иманжүзділік, қайырымдылыққағидаларынөзініңпедагогикалықкөзқарастарынанегіздейоты рыптүсіндіруді көздеген еді.

Тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастырудың тарихи алғы шарттары Абай Құнанбаевтың еңбектерінде жатыр.Ұлы ақынның негізгі миссиясы «Толық адамды» қалыптастыру.Отыз төртінші қарасөзінде "адамның туысы, дене бітімі, шыққан жері, бармақ жері бәрі бірдей… Адам баласы анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады. Бірі–ішсем, жесем, ұйықтасам деп туады. Бұлар тәннің құмарлығы. Екіншісі – білсем екен деу – жан құмарлығы"… (жетінші, қырық үшінші сөз) деп ой түйіндей келе, "адам бойына жан құмарлығы арқылы жиналатын нәрсенің аты ақыл, ғылым… ол талаптылықпен ерінбей еңбек еткен адамның қолына түседі…", - тәрбиенің негізгі қағидаттарын береді.

"Ақыл – ардың сақтаушысы" дейотырып, адамгершілік тәрбиеніңнегізгібағыттарынкөрсетеді. Күресуді дәріптеген ұлы ағартушы :

Ынсап, ұят ар-намыс, сабыр, талап,

Бұларды керек қылмас ешкім қалап…

Терең ой, терең ғылым іздемейді

Өтірік пен өсекті жүндей сабап, – деп кейбір жастардың іс-әрекетіне кейістік білдіреді, ар тазалығындәріптейді.

Талап, еңбек, терең ой,

Қанағат, рақым ойлап қой.

Бес асыл іс көнсеңіз, – деп, ел қамын ойлаған жастардың бойында қандай қасиеттердің болуы керектігін тізбектейді.

ШәкәрімҚұдайбердіұлының «Үшанық» аттыфилософиялықеңбегінденегізгіқағидаадамалдындағыарпәлсапасы. Тұлғаныңбойындағыынсап, әділет, мейірім-ұждандегенадамныңбойындағынегізгіқұндылықтыңқалыптасатынынзерделе йді. «Адамақиқаттыбаскөзіменкөрмейді, ақылкөзіменкөреді... Өлімненсоңбіртүрлітірші-лікбар. Екіөміргедекеректііс-ұждан», - депатапкөрсетеді.

ХХғасырдыңбасындаұлтзиялыларыА.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, М.Шоқайт.б.ұлттықбілімментәрбиежүйесінің, зиялықауымныңнегізінқалады. Зиялықауымөкілдірініңнегізгімиссиясы– бақыттызиялыұлттықалыптастыруеді.

М.Жұмабаевұлттыңбақыттыболуыүшіннегекөңілаударукерекекенінна қтыкөрсетебілгенғалым.Ғалымныңайтуынша «Ұлтбақыты– тәрбиеденмақсұтадамдыһәмсоладамның, ұлтынасса, барлықадамзатдүниесінбақыттықылу. Ұлтмүшесі–әрбірадамбақыттыболса, ұлтбақытты, адамзатдүниесініңмүшесі–әрбірұлтбақыттыболса, адамзатдүниесібақытты", - қоғаммүшелеріңбақыттыболуыұлтбақытының негізіекенінетоқталады.

М.Шоқайөзінің «Ұлттықзиялы» депаталатынмақаласындазиялыдегенұғымға «Ұлттықзиялыдепкімдердіаймыз», - депсұраққояотырып, «ұлттықзиялылырқатарынатекөзхалқыныңсаяси, экономи-калықжәнеәлеуметтікдамуынақалтықсызқызметететалатынадамдарғанакіреал ады», - депұлтзиялысыныңөміріелмүддесіменөзарақүйлесімдіболғанынкөрсетеді.

Ж.Аймауытов жазушылығымен қоса қазақ топырағында тұңғыш педагогика, психология, көркемөнер ғылымдары саласында қалам тар-тып, құнды-құнды ғылыми-зерттеу еңбектерін жазуымен, бірнеше оқулықтар мен оқу құралдарының авторы болуымен дараланған ірі тұлға.

Ж.Аймауытов өзінің тәлім-тәрбие саласындағы бағыт-бағдарын 1918 жылы ақпан айында Семей қаласында шыққан әдеби және ғылыми-қоғамдық "Абай" атты журналдың бас мақаласынан аңғартады. Онда Аймауытов: "…қазақ сахарасында мыңмен жалғыз алысып, жапа шеккен ұлы ағартушы Абайдың көздеген мақсаты халқын өнер-білімге, оқуға, отырықшылыққа, мәдениетті ел дәрежесіне жеткізу еді" – деп жазады. Ол Абай ұстанған ағартушылық жолды тыныс-тіршілігінің негізгі арқауы етіп алды.

Абай журналының 1918 жылғы 1,2 сандарында Аймауытовтың "Тәрбие" атты көлемді мақаласында тәлім-тәрбиелік ой-пікірлер ғылы-ми тұрғыдан терең баяндалған.

Ж.Аймауытов "адам мінезінің, ақыл-қайратының әртүрлі болуы тәрбиенің түрлі-түрлі болуынан… Адам баласының ұрлық істеуі, өтірік айтуы, кісі тонауы, өлтіруі сықылды бұзақылықтарды жасауы, тәрбиенің жетіспегендігінен" дейді. Ол тәрбиенің екі түрлі болатынын: дене тәрбиесі және жан (рух) тәрбиесі болып бөлінетіндігін атап көрсетеді.

Аймауытов балаға әсер ететін нәрсе медресе (мектеп) және тәрбиеші (мұғалім) деп санайды.

Автор ең алдымен бала тәрбиесіндегі отбасының рөліне ерекше тоқталады. "Баланы бұзуға, яки түзеуге себеп болатын бір шарт жас күнде көрген өнеге. Ол өнеге әке-шешенің тәрбиесі арқылы қалыптаса-ды. Ата-ананың берген тәрбиесі баланың мінезіне салған ізге байла-нысты. "Ұяда

нені көрсе, ұшқанда соны іледі" деп атамыз қазақ тауып айтқан. Балаға қайырымдылықты, қаталдықты, кішіпейілділікті, күйге-лектікті, шыншылдықты, өтірікшілікті беретін кім? Ол, әрине, ата-ананың тәрбиесі. Баланың бойына басынан сіңірген мінезді қайта түзету қиындық келтіреді. "Сүтпен сіңген мінез сүйекпен кетеді" деген сөз ата-ана тәрбиесінің күштілігін көрсетеді…" – деп автор бала мі-незін қалыптастырудағы жанұя мүшелерінің, әсіресе әке-шешенің ық-палын айқын ашып берді. Ол отбасында теріс тәрбиеленген баланы қайта тәрбиелеудің үлкен қиындық келтіретінін айтады.

Ж.Аймауытов өнегелі үйелменнен бұзық мінезді баланың шы-ғуы немесе тәрбиесі нашар отбасынан да тәрбиелі, өнегелі баланың өсуі мүмкін дей келеді де, бұл айтылғандар өскен ортаның, замандас, жолдас-жора, құрбы-құрдастың ықпалынан, соларға еліктеуден бола-тынын дәлелдейді.

Тәлімгер-ғалым бала тәрбиесіне туған елдің әдет-ғұрпы мен салт-санасының да белгілі мөлшерде әсер ететінін ғылыми тұрғыдан дәлелдей түскен. Ойын-сауық, өлең-жырды естіп өскен елдің баласы өнерге бейім болады, діндар елдің баласы діншіл келеді. Жастайынан кемдік, жоқшылық, қағажу көріп өскен ауылдың баласы жасқаншақ, бұйығы болады деп қоғамдық салт-сана, әдет-ғұрыптың тәрбиеге тигі-зетін ықпалына тоқталады.

Ж.Аймауытов "Тәрбиенің негізгі мақсаты – мінезді түзеу, адам-шылыққа қызмет ету, адал еңбек ете білуге тәрбиелеу" деген қағиданы қуаттай келіп, "Баланы тәрбиелеу үшін әрбір тәрбиешінің өзі тәрбиелі болуы керек. Себебі, айтып ұқтырғаннан гөрі, бала көргеніне көп елік-тегіш болып келеді. Солай болған соң балаға не жақсы мінез болсын, іспен көрсету керек" – дейді.

Ж.Аймауытовтың педагогика ғылымы саласындағы жүйелі ой-пікірлері оның 1924 жылы Орынборда басылған "Тәрбиеші жетекші" атты еңбегінен жақсы байқалады. Бұл еңбекте Аймауытов "Баланы оқытудың белгілі ереже заңдарын баяндайтын, оқытудың дұрыс жүйе-сін тауып, білімге тез жету шарттарын көрсететін педагогиканың негіз-гі бөлімі – дидактикаға ғылыми анықтама берген. Оның пікірінше, мұ-ғалімнің айналысатыны – үнемі қозғалып, өзгеріп, өсетін, өркендейтін тірі адам болғандықтан, біркелкі әдістен табан аумай шектеліп қалуға болмайды… Сабақ беру үйреншікті жай шеберлік емес, ол үнемі жаңа-дан жаңаны табатын өнер… Дидактика мұғалімге жалпы жол-жоба көрсетіп, жетекшілік етеді… сыннан өткен тиімді деген жолдарды ғана нұсқайды" – деп оқыту, білім беру әдісінің қатып-семіп қалған догма емес, үнемі ізденуден туатын іс-әрекет екенін дұрыс атап өтеді.

Психология саласында да өндіре еңбек етіп, артына көп мұра қалдырып кетті. Оның екі кітабы: "Психология" (376-бет, 1926 ж.), "Жан жүйесі және өнер таңдау" (80-бет, 1926 ж.) осы ғылым саласы-нан жазылған тұңғыш төл туындылар. Ж.Аймауытов "Тәрбиеге жетек-ші" (1924),

“Комплексті оқыту жолдары” (1929), “Жаңа ауыл” (1930) дейтін еңбектерінде де психологиялық мәселелерге ерекше мән берген.

Тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптастырудың тарихи алғы шарттарын айқындауда ғұлама ғалымдардың артына қалдырған тәлімдік мұралары бүгінгі жастардың бойындағы рухани –адамгер-шілік құндылықтарды, білімді, білікті, тұлғаның бойындағы құнды қа-сиеттерді қалыптастыруға мүмкіндігінің мол.

Қазақстанда педагогика ғылымының дамуына Ә.Сыдықов, Т.Тәжібаев, И.Сембаев, Қ.Бержанов, С.Мусин, И.Б., Мадин, Қ.Б.Сейталиев, С.Қалиев, Н,Д.Хмель, т.б. еңбектерін ерекше атауымыз керек.

Еліміз егемендік алғаннан кейін Қазақстанда білім берудің ұлт-тық моделі қалыптасуда. Онда білім мен тәрбие берудіңұлттық дәстү-рін әлемдік білім кеңістігінде орын алып отырған өзгерістермен өзара байланыстыруға айрықша көңіл бөлінуде.

XXI ғасыр ғасырлар тоғысында тұлғаның рухани құндылық-тарын қалыптастырудың тарихи алғы шарттарын дамытуда қазақ ға-лымдары игілікті шаралар атқарды. Белгілі ғалымдар С.Қалиев пен Қ.Жарықбаев түркі әлемінің XIY ғасырлық тәлім - тәрбие мұрасын жинақтаған «Қазақ тәлім-тәрбие антологиясы” жарыққа шығуы ұлттық мұрамызды жинақтап, бүгінгі ұрпақ тәрбиесіне құнды мұра етіп қал-дырып отырғаны белгілі.

С.Қалиевтің «XV–XIX ғ.ғ. ақын-жыраулар поэзиясындағы педагогикалық ойлар»,«Қазақтың салт-дәстүрлері және демократ ағар-тушылар», «Қазақэтнопедагогикасыныңтеориялықнегіздеріментарихы», «Қазақ тәлім-тәрбиесі”,«Этнопедагогика» т.б. еңбектері бүгінгі егемен еліміздің өркендеуіне қосқан іргелі үлес. Өзіне дейінгі тарихи мұраларды қайта жаңғырта отырып, ұлттық, әлемдік білім мен тәрбие үдерісіне қосқан педагогикалық тарихи,ғылыми еңбек болып табылады.

Халықтық педагогиканың ғылыми-теориялық негізін салушы ТМД кеңістігінің ғалымдары Т.С.Виноградов, А.Ш.Гашимов, А.Э.Измаилов, Г.Н.Волков, И.С.Кон т.б. халық педагоггикасы– ха-лықтың бала тәрбиелеу тәжірибесіне байланысты жинақтаған әдіс-тәсілдері, білім мен дағдылардың салт-дәстүрлердің жиынтығы деп қарастырады.

Халықтық педагогикасы мәселелері бойынша зерттеу жұмысын жүргізген Қазақстандық ғалымдар Қ.Б.Жарықбаев, С.Қ.Қалиев, Ж.Наурызбай, С.А.Ұзақбаева, Қ.Бөлеев, К.Қожахметова, Ш.Майғаранова, Р.Қ.Дүйсенбінова, Ш.Джанзақова т.б. қазақ халқының тәлім-тәрбиелік мұрасына ғылыми талдау жасап және оларды тарих, этнография, фольклористика зерттеулерімен салыстыра келе ұлттық мұра, ха-лықтық педагогика мен этнопедагогика ұғымдарына түсінік береді.

Халықтық педагогика негізінде білім мен тәрбие беруді академик А.Э.Измаилов былай дейді: «… барлық анықтамаларда авторлар, халықтық педагогиканың обьектісі мен нысанасы тәрбие үдерісі деп есептейді. Дегенмен, халықтық педагогикада оқыту үдерісінде алатын орнының

маңызы бұдан да кем емес. …Демек, халық педагоги-касының анықтамасын екі жақты біртұтас үдеріс ретінде бірмезгілде тәрбиелеуде және оқытуда өз көрінісін табуға тиіс».

Этнопедагогиканы ғылым ретінде зерттеген алғашқылардың бі-рі – Г.Волков. Өзінің «Этнопедагогика» атты еңбегінде халықтық педагогикаға ғылыми талдаулар жасай келе, чуваш халықтарының этно-мәдени мұраларына жан-жақты сипаттама береді.

Кеңестік дәуірде, ұлттық дәстүрлерді зерттеуге жол бермеген кездерде, қазақ халқының ұлттық дәстүрлерін ғылыми негіздеген А.Мұхамбаева болып табылады.

Жоғарыдағы ғалымдардың зерттеулерін зерделей келе, ұрпақ-тан-ұрпаққа жалғасқан айтыс өнері, суырып салмалық шешендік өнер, мақалдар мен мәтелдерде халықтық тәрбиенің қайнар көздері, рухани мұрасы болып табылады.

Жеткіншек ұрпақты халықтық педагогика негізінде тәрбиелеу мәселелері С.Ұзақбаеваның еңбегінде де көрсетілген. Ғалым халықтық педагогика идеяларын, ұғымдарын, әдіс-тәсілдерін, тәрбие құралдарын жан-жақты зерттеп, оларды эстетикалық тәрбие беру бағытында пайдалану жолдарын ашып береді. «Халықтық педагогика, - дейді автор, - тәрбие мен оқыту саласындағы халық бұқарасы білімдерінің, іскерліктерінің, дағдыларының жиынтығы, солардың негізінде ұрпақтан-ұрпаққа ха-лық шығармашылығы арқылы (поэтикалық, музыкалық, сәнді-қолдан-балаөнер) беріліп отыратын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қалыптас-қан халықтық педагогиканың мақсаты – жас ұрпақты ата-бабалар тәжі-рибесінің ең жақсы мұраттарына тәрбиелеу». Ғалымның ғылыми-зерт-теу еңбегінің ерекшелігі – халықтық педагогика негізінде эстетикалық тәлім-тәрбиеберудегі ауыз әдебиеті үлгілерін /шешендік өнер, айтыс т.б./ пайдалану мүмкіндіктерін көрсете білген.

М.Оразаев пен М.Смаилованың “Қазақтың салт-дәстүрлері” атты 8-9 сыныптарға арналған факультативтік курс бағдарламасының мақсаты оқушылардың жас шамасын ескере отырып, халқымыздың ұлттық ерекшеліктерін, салт-дәстүрін оқушылардың санасына сіңіру.

Бүгінгі таңда, халықтық педагогика негізінде жастарды тәрбиелеу мүмкіндіктеріне жолашылуымен қатар, этнопедагогика ғылымына тән өзіндік анықтамаларды, негізгі қағидаларды ғылыми тұрғыда тия-нақтауда, этнопедагогика мен халықтық педагогика байланысын анық-тауда және оның қағидаларын оқу-тәрбие үдерісіне тиімді пайдалану мүмкіндіктері мол.

Қазақстан Республикасы Білім заңы, Мемлекеттік білім бағ-дарламасы, орта мектептегі білім және тәрбие беру тұжырымдамалары негізінде мектептегі білім және тәрбие беру мәселелері қайта қаралып, осының нәтижесінде ұлттық негіздегі жаңа бағдарламалар, оқулықтар, оқу-әдістемелік нұсқаулар жазылды.

Алғаш рет 1995 жылы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Тәлім-тәрбие тұжырымдамасында» отбасы, мектепке дейінгі, мектептегі тәрбиенің сындарлы жүйесі жасалды. Тұ-жырымдамада жас ұрпаққа имандылық, адамгершілік, еңбексүйгіш-тік, Отансүйгіштік, ерлік, эстетикалық тәлім-тәрбие беру мәселелері жан-жақты қамтылған.

2.6. Педагог құзыреттілігінің тәрбиенің мақсатты үдерісіне әсері. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбиелік үдеріске әсері мұғалімнің және тәрбиеленушінің әлеуметтік тәжірибені меңгерудегі, адамзаттың мәдениетімен барлық құрылымдық жағынан теңдес келетін және өзіне тек білімділік, операционалдық-технологиялық қана емес, мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлықтық құрамдас бөліктердің қамтылуы.

Оқушыларға білім, білік, дағды мен қоса құзырлылық компо-ненттерін іске асыру көзделіп отыр. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбие үдерісіне әсерінде құзырлылықты моделіне – білім және оның ұйымдастырылуын, білік және дағдының пайдаланылуын, шығарма-шылық – интеллектуалдық әлеуетін, әлемге деген эмоционалдық-адамгершілік жағымды бағдарын, яғни, эмоционалдық, еркіндік, адам-гершілік, эстетикалық тәрбиелілік жүйесін жатқызады. Сонымен бірге тұлғаны өздік жұмысқа жұмылдырушы мектептегі өзін өзі басқару, соның ішінде берілген қоғамдық жұмыстардағы әрекеттерді табысты орындау, білім алуға деген ынтасын арттыру, өзіндік жеке көзқарасын қалыптастыру, мектептің жеткен табысын өз табысындай қабылдау, оны қорғай білу маңыздылығына баса назар аударады.

Құзырлылық білім беру үдерісі нәтижесінде оқушының мінез-құлқына, әрекетіне қойылатын талап ретінде оның өз тіліндегі, өз деңгейіндегі жатық сөздер, жатық іс-әрекеттер арқылы анықталатын ұғым, ал құзырлы адам нақты бір аймақта негізді шешім шығару, тиімді әрекет жасауға мүмкіндік тұғызатын білім мен қабілеттерді қамтиды.

И.А.Зимняя жоғары оқу орындарындағы реформалаудың құзыр негізіндегі кәсіби оқуға бағдарлануына байланысты, білімді бағалау-дағы басымдықты оқыту үдерісінен нәтижеге бағыттыу керек деген қорытынды жасайды.

И.А.Зимняя «“құзыр”, “құзырлылық” ұғымдарына бірдей мәндік мағына бере отырып, құзырлылық құзырдың өзекті түрде көрінуі»,-дейді. Құзыр ішкі әлеует, психологиялық жаңа түзілім(әрекет бағдарла-малары, құндылық жүйелері және қатынастар) ретінде адамның құзырлылығында байқалады делінген. “Құзыр”(мазмұндық бөлімнің) құрамдас бөлік, «құзырлылық» ұғымы мазмұндық бірлік, яғни құзырлылық құзырға қатысты жинақтаушы ұғым болып табылады деген бекімге тоқталады. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбие үдеріске әсерін айқындағандарефлексия негізгі орын алады. Рефлексия - өзін өзі дамыту, жан мен тән үйлесімдігі, өз ойын жинақтау. Рефлексия – білімді, адамды дамытудың шарттарының бірі.

Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбие үдерісіне әсерін нақтылау барысында ғалым Лейбництіңрефлексия-адамның жан дүниесіндегі өзгерістерге көңіл бөліп, еліктеушілік;Юмнің ұйғарымынша, идеялар-сырттан қабылдайтын әсерлерді рефлексиялау.

Рефлекстеу сананы өз-өзіне үңілдіруді, өз психикалық күйіне ой жүгіртушілікті сипаттайды. Ғалымдардың анықтамаларын саралай келе, педагогикалық рефлекция - даралық, шығармашылық, авторлық із-деністері мен соның нәтижесі, кәсіби рефлексия – мамандығына сәйкес нәтижелі білім алу, өзін өзі дамыту, жан мен тән үйлесімдігі, өз ойын жинақтау. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбиелік үдеріске әсері болашақ педагогтың құзырлылығы жоғары оқу орындарында, мектепте, білім мекемелерінде жан-жақты қамтылады: болашақ маманның инновациялық және ақпараттық технологияларды меңгеруі; болашақ маманның құзырлығының дамуы болашақ маманның педагогикалық және психологиялық құзырлылығының дамуы; болашақ маманның кәсіби қызметінің құндылық, мәнділік қырларын өзектендіру; педагогикалық жобалау технологияларын меңгеру. Тәрбие теориясы мен әдістемесі пәнін оқыту арқылы кәсіби құзырлы маман-білімді, білікті, дағды, дайындық, практикалық біліктілік, арнайы қажетті білімі, кәсіби біліктілігі, кәсіби маман болуға ұмтылысы, қалыптасу үдерісімен бірге болашақ маманның бойында этикалық мінез-құлық, жалпы дүниетанымы, өсуге деген қажеттілік, беделділік, мәдениеттілік дағдысы, қабілет деңгейі, коммуникативтік құзыреттілігі, психологиялық сапа-сы, сұраныстарға жауап беруі, тұлғалық құндылықтарды дамыту көзделеді.

Құзырлылық – бұл тұлғаның әлеуметтік тәжірибені меңгерудегі, адамзаттың мәдениетімен барлық құрылымдық жағынан теңдес келе-тін және өзіне тек білімділік, операционалдық-технологиялық қана емес, мотивациялық, этикалық, әлеуметтік және мінез-құлықтық құ-рамдас бөліктерді қамтитын қабілеттілік».

Тәрбиелі кәсіби құзырлы маман - білімді, білікті, дағды, дайын-дық, практикалық біліктілік, арнайы қажетті білімі, кәсіби біліктілігі, кәсіби маман болуға ұмтылысы, қалыптасу үдерісімен бірге болашақ маманның бойында этикалық мінез - құлық, жалпы дүниетанымы, өсуге деген қажеттілік, беделділік, мәдениеттілік дағдысы, қабілет дең-гейі, коммуникативтік құзыреттілігі, психологиялық сапасы, сұраныс-тарға жауап беруі, тұлғалық құндылықтары жетелеген тұлғаны атай-мыз.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар:

1.Тәрбиенің мақсаты - тұтас педагогикалық үдерістің жүйетүзуші факторы дегенді қалай түсінесіз?

2.Педагогикалық ойлар тарихындағы тәрбие мақсаты туралы мәселелерге тоқталыңыз.

3.Тәрбиенің мақсаты-жан-жақты және үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастырудың мәнін ашыңыз.

4.Тәрбие үдерісін ізгілендіру және демократияландыру дегенді қалай түсінесіз?

5.Әлемдік және ұлттық мәдениет – тәрбие мақсатын анықтаудың әдіснамалық негізі екенінің мәнін ашыңыз.

3-тақырып. ҒЫЛЫМИ ДҮНИЕТАНЫМ – ОҚУШЫНЫҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ДАМУЫНЫҢ НЕГІЗІ

3.1Оқушылардың дүниетанымының мәні мен қызметтері.Дүниетанымның қалыптасуы күрделі әлеуметтік педагогикалық мәселе. Оқушылардың жеке тұлға болып қалыптасуы теориялық және тәжірибелік тұрғыдан маңызы орасан зор. Дүниетанымның қалыптасуы көп қырлы, күрделі үдеріс, сондықтан педагогикалық ұғымда бұл мәселеге түрлі көзқарастар бар.

Дүниетаным – бұл ақиқатты дүниеге және ондағы адамдардың алатын орнына, оны қоршаған болмысына және өз-өзіне қатынасына деген көзқарастар жүйесі, сонымен қатар, олардың осы көзқарастар ар-қылы қалыптасқан негізгі өмірлік ұстанымдары, наным-сенімдері, мақсат-мұраттары, таным мен қызмет принциптері, құндылық бағыттары.Дүниетаным – адамның табиғат пен әлеуметтік ортаны түсініп білуін, онымен дұрыс қарым-қатынас жасау іс-әрекетінің бағытын бейнелей-тін көзқарастарының бірыңғай жүйесі. Әлеуметтік топ пен жеке тұлға - *дүниетанымның субьектісі* болып саналады.

Дүниетанымды қалыптастыру-тек жеке тұлғаның ғана емес, сонымен бірге белгілі әлеуметтік топтың, қоғамдық таптың жетілуінің елеулі көрсеткіші.

Дүниетаным - адам санасында дүниенің, қоғамның бейнеленуі, оны жалпы түсінуі, адамгершілік, эстетикалық, ғылыми-теориялық, құндылықтарды меңгеру. Дүниетаным болмысты тану әдісі және адам әрекетінің ерекшелігін анықтайтын өмірлік ұстанымдары.

Ғылыми дүниетаным – қоғамдық сананың жалпы, ең жоғарғы формасы. Табиғат, қоғам, адам ойының дамуының мәні мен заңдылық-тарына түсінік беретін дүниетанымдық идеялар жиынтығы оқушы са-насында көзқарас, сенім, болжам-ой, акисома, әр түрлі табиғи және қоғамдық үдерістер мен құбылыстар түсіндірмесінің ғылыми негізін құрайтын кез келген адамның жетекші идеялары мен негізгі ұғымдары ретінде қалыптасады.

Дүниетаным негізіне тұлғаның дүниеге көзқарасы, яғни дүние туралы белгілі бір білім жиынтығы жатады. Мысалы, дүниетаным түр-лі білімді меңгерумен бірге, күнделікті көзқарастарды да меңгеру ба-рысында қалыптасады. Көзқарас үнемі білім, ғылым жетістіктерімен, өмірлік мәселелермен толығып, жетіліп отырады.

Дүниетаным көп қырлы, өте күрделі психикалық құрылым. Оның ұйтқысы теориялық ойлау, жоғары зияттық, яғни интеллектік сезімдерді

білдіру, саналы мақсатты ерік-жігердің қабілеттігімен үй-лесімді көзқарастар мен сенімдер.

Ғылыми-педагогикалық тұжырым жеке тұлғаның қоғамдық қатынастар, іс-әрекет, қарым-қатынас жүйесіндегі дүниетанымдық сана, сезім, ерік, жігер, білім, өмірлік ұстанымдар жүйесінің тұтас қалыпта-су идеясынан бастау алады.

Дүниетанымдық қызметінің бірі - *әлеуметтік аксиология*: құрылымдық-құндылықтық, түйсіндірушілік және сындарлық болып бө-лінеді. *Құрылымдық–құндылық қызметінің мазмұны:* Жақсылық, Әді-леттілік, Шындық, Сұлулық сияқты түсініктерді талдау. Сондай-ақ, оған әлеуметтік арман-мұрат туралы түсінік те жатады. Қоғамдық ар-ман-мұрат жеке тұлғадан басталады. Бұл арман-мұрат адамгершілікке негізделеді.

Жеке тұлғаның дүниетанымының тағы бір қызметі жалпы білімді, оның құбылыстарын тану мен бағалау және шешім қабылдау үшін пайдалана алу біліктерін білдіреді. Жеке тұлғаның дүниетанымы: *зат-тық-мазмұндық, психологиялық және эмоциональды-жігерлік катего-рия.*

Әлеуметтік орта - қоғамдық-экономикалық формация түріне, қай тап пен ұлтқа жататындығына, белгілі топтың ішкі таптық айырмашылықтарына, тұрмысы мен кәсібіне тәуелді. Қоғамдық-экономи-калық формация өзіндік тарихи, демографиялық, географиялық және ұлттық қалпында өмір салтының белгілі бір түрін, ойлау мен мінез-құлық амалдарын тудыратын әлеуметтік ортаны қалыптастырады. Сонымен, қоғамдық-экономикалық формация - әлеуметтік орта - өмір салты – жеке тұлға – дүниетаным ұйтқысы, жеке тұлғаның қалыптасуының негізгі жолы.

***3.2.Тұлғаның дүниетанымын қалыптастырудың әдіснама-лық негізі.*Философияның түрлі бағыттарының тұлғаның қалып-тасып келе жатқан дүниетанымын бағалаудағы маңызы.** Философияның өзі де дүниетаным. Философия тәрізді дүниетанымның басқа формалары да бар: мифологиялық, діни, көркемдік, натуралистік, үйреншікті. Философияның, басқа дүниетаным формаларынан айырмашылығы–оның қоғамдық сананың ғылыми саласына жататындығы. Философияның категориялық аппараты бар, өз дамуында барлық ғылымдар мен адамзат дамуының бірыңғай тұтас тәжірибесіне сүйенеді.

Философия мәні ”дүние - адам” мәселесі туралы ойлар. Фило-софия екі құбылысқа негізделеді: бүтін дүние және адамның осы дү-ниеге қатынасы; таным принциптерінің кешені, таным әрекетінің жал-пы әдісі. Осыған орай, философияның *дүниетанымдық* және *әдісна-малық* басты екі қызметі анықталады.

Адам мәселесінің маңыздылығына байланысты бірінші орында философияның гуманистік (адамгершілік) қызметі тұр. Оның мақсаты адамға тән құндылық, оның қабілеттілігі, сезімі мен парасатының үй-лесімді дамуы, мәдениеттілікке қатысты мінез-құлықтың жоғары деңгейдегі көрінісі. Адамгершілік – адамдармен қарым-қатынаста пайда болатын ізгілік,

тілектес-ниеттестік сезімі, адамдармен іштей және жалпы түрде қарым-қатынас жасау ерекшелігі.

Білім беру мазмұнындағы дүниетанымдық идеялар жүйесі.

Дүниеге көзқарас – дүниенің даму заңдылықтарын ғылыми негізде танып білу. Оқушылардың дүниетанымы ғылыми-философия-лық білімді, ғылыми жетістіктерді, сонымен бірге болмысты танудың жалпы әдістер жүйесін жүйелі игеруі нәтижесінде қалыптасады.

Әр адамның дүниетанымдық көзқарасы ұзақ та күрделі зияттық әрекет. Олар адамның рухани мәдениетінің негізін құрап, ұстанымдарын, ар-ұят, намысын анықтай-ды. Сенім – көзқарастың ең жоғары күйі. Сенім білім сияқты обьек-тивті шындықтың субьективті көрінісі, адамдардың ұжымдық тәжіри-бесін меңгеруінің нәтижесі. Сенім жеке тұлғаның ішкі ұстанымдарына айналған білім. Сенімге айналған білім мен биік мұрат дүние мен адамды өзгертеді.

Сенім жеке тұлғаның рухани құндылықтары пен бағыттарын, мақсат-мүдделерін, тілектері мен қажеттілігін, сезімі мен мінез-құлықтарын анықтап, біртұтастықты реттейді, яғни жүйелеушілік қызмет атқарады.

Сенім жеке тұлғаның іс-әрекетін, болашақ өмір жолын анық-тайды. Сенім – жеке тұлғаның өз құндылық бағыттары мен көзқарас-тарына сәйкес әрекет етуге итермелейтін саналы қажеттілігі. Адамның сенім жүйесі оның дүниетаным көрінісі. *Сезім* – сенімнің үйлесімді қасиеті. Сенімді өмірде басшылыққа алу - таным қуанышы мен ақиқат шындығы, сұлулыққа сүйсіну мен оған берілгендік, әлеу-меттік оптимизм мен мақсаттылық сияқты зияттық сезімдермен бай-ланысты.

Қажымас ерік-жігер – дүниетанымның маңызды құрамы. Се-нім адамды әрекетке итермелейді. Ғылыми дүниетаным теориялық санамен ғана шектеліп қоймай, тәжірибеде сана мен жігерді іс-әре-кетпен біріктіреді.

Дүниетанымның құрамды бөлігі ретінде*теориялық ойлау* - адамның білімді, болмыс құбылыстарын шығармашылықпен ұғынуы, дүниетанымды мейілінше жетілдіріп, ерік-жігерді, сенімді іске асыру-ға бағыттау қабілеті.

Биік мұрат өмірлік мақсат рөлінде дүниетанымның ең маңызды құрамды бөлігі саналады. Биік мұрат сананың құрамында сенім сипатына ие болғанда дүниетанымға айналады.

Дүниетанымның тағы бір құрамдас бөлшегі - дүниетанымдық сенім, принциптер мен арман-мұратқа сәйкес әрекет етуге деген эмоционалды-жігерлі әзірлік.

*Жеке тұлғаның құндылық бағдары*тұлғаның адамгершілік са-насында, мінез-құлық пен іс-әрекеттерінде, арман-мұраттары, жақсы-лық, әділеттілік, бақыт, өнегелік ұстанымындарында көрініс береді.

Құндылық бағдар адам мінез-құлқының маңызды қозғау-шы күші болып табылады, оның іс-әрекетінің себеп-салдарын анық-тайды. Адамның құндылық бағдары мен мотиві арасындағы байла-нысын адамның қажеттігін қанағаттандыруға, яғни қажетті обьектіні табуға ұмтылысы арқылы

түсіндіруге болады. Құндылық бағдары субьектінің іс-әрекетінің мотивін анық-тайтын болғандықтан, олар сол іс-әрекетті таңдау мен оның жүзеге асу барысына да әсер етеді. Осылайша құндылық бағдары адамның қажеттіліктері мен қоршаған ор-таны байланыстырушы буын болып табылады.Құндылық-теориялық таным ретінде субьектінің бойында құндылық сана мен жалпы әлеу-меттік мәдени факторлар әсерінен қалыптасқан, мақсат-мүддеден, ұнатудан, нұсқаулардан тұратын қатынас. Сананың құндылық бағдары, яғни, логикалық-әдіснамалық өлшемдері негізіндегі көзқарас, дә-лелді білімді ұйымдастырудың формалары мен тәсілдері таңдалынып алынады. Санадағы құндылық - обьективті шынайы заттық білім, шы-найы, дұрыс ақпараттың арқасында қоғам алдында маңыздылық пен құндылыққа ие болады.

Жеке тұлғаның құндылық бағдары адамгершілік сананың тиянақты және терең көрінісі. Ол жекелеген іс-қылықтар мен себеп-салдарында ғана емес, мінез-құлық пен іс-әрекеттің бүкіл барысында көрініп, сананың жалпы бағыттылығында, жеке тұлғаның бастапқы өнегелік ұстанымын іске асырады. Құндылық бағдар тәрбиелік ық-палдардан тұратындықтан жеке тұлғаның интегралды көрсеткіші болады.

3.3. «Мәңгілік ел» идеясының ұстанымдары. «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясының үздіксіз білім беру жүйесінде іске асуына байланысты атқарылып отырған шаралар тарихымыздың өткені, бүгі-ні, болашағын сабақтастыра отырып білім беру мәселесі басты бағыт болып табылады. «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясының даму мен қалып-тасуына тоқталатын болсақ сақ, ғұн, түркі елінің батырлары Құлтегін, Тоныкөк батырлардың ерен ерліктерінен бастау алатынын, Түркі қаға-наты тұсындағы түркі жұртының қайталанбас даналығы мен көреген-дігінен нақты көре білуге болады.

Қоғамның алдында тұрған негізгі мұрат бабаларымыз арман-даған мәңгілік ел идеясын дамыта отырып іске асыру. «Мәңгілік ел» идеясының негізгі көрсеткішіеліміздің тәуелсіздігі мен бірлігін сақтау, бабаларымыз аманаттаған ұлы даланы ұрпағына аманаттау, сол ұлы даланы мекен етіп отырған халықты бәсекеге қабілетті, әлемдік тех-никалық прогресс көшіне ілесе алатын, рухы биік зиялы ұрпақты қа-лыптастыру болып табылады. Идеяны іске асыруда отбасында бастау алған тәрбиелік құндылықтар үздіксіз білім беру жүйесінде табысты нәтижеге жетуі керек. Ұлттық көзқарасты қалыптастыратын тарихтан басқа, рухани көркем туындылар ұлттық мүддені алдыңғы қатарға шығарып, ұлттық танымға қызмет етуі тиіс.

3.4 Тұлғаның интеллектуалды даму деңгейі –оның дүние-танымының қалыптасу көрсеткіші.XXI ғасырда орнықты дамуды жалғастыру, 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономи-каның және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам, бәсекеге қабілетті интеллектуалды ұлтты құруды көздейді.

«Интеллектуалды ұлт-2020» мемлекеттік бағдарламасы интел-

лектуалды ұлтты қалыптастырудың индикаторы болып табылатын ұлттық экономикамызды дамыту, халықтың әл ауқаты, медицинамен және тұрғын үймен, жұмыспен қамтамасыз етілуі, білімге қолжетімдігі т.б. жобада нақты ашып көрсетілген.

Бүгінгі студент жастар мен болашақ маманның алдына қоғам-ның демократияландыру мен ырықтандырудың орнықты үдерісін, түрлі әлеуметтік, этностық және діни топтардың келісімі мен татулы-ғын,қоғамдық тұрақтылық пен келісімді қамтамасыз етуге бағыттай-тын және қоғамда рухани-адамгершілік құндылықтарды қалыптасты-руға бағытталған іс-шараларды ұйымдастыруға нақты тапсырмаларды ұсынады.

«Интеллектуалды ұлт-2020» атты ұлттық жобаның басты идея-сы - Қазақстандағы халықтарға жаңа үлгідегі тәрбие беру мен, Қазақстанды бәсекеге қабілетті адам капиталы жоғары деңгейдегі елге айналдыру бағытымен байланысты. Осыған орай адамның интеллек-туалды әлеуетін дамытудың қажеттілігі мен адами капиталының құн-дылығы өркениетті қоғамның базалық құрамы ретінде өзектендірілуде. Мәселенің маңыздылығы Н.А.Назарбаевтың «Бізге ұлттық интеллекті-нің діңін құру қажет, бізге халықаралық деңгейде бәсекеге түсе алатын эрудициялы адамдар керек», – деп атап көрсеткен тұжырымдарымен тікелей байланысты.

«Адами капитал» ұғымы-XX ғасырдың 60-жылдарында пайда болған экономикалық категория. Адами капиталдың сапасы өндірісте болсын, елдің дамуында болсын шешуші фактор болып табылады. Әр елдің экономикалық тұрғыдан дамуы оның жер асты байлықтарымен, пайдалы қазбаларымен, экологиялық қорларымен, материалдық құн-дылықтарымен емес, керісінше адамдардың білім мен іскерліктері сапасына байланысты бағалануда.

3.5 Мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігі.Қоғамдағы әлеуметтік өзгерістерге байланысты мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігіне аса мән беріледі.Қазақ қоғамының отбасындағы өмір салты бұрынғы дәстүрлі отбасындағы өмір салтынан өзгеше қалыптаса бастады. Әсіресе индустриалды қоғамға еніп, технологиялық дәуірге ауысқаннан кейін, отбасының құрылымына, отбасылық құндылықтарға деген көзқарас та өзгеріп бара жатыр.

Отбасында өскелең ұрпақты ұлттық мұрат негізінде тәрбиелеу керектігі, бүгінгі маңызды мәселелердің бірі. Сондық-тан да, отбасындағы ата-ананың, отбасы мүшелерінің қарым-қатынас мәдениетін арттыру, ондағы ұлттық дәстүрді сақтау да өте маңызды.

Жастардың санасында отбасылық құндылықтарды орнықтыру, отбасын құруға жауапкершілік қатынас қалыптастыру, отбасынан қол-ға алынуы қажет. Отбасында қалыптасатын іргелі құндылықтар мейі-лінше жас ұрпақ санасына сіңірілуі тиіс. Адам өміріндегі ең басты құндылықтардың бірі - отбасы бақыты екені жас ұрпақ санасынан орын алуы тиіс. Қазақ қоғамы, ұлт болашағы - мықты отбасынан бастау алады.

Тәрбие мәнін, оның қоғамдық құбылыс екендігін төмендегідей негізгі белгілері сипаттайды:

- тәрбие жас ұрпақтың өмірін іс-тәжірибені игеруі арқылы өндіріс жағдайына бейімделуі, қатынасуы, аға ұрпақтың өндірісте орнын басуы, оларды алмастыру қажеттігінен туды;

-тәрбие мәңгілік, қажетті, жалпы, тарихи, таптық категория. Ол адамзат қоғамы пайда болысымен пайда болды, әрі қоғам өмір сүрген кездің бәрінде өмір сүре береді. Ол қажет, себебі қоғам өмір сүруінің қоғамдық сабақтастығының, әрі ұрпақтар жалғастығын қалыптастырудың, адамды дамытудың құралы.

Тәрбие категориясы жалпы: онда қоғамдық құбылыстардың өзге де құбылыстармен заңды байланысы мен бір-біріне тәуелділігі көрінеді. Тәрбие адамды біртұтас оқыту мен білім беру негізінде әлеуметтендіруді іске асырады.

-тәрбие әрбір қоғамдық тарихи даму кезеңінде өзінің орны, мазмұны мен түрі жағынан нақты тарихи сипатта болады.

-жас ұрпақ тәрбиесі олардың әлеуметтік тәжірибенің негізгі әрекеттерін игеруі арқылы жүзеге асады.

Мектеп пен отбасының өзара біріккен әрекет тәрбиелік қаты-настар-тәрбиеленуші мен тәрбиелеуші тұлғаның тұтас педагогикалық үдерістегі және отбасының өзара әрекетінің байланысы арқылы іске асады: ата-аналар комитеті, ата-аналар жиналысы, диспут, дөңгелек үстелдер, семинар, конференциялар т.б.

4 тақырып. ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕГІ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ МЕН МАЗМҰНЫ

4.1. Тәрбие – тұтас педагогикалық үдерістің құрамдас бөлігі.

Педагогиканың негізгі категориялары мен ұғымдарын тәр-бие, білім беру, оқыту, дамыту, қалыптастыру, әлеуметтендіру, табыстылық, құзыреттілікті қамтиды.

Адамның өз тұрмысына маңызды мән беріп, өмірлік мәні бар мәселелерді шешуге ұмтылуы – оның өз өмірін әртүрлі өмірлік жағ-дайлардың сабақтастығынан құралған үдеріс ретінде тануға ұмтылы-сы. А.Маслоудың пікірінше, адамның мінез-құлқының басты тенден-циясы – оның тұрмыстық құндылықтарды іздеуі. Өмірдің мәні туралы осындай түсініктер адам өмірін нақты тарихи жағдайлардағы объек-тивті міндеттер мен мақсаттарға бағындырады. Демек, өмірдің мәнін ашу адамның әлеуметтік қатынастарға дұрыс ене алуын толық қамтамасыз ете алмайды. Адамның даралық бағыты оны өзінің субъективтілігі шегінен асырмайды, ал көпшілік немесе әлеуметшілдік бағыт адамның жеке тұрмысын кең әлеуметтік қоғамдастықтардағы қиыншылықтармен, тіптен бүкіл адамзаттық мәселелерімен тығыз байланыстырады. Жеке адамның тұрмыс-тіршілігі басқа кеңірек, үлкенірек адамзаттық тіршілікке кіретін болғандықтан,

өмірдің құндылық негізін әлеуметтік қоғамдастықтың, жалпы қоғамның мақсат-мүдделері мен қажеттіліктерінен іздеуді қажетсінеді. Өзінің ғана өмірімен айналысқан адам сирек жағдайда ғана өз бақытын таба алады. Өйткені адам әлеуметтік тұлға. Оның барлық тіршілік әрекеті басқа адамдармен байланысты. Көпшіл-дік, әлеуметшілдік тұжырымдардың түйісуі адамның өзін-өзі және бас-қаларды түсінуіне көмектеседі.

Қазіргі жалпы білім беретін мектеп тәрбие институты ретінде мыналарды қамтиды:

- білім беретін және тәрбиелейтінұйым, тәрбиені оқыту әрекеті арқылы жүзеге асырады;
- оқу үдерісінен тыс уақытта педагогтардың оқушылардың өмірін ұйымдастыруы;
- әлеуметтік-психологиялық топтардағы (жалпы мектеп және соның ішіндегі кішігірім топтар) педагог ұйымдастырмаған оқушылар-дың еркін қарым-қатынастары.

Мектептегі тәрбиені осылай бөліп көрсету арқылы оқушылар-дың өзара әрекеттесу белсенділігі жүзеге асырылып, жеке тұлғалық сапалары жетілдіріледі.

Мектеп ашық әлеуметтік жүйе ретінде мынадай жұмыс түрлерін ұйымдастырады:

- мектептің отбасымен қатынасын кеңейту;
- мектептің қосымша білім беру ұйымдары, мәдени және басқа да әлеуметтік институттармен бірлескен іс-әрекеттерін ұйымдастыру;
- педагогтардың ұйымдастыруымен оқушыларды қоғамдық ортамен байланыстыру, (мысалы, мектеп түлектері, ардагерлер, мәдениет және спортбірлестіктері)
- педагогикалық ұжымның көмегімен өзге балалар шығарма-шылық ұйымдарымен біріккен іс-шаралар ұйымдастыру;
- сабақ пен сабақтан тыс іс-шараларды мектептен тыс орындарда жүргізу (шеберханалар, зертханалар, табиғат аясында)

4.2. Тәрбиенің мазмұны.Тұтас педагогиалық үдерісте тәрбие үрдісі маңызды орын алады. Ол сырттан ықпал ету арқылыда, оқушының өзінің белсене қатынасуы арқылы да қалыптастырылатын үдеріс. Тәрбие үдерісінің мазмұндық және әдістемелік құрамы бөлініп алынады.

Тәрбиенің мазмұнына алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге сәйкес оқушылар меңгеруге тиіс білімдер, сенімдер, дағдылар, сапалар және тұлғаның ерекшеліктері деген ұғымдар енеді. Әлеумдік жаһан-дану көшіне ілесе алатын тұлғаны тәрбиелеуде Қазақстан Республика-сы Білім және ғылым министрлігі бекіткен «Тәрбиенің тұжырымдама-лық негіздерінде» анықталған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу тәрбие жұмысының басым бағыттары Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие, рухани-адамгершілік тәрбие, ұлт-тық тәрбие; отбасы тәрбиесі, еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие, зияткерлік тәрбие,

ақпараттық мәдениет тәрбиесі, көпмәде-ниетті және көркем-эстетикалық тәрбие, дене тәрбиесі, салауатты өмір салты негізінде тәрбие жұмысын іске асыру тиімділігін өлшеуші ретінде критерийлер тұлғаның қоршаған әлемге, қандай да бір құн-дылықтарға және құбылыстарға қарым-қатынастары арқылы көрініс табады. Тәрбие тұтастай педагогикалық үдеріске қосылған жағдайда тәр-биенің басты мақсатына жетуге, тұлғаны жан-жақты және үйлесімді қалыптастыруға мүмкіндік туады.

И.П.Подласый тәрбиені мәдениет тұрғысынан қарастыра оты-рып, оны кешенді жүргізу технологиясы төмендегі талаптарды орындау барысында іске асу жолдарына тоқталады:

1) Тәрбиеленушілердің төмендегі үш бағыт: олардың санасына, сезіміне және тәртібіне әсер ету арқылы;

2) жағымды нәтижеге тәрбиенің табиғи байланысы (ішкі педагогикалық әрекеттесу) және тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеуі арқылы;

3) тәрбиеге қатысы бар әлеуметтік институттар мен бірлестік-терді, жалпы баспасөз құралдарын, әдебиет, өнер, отбасы, мектеп, құ-қық қорғау органдары, т.б. кешенді ықпал ету жағдайларының бірлігі және оларды үйлестіру арқылы;

4) тұлғаның сапалық қасиеті жүйелі нақты тәрбие ісі арқылы қалыптасады;

5) кешенді ықпал тәрбие жүйесіне және оны басқаруға жүйелі ықпал ету арқылы табысты болады. Тәрбиені басқару ішкі және сырт-қы факторлардың өзара әректтестікте болғанда ғана жақсы нәтиже беретініне тоқталады.

Қазіргімектептегіізгілендірумен демократияландыруидеясы мұғалімменоқушығаоқу-тәрбиежұмысыныңтәсілдерін, бағыттарын, әртүрліденгейлердегібағдарламаларды, саралап білімберудітаңдапалуғаеркіндікқұқығынберіпотыр.

Мұныңөзіүлкендерменба-лалардыңбірлесеотырыпеңбектенуіне, біртәрбиежүйесінекіншісі-менауыстырыпқолдануға жадай туғызады. Шығармашылық, еркіндікпеноқу-тәрбиеүдерісін ұйымдастырушыныңкәсібіменжалпымәде-ниетінежоғарыталапқойыпотыр.

Тәрбиежұмысы – бұлжекетұлғаныңнеғұрлымтолықдамуынабағытталғанересектерменбалалардыңөмірінұйымдастыруғабағытталғанмақсаттыіс-әрекет.

Қазіргі мектептің жалпы даму тенденциялары, тәрбие жүйесінің болуы, әр мектептегі тәрбие жұмысының атқаруда түрлі әлеуметтік институттардың қызметтердіөзара бөлісіп алуын, тәрбиешілер әрекетінің мақсаттары мен міндеттерінің өзгеріске ұшырауын, олардың қызметтерін қайта карауды талап етеді.

Шындығында, оқушының іс-әрекетіненегізінен түрткі болуы қажет. Іс-әрекет құрылымының компоненттері материал-дық, экономикалық, гигиеналық, моральдық-психологиялық, уақытша жағдайлар негізінде іске

асады. Бұл жағдайлар іс-әрекеттің құрылы-мына тікелей кірмесе де, оның іске асуына жағдай жасайды. Мектеп дамуында жаңашыл үрдістің, жаңашыл іс-әрекеттің субъектісі болып: мектеп-гимназия директоры, директордың орынбасары, мұға-лімдер, ғалымдар, оқушылар, ата-аналар, демеушілер, әдіскерлер, жо-ғарғы оқу орындарының оқытушылары, кеңесшілер, білім беру ұйымдарының қызметкерлері т.б. енеді.

«Мектеп-гимназиядағы тәрбие үдерісіндегі жаңашылдық неде?», - дегенге келетін болсақ, жеке тұлғаны қалыптастыруда, сабақ үрді-сінде, тәрбие беруде және сыныптан тыс уақытта тәрбие беру мәселе-лері негізгі орын алады, сыныптан тыс жүргізілетін іс-шараларының негізгі көздеген мақсаты, бүгінгі қоғамдық ағымға араласатын, өз ойларын еркін айта алатын белсенді, әлемдік прогресс көшіне ілесе алатын жеке тұлғаны қалыптастыру. Қазіргі тәрбиенің басты мақсаты тұлғаға бағдарланған тәрбие технологиясын іске асару.

Жаңа типті мектептегі тәрбие жұмысы, жаңашылдығымен айшықталуы керек. Яғни, жаңа типті мек-тептегі оқу-тәрбие үдерісіндегі жаңашылдық: білім берудің мазмұнын-да; оқу-тәрбие үдерісінде; әдістерінде; технологиясында; оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыруда; жаңа типті мектептің басқару жүйесінде, оқу-шыларды білімін және тәрбиелік деңгейлерін бағалауында көрініс та-буы керек. Қазір технологияның көптеген түрлері мектептің оқу - тәр-бие үдерісіне енгізіліп жатыр. Тәрбие технология-сын басқа педагогикалық технологиялармен (сыни тұрғыда ойлау тех.-нологиясы, миға шабуыл технологиясы, ақпараттық технология т.б.) өзара байланыста жүргізу қарастырылуы қажет.

Гимназистердің танымдық белсенділігін дамыту сабақ барысын-да және сабақтан тыс уақыттағы жүргізілетін іс-шаралармен өзара байла-ныста іске асады. Яғни, сабақ үдерісінде өтілетін материал гимназис-тердің танымдық іс-әрекетін, белсенділігін дамытуға ықпал ету (гим-назистердің шығармашылық ізденуіне түрткі тудыру арқылы, ойын әрекеті: дискуссия, эксперименттік, зерттеушілік) арқылы іске асыры-лады.

Оқушы гимназистедің ұжымдық іс-әрекетінің ұйымдастырылуының түрінің әр түрлілігіне, олардың топтарының құрылымдық ерекшеліктеріне байланысты тәрбие жұмысы:

1) сынып ішіндегі жүргізілетін тәрбие жұмыстары;

2) сыныптан тыс уақытта жүргізілетін тәрбие жұмыстары: а) клуб, үйірмелерде; ә) сынып аралық тәрбие жұмысы;

3) қоршаған ортағаізгілікқарым–қатынасынжәнежекетұлға-ныңадамгершілікқасиеттерінқалыптастыру;

4) жекетұлғаныңбойындағы құндылықтарды қалыптастыруда руханисезім, адамгершіліксана, ерік, ойлауқабілетінжетілдіру;

5) жекетұлғаныңішкіқажеттілігібойыншаөзін-өзіжетілдіруді, құзыреттілікті қалыптастыруды қамтиды.

4.3. Тәрбиенің түрлері.Қазақстан Республикасының Білім жә-не ғылым министрінің 2015 жылғы 22 сәуірдегі № 227 бұйрығымен бе-кітілген «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» анықталған мақ-саттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін тәрбие жұмысының басым сегіз бағытын ұсынады. Тәрбие жұмысын іске асыру тиімділігін өлшеу-ші ретінде критерийлер ұсынылды.

Бірінші бағыт – Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие. Бұл бағыттың мақсаты: жаңа демократия-лық қоғамда өмір сүруге қабілетті азамат және патриот қалыптасты-руға, тұлғаның саяси мәдениетін дамытуға ықпал ету, балалар мен жастардың құқықтық мәдениетін, құқықтық санасын, балалар мен жастар ортасында қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа қарсы тұру даярлығын қалыптастыру.

Екінші бағыт – *рухани-адамгершілік тәрбие.* Бұл бағыттың мақ-саты: Қазақстандық қоғам өмірінің нормалары және дәстүрлерімен, жалпыадамзаттық құндылықтармен келісілген, тұлғаның рухани-адам-гершілік және этикалық ұстанымдарын, адамгершілік қасиеттерін жә-не көзқарастарын қалыптастыру.

Үшінші бағыт – *ұлттық тәрбие.*Бұл бағыттың мақсаты: тұлға-ны ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарға, ана тіліне және мемлекеттік тілге құрмет, қазақ халқының, Қазақстан Республикасын-дағы этностар мен этникалық топтардың мәдениетін құрметтеуге тәр-биелеу кеңістігін қалыптастыру.

Төртінші бағыт - отбасы тәрбиесі. Бұл бағыттың мақсаты:бала тұлғасын қалыптастыруда ата-аналарды оқыту, олардың рөлін кө-теру және психологиялық-педагогикалық құзыреттіліктерін арттыру.

Бесінші бағыт – еңбек, экономикалық және экологиялық тәр-бие. Бұл бағыттың мақсаты: тұлғаның еңбек дағдыларын, экономика-лық пікірі мен кәсіби өзін-өзі анықтауына саналы қарым-қатынасын қалыптастыру. Табиғатты сақтауда белсенді азаматтық ұстанымын тәрбиелеу; табиғатқа аялы қарым-қатынасын, оның байлығын еселеу ұмтылысын қалыптастыру; балалар мен жастарда экологиялық сауат-тылықтың «экологиялық санасының» жоғары деңгейін, табиғат пен қо-ғамның экоэволюциясын қабылдау қабілетін дамыту және күнделікті өмірде оларды басшылыққа алуы үшін жағдай туғызу.

*Алтыншы бағыт -көпмәдениетті және көркем-эстетикалық тәрбие.*Бұл бағыттың мақсаты: білім беру ұйымдарының білім беру кеңістігін тұлғаның өзін-өзі сәйкестендіруінің көпмәдениетті ортасы ретінде құру, тұлғаның қоғамдағы жалпымәдени мінез-құлық дағдыла-рын қалыптастыру, оның өнердегі және болмыстағы эстетикалық ны-сандарды қабылдау, меңгеру және бағалау әзірлігін дамыту.

Жетінші бағыт - зияткерлік тәрбие, ақпараттық мәдениет тәрбиесі. Бұл бағыттың мақсаты: әрбір тұлғаның зияткерлік мүмкінді-гін, көшбасшылық қасиеттерін және дарындылығын дамытуды қамта-масыз

ететін уәждемелік кеңістік құру; балалар мен жастардың тұлға-лық ұстанымдарын жандандыру, ақпаратпен жұмыс жасауда функцио-налдық дағдыларын, ақпараттық өзара әрекеттесуде этикалық норма-лары мен құндылықты мақсаттарын қалыптастыру.

Сегізінші бағыт - дене тәрбиесі, салауатты өмір салты. Бұл бағыттың мақсаты: салауатты өмір салты, дене дамуы және психоло-гиялық денсаулық сақтау дағдыларын ойдағыдай қалыптастыру, ден-саулыққа зиян келтіретін факторларды анықтау біліктілігі үшін кеңіс-тік орнату.

Тұжырымдамада көрсетілген тәрбие бағыттары бойынша ғылы-ми - зерттеу жұмыстары ҚР, алыс және жақын шетел ғалымдары, еліміздегі зерттеулер, ғылыми еңбектерінде тәрбиенің негізгі бағытттарын, тәрбие үдерісінің өзіндік ұстанымдары мен тәрбиенің қоғамда атқара-тын қызметіне қарай, өзіндік ерекшеліктері жан-жақты зерттелген. Көптеген ғалымдардың еңбектерінде тәрбиені мәдениет тұрғысынан да қарастырылады.

Кесте 3- Тұжырымдамада көрсетілген тәрбие бағыттары бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарының негізгі бағыттары

№	Бағыттары	Зерттеуші ғалымдар
1	Қазақстандық патриотизм және азаматтық тәрбие, құқықтық тәрбие бойынша	К.Құнантаева, И.Б.Мадин, С.Ешімханов,И.Р. Халитова, С.Ғаббасов, Ә.Жұмаханов,Е.Ө Жұматаева, К.К.Жампеисова, Е.З.Батталханов, С.Т.Иманбаева, А.Бейсембаева, Р.Мұратханова, Н.Ә.Мұхамединова,Р.А.Жанабаева, С.Ешімханов, М.В. Зима, Д.Құсайынова, И.И.Валеев, Г.Н.Волков, Н.Ромашов, С.Нұрмұқашева, В.Г.Храпченков, Е.О. Омар т.б.
2	Рухани-адамгершілік тәрбие мәселесіне байланысты	Қ.Б. Бержанов,С.Мусин , Қ.Б.Сейталиев,Э.А.Орынбасарова ,А.А.Калюжный, А.Н.Ильясова,Р.К.Төлеубекова,Е.Жұматаева, Ш. Майғаранова,А.А.Бейсенбаева,А.Ким, Б.І.Иманбекова, Н.С.Алқожаева, А.Е.Дайрабаева,Ж.Б.Қоянбаев,Р.М. Қоянбаев т.б.
3	Ұлттық тәрбие	А.Э.Измайлов, Г.Н.Волков, А.Ш.Гашимов,К.Пирлиев, С.Қалиев, Қ.Жарықбаев, Қ.Бөлеев, С.Ғаббасов, С.Кенжеахметұлы, С.Қ.Абілдина, К.Қожахметова, Ә.Табылдиев, С.Т.Иманбаева, Г.Қ.Шолпанқұлова, Д.А.Нұрғалиеват.б.
4	Отбасы тәрбиесі	Г.Байдельдинова, Н.Тригубова, Б.Мұқанова, С.Қоңырбаева, А.Капенова, А.Шумебаева, Г.Сейдалиева, К.Құмаржанова, Ж.Торыбаева т.б.
5	Еңбек, экономикалық және экологиялық тәрбие	Ә.С.Бейсенова, А.С.Иманғалиев, Л.Х.Мажитова, О.У.Мұсабеков, Б.А.Абдыкаримов, Г.А.Уманов, Г.Т.Хайруллин, М.А.Құдайқұлов, К.Ә.Дүйсенбаев, К.Өстеміров, Р.А.Дәрменова, С.А.Жолдасбекова, Н.Б.Рахметова, Х.Қ. Шалғынбаева т.б.
6	Көпмәдениеттілік және көркем-	Ж.Ж.Наурызбай,С.А.Ұзақбаева, Р.Қ.Дүйсембінова, Б.А.Жетпісбаева, М.Қ.Қаламқалиев, М.С.Юнусова, М.Р.Балтабаев, С.Қ.Абильдина, З.Б.Қабылбекова,

	эстетикалық тәрбие	Г.К.Тлеужанова, Абсаттова М.М., Т.Ш.Оралбекова , Қ.Базарбаева т.б.
7	Зияткерлік тәрбие,ақпараттық мәдениет тәрбиесі	Г.Қ.Нұрғалиева,Ф.Ш.Оразбаева,С.Т.Иманбаева,А.Е.Берікханова,Г.К.Шолпанқұлова, Т.Қ.Ауелғазина, К.З.Халыкова, Д.А.Нұрғалиева, С.Махмутов, т.б.
8	Дене тәрбиесі, салауатты өмір сал-ты	М.Тәнікеев, Б.Төтенаев, Ж. Бөжиг т.б.

4.4.Тәрбиенің заңдылықтары.Заңдылық ретінде тәрбие үрдісіндегі тұрақты құбылысты қарастырады, оны іске асыру кезінде жеке тұлғаның дамуында және қалыптасуында әсерлі нәтижелерге қол жетеді. Тәрбие үдерісінің бірнеше ерекшеліктері педагогикалық заңдылық ретінде көрініс береді.

Заңдылық дегеніміз – қоғамның мақсаттары мен міндеттеріне сай келетін, заң аясындағы шықпайтын құқықтық әрекеттер мен құ-қықтың орындалуына саналы түрде жету.

Тәрбиенің педагогикалық заңдылығын объективтік, жеке адам-ның еркіне бағыныссыз, тәрбие үдерісінде өзіндік тұрақты қасиеті бар көрініс деп біледі.

Заңдылықты айқындау дегеніміз-педагогикалық үдерісті (идеал-дық) мүлтіксіз жоспарлау, сөйтіп тәрбиені бақылап, басқарудың ғылы-ми жүйесін тәжірибеге енгізуге байланысты атқарылатын іс-әрекет.

Тәрбие жұмысының заңдылықтарына баланың үнемі жетілуі, даму жағдайында болуы; тәрбие мен дамудың бірлігі және өзара бай-ланыстылығы; тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеудің бірлігі және өзара байланыстылығы т.б. жатады.

Тәрбие ісінің қоғамның әлеуметтік-экономикалық қажетін өтеуге сай келуі, оның демократиялық принципті іске асыруы, адам құқығын қорғау мәселелері мен тығыз байланыстылығы.

Заманауи тарихи жағдайларға байланысты халықаралық қауымдастық халықаралық стандарт болып та-былатын жалпыадамзаттық құндылықтар мен адамның негізгі құқығы, бостандығы ашылып көрсетілген ("БҰҰ адам құқығының жалпыға бірдей декларациясы", "Бала құқықтарының Конвенциясы") құжаттар-ды жасады. Олар тәрбиенің теориясы мен әдіснамасымен, тәрбиенің мұраттарымен рухани құндылықтарының үлгісін жасауға жаңаша бағыт белгіледі.

Тәрбие үдерісінің диалектикасы. Тәрбие үдерісі өзінің жараты-лысы жағынан диалектикалық болып келеді. Ол жеке тұлғаның үздік-сіз дамуда, өзгерісте, қозғалыста болуына байланысты. Тәрбие үдерісі-нің негізі өмірде кездесетін себептерге сондай-ақ ол баланың жас ерекшеліктеріне де байланысты дамуда, өзгерісте, өсуде болады. Тәрбие үдерісінің диалектикасы да-мудың ішкі және сыртқы заңдылықтарына бағынады. Даму-

дың ішкі қайшылығының бірі – жеке тұлғаның даму үдерісінде білуге құмарлығы мен білмейтін жұмбақ істердің арақатынасынан туындай-ды. Ал сыртқы қарама-қайшылықтарды жеңу ісі де тәрбие үдерісінің қозғаушы күші болып саналады.

Оқушылардың жас және жеке басы ерекшеліктерінің ескеру негізіндегі тәрбиенің тұлғалық бағыттылығы. Педагогикалық қам-қорлықтың ең жоғарғы мақсаты мен мәні бағдарлама, іс-шаралар, түрі мен әдіске қол жеткізу емес, баланың, жасөспірімнің, жас жігіттің тұлғасы болуы керек. Олардың даралығын, өзіндік мінез-құлықтарын, өз бойындағы қасиеттерді сезінуін биік руханилыққа жетістіктерге дейін дамыту керек.

Тәрбиенің екі жақты сипаты. Тәрбиешінің тәрбиеленушімен тікелей байланыс арқылы іске асырылатын әрекет. Тәрбиешінің қолында кері байланыс арқылы жинақталған хабар неғұрлым көп болса, тәрбиелік ықпал соғұрлым мақсаттылықпен іске асырылады. Бұл заң-дылық мұғаліммен оқушының өзара әрекеттесуін және тәрбиенің нәти-желі болуын қарастырады. Егер тәрбие үдерісіне қатысушылардың өза-ра байланысы нәтижелі болмаса, тәрбие ісінің тұтастығы да болмайды. Бұл заңдылықтың нақты көрінісі оқушының сабақ үстіндегі белсенділігімен тәрбие нәтижелерінің арасындағы байланыс арқылы көрініс та-бады: тәрбиелік әрекет неғұрлым қарқынды, саналы түрде жүргізілсе, соғұрлым тәрбиенің сапасы жоғары болады. Ендеше, тәрбие үдерісінде мұғаліммен оқушының екіжақты байланысты әрекетін сипаттайтын өзара тұрақты әрекеттестікті жүзеге асыру талап етіледі. Бұл үшін тәр-биешінің өз шәкіртін жақсы көруі және тәрбиеленушінің жеке басын жоғары адамгершілікпен бағалай білуі қажет.

Тәрбиеге еріктілік және шығармашылық көзқарас. Тәрбие үде-рісі ізгілікке септігін тигізеді. Тәрбиеленушілердің өзіндік ізгі еркі болмайынша, тәрбиенің негізгі идеяларын: даму идеясын (кедергілерді жеңе білу), ынтамақтасу идеясын жүзеге асырудың үлгісі бола алмайды. Тәрбие үдерісі күштеумен жүргізілетін болса, онда балада да, мұғалімде де адамгершілік күйрейді. Тәрбиеші баланың қызығушылығына, ой-қиялына, азаматтық борыш-сезіміне, өз бетінше әрекет етуге тырысушылығына, шығармашылығына сүйенген жағдай-да ғана тәрбиеленушінің еркіндігі көрініс табады.

Тәрбиенің ұжымдық бағыттылығы. Бұл заңдылық мектеп өмір сүріп отырғанда жағдайда өзінің мәнін жоғалтпайды. Мектептің жаңа ұйымдастырушылық құрылымы, оқу-тәрбие үдерісінде мақсаты мен мазмұны, оқушылар мен жүргізілетін жекелей, топтық, сонымен қатар ұжымдық іс-әрекетті сол қалпында сақтауды қажет етеді.

Әрбір адам ұжымда қолайлы жағдайға ие болу үшін және өзінің жеке қабілетін айналасындағыларға көрсете білу үшін өзінің күш-қуатын жұмсауға тырысады. Сонымен бірге, бұл жағдайға бару жұрттың бәрінің қолынан келе бермейді. Оған түрлі субъективті және объективті себептер

кедергі болады. Кез келген адам өзінің бойындағы табиғи мүмкіндіктерін табысқа жету үшін пайдалана алмайды, ұялшақтықты жеңе білмейді, ұжым мен құндылық бағдардағы пікір қайшылығына сын көзбен қарай алмайды.

4.5. Тәрбие үдерісінің жалпы ұстанымдары.Оқушыларға тәрбие беруде тәрбие заңдылықтарын және ұстанымдарын нақты айқын-дау педагогикалық үдерісті сапалы ұйымдастыруға негіз болып табы-лады.

Тәрбие ұстанымдары – ғылыми ойдың, түсініктер мен катего-риялардың, заңдылықтардың жиынтығы.

Тәрбие ұстанымдары –бастапқы белгілі бір тео-рияның негізгі, бастау боларлық жағдайлары, басшылық ететін идея-лары, негізгі мінез-құлық ережелері, әрекеттері. Н.Болдырев «*Тәрбие үдерісі* – тәрбие мазмұнының ұйымдастырылу бағыттарын анықтайтын, басшылыққа алынған идеялардың жиынтығы»,-депатап көрсетеді.Оқушыларға тәрбие беруде тәрбие заңдылықтарына сәйкес негізгі ұстанымдар басшылыққа алынады. Олар, тәрбиенің мақсаттылығы, тәрбиенің өмірмен байланысы, оқушының жас және дара ерекшелігі, талап қою арқылы дамыту, тәрбиенің жүйе-лілігі, бірізділігі және үздіксіздігі, тұлғаны ұжым арқылы тәрбиелеу, мектеп, отбасы және әлеуметтік ортаның бірлігі.

Тәрбиенің мақсаттылығы - тәрбие жүйесінде негізгі ұстаным болып табылады. Мәдениетті тұлғаны қалыптастыруда мақсат қою арқылы, негізгі міндеттерді белгілей отырып, мазмұны ай-қындалады. Патриоттық тәрбие тұрғысынан алатын болсақ, алдымен егемен еліміздің бейбітшілігі мен тәуелсіздігін, ұлтаралық мәдениетті, ұлттар достығын қалыптастыратын тұлғаны тәрбиелеу көзделеді. Тәрбие ұс-танымдары бір-бірімен тығыз байланыста дамиды.

Тәрбиенің өмірмен байланысы тұлғаны жастайынан шынайы өмірмен тікелей байланыста болуы, қоғамдық ағымдағы тарихи бол-мысты меңгеруі оның туған ел мен жер тарихына деген қызығушы-лығын тудыру арқылы, патриоттық сезімді қалыптастыруға игі ықпал етеді.

Тұлғаның жас және дара ерекшелігін ескеру негізгі ұстанымдардың бірі болып табылады. Тәрбие мазмұны тұлғаның жас және дара ерекше-лігіне лайықты, олардың қабылдауына түсінікті берілген жағдайда ғана біз алдымызға қойған мақсатымызға жетеміз.

Тұлғаға талап қою арқылы дамыту ұстанымы тұлғаның жас және дара ерекшелігін ескере отырып мектеп оқушысы ережесін, өзіне жүктелген міндеттерді орындау, өзінің іс-әрекетіне есеп бере отырып, ерік-жігерін қалыптастыру.

Еңбек арқылы тәрбиелеу ұстанымы нарықтық заманда және жаңа ақпараттық даму үдерісінде әлемдік білім кеңістігіне шығуға және сапалы өмір сүруге дағдыландырады.

Тәрбиенің жүйелілік ұстанымы тәрбие үдерісінде, баланы отбасынан бастап, мектепке дейінгі мекемелер, мектеп, қосымша білім беру ұйымдары

т.б. тұлғаның жас және дара ерекшеліктеріне негіздей отырып жүргізу арқылы жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға болады.

Тұлғаны ұжым арқылы тәрбиелеу көп ұлтты Қазақстан халқы үшін өте қажет. Бала жастайынан қоғамдық қатынастарға түсу оныңарқылы қоршаған ортамен қарым-қатынасы қалыптаса-ды. Ұжымда баланың тұлғалық қасиеті көрініс береді. Ұжымда бір-бі-ріне деген көмек, достық, мейірімді қатынастар арқылы олардың мі-нез-құлқы қалыптасады.

Мектеп, отбасы және әлеуметтік ортаның бірлігі ұстанымы тұлғаның қалыптасуына ықпал ететін бірден-бір күш деуге болады. Мектеп, отбасы және әлеуметтік орта жүйелі түрде бір мақсатқа не-гізделген тәрбие беру үдерісі негізінде жүзеге асырылса,қоғам талабына сай тұлғаны қалыптасады. Оқушыларға пат-риоттық тәрбие беруде тәрбиенің негізгі ұстанымдары: тәрбие беруді ізгілендіру; даралық ұстанымы; тәрбие берудің үздіксіздігі мен жүйе-лілігін сақтау ұстанымы арқылы жеке тұлғаны қалыптастыру мүмкін-діктері негізгі орын алады.

4.6 Ұлттың тәрбиелік әлеуеті.Кез келген халықтың рухани-адамгершілік өмірінде *халықтық педагогика* бай және сан-алуан, өйт-кені ол түрлі этникалық ұлыстардың мыңдаған жылғы тәжірибесімен жасалған педагогикалық мәдениеттің ажырамас бөлігі болып табы-лады. Халықтық дәстүрлер әрқашан адамзаттық дамудың барысында, өзін этникалық, халықтық сананың табиғи құрамдас бөлігі екенін көр-сетті. Соған қарамастан дәстүрдің ескісі мен жаңасы да өзгеріске ұшы-рауда. Бірақ олардағы басты нәрсе - өтіп бара жатқан ұрпақ пен келер ұрпақтың арасындағы жанды байланыс болып сақталып келеді. Сондықтанда осы заманғы тәрбиенің мәні - халықтардың озық ізгілік дәстүрлерін қайта жандандыру арқылы ұрпақтардың адамгершілігін нығайту болып табылады.

*Ұлттық мәдени құндылықтарды тәрбиелеу жүйесінде қолдану.*Еліміздегі бейбітшілік пен ұлтаралық бірлік, ішкі және сыртқы саясат, соның ішінде ұлтаралық мәдениетті қалыптастыру мәселе-сі негізгі орын алады. Сондықтанда, негізгі міндет ұлттық мәдениет пен әлемдік өркениетті өзара сабақтастыра отырып, бүгінгі XXI ғасыр ағымына лайықты тұлға қалыптастыру.

Жастарға тәрбие беру көне түркі тектес халықтар дәуірінен бастау алады дейтін болсақ, тәрбиенің негізгі кө-зіне – көне тастағы жазбалар, халық ауыз әдебиеті мұралары, этнографиялық материалдар, халықтық салт-дәстүрлер, отбасы тәрбие-сі жатады.

Ұлттық тәрбиенің мақсатына тұлғаны ұлттық және жалпыадам-заттық құндылықтарға бағдарлау, ана тілін және мемлекеттік тілді, қазақ халқының, Қазақстан Республикасындағы этностар мен этника-лық топтардың мәдениетін құрметтеуге тәрбиелеу.

Жалпыадамзаттық құндылықтар - адам өмірі, бостандық, отба-сы, қарым - қатынас, адам бақыты, ұрпақ жалғастыру, еңбек ету, та-быс,

ынтымақтастық, белсенділік, тәуелсіздік, махаббат, заңдылық, еркіндік, мәдениет, бейбітшілік, денсаулық және т.б.

Жоғары сапа деңгейіндегі XXI ғасырдағы немесе әлемдік жүйе-дегі құндылықтар - адам құқықтары, демократия, азаматтық қоғам, өркениет, әлемдік мәдениет және т.б.

Әлеуметтік құндылықтар - әлеуметтік орта, бедел, намыс, абы-рой, парыз, қарыз, тұрмыс, теңдік, еркіндік және т.б.

Рухани-адамгершілік, мәдени құндылықтар – өнер, мәдениет, әдебиет, тарих, тіл, діл, ар, ұят, дәстүр, әдет-ғұрып, салт, ұлттық дүниетаным, туыстық қатынастар, Отан, Ана, Жер және т.б.».

Ғалымдардың құндылық ұғымына берген тұжырымдары тұлға бойындағы рухты қалыптастыруға бағытталады.Рухы күшті халық тұрғанда жер де, ел де бар, халық бар, сенің тілің мен мәдениетің дамиды, рухың биіктеп, әлемдік өркениет көшіне ілесе алатын мәңгілік елге айналады.

4.7. Тәрбиенің заманауи тұжырымдамалары мен бағдарламалары.Еліміз егемендік алғаннан кейін ұлттық тәрбие мәселесіне ба-ғытталған ғылыми-зерттеу жұмыстарына аса мән берілді. «Қазақ мек-тептері мен мектепке дейінгі балалар мекемелеріне имандылық-эсте-тикалық тәрбие берудің кешенді бағдарламасы», «Қазақстан Республи-касы мәдени-этикалық тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасы тарихи сананы қалыптастыру туралы тұжырымдамасы», «Қазақстан Республикасы білім беру жүйесіндегі тәрбиенің кешенді бағдарлама-сы» т.б. құжаттар дайындалды.

Тәрбие мәселесіне байланысты тәрбие тұжырымдамасы үш рет қабылданғаны белгілі. Алғаш рет 1995 жылы ұлттық тәрбиеге негіз-делген тәрбие тұжырымдамасы қабылданып, аталған құжатқа негіздел-ген үздіксіз білім беру жүйесіне тәрбие тұжырымдамасы құрылды. 2009 жылы 12 бағыттан тұратын «Үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырым-дамасы», 2015 жылғы «Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» 8 бағыттан тұратын тәрбие тұжырымдамасы оқу тәрбие жүйесін жандан-дырды. Ұлттық негіздегі төл оқулықтар, оқу құралдары енгізіле бас-тады. Оқу-тәрбие жүйесінде ерекше даму үдерісі басталды.

Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің *1995 жылы қа-былдаған "Тәлім-тәрбие тұжырымдамасында"* отбасы, мектепке дейінгі, мектептегі тәрбиенің сындарлы жүйесі жасалды. Тұжырымда-мада жас ұрпаққа имандылық, адамгершілік, еңбексүйгіштік, патриот-тық, ерлік, эстетикалық тәлім-тәрбие беру мәселелері жан-жақты қам-тылған. Тәлім-тәрбие тұжырымдамасында қазақ халқының жауынгер-лік және ерлік тарихын, ұрпаққа ерліктің өшпес үлгісін қалдырған қас батырлардың өмір-өнегесімен таныстыру; өз жерін, елін қорғай алатын елжанды, ұлттық намысы мол, жігерлі азаматтар тәрбиелеу, ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық ерекшеліктер, салт-дәстүрлерді бүгінгі ұр-шпақ тәрбиесіне пайдалануға аса мән берілген.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі *2015 жылы ұсынған*«Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» болашақ қазақстандық жастар патриот, білімді, дені сау, жауапты және жігерлі, инновациялық экономика жағдайында табысты 8 қызмет ететін, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгерген, қазақ халқының құнды-лықтары мен мәдениетін сіңірген, толерантты, дүниежүзіне танымал және мәртебелі, кәсіби құзыретті болады деп атап көрсетілді. Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері білім беру саласындағы мемлекеттік сая-сатты жүзеге асыру аясында және Қазақстандық қоғамдағы заманауи әлеуметтік-мәдени трансформацияны ескере отырып әзірленген.

Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздері жалпыадамзаттық құн-дылықтардың басымдықтарын, адам өмірі мен денсаулығын, тұлғаның еркін дамуын, патриотизмге, еңбексүйгіштікке, адам құқықтары мен бостандығын құрметтеуге тәрбиелеуді көздейді. «Мәңгілік ел» жал-пыұлттық идеясы аясында мемлекеттік саясат, қоғамдық талаптар, от-басылық тәрбие құндылықтары және тұлғаның жеке мүдделері мен мақсаттарының теңгерімі негізінде, сондай-ақ оқу және тәрбие үдерісінің өзара кіріктірілуі арқылы тәрбиенің әдіснамасын, мазмұнын жаңартуға, білім беру жүйесінің тәрбиелік әлеуетін арттыруға бағдар-ланған.

Қазақстан Республикасы Білім министрлігінің "Тәлім-тәрбие тұжырымдамасын" негізге ала отырып, мектептегі, балабақшадағы тәрбие жұмысын жетілдіруге арналған республика ғалымдарының бірнеше бағдарламалары жарыққа шықты. Б.Баймұратова, М.Сәтімбекова, Ә.Әмірова т.б. басшылығымен мектепке дейінгі тәр-биеге арналған "Балбөбек" бағдарламасы тұңғыш дүниеге келді. Сон-дай-ақ, Жарықбаев Қ.Б., Қалиев С.Қ. "Ұлттық мәдениет тарихы", "Қазақ мәдениетінің тарихы", "Қазақ этнопедагогикасы" т.б., Оразаев М., Смаилова М.Ж. "Қазақ халқының салт-дәстүрлері", С.Қ.Қалиев, С.Т.Иманбаева С.М.Төреніязованың "Болашақ" оқушылар ұйымының Ережесі, М.Құрсабаевтың "Атамекен", З.Ахметованың "Кәусар бұлақ", М.Х.Балтабаевтың "Елім-ай" т.б. бағдарламалары жоғары, орта оқу орындарындағы және мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын ұлттық бей-неде ұйымдастыруға үлкен ықпалын тигізді.

Сонымен қатар, тәрбиеге байланысты Ресей Федерациясында жеке авторлық тұжырымдамалар Е.В.Бондеревская, Н.Е.Шуркова, И.Я.Зимняя, И.М.Ильинский т.б. Қазақстанда С.Қ.Қалиевтің, Қ.Б.Жарықбаевтың, Ж.Ж.Наурызбайдың, К.А.Оразбековның, С.А.Ұзақбаеваның, Р.К.Төлеубекованың, С.Т.Иманбаеваның т.б. бүгінгі тәрбие үдерісін жандандыруға игі ықпал етуде.

Ж.Ж.Наурызбайдың «Қазақстан Республикасы азаматтарына мәдени-этникалық білім беру тұжырымдамасында»өзекті негізгі мәселе-көп мәдениетті тұлға деп өз мәдениетіне де, өзге мәдениет-ке де тәнті адам, төл мәдениетті терең білу оған басқа мәдениеттерге қызығушылыққа іргетас

қаласа, көп мәдениетті білу өз мәдениетін мақтан тұтуға негіз салады деген қағиданы іске асыру көзделеді.

С.А.Ұзақбаеваның тәрбие тұжырымдамасында жеткіншек ұр-пақты халықтық педагогика негізінде тәрбиелеу, халықтық педагогика идеяларын, ұғымдарын, әдіс-тәсілдерін, тәрбие құралдарын жан-жақты зерттеп, оны эстетикалық тәрбие беру бағытында пайдалану жолдарын ашып береді. Халықтық педагогика тәрбие мен оқыту саласындағы халық бұқарасы білімдерінің, іскерліктерінің дағдыларының жиын-тығы, солардың негізінде ұрпақтан-ұрпаққа халық шығармашылығы поэтикалық, музыкалық, сәнді-қолданбалы өнер арқылы беріліп оты-ратын әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер қалыптасқан халықтық педаго-гиканың мақсатын ашып көрсетілді.

Г.Қ.Нұрғалиеваның тұжырымдамасында еркін және рухани, із-гі, адамгершілігі мол тұлғаны тәрбиелеу ұстананымдары негізінде әр жеке тұлғаның өзіндік «Менін» көрсету, соған дағдыландыру, қоғам ал-дындағы жауапкершілік, қоғамдық тәжірибені игеру, мейірімділік, ізгі-лік қасиеттідамыту, адамдарды табиғи қалпында қабылдау, адамдардың бойындағы жақсы рефлекстік қасиеттерді қалыптастыруға мән берілді.

Ұстаз Күләш Тынысбековаңың тәрбиелік тұжырымдамасы ұлттық тәрбиені негізге ала отырып, халықтық дәстүрлерді пайдалану арқылы ер бала тәрбиесін дұрыс бағытқа қою, себебі, ер балалар тәр-биесін отбасында, балабақшада, мектепте әйелдер атқаратыны, ер ба-ланың психологиясы әкеден гөрі анасына жақын келетіні ескере оты-рып, өз тұжырымдамасын ұсынады. Мектептегі ер мұғалімнің санының аздығы да бұған ықпалын тигізіп отыр дей келе, оқу-тәрбие үдерісінде ер бала тәрбиесіне байланысты жүргізілетін тәжірибесін ұсынды: әке-лер өсиеті, “әкеге қарап ұл өсер” дегендей ер-азаматқа тән қасиетті ба-ла бойына сіңіру; ерлерге тән салт-дәстүрлер, ер баланың отбасындағы, қоғамдағы ролін ашып көрсетеді. Ер баланың сол әулеттің мұрагері, қара шаңырақ иесі болып саналатынын, қартайған әке-шешені бағып-қағу ер балаға аманат екенін түсіндіреді. Бұл - қазақ халқының атадан-балаға жалғасқан озық дәстүрлері; “ел үмітін ер ақтар, ер атағын ел сақтар”- ата-бабаларымыздың ерлік пен батырлығын бағыттайтын бағыт; сөз өнері, шешендік өнердің тәлімдерімен тәрбиелей отырып, әр оқушының өзіндік ерекшеліктерін ашу; ұлттық ойындарды ұсына отырып, азамат тұлғасын қалыптастыру көзделеді.

А.Миразованың тәрбиелік тұжырымдамасы. Тәрбие жаңа мазмұнға ие,оны мектептегі пән сабақтары негізінде іске асыру, бүгінгі заман талабына сай тәрбие мазмұны тәрбиенің өмірмен байланысы, оқушының жас және дара ерекшелігі, талап қою арқылы дамыту, тәрбиенің жүйелілігі, бірізділігі және үздіксіздігі, тұлғаны ұжым арқылы тәрбиелеу, мектеп, отбасы және әлеуметтік қоғамның даму ерекшелігімен бірге ұлттық ерекшеліктер өзара бірлікте дамуы, жетілдіріліп отыру көзделген.

*Мәжит Өтештің тәрбиелік тұжырымдамасы.*М.Өтештің басқарған мектептері негізінен физика-математикалық мектептер жүйесі болып

табылады.XXI ғасыр, әлемдік жаһандану үрдісі кезінде қоғам-ның белсенді және ұлттық, жалпыадазаттықмәдениетті дамытушы, білім және тәрбиемен қаруланған, бүгінгі қоғамға еркін араласа алатын тұлғаны қалыптастыруға аса мән берілген. Тұлғаның бойында қалып-тасатын негізгі құндылықтар жүйесі: әлеуметтік белсенділік, жоғары адамгершілік, ізгілік қасиеттер, құқықтық сауаттылық, зиялы ұрпақты қалыптастыру көзделеді. Аталған жүйенің негізі ұлттық тұлғаны қа-лыптастыруға бағытталады. М.Өтеш басқарған, негізін салған мектеп-тердің түлектерінің жартысы алтын белгі иегерлері.

Ресей ғалымдарының тұжырымдамаларына негізіне тоқталатын болсақ, тұлғалық қасиеттің өзегі деп Ш.Аманошивили махаббат қажеттілігі; И.С.Кон үлкендерді құрметтеу, А.В.Петровский тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру қажеттілігі, А.В.Мудрик жеке тұлғаның өз мүмкіндік-терін іске асыру деген тұжырымдарының маңызы ерекше. Тұлғаның бойындағы тәрбиелілік тұлғаның іс-әрекеті кезіндегі мәдениеттілігі, құндылықіс-әрекеті арқылы көрініс береді. Қазіргі ғылыми педагоги-каның бұрынғыдан артықшылығы тұлғаға қатынас субъект-объект-субъект тұрғысынан ықпал ету қарым-қатынас жүйесі негізінде іске асып отыр.

В.П.Беспалько тұлғаға білім мен тәрбие беруде алдыға қойған мақсаттың нақты болуына аса мән береді. Тұлғаның сапалық қасиетін нақты анықтау, қалыптасу барысында өзіндік даму ерекшеліктерін білу, зерттеу жұмысын нәтижесінің дәлдігіне мүмкіндік беретініне тоқталады. Мектептің педагогикалық жүйесінде педагогикалық әдіснама-ның негізгі тұғыры тұлғаға ықпал ету арқылы оның сапалық қасиетін ашу мүмкіндігінің мол екенін ашып көрсетеді. Автор тұлғаның негізгі қасиеттерінің құрылымдық жүйесін А.Н.Леонтьев, К.К.Платонов, А.В.Петровский т.б. ғылыми тұжырымына сүйене отырып ұсынады: негізгі қасиеттері әлеуметтік, тәжірибе, интеллектуалдық, генетика-лық, сапалық қасиеттері, белгілері атап көрсетеді.

Тұлғаның бойындағы құндылықтарды қалыптастыруда А.Н.Леонтьев, К.К.Платонов, А.В.Петровский ұсынған тұлғаның құндылықтар жүйесі негізгі орын алады. Автор ұсынған тұлғаның дүниетанымдық көзқарасын қалыптастырудың негізі болып табылатын философиялық, жалпығылыми көзқарастары, идеялық сенімі, адамгершілік дүниетанымы т.б., адамгершілік сапа-сын қалыптастыратын Отанға деген сүйіспеншілік, еңбек адамдарына құрмет, жоғары қоғамдық сана, адалдық пен тазалық, қарапайым-дылық, қоғам үшін адал еңбек ету, т.б. ұстанымдарынайқындады.

Н.Е.Щуркованың тәрбие тұжырымдамасында тәрбиені мәде-ниет тұрғысынан қарастырады. Тәрбиелік іс-әрекетті әлемдік қоғам-дық қауымдастыққа кіріктірілуі арқылы ізгілендіру бағытын қолдайды. Тәрбие мазмұнында мәдени құндылықтарды жүйелі түрде сабақтасты-қа іске асыруды көздейді: табиғат әлемі; адам өмірі; қоғамдық өмір; тұлғаның ішкі жан дүниесі т.б. Тәрбие іс-әрекетінің нәтижесі – тұлғаның қоршаған ортаға,

мәдени құндылықтарға мақсатты бағытталған, өзін-өзі жетілдіруі деп бағалайды.

И.А.Зимняяның тәрбие тұжырымдамасында тәрбиені тұлғаның әлемге қатынасын қалыптастыру үдерісі тұрғысынан қарастырады. Ғалым қарым-қатынасты құндылықты қалыптастыру тетігі деп түсіндіреді. Адамның әлемге қатынасын қалыптастыру үдерісіне тәрбие жүйесінің 5 компонентін ұсынады: мұғалімнің тұлғасы және іс - әрекеті; тәрбиелік ортада әлеуметтік даму жағдаяттарды дұрыс ұйым-дастыру; ынтымақтастық; қарым - қатынас; тәрбие субъектісінің бел-сенді іс – әрекеті.

И.М.Ильинскийдің тәрбие тұжырымдамасында ұрпақтар сабақтастығы негізінде тәрбие беру мәселесі қамтылады. Тұжырымдама-ның мазмұны тәрбие кеңістігін құруға, тұлға мен қоғамның қызығушылықтарының бірлігі, дүниетаным мен ізгілендіру құндылықтарына негізделеді. Тәрбиенің негізгі мақсаты табысқа және жеңіске жетуге ұмтылатын, өмірге икемі бар, өзгермелі жағдаяттардан шыға алатын, жауапты, іскер, белсенді азамат-тұлғаны қалыптастыру.

Жоғарыдағы тәрбие тұжырымдамалары үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие үдерісін жандандыруға іргелі үлес қосып отыр. Қазіргі таңда мемлекеттік деңгейдегі ұсынылған тұжырымдамаларды басшы-лыққа ала отырып, әр оқу орны, білім беру мекемелері аймақтық ерек-шеліктерді негізге ала отырып өздерінің тұжырымдамалары бойынша жұмыс атқарулары да тәрбие жұмысын жандандыруға іргелі үлес қосады.

4.8.Тұлғаны өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тәрбиелеу үдерісінің мазмұны.Қазақстан Республикасы Білім және ғылым ми-нистрлігі ұсынған«Тәрбиенің тұжырымдамалық негіздерінде» еліміз-де оң метапәндік және тәрбиелік әлеуеті бар «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасы қабылданды деп атап көрсетеді. Бағдарлама білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының барлық салаларын қамтиды және тиісінше іске асырылған жағдайда қоғамда ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды жаңғырту тетіктерінің мықты катализаторы рөлін атқара алады. Әлемдік білім беру кеңістігінде тәрбие теорияларының ең соңғы идеялары қолданылған, халықтық педагогиканың көп ғасырлық тәжірибесіне негізделген «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасының аналогы әлемде жоқ. Ол балалар мен оқушы жастардың рухани-адамгершілік тәрбиесінің үздіксіздігін және сабақтастығын қамта-масыз етеді. Жалпыадамзаттық құндылықтарға бағдарланған «Өзін-өзі тану» рухани-адамгершілік білім беру бағдарламасы ізгі ниетті және адамгершілік қасиеттері бар лайықты азамат тәрбиелеуге ықпал етеді.

Үздіксіз білім беру жүйесіне «Өзін-өзі тану» пәнін енгізу ар-қылы тұлғаның “өзін-өзі тану”, “өзін-өзі бағалау”, “өзін-өзі жетілдіру”, “өзіне-өзі сену”, “өзін-өзі дамыту” сынды қасиеттерді менгерту, бойына сіңіруге баса назар аударылуда. Қазіргі таңда үздіксіз білім беру жүйесінде оқытылып жатқан «Өзін-өзі тану» пәнінің тұлғаның рухани-адамгершілік

құндылықтарын қалыптастыруда маңызы ерекше. «Өзін-өзі тану» пәні Қазақстан Республикасы Білім және ғылым ми-нистрлігінің 2010 жылы 15 қаңтарда № 6 бұйрығымен 1-11сыныптарға енгізілді. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қаулысымен 2012 жылы 29 маусымында № 873 бұйрығымен «Өзін - өзі тану» пәнінің кешенді типтік бағдарламасы оқу - әдістемелік құралдар білім беру жүйесіне енгізілді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2013 жылы 15 қаңтарда №11 бұйрығымен «Өзін - өзі тану» бойынша рухани - адамгершілік білім берудің республикалық кеңесі құрылды.

«Өзін - өзі тану» пәні тұлғаның бойындағы рухани - адам-гершілік құндылықтарды қалыптастыруға бағытталады. Тұлға – бұл әлеуметтік байланыстардағы және әлеуметтік қатынасқа түсетін адам, қоғам мүшесі, оған қоршаған орта әсер етеді, ол саналы түрде адам-дармен және әлеуметтік құбылыстармен қарым – қатынас орнатады. Қабылдау қабілеті әр адамда әр түрлі, бірақ жеке тұлға әлеуметтік ор-тада өзін дара ұстайды және өз қарым – қатынастары үшін есеп бере алады. Қазақстанда тұлғаның рухани - адамгершілік білімін дамыта-тын «Өзін - өзі тану» пәнін үздіксіз білім беру жүйесіне енгізу үдерісін теориялық және практикалық тұрғыда негізделді.

Бүгінгі бізге жеткен ауызша және жазба мұралардан қазақ елінің рухы биік халық болғанын аңғаруға болады. Рух дегеніміз адамның ішкі жан дүниесі арқылы көрініс бере отырып, бүкіл ұлттың бойына сіңісті болатын асыл қасиет (туған жерге, елге, Отанға деген сүйіс-пеншілік, ұлы бабаң аманаттаған жерді көзіңнің қарашығындай сақтау, тілге деген құрмет, ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді білу, оның ама-нат ретінде ұрпақтан - ұрпаққа жалғастыру т.б.) тұрғысынан бағалауға болады.

Руханилық ұғымы педагогикалық сөздікте “Руханилық – тұлға-ның екі іргелі қажеттілігі себептерінің жүйеде көрінуі: идеалды таным қажеттілігі мен “басқалар үшін” өмір сүру мен қызмет ету әлеуметтік қажеттілігі. Руханилық категориясымен өмірді, өзін жә-не өмірінің мақсатын және мәнін тану қажеттілігі астасады. Адам қан-шалықты осы сұрақтарға жауап іздесе және табуға тырысса, сонша-лықты рухани болады”, - деп атап көрсетуі де жоғарыда ғалымдардың рух, руханилық ұғымының мәнін нақтылай түседі.

Құндылық кез-келген тұлғаның бойында қалыптасатын қа-сиеттердің негізгісі болып табылады. Құндылық тұлға, топ, әлеуметтік ортада адамгершілік ұстанымдар, мақсаттар, мен белгіленген әдістері және көрсеткіштермен нақтыланады. Тұлға бойындағы құндылықтар тұлғааралық қарым - қатынаста, іс - әрекетте, мінез - құлықта көрініс береді.

П.И. Пидкасистый құнды қатынастарды тәрбие үдерісінің мазмұ-ны ретінде ұсынады. Қарым–қатынас кез-келген ұстаздың оқу–тәрбие үдерісінің негізгі ұстанымы болуы қажет екені белгілі.

П.И. Пидкасистый құндылықтарды төмендегідей бөліп қарас-тырады: құнды қатынастар - тәрбие үдерісінің мазмұны; адам құндылық ретінде;

өмірді құндылық ретінде; қоғам құндылық ретінде; еңбек құндылық ретінде; табиғатты құндылық ретінде қарастырады.

Белгілі ғалым Н.Е.Щуркова адам мен адамзат үшін жасалатын құндылықтар жүйесіне: адам, өмір, табиғат, қоғам, жақсылық, ақиқат, сұлулық, еңбек, таным, қарым-қатынас, ойын, еркіндік, бақыт, ар- ұят, теңдік, әділеттілік, бауырластықты жатқызады.

Егемен еліміздің жастарын тәрбиелеуде әл-Фараби мұралары-ның да тәрбиелік маңызы аса зор. әл-Фараби артына үлкен педагоги-калық мұра қалдырып отыр. Ғұламаның еңбектерінде педагогика ғы-лымының мәні мен мақсаттары, жалпы педагогикалық идеялары, ди-дактика проблемалары, педагогикалық идеяларының жаратылыстану ғылымдарында пайдалануы,әл-Фарабидің тармақтауы бойынша "Аза-маттық философия екі түрге бөлінеді: оның біреуі арқылы жақсы әре-кеттерді тудыратын және осы әрекеттердің себептерін анықтау қабіле-тін тудыратын жақсы әрекеттер мен мінез-құлықтарды танимыз. Осы-ның арқасында тамаша нәрселер өзіміздің қасиетімізге айналады. Бұл түр этикалық өнер деп аталады.

Екінші түрі қағидаларды, сол арқылы тамаша көркемдіке ие бо-лу, оны сақтай білу қабілетіне жететін қағидаларды біліп алуды қам-тиды. Бұл түр саяси философия деп аталады".

Оның мұраты бойынша педагогикалық категориялар арқылы адам бақытқа жетуі керек. Олар арқылы адам білім мен кіршіксіз таза-лықты меңгеруі керек.

Тәрбие философиясының негізін салушы да әл-Фараби болып табылады.

Ғұламаның "Білім мен тәрбие егіз" деген ұстанымды келтіре оты-рып, адам дүниеге келгеннен бастап бойына даритын 12 ізгі қасиетті ұсынады. Олар: денсаулық, ақылдылық, қоғамдық істерге бейім, ұғым-тал, шыншыл, ар-намысы жоғары, есте сақтау қабілеті дұрыс, тілмар, еңбекшіл, жалған нәрселерге жирене қарау, әділ, әділеттілерді сүю. Бұл қасиеттер адамның бойында толық бола қоймас дейді ғұлама, бі-рақ, мүмкіндігінше осы қасиеттердің дәндерін тұлғаның бойына сіңі-руіміз керек - деп, философиялық тұрғыда зерделейді.

Әл-Фараби тәрбиеде бірінші орынға мінез-құлықты қояды, оны қалыптастыру үшін ерік, қайратты жетілдіруді қажет деп санайды. әл-Фараби трактаттарында адамның ақылы, ойлау қабілеті, мәдени да-муы, ғылыми өсуі туралы, қоғамдық әлеуметтендіру және ізгі мемлекет ілімін жасайды.

Сократтың пікірінше, моральдық өлшемдер – объективтік құбы-лыстар. Ал жақсылық пен жамандықтың арасындағы айырмашылық салыстырмалы емес, абсолютті бағытта болады. Жақсылық жасағанда, ол жақсылықтың мәні неде екенін білген дұрыс. Егер адамдар жақсы-лықтардың да, жамандықтың да не екенін, олардың табиғатын түсініп, білетін болса, онда олар еш уақытта да жамандыққа бармас еді. Жа-

мандықтың өзі жақсылықтың не екенін білмегендіктен болатын құбы-лыс. Олай болса, әдептілік дегеніміздің өзі - танып білудің салдары.

Шығыстың ғұлама ғалымы, философ әл-Фарабидің: «Жүрек – басты мүше, оны тәннің ешқандай басқа мүшесі билемейді, бұдан кейін ми келеді, бұл да басты мүше бірақ мұның үстемдігі бірінші емес» - деген көзқарасымен сәйкес келеді. Абайдың он жетінші қара сөзінде ақыл, қайрат, жүрек туралы пікірін: «Осы үшеудің басын қос-пақ менің ісім, бірақ сонда билеуші жүрек болса жарайды», - деп біл-діреді. Бұдан Абай мен әл-Фарабидің «Жүрек» туралы танымда-рының негізі бір екендігін көрінеді. Абай, әділет, ізгілік, шапағаттың мекені, көзі: жүрек деп түсіндіреді, ал бойында ақылы мен қайраты ға-на бар кісі, үшеуінің (ақыл, қайрат, жүректің) басын қос деп, жүректі қосып, «соған билет (ақыл, қайрат, жүректі), «ақыл, қайрат, жүректі сол басшылық етсін деп «толымды адам (ақыл, қайрат, жүректі)» қалыптастыруды көздейді.

Абайдың осы танымын мына бір нақыл сөзі де растай түседі: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, Сонда толық боласың елден бө-лек» – немесе «Үш-ақ нәрсе адамның қасиеті, Ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек», - деген тұжырымдары да адамгершілік қа-сиет еді.

Қай ғасырда да болмасын тұлғаның рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру негізгі орында тұрғаны белгілі. Еліміз еге-мендік алғаннан бері қоғамдағы рухани - адамгершілік мәселелерге байланысты үкімет тарапынан да, ғалымдар тарапынан да ғылыми ұсыныстар көптеп табылады. «Өзін - өзі тану» пәнін оқытуда жоғары-дағы ғалымдардың тұжырымдары, идеялары пәннің теориялық тұғыр-ларын айқындауға негіз болды.

Тұлғаның бойындағы рухани құндылықтарды қалыптастыру, өзін - өзі тәрбиелеу мәселесі А.С.Макаренконың педагогиканың тео-риясы мен практикасында ғылыми тұрғыда негізделген. Оның ұстаз-дық тәжірибесінен туындаған «Ұстаздық дастан", «Мұнара үстіндегі тулар", «Ата-аналарға арналған кітап" атты ғылыми еңбектері әлі де болса өзінің өзектілігін жойған жоқ. Оның тәрбиедегі алдына қойған негізгі ұстанымы тұлғаның ұжым арасындағы қарым - қатынасы, алды-на қойған талаптарды нақты орындай білуі, өзін- өзі жетілдіруіне, ұйымдастырушылық қасиетінің дамуы негізгі орында тұрды.

А.С.Макаренко жеке тұлғаның сапалық қасиеттерін қалыптас-тыруды екіге бөліп, бірінші, барлық тұлғаларға ортақ сапалар болса, екіншісі, тұлғаның даралық сапасын дамыту үшін оның қабілеттерін ескеру керектігін қарастырды.

А.С.Макаренко еңбегінде, тәжірибесінде бүгінгі біз зерттеу ны-саны етіп алып отырған өзін - өзі тәрбиелеу мәселесі қиын балаларды тәрбиелеуде сол тұлғаға деген сенімі арқылы іске асырылып отырды. Адамдықұндылықтардың негізі деп,еңбекті де негізгі құн-дылық деп қарады.

Жоғарыда П.И.Пидкаситый қарастырған құндылықтар жүйесі-мен ұштасып жатқаны байқалады. Еңбек тұлғаның психикалық, руха-ни дамуының негізгі көрсеткіші деп бағалай отырып, еңбекті өмірдегі негізгі құндылықтардың бірі, бала еңбекпен тікелей араласуы керек деген ұстанымды ұстады. Сонымен қатар, рухани - адамгершілік құндылықтарды қалыптастыруда отбасы тәрбиесінің маңызын ашқан көр-некті ғалымдардың бірі болып табылады. «Ата-аналар кітабы", «Балаларды тәрбиелеу туралылекциялары" атты еңбектерінде отбасындағы бала тәрбиесін нақты жүйелі түрде дұрыс ұйымдастыру арқылы азамат тұлға тәрбиелеудің мүмкіншілігі мол екенін практикалық тұрғыда дә-лелдей білді.

Ресей ғалымы В.В.Воронов тәрбие үдерісінде тұлғаны қалып-тастыру мәселесі бойынша зерттеуінде тұлғаның білімділігі, интеллек-туалды және дене дамуымен бірге дүниетанымдық көзқарасы мен адамгершілік тәрбиесін ұштастыра отырып жүргізгенде ғана жақсы нә-тиже алатынымызға тоқталады. Тұлғаның рухани адамгершілік құнды-лығын қалыптастыруда әдептің негізгі орын алатытына аса мән берген. Ғалым адамгершілік тәрбиенісін тәрбиеленушілердің бойында адамгер-шілік білімді, сезімді және тәртіпті қалыптастырудағы педагогикалық іс -әрекет тұрғысынан қарастырады.

Дүниетанымдық көзқарас адамның санасындағы жалпы әлемдік түсінікті нақтылайды және іс - әрекетінің бағытын айқындайды деген тұжырымды бере отырып, әр жеке тұлғаның дүниетанымның қалып-тасуы көп қырлы, күрделі үдеріс олардың өмірлік ұстанымдары, наным-сенімдері, мақсат-мұраттары, таным принциптерін қалыптастыртына аса мән береді.

Оқушылардың рухани - адамгершілік құндылықтарын өзін-өзі тану арқылы қалыптастыру дегеніміз – рухы биік, қайырымдылықты, ізгілікті, тазалық пен арлылықты өз бойына сіңірген, елі мен жерін сүйетін, білімді менгерген тұлға деп қарастырады.

Қ.Б.Жарықбаевтың «Психология» атты еңбегінде өзін - өзі тәр-биелеу мәселелері бойынша бір адам тұйықтықтан, екінші адам орын-сыз ұялшақтықтан арылғысы келеді. Адамның өзін-өзі тәрбиелеуі оңайға түспейді. Адамның өзін -өзі тәрбиелеу жан мен тән-ді үнемі шынықтырып, жаттықтырып отыруды тілейді. Адам өзін - өзі тәрбиелеуде асқан шыдамдылық, қиыншылықтарға төзімділік, ерекше ұстамдылық танытып, ұзақ уақыт ерінбей жалықпай жұмыс істей білуге машықтануы керек.

Балаң жастағылардың арасында ой - армандарын күнделік беті-не түсіріп отыруы да адамның өзін - өзі тәрбиелеу ісінде психоло-гиялық жағынан құнды құжаттардың бірі. Күнделік арқылы өзімен - өзі мұндасып, сырласады.

Өзін -өзі тәрбиелеу мәселесі имандылық пен адамгершіліктің биік принциптерімен ылғида ұштастырылса, жеке мүддені жұрт мүд-десімен орайластырып, туған халқы мен отбасына адал қызмет ету, оларға ылғида борыштымен деу секілді ізгі ниеттерден туындап жатса, оның осы саладағы

тыныс - тіршілігі мазмұны да, жемісті болады, өйт-кені борыш пен жауапкершілік, парыз бен қарыз, ар - ұят, намыс сезі-мінің болуы өзін - өзі тәрбиелеу ісіне зор түрткі болып, кісінің қиын-шылықтарға төзуіне және оларды жеңе білуіне, әркез жарқын да шат - шадымен өмір сүруге жету жолында күресіне демеу болып отыр деп атап көрсетеді.

Ғалым адам бойындағы асыл сезімдер адалдық, шыншылдық, бауырмалдылық, ар ұят, намыс, т.б., асыл арман, асқақ мұратқа жетуге демейтін қуат болса, адамдар арасында кездесетін мінездегі міндер: сараңдық, пайдакүнемдік, екіжүзділік пен мақтаншақтық, тәка-парлық, жалқаулық қызғаншақтық, бүкіл тәрбиеге, әсіресе өзін- өзі тәрбиелеу ісіне кедергі келтіретін қырсық та жаман қасиеттер деп бағаланады.

Әсіресе ұлттық мінез, ұлттық болмыс, ұлттық психологияны зерделей келе, халқымыздың кеңжазира даласы сияқты дархандығы, қонақжайлылығы, әр кез жақсылық жасауға, қол үшін беруге даяр тұ-ратын қасиеттерін ерекше атайды».

Рухани құндылықтары қалыптасқан тұлғаізгілік, кісілік, мей-рімділік, парасаттылық қасиеттерін бойына сіңіре білген тұлға.

Жалпы өзіндік танымға қазіргі таңда ғалымдар жоғары дең-гейде көңіл бөліп отыр. «Өзін-өзі тану» терминдерінің түсіндірмелі сөздігінде өзін - өзі тануға байланысты ғылыми негіздер нақты ашылып берілген:

Өзін-өзі тану: тұлғаның өзін-өзі дамыту мен өзін-өзі жүзеге асыру мақсатында өзі туралы нақты білім алуға бағытталған шығармашылық іс-әрекеті.

Өзін-өзі тәрбиелеу-жеке тұлғаның өзін-өзі тану, өзін-өзі талдау, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі бақылау арқылы өзінің жағымды қасиет-терін жетілдіруіне және жағымсыз әрекеттерінен арылуға бағытталған саналы, мақсатты бағытталған іс-әрекеті.

Өзін-өзі анықтау: өзін-өзі бағалау дәрежесі; тұлғалық бағыты-ның мазмұнды жағы; адамның қоғамда өзін-өзі тұлға ретінде анық-тауы, оның әлеуметтік-мәдени құндылықтарға байланысты белсенді көзқарас ұстануы және осы арқылы өзінің өмір сүру мәнін анықтауы (болашаққа ұмтылу арқылы); қандай да бір проблемалық жағдайда өзіндік ұстанымын анықтау мен бекіту бойынша жеке таңдауын са-налы түрде жүзеге асыру үдерісі мен нәтижесі; адамның ішкі еркін-дігіне ие болуының және оны көрсетуінің негізгі тетігі.

Өзін-өзі дамыту: тұлғаның рефлексия, жоспарлау, өзіндік даму нәтижелерін болжап білу сияқты психикалық көріністерінің негізінде жүзеге асатын өзін-өзі жетілдіру үдерісі.

Өзін-өзі түсіну: Табиғи, әлеуметтік және тұлғалық қырлары бірлігінде субъектінің өзін-өзі түсіну мен қабылдау іс-әрекеттері.

Өзін-өзі іске асыру: адамның өзінің тұлғалық мүмкіндіктерін, қасиеттерін, басқа адамдар арасындағы орнын саналы түрде дамыту үдерісі мен нәтижесі.

Өзін-өзі жігерлендіру:жеке тұлғаның рухани және шығарма-шылық әлеуеті көрінісінің жоғары деңгейі, өзінің жеке тұлғалық мүм-кіндіктерін толық анықтау мен дамытуға ұмтылуы; мүмкіндіктердің шындыққа айналуы.

Өзіне-өзі қызмет ету – тазалық ережелерін сақтау, өзінің киім-кешегін күтіп кию, тамақ әзірлеу, отбасы тұрмысында қарапайым еңбек ету.

Өзін-өзі алдау – өзінің мүміндігін дәл түсіне алмағандықтан адамның өзін - өзі алдауы, өзін-өзі алдайтын адамда өзін-өзі қабылдау қабілеті болмайды.

Өзін-өзі аңғару – адамның өзбойындағы жағымды-жағымсыз қасиеттерін көре, аңғара білуі.

Өзін-өзі билеу – адамның кез келген жағдайда ешқандай сезім ықпалына ермей, ұстамдылық көрсетуі.

Өзін-өзі тексеру – субъектінің өз әрекеттері, психикалық үдерістер мен көңіл күйін жете ұғынуы және бағалай алуы.

Өзін-өзі ұстау – сезімге әсер етіп, істі кері кетіретін жағдай-ларда, адамның өз әрекетін дұрыс жүзеге асыра алуға қабілеттілігі. Өзін-өзі ұстауда осы іс-әрекетті реттейтін психикалық үдерістерді саналы-еріктік ұйымдастыру көрінеді. Өзін-өзі ұстай білу–адамның эмоциялық және әлеуметтік кемелділігінің көрсеткіші.

4.9. Оқушының өмірлік өзін - өзі анықтауы. Тұлғаның әлеу-меттік белсенділігі.Қоғамдағы күрделі өзгерістер мектеп қабырға-сынан шығатын оқушылардың тұлғалық сипатына мынадай талаптар қояды: өз денсаулығын сақтап нығайтуда салауатты өмір салтын өмір-лік ұстанымның құрамдас бөлігі ретінде тануы тиіс; өз құқығын қорғай білуі, түрлі өмірлік қиындықтарды жеңе білуі қажет; өмір сүру қағи-дасы мен оның ұстанымдарын білуі шарт; өмірінің мәнін, өзінің өмір-лік ұстанымын, өзінің өмірмен байланысын анықтауы қажет; әр адам-ның қоғам алдындағы жауапкершілігі, өз сезімінің басқалардың өмірі-не ықпалын түсініп, белгілі қоғамдық тәжірибені игеруі тиіс. Қорыта келе, оқушы жастар әлеуметтік қатынастардың мәдениетін меңгеріп, оны өмір талабына сәйкес жетілдіріп отыруы, өз өмірін құруға дайын болуға бағытталады.

«Әлеумет» термині («әлеуметтік») (лат. socialis – қоғамдық) қоғамдық өмірмен байланысты және адамдар арасындағы қарым-қа-тынастарды білдіреді. *Әлеумет* – адамды қалыптастыратын орта; адам-ның айналасындағы түрлі топтар мен бірлестіктер, ұйымдар мен ме-кемелер, қозғалыстар; адамның өмір бойы онымен тығыз байланысты ортасы; кеңістік – заттық, мәдени, рухани - өз белсенділігін жүзеге асырады. *Әлеуметтендіру* – адамның өмір бойы айналадағы ортамен әрекеттесу үдерісіндегі әлеуметтік қалыптар мен мәдени құндылық-тарды жасауы арқылы өзбетінше дамуы және мүмкіндіктерін өзбетін-ше қоғамда жүзеге асыруы.

*Әлеуметтік тәрбие – әлеуметтендірудің негізі.*Әлеуметтік тәрбие өз мәнінде мақсатты бағытталған тәрбие іс-әрекеті, яғни адам өмірімен

байланысты қоғамдық тәрбие. Оны қоғам (мемлекет), әлеу-меттік институттар (отбасы, білім беру мекемелері, әлеуметтік т.б. ұйымдар), адамның өзіндік әлеуметтік факторлары тұрғысынан қарас-тыру қажет.

Бұл тақырыпта мынадай мәселелер әлеуметтік тәрбие мемлекет (қоғам) тұрғысынан; әлеуметтік институттар және оның субьектісі ре-тіндегі жеке тұлғаның әлеуметтік тәрбиесі қарастырылады:

1) әлеуметтік тәрбиенің мағынасы – баланы жасанды ортаға емес, шынайы өмірге, ең алдымен, бірінші орында оның әлеуметтік күш-қуатын және жан дүниелік әлеуетін қоғамдық өмірге дайындау. Мемлекет (қоғам) тұрғысынан әлеуметтік тәрбие азамат қалыптасты-руға бағытталады.

2) әр кезеңдерде философиялық және педагогикалық ағым-дар, жеке педагогтар мен философтар әлеуметтік тәрбие идеясын алға мақсат етіп қойған. Ол еңбектер әлеуметтік педагогика теориясының негізіне алынып, тек XIX ғасырдың соңында ғана қоғам оны қабылда-ды. XX ғасырдың басында ол идеялар Ресейде әлеуметтік тәрбие түрінде дами бастады.

3) әлеуметтік тәрбиенің мәні мен мазмұнын түсінудің екі жо-лын қарастыруға болады.

Әлеуметтік тәрбие (В.В.Зеньковский, Н.Н.Иорданский т.б.) ба-ғытын қоғамдық-мемлекеттік деп атауға болады, өйткені оны жүзеге асыратын мемлекет және мектеп. Олар қоғамдық өмірді және мемле-кетті жетілдіру болып саналады. Өскелең ұрпақтың тәрбие жүйесін жетілдіре отырып, оны қоғамды өзгерту құралына айналдырады. Мә-дениетті және тәрбиелі ұрпақ, өзі өмір сүріп отырған қоғамды жағым-ды даму бағытына өзгертеді. Қазіргі жалпы білім беретін мектеп тәрбие институты ретінде мыналарды қамтиды:

- білім беретін және тәрбиелейтін мекеме, тәрбиені оқыту қыз-меті арқылы жүзеге асырады;

- оқу үдерісінен тыс уақытта педагогтардың оқушылардың өмі-рін ұйымдастыруы;

- әлеуметтік-психологиялық топтардағы (жалпы мектеп және соның ішіндегі кішігірім топтар) педагог ұйымдастырмаған оқушылар-дың еркін қарым-қатынастары.

Мектептегі тәрбиені осылай бөліп көрсету арқылы оқушылар-дың өзара әрекеттесу белсенділіктері жүзеге асырылып, жеке тұлға-лық сапалары жетілдіріледі.

Мектеп ашық әлеуметтік жүйе ретінде мынадай жұмыс түрле-рін ұйымдастырады:

- мектептің отбасымен қатынасын кеңейту;

- мектептің қосымша білім беру ұйымдары, мәдени және басқа да әлеуметтік институттармен бірлескен іс-әрекеттерін ұйымдастыру;

- педагогтардың ұйымдастыруымен оқушыларды қоғамдық ор-тамен байланыстыру, мысалы, мектеп түлектері, ардагерлер, мәдениет және спорт қызметкерлері;

- педагогикалық ұжымның көмегімен өзге балалар шығарма-шылық ұйымдарымен біріккен іс-шаралар ұйымдастыру;

- сабақ пен сабақтан тыс іс-шараларды мектептен тыс орындар-да жүргізу: шеберханалар, зертханалар, табиғат аясында.

Осындай бағытта *әлеуметтік тәрбие* - әлеуметтік белсенді тұлға қалыптастыруды, қоғамдық тәрбиені өмірлік қажеттілік деп та-ныды (В.В.Зеньковский, Н.Н.Иорданский және т.б.). Әлеуметтік тәр-биенің негізгі міндеті - әлеуметтік белсенділікті дамыту, әлеуметтік әрекетті түсіну, ынтымақтастық рухын сезіну, қоғамдық мүддені жеке басынан, өзімшілдіктен жоғары қою.

Әлеуметтік педагогикада адамды әлеуметтік тәрбиелеудің жал-пы факторлары жеткілікті түрде талданды. А.В.Мудрик факторларды бөліп қарастырады:

- мегафакторлар-ғарыш, ғаламшар,

- макрофакторлар – белгілі бір елдердің барлық тұрғындарын әлеуметтендіруге ықпал ететін ел, этнос, қоғам, мемлекет;

-мезафакторлар - адамдар тұратын елді мекендердің тұрғылық-ты жері мен тұрпаты (аймақ, ауыл, қала, кент) бойынша бөлінеді; бұқаралық байланыстың түрлі желілерінің (радио, теледидар т.б.) аудиториясына қарастылығы; субъективтік мәдениеттің түрлеріне қарастылығы;

- микрофакторлар - отбасы, үй-іші, құрбы-құрдастар, топтар, тәрбиелеу мекемелері; түрлі қоғамдық, мемлекеттік, діни және жеке мекемелер, микросоциум.

Еліміздегі бейбітшілік пен ұлтаралық бірлік, ішкі және сыртқы саясат мәселелері, соның ішінде ұлтаралық мәдениетті қалыптастыру мен патриоттық тәрбие беру мәселесі негізгі орын алады. ЮНЕСКО-ның генералдық директоры Федерико Майор 1998 жылы «ЮНЕСКО-ның әлемдегі білім жағдайы жөніндегі IY есебінде» әлемнің болашаққа деген үміті бүгінгі күннің жастары келе жатқан ғасырды қаншалықты дайындықпен қарсы алуына байланысты екеніне тоқтала отырып, ке-лер XXI ғасыр алдындағы жастар білімі ресурстар мен біздің қолдауы-мызды әлі ешқашанда мұншалықты қажет етпегені, жалпыға бірдей келешек алдында тәрбиешілеріміздің маңызы әлі күнге дейін тап қазір-гідей артпап еді деп тәрбиеленуші мен тәрбиешілердің өзара бірлескен үдерісіне аса мән береді.

Сондықтан да, біздің алдымызда тұрған негізгі міндет - ұлттық мәдениет пен әлемдік өркениетті өзара сабақтастыра отырып бүгінгі XXI ғасыр ағымына лайықты тұлға қалыптастыру. XXI ғасыр ағымына сай тұлға - өз ана тілін білетін, басқа тілді құрметтейтін, тарихи зердесі жоғары, ұлттық салт-дәстүрден нәр алған, әлемдік ғылыми-техникалық прогресс көшіне ілесе алатын адам.Бүгінгі даму үдерісінде тұлғаны әлеуметтендіру негізгі орын алады, әлеуметтендіру ұғымы бұл индивидтің қоғамдық өмірге қатысуына тартатын, мәдениетті түсі-нуге және әлеуметтік ортада, ұжымда өзін - өзі ұстау дағдысына үйре-тетін, өзін баянды ете түсетін және әр түрлі әлеуметтік

рөлдерді орындаттыратын жалпы ортаның ықпалы. Әлеуметтену ұғымыдәстүрлі «білім» және «тәрбие» ұғымдарымен салыстырғанда кең ауқымды, терең мағыналы ұғым.

И.П.Подласый әлеуметтік кеңістікте тәрбиені жүзеге асыру – бір әлеуметтік топтан екінші әлеуметтік топқа көшіп жүретін баланың бүкіл өмір салаларын мойындап, қазіргі мәдениеттің жоғары жалпы адамзаттық құндылықтарға бағыт беретін ортақ тәрбиелік пікірге жол көрсету.

4.10. Кәсіптік бағдар жұмысының ерекшеліктері.Қазақстан Республикасы Конституциясында «Әркімнің еңбек ету бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға құқығы бар», - деп атап көрсеткендей, болашақ маманның кәсіби құзіретті болып шығуы қоғамның негізгі сұранысы болып табылады.

Мектептегі *кәсіптік бағдар беру дегеніміз*-мектеп директоры, мектептің оқу және тәрбие жұмысы бойынша директордың орынбасар-лары, сынып жетекшісі, пән мұғалімдері, әлеуметтік педагог, психо-лог, қосымша білім беру қызметкерлерімен бірлесе отырып оқушы-лардың бойындағы темперамент, мінез - құлқындағы, іс - әрекетіндегі, қарым - қатынасындағы қасиеттер мен қабілеттерін, ішкі жан дүние-сінің сұранысын негізге ала отырып, болашақ мамандық таңдауға ық-пал ету, көмектесу.

Оқушыларға кәсіптік бағдар беру XX ғасырдың 60 жылдарынан бастау алады. Оқушыларға кәсіптік бағдар беру теориясы мен әдісте-месі А.Е.Голаншток, Е.А.Климов, П.П.Костенков, А.Д.Сазонов, В.Ф.Сахаров, С.Н.Чистякова т.б. еңбектерінде жан - жақты зерттелген.

Кәсіптік бағдар беру оқушыларға болашақ мамандығын анық-тауға көмек көрсететін әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-пе-дагогикалық, медициналық-биологиялық, өндірістік-техникалық жүйелерді түсіндіру негізгі орын алады. Дұрыс таңдалған маман-дықтың оқушының қызығушылығы мен қабілетіне сәйкес келуі, бола-шақта оған қуаныш пен қанағат сезімін сыйлайды. Заман ағымына қа-рай қоғамда түрлі мамандыққа сұраныс өзгеріп отырады, солай болған жағдайда да, оқушылардың өз қажеттіліктері мен қабілеттеріне сай мамандық таңдауға дер кезінде ақпараттық көмек беру керек.

Оқушы жастарға кәсіби бағдар беру жүйесінің құрылымы. Оқушы жастарға *кәсіби бағдар беру жүйесі мынадайқұрылымнан* тұрады: кәсіби ағартушылық, кәсіби диагностика, кәсіби консультация, кәсіби таңдау, кәсіби бейімділік.

Кәсіби ағартушылық жұмыс оқушыларға қоғамда қалыптасқан мамандықтар жүйесімен таныстыра отырып, олардың әлеуметтік-эко-номикалық ерекшеліктері туралы талаптармен таныстырылуы тиіс. Мектеп пен ата-аналар бірлесе келе, оқушылардың дұрыс мамандық таңдауына белсенді түрде түрткі тудырып, мамандық таңдауға жан-жақты көмек көрсетуі қажет.

Кәсіби диагностикалық жұмыс арнайы мамандардың олардың мінез құлқын зерделей отырып, жастардың таңдаған кәсібіне жарам-дылығын белгілі әдістер арқылы тексеруі көзделеді. Жоғары жүйке жүйесінің ерекшеліктері, денсаулығы, қызығушылығы, мотиві, құн-дылық бағдары, мамандық таңдаудағы басты ұстанымы ескеріледі.

Кәсіби кеңес арнайы мамандардың (психолог, педагог, дәрігер, сала мамандары) кеңес беруі, таңдаған кәсібіне қойылатын талаптар-мен, жеке басынан талап етілетін ерекшеліктермен таныстыру.

Кәсіби таңдау жеке тұлғаның еркімен өзіне қажетті маман-дықты таңдауы. Жоғары оқу орындары мен арнайы оқу орындарының оқуға түсушілерге қоятын талаптарына сай болуы.

Кәсіби бейімділік мектеп түлегінің кәсіби қызметке араласуына, өндіріс жүйесіне, еңбек ұжымына, жұмыс жағдайына, мамандықтың ерекшеліктеріне бейімділігі. Адамның бейімділік сапасы мамандық-тың дұрыс таңдалғанын көрсетеді.

Кәсіптік бағдар беру жұмыстарының тәрбиелік сипаты.Кәсіптік бағдар жұмысында тұлғаға бағдарланған тәрбие технологиясы негізгі орын алады. Егер мектепте тұлғаның оқушылардың жас ерекшелік-теріне сай, кәсіби таңдауы дұрыс қалыптасса оның өмір жолын айқын-даудың негізі қалыптасты деп тұжырымдауға болады. Мектептің әр са-тысына қарай жүргізілетін кәсіби бағдар беру еліміздің түрлі сала-дағы жетістіктерінен оқушыларды хабардар етіп, өмірдегі өз жолын табуға көмектеседі.

Бұлретте тәрбиенің ұстанымдары: теория мен практиканың, ғылым мен білімнің, адам мен табиғаттың бірлігі, еңбекке деген сүйіспеншілік, өзін -өзі дамыту, жетілдіру негізінде дамиды.

Мектептегі кәсіптік бағдар бойынша сынып жетекшілері мен педагогтардың *негізгі қызметтері:*

- оқушы қызығушылығын, икемділіктерін, мінезін, тұлғаның моральдық сапасын және бағытын айқындау;
- кәсібилік туралы әңгімелесу, белгілі бір кәсіпке (мамандыққа) бағытын анықтау;
- оқушының кәсіптік қызығулары және икемділіктерін тексеру;
- кәсіптік және жоғары оқу орындары туралы мәліметтермен, мамандықтармен таныстыру;
- әрбір кәсіптің қажеттілігі туралы түсініктемелер жүргізу;
- республика мен аймақтағы еңбек сіңірген адамдарымен та-ныстыру;
- белгілі бір кәсіп және мамандық талап ететін білім, іскерлік, дағдыны сипаттау;
- жаңа техника мен технологияға байланысты кәсіптің сипаты-ның өзгерулерімен таныстыру.

Кәсіптік бағдарды іске асыра отырып, кәсіптік бағдар мектептің барлық оқу және тәрбие бағдарламасында мектептегі және мектептен тыс жұмыстарда басты орын алуы қажет. Бастауыш сыныптардан ба-ланы

мектепте тәрбиелеу және дамытудан оқудың алғашқы жылдары-нан бастапжүргізу, оқу-тәрбие үдерісінде мамандық таңдау мотивте-рін қалыптастыруға және дамытуға аса көңіл бөлу қажет.

Кәсіптік бағдар беру - көп салалы әрі қиын үдеріс. Мектепті бі-тірген жастардың алдында қаншама кәсіптің ішінен өзіне қажетті бі-реуін таңдау міндеті түр. Оқушылардың мамандық әлемінде адаспауы үшін оларға бағыт-бағдар беру керек.

Оқушыларға кәсіби бағдар берудің негізгі формалары: оқу дәрістері, саяхаттар, пәндік сабақтар және техникалық үйірмелер, кә-сіптік бағдар әдебиеттері, кино және сахналық қойылымдар, курстар, оқу өндірістік практикасы, конференциялар, олимпиадалар, тақырып-тық кештер, диспуттар, әр-түрлі маман иелерімен, оқушылардың ата-анасымен мектеп түлектерімен кездесулер, қоғамдық пайдалы еңбек, әр түрлі жиындар, кәсіптік бағдар кабинеті немесе кітапханаларда орналасқан кәсіп таңдау бұрышы.

Кәсіптік бағдар әдістері оқушыны зерттеу мақсатында педагоги-калық бақылауды, іс - әрекет қорытындысын оның анкеталық, интер-вью алу, әңгімелесу, социометрия, психоло-педагогикалық экспери-менттер, психологиялық тестілерді қолданылады.

Мектептегі оқу - тәрбие үдерісінде негізі кәсіптік бағдар беру жұмысын жүргізу арқылы тұлғаның қандай мамандыққа бейім екенін айқындау үшін диагностика әдісін жүргізу ең тиімді әдістердің бірі болып табылады. Әр оқушыны бақылау әдісі арқылы оның бойындағы темпераментке, іс- әрекетіндегі, қарым-қатынасындағы қасиеттер мен қабілеттін, ішкі жан дүниесінің сұранысын нақтылау үшін және ар-найы мамандар арқылы медициналық диагностика әдісі жүргізіледі. Сынып жетекшісі пән мұғалімдерімен, мектептің тәрбие жұмысы бойынша директордың орынбасары, әлеуметтік педагог, психологтар-мен бірлесе отырып сауалнамалар жүргізу арқылы, яғни қандай маман-дықтар сізді қызықтырады, болашақта қандай маман болар едіңіз, елі-міздің әлемдік білім көшіне еркін араласу үшін қандай мамандықтар қажет деп ойлайсыз, елімізді өркендету үшін қазіргі таңда қандай ма-мандықтарды жетілдіру қажет деп тұлғаның бейімділігін айқындай алады. Диагностикалық әдісті қолдану арқылы оқушының мамандық таңдауда қателіктерін алды ала болжау, болдырмауға мүмкіндік туады.

Мектептерде оқушыға кәсіптік бағдар беру жұмысында әдісте-мелік жүйе толығымен қамтылады. Бірінші, пән сабақтарының мүмкін-діктері, мұғалімнің педагогикалық шеберлігі, құзыреттілігі, екінші тәрбие және сынып сағаттары, мектептегі жүргізілетін оқу- тәрбие ша-ралары ерекше орын алады. Мектептерде кәсіптік бағдар беруге байла-нысты мектепшілік кәсіби бағдар беру жоспары, сыныпта кәсіби бағ-дар беру бағдарламасы, кітапханаларда кәсіби бағдар беруге байланыс-ты бұрыш, көрмелер

ұйымдастырылады және білім беру мекемелермен тікелей байланыста жұмыс бағыттарын айқындайтын іс- шаралар жос-пары дайындалады.

Арнайы кәсіби білім беретін оқу орындарына бару, олардың келіп мектептердегі ашық есік күніне қатысуы, оқушылардың білім беру мекемелеріндегі ашық есік күндеріне қатысу іс - шаралары оқушының болашақ кәсіп таңдауына маңызы зор. Сынып жетекшісі, пән мұғалім-дерімен, білім беру ұйымдары қызметкерлерімен, оқу орындарымен көптеген өндіріс орындарымен кездесу, кәсіби кеңес алу, кәсіптік бағ-дар беру формалары арқылы әңгімелесу, диспуттар өткізу, дөңгелек үстелдерге қатысу оқушының болашақ мамандық таңдауына игі ықпал етеді.

Сонымен қатар, оқушының болашақ кәсібін таңдауда отбасында ата - ана, ата –әже, туыстарының, мамандық таңдауда әулеттің кәсіби династиялық жалғастығы да әсер етеді.

Жаһандану заманында оқушыға кәсіптік бағдар беруде ақпарат-тық жүйенің алар орны ерекше. Ақпараттық жүйедегі орта кәсіптік және жоғары оқу орындары туралы мәліметтер де болашақ кәсіп таң-дауға ықпалы зор. Интернет жүйесінде кез келген оқу орындары тура-лы мәліметтер оқу орнының тарихы, ондағы мамандықтар, сол маман-дықтарға білім беретін профессор - оқытушылар құрамы, мамандық-тардың керекті құрал жабдықтармен қамтамасыз етілуі, тұлғаны әлеу-меттендіруге байланысты іс - шаралар, оқу орнының әлемдік білім ме-кемелерімен байланыс т.б. жан - жақты ақпараттандырылған. Мек-тептегі кәсіптік бағдар беру тұлғаның мінез - құлқындағы, іс әрекетіндегі, қарым - қатынасындағы қасиеттер мен қабілеттерін, ішкі жан дүниесінің сұранысын негізге ала отырып, болашақ мамандық таңдауға ықпал ету, көмектесу арқылы тәуелсіз елімізді құзіретті кәсіби маман-дармен қамтамасыз етуге ықпал ететін негізгі жұмыс болып табы-лады.

Өзін - өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Тәрбие – тұтас педагогикалық үдерістің бөлігі дегенді қалай түсінесіз?
2. Тәрбие мазмұнының қоғамдық сана мен құндылық ұстанымға тәуелділігіне тоқталыңыз.
3. 12-жылдық білім беру жағдайындағы кәсіптік бағдар беру жұмысының ерекшеліктері қандай?
4. Оқушының өмірлік өзін-өзі анықтауы, әлеуметтік белсенділігі дегенді қалай түсінесіз?
5. Тәрбиелік кеңістік – оқушыны әлеуметтендіру факторына талдау жасаңыз.

5 -тақырып. ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНІҢ ФОРМАЛАРЫ, ӘДІСТЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ ЖҮЙЕСІ

5.1. Тәрбие әдістері жайлы түсінік.Педагогикада әдістер жүйесі туралы әр түрлі пікірлер орын алып келді. Ғалымдар «Әдіс де-геніміз - тәрбиешінің баланың бойына тұрақты моральдық көзқарастар мен рухани-

адамгершілік сезімдерді, дағдыларды сіңірудің құралы»,- деген анықтама беріп келді. Бұл жерде *әдіс тәрбие құралы* деген мағынаның синонимі ретінде алынып отыр.

Әдіс деген сөз гректің «metodos» деген сөзінен шыққан. Метод деген ұғым белгілі ақиқатқа, шындыққа, мақсатқа жетудің жолдары деген мағынаны білдіреді. Ал, кейінгі шыққан оқу құралдарында тәр-бие әдістерін тәрбиенің тәсілдерімен, оқушының бойына белгілі бір қа-сиеттерді *сіңірудің жолдарымен* бірлікте алып қарастырады. Ең ал-дымен адамның жеке бас қасиеті мен қабілеті іс-әрекет барысында қа-лыптасады. Мысалы, оқушының айналамен қарым-қатынасы арқылы өмірге деген көзқарасы қалыптасады. Ал ол қоғамдық іс-әрекетке қатысу арқылы туындайды. Сондықтан оқушы білім мен тәрбие алуы үшін оны оқу мен қоғамдық іс-әрекетке белсенділікпен араласуын қарастыру қажет.

Тәрбие әдісі бұл мектеп тәжірибесінде тәрбиеге қойылатын мақ-саттарға қол жеткізу үшін пайдаланылатын жол. *Тәсілдер* – тәрбиелеу саласына, еркіне, сезіміне, іс-әрекетіне әсер ету шаралары. *Тәрбие тә-сілі* – жалпы әдістің бөлігі, жеке дара әрекет (әсер ету), нақты іс. Тәсілдер - бұл тәрбиешінің қойылған мақсатқа тез жетуі үшін тәрбие-ленушімен бірге салатын соқпақ жол деуге болады. Егер оны басқа тәрбиешілер де пайдалана бастаса, біртіндеп ол үлкен соқпақ жолға - әдіске айналады. Тәрбие әдістері мен тәсілдері бірімен-бірі тығыз байланысты.

Педагогикалық үдерісте баланың еңбексүйгіштік сезімі қалып-тасады. Мұның бәрі педагогтардан оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырып жүргізудің әдістері мен тәсілдерін жақсы меңгеруін және оны тәжі-рибеде түрлендіріп қолдана білуін талап етеді.

5.2. Тәрбие әдістерінің жіктелуі. **Сендіру** – тәрбиенің ең маңызды әдісі. Н.К.Крупская балалардың өмірі мен еңбегін ұйым-дастыру ісін олардың адамгершілік жолында даму ісімен және қоғамға пайдалы іске саналы түрде қатынасуымен тығыз байланыста қарастырады. Сендіру әдісінің тәрбиедегі орнын, оның педагогикалық үдерістегі көп қырлылығы мен әсерлілігін Н.И.Болдырев бастаған педа-гогтар зерттеп, тереңдетті. Н.И.Болдырев «Сендіру - баланың сана-сезіміне, еркіне, оның бойындағы жағымды мінез-құлықты қалыптас-тыруда күшті әсер ететін ең тиімді тәрбие әдісі»,- деп көрсетеді.

Бұл әдістің психологиялық негізі - баланың іске асырғысы ке-летін іс-әрекетінің оның ой-санасында ерекше орын алуында жатыр. Сендіру арқылы тәрбиеші мен оның жолдастары тәрбие жұмысын ке-шенді түрде жүргізеді. Оны іске асырудың маңызды құралы ретінде: оқу ісін жекелеген ұжымдық түсіндірмелі әңгіме түрінде, кештер мен конференцияларда, саяси хабарлар мен айтыстарда кеңінен қолданады. *Сендіру* әдісі - балаларды иландыру керек, кейбір нәрселерді ұғымды, түсінікті, иланымды етіп айту керек. Н.И.Болдырев: «Сендіру дегені-міз - тәрбиеленушінің санасына, сезіміне, еркіне әсер ету арқылы үнемі ақыл-кеңес беріп, оны жағымсыз

қылықтарынан арылтып, жағымды моральдық санасын қалыптастыру мақсатын қояды. Бұл әдіс тәрбие-ленушінің көңіл-күйіне әсер ету арқылы жеке адам ретіндегі баланың сана-сезімін қалыптастырады» - деп көрсетеді.

Сендіру барысында тәрбиеші оқушылар бойында әлеуметтік жә-не адамгершілік құндылықтары мен өмір шындығына қатынасын қалыптастырады. Оны қалыптастыру алынған ақпаратқа ғана тәуелді емес, сонымен бірге таңдап алынған әдіске байланысты. Иландыру материалдары дәлелді болып, оған олардың көзі жетсе, пікірталас барысында оқушы өз пікірін тиянақтап, меңгерген идеясы сенімге айналады.

Жағымды үлгі өнеге арқылы тәрбиелеу әдісі. Жеке бастың қалыптасып дамуы тек сөз әсерімен сендіру арқылы іске асырылып қана қоймайды, тәрбие ісінде жеке адамның үлгі-өнегесі де зор рөл атқарады.

Жағымды өнеге көрсету әдісінің негізінде еліктеу жатыр. Еліктеу жоғары мұратқа қол жеткізетін жаңа іс-әрекет қалып-тастырады. Еліктеу арқылы жастардың әлеуметтік-адамгершілік қа-лыптары мен қоғамдық әрекеттері қалыптасады. Оқушының жас ерекшелігіне, әлеуметтік-адамгершілік тәжірибесіне, сана-сезіміне қа-рай еліктеу әрекеті өзгеріске ұшырайды.

Жаттықтыру әдісі. Жеке бастық қасиеттерді қалыптастыруда аса маңызды рөл атқаратын тәрбие әдісінің бір түрі - жаттықтыру. Мінез-құлықты оқушы бойына дарытып, әдет, дағдыға айналдыруы үшін жаттықтыру, қайталап үйрету қажет.

Жаттықтыру әдісі – тұлғаның бойына қажетті жағымды іс-әрекетті, мінез-құлықты сіңіру, оны қалыпты мінез –құлық дағдысына біртіндеп айналдырып қалыптастыру.

Мадақтау және жазалау әдістері. *Мадақтау* әдісі дегеніміз - тәрбиешінің баланың жағымды іс-әрекетін, мінез-құлқын көріп баға-лай білуі және оны көпшілік, ұжым алдында жария етуі. Ал, бұған қа-рама-қарсы *жазалау*, баланың іс-әрекеті мен мінез-құлқындағы кедір-бұдырларды жөндеу жолындағы тәрбиешінің өз әрекеті деп түсінген абзал.

Жазалау әдісіне мыналар жатады: мұғалімнің ескертуі, сөгіс жариялауы, педагогикалық кеңесте қарау, қиын балаларды тәрбие-лейтін арнаулы мектепке жіберу. Мадақтау да, жазалау да өте нәзік тәрбиенің қатаң әдісі болғандықтан, оны байқап пайдаланған жөн.

Оқушылардың мінез-құлқына бақылау жасау, талап қою әдісі. Баланың мектептен тыс уақыттағы мінез-құлқын бақылаудың немесе еңбектің бір түрінен екінші түріне ауыстырудың тәлімдік ма-ңызы зор. *Талап қою* дегеніміз – баланың іс-әрекетін белгілі бағытқа бейімдеу. Талап қою - баланың жауапкершілік сезімін ояту. *Бақылау әдісі* дегеніміз - баланың іс-әрекетін, мінез-құлқын, белгілі нормалар мен ережелерді орындауға ынталандыруды көздейтін әдіс. Олбелгілі тапсырмалар мен талаптарды орындауға бағытталады. Ал оны *орын-дату құралына* баланың күнделікті мінез-құлқын, іс-әрекетін, жұмы-сын бақылау, тапсырмалардың орындалу

барысы туралы әңгімелесу, оқушының мұғалім мен жолдастарының алдында есеп беруі сияқты іс-әрекеттер жатады. Бақылау баланың іс-әрекеттерін бақылай отырып, бағыт-бағдар беруге бейімделе жүргізіледі.

Жеке тұлғаның санасын қалыптастыру әдістері. *Әңгімелеу* - оқу материалын жүйелі баяндау. Көбінесе адамдардың өмір жолын баяндап, кейіпкерлерге сипаттама беруде, табиғи құбылыстарды және қоғамдық өмірді суреттеу барысында қолданылады. Әңгіме әдісіне белгілі *талаптар қойылады*: қисынды, бірізді, дәлелді баяндау; нақ-ты, бейнелі көтеріңкі көңіл-күймен әңгімелеу; оқушылардың жас ерекшелігін ескеру, әңгімелеу ұзақтығы бастауыш сыныпта 10 минут, жоғары сыныптарда 30 минуттан аспауы тиіс.

Егерде әңгімелеу барысында оқушылардың түсінігі жеткілікті дәрежеде қалыптаспаған жағдайда, оларға *түсіндіру әдісі* арқылы заңдылықтар мен принциптерді, ереже мен тәртіпті сақтаудың маңызын көрсету керек. Тәрбиеші жеке тұлғаның санасын, олардың жас ерек-шеліктерін ескере отырып қалыптастырады. Түсіндіру кезінде сынып оқушыларының тұлғалық сапасы мен білім деңгейіне сүйенеді. Түсіндіру әдісін түрлі үлгілі-өнегелі қылықтарды қалыптастырып бекі-туде және болған оқиғаға оқушының қатынасын орнықтыру үшін қолданылады.

Әңгімелесу - оқушылар ұжымының өмірі мен мүддесіне сай тақырыптарды талдауға, оларға белсене араласып, қойылған мәселеге сын көзбен қарап, нақты қорытындылар жасауға негізделеді. Қазіргі кезеңде бұл әдіс көбінесе мұғалім мен оқушылар арасында *сұрақ-жауап* түрінде жүргізіледі. Әңгімелесудегі ең басты нәрсе, сұрақтарды жүйелі түрде қою арқылы жаңа түсінік қалыптастыру. *Жеке әңгімелесу* көбінесе тәртіп бұзу, оқушылар арасында қайшылықтар туған сәтте қолданылады. Бұл әдісті қолдану үшін алдын ала жоспар құрылып, белгілі жүйемен жүргізілуі тиіс.

Әңгімелеу мен әңгімелесу әдістері *танымдық дәріс әдісіне* даярлайды. Мектептегі *дәріс* көбіне әңгімеге жақын бола тұрып, ақпа-раттық-танымдық көлемі жағынан, қисынды құрылымы, дәлелді, жал-пы қорытынды жасау және ұзақтығымен ерекшеленеді. Дәріс көбінесе жоғары сыныптарда, оқу орындарында қолданылады. Дәріс жүйелі ау-қымды түрде әлеуметтік-саяси, адамгершілік, эстетикалық және басқа да тәрбие түрлерінде, сыныптан және мектептен тыс оқу-тәрбие жұмы-сында кеңінен қолданылады. *Пікірталас* - әдісі оқушылардың таным-дық және әлеуметтік белсенділіктерін арттырады. Пікірталас оқушы-лардың назарын түрлі көкейтесті мәселеге аударып, оны ойланып не-гіздеуге бағыттайды. Сонымен бірге оқушылардың кейбір құбылыстар жайлы пікірін негіздеуіне мүмкіндік береді.*Пікірталас* әдісін ұйым-дастыру үшін талқыланатын мәселеге міндетті түрде екі түрлі қайшы пікір болуы абзал. Пікірталас нәтижесінде мұғалім тұжырымды қоры-тынды жасауы тиіс.

Тәрбие әдістерінің Г.А.Щукина жасаған жіктемесі кешенді си-патқа бағытталып, тәрбие әдістерінің мақсаттық, мазмұндық, әдіс-темелік жағын қарастырады. Осыған орай, тәрбие әдістері үш топқа бөлінеді:

Жеке тұлғаның санасын қалыптастыру әдістері – сендіру (әң-гімелеу, түсіндіру, түсініктеме беру, дәріс, этикалық әңгіме, иландыру, нұсқау беру, пікірталас, баяндама, үлгі көрсету).

Іс-әрекет және қоғамдық тәртіп тәжірибесін қалыптас-тыратын әдістер – жаттықтыру, үйрету, педагогикалық талап қою, тапсырма беру, тәрбиелік жағдай тудыру. Тәртіпке, іс-әрекетке түрткі тудырып, ынталандыратын әдістер – жарыс, мадақтау, жазалау т.б.

5.3. Оқушының жағымды тәжірибесі мен мәдени деңгейін қалыптастыру әдістері.Адам еңбек, таным, қарым-қатынас субьек-тісі ретінде іс-әрекет барысында қалыптасады. Оқушыға субьект ре-тінде шындықтың ғылыми негізін меңгертіп, қызығушылығы мен сезі-мін арттырып, жаңа қажеттіліктер қалыптастырып, ерік пен күш-қуа-тын белсендіретін жеке тұлғаның сапалық қасиетін дамытып жетілдіру көзделеді. Қоғамдық қатынастар мен қоғамдық тәртіпті оқушылар іс-әрекет арқылы меңгереді. Кез келген қызмет операция мен іс-әре-кеттен тұрады. *Операциялар* - іс-әрекет арқылы жүретін үдерістер. *Іс-әрекеттер* – қызмет мотивімен анықталатын үдерістер. Тәрбие үде-рісінде педагог басқару операцияларынан іс-әрекетті басқаруға, онан кейін қызметті басқаруға көшеді.

Педагогикада іс-әрекет пен қоғамдық-мәдени тәжірибені бас-қарудың заңдылықтары бар:

-қоғамдық мақсаты бар әрекеттің бәрі оқушыны дамытатын және тәрбиелейтін мүмкіндіктерге ие. Сондай кез келген әрекеттің тек өзіне тән білім, біліктері бар. Бір әрекет түрімен бүкіл дүниені мең-герту мүмкін емес, сондықтан да тәрбиеде кешенді әрекеттер жүйесі қолданылады;

- оқушының «жеке басы үшін маңызды емес» кез келген қоғам-дық әрекет түрі (А.Н.Леонтьев) оның дамуына ықпал жасамайды. Ол үшін қоғамдық қатынас жеке бастық қатынасқа айналса ғана өзінің мәнін ашады;

-оқушыларға педагогикалық ықпал жасау, мақсат пен әрекет түрін таңдауды қалыптастырады. Мақсат үнемі нәтижені алдын ала белгілеп отырады (П.К.Анохин). Адамның көздеген мақсаты оның әрекет тәсілі мен сипатын анықтайтын күш болып саналады;

- оқушы тұлғасын қалыптастыруға таңдалып алынған іс-әрекет нәтижелі болуы үшін, педагогикалық құралдарды қолдану тәсілдері анықталуы шарт. Педагогикалық құралдарда қоғамдық мәдени тәжі-рибені қалыптастыратын үйрету, жаттықтыру әдістері қолданылуы тиіс.

Үйрету балаларды дамыту үшін жас кезінен бастау керек. Бұл әдісті қолдану үшін педагогикалық талаптарды орындау қажет. Үйре-тілетін нәрсе нақты болуы тиіс. Кез келген әрекетті үйрету үшін оны қысқа және нақты түрде көрсеткен жөн. Әр уақыт кезеңінде белгілі әрекет түрі

үйретілуіне оқушының іс-әрекет формаларын қалыптас-тыруға болады. Тәжірибелі педагогтар іс-әрекет түрлерінің үлгілерін көрсетіп, соған байланысты көңіл-күйді тудырады. Үйрету барысында әдет қалыптасады, оны қарқындатудың пайдасы жоқ. Бастапқыда қа-жетті әдеттер қалыптастырғаннан соң оны жылдам орындауға дағды-ландыруға болады. Үйрету әдісі үнемі тәрбиешіден бақылауды және оқушыдан өзін-өзі бақылауды қажет етеді. Үйрету әдісі оқушының жа-сына, өскен ортасына және тәрбиесіне байланысты. Қоғамдық қылық-тар формасы қалыптасқан оқушылар кез келген жағдайда өзін ұстай біледі.

Жаттықтыру әдісі үйретумен тығыз байланысты. Мектеп өмі-рінде оқушы бойында қалыптасқан қоғамдық қатынастарының берік-тігі көрініс береді. Педагог кез келген жағдаяттан шығудың тиімді жолдарын қолдана біледі. Жағдаяттағы қайшылықты тез тауып, оның себептерін айқындап, шешім қабылдауына болады. Бірақ та ойлы педа-гог өз тарапынан оқушыға ықпал етіп, шешім қабылдау жағдаяттарын ұсынуы да мүмкін. Оны *тәрбиелік жағдаяттар, ситуациялар* деп атауға болады.

Тәрбиелік жағдаяттар да өз мәнінде жаттықтыруға жатады. Бұл жағдайда оқушы түрлі варианттардан өзі таңдауы бойынша шешім қа-былдауы тиіс: өзіне берілген мүмкіндікті пайдалануы басқаға өз орнын беруі, пікірін айтпауы, шындығын айтуы немесе «білмеймін» деп жауап беруі. Мұғалім ұсынған жағдаят, яғни ситуацияда оқушы өз ойында түрлі варианттардың шешімін ойластырып, сол жағдайға бай-ланысты өз шешімін айтуға мәжбүр болады. Мұғалім ұсынған ситуа-ция оқушылардың адамгершілік қылықтарын тек ақылмен ғана емес, жүрек, сезім тарапынан да шешім қабылдауын талап етеді.

Педагогикалық талап қою әдісі. Оқушыны дамытудағы мұғалім тарапынан қойылатын талап біртіндеп оқушының өзіне-өзі талап қою жауапкершілігіне айналуы тиіс. Талап қою педагогикалық үдерістің ішкі қайшылықтарын, оқушылар тәртібін, қарым-қатынасын ашып көрсетіп, оны жетілдіруге ықпал етеді. Талап қою әдісі тікелей және жанама болып екіге бөлінеді.

Ұжымдық пікір ұжымдық талаптан пайда болады. Тәжірибелі педагог ұжымның бағасын, талқысын, ұжымның талабын, қоғамдық пікірін белсенді тәрбиелік күш ретінде қолдана алады. Талап қою мек-тептің ішкі ережесімен, білім, білік, дағды өлшемдеріне сәйкесуі абзал.

5.4.Тұлға тәрбиелігінің диагностикасы.Диагностика (грек сөзі – диа – айқын және гнозис - білім) зерттелініп отырған обьекті немесе үдеріс туралы алдын ала ақпарат алудың жалпы әдісі. Мысалы, әлемдік тәжірибеден адамның тұлғалық дамуын анықтау үшін арнайы жасалған тесттер (өлшемдер) қолданылады. Ол дамудың жалпы және арнаулы сапаларын өлшейді. Ұсынылған тапсырмаларды адамның қа-лай орындауына байланысты жан-жақты дамудың нақты өлшемдеріне орай қол жеткен деңгей туралы қорытынды жасалады. Сонан кейін алынған мәліметтер тұлғаның

жалпы дамуының жас ерекшелік мүм-кіндіктерімен салыстырылады. Мысалы, оқушының дене күшіне се-німділігін арттыру үшін әдетте денсаулығы жайын кешенді түрде тек-серу, антропометрикалық, әлеуметтік және психикалық мәліметтерді жинау пайдаланылады. Алайда, ол арнаулы жабдықталған клиникалар мен лабороториялардың, арнайы даярланған қызметкерлерінің болуын талап етеді.

Мектеп мұғалімдері мен тәрбиешілері үшін басты мақсат –*оқу-шылар ұжымын зерттеу,* олардың ақыл-ойын, мінез-құлықтың өзгеру себептерін, талаптану деңгейін, белсенділігін, тұлғааралық қа-тынастарын, әлеуметтік мінез-құлқының және басқа да маңызды сапа-ларының дамуын білу болып табылады. Бұл жағдайда тұлғаның қажет-ті сапаларын зерттеп білудің барынша кең тараған түрі - тестімен жұ-мыс жүргізу. Тәрбие ісі қарама-қайшы және ұзақ үдеріс екені белгілі.

Тәрбиелік үдеріс нәтижелері деп тұлғаның немесе ұжымның қол жеткен *тәрбиелік деңгейін* айтамыз. Оның жоспарланған іске сәйкес болуы немесе одан ерекшеленуі мүмкін.

Ұжымның *тәрбиелік деңгейін* анықтауға *диагностика* көмек-теседі. Диагностикалық зерттеудің мәліметтері тәрбиеленушілердің бастапқы сипаттамаларымен салыстырылады, бастапқы және ақтық нәтижелер арасындағы айырмашылық тәрбие үдерісінің тиімділігін ай-қындайды.

Тәрбиелілік қалай айқындалады? Тәрбиенің қол жеткізетін нә-тижелерін айқындау үшін *тәрбиелік өлшемі* пайдаланылады.*Тәрбие-лілік өлшем* - ұжымның немесе тұлғаның түрлі сапаларының қалыптасу деңгейінің теориялық тұрғыдан жасалған көрсеткіштері. Әдетте олар, атаулар шкаласы деп реттелінеді. Егер тәрбиелік сапаның қалып-тасу дәрежесіне шартты сандық баға алынатын болса, онда оқу ісінде қол жеткізген табыстар тестін жүргізу кезінде жасалатындай, тәрбие-лілік деңгейін сандармен көрсету арқылы салыстыру есебін жүргізуге болады.

Осы күнге дейін педагогикада тұлғаның немесе ұжымның бар-лық сапасын қамтитын тәрбиелік өлшемін жасау тың мәселе ретінде қалып отыр.

Тәрбиеліліктің көптеген өлшемдерінің ішінен екі топты, маз-мұндық және бағалау деп бөліп алуға болады. Біріншісі зерттелінетін сапаның көрсеткіштерін бөліп алумен, екіншісі - (диагностика жасала-тын) анықталатын сапаның қарқынды тепе-тең көрінісін жазып алу мүмкіндігімен байланысты.

Соңғы нәтижелердің диагностикасы – тұлғаның немесе ұжым-ның тәрбиелілік деңгейі үшін тағы да жалпы өлшемдерді, жекелеген қасиеттерді, белгілерді және сапаларды айқындаумен байланысты ара-лық нәтижелерді талдау үшін жекелік өлшемдері.

Біріншісі мақсатты айқындауға арналып жазылған талаптарды, екіншісі – тәрбиелік үдерістің нақты міндеттерін көрсетеді. Бағытты-лығы, әдісі және өлшемді қолдану орны жөнінен тәрбиелілік шартты тұрде екі топқа бөлінеді:

- тәрбие нәтижелерінің сыртқы пішінінде - пікірлесуде, баға-лауда, мінез-құлықтарда, тұлғаның әрекеттерінде көрінумен байла-нысты;

- тәрбиешінің көзінен тыс құбылыстармен – дәлелдермен, се-німдермен, жоспарлармен, бағалармен байланысты болады.

Оқушылардың *тәрбиелілік дәрежесін* анықтау, олардың білімі мен мінез-құлқының біздің демократиялық құқылық қоғамда қабыл-данған негізгі өлшемдерге сәйкес келетінін, не келмейтінін айқындау болып табылады.

Оқушылардың *тәрбиелілігінің басты өлшемі* – олардың іс-әре-кеттері. Оқушылардың тәрбиелілігі күн сайын және сағат сайын тек-серіліп отырылуы тиіс. Тәрбиеленушінің кез келген қылығы, оның мінез-құлқы, үлкендермен, құрбыларымен қарым-қатынасы, оның тәрбиелілік деңгейін сипаттайды.

Оқушының *тәрбиелілік деңгейін дұрыс бағалау* - оның өмірінің түрлі жағдайларындағы әлеуметтік қарым-қатынастартарындағы мі-нез-құлқына әділ баға беру болып табылады.

Педагог оқушыларды зерттеуге кіріскенде нені зерттейтінін, не нәрсеге көңіл бөлу керектігін өзі айқын біліп алуы керек. Оқушының тұлғалық қыры неғұрлым кең және жан-жақты зерттелетін болса, со-ғұрлым оған дұрыс жол табуды қамтамасыз ету жеңіл болады.

Оқушыларды зерттеудің үлгі бағдарламасы:

- оқушы туралы жалпы мәлімет, аты-жөні, туған жылы, айы, күні;

- жалпы даму деңгейі (жоғары, орта, төмен);

-әлеуметтік- адамгершілік келбеті, еріктілік, еркіндік негізінде атқаратын жеке-топтық жұмысы;

-жеке басының негізгі белгілері;

Тәрбиелілік деңгейді бағалауға пайдаланылатын диагностика-ның кейбір тәжірибелік әдістерінің мазмұнын ашып көрейік (тәрбие-ленушілердің мінез-құлық қалыптары жөніндегі пікірлері, түсініктері, баға беруі, өзін қызықтыратын басқа да мәселелердің көрінісін баға-лаудың өлшемдері мен ережелері туралы түсініктері зерттелінеді).

Тәжірибеде бәрінен гөрі “Адамға адамгершілік неге керек?” жә-не т.б. сұрақтар пайдалынылады. Оларға берілген жауаптар түрлі са-паларды тәрбиешіге және тәрбиеленушінің өз қасиеттерін жақсы тал-дауға және оларды санада сақтауға көмектеседі.

Бағаланған пікірді айқындау үшін оқушыларға “Менің заман-дасым маған несімен өнегелі?”, “Қайырымдылық және оны мен қалай түсінемін?” т.б. тақырыптарға шығарма жаздыртуды кеңінен қолдану-ға болады Бұндай жұмыстар оқушылардың көзқарасын, күмәндәрін, толқуын және ой-пікірлерін көрсетуімен құнды. Басқа әдістердің де, соның ішінде оқушының ішкі көзқарасын анықтауға көмектесетін со-циометриялық әдістердің диагностикалық мәні зор. *Диагностикалық әдістердің кешені* ғана

оқушылардың бойында қажетті тұлғалық сапа-ларының қалыптасуы туралы түсінікті дұрыс құруға мүмкіндік береді.

Оқушылардың тәрбиелілігінің негізіне Л.С.Выготскийдің бала-ның жас ерекшелігі мен жеке бас қасиеттерінің дамуы туралы негізгі ұстанымын басшылыққа алуға болады. Бұл ұстаным бойынша, оқу-шылардың тәрбиелік деңгейін анықтауда баланың әр жас кезеңіндегі орталық психологиялық жаңа құрылымының, яғни *өзіндік санасының қалыптасуын* ескеруді керек етеді. Оқушылардың өзара қарым-қаты-насы олардың тәрбиелік деңгейін анықтауда басты рөл атқарады деп түйіндейді.

Оқушының тәрбиелік деңгейі жас ерекшелігіне, меңгерілген бі-лім, білік, іскерлік дағдыларына лайықты әлеуметтік және әдептілік-адамгершілік қарым-қатынастағы жеке басының мінез-құлық көрініс-імен анықталады. Олай болса, *тәрбиелік өлшемнің көрсеткіші* әр сыныпта өзгеріп отыратындықтан, педагогикалық тұрғыдан субьек-тивтік баға беріледі.

М.И.Шилова тәрбиелік жүйеде тұлғаны диагностикалауда негіз-гі сапалық өлшеміне оның тәрбиелігі, білім, білік, дағды, эрудициясы, әлеуметтік ортамен қарым қатынасы, тұлғалық рухани қасиеттері, еңбекке қатынасы, эстетикалық талғамы, өзін - өзі тануы, бағалауы, жетілдіруі т.б. алынады.

Диагностика - объектіге алынған тұлғаға, педагогикалық жүйе-ге талдау, оның дамуына, жетілу және қалыптасу үдерісін бақылай отырып, нәтижесін айқындау. Педагогикалықдиагностика тұлғаның даму үдерісін зерттеу, білімге деген қатынасын, тәрбиелік деңгейлерін мінез - құлқын, іс - әрекетін, тұлғаралық қарым - қатынастарына талдау жасау. *Тәрбие диагностикасыдегеніміз* тұлғаның білімдік жә-не тәрбиелік деңгейлерінің сапалық және сандық деңгейде жетілуіне, дамуына сипаттама бере отырып, өсу деңгейлерін айқындайды.

Мектепте диагностика жүргізудің негізгі мақсаты тұлғаның өсуі мен жетілуін айқындау. Тұлғаны диагностикалауда біз оның *әлеумет-тенуін,тәжірибесін,зиялылық және туа біткен* қасиеттерін негізге аламыз. *Әлеуметтенуі* - дүниетанымы, адамгершілігі, эстетикалық құндылықтары, еңбекке қатынасы, ұйымдастырушылығы, қоғамдық белсенділігі; *тәжірибелік* - ғылымилық, шеберлік, *зиялылық* - қа-былдауы, ақылы, есте сақтауы, ерік - жігері, *туа біткен қасиеттер* - жүйке жүйесі, мінезі, бейімділік қасиеттері.

*Педагогикалық - диагностикалық эксперимент құрылымы мен шарттары.*Педагогикалық - диагностикалық эксперимент*құрылы-мына* бастапқы зерттеу, анықтаушы, қалыптастырушы, бақылау, са-лыстыру, қорытындылау, бекіту қамтылады. Диагностикалаудың әдіс-темесіне, әдіс - тәсілдеріне сүйене отырып, бақылау әдісі, сауалнама әдісі, әңгіме, әңгімелесу, интервью, тест, контект талдау т.б. әдістер негізінде эксперименттік жұмыстар жүргізу көзделеді.

Педагогикалық - диагностикалық зерттеуде ең маңызды әдіс-тердің бірі контент-талдау әдісі, зерттеуге алынған объектіден жазбаша шығарма, хат, эссе жазу арқылы оқушының іс - әрекетіне мазмұнды талдау жасалады. Жиі жүргізілген контент - талдау әдісінде оқушыға жекелей тұлғалық сыпаттама бере аламыз.

Мәліметтерді алу және жинақтауға байланысты аз уақыт ішінде тест жүргізу арқылы тұлғаның қабілеті мен көңіл - күйін айқындауда тест әдісінің көптеген бағыттарын пайдалануға болады: тұлғаға бағыт-талған, жобалау, интеллектіні айқындау, сыни тұрғыда ойлау, крите-риалдық - бағытталған т.б.

Н.М.Борытко тұлғаның тәрбиелігі мен білімділігіне диагнос-тика жүргізуде төмендегі *шарттарды ескеру* керектігін ұсынады:

- сапалық және сандық сипаттама жасау (жасы, әлеуметтік жағ-дайы, мекен жайы, оқуы, медициналық - биологиялық жағдайлары);
- зертелушіңсапалық және сандық сипаттамасын бағалау кри-терийлерін құрастыру;
- айқындалған критерийлер зерттеу барысында қаншалықты жиі кездесетінін айқындау;
- сипаттамадағы анықталған мүмкін болған себептерді жіктеу;
- зерттеу барысында айқындалған кемшіліктерді жоюдың жол-дарын көрсету;
- зерттеу барысында айқындалған жағымды тәжірибені наси-хаттаудың қажеттілігін негіздеу.

*Тәрбие жұмысы тиімділігінің психологиялық-педагогикалық диагностикасының әдістері.*Педагогикалық – психологиялық диагностикалық эксперимент барысында әдістердің кешенін: анализ, син-тез, жобалау, индукция, дедукция, идеалдау, ойша эксперимент, са-лыстыру, жинақтау, маңызына қарай талдау, топтастыру т.б. қамтиды.

Нақты жүргізілген педагогикалық - диагностикалық экспери-мент педагогикалық үдерісті жандандыруға үлкен ықпал етеді. Мек-тептегі педагогикалық эксперимент тұлғалық қатынасқа, жас ерек-шелікке, анатомиялық - физиологиялық, психологиялық, әлеуметтік жағдайларға аса мән берілуі керек. Зерттеушілер мектепте диагнос-тика жүргізгенде мектепке дейінгі, кіші мектеп жастындағы, балалық шақ, жоғарғы мектеп жасындағы аралықтарды нақты белгілеп жас ерек-шелігін негізге ала отырып жүргізгенде дұрыс нәтижеге жетеді.

Тәрбие жүйесінде *сапа критерийлеріне* жүйенің қойылған мақ-сатқа жақындау дәрежесі, мектептің жалпы психологиялық климаты, оқушылардың тәрбиеліктерінің деңгейлік көрсеткіштері т.б. Мектептің алдына қойған мақсаты мен міндеттеріне сәйкес ұйымдастыру жұмыс-тарының нақты іске асуы, оның тәрбиеленушілердің тәрбиелік деңгей-лерінің өсуіне ықпалы, жақсы нәтиже алуға бағытталуы, яғни, тұлға-ның дарындылығы мен қабілетін, зиялылығын аша білу. Көптеген ғы-лыми

зерттеу жұмыстарында оқушылармен жүргізілген тәрбиелік -диагностикалық зерттеулерде тәрбиелік деңгейлерін төмен, орта, жоғары деп үш деңгейлерге бөліп қарастырылады.

Педагогикалық диагностика барысында тұлғаның бойында ада-ми құндылықтарды қалыптастыру, тәрбиенің кешенді жүргізілуі, мақсаты, міндеттері, мазмұны, әдіс пен формалардың өзара әрекеттестікте іске *асуы көзделеді.*

5.5.Оқу - тәрбие үдерісіндегі тәрбие технологиясы.«Педа-гогикалық технология», «тәрбие технологиясы» ұғымдары, ерек-шеліктері. «Педагогикалық технология» ұғымы 1960 жылдардан бас-тап «толық меңгерту» теориясына негізделген, жоғарыда атап өткен-дей нәтиже алуға бағытталған АҚШ және Батыс Еуропа елдерінде практикаға ене бастаған меңгеру технологияларына байланысты пайда болды. Педагогикалық технологияның белгілі авторлары Дж.Кэролл, Б.Блум, Д.Бруннер, Д.Хамблин, Г.Гейс, В.Коскарелли. Ресей ғалымдарының арасынан педагогикалық технология теориясы мен тәжірибесін өз еңбектерінде қолданған ғалымдар: В.П.Беспалько, М.В.Кларин, Ф.А.Мустаева, Л.Е.Никитина, И.П.Подласый, Г.К.Селевко. П.Я.Гальперин, Н.Ф.Талызина, А.Г.Ривин, Л.Н.Ланд, Ю.К.Бабанский, П.М.Эрдниев, И.П.Раченко, Л.Я.Зорина, В.П.Беспалько, М.В.Кларин, т.б.

Тәрбие технологиясытұлғаның рухани құндылықтарын қалып-тастыруға негізделген оқу - тәрбие үдерісінің жетістігін қамтамасыз ететін іс-әрекет. Әлемдік тәжірибені негізге алатын болсақ, тәрбие технолгиясы тұлғаны дамыту, әлеуметтендіру, бейімдеу, сыңи тұрғыда ойлау, өзара қарым-қатынаста әдеп негіздерін сақтау іс әре-кеттерін қамтиды.

Педагогикалық технологияны – педагогикалық мақсатты шешу-ге арналған немесе алдын ала жобаланған жоспарлы және бірізді педа-гогикалық үдерісті жүзеге асыратын бірімен-бірі тығыз байланысты педагогтың әрекет жүйесі деп түсінуге болады.

Педагогикалық технология – ғылыми жобаланған және педаго-гикалық үдерістің жетістігін қамтамасыз ететін іс-әрекет. Педагоги-калық үдеріс белгілі принциптер жүйесіне бағынатындықтан, педаго-гикалық технология ішкі және сыртқы әрекет бірлігі ретінде қарас-тырылып, сол принциптерді шынайы өзара байланыста жүзеге асыра-тын педагог тұлғасынан көрінеді. Педагогикалық технологияның оқы-ту және тәрбие технологиясынан ерекшелігі осында. «Әдіс» түсінігі кешенді әдістерді, оқыту және тәрбиелеу тәсілдерін, оны іске асыра-тын адамнан тыс қарастыратын болса, онда *педагогикалық технология* - педагог тұлғасының алуан түрлі әрекетіне тәуелді. Осыдан барып, кез келген педагогикалық мақсат тиімді шешілуі үшін білікті педагог тех-нологияға сәйкес, алуан түрлі әрекеттер жүйесін таңдап қолданады.

Педагогикалық технология оқыту және тәрбие технологиясы түрінде қарастырылады. В.В.Пикан педагогикалық технологияның маңызды белгілерін бөліп көрсетеді.

- технология нақты педагогикалық ойды іске асыру үшін автордың әдіснамалық, философиялық ұстанымын айқындайды. Осыдан барып, білім беру үдерісінің технологиясы немесе жеке тұлғаны дамыту технологиясы екені анықталады;

- педагогикалық әрекеттің технологиялық тізбегі, операциялары, коммуникациялары қойылған мақсатқа сай жүйеленіп, алынатын нәтиже формасын белгілейді;

- технология мұғалім мен оқушының өзара байланысты әрекетінің келісім-шарт негізінде саралау және даралау, адамдық және техникалық мүмкіндіктерді ескеріп, диалогтық қатынастарды оңтайлы шешу принциптеріне негізделеді;

- педагогикалық технология элементі біріншіден, кез келген мұғалім қайталай алатындай болуы тиіс, ал екіншіден жоспарланған нәтижеге (мемлекеттік стандарт) барлық оқушыны жеткізуі тиіс;

- педагогикалық технология мен диагностикалық процедуралар (өлшемдер, көрсеткіштер, әрекет нәтижесін өлшейтін инструментарилер) органикалық байланыста болуы тиіс.

Педагогикалық технология педагогикалық шеберлікпен өзара байланыста болуы керек. Педагогикалық технологияны жетік меңгеру дегеніміз шеберлікті білдіреді. Педагогикалық шеберлік, бір жағынан алғанда жоғары деңгейде педагогикалық технологияны меңгеру, ол тек операциялық компонентті меңгерумен шектелмейді. Педагогтар арасында орын алған пікірдің бірі - педагогикалық шеберлік тек жеке адамға ғана тән, оны бір қолдан екінші қолға беру мүмкін емес деп санайды. Дегенмен де педагогикалық технология мен шеберліктің ара қатынасын ескерсек, педагогикалық технологияны меңгеру, педагогтың жеке сапалық қасиетіне байланысты. Кез келген технологияны меңгерген педагогтардың біліктілігі мен шеберлігі әр түрлі болады.

Педагогикалық мақсатты шешуіне қарай педагогикалық технология *жалпы және жеке технологиялар* болып бөлінеді. Жалпы технологияға оқыту технологиясын құрастырып, оны іске асыру жатады. Жеке технологияға оқу немесе тәрбие мақсатының мынадай түрлерін шешу жатады: оқушылар әрекетіне түрткі тудыру, алынған нәтижені бақылау және бағалау, нақты мақсатты, мысалы, тәрбие жағдатын талдап, оны шешу жолдарын анықтау.

Сонымен, біртұтас педагогикалық үдерісті жобалап, оны жүзеге асыруда оның барлық компоненттерінің бірлігін сақтау қажет, егер оның біреуі өзгеріске ұшыраса, онда басқа компоненттер де өзгеруге мәжбүр болады. Педагогикалық технологияның «әдістен» айырмашылығы тәрбиеленушілер әрекетінің мазмұнын және оны ұйымдастыру тәсілдерін

жобалауында. Педагогикалық технология қойылған мақ-саттың диагностикасын және жеке тұлғаны тұтастай дамытатын педа-гогикалық үдерісті обьективті бақылауын қажет етеді.

5.6. Тәрбие жұмысын жүзеге асырудың теориялық, әдіс-темелік және технологиялық деңгейлері.XVII ғасырда ең алғаш технологияныңконцептуалдық негізін Я.А.Коменский қалыптастыр-ды. Оның басты принциптері: ғылымилық, бірізділік, жүйелілік, берік-тілік, белсенділік арқылы сапаға жету, көрнекілік, теорияның тәжі-рибемен байланысы, оқушылардың жас ерекшеліктері мен дара ерек-шеліктерін ескеру.

Оқыту технологиясы сыныптық-сабақ жұмысын ұйымдас-тыру арқылы іске асады. Оқыту технологиясының басты белгілері: бір жас мөлшеріндегі оқушылардың тұрақты құрамы мен олардың дайындық деңгейлері ескеріледі; жылдық жоспар мен оқу бағдар-ламасы негізінде оқыту жүргізіледі; әр оқу пәнінің сабақтары тақы-рыптарға бөлінеді; тұрақты сабақ кестесі жасалып, мұғалім оқуды ұйымдастырады. Оқыту технологиясы тәрбие технологиясымен өзара сабақтастықта іске асады.

Сыныптық сабақ технологиясы оқыту-тәрбиелеу үдерісін ұйым-дастырудың басқа формаларымен толықтырылады.

Тәрбие технологиясы сабақ үдерісі мен тәрбие үдерісінде қатар іске асырылады. Білім беру жүйесінде соңғы жылдары оқытудың бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі түрлерімен оқытулармен бірге инно-вациялық оқытулар жедел қарқынмен тәжірибеге ене бастады. Жаңа технологияларды пайдалану, сыни тұрғыда оқыту т.б. бүгінгі мектеп үдерісінде маңызды орын алады. Инновация дегеніміз – дәстүрлі және көпшілік тәжірибеден өзгеше, білім беру ісіне жаңа тұрпатты көзқарас пен қатынас. Инновациялық оқыту - оқушылардың жаңа жағдайларда бірлесе әрекет жасау қабілетін дамытатын, білімді игерудің нақты нә-тижеге бағытталған оқыту түрі болып табылады. Бұл, біріншіден, ғы-лыми және мәдениеттану білімдерінің негізінде мақсатты бағытта жобаланған оқу үдерісі болып саналса, екіншіден жеке тұлғаны дамы-тудың болашағын жобалайтын және соны жүзеге асыруға дайындық мақсатындағы бағытта ұйымдастыратын білім беру болып саналады.

Тәрбиелік жұмыстарды жүзеге асыруда*Блумның таксономиясы* негізге орын алады: білімдік, танымдық үдерісті қарапайым деңгейден бастап бірте-бірте күрделенетін 6 деңгейді қамтиды: білім, түсіну, қол-дану, талдау, жинақтау, бағалау денгейді қолдауға болады. Жоғарыда аты аталған барлық технология тәрбие технологиялармен жүйелі түрде сабақтасып жатады.

Сонымен қатар, тәрбие мәселесіне байланысты К.Құнантаева, С.Қалиев, Қ.Жарықбаев, С. Ғаббасов, С.А.Ұзақбаева, И.Р. Халитова, Ш.Майғаранова, Е.Ө Жұматаева, К.К.Жампеисова, А.А.Калюжный, А.А. Бейсенбаева Р.К.Төлеубекова т.б. ғылыми тұжырымдамаларын ұсынды.

Тұлғаға бағдарланған тәрбие технологиясы. Қазіргі техноло-гиялар педагогика ғылымы мен тәжірибені үйлестіріп, бұрынғы тәжі-рибені дәстүрлі элементтермен қоғам дамуындағы жетістіктермен жә-не қоғамды ізгілендіру мен демократияландыру ұстанымдарын бірік-тіреді. Педагогикалық технологияның құрамды бөлігі әлеуметтік өзге-ріске және педагогикалық ойға тәуелді; педагогика мен психология ғылымдарының жетістіктерін ескереді, озат педагогикалық тәжірибені қолданады, отандық және шетелдік тәжірибеге сүйенеді.

Тұлғалық–бағдарлы тәрбие технологиясының зерттейтіні: тәр-биенің мәні мен ондағы тәрбиелік қарым-қатынастар. Тәрбиелік қа-рым-қатынас орнату арқылы, тұлғаны дамытатын жағдаяттар жасау, яғни тұлғаның білімін, субьектілік тәжірибесін жетілдіру, өз пікірін, дүниетанымын, өзіндік қолтанбасын және өзіне тән тұлғалық қасиетін қалыптастыру. Тәрбиенің нақты мәні – тұлғаны сомдаушы педаго-гикалық үдерісті ұйымдастыру. Тәрбиеге қамтылған субъектілердің барлығы бірдей жағдайда тәрбиеленгенімен де, түрлі тәрбиелік нәтиже көрсетеді, яғни тәрбиелік деңгейі әртүрлі болады.

Түйіндей келе, тұлғалық бағдарлы тәрбиенің мәні – баланың субьект ретінде қалыптасуына ерекше мән береді.

Тұлғалы бағдарлы технологияның мақсаты – тұлғаны дамытып, оны әлеуметтік ортада өз мүмкіндіктерін жүзеге асыруға бейімдеп, өмірде кездесетін әртүрлі жағдайларда оң шешім таба білуге тәр-биелеу.

В.В. Сериков тұлғалық бағдарлы тәрбие жүйесін жасау үшін ең бірінші мақсатты нақтылап, тұлғаның жеке бастық қасиеттерін: әлеу-меттік, адамгершілік,жауапкершілік, даралық ерекшеліктерін дамыту қажеттілігін көрсетеді. Тұлғалық бағдарлы тәрбиесін жобалау үшін игерілетін жеке басқа тән тәжірибенің түрін қарастыру керек, құн-дылық бағдарлы тәжірибені игертетін түрлі жағдаяттар жасап, тәр-биелік жағдаят тудыру "технологиясын" (тәсілін) өмірге әкеліп, оны тексеру шарт.

Гуманитарлық білімнің негізі — адам болмысын құндылық-мәнді тұрғыдан игеріп, баланың өзгеруге бейім екенін түсініп, соған лайық тәрбие жұмысын ұйымдастыру.

Гуманистік тәрбие педагогикалық тұлғалық-бағдарлы тәрбие теориясына ерекше назар аударып отыр. Тұлғалық бағдарлы тәрбиеде басшылыққа алынатын басты құрылымдар:

– тәрбие мазмұнының құндылық, дүниетанымдық бағытын немесе құндылықтар жүйелерін және өмірдің мәнін түсіну;

– жалпыадамзаттық және ұлттық мәдениетті игеру;

– әлеуметтендіру, қоғамдық тәжірибені жинақтап, тұлғаның азаматтық іс-әрекет тәжірибесін дамыту;

– тұлғалық бағдарын дамыту (өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу, өзін-өзі бақылау, өз өмірін ұйымдастыру қабілетін жетілдіру);

– тұлғаның денсаулығы мен тән түзілісіне байланысты табиғи

бағдарын ескеру.

Дүниені құндылық тұрғысынан қабылдау дегеніміз айналадағы шындықты адам өміріне кажетті құндылық қатынас арқылы қабылдау. Субъект дүниені қабылдауда назарын заттың адам өмірінде атқаратын құндылығына, объектінің жабық тұрған ішкі мәнін сезініп қабылдауы-на аударып, оған мән бере білуі тиіс. Мәдениетті адам айналадағы шындықты заттық және құндылық тұрғысынан, яғни заттық тұрғыдан қабылдауы құндылық қабылдаумен толысып, заттың адам өміріндегі мәні құндылық мазмұнмен жетілуі тиіс.

Құндылық бағдарлы тәрбиені Н.Е.Щуркова зерттеп, оны топта іске асырудың пайдасы зор екендігіне тоқталды: топтағы әр бала ойланып, әрекет етуге күш жұмсайды;топта калыптасқан көңіл-күй ортасы баланың көңіл-күйіне де әсер етеді.

-тәжірибесі, білімі, дағдысы, өз күшіне сенімсіздігі, тұлғалық қасиетінің толық жетілмеуінен туатын өз басына тән мәселені нақты білу;

-көңіл-күйін реттей білу, өмірлік келеңсіздіктерден қажетті тұжырым жасай білу;

-өмірдің мәнін іздеу, түрлі өмірлік құндылықтарға өзінің қатынасын білдіру.

Тұлғалық бағдарлы тәрбие оқушыны әлеуметтендіруді, оның тұлғалық қасиетін субъект деңгейінде дамытуды көздейді. Жан дү-ниені қозғалысқа түсіру – тұлғаның ішкі дүниесін дамытудың бірден-бір жолы. Осыған орай тұлғаның жан дүниесіне түрткі тудырып, оны дамытуды ұйымдастыру – педагогтың басты қызметіне айналуы шарт.

Е.В. Бондаревская өз зерттеулерінде «жалпы білім беретін мек-теп түлегінің моделі – мәдениет адамы», - деген педагогикалық ықпал ету бағыттарын ұсынып, жеке тұлғаны сипаттайтын: еркін, ізгілікті, рухани, шығармашыл, тәжірибелі тұлғаның өлшемдерін анықтаған.

Тұлғалық бағдарлы тәрбиеде мұғалім шәкіртті дамыту үшін педагогикалық үдерісті жобалай білуі тиіс. Осындай тәрбиеде шәкірт өз ісінің нәтижесін көрсетуге, серіктестерімен қарым-қатынас орнатуға, өзінің және өзгенің шығармашылық әрекетін бағалай білу қызметін игереді. Тәрбиеші үнемі тәрбиеленушіні өзіндік ізденіске бағыттайды.

Тұлғалық бағдарлы тәрбие үдерісінде тұлғаның жеке басына на-зар аударылып, қарым-қатынастар әр түрлі деңгейде іске асырылады: қарапайым түрдегі пікірлесу (тәрбие үдерісіндегі қарым-қатынас), маз-мұндық сұхбат (белгілі тақырып мазмұнында пікірлесу), тұлғалық-мәнді сұхбат (құндылық бағдарлы тұлғалық-бірлесуді қамтамасыз ететін пікірлесу).

Тәрбие технологиясы ішіндегі оқушының білімге, оқуға, ғылым-ға, еңбекке деген ынта ықласын қалыптастыруда *ойын технологиясы* негізгі орын алады. Ойын технологиясы оқушылардың бір-бірімен қарым-қатынасын, бір бірлерін түсінудің психологиялық үдерісі, эмоциялары, ерік - жігерлік қасиеттері шыңдалады, мінез - құлқы айқындала түседі, белсенділігі

артады, соның нәтижесінде тұлғалық қабілеті көрініс береді. Ойын ол тәрбие құралы. Қарым-қатынасқа түсу арқылы оқушының мінез - құлқындағы кемшіліктер, оның бойын-дағы өзімшілдік қасиеттер көрініс береді. Мұғалім тұлғаның бойын-дағы жағымсыз қасиеттерді жою мен болдырмаудың тәсілдерін пайда-лана отырып, оның жағымды қасиеттерін жетілдіруге мүмкіндік алады.

Іскерлік ойындар – заттық және әлеуметтік мазмұндағы кәсіби іс-әрекетті, белгілі бір тәжірибеге тән қарым-қатынасты модельдеу формасы. Ойын арқылы адамның белгілі бір типті тәжірибелік әрекет жасауын ұйымдастыруға байланысты және қатысушылардың мақса-тына орай, ойынның мынадай түрлері ажыратылады: оқу, зерттеу, басқару, аттестациялық.

Әлеуметтік тәрбие үшін іскерлік ойынның мынадай сипаттарын ескеруге болады:

- ойын арқылы шынайы өмірде қол жеткізе алмайтын мәселеге қол жеткізіп, сонан кейін оны шынайы өмірде қолдануға болады;
- ойын арқылы адам жаңа идеяны белгілі бір іс-әрекет, іс-қимыл арқылы жылдам игеруге ұмтылады;
- ойында қиял элементі болғандықтан, ол адамның жасырын қабілетін ашуға мүмкіндік береді;
- өзге адамның рөлін орындау арқылы, сол адам үшін ненің ма-ңызды екенін және оның жеке басына тән түрткісін түсінуіне көмектеседі.

Тәрбиеленуші іскерлік ойынның танымдық мазмұнымен таны-су арқылы өзге қатысушылармен өзара әрекеттесуге, белгіленген нұс-қаға сәйкес бірігіп қызмет атқаруға және оны шешуге дайындалады, өз шешімімен бірге, ортақ шешім қабылдауға дағдыланады. Түрлі жағдаяттық мәселелер қатысушыларды бірігіп әрекет етуге, ортақ пі-кірге сай шешім қабылдауға жаттықтырады.

Ұжымдық шығармашылық істер технологиясы. Аталған техно-логия оқушының бойындағы шығармашылық дамуды көздейтін зама-нуи технологияларға жатады. Замануи технологиялар қазіргі таңда ке-нінен қаолдану аясында. Қоғамның сұранысына байланысты, сыни тұрғыда ойлау технологиясы, миға шабуыл технологиясы, интербел-сенді әдістер, IP технологиясы т.б. тұлғаның шығармашылық дамуы-на ықпал ететін әдістер мен тәсілдерді жинақтаған. Ұжымдық шығар-машылық істер технологиясы болғандықтан тапқырлық, белсенділік, табыстылық, төзімділік, көпшіл, мейірімділік қарым - қатынастар жеке тұлғаның бойында да және ұжымда да қалыптасады.

Қазіргі дамыған қоғамда коммуникациялар ақпарат тасқынын меңгеруге алкен мүмкіндіктер ашып отыр. Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен «XXI ғасыр –ақпараттандыру ғасыры»,- деп аталуы да қо-ғамдағы ғылыми-техникалық прогрестің негізгі ақпараттандыру екеніне тоқталады. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың

«Интеллектуалды ұлт – 2020» ұлттық бағдарламасының негізгі басты бағыты қоғамды ақпараттандыру деп атауы да болашақ ұрпақтың алдына үлкен міндеттерді жүктейді. Елбасы атап көрсеткендей, «Қазіргі заманда жастарға ақпараттық технологиямен байла-нысты әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте – мөте қажет» деуі де қоғамды ақпараттандыру оқушыларға ақпараттық білім негіздерін, ақпараттық технологияны өзіндік даму мен оны іске асыру құралы ретінде пайдалану дағдыларын менгерту болып табылады. *Ақ-параттық технологияларға*электрондық есептеуіш техника,оқу - тәрбие үдерісінде компьютерді пайдалануға, модельдеуге, електрон-дық оқулықтарды, интерактивті құралдарды қолдануға, интернетте жұмыс істеуге негізделген компьютерлік технологиясы жатады. Ара-қашықтықтан оқытатын технологиялар әр түрлі оқушыларға үздіксіз білім беру жүйесінің бір формасы ретінде білім алуға мол мүмкін-діктер жасайды. Ақпараттық технология коммуникациялық байланыс құралдарын пайдалану арқылы оқу мен тәрбиені жетілдіруді көздей-ді. И*нтерактивті технологияларды* пайдалану арқылы бірлесе отырып іс әрекет жасауға, мультимедиялық проектор және ACTIVstudio, ACTIVtablet, ACTIVwandуказкасы, ACTIVslate, Флипчарт программа-ларын тәрбиелік іс - шараларда тәрбие және сынып сағаттарында, конференция, диспут, дөнгел үстелдерде пайдалану арқылы оқушы-лардың ақпараттық жүйелер бойынша білімдік деңгейлері кеңейеді.

Мультимедиялық технологиялар да тәрбие шарасын іске асы-руда негізгі орын алады. Қазіргі таңда мектептерде өте жиі қолданы-латын технологиялардың бірі. Тәрбиелік іс - шараларда аудио техноло-гия, проектор, телевизор, магнитофон т.б. пайдалана отырып, оқушы-ның танымдық деңгейін дамытуға ықпал етеді.

SMART технологиясы әлемдік деңгейде замануи тұрғыда жаңа-шылдықпен іске асып отырған технологиялардың бірі. Тәрбие жұмы-сында көптеген іс - әрекеттер презентациялар, слайд шоу, дыбыстық жүйелерді пайдалана отырып, қашықтықтан тапсырма беру, инетрбел-сенді әдістерді пайдалану арқылы іске асады. Бұл технологияның ерекшелігі оқушы кез келген уақытта электронды жүйе арқылы өзінің білім көздеріне қолжетімділігі арқылы білік, білім, дағдысын жетілдіре алады, білім қорынынң молаюына ықпал етеді. Замануи байланыстарға SMART технологиясы кез келген шараларға байланысты материалдар-ды еркін пайдалана отырып, өте қызықты өткізуге жағдай туғызады.

Тәрбиелік іс-шараларда *кейс технологиясы* тәрбиелік іс шара-ларда әр түрлі кездесетін жағдаяттардан, әртүрлі пікір-таластардан шығудың жолдарын анықтайтын, өз көзқарастарын, дағдыларын, ой-лауды, пікір талас тудыра отырып, одан шығу жолдарын, жағдаят-тарды шешуге негізделген сұрақтар мен тапсырмалардың жинақта-луын қалыптастырады. Кейс (case) ағылшын тілінен аударғанда «жағ-дай», «жағдаят» деген мағынаны береді. Оқушының өмір сүру кеңіс-тігіде әр түрлі жағдаяттардың туындайтыны

белгілі. Кейс техноло-гиясын тәрбиелік іс - шараларда қолдануда жағдаяттардан мұғалім шығудың жолдарын нақты айқындайтын әдіс - тәсілдерді, талдау-ларды, мәселелерді шешуде алгоритмдік реттілікті құра білуі керек.

Жаңашылдық үлгіде тәрбиелікшараларды іске асыруда ақпа-раттық технологияның негізі ғаламтор жүйесінде смартфон немес компьютерлер арқылы Whatsappрты пайдалану өзекті болғанын көре-міз. XXI ғасырдың басында бұл жүйені әлемнің 57 пайызы пайда-ланып отыр. Адамның санасын қалыптастыруда ақпаратттық жүйенің негізгі орын алатынын көріп отырмыз.

*Қарым-қатынас технологиясы.*Педагогикалық үдерісті жүзеге асыру үшін педагогикалық міндетті шешуді көздеу керек. Біріншіден, педагогикалық міндетті шешуге екі субьект (педагог пен тәрбиеле-нуші) қатысады. Екіншіден, көзделген міндетті жүзеге асырумен бірге тәрбиеші өз ісіне сырт көзбен қарап, өз ісін бағалай білуі тиіс. Үшін-шіден, педагогикалық міндет үнемі оқыту міндетімен диалектикалық тұрғыдан тығыз байланысты болғандықтан, тәрбиеленушінің оқу мін-детін шешуімен байланысты. Педагогикалық міндет педагог басшылы-ғымен, оқушының іс-әрекетін белсендірумен жүзеге асады.

Тәрбие технологиясы әлемдік тәжірибені негізге алатын болсақ, тәрбие технолгиясы тұлғаны дамыту, әлеуметтендіру, бейімдеу, сыңи тұрғыда ойлау, өзара қарым қатынаста әдеп негіздерін сақтау іс- әрекеттерін қамти отырып, тұлғаның рухани құндылықтарын қалыптас-тыруға негізделген педагогикалық оқу - тәрбие үдерістің жетістігін қамтамасыз ететін іс-әрекет болып табылады.

Маманның педагогикалық шеберліктің төрт құрамды бөлігін ажыратуға болады: оқушылардың жеке және ұжымдық әрекетін ұйымдастыру шеберлігі; оларды сендіру шеберлігі; білім және іс-әре-кет тәжірибесін меңгерту шеберлігі; педагогикалық техниканы мең-геру шеберлігі. Педагогикалық әрекетте осылардың бәрі тығыз байла-нысты болады.

5.7.Мұғалімнің тәрбиелік іс-әрекетті ұйымдастырудағы кә-сіптік құзыреттілігі. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбие үдеріске әсері.*Педагог құзыреттілігі*жоғары тұрғыда қабілетті, білгір, өзінің білімі немесе қызметі бойынша бір нәрсені істеуге немесе шешуге уәкілдігі бар деген мағынаны білдіреді. Құзыр, құзырлылық ұғым арасындағы өздеріне тән белгі нақты ажыратылмайды. “Құзыр”, “құзырлылық” ұғымына берілген анықтамалардың қай-қайсысын ал-майық, “қабілет”, “біліктілік”, “дайындық”, “білім”, “сапа” деген тірек сөздермен шектеледі, адамның кәсіби аймағындағы қызметінің “өл-шемдік сәйкестігін” білдіреді. Бұл, “құзырлылық”, “құзыр” ұғымд-арының мағынасының бірдейлігін емес, үйлесімділігін көрсетеді. Құ-зыр, құзырлылық ұғым арасындағы өздеріне тән белгі нақты ажыра-тылмайды.

Тәрбиелік іс - әрекетті ұйымдастыруда мұғалімнің кәсіптік құзыреттілігі оның біліктілігі мен қабілеті ретінде беріледі, қойылған мақсатқа жетудегі үдерістер мен құбылыстар арасындағы байланысты, тәсілдер мен құралдарды жетік біледі деген мағынада қолданылады. Педагог құзыреттілігінің мақсатты тәрбие үдерісіне маманның кәсіби шеберлігі, білімі, білігі, дағдысы, өз мамандығына, тұлғаға деген сүйіспеншілігініңүлкен әсері бар. Білімін ұдайы жаңарту, нақты жағдаяттарда білімін ұтымды пайдалану үшін жаңа және әлемдік ақпараттарды меңгеру негізінде тәрбие үдерісін дамы-туға ықпалы етеді: тұлғааралық және еңбектегі байланыс мәдениеті; қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік қырла-рын меңгеруі; қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы; практикалық кәсіби тапсырмаларды орын-даудағы дайындық әлеуеті; нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі.

Жоғары оқу орындарында болашақ маманның тәрбиелік іс – әрекетті ұйымдастыруда мұғалімнің кәсіптік құзыреттілігі оқу таным-дық, құнды - мағыналы, ақпараттық, коммуникативтік, өзін - өзі жетілдіру тұрғысынан қамтылады:

- болашақ мұғалімнің құнды түсініктерімен, оның қоршаған әлемді сезіну және тану қабілеттерімен, онда бағдарлану, өзінің рөлін саналы түсінумен байланысты құнды-мағыналы құзыреттілік;

- мақсатты білім және біліктермен оқу-танымдық іс-әрекетті жоспарлау, талдау, рефлексия, өзіндік талдаумен байланысты қалып-тасатын оқу-танымдық құзыреттілік;

- болашақ мұғалім іс-әрекетінің дағдысын оқу пәні мазмұнын-дағы, білім беру саласындағы және сонымен бірге қоршаған әлемдегі ақпараттармен қамтамасыз ететін ақпараттық құзыреттілік;

- айналадағы адамдармен және оқиғалармен қарым-қатынасын тәсілдерін, қажетті тілдерін, топта жұмыс істеу дағдысын, ұжымда әр түрлі әлеуметтік рөлдерді игеруді енгізетін коммуникативті құзырет-тілік;

-денелік, рухани және интеллектуалды өзін-өзі дамыту, эмо-ционалды өзін-өзі реттеу және өзін-өзі қолдау тәсілдерін меңгеруге бағытталған тұлғалық өзін-өзі жетілдіру құзыреттілігі.

Тәрбиелік іс - әрекетті ұйымдастыруда мұғалімнің кәсіптік құзыреттілігі тек ақпараттануын, ақпаратты қолдану біліктілігін емес, өз шешімін қабылдауға негіз ретінде пайдаланудағы тұлға сапасы, тұлғалық сипаттама ретінде қарастырады.

6-тақырып. ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ НЕГІЗДЕРІ

6.1. Отбасы – бала тұлғасын әлеуметтендірудің факторы және белсенді субъектісі.Отбасы - үйелмендердің жанұялық бірлігі, қоғамның құрамындағы институт, баланың туған сәттен бастап әлеу-меттену қызметін атқаруына ықпал етеді. Р.Н.Нұрғалиевтің басшылы-ғымен дайындалған сөздікте: «Отбасы - әлеуметтік қауымдастықтың түрі, ерлі-зайыпты одаққа

және туыстық байланыстарға, яғни ері мен әйелінің, ата-аналар мен балалардың, аға-інілер мен апа-қарындастар-дың және бірге туып, ортақ шаруашылық жүргізетін туыстардың арасындағы сан алуан қатынастарға негізделген жеке тұрмысы»,- деп атап көрсетеді.

Отбасы қоғам және жеке тұлғаны қалыптастыру үшін маңызды қызмет атқарады.

Отбасының *қоғамға қатысты қызметі*:

- өмірге ұрпақ әкеліп, халық санын арттыру;
- тәрбиелік қызметі – білім, білік, дағды, адамгершілік құндылықтарды арттыру, яғни рухани құндылықтар жасау;
- отбасының өндірістік-шаруашылық қажеттігін өтеуі;
- отбасындағы бос уақытты өткізу - отбасы мүшелерімен қарым-қатынас құру.

Отбасының *жеке адамға қатысты қызметі:*

- ерлі-зайыптылық. Олар біріне – бірі серік болып, біріне-бірі моральдық тірек көрсетеді;
- ата-аналық. Өмірге үйлесім әкеліп, ата-аналарының үмітін ақтау, оларға қамқор болу;
- тұрмыстағы отбасының психологиялық ахуалының үйлесімі.

Қазіргі отбасының даму бағыттарын ескерудің бала тәрбиесі үшін маңызы зор.

Қазіргі отбасының ерекшеліктері:

Ауыл балалары үнемі ауылдастарының көз алдында болып, олардың қатаң бақылауын сезінеді. Бір жағынан, оқушы бақылау ая-сында болса, екінші жағынан, психологиялық тәуелділікті сезінеді. Қалада ондай бақылау жоқ, үлкендер бір үйде тұратын балаларды да біле бермейді.

Халықтың әл-ауқат деңгейі әр түрлі болғандықтан ата-аналар мен балалар арасындағы қатынас та әр түрлі болады. Біреулер мейі-лінше өбектеп, тәрбие мәселесін қолдан шығарып алуы мүмкін. Ондай отбасындағы балалар дайынға ие болғысы келіп, енжар, жалқау болып тәрбиеленеді.

Жас отбасының бөлек шаңырақ көтеруі, олардың жауапкер-шілігін арттырумен қатар, үлкендердің бала тәрбиелеу тәжірибесіне құлақ салып, түсіністікпен бала тәрбиелеуге көмектеседі. Жас отбасы-ларының тұрмысының материалдық жағынан дұрыс жолға қойыл-мауы, бала тәрбиесінде қиындықтар келтіреді.

Отбасындағы балалар санының азаюы, қазір қалаға да, ауылға да тән. Оның түрлі обьективті себептері бар. Осыған орай, аз балалы отбасындағы баланы тәрбиелеу мәселесі зерттеуді қажет етеді.

Ерлі-зайыптылардың отбасының ыдырауы, олардың өмірге дайын болмауы салдарынан болады.

Бір балалы отбасылардың көбеюі. Мұндағы басты мәселе бала-ның өзінен үлкен және кіші балалармен, ұжыммен қарым-қатынас ор-нату

тәжірибесінің жоқтығы және отбасы назарының тек бір бала төңірегінде шоғырлануынан болатын кемшіліктердің көбеюі.

6.2.Отбасындағы педагогикалық үдерістің негізгі компо-ненттері.Отбасы тәрбиесінің мақсаты, міндеттері, мазмұны, балалар мен ересектердің өмірлік тіршілігін ұйымдастырудың құралдары, формалары, әдістері. Отбасы тәрбиесінің мақсаты-болашақ азамат-тарды ізгілікке, өмірде өз орнын таба білуге, алдында кездесетін ке-дергілерді жеңе білуге, белсенді, өз ой-пікірін дәлелдей алатын, жетістікке жетуге және келешекте мықты отбасын құруға бағдарлан-ған тұлға тәрбиелеу.

Мектептегі тәрбиеден отбасы тәрбиесінің өзіндік ерекшеліктері бар. Отбасындағы тәрбиеде баланың жеке басына тән қасиеттерді дамытудың маңызы ерекше. Отбасы тәрбиесіне ата-ана, отбасы мүшелері қатысады.

Отбасы тәрбиесінің *міндеттері:*

- баланың өзін-өзі тануын дамыту, өсіп жетілуге, айналасымен, өзгелермен үйлесімді қарым-қатынас құруға үйрету, мәдени қарым-қа-тынас құру, мықты отбасын қалыптастыру туралы отбасы құндылық-тарын санасына сіңіру;

- отбасы мүшелерінің тіл табысып түсінісуін қалыптастыру, бірін – бірі тыңдап, ата – ананы, туған – туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап құрмет тұтуға үйрету;

- балананы адамгершілік және эстетикалық, еңбексүйгіштік жағынан қалыптастыру, өзіне – өзі қызмет ету дағдыларына үйрету;

- баланың денсаулығын нығайту, ақыл-ой, шығармашылық қабілеттерін жетілдіру.

Отбасы тәрбиесінің *мазмұны:* жас баланы қоғам талаптарына қарай тәрбиелеу, жеке басының мүмкіндіктерін жетілдіру, ақыл-ой, сана-сезімін қалыптастыру, ұлттық салт-дәстүрлер арқылы мәдениетке тәрбиелеу, әлеуметтік ортамен қарым-қатынас құру, түрлі жағдайларда дұрыс шешім қабылдай білу, белсенділікке, еңбекқорлыққа, мәдениет-тілікке тәрбиелеу. Отбасы құндылықтарын, мейірімділік, рахымды-лық, қамқорлық қасиеттерін бала бойына сіңіру, отбасы мүшелерінің қаражатының күнделікті тұрмыста қалай пайдаланылатынын түсініп, келешекте ата-анасына, отбасы мүшелеріне көмек көрсетуге даяр болу, отбасындағы ізгілік қатынастарын дамыту.

Отбасындағы тәрбие формасы екі түрлі болады: *ұжымдық және жеке тұлғалық қасиеттерді тәрбиелеу.* Ұжымдық тәрбиеге отбасы мүшелерінің қатысуымен атқарылатын іс-шаралар, ал жеке тұлғалық қасиеттерін тәрбиелеуге балалардың жеке жауапкершілі-гімен орындалатын істері жатады.

Отбасында қолданылатын *тәрбие құралдары* орасан зор. Олар ата-ананың, үлкен-кішілердің, тарихи тұлғалардың, айналасындағылардың өнеге-үлгісі, көркем сөз туындылары, музыка, бейнелеу өнері, табиғат, қоғамдық өмірдегі, спорттағы шығармашылық жетістіктер, т.б.

6.3.Отбасының қызметтері, типтері.

1. *Отбасы құрамын анықтау:*

- құрамы толық, толық емес, бір балалы, көп балалы, ата-анасы ажырасқан отбасылар;
- тұрмысы мен тұратын үй жағдайы, қаражатпен қамтамасыз етілуі; отбасының тәрбиелік ықпалы: күшті, тұрақсыз, нашар, теріс.

2. Отбасындағы қарым-қатынас сипаты:

- отбасы мүшелерінің қарым-қатынасы үйлесімді, тіл табыса-тын, тұрақсыз, сырт көзге дұрыс көрінгенімен де қайшылыққа толы, моральдық қыры төмен;
- отбасы мен бала арасындағы қатынас -көз бояушылық, қамқорлық таныту, тең қатынас құру, тұйық қатынас құру, немқұрай-ды қатынас орнату, балаға шеттен тыс өбектеу, өз жауапершілігіне жүктелген қатынас, өз еркіне берілу, бақылаусыз қалдыру;
- баланың отбасындағы ұстанымы (педагогикалық тұрғыдан дұрыс, отбасы мүшелері баланың жеке басын жоғары қояды, екі адамның арасындағы дау-жанжал арқылы баланы өз жағына тарту, өз бетімен жүруі, оған ешкім назар аудармауы, беделді отбасы мүшесі-нен қорқу, өзіне сенімсіз, ата-анасымен ашық сөйлескісі келмейді.

3. *Отбасындағы баланың өзін-өзі сезінуі :*

-«Мен отбасына керекпін, олар мені жақсы көреді, мен де оларды жақсы көремін»;

«Мен отбасына керекпін, олар мені жақсы көреді, мен үшін өмір сүреді»;

«Мен керекпін, бірақ мені ешкім жақсы көрмейді, ал мен олармен барлық жан-тәнніммен жақындасқым келеді»;

«Мен оларға керек емеспін, олар мені жақсы көрмейді, сондықтан мені де мазаламаңдар».

Алдыңғы екеуі, баланың дамуы үшін өте маңызды.

4. Баланың ата-анасына қатынасы:

отбасылық қарым-қатынас маңызды; ата-аналары беделді; бала-ға немқұрайды қарайды; баланың көңілінде үлкен күйзеліс бар; отбасы мүшесінің біреуіне жақын болғысы келеді.

Ата-аналар мен жасөспірімдердің арасындағы қайшылықтарды жеңу үшін ата-аналармен педагогикалық жұмыстар жүргізудің маңызы зор. Ол жұмыс бірнеше кезеңдерден тұрады.

Ата-аналарға педагогикалық тәрбие беру кезеңдері:

Диагностикалық – отбасында шешілмеген күрделі мәселелерді, ата-ананың құндылық бағдарын және мәдени деңгейін анықтау.

Консультация жүргізу – мектепте ата-аналардың түрлі сұрақ-тарына жауап беру түрлерін ұйымдастыру.

Ата-аналардың тілегі бойынша белгілі бір оқыту формалары мен әдістерін ұйымдастыру.

Мониторинг кезеңі, ата-аналардың тілегінің қаншалықты жүзеге асқанын, жүргізілген педагогикалық жұмыстардың ата-анаға пайда келтіргенін бақылау және жетілдіру.

1. Отбасын әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан ағарту кезеңі.

- ата-ананың баламен қарым-қатынасын реттеу үшін оларды балалармен бірге үйірмелік, спорттық т.б. жұмыстарға қамту.
- ата-ананың баламен қарым-қатынасын дамыту үшін баламен отбасында мәдени қарым-қатынас орнату жайлы әңгіме өткізу;
- ата-ана мен балалардың бірімен-бірінің сыйластығын арттыру мәдениетін қалыптастыру.

2. Бала, ата-ана және мектептің өзара құқықтық әрекет-тестігі:

- бала мен үлкендердің өз құқықтарын білуін қамтамасыз ету;
- «Мектеп өмірінің кодексін» жасап, оны талқылауға ата-аналарды кеңінен араластыру.

Осы бағдарламаны жүргізу үшін сынып жетекшісі ата-ана-лармен түрлі сабақ формаларын: әңгіме, дәріс, іскерлік ойындар өт-кізеді. Мектепте педагогтар арасынан өз бастамаларымен арнайы топ құрып, бұл жұмысты қызықты етіп өткізуге болады. Алдыңғы қатарлы тәжірибені талдау барысында, оны жетілдіріп, барлық педагогтардың ортақ тәжірибесіне айналдырған абзал.

Отбасында ата-аналар мен бала арасындағы қайшылықтарды болдырмау мақсатында мектеп пен отбасындағы қарым-қатынас пен ынтымақтастықты арттыру көзделеді. Ата-аналармен педагогикалық сабақ жүргізу барысында олармен ынтымақтастықты арттыру үшін сауалнама жүргізіп, алдағы жұмыстардың бағытын анықтауға болады.

3. Ата-аналар жиналысын өткізу. тақырыптары:

«Сіздің балаңыздың туған күні», «Біз айтатын өнегелі сөздер», «Біз балаларды туған елін сүюге үйретеміз бе?», «Осы заманға адам-ның өміріндегі күрделі және өткір мәселелер», «Қазіргі заман адам-дарының өмірлік құндылықтары», «Өмірдің адамгершілік заңы», «Адам - өз өмірі жайлы», «Экологиялық зардаптар» т.б.

4. Отбасын түрлі ұйымдар мен арнайы мамандармен байланыстыру.

- үкімет құрылымдарымен байланыстыру: денсаулық сақтау, халықты әлеуметтік қорғау, еңбекке орналастыру орталығы, спорт және мәдениет комитеті, тәртіп бұзушылықтың алдын алу бөлімі, кәмелетке толмаған балалар инспекциясы;
- отбасына көмектесетін орындар: қиын балаларды қалпына келтіру орталықтары, балалар үйі, психологиялық-медициналық қыз-мет, отбасымен жұмыс атқаратын орталық, наркологиялық, психонев-рологиялық диспансер т.б.;
- басқа саланың мамандарымен кездестіру: дәрігер, қосымша білім беру жүйесінің педагогтары т.б.

5. Түрлі отбасылармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс: ата-ананың қарауынсыз қалған балаларды анықтау; олардың тұрмыс жағдайына және тәрбиесіне назар аудару; оларды тәрбиеге алған адамдарға көмек көрсету шараларын қарастыру; олардың құқығын қорғау; құқық-тарымен таныстыру;

К*өп балалы отбасылар:* мектеп тарапынан бала тәрбиесіне және материалдық көмек беруге көмектесу, отбасындағы бос уақытты өткізуге кеңес беру, еңбекке баулу, құқықтарымен таныстыру;

Толық емес отбасылар: қосымша көмек алу жағдайын қарасты-ру, психологиялық-педагогикалық консультация ұйымдастыру, тәртіп бұзудың алдын алу, тәрбиеге практикалық жағынан көмек беру, заң-мен қаруландыру.

Күрделі отбасылармен жұмыс: отбасы мәселелерінің даму-үрдісін зерттеу, оларға психологиялық және педагогикалық көмек көрсету, құқықтық құжаттармен таныстыру.

6.4.Отбасындағы тәрбие жұмысын ұйымдастыру.

Тәрбие жұмыстарын жоспарлауға ата-аналардың қатысуы. Мектептегі, сыныптағы тәрбие жұмысын жобалауда, жоспарлауда жә-не оларды құруда ата - аналармен ынтымақтастықта жұмыс атқару негізгі орын алады. Қоғамның сұранысына сәйкес «оқушы - мұғалім - ата-ана» өзара бірлестікте, сабақтастықта, жүйелі түрде жұмыс жоспа-рын құру арқылы іс - әрекеттерді ұйымдастыру арқылы тәрбиенің алдына қойылған мақсат, міндеттері, негізгі қағидалары орындалады. Мектептегі, сыныптағы тәрбие жұмысын жоспарлауда мектептік ата - аналар комитеті, сыныптағы ата - аналар комитетінің идеялары бас-шылыққа алынады. Мектептерде тәрбие жұмысын жетіл-діруде ата - аналардың ықпалын ерекше атауға болады. Себебі, тәрбие жұмысын жобалауда, жоспарлауда ата - ана өз балаларының білімді, білікті, шығармашыл, интеллектуалды тұлға болып қалыптасуын бі-ріншіорынға қояды.

Мектеп басшылары, мұғалімдері мен сынып жетекшілері, әлеу-меттік педагог, психолог т.б. оқушылармен және оның ата-аналарымен *педагогикалық дәріс, ғылыми-практикалық конференция, ата-аналар жиналысын,* треннинг, диспут т.б. жұмыстардың түрлерін бірлесе жүргізеді.

Педагогикалық дәрістің мақсаты - ата-аналардың назарын бүгінгі отбасы мәселелеріне аудару. Мұндай дәрістер ата-аналарға тәрбие теориясынан жүйелі білім береді.

Балалармен *жаппай педагогикалық оқуды* 1-2 сыныптардан бас-таған жөн, оның себебі мектептегі оқу әрекетімен қаруландырудың негіздері осы кезеңде басталады. Оны мектеп директоры, оқу және тәр-бие ісінің меңгерушілері, сыныптан тыс және мектептен тыс жұмысты ұйымдастырушылар жүргізеді. Мектептегі бірнеше қатар сыныптарды бі-ріктіріп өткізуге болады.

Көптеген мектептерде *Педагогикалық білім университеттері* ата – аналармен күрделі жұмыс формаларын ұйымдастырады. Тәрбие теориясынан дәрістер оқылып, семинар сабақтар жүргізіледі.

Ата-аналарды мектеп өмірінің түрлі қырын түсіну үшін бала тәрбиесі жөніндегі *жылдық қорытынды конференцияларға қатысты-ру* ұйымдастырылады. Онда отбасында шешімін таппай келе жатқан мәселелер қаралады. Ең маңызды тақырыптың бірі – отбасында бала-ны еңбекке тәрбиелеу, т.б.

Мектеп есігінің ашық күндері тоқсанның соңына қарай өткізіле-ді. Оған мектеп арнайы салтанатты түрде дайындалады.

Оны өткізу бағдарламасы:

Акт залында ата-аналарға арналған концерт 30 минут шама-сында, I-XI сынып белсенді оқушыларының қатысуымен жүргізіледі. Мектептегі ең жақсы сынып және үздік оқитын жеке оқу-шылардың аттары аталады.

Әр сынып оқушыларының ата-аналарымен кездесуі. Оқушылар ата-аналарға қандай жетістіктерге жеткені туралы айтып, өздері жаса-ған сувенирлерін тапсырады.

Түрлі тақырыпқа арналған, оқушылар қолымен жасалған көрме-ні аралап, ондағы оқушылардың қолымен жасалған дүниелерді көреді.

Спорттық жарыс ұйымдастырылып, марапаттау сыйлықтары тапсырылады.

Ата-аналар оқушылармен көркемсуретті фильмдер көреді.

Мектепте ата-аналарға арналып өткізілетін конференция тақы-рыптары әр түрлі болуы мүмкін.

Сынып ата-аналарының жиналыстары – ата-аналармен жүргі-зілетін дәстүрлі жұмыстың бір түрі. Жиналыс нақты мәселені шешуге бағытталуы тиіс. Мысалы, «Бала алдындағы қиындықтарды жою не-месе оны шешу баланы тәрбиелеуге көмектесе ме? Қаралатын мәселе ата-аналардың қызығушылығын арттырып, оларға ой тастауы керек.

Жеке ата-аналармен жұмыс жүргізу: отбасымен танысу, олар-ға педагогикалық тапсырмалар беру. Ата-аналарға бала тәрбиесіне байланысты педагогикалық кеңес жүргізу. Консультация ба-рысында мынаны ескеру керек: ата-аналардың бала тәрбиесіне ынталы болуын қолдау, отбасына педагогикалық көмек көрсетуге даяр болу, нақты сұрақтарға ұсыныстар беру.

Сынып жетекшісі ата-аналардың педагогикалық әдептілікті мек-теп оқушыларының бойына сіңіруде педагогикалық оқуды дұрыс және ғылыми түрде жүйелі ұйымдастырудың маңызы зор. Осымен байла-нысты жоғары сынып оқушыларына ата-аналық міндет пен құқықты арнайы курс ретінде оқыту арқылы олардың педагогикалық сауатты-лығын арттыруға, сөйтіп оқушылардың бойына мейірімділік, қайы-рымдылық, іздеттілік, келешек ата-аналық жауапкершілік сезімдерін күн ілгері ұялатуға болады.

Сынып жетекшісі отбасымен педагогикалық және психология-лық тұрғыдан байланыс орнатуы тиіс.

Бірінші ереже. Мектеп пен сынып жетекшісінің ата-анамен байланыс орнатудағы басты қадамы ата-ананың беделін көтеретін іс-шараларды белгілеу. Ешқашан сынып жетекшісі ата-анаға сын ескерт-пе жасап, өзін онан жоғары ұстауына жол бермеуі керек. Сынып жетекшісі мен ата-ана арасындағы түсіністік байланыс қана біріне-бі-рінің арасындағы сенімін, құрметін арттырып, өзара тәжірибе алмасуға мүмкіндік береді. Ең бастысы сынып жетекшісі мен ата-ананың түсіністік қарым-қатынасы оқушыны жауапкершілікке, қойылған талапты орындауға, азаматтық борышын өтеуге дайындайды.

Екінші ереже. Ата-ананың тәрбиелік мүмкіндігіне сенім арту, педагогикалық мәдениетін көтеруге және тәрбие ісіне белсенді арала-суына қолдау көрсету. Ата-ана психологиялық тұрғыдан бала тәрбие-леу талаптарын орындауға үнемі дайын болуын есте ұстауы қажет.

Үшінші ереже. Отбасының ішкі өміріне араласпау. Сынып же-текшісі ресми адам болғандықтан, отбасының ішкі дүниесінен хабар-дар болуы мүмкін. Кәсіби білікті сынып жетекшісі үнемі от басында пайда болған мәселені шешуге көмекке келуі тиіс. Оның мейірімділігі мен жақсылығы жүректен шығуы тиіс.

Төртінші ереже. Отбасында баланың жағымды жақтарын бала тәрбиесіне негіз етіп, оны жетістікке қол жеткізуге тәрбиелеу. Баланың мінез-құлқын тәрбиелеу күрделі болғанымен де, кездесетін қайшы-лықтарды шеше білу және педагогикалық жағдаяттардың шешімін дұрыс таба білу өте маңызды.

Мұғалімнің отбасымен байланыс орнатуы ең маңызды мәселе. Осыған орай, мұғалім отбасы мүшелерімен танысқаны жөн. Ерекше назар аударатын мәселенің бірі - ата-аналалардың үнемі жұмыста болуы. Сондықтан мұғалімнің кез келген уақытта ескертусіз ата-ана-ның үйіне келуі түрлі ыңғайсыздық туғызуы мүмкін. Сол себепті мұғалімді ата-ана өз уақытының ыңғайына қарай отбасына шақыруы тиіс. Мұғалім отбасына келетін уақытын алдын ала белгілеп, оқушы-ның жетістігі мен кемшілігін педагогикалық тұрғыдан дұрыс көрсетіп, психологиялық жағынан шебер жеткізе білуі тиіс. Отбасы тәрбиесін дұрыс жолға қою үшін ғылыми-көпшілікке арналған әдебиеттерді пайдаланудың маңызы зор. Дегенмен де ата-ана сынып жетекшісінің айтқан пікірін өз баласының жағымды қырларын және бала тәрбие-сінде жіберілген кемшіліктерін мұқият қабылдайды. Пікірлесу бары-сында кейбір отбасылардың жағымды тәжірибесінен хабардар болады.

Ата-аналармен байланыс орнатудың тағы бір түрі, оларға – *педагогикалық тапсырма жүктеу.* Мектеп үйірмелерін жүргізу, ме-кен – жай аумағында клубтар ұйымдастыру, спорттық секция жүргізу, техникалық үйірмеге қатысу, түрлі көмек көрсету т.б. жұмыстарға да араласа алады.

Мектептің материалдық базасын нығайтуға, шаруашылық жұ-мыстарын жүргізуге көмектесу, кабинеттерді жабдықтауға, мектептің

айналасын көгалдандыруға, т.б. істерге көмектеседі. Әр ата-ананың мектепке қандай көмек көрсете алатынын сауалнама арқылы анық-тауға болады.

Отбасында ата-аналар мен бала арасындағы қайшылықтарды болдырмау мақсатында мектеп пен отбасындағы қарым-қатынас пен ынтымақтастықты арттыру көзделеді. Ата-аналармен педагогикалық сабақ жүргізу барысында олармен ынтымақтастықты арттыру үшін сауалнама жүргізіп, алдағы жұмыстардың бағытын анықтауға болады.

Өзін-өзі бақылауға арналған сұрақтар

1. Отбасы – бала тұлғасын әлеуметтендірудің факторы және белсенді субъектісі дегенді қалай түсінесіз?
2. Отбасының қызметтері, типтері, ерекшеліктері.
3. Отбасындағы педагогикалық үдерістің негізгі компоненттеріне(отбасы тәрбиесінің мақсаты, міндеттері, мазмұны, балалар мен ересектердің өмірлік тіршілігін ұйымдастырудың құралдары, формалары, әдістері)сипаттама беріңіз.
4. Отбасы бала тұлғасын әлеуметтендіру факторы дегенді қалай түсіндіресіз?
5. «Үлгілі отбасын құруда сенің қосар үлесің» атты кесте құрып, сипаттама беріңіз.

7-тақырып. ОҚЫТУ – ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

7.1. Дидактика – оқыту және білім беру теориясы. Дидактиканың нысаны, пәні, қызметтері, міндеттері.Қазіргі уақытта дидактика педагогика ғылымының дамыған, неғұрлым қалыптасқан маңызды да күрделі саласы ретінде қоғам дамуының белгілі кезең-дерінде мектеп алдына қойылатын жаңа жауапты міндеттерді ойдағыдай шешу барысында үнемі дамып отыратын ғылым. Орта білім беру жүйесінде *дидактика* білім беру мен оқытудың мазмұнын, құрылымын, оқыту заңдылықтары мен ұстанымдарын, ерекшеліктерін, талаптарын, шарттарын, оны ұйымдастару әдістері мен формаларын және технологиясын, оқыту нәтижелілігін зерттейтін педагогиканың маңызды саласы болып табылады.

Тұтас педагогикалық үдерістің құрауыштары - оқыту мен тәр-биелеу. Бұлар өзара тығыз байланыста болса да, әрқайсысының ерек-шеліктері бар. Педагогикалық үдерісте оқыту үдерісі өзіндік орынға ие. Оқыту барысында білім, білік, дағды және тәжірибе, қабілеттер қа-лыптасады. Оқыту үдерісінің теориялық негізін, оның заңдылықтарын, ұстанымдарын, категорияларын педагогиканың арнайы саласы – ди-дактика зерттейді. Дидактика – оқытудың мақсатына, мазмұнына, әдістеріне және ұйымдастыру түрлеріне ғылыми негіздеме беретін оқытудың педагогикалық теориясы**.**

Дидактика ғылым ретінде мына мәселелерді қарастырады: не үшін оқытамыз (оқыту мен білім берудің мақсаты)?; кімді оқытамыз (оқыту субьектілері)?; оқытудың қандай стратегиялары тиімді (оқыту ұстанымдары)?; неге оқытамыз (білім беру, оқыту мазмұны)?; оқы-туды қалай ұйымдастырамыз (оқытуды ұйымдастыру формасы)?; оқы-туға қандай құралдар қажет (оқулықтар, оқу құралдары, компьютерлік бағдарламалар, т.б.)?; оқыту нәтижесінде неге қол жеткізіледі (оқыту нәтижесін

сипаттайтын көрсеткіштер мен нәтижелер)?; оқыту нәтиже-лерін қалай бақылауға және бағалауға болады? (оқыту үдерісін бақы-лау түрлері).

Дидактика – бұл оқытуды теориялық деңгейде зерттейтін педагогикалық ғылыми пән.Дидактиканы кез келген педагог білуі қажет, өйткені ол теориялық білімге сүйене отырып, соған сәйкес практи-калық мәселені ойдағыдай шеше алады. Сондықтан мұғалімге **практикалық әрекет теориясы,** яғни **оқыту әрекетінің теориясы** қажет.

Дидактиканың объектісі мен пәні.Оқыту дидактің де, әдіс-кердің де, психологтың да, ақпарат теориясы маманының да, кибер-нетиктің де зерттеу нысаны бола алады. Бірақ әрқайсысы бұл нысанды зерттеуде өздерінің мақсаты мен зерттеу нәтижелерін нақтылайды. Демек, дидактиканың пәні - *үйрету мен үйренудің тұтастығы*, өйткен ол оқыту үдерісіндегі педагог пен оқушылардыі әркетін таным теория-сы арқылы сипаттайды.

Дидактика пәнін анықтаудың келесі қадамы - *оқытудың педагогикалық мәнін ашу.* Дидактика теориялық ғылым ретінде *оқытудың әдіснамалық және әдістемелік негіздерін а*шып көрсетеді. Дидактика пәнінің келесі сипаттамасы – *оқытуды тәрбиемен біріктіре қарас-тыруы*.

Сонымен, ***дидактиканың зерттеу пәні - оқытудың мақсаты, мазмұны, заңдылықтары мен ұстанымдары***.

Дидактиканың қызметтері: оқыту үдерісін және оның орын-далу шарттарын сипаттау және түсіндіру; оқыту үдерісін жоғары деңгейде ұйымдастыру, жаңа оқыту жүйелерін, жаңа оқыту техноло-гияларын құрастыру.

Бұл *қызметтер*, дидактика пәнін анықтауда басшылыққа алы-нады: оқыту *сипаттау, түсіндіру, құрастыру және зерттеу нысаны* ретінде қарастырылды. Оқыту – дидактика педагогиканың ғылыми-теориялық қызметін орындаған уақытта зерттеу нысаны ретінде алынады.

Құрастырушылық-техникалық қызметтің негізіне *ғылыми-теориялық қызметтің* орындалуының нәтижелері алынады. Өзінің қызметтерінің орындалуында дидактика басқа ғылымдардың, дәлірек айтсақ: философияның, жалпы психологияның, жас ерекшілік психологиясының, кибернетиканың жетістіктерін қолданады.

Дидактиканың міндеттері:

- білім беру мақсатын ғылыми негіздеу, білім беру мазмұнын құрылымын анықтау, білім беру мазмұнының оқытудың әрбір дең-гейіндегі көлемін нақтылау;
- оқыту үдерісінің теориялық модельдерін ойластыру және оны практикада тексеру;
- оқыту үдерісін ұйымдастырудың неғұрлым жетілген жаңа жүйесін, оқытудың жаңа технологияларын жасау.

Бүгін дидактика білім беру және оқыту туралы ғылым ретінде танылып отыр.

Я.А. Коменскийдің педагогикалық теориясы.«Дидактика» термині грек тілінен шыққан, яғни «didaktikos»-үйренуші, ал «didasko»-зерттеуші деген мағынаны білдірген. «Дидактика» түсінігі мазмұнын толық түсіну үшін, бұл ғылыми пәннің дамуына қысқаша тарихи шолу берген жөн. Тарихта ұзақ уақыттар бойы «педагогика» терминімен қатар «дидактика» термині бір мағынада қолданылып келген. Ең алғаш рет оны ғылымға неміс педагогі В. Ратке (1571-1635 жж.) енгізген және өзінің лекция курсына «Дидактикадан қысқаша ғана есеп нәтижесі немесе Ратихияның оқыту шеберлігі» деп атаған. Коменский Ян Амос (1592– 1670 жж.) - чех педагогы, қоғам қайраткері.

Онан соң 1657 ж. Амстердамда өзінің «Ұлы дидактика» атты еңбегін бастырып шығарды. Коменскийдің педагогикалық көзқарастары – гуманизм мен демократияға негізделген. Ол ортағасырлық жаттамалы оқуға, баланы жазалап оқытуға қарсы болды. Я.А. Коменский дидак-тиканы «бәрін бәріне оқыту өнері» ретінде қарастырды Дидактиканың құрамында ол «жан-жақты моральдікке бағытталған ойлардың қалып-тасуы» туралы оқыту мен тәрбиелеу сұрақтарын қарастырды. Мектеп баланың «адамгершілік, сүйіспеншлік шеберханасы» болуы керек де-ген көқарасты насихаттады. Коменский адам танымының үш сатысын анықтады. Олар: 1) эмпирикалық; 2) теориялық; 3) практикалық. Коменский тәрбиені адамның табиғатына сәйкес жүргізу керек деп есептеді. Ол оқытудың жеті түрлі принципін анықтады: білім беру үдерісін көрініп тұран заттан бастап, біртіндеп абстрактылыққа көшіру, жеңілден ауырға қарай жылжу, көрнекілікке басакөңіл бөлу, білімнің жүйелі түрде меңгерілуі, білім сатыларының бірбірімен байланысты берілуі, теорияның пратикалық өмірмен тығыз байланыс-ты болуы, баланың жас және жеке бас ерекшеліктерін ескере отырып білімді меңгеру.

Коменский бірыңғай білім беру жүйесін ұсынды: ана мектебі (6-12 жас аралығы), ана тілі мектебі (12-18 жас), академия (18-24 жас). Ол оқу жылын тоқсанға жіктеу, оқу жұмысын ұйымдастырудың негізгі түрі - сынып-сабақ жйесін педагогика тарихында алғаш рет ұсынды. Коменский оқулықтарға талаптарды да анықтады. Оның педагогика-лық талабы бойынша, оқулық жүйелі, ғылыми негізге сүйенген, теория мен тәжірибенің байланысын іске асыруға талпыныс жасауы қажет.

Коменскийдің дидактикалық принциптер әлемнің педагог-ғалым-дары ұдайы қағида тұтып, басшылыққа алып келеді.

7.2. Педагогика тарихындағы дидактикалық теориялардың дамуы. Дидактиканың бірнеше ғасырлық бай тарихы бар және қазір де қарқынды даму үстінде, оның даму тарихы отандық және ғаламдық ғылым жетістіктерімен қатар әлемдік көрнекті педагогтардың еңбек-терімен тығыз байланысты.

Педагогика ғылымының дамуы барысында дидактика білім беру мен оқытуға көңіл аудара бастайды. Әлемдік дидактиканың дамуына Иоганн

Фридрих Гербарт (1776-1841 жж.), И.Г. Песталоцци (1746-1827 жж.), А. Дистерверг (1790-1816 жж.), К.Д.Ушинский (1824-1870 жж.), Д.Дьюи (1859-1952 жж.), Г.Кершенштейнер (1854-1932 жж.), В.Лай (1862-1926 жж.) және т.б. үлкен еңбек сіңірді.

Швейцария педагогы *И.Г. Песталоцци* бастауыш білім беру дидактикасының негізін қалаушы. Ол оқытудың мақсаты баланың ақыл-ойын белсенділікке бағыттау, танымдық қабілетін дамыту, логикалық ойлауын және түсінгенінің мәнін қысқаша айтып беруге дағдыландыру деп есептеді.

Белгілі неміс педагогы және философы *И.Ф. Гербарт* (1776-1841) Я.А. Коменскийден кейін дидактиканың тәрбиелей отырып оқытудың біртұтас теориясы ретінде теориялық негізін салып, педаго-гиканың бөлімі ретінде қарастырды. Бұл көзқарас көптеген отандық және шетелдік педагогтардың еңбектерінде көрініс тапты. И.Ф. Гербарттың дидактикаға қосқан басты үлесі - оқытуды сатылау. Оның құрылымы: айқындық – ассоциация – жүйе әдіс. Оқу үдерісі елесте-туден ұғымға және ұғымнан теориялық білікке өтеді. Бұл құрылымда практика болмайды. Бұл формальдық деңгейлер оқытудың мазмұнына тәуелді емес, барлық пән үшін барлық сабақта оқу үдерісінің жүрісін анықтайды. Гербарттың ізбасарлары (В. Рейн, Т.Ц иллер, Ф. Дерпфельд) бұл теорияны оның біржақтылығынан және формальды-лығынан құтылуға ұмтылып, дамытып, жаңартты.

XIX-XX ғғ. аралығында дидактиканың дамуына *П.Ф. Каптерев, С.Т. Шацкий, П.П. Блонский, А.К. Гастев, А.П. Пинкевич, М.М. Пистрак және т.б. үлес құқосты. Әсіресе КСРО кезінде отандық дидактикада П.Н. Груздев, М.А. Данилов, Ш.И. Ганелин, Е.Я. Голант, Л.В. Занков, Б.П. Есипов, М.Н. Скаткин* және т.б. табысты жұмыс істеді. Оқытудың ғылыми негіздемесін жасауға, дидактиканың нысаны мен пәнін анықтауға, педагогикалық ғылымдармен, сондай-ақ басқа ғылымдармен байланысын табуға, дидактикалық зерттеудің әдіснама-сын нақтылауға, оқыту әдістерін жетілдіруге *В.С. Ильин, В.И. Загвязинский, В.В. Краевский, И.Я. Лернер, М.М. Махмутов, П.И. Пидкасистый* және т.б. зор үлес қосты. Аталмыш ғалымдардың дидак-тикаға үлесі қазіргі уақыттағы педагогикада туындайтын өзекті мәсе-лелерді шешуде іргелі негіз болып отыр.

Қазақстанда педагогикалық теориялардың дамуы. Қазақстан топырағынан шыққан ұлы ойшыл ғұламалар *Әбу-Насыр Әл-Фараби, Ибн - Сина, Қожа -Ахмет Иассауи, Әл - Хорезми, Махмут Қашқари, Жүсіп Баласағұни* қазақ жерінде дидактиканың философия-лық-әдіснамалық заңдылықтары, өзіндік ерекшеліктері туралы өз ең-бектерінде жазып, кейінгі ұрпаққа бай мұра қалдырды.

Әлемдік мәдениет пен ғылымның дамуына зор үлес қосқан, данышпан – ғалым ***әл-Фараби*** адамды тек оқу-білім арқылы жаңар-туға, жетілдіре түсуге болады, мұның өзі барша халыққа бірдей ортақ нәрсе деп түсінді. Оның трактаттары ғылымның барлық дерлік саласын қамтыды. Ұлы ойшыл еңбектерінде педагогика мен психологияның, математика мен оны оқыту

әдістемесінің мәселелері де үлкен орын алды. Әсіресе, «Ғылымдардың классификациясы» деген еңбегінде сол кезеңдегі белгілі ғылымдардың әрқайсысын жеке–жеке саралап, олардың мазмұнын толық баяндады.

Ж. Баласағұни «Құтты білік» атты еңбегінде ғылым мен білім-нің адам өмірінде шешуші рөл атқаратындығын айқындай отырып, өмірмен байланысты білімнің өлшеусіз байлық, мол мұра екенін тұжырымдаған.

Қазақтың ұлы ақын-ойшылдары А. *Құнанбаев, Ш. Құдайбердиев, этнограф – ғалым Ш. Уалиханов, ағартушылар Ы. Алтынсарин, С. Көбеев, С. Торайғыров* өздерінің философиялық еңбектеріндегі қазақ халқының дүниетанымын қалыптастыру, ағарту, сауат ашу, білім беру, мәдениетке үйрету, өзге елдердің озық мәде-ниетінен үйрену туралы айтқан құнды пікірлері осы заманғы білім беру ісімен үндесіп тұрған өзекті мәселе екені аңғарылады.

Одан бергі кезде XX ғасырдың басында қазақ зиялылары *А. Байтұрсынов, М. Жұмабаев, М. Дулатов, Ж. Аймауытов, Х. Досмұхамедов, С Қожахметов* т.б. білім беру мен оқыту үдерісін жетілдіру, оқулықтар даярлау, білім мазмұнын іріктеу, оқушылардың таным әрекетін белсенділендіру мәселелерін тереңінен зерттеп, дидактиканы одан әрі дамытуға өз үлестерін қосты.

Дидактика тарихын зерттеугеР.Б. Вендеровская, Ш.А. Ганелин, С.Ф. Егоров, З.И. Равкин, Л.А. Степашко, И. Мадин, Қ.Б. Сейталиев, Е.У. Жұматаева, Б.К. Әбдіғұлова, А.Е. Дайрабаева өз еңбектерін арнады.

Кеңес дәуірінде таңда Қазақстан ғалымдары педагогиканың жалпы мәселелерімен қатар дидактикалық мәселелерді де зерттеді. Республика мектептерінің практика материалдарына сүйене оты-рып, жалпы педагогикалық, дидактикалық маңызы бар түрлі жастағы оқушылармен жұмыс істеу ерекшеліктері, оқытудың дамуына бай-ланысты мектептерді политехникаландыру, мектеп жағдайындағы оқыту, білім беру үдерісінің ерекшеліктері сияқты тақырыптар бойын-ша көптеген ғылыми зерттеу жұмыстарын жүргізді. Солардың бірі профессор Р.Г. Лемберг болды.

60–жылдардың ортасынан бастап дидактикада едәуір алға жыл-жушылық үдерісін байқатты. Бұл ең алдымен оқу-тәрбие үдерісін зер-делеуге тұтастық тұғырын қолданудан, оның қозғаушы күштерін анықтаудан, оқушыларды оқыту мен үйретудің заңдылықтарын ашу-ға ұмтылудан көрінеді. Осы негізде оқушылардың танымдық әрекетін белсендіру мәселелеріне көңіл аудару күшейе түсті және бұл үдерістің мазмұнын ашып көрсетуде белгілі бір жетістіктерге қол жетті.

Қазіргі заманғы дидактикалық жүйеде оқыту мен оқу өзара бір-лікте жүреді. Дидактикалық тұжырымдама шеңберінде бағдарламалап оқыту, проблемалық оқыту, дамыта оқыту, гуманистік психология, когнитивтік психология, педагогикалық технология және педагогика-лық ынтымақтастық т.б. сияқты әртүрлі бағыттар жұмыс істейді.

7.3 Оқытудың әдіснамалық негізі. Мағжан Жұмабаев өзінің «Педагогика» атты еңбегінде оқыту үдерісіне қатысты іс-әрекет, амал жүйесін құрып, бірқатар «индукция», «дедукция», «талдау», «жинақ-тау» т.б. сияқты терминдердің мәнін ашып көрсеткен еді.

XX ғасырдың 40-шы жылдары кеңестік педагогика оқыту тео-риясы мен таным теориясының ара қатынасын зерттеу мәселесін алға қойды. И.Ф. Свадковский оқыту заңдылықтарын тікелей таным үдері-сінен шығарды. Бұл көзқарасқа қарсылық білдірген М.А.Данилов «оқытуды тек таным логикасы деп қарастыру тенденциясы дұрыс емес, өйткені оқыту үдерісі өзінің бай мазмұнынан айырылады» - деп жазды.

Педагогикада оқыту теориясы мен таным теориясының ара қатынасын зерттеу мәселесіне өз еңбектерінде назар аударғандар И.Т.Огородников, П.Н.Шимбиров, Р.Г.Лемберг, И.Н.Казанцев, М.А.Данилов және т.б. Олар оқыту үдерісі мен таным үдерістерінің ортақтығын (оқыту үдерісі таным элементтерін қамтиды) атай оты-рып, олардың мәнді ерекшеліктерін ашып көрсетеді.

Философиялық әдебиеттегі таным және ғылыми таным теория-ларындағы келесі қағидаттар басшылыққа алынды: таным теориясы (немесе гносеология, таным философиясы) - таным табиғаты және оның мүмкіндіктерін, танымның шынайы және нақтылығын қарас-тыратын философияның бір бөлімі, гносеология – адамның танымдық әрекеттерінің жалпыға ортақ сипаттамасын қарастырады; танымның негізгі ұстанымдары: болмыстың және ойлаудың тепе-теңдігі (дүниені тану ұстанымдары), таным үдерісінің диалектикасы, қоғамдық тәжі-рибе - танымның негізгі қорғаушы күші, шынайылық өлшемі, таным мақсаты; гносеологияның негізгі бөлімдері: адамның объективті дү-ниені тануы туралы білім; таным түсінігінің табиғаты: а) үдерістің классикалық сызбасы: таным нысаны - таным субъектісі; б) таным үдерісінің ғылыми сызбасы: таным объектісі - таным құралы - таным субъектісі.

Оқытудың заңдылықтары және қағидалары. Заң, филосо-фияда-заттардың, құбылыстардың, үдерістердің, т.б. өзара табиғи және қайталамалы жалпы байланысының, яғни заңдылықтардың мәнін түсіндіретін философиялық категория.

1960-1970 жылдарыоқыту үдерісінің заңдылықтарын тәрбие мен білім беру мақсатына сәйкес, оқыту заңдылықтарын қолдану мәселесі көтерілді. М.А.Данилов өзара байланысты жүйе жағдайында *жетекші принцип* туралы айта келіп, дидактикаға принциптер сәй-кестігі туралы түсінік ендірді. Ол принциптерді белгілі жүйеде қарас-тырып мынадайсәйкестік принциптерін ұсынды: оқытудағы ғылыми-лық пен түсініктілік; жүйелі оқытудағы теория мен практиканың байланысы; білімді игерудің беріктігі және оқушының танымдық күшін жан-жақты дамыту; фронтальдық, ұжымдық және даралап оқытудың оңтайлы сәйкестігі.

М.А.Данилов, Б.П.Есипов, И.Т.Огородников, Т.А.Ильина, В.И.Загвязинский және т.б. оқыту принциптерінің өзара байланысы мен өзара себептестігін бірқатар жылдар бойы зерттеді. Л.В.Занковтың «дидактикалық жүйе» түсінігін енгізуіне байланысты, басқа да педагогтардың «дидактикалық жүйе» түсінігін қайта зерттеуі мен оны құрастыруы, дидактикалық принциптерге жаңа түсініктеме беруді қажетсінді. Мәселен, Л.В. Занков түсініктілік принципіне: «Бұл принципті қайтадан сын тұрғысынан қарастырып, оқыту үдерісін құ-руда оқушының жас ерекшеліктерін ескеру керек»,- деп көрсетті. Л.В.Занков оқыту жүйесін құрастыруда, үнемі оқушылардың таным-дық қабілетін мейілінше дамыту қажет деген мәселені ұсынды. Л.В.Занков, В.В.Давыдов, Д.Б.Эльконин ғылымилық принципіне жа-ңаша түсініктеме беріп, оларды нақты игерту үшін қорытындылау арқылы, теориялық білім беру қажеттігіне тоқталды. Проблемалық оқытудың теориясы мен практикасының дамуына қарай оқытуды белсендіру, оның түрлі деңгейі негізінде шығармашылықты дамыту және саналылық принциптерінің мағынасы қайта толықтырылды.

Оқыту заңдылықтары деп – оқыту үдерісінің құрамдық бөліктерінің арасындағы объективті, мәнді, тұрақты, қайталанатын байланыстарды атайды. Бұл байланыстардың оқыту үдерісі бөліктеріне байланысты айрықша ықтималды-статистикалық сипаты дидактикада «заңдылықтар» ұғымының ерекшелігі болып табылады. Үдеріске қатысушылардың істері мен үдерістің шарттарына тәуелсіз, олардың бір бөлігі әрдайым іс барысында, мысалы оқыту мақсаты мен мазмұны қо-ғамның, жеке адамның білім деңгейінің талабына байланысты. Заңды-лықтардың көп бөлігі тенденция үрдіс ретінде көрінеді, демек әрбір бөлек жағдайда емес, көп жағдайда статистикалық қатарда болады. Бұл бар-лық қоғамдық үдерістерге тән, оқыту үдерісіне де тән; өйткені ол саналы түрдегі мұғалім мен оқушының әрекетіне, мәдени, материал-дық шарттарына және т.б. көптеген факторларға тәуелді.

Көптеген оқыту заңдылықтары тәжірибелі, эмпирикалық жол-мен табылады, демек оқыту тәжірибе негізінде құрыла алады. Алайда, нәтижелі оқыту жүйесін құру, оқыту үдерісіне жаңа дидактикалық құ-ралдарын енгізумен қиындату оқыту үдерісіндегі заңдар туралы тео-риялық білімді қажет етеді. Оқыту үдерісінің ішкі және сыртқы заңды-лықтары ерекшеленеді. Алғашқылары оқытудың қоғамдық үдерістер мен жағдайларына: әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайға, мәдени деңгейге, қоғамның белгілі түрдегі жеке адам типіне және оның білім деңгейінің мұқтаждылығына тәуелділігін сипаттайды.

Оқыту үдерісінің *ішкі заңдылықтарына* оның өз бөліктерінің арасындағы, яғни, мақсаттарының, мазмұндарының, тәсілдерінің, әдістерінің, формаларының арасындағы байланыстар жатады. Басқаша сөз-бен айтқанда, бұл сабақ берудің, оқыту және оқытылатын материал-дың арасындағы тәуелділік. Педагогика ғылымында мұндай заңдылық-тар өте

көп белгіленген, айтылып кеткендей, олардың көпшілігі оқыту-дың міндетті шарттарын орындағанда ғана іске асырылады.

Осы кезеңдегі дидактикада оқыту үдерісі біртұтасқұбылыс ре-тінде зерттеліп, оның заңдылықтары мен негізгі сипаттары ашылды. Олар:

1) оқытудыңқоғамныңмұқтаждығынажәнежағдайынабайла-ныстызаңдылығы.Неғұрлымқоғамныңэкономикалықмүмкіншілігіғылыми-техникалықүдеугесәйкесдамыпотырса, солғұрлыммектеп-тіңоқу-материалдықжағдайыжақсарады, педагогикалықүдерістиімдіұйымдастырылып, жекеадамныңдамуынаигіәсеретеді.

2) оқыту, білімберу, дамудыңөзарабайланысзаңдылығы. Л.С.Выготскийбылайдеген: «Оқытудамудыңалдынашығыпотырса, олбаладамуына «еңтаяудамузонасын» жасайды, баланыізденугеталаптандырадыжәнедамудыңбірнешеішкіүдерістерінқозғалы сқакелтіреді».

3) оқытуүдерісіндеоқушылардыңжасжәнедараерекше-ліктерінескеру.

4) оқытуүдерісініңміндеттерінің, мазмұнының, формалары-ның, әдістерініңөзарабайланысы, олардыңжаңарып, толықтырылуы.

5. жекезаңдылықтароқытужүйесініңнақты, жекебөліктерінқамтиды.

Оқыту үдерісінің заңдылықтары оқыту принциптері арқылы жү-зеге асырылады. «Принцип» (лат.) – негізгі, бастапқы, қағида, ұста-нымдар деген мағынаны білдіреді. Оқушыларды терең және мықты ғылым негіздерімен қаруландыру ғалымдардың дидактикалық прин-циптерді анықтауды талап етті. Ол принциптер мектептің жалпы мақ-сатына сай –қоғамға білімді, өзіндік бастамасы бар, іскер құрылыс-шыларын дайындау болды. Негізгі принциптер: ғылым негіздерін жүйелі және саналы игеру, теорияның практикамен байланысы, оқыту әдістерінің алуан түрлілігі, оқытуды өндірістік еңбекпен байланыс-тыру, оқушыларды өндірістің жалпы ғылыми принциптерімен таныс-тыру, балалардың жас ерекшеліктерін ескеру.

Л.В. Занков дидактика мәселелерін зерттеуші ғалым. «Дидак-тика және өмір» атты еңбегінде мектептің оқушыны дамытуына ба-са назар аударып, эксперименттік оқыту принциптерін, осы бағытта-ғы мектеп тәжірибесінің нәтижелерін ашып көрсетті. Л.В. Занков 1963-1967 жылдар аралығында төрт жыл бойы эксперимент жүргізілді. Оның нәтижесінде бастауыш сыныптырда оқытудың мынадай прин-циптері, яғни ұстанымдар анықталды:

Оқытудағы*жоғары деңгейдегі қиындық принципі*, «орташа қа-лыптағы» қиындықты белгілі бір мөлшерге дейін арттыруды сипат-тамайды, ол ең алдымен оқушының рухани күшін ашып, оның дамуын өрістетіп, бағыт береді. Бұл жерде, тек қарапайым түрде оқушының «ақыл-ой күшін біраз арттыруды» емес, дидактикада оны біртіндеп күрделендіруді білдіреді (М.А. Данилов пен Б.П. Есипов). Бұл прин-ципте кез келген қиындық емес, зерттелетін құбылыстың танымдық мәні, байланыстары, өзара

тәуелділіктері, оқушыларды әдебиет пен өнердің шынайы құндылықтарын меңгертуге бағыттайды. Бұл прин-цип оқушылардың оқу әрекет нысанынсипаттайды. Сонымен бір-ге бұл принцип оқушының оқу материалдарын меңгерудегі психика-лық қызметінің өзіне тән үдерістерін жинақтайды.

Жоғары деңгейде оқыту принципі күрделілік мөлшерін қадаға-лайды.

Жаңа жүйенің келесі дидактикалық принципі – *теориялық бі-лімнің жетекші рөлі.* Көрсетілген принцип оқытудың танымдық қы-рын алға шығаратын, баланы дамытатын ең үлкен күш және біліктер мен дағдыны іске асыратын сенімді негіз саналады. Теориялық білімді алға шығарудың қорқынышы кіші жастағы оқушылардың ойлауы нақ-ты деп, психологтардың еңбектерінде негізделген еді.

Эксперименттік жүйенің келесі принципі – оқу үдерісін саналы меңгеру. Бұл принципті жүзеге асыру оқытудағы саналылық принципі негізінде жүзеге асырылады. Оқытуда маңызды орын алатын принцип-тің бірі – *барлық*балаларды дамыту, соның ішінде білімі нашар оқу-шыға байланысты болады.

Сонымен, оқытуға қойылатын талаптардың бастапқы белгілі жүйесін – *оқыту үдерісінің принциптері* деп атайды.

Оқыту үдерісінде кез-келген мұғалім дидактиканың принцип-терін басшылыққа ала отырып, оқытудың мазмұнын, амал-тәсілдерін, ұйымдастыру формаларын таңдап, шәкірттерін жоғары нәтижеге жет-кізуі шарт. Мұғалім дидактикалық принциптерді дұрыс таңдап, оқы-туды дұрыс ұйымдастырса сабақ тиімді және нәтижелі болары даусыз. Оқушыларға ойдағыдай теориялық білім, практикалық дағды, қабілет және тәрбие беру міндеттерін толық жүзеге асыру үшін оқытушы әр-бір сабағын мынандай *дидактикалық принциптер* негізінде өткізуі қа-жет: оқу материалы, оның орналасуы мен оқытылуы ғылыми негізде жүйелі болуы; оқу материалы және оны түсіндіріп айту, көрнекті, ұғы-нықты болуы; теория мен практиканың тығыз байланыстылығын ашып көрсете білуі; оқушылар оқу материалын саналы және белсенді ұғынуы; оқушылардың алған білімі мен дағдылары берік болуы.

Принциптерден педагогикалық ережелер туындайды. *Педагоги-калық ереже*– жалпы принциптерге негізделген белгілі жағдайдағы белгілі мақсаттағы педагогтық әрекеттің бейнеленуі. Ережелер оқыту принциптерін қолданудың тәжірибелік жақтарын көрсетеді, теориядан тәжірибеге көшу жолдарын айқындайды, мұғалімге нақты жағдайда қандай нақты шараларды пайдалану қажеттілігін ұсынады.

Ережелер принципке сүйенеді, ал принциптер ережелер арқылы жүзеге асады. Сонымен, педагогтар оқытудың принциптеріне сай қа-лыптасқан белгілі ережелерге сүйеніп мақсат-міндеттерін іске асырады.

Дидактиканың ұстанымдары туралы тұжырымдарды қорыта келе, ғалымдарға мынадай сипаттама беруге болады.

Әлемдік дидактиканың заңдылықтары мен принциптерін отан-дық оқу-ағарту ісіне қатысты тұжырымдап,тәжірибеге енгізді.Қазіргі заманғы дидактика ғылымы білім беру теориясы болып табылады. Ди-дактика өзінің алдына қойған мақсаттарға жету үшін белгілі бір дидак-тикалық принциптерге негізделеді. Ол прнциптер:

1) оқытудың ғылымилығы. Оқытудың басты мақсаты – білім беру. Оқушылар пәндер арқылы ғылымның негіздерін үйренеді;

2) оқытудың тәрбиелілігі. Оқу үдерісінде оқушылардың білім алуымен қатар, олардың дүниеге көзқарасы, адамгершілігі қалып-тасып, ақыл–ойы дамиды;

3) оқытудың көрнекілігі. Көрнекілік – білудің, танудың, ұғынудың басты құралы;

4) оқудағы саналылық мен белсенділік – оқушылардың оқуға ықыласпен, шығармашылықпен қарауы, оқу материалын өмірде қолдана білуі;

5) оқытудағы жүйелілік пен сабақтастық. Оқу материалы оқушылардың жас ерешеліктеріне, дүниетаным қабілеттеріне лайықты бір–бірімен сабақтас, бірте – бірте күрделендіру принципімен құры-лады. Бұл принциптер оқу бағдарламасын жасау жүйесін, оқушы-лардың тиісті іс–әрекеттерін айқындайды;

6) оқытудың түсініктілігі. Оқу материалы оқушылардың қабілетіне, ұғынуына лайықты болуы тиіс;

7) оқушылардың білімді терең және тиянақты меңгеруі – оқу үдерісінде оқушылардың алған білімін одан әрі дамытып, же-тілдіруі;

8) жеке оқушылардың ерекшеліктеріне сәйкес қарым–қаты-нас. Жеке адамдардыңөздеріне тән ерекшеліктері оқушылармен дер-бес қарым–қатынас жүргізуді талап етеді.

Дидактикалық принциптер оқу–тәрбие жұмыстарының заңды жүйесін көрсетеді, оқытуда табысқа жетудің қажетті шарты болып табылады.

7.4. Дидактиканың негізгі категориялары.*Категориялар* – (грекше kategoria – түйіп айту). Философияда – шындық көріністері мен танымның маңызды, жалпыға ортақ қасиеттері мен қатынастарын бейнелейтін, мейлінше жалпылама және іргелі ұғымдар олар адам ой-лайының жалпы заңдылықтарын білдіреді.

Оқыту – тәжірибелі ұстаз бен оқушының арасындағы нәти-жесінде белгілі білімдер, іскерліктер, дағдылар тәжірибені және өз мінез-құлқын, тұлғалық қасиеттерін қалыптастыратын бір мақсатқа бағытталған белсенді өзара әрекет үдерісі. Дидактиканың негізгі категориялары: білім беру, оқыту, оқу, оқыту ұстанымдары, оқыту үдерісі, мақсаты, міндеттері, мазмұны, түрлері, әдістері, құралдары, нәтижесі.

Дидактика – жеке әдістеменің негізі. ***Әдістеме*** – педагогика ғылымының жеке пәндерден берілетін білім көлемі мен мазмұнын негіздеп, оны оқытудың тиімді әдістерін зерттейтін бір саласы.

Мектепте оқылатын әр пәннің әдістемесі-барлық пәнді оқытудың ортақ әдістемесі.

Айталық, бастауыштағы бірнеше пәнді бір мұғалім оқытады, сондықтан ол барлық сабақтың әдістемесін, яғни бастауыш оқытудың дидакти-касын меңгеруі керек.

Оқыту үдерісінің мәні. Оқытудың мақсаты мен міндеттері.

Оқытудың педагогикалық әдебиеттердегі анықтамаларына жа-салған талдау олардың педагогика ғылымның нысаны ретіндегі құ-былысты қамтуға жеткіліксіз екенін көрсетті. Оларда оқыту жеке субъектілер – оқушы мен мұғалімнің әрекеті ретінде көрсетілген: «Оқыту – оқушы мен мұғалім жүзеге асыратын екі жақты үдеріс»; «Оқыту үдерісі мұғалімнің, сол сияқты оқушының да әрекеті»; «Оқы-туда барлық уақытта екі жағы: оқыту мен оқу айқын көрінеді. Оқыту – мұғалімнің материалды балаға түсіндірудегі, пәнді оқыту барысын-дағы оқушының әрекетін бақылаудағы, оқушының материалды оқып–үйренуі мен алған білімдерін қолдана білуіне басшылық жасаудағы, олардың білімдері, біліктері мен дағдыларын тексерудегі іс-әрекеті. Оқу (үйрену) – оқушылардың белгілі бір пәнді және оқытушының түсіндіргендерін қабылдаудағы, өтіліп отырған фактілер мен құбылыс-тарды, олардың арасындағы байланыстарды ойға тоқудағы, білімді бе-кіту мен қолданудағы мұғалім басшылығымен жасайтын саналы әрекеті». Оқыту үдерісі мұғалімнің оқушылардың білім, білік және дағды жүйесін меңгеруге бағдарланған іс-әрекетіне басшылық бағытындағы жүйелі қызметінің жиынтығы.

*Оқыту үдерісі***–** мұғалім мен оқушылардың мақсатқа бағыт-талған өзара әрекеттесуінің барысында шәкірттерге білім, іскерлік пен дағдыны меңгертетін, оқушылардың дүниетанымын, күш-қайратын, қабілеттерін тәрбиелеп дамытатын іс-әрекет барысы.

Оқыту үдерісі жүйе ретінде қарастырылады, ол өзінің белгілі құрылымы және компоненттерімен сипатталады.

Олар:

1) ғылыми білімнің, іскерліктің және дағдының жүйесі (білім беру мазмұны);

2) мұғалім оқушының өмірге, ғылымға көзқарасын және қарым-қатынасын қалыптастыруы (сабақ беру) ;

3) оқушылар ұжымы (оқу);

4) оқыту әдістері;

5) оқыту құралдары: дидактикалық және техникалық құралдары; 6) оқыту нәтижелері.

Білім – адамзаттың жинақтаған тәжірибесі, заттар мен құбы-лыстарды, табиғат пен қоғам заңдарын тану нәтижесі. Білімді жеке адамның игілігіне айналдыру үшін, оны ойлау операциясы – талдау, салыстыру, жіктеу, жинақтау арқылы терең ұғыну қажет. *Іскерлік* – алған білім негізінде оқушының практикалық әрекеті іске асырылатын. Білімсіз қандай болса да

іскерлік мүмкін емес (мысалы, сауатты жазу үшін грамматикалық ережелерді білу керек , т.с.с.). *Дағды* – бұл қайта-қайта орындалатын практикалық әрекеттерге машықтандыру (мысалы, тез оқу дағдысы – жүйелі түрде жаттығу нәтижесі т.с.с.) нәтижесі.

Оқыту үдерісінің нәтижелі болуы, оның ішкі қозғаушы күште-ріне байланысты. *Қозғаушы күш*деп қойылатын талаптар мен оларды оқушылардыңорындаумүмкіншіліктері арасындағы қайшылықтарды айтады. Егер, қойылатын талап оқушылардың мүмкіншілігіне, яғни даму дәрежесіне сай келсе, онда қайшылық даму үдерісінің көзіне ай-налады. Оқытудың педагогикалық, психологиялық ерекшеліктеріне назар аударайық.

Оқыту – күрделі үдеріс. Ол тұлғаға білім беру, тәрбиелеу және ақыл-ойы мен шығармашылық қаблетін, біліктілігі мен дағдысын да-мыту негізінде жүзеге асырылады. Оқыту **–** *екі жақты* үдеріс. Оқыту оқушы мен мұғалімнің өзара бірлесіп жасайтын әрекетінен тұратын күрделі процесс. Өйткені, оқыту – мұғалімнің білім берудегі негізгі іс-әрекеті болса, ал оқу – баланың өзінің танымдық, практикалық іс-әрекеті. Оқыту – *мақсатты* үдеріс. Оқытудың басты мақсаты қоғам талабынан туындап, ұдайы өсіп отырады. Оқытудың нәтижелі өтуіне негіз болатын түпнұсқа– мақсаттың жүзеге асуы. Оқыту – *жоспарлы*үдеріс. Мұғалім оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес таным әрекетінің формасы мен әдістерін жоспарланған, ұйымдастырылған түрде жүзеге асырады. Оқыту **–** *даму* негізі. Педагогикалық үдеріс өзіне тән екі белгіні: ағзаның *өзіндік дамуына* жүйелі түрдегі көмек және жеке бастың *жан-жақты жетілуін* түйістіреді.

Оқыту үдерісі мұғалімнің, таным жолындағы оқушылардың қи-мылына байланысты. Оқыту – *таным* үдерісі. Танымның ерекшелігі оқушыда білімге деген қызығушылығы ұдайы өсіп арта түседі.

Оқыту дамыта және тәрбиелей отырып, жеке адамның таным қабілетін мақсатқа сәйкес жетілдіреді. Оқытудың осындай басты мін-деттерінің бірі – шәкірттердің таным қабілетін дамыту.

Дамыта отырып оқыту – бұл оқушылардың таным іс-әрекет-терін барынша дамыту, яғни олардың ой-өрісін дамыту, өз бетімен жаңа білімді іздеп табуға және оны еркін игеруге үйрету, «ең жақын даму аймағын жасау».

Баланың өзіндік дамуына әсер ететін негізгі фактордың бірі – өзара қарым-қатынас жасау іс-әрекеті. Сөйтіп, оқыту процесі – мұға-лімнің баламен үнемі рухани қарым-қатынаста, ынтымақтастық жағ-дайда болуын қажет етеді. Оқыту үдерісінде оқушы тек мұғалімнің әсерін қабылдаушы ғана емес, оның оқу іс-қимылы мен өзінің психи-калық үдерістерін басқаруы, ұйымдастыра білуі оқытудағы субъекті екенін айқындайды.

Оқытуда ғылым негіздерін оқып-үйренудің өзі, ғылым тарихы-мен, оның әдістемелерімен танысу, ұлы ғалымдардың өмірі мен қыз-меті жайлы ақпарат алу. Оқушы дүниетануда бұрын ғылымда бел-гілі болған, зерттеліп

дәлелденген жаңалықтарды, заңдылықтар мен тұжырымдамаларды әрі қарай дамыта түседі.

Оқыту мазмұны-мемлекет арнайы таңдап анықтаған белгілі са-лада жұмыс істеу үшін қажетті адамзат тәжірибесінің бөлшегі. Ол – оқытудың нәтижесі бола алатын білім, білік, дағды, тұлғалық қасиет-тер жиынтығы.

Оқыту мазмұны дидактикалық талаптар негізінде қай сыныпта, қандай көлемде, қандай пәндер оқытылуы керектігін белгілейді. Ұлт-тық және жалпы адамзаттық мәдениетке байланысты да оқу мазмұ-нында ерекшеліктер болады. Қазіргі кезде дүниежүзі бойынша оқу мазмұны адамиландандыру, компьютерлендіру, кіріктендіру, тұлғалық да-му ережелеріне негізделеді. Құбылыстар мен үдерістер арасындағы дамуды сипаттайтын мәнді байланыс философияда – *заңдылық* деп аталады. Заңдылықтар ғылыми теориялардың негізгі бөлігі болып келеді.

Оқыту үдерісінде педагогикалық үдерістің қызметтерін іске асыру - білімділік, тәрбиелік, дамытушылық. Оқыту мен білім берудің тәрбиелік мүмкіндіктері. Оқытудың түрлеріне дамыта оқы-ту, модульдік оқыту, проблемалық оқыту т.б. жатады.*Дамыта оқы-тудың* мақсаты білім алушының күнделікті өмірге тәуелсіз, сонымен қатар ақиқатты іздей отырып, өзіндік оқуы арқылы білім алуға қол жеткізуі.Дамыта оқыту әр білім алушының дербес танымдық әрекет-терге ұмтылуға құштарлығын, белсенді өмірлік қағидаттарын қалып-тастырады. Білім алушының жеке басын дамытатын басты құрал – ол өзінің әрекеті. Ол оқытуда қолданылатын дидактикалық ойындар, пі-кірталастар, сонымен қатар шығармашылық қиялы мен ойлауына, есте сақтауына, сөйлеуіне бағытталған түрлі іс-әрекеттерге білім алушы-ларды өту түріндегі оқыту әдістерін қолдану арқылы жүзеге асыры-лады. Дамыта оқыту білім алушының жан-жақты тұлғалық сапасының дамуына, өзіндік ой-тұжырымын жасауына, өзіндік оқу іс-әрекетіне талдау жасауға және оны басқара білуіне бағытталған.

Модульдік оқыту. Модульдік оқыту – оқу ақпаратын блокты – модуль негізінде беру арқылы оқу үдерісін ұйымдастыру тәсілі. Оқу мазмұны ақпаратты блоктарда беріледі де меңгеру мақсатқа сәйкес жү-зеге асырылады. Модульдік оқыту барысында білім алушылар үшін оқытылатын білім көлемі ғана емес, оны меңгеру деңгейінің дидак-тикалық мақсаты тұжырымдалады. Модульдік оқыту білім алушылар-дың базалық дайындығының деңгейіне, жеке сұраныстары мен икем-ділігіне қарай оқытуды қамтамасыз етеді. Оқытуды дараландыруды оқу мазмұны, меңгеруін, өзіндік деңгейі, әдісі мен тәсілі, бақылау, өзін-өзі бақылауы қамтамасыз етеді.

Проблемалық оқыту. Проблемалық оқыту – өзіндік дүниета-нымын қалыптастырудың барынша өзекті құралы. Проблемалық оқы-тудың тиімділігі ол білім алушылардың сыни, шығармашылық, диа-лектикалық ойлауын қалыптастыру міндетін шешуден тұрады. Проб-лемалық оқыту логикалық тәсілдер жүйесін немесе жекелеген шы-ғармашылық іс-

әрекеттерін, жаңа жағдаятта білімін шығармашылық-пен қолдану біліктілігін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ол шы-ғармашылық тәжірибесінің молаюына, зерттеушілік әдістерді меңге-руіне, практикалық проблемаларды шешуге мүмкіндік береді. Проб-лемалық оқыту оқудың қажеттілігін, уәжін қалыптастыруға, яғни әлеуметтік құзыреттілігін, адамгершілік, танымдық қажеттілігін құ-руға мүмкіндік береді.

*Оқытудың үшқызметі*бар: білім беру, тәрбиелік, дамыту-шылық.

1.Оқытудың*білім беру*қызметі. Оқушыларға білімді толық игерту үшін негізгі талаптарды ескерген жөн. Олар: білімнің толық-тылығы; білімнің жүйелілігі, үйлесімділігі, бірізділігі; білімнің ұғым-дылығы – оқушылардың өз бетімен ізденіп білімді меңгеру үшін олар-дың ойын дамыту; білімнің әрекеттілігі – жаңа білім алу үшін бұрынғы білімді шеберлікпен пайдалану мүмкіндігін жасау. Оқытудың білім бе-ру қызметі қазіргі кезде ғылым негіздерін, іскерлікті, дағдыны игерген, өз бетімен білім ала алатын, жоғары білімді маман даярлауда әлеуметтік міндетті шешуге бағытталуы қажет.

2. Оқытудың*тәрбиелік* қызметі- оқыту барысында тәрбие-нің мақсаты, міндеттері, мазмұны, тәсілдері анықталады. Тәрбие мен оқытудың байланысы біржақты қарастырылмайды, керісінше, біртұ-тастық ұстанымына негізделіп бірлікте қарастырылады. Демек, білім бере отырып тәрбиелейді, тәрбиелей отырып білім береді.

3. Оқытудың *дамытушылық*қызметі. Оқыту барысында оқу-шыларға білім беру, тәрбиелеу негізінде тұлғаның ақыл-ойы, сана-се-зімі, шығармашылық қабілеті т.б. көптеген тұлғалық қасиеттері да-миды. Демек, тұлға жан-жақты қалыптасып дамиды. Дамудың ерек-шелігі – ол өз алдына жеке өмір сүрмейді, ол оқытудың, білім беру және тәрбиелеу қызметінің жалғасы болып есептеледі. Тәрбие мен бі-лім беру дамудың алдында жүріп отырады.

Оқытудың тәрбиелік мүмкіндіктері. Оқыту үдерісі сонымен қатар, тәрбиелік сипатқа ие. Педагогика ғылымы, оқыту мен даму ара-сындағы сияқты тәрбие мен оқытудың байланысын объективті заң-дылық деп есептейді. Бірақ оқыту үдерісі барысындағы тәрбиелеу, кейбір сыртқы факторлар ықпалынан қиындатылады, сондықтан да тәрбиелеу күрделі үдеріске айналады. Оқытудың тәрбиелеу қызметінің маңыздылығы, бұл оқыту үдерісі барысында өнегелік және эстетика-лық түсініктер, әлемге деген көзқарасжүйесі, белгілі бір ортада ар-найы нормалық ережеге сай заңдылықтарғабағыну түсінігі қалыпта-сады. Оқыту үдерісінде тұлғаның қажеттіліктері әлеуметтік мінез-құл-қы, құндылықтары, құндылық бағдары, дүниетанымы қалыптасады.

Оқытудың тәрбиелік қызметі тек оқушының білімді игеруінен ғана тұрмайды. Оның тұлға болып қалыптасуына жағдай жасап, бел-гілі бір адамгершілік сапасы мен мінез-құлқын қалыптастыруы керек. Оқытудың тәрбиелік қыры білім мазмұнында қарастырылады, оны дидактикалық

талдауда еске алу қажет. Сабақтың әр мину-тында оқушылар білім мазмұны құрайтын білімдер, іскерліктер, дағ-дылар, қарам-қатынастар игереді.

7.5. Оқыту үдерісінің құрылымы, негізгі кезеңдері.Оқытудың әрекет ретіндегі маңызды құрылымы, оның мазмұны мен формасы болып табылады. Оқу әрекетінің мазмұны, және бірінші кезекте мате-риалды практика мен сезімді заттың практикасы, оның заттылығы объективті-субъективті табиғатқа ие болады. Пән, ақиқат, оқытудағы сезімталдық – бұлар жәй ғана пайымдаудың объектісі мен формасы ғана емес, сондай-ақ, сезімді-адамгершілікті, субъективті-танымдық практика болып табылады.

Оқу әрекетінің құрылымы, оның құрамына қарағанда мазмұн-дық, мақсаттық және жүйелік бөліктерден тұруы керек. Оқу тапсыр-маларын шешуші әрекет ретіндегі үдерістің құрылымында әрекетті жүзеге асырудағы кезектілікті айқындайтын, бір-бірімен байланысты келесі құрылымдар бөлініп көрсетіледі: міндеттерді талдау, оқу мін-деттерін қабылдау; бар білімді өзекті ету; міндетті шешу, тапсырманы шешу жоспарын құру, сол жоспарды жүзеге асыру; міндеттерді шешудегі бақылау мен бағалау, оқы міндеттерін шешу үдерісінде орын табатын әрекет әдістерін түсіну.

Оқытудағы құзіреттілік тәсіл. Құзыреттілік тәсілдің мақсаты дәстүрлі емес және типтік жағдаяттарда шешім қабылдау және іс-әре-кет жасау, өз мақсатын анықтай алу дағдыларын меңгеру болып табылады.

Құзыреттілік тәсілінің басты міндеті білім алушылардың баста-машылдығы мен өз бетінше жұмыс істей алатынын көрсетуге деген ынтасы болып табылады. Ол білім алушылардың жеке әрекет ете алуына, өз қабілеті мен қызығушылығын ұйымдастыруына мүмкіндік береді.

Құзыреттілік тәсілі білім алушылардың білім, білік дағдыларын кешенді түрде меңгертуді жобалайды.

Тұлғаның түйінді құзыреттіліктері - оқытудың нәтижесі.

Түйінді құзыреттіліктер: ақпараттық, коммуникативтік және өзіндік менеджмент. Бұлар жайлы осы бөлімнің бірінші тақырыбында толық мазмұндалған.

7.6.12-жылдық мектептегі оқытудың өзіндік ерекшеліктері.

Қазіргі кезде Қазақстан мектептеріндегі білім беру мазмұнының көлемін дамыған Еуропа елдерінің деңгейімен салыстыруға болады. Әлемдік тәжірибеге сәйкес 12 жылдық оқытуға есептелген жалпы орта білім беру бағдарламасын оқушыларымыз 11 жыл меңгереді. Республиканың 11 жылдық жалпы орта білім беретін мектебінде қай кезде де оқушылардың артық оқу жүктемесі байқалып келеді.

Білім реформалары әлемнің көптеген дамыған елдерінде жүріп жатыр. Оларда бейіндік оқыту мәселесіне көп көңіл бөлінеді. 12 жылдық мектеп жағдайында бейіндік оқыту мәселесін дұрыс шешуге мүмкіндік бар.

Бейіндік (міндетті) оқу бағдарламалары шығармашылық (те-реңдетіп оқыту) және қолданбалы деңгейлерде болуы мүмкін.

Жалпы орта білім берудің басты мақсаты – әлемдік білім беру стандарттарына сәйкес келетін білім берудің жоғары сапасын қам-тамасыз ету, өзін-өзі тәрбиелеуге, өздігінен білім алуға, өзін-өзі дамы-туға, өзін-өзі іске асыруға және кәсіптік білім беру бағдарламаларын меңгеруге дайын, жеке және қоғамдық мүдделерін үйлестіре білетін көп мәдениетті, шығармашылық тұлғаны қалыптастыру.

Білім берудің мазмұнын қалыптастырудың негізгі үш деңгейін бөліп алуға болады, олар: жалпы теориялық түсінік деңгейі, оқу пәнді деңгейі, оқу материалының деңгейі.Жалпы орта білім беру тәжірибесінде оқу жоспарының бірнеше түрі орындалады: базистік, типтік, жұмыстық. Базистік оқу жоспары бұл негізгі мемлекеттік нормативтік құжат, мемлекеттік стандарттардың құрамдас бөлігі болып табылады. Ол типтікжәнежұмыстық оқу
жоспарының негізі жәнемектепті қаржыландырудың
басты құжаты ретінде қызмет етеді. Типтік оқу жоспары базистікжоспар негізінде жасалады. Жалпы орта білім беретін мектептің
оқу жоспары базистік оқу жоспарының нормативтерін сақтай отырып құрылады. Мектептің оқу жоспарының 2 түрі болады.

- мектептің өз оқу жоспары, ол ұзақ мерзімге жасалады да, нақты бір мектептің ерекшеліктерін көрсетеді.

- Жұмыстық оқу жоспары, ағымдағы жайларды ескере отырып жасалынадыда,жылсайынмектептің педагогикалық кеңесінің шешімімен бекітіледі.

Жалпы білім беретін орта мектептің базистік оқу жоспары сабақтастық ұстанымдарын жүзеге асыру болып табылады. *12 жылдық оқу мерзіміне ауысу қажеттіліктерін айқындайтын фак-торлар:1-фактор.* Білім беру парадигмасының өзгеруі. Қазіргі білім беру тұлғалық-бағдарланған стратегиясын іске асыруға бағытталған. Оның негізгі идеясы-оқушыларға механикалық түрде білім беру емес, олардың табиғи қабілеттері мен әлеуметтік мүдделеріне баса назар аудара отырып, өмірлік жоспарларын жүзеге асыруларына кең мүм-кіндіктер жасайтын білім кеңістігін құру. Оқушыларды жоғары мектеп жүйесіндегі білім алуға даярлау арқылы жалпы орта білім алу фор-маларын маңдау мақсатында жоғары буынды оқытуды бағдарландыру және бүкіләлемдік беталыстарды ескере отырып арнайы ұйымдас-тырушылық, әдістемелік жағынан жағдай туғызылуы тиіс.*2-фактор.* Оқушылардың денсаулығын сақтау. Бірінші сыныпта оқушылар апта-сына белгіленген 20 сағаттың орнына 22 сағат, жоғары сынып оқушылары 38 сағаттың орнына 40-42 сағат оқу жүктемесін орындайды. ҚР Денсаулық сақтау министрлігінің деректері бойынша, республикада 2 миллионнан астам бала (66%) әр түрлі аурулармен диспансерлік есепте тұрады. Мектепте оқыту кезеңінде балалар арасында тыныс алу мүшелерінің, көз, асқорыту, жүйке-психикалық, тірек-қозғалыс аппаратта-рының зақымдануы сияқты т.б. аурулар ондаған есеге артып отыр.12 жылдық оқу

мерзіміне көшу жағдайында белгіленген күнделікті оқу жүктемесін азайту, оқушылардың әртүрлі үйірмелерге қатысуларына, бос уақыттарын өз мүдделеріне сай өткізулеріне мүмкіндік жасайды. *3-фактор.*Оқушыларды әлеуметтендіру, әлеуметтік шиеленісті төмен-дету. Дәстүрлі 11 жылдық жалпы орта білім беру нарығының қажетті-ліктеріне орай оқытудың тәжірибелік бағытына сәйкес кәсіптік бағдар-ды қамтамасыз ете алмайды. 12 жылдық мектептің негізгі буынында оқушылар арасында кәсіби бағдарлау жұмыстары жүргізіледі. Негізгі мектептен кейін көпшілік оқушылар кәсіптік мектептерде немесе кол-ледждерде оқиды. Кәсіптік мектеп (11-12 сыныптар) оқушылардың ең-бек нарығына, өз кәсіптеріне бейімделулеріне жағдай туғызады. Енде-ше 12 жылдық мектеп оқушыларының әлеуметтік дамуына, болашақ мамандықтары бойынша қажетті дағдыларды жинақтауына, еңбек на-рығына бейімделулеріне, өз бетінше өмір сүруге дайындықтарының артуына септеседі.*4-фактор.* Оқу сапасын арттыру. 12 жылдық білім беруге көшу күнделікті оқу жүктемесін төмендету есебінен жалпы ор-та білім берудің сапасын арттыруға мүмкіндік береді.Білім сапасын арттыру оқу материалдарын мемлекеттік жалпыға міндетті білім стан-дарттарының талаптары деңгейіне сай меңгеруге, сырттай және іштей саралаудың тиімді тепе-теңдігін құруға кепілдік беретін педагогика-лық жаңашыл оқыту технологияларын жетілдіру нәтижесінде жү-зеге асады. *5-фактор.* Отандық аттестаттардың шетелдерде танылуы жөніндегі әлемдік іс-тәжірибелер.

Европа кеңесі декларациясына (1992 ж.) сәйкес 12 жылдық оқу мерзімінде білім беру халықаралық іс-тәжірибе ретіндегі әлемнің 216 мемлекетінде жүргізілуде. 12 жылдық білім жүйесіне ҚР-ның өтуі бә-секелесе алатындай түлектерді дайындауды, шетелдерде біздің аттес-таттарымыздың танылуын қамтамасыз етеді. Бұл өз кезегінде ха-лықаралық ынтымақтастың кеңеюіне, қазақстандық мектеп түлекте-рінің мемлекетаралық білім жобаларына белсенді қатысуларына мүмкіндік туғызады.

Қазақстан Республикасындағы және басқа да көптеген елдердегі дәстүрлі білім беретін орта мектеп үш сатылы негізде құрылған: бастауыш, негізгі, толық. Жалпы білім беретін орта мектептің әрбір сатысының ортақ міндеттерін шешуде оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты өзіндік қызметі бар. Олар ең алдымен базалық оқу курстарының жиынынан және базалық негізі мен оқушылар таңдаған сабақтардың арақатынасынан көрініс табады.

Оқушылардың танымдық іс-әрекетінің әдістері.Г.И.Щукинаның зерттеу еңбектерінде оқушылардың оқу-танымдық іс-әрекеті белсенділігін көтерутуралы көптеген құнды пікірлер айтылды.

Дидактикада И.Я.Лернер мен М.Н.Скаткин оқушылардың оқу-танымдық әрекетінің тиімділігін арттыру үшін оқыту әдістерінің маңызына назар аударып, оларды топтастырады. Оқушылардың танымдық қабілетін дамыту мақсатында оқу материалдарын түсіндіріп – көрсе-тетін немесе

ақпаратты - рецептивті (рецепция-қабылдау) әдістер: әңгіме, лекция, түсіндіру, оқулықпен жұмыс, суреттерді қолдану, диа-фильмдерді пайдалану; репродуктивті (білімін практикада қолдана білу, алгоритм бойынша жұмыс жасау, бағдарламалау) әдістері; оқы-тылатын материалды педагогикалық жағдаят тұрғысынан сипаттау әді-сі; жартылай-ізденіске түсіру немесе эвристикалық әдіс; зерттеу әдісі, оқушыларға танымдық міндет қойылып, алға қойған мәселені оқушылардың өздігінен шешуіне қажетті басқа да әдістер ұсынылды.

7.7. Қазіргі мектептегі электронды (E-learning) оқыту жүйесі.Акпараттық-комуникациялық технологияны қолданып окыту-дың тағы бір түрі - электронды оқыту жүйесі (e- learning). E-learning электронды оқыту бағдарламасы Елбасының тапсырмасы бойынша ҚР Үкіметі 2010 жылдан бастап іске асырып келе жатқан білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Орта білім беру үшін электрондық оқыту (бірыңғай жүйесінің мақсаты: білім беру үдерісінің барлық қатысушыларының үздік білім беру ресурстары мен технологияларына: қашықтықтан оқыту (ақпараттық-коммуникациялық технологиялық құралдар теле-коммуникациялар т.б.), электронды оқу құралдары, электронды мектеп журналдары және ақпараттық техникалық құралдарды интерактивті тақта, жылжымалы интерактивті тақталар, сымсыз интернет (WI-FI), мобильді сынып, желілік интернет, «Joi klass» (сыныпта желі аркылы әртүрлі тапсырмаларды орындау) бағдарламасы, мультимедиа құрал-дары т.б. қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлінің 2016 жылғы 29 тамыздағы № 536 бұйрығы негізінде білім беру ұйым-дарымен «Қазақстан Республикасы білім беру ұйымдарының білім алушыларына арналған электронды журналдар мен күнделіктердің бі-рыңғай ақпараттық жүйесі» пилоттық жобасын енгізу туралы» ере-жесіне сәйкес «Күнделік» порталы жұмыс істейді. Ата-аналар Kundelik.kz сайтында өзінің логині мен құпия сөзі арқылы «Балалар» - «Күнделік» порталындағы өз баласының электронды күнделігіне кіріп, білім сапасымен еркін танысып отыруына толық мүмкіндіктері бар.

7.8. Дидактикалық құзыреттілік – мұғалімнің кәсіби-педагогикалық құзыреттілігінің құрылымдық компоненті.Бола-шақ мұғалімдерінің кәсіби-дидактикалық құзыреттілігінің«педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық–педагогикалық және тео-риялық білімінің, кәсіби және дидактикалық құзыреттілігінің үйле-сімділігі, тұлғалық кәсіби сапаларын үздіксіз дамыта білу қабілеті» деп айқындалуы оқытылатын пәннің ғылыми негіздерін, мазмұнын, олар-ды оқытудың ортақ және кейбір пәндердің жеке ерекшелігіне бай-ланысты әдістемелерін, оқытуда қолданылатын технологияларды то-лық меңгеруімен, сабақ үдерісінде дидактикалық талаптарды (оқы-тудың ұстанымдары мен заңдылықтарын, оқыту формаларын, құрал-дарын, нәтижені бағалау

әдістерін т.б.) жүзеге асыруға қажетті білім, білік, қабілет, дағдысы және тәжірибесінің болуымен анықталатын кәсіби сапасы» деп нақтыланған бастауыш сынып мұғалімінің дидак-тикалық құзыреттілігінің анықтамасының негізінде ұсынылады.

Мектептегі оқыту дидактикалық үдеріс болғандықтан, болашақ мұғалім оның өзіне тән психологиялық, педагогикалық ерекшеліктерін біліп, оған дайын болуы тиіс.

Жоғары оқу орындарында оқып жүрген болашақ мұғалімдердің дидактикалық дайындығы ондағы оқыту үдерісінің тиімді ұйымдас-тырылуымен тығыз байланысты.

Дидактикалық даярлық – кәсіби-педагогикалық даярлықтың негізгі және маңызды саласы. Мұғалімдердің дидактикалық даярлығы-на олардың оқыту үдерісінің теориясы мен практикасы бойынша игерген білімдері, педагогикалық қызметке деген ынтасы мен мүм-кіндіктері жатады.

Дидактикалық қабілеттілік – оқу материалын оқушылар жеңіл түсінетіндей, қарапайым меңгерілетіндей етіп жеткізе білу, яғни оқу-тәрбие үдерісін тиімді құра білу.

Дидактикалық біліктілікті біз мұғалімнің білім беру, оқыту қызметін орындаудағы, әртүрлі дидактикалық міндеттерді шешудегі түрлі әдіс–тәсілдерді меңгеруі деп қарастырамыз.

Оқушылардың оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыру туралы психологиялық-педагогикалық ережелерді негізге ала отырып, біз бас-тауыш сынып мұғалімінің «білімді және іс-әрекет амалдарын меңгеру үдерісін басқару» түсінігінің мазмұнын айқындайтын дидактикалық біліктілігін төмендегіше анықталды: оқу материалын меңгеру мақса-тын қоя білу; меңгеру үдерісінде оң ынта туғыза білу; оқу материалын нәтижелі игеруді, қабылдауды ұйымдастыра білу; өтілген материал-дарды ой-елегінен өткізуді қамтамасыз ете білу; алған білімді қолдану және қорытындылау білігі мен дағдысын қалыптастыра білу; білімді меңгеру барысын үнемі бақылауда ұстай білу; меңгеру үдерісіне түзету жасай білу.

Оқытудағы интербелсенді тәсілдер. XXI ғасыр – бұл ақпа-раттық қоғам дәуірі, технологиялық мәдениет дәуірі, айналадағы дү-ниеге, адамның денсаулығына, кәсіби мәдениеттілігіне мұқият қарайтын дәуір.

Біріккен ұлттар ұйымының шешімімен “XXI ғасыр – ақпарат-тандыру ғасыры” деп аталды. Қазақстан Республикасы ғылыми-техникалық прогрестің негізгі белгісі – қоғамды ақпараттандыру болатын жаңа кезеңіне енді.

Оқытудың ақпараттық технологиясы – бұл ақпартапен жұмыс жасау үшін арнайы тәсілдер, педагогикалық технологиялар, бағдарла-малық және техникалық құралдар мен кешендер(кино, аудио және видеоқұралдар, телекоммуникациялық желілер және т.б.).

Бүгінгі күні инновациялық тәсілдер мен ақпараттық технология-ларды қолдану арқылы оқушының ойлау қабілетін, ізденушілігін да-мытып,

қызығуын тудыру, белсенділігін арттыру – ең негізігі мақсат болып айқындалады.

Ақпараттық технологияларды пайдаланудың негізігі артықшылықтары мынадай:

1) Олар оқушыларға тақырып шеңберінде немесе белгілі бір уақыт аралығында берілуге тиіс мәліметтер көлемін ұлғайтады.

2) Білімге бір-бірінен алыс арақашықтықта орналасқан әртүрлі оқу орнында отырып қол жеткізуге болады.

3) Оқыту жүйесінің көпдеңгейлігі оқу материалының оқу сапасын арттырады. Компьютердің көмегімен оқушы өзбетінше, сондай-ақ өзге оқушылармен бірге жұмыс істеуге мүмкіндік алады.

Инновациялық әдістердің ең негізгісінің бірі – интерактивті оқыту әдісі. Негізгі қағидасы – педагогикалық қарым-қатынас диалогы арқылы жеке тұлғаны қалыптастырып дамыту.

Әлемдік деңгейдегі білім берудің қазіргі қағидасы білім беруді нәтижеге бағдарлау, оқытуды оқушының жеке тұлғасына бағыттау, ал оқыту әдістерін тұлғааралық қарым-қатыстарға бейімдеу болып отыр. Демек, оқушы білімді дайын күйінде мұғалім түсіндірмесінен алмай, өзінің өмірлік тәжірибесіне сүйену арқылы танымдық «жаңалық» ашып, шығармашылық тапсырмаларды орындау негізінде әртүрлі өнімдер жасауы тиіс. Нәтижесінде оқушының дүниетанымы кеңейіп, өзіндік пікірі мен көзқарасы қалып-тасуы керек.

Дамудың демократиялық жолын таңдауына байла-нысты бүгінгі таңда қоғамды шешім қабылдауға тартудың маңызы арта түсті. Осы бағытта оқушылардың белсенділігін арттыруға мүм-кіндік беретін әдістемелік тәсілдер интерактивті деп аталады. Бұл әдістің өзіндік ерекшеліктері мен қиындықтары да бар.

Интерактив – ағылшынның «өзара әрекет» деген сөзінен шыққан. Демек, интерактивті оқыту әдістері тұлғааралық қарым-қатынасқа негізделе отырып, жеке тұлғаны дамытуға бағытталған. Сонымен бірге сапалы білім алудың алғы шарттары болып табылатын таным белсенділігі мен ізденіс белсенділігін қалыптастырып қана қоймай, ары қарай дамытады.

Интерактивті әдістерге жататындар: *проблемалық шығарма әдістері; пікірталастар; топпен жұмыс; миға шабуыл әдісі; инсерт әдісі; викториналар; шағын зерттеулер; іскерлік ойындар; сауал-намалар жүргізу әдісі; кейс-стади әдісі; презентациялар, т.б.*

Интерактивті әдістің мақсаты – тек ақпарат беру ғана емес, оқушыларға жауаптарды өз бетінше табу дағдысын меңгерту.

Оқытуды ұйымдастырудың төрт түрлі бағыты бар. Олар :

- оқушыға өздігінен ізденуге мүмкіндік беру;
- оқушыларға топтасып оқып-үйренуге жағдай жасау;
- оқушыларға өздерін-өздеріне немесе өзара бағалату;
- іс-әрекет барысында білім игеруге жол ашу.

Оқушылардың арнайы іс-әрекет барысында икем-дағдыларды меңгеруі маңызды рөл атқарады. Ол үшін оқыту оқушылардың білімді өздігінен оқып үйренуіне бағытталуы керек.

Құнды әдістің бірі – **кейс-стади әдісі**. Бұл әдістің негізгісі бо-лып жағдай ұғымы болып анықталады, яғни жағдайларды таңдау ба-рысында ең соңғы нәтижеге әсер етеді. Бұл әдісті қолданудың бары-сында бір ғана дұрыс шешімнің болуы міндетті емес. Оқытудың бұл әдісінің негізінде оқушы өздігінен шешім қабылдап, сол шешімін дәлелдеуі керек.

«Миға шабуыл» әдісі – берілген сұраққа кез келген оқушы жауап алатын әдіс. Маңыздысы айтылған көзқарасқа бірден баға қой-мау керек, барлығын қабылдау қажет және әрқайсысының пікірін тақ-таға немесе парақ, қағазға жазған дұрыс. Қатысушылар негіздеме немесе сұраққа түсініктеме талап етілетінін түсінулері керек. «Миға шабуыл» белгілі бір сұраққа оқушылардың ақпараттылығын немесе қарым-қатынасын анықтау қажет болған жағдайда қолданылады.

Интерактивті негізде оқу мақсаты - білу ғана емес, үйрене білу.

Өзін - өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Педагогика тарихындағы дидактикалық теориялардың дамуына тоқталыңыз.
2. Дидактиканың негізгі категорияларына талдау жасаңыз.
3. Дидактика – жеке әдістеменің негізі дегенді қалай түсінесіз?
4. Оқытудың әдіснамалық негізіне тоқталыңыз.
5. Оқытудың мақсаты мен міндеттеріне талдау жасаңыз.

8-тақырып. ҚАЗІРГІ МЕКТЕПТЕГІ БІЛІМ МАЗМҰНЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗІ

8.1. «Білім мазмұны» ұғымы. Қазақстан Республикасы 2015 жылға дейінгі білім беруді дамытудың тұжырымдамасында «білім берудің негізгі міндеті – білімдік шоғырландыруда нәтижеге бағыт-талған құзыреттілік тұрғыға көшу»,- деп атап көрсетілген. Қазіргі за-манғы білім парадигмасына сәйкес білім беру жүйесін өзгерту, білім мазмұнын жаңарту маңызды мәселеге айналып отыр.

Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңында: «Білім беру мазмұны – жеке адамның біліктілігі мен жан-жақты дамуын қалыптастыру үшін негіз болып табылатын білім берудің әрбір деңгейі бойынша білімдер жүйесі. Білім беру мазмұны білім берудің мемлекеттік жалпыға мін-детті стандарттары негізінде әзірленетін білім беретін оқу бағдар-ламаларымен айқындалады».

XX ғасырдың70-жылдарының екінші жартысынан бастап, жал-пы орта білім беру мазмұны теориясын жасау саласында жаңа зерт-теулер басталды. Білім беру мазмұны мәселесін терең зерттеу «білім беру мазмұны» түсінігін нақтылауды талап етті. Бұл мәселені шешуде И.Я. Лернер маңызды үлес қосты. Оның жасаған тұжырымдамасы бойынша, білім мазмұны әлеуметтік тәжірибеге сәйкес және білімдер, дағдылардан басқа шығармашылық әрекет

тәжірибесін, сезімдік өмір тәжірибесін қамтиды. Білім мазмұнының аталмыш бөліктерінің арақатынасы тарихи сипатта және қоғам дамуының талаптарына орай өзгеріп отырады.

8.2. Білім мазмұнының теориялары. Білім мазмұны - педагогикалық бейімделген әлеуметтік тәжірибе. Көрнекті педагог, ака-демик В.В. Краевский жалпы орта білім беру мазмұнын қоғамның білім беруге қоятын талаптарының моделі деп қарастырды; оның тео-риясын жасау мен мәселелерінің әдіснамалық негіздерін ашып көрсет-ті; білім мазмұнын қалыптастыру деңгейлерін анықтады: жалпы тео-риялық түсінік; оқу пәні; оқу материалы; оқыту үдерісі және тұлғаның құрылымы. Бұл тұжырымдама Педагогика ғылымдары академиясының жалпы педагогика институтындағы В.В.Краевский және И.Я.Лернер жетекшілік еткен топ даярлаған білім беру мазмұны теорясының негі-зіне алынды. Ғалымдар жалпы орта білім беру мазмұнын қалыптас-тырудың ұстанымдарын түзді. Біріншіден, *жалпы орта білім беру маз-мұнының барлық бөліктерімен және барлық деңгейлерде қоғам талап-тарына сәйкес ұстанымы.* Екіншіден, *оқытудың мазмұндық және үдерістік жақтарының бірлігін есепке алу ұстанымы:* үшіншіден, *білім беру мазмұнының қалыптастыру деңгейлерінде, оқыту үдерісін-де іске асуының нақты қалыптарына жылжуда да құрылымдық бірлігінің сақталу ұстанымы.* Зерттеу барысында *жалпы орта білім беру мазмұнының қалыптасу деңгейлері түсінігі* пайда болды. Түсініктің жалпыдан жекеге жылжу логикасына сәйкес авторлар мына *деңгейлерді* анықтады: ***жалпы теориялықтүсінік деңгейі***(жас ұр-паққа берілетін әлеуметтік тәжірибенің құрамы, элементтер және қо-ғамдық қызметтері туралы жинақталған жүйелі түсінік;)***оқу пәні дең-гейі;*** жалпы білім беруде арнайы қызметтер атқаратын мазмұнның бел-гілі бір бөлігі туралы кең таратылған түсінік; белгілі бір пән бойынша оқулықтарда, есептер жинағында және басқа оқу материалдарында көрсетілген білім мазмұнының элементтерін қамтитын ***оқу материа-лы деңгейі.***

Білім беру мазмұны оқытуда іске асырыла отырып, келесі дең-гейге көшеді. Төртінші деңгей – оқыту үдерісіне ендірілетін нақты бі-лім мазмұнын көрсететін ***педагогикалық болмыс деңгейі***. Ең соңында, бесінші деңгей – ***тұлға құрылымыдеңгейі*** білім беру мазмұнының оқушы санасында қалыптасқан күйін сипаттайды.

«Оқытудың мазмұндық және үдерістік жақтарының бірлігі ұста-нымдық деңгейде маңызды»,-деп көрсеткен С.Г. Шаповаленко.

Бұл кезеңде Педагогика ғылымдар акаде-миясының Жалпы педагогика институтының дидактика зертханасында М.Н. Скаткин И.Я. Лернер, В.В. Краевский, М. Шахмаевпен бірге *«Жалпы орта білім беру дидактикасы»* атты ғылыми мектептің негізін салды. Ғылыми мектептің жетістіктерін былайша сипаттауға болады. Олар:

-*білім беру мазмұны теориясының мәдениеттанушылық тұжырымдамасы*, оның құрамына білім беру мазмұнының көзі әлеу-меттік тәжірибе екендігі;

-*білім беру мазмұнын калыптастыру деңгейлері*: пәнге дейінгі, пәндік, оқу материалы, білім беру практикасы; білім беру мазмұнының құрылымдық элементтері;

- *нәтижелері білімдер болып табылатын танымдық әрекет тәжірибесі; үлгі бойынша әрекет етуді көрсететін әрекеттің белгі-лі тәсілдерін жүзеге асыру тәжірибесі; мәселелік жағдаяттарда ерекше шешім қабылдау біліктіліктері түріндегі шығармашылық әрекет тәжірибесі; сезімдік-құндылық қарым-катынасты жүзеге асыру тәжірибесі туралы түсініктер* енеді;

-педагогикалық құралдар көмегімен білім мазмұнын іске асыра-тын *оқупәні теориясы*. Ол өзі тұтас бола тұрып, екі бөліктен тұрады: *меңгерілуге тиісті білім беру мазмұнының бөлімі және оны оқушы-лардың меңгеруі, дамуы және тәрбиеленуі үшін қажет құралдар.* Же-текші құраушы бөлігі негізінде оқу пәндерінің жіктемесі жасалды. Оқу пәнінің мәні, оның қызметтері; мектептің білім беру бағдарламала-рының жалпы міндеттерін шешу үшін маңыздылығы мен ерекшелігі; материалдарды оқу сатыларына тарату жолдары; әдістемелік жүйе жә-не мақсаттарға жету құралдары; оқу пәнінің мзмұнын таңдаудың, оны оқытудың жалпы логикасы мен ретті оқытылуының негіздемелері; білім беру мазмұнын құрастыруға негіз болатын мәселелер типтері; ғылым мен оқу пәнінің арақатысы.

-*оқулық тұжырымдамасы*: оқулықтың қызметтері, құрылымы, мазмұндық рәсімделуі, материалды таңдау және беру тәсілдері, мәтінді әңгімелеуге, мазмұнына, тармақшалар ішіндегі логикалық байланыс-тарға және оқулыққа, меңгеру аппаратына қойылатын талаптар;

-*оқыту әдістері, оқушылардың танымдық әрекетін белсендіру әдістері мен құралдары, олардың шығармашылық әлеуетін дамыту теориясы.* Оқыту үдерісіне қатысушылардың – мұғалім мен оқушы-ның әрекетіне, оқыту әдістерінің типтеріне, оқу материалының сипа-тына, оқушыларды дамыту міндеттеріне негізделген оқыту әдістерінің типтері анықталды және т.б.

Зерттеушілер білім мазмұнын анықтау үшін негізгі үш шартты: *біріншіден,* ғылымның дамушы салаларын түсінуге және меңгеруге, сондай-ақ, соған сәйкес дағдылар мен іскерліктерді игеруге қажетті, жеткілікті деңгейде тұрақты іргелі және қолданбалы білімдердің кей-бір көлемдерін анықтау; *екіншіден,* ғылым мен техниканың сәйкес са-лаларының негізгі бағыттарын, идеяларын және қарқынын айқындау; *үшіншіден,* студенттердің жалпы және ғылыми дамуының деңгейіне, олардың дүниетанымына және көзқарастарына қойылатын нақты та-лаптарды ұсынуды қарастырады.

Оқу пәні-оқыту үдерісінде оқушыны жеке тұлға ретінде тәрбие-леу мен дамытуға бағытталған жалпы орта білім мазмұнын жүзеге асыратын құрал.

Білім мазмұны мен оқу пәні бір-бірімен мақсат және құрал ретінде байланыста болады. Оқу пәні мен ғылым негіздері – біртұтас ұғым, ал оның құрамдас бөлігі болып табылатын «оқупәні» құрамы және жүйесі жағынан мазмұны мен үдерістен құрылған. Оқу пәні 2 блоктан тұрады: негізгісі – мазмұн мен құралдар блогы, немесе үдеріс блогы.

Оқу пәндері мазмұнындағы жетекші компоненттік рөл атқаратын:

1. ***Мазмұндық блок:***пәндік ғылыми білім, әрекет тәсілдері; шығармашылық әрекеттегі тәжірибе; құндылық қатынастардағы тәжрибе.

2. ***Үдерістік блок:***қосымша білім кешені; әрекет тәсілдері; үдерсті ұйымдастыру түрлері.

Егер*, білім мазмұнын* білім мекемесіне берілетін әлеуметтік тапсырыстың педагогикалық түсіндірмесі десек, *оқу пәні* – білім мазмұ-нының бөлігі ретінде, ол да әлеуметтік тапсырысқа жатады, сонымен қатар білім алушының жалпы танымдық әрекет заңдылықтары мен оқыту жағдаяттарына сәйкес оқыту барысында білім мазмұнын жүзеге асырады. Оқу пәні – игеруіне тиісті білім мазмұны мен оны білім алушылар игеретін тәсілдерді, олардың тәрбиесі мен дамуын жүзеге асыратын негізгі құрал. Яғни, оқу пәні – білім мазмұнын беруге арналған арнайы педагогикалық үйлесім, бұл жағынан ол біртұтас, соған қарамастан екі бөлімнен тұрады: мазмұндық және үдерістік.

Білім мазмұнының төрт компоненттік құрамы оқу пәндерінің белгілі бір топтарын құрайды. Оқу пәндеріндегі жетекші компонент-тер: ғылыми білімдер жиынтығы, әрекеттің белгілі бір тәсілдері, шығармашылық әрекет тәжірибесі, құндылықтар, қатынас тәжірибесі, әлемнің бейнелік көрінісі.

«Кіріктірілген пән» деген ұғым жай қосу емес, оқу материалын-дағы әрекеттің кірігуі, оның мәні мен өзара байланысы және жинақты-лығына қарағанда әлдеқайда тереңде жатыр.

Оқу пәнін құрастыру мәселелеріне байланысты туындайтын заңдылықтар анықталды:

- кез келген оқу пәні көрсетілген типтердің біреуіне жатады және ол өзінің дидактикалық моделіне сәйкес құрастырылуы тиіс;
- оқу пәнінің әр типінің өзіне сәйкес мазмұнын жеткізу,оны игеруді ұйымдастырудың өзіндік жүйесі бар.

Егер пәнінің жетекші қызметі оқушыларды нақты ғылым негі-зін, оның маңызды ұғымдары мен заңдары жүйесін таныстыру болса, онда оқу материалының құрылымы мен жүйесі ғылыми ұғымдардың даму заңдылықтарын білім алушы санасына сәйкестендіріп жасалуы тиіс. Ал, пәннің жетекші қызметі белгілі бір әрекет тәсілдерін қалып-тастыру болса (білік және дағды), онда пәннің мазмұндық, логикалық желісі практикалық әрекетті игеру ерекшілігіне сәйкестенуі тиіс: оқу пәндерінің типтері бір-

бірінен қызметі мен мазмұндық жетекші компо-ненттері бойынша ажыратылатын болғандықтан, сол компонентті жет-кізу барысында пайдаланылатын оқыту әдістері де сол пәннің типі үшін жетекші ұстанымда болуы тиіс; оқу пәнінің мазмұны оның же-текші компонентінің ерекшелігіне байланысты жүзеге асыру тәсілде-ріне сәйкес болып табылады; оқу пәнінің әртүрлі типтерінің ерекше-ліктері оқыту әдістерін тануда шектеулік сипатта болады, сондықтан оқыту тәсілдерін іріктеуде пәннің жетекшілік қызметін ескеру керек.

8.3. Білім мазмұны - тұтас педагогикалық үдерістің ком-поненті. Білім түсінігі – өте күрделі және көпқырлы. Білім беру үдерісінде адам жинақталған білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды мең-гереді, оның ақылы мен сезімі дамиды, дүниеге көзқарасы мен оның танымдық үдерістері қалыптасады. Білімді адам көптүрлі фактілер мен құбылыстарды қарастыруға қажет жалпы тұғыр ретіндегі идеяларды, ұстанымдар мен әдістерді меңгергендіктен, дамыған қабілеттің жоғары деңгейі арқылы білімін жеке оқиғалардың көпшілігіне қолдана алады, көп білімді алып, тез әрі дұрыс ойлайды, түсінігі мен сезімі ізгілікті және жоғары бағыт алған болады. Демек, білім түсінігіне білімдер, дағдылар мен іскерліктер ғана емес, сондай-ақ сыни ойлау, жасампаз болу, айналадағы өтіп жатқан оқиғаларды адамгершілік тұрғысынан бағалау да енуі керек.

Қазіргі уақытта осы жетістіктер негізіінде дидактика жиырма бірінші ғасырдың оқыту жүйесінің мақсаттары мен міндеттерін нақты зерделеуде.

Ресей педагог-дидактары М.Н.Скаткин, Б.П.Есипов, М.А.Данилов, Л.В.Занков, В.В.Краевский, И.Я.Лернер, Ю.К.Бабанский, В.С.Леднев, Б.С. Гершунский оқыту ұстанымдары, оған қойылатын дидактикалық талаптар, білім мазмұны мен құры-лымы, оқытуды ұйымдастырудың әдістері мен формалары, мектеп оқушыларының меңгеруге тиісті білім көлемі, оқу әрекеттері, пәннің мазмұнына қойылатын талаптар, жаңа оқыту технологияларын ғылы-ми тұрғыдан пайымдайды. Олардың еңбектерінде: ***«Білім*** – адам, қо-ғам, табиғат, заттар мен құбылыстар жайлы ғылымда жинақталған білім жүйесі; адамзаттың жинақтаған мол тәжірибесі; ұғымдардың, заңдылықтардың, тұжырымдардың, қағидалардың, деректердің, пайымдардың жиынтығы т.б; ***Білім беру*** – қоғамдық, әлеуметтік, мәдени құбылыс; қоғам мен мемлекеттің өзінің азаматына қатысты қызметі; тұлғаның мәдениеті, мәдени құндылық; білім, білік, дағ-ды-машықтардың және ойлау құралының жүйесі; ғылыми көзқарастар, шығармашылық қабілеттер мен мүмкіндіктерді дамыту үдерісі; терең сапалы білім негізінде жеке тұлғаның еркін бағдарлай білу, өзін-өзі іске асыру, өзін-өзі дамыту үдерісі; білім, білік, дағды мен іс-әре-кеттердің жиынтығы және оны жүзеге асырудағы адамның іс-тәжі-рибесі; білім берудің тұтастығы, нәтижелілігі т.б. **Оқыту –** дидак-тиканың маңызды категорияларының бірі; оқытушы мен оқушының өзара түсіністік, ынтымақтастық қарым-қатынасы, іс-әрекеті; білім бе-ру, біліктері мен дағдылары, іс-әрекеттерді меңгерту үдерісі;

белсенді шығармашылық әрекетті басқарудың негізгі жолы; сапалы білім беру, тәрбие, дамыту мқсаттарына сай оқушылардың шығармашылығын дамытуға бағытталған арнайы ұйымдасқан іс-әрекеті т.б.

Білім мазмұнының негізгі компоненттері. Білім мазмұнының тәрбиелік аспектісі.Білім берудің мазмұны – дидактиканың негізгі нысаны; ғылыми білім мен білік, оқу дағдыларының қалыптасу жүйе-сі; өзіндік шығармашылық, ізденушілік әрекет тәжірибесі; жеке тұлға-ның жан-жақты дамуының сапалық мазмұны мен сипаты.

Орта білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысының басты міндеттерінің бірі – еліміздің болашағының біртұтас іргетасын және жалпыазаматтық біріктіруші мақсат жүйесінің негізін құратын жаңа идеологиялық тұжырымдама «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық патриоттық идеясы мен Патриоттық Актісін жүзеге асыру болып табылады.

«Мәңгілік Ел» – ұлттық сана-сезім мен отаншылдықтың да-муының жоғары деңгейіндегі, инновациялық экономика жағдайында табысты еңбек ететін, жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген, елінің тағдыры үшін жауапкершілік сезімі бар қоғам-ның әлеуметтік белсенді мүшелерін тәрбиелеу. «Мәңгілік Ел» жал-пыұлттық патриоттық идеясы құндылықтарының қоғамдық санада, білім беру және тәрбие жүйесінде бекуін қамтамасыз ету керек.

Осы мақсатта мектеп басшылары мен тәрбие жұмысын ұйым-дастырушыларға көмек ретінде «Мәңгілік Ел» жалпыұлттық идеясын жүзеге асыруды әдіснамалық және ғылыми-әдістемелік қолдау бойын-ша жұмыстар жүргізілуде.

8.4. Білім мазмұнын ізгілендіру, гуманитарландыру, этнопедагогикаландыру. Білім беру мазмұнынізгілендіру, гуманитарланды-ру, этнопедагогикаландыру Қазақстан Республикасы тәуелсіздік алған уақыттан басталды. Бұл үрдістер педагогика ғылымы аясында алдымен теориялық-әдіснамалық деңгейде зерделеніп, тұжырымдамалар дайын-далып, білім беру мазмұнын жаңа ұстанымдарға негіздеп жасауды та-лап етті. Сондықтан ғалымдар осы кезге дейінгі жасалған педагогика-ның әдіснамалық қорын қайта қарастырып, әлемдік педагогикадағы жетістіктерді саралады. Білім беру мазмұнын ізгілендіру және гумани-тарландыру мақсатында барлық педагогикалық мәселелерді шешу әлеуметтік, этикалық нұсқауларға байланысты екендігі ескерілді. Демек, білім мазмұнын зерттеушілер мен құрастырушылар гуманитар-лық әдіснаманы басшылыққа алды.

Гуманитарлық әдіснама педагогикалық нысандардың қызметі-нің құндылық-бағдарлы мәнін түсіну модельдерін құрады. Гуманитар-лық әдіснамаға ерекше педагогикалық құбылыстар мен үдерістердің сапалық жақтарын зерделеу тән, өйткені педагогикалық зерттеу бары-сында алынған тұжырымдар мен нәтижелердің құндылық сипаты пе-дагог әрекетімен шартты байланыста деп түсініледі.Гуманистік тәрбие – рухани құндылықтардың әдіснамалық негізі. Мектеп педагогикасы бүгінгі күні

көптеген жалпы ғылымилық, әлеуметтік-философиялық; әлеуметтік-мәдени және адамгершілік-эстетикалық үдерістердің тоғы-суына тап келіп отыр, өйткені қоғамдық өмірдің күрделі талаптарына сәйкес тәрбиенің құндылық сипаттарын қайта анықтау өзекті мәселе ретінде қарастырылуда. Ал оның алғышарты ретінде басты гуманистік құндылықтарды дамыту, яғни жеке тұлға бойында қайырымдылықты, шыншылдықты, әділдікті, еркіндікті қалыптастыру педагогика ғылы-мының прогрессивті ұстанымдарының бірі болып табылады. Олар әсі-ресе, білім беру мен тәрбие практикасында бүгінгі күні жалпыадам-заттық негізгі құндылықтарды анықтау, бекіту үшін аса қажет. Бола-шақ ұрпақтыы даярлау барысында негізгі мақсат – шығармашылықпен жұмыс істей алатын, гуманистік көзқарасы мен сенімдері қалыптасқан тұлғаны дамыту және қалыптастыру. Өйткенідүниежүзілік экономика-лық форум XXI ғасырдағы табысты адамның білімі мен іскерлігінің 16 түрін атап көрсетті. Олар: командадағы жұмыс дағдылары; көшбас-шылық қасиет; бастамашылық; IT-құзыреттілік (айти-құзыреттілік); қаржылық және азаматтық сауаттылық және т.б.; озық экономика бі-лім беру мақсаттарын «білетін адамнан» «шығармашылықпен ойлай-тын, әрекет ететін, өзін-өзі дамытатын адамға» ауыстыруды талап етеді.

Оқытудағы құндылықтарға бағытталған тәсіл – ол оқу әре-кетін белгілі бір құндылықтар тұрғысынан ұйымдастыру және жүзеге асыру, нәтижелерге қол жеткізу және пайдаланудың тәсілі. Құндылыққа бағытталған оқу үдерісі білім алушының бойында тұлғалық құндылықтар жүйесін қалыптастырады. Құндылықты бағдарлау – тұлғаның өз әрекетінде жекелеген құндылықтарды (құндылықтарға бағдарлану қабілеттілігі) бағдар ретінде таңдап алу қабілеттілігі (қасиеті), сондай-ақ оларды өзінің жеке әлеуметтік маңызды құндылықтары ретінде сезі-ну және қабылдау қабілеттілігі. Құндылықтарды іске асыру құнды-лықтардан шығатын талаптарға сай болу және күнделікті өмірді сол талаптарға бағындыру. Құндылықтардың мәні белгілі бір қоғамның сәтті әрекет етуі үшін қажетті ережелерді, дағдыларды, өмір салтын, мінез-құлық мәнерін қалыптастыруда көрініс табады.

Орта білім берудің құндылықтары «Мәңгілік Ел» ұлттық идея-сының құндылықтарына негізделген. Орта білім берудің құндылық-тары ретінде: 1) қазақстандық патриотизм және азаматтық жауап-кершілік; 2) құрмет; 3) ынтымақтастық; 4) еңбек пен шығармашылық; 5) ашықтық; 6) өмір бойы білім алу белгіленді. Ұлттық мектеп деп өз рухани кеңістігімізбен ғана шектелуге болмайды әрине, ол ұлттық мектептің мазмұны мен түрі өркениеттік болмақ. Мақсаты – ұлттық сананы, психологияны, ойлау жүйесін, дүниетанымын, парасатын, ру-хын, бейнесін, сондай-ақ ұлттың инновациялық қабілетін дамыту. Бұл дегеніміз – ұлттың генеалогиялық құрылымы мен генетикалық қорын белгілі бір тұжырымдама негізінде пайымдау. Осының бәрі – ұлттық қауіпсіздігіміздің, өркениетке алдыңғы қатарда кіріге алуымызға себеп болмақшы.

Сол себепті де білім беру мазмұнын этнопедагогикаландыру да өте маңызды. Жиырмасыншы ғасырдың соңғы ширегінде, яғни 1974 жылы профессор, педагогика ғылымдарының докторы, Ресей білім академиясының академигі Г.Н. Волковтың «Этнопедагогика» атты оқу құралының дүниеге келуі, педагогтардың ұлттық тәрбиенің қайнар көздерін шұғыл іздестіріп, оның ғылыми негіздерін дәлелді теориялар мен тұжырымдардан табуға, өз ұлтының бай тәлімдік тәжірибесін зерттеуге бірден бір себепші болды. Жалпы адамзаттық білім беру мен тәрбиенің мақсаты, мазмұны, әдістері анықталып, оқушылар тәрбие-сінің үлгілі мазмұны толығымен іске асырылып жатқан уақыт еді.

Жаңа ғылыми білім, яғни этнопедагогиканың пайда болуы бір-қатар әдіснамалық мәселелерді туындатады. Ғылымтанудағы, әсіресе педагогикалық ғылымтанудағы қағидаларға сүйенсек, зерттеушілер этнопедагогика ғылымының негіздерінің, әдіснамасымен теориялары-ның, ұстанымдарының, әдістерінің қай уақытта, кімнің еңбегінде, қай түрде бастау алғанын қазақ тілінде жете танысуға мүмкіндік алып отыр. Осы материалдардың жинақталуымен тұспа-тұс жүйелі ғылым-дардың жетік меңгергендігінің арқасында этнопедагогиканың теория-лық-әдіснамалық негіздері зерделене бастады. Этнопедагогиканы пе-дагогикалық ғылымдар жүйесінде қарастырады, этнопедагогиканы этнография, педагогика, фольклор ғылымдарының түйіскен саласы екендігін нақтылай түсті. Жаңа ғылыми білім ретінде этнопедагоги-каның пайда болуы, оның жеке ғылыми пән ретінде қарастырылуының заңды екендігі, этнопедагогиканың пәні, құрылымы және қызметтері, оның педагогикалық ғылыми білім жүйесіндегі орны туралы мәселе-лерді шешуді қажет етеді.

Этнопедагогика әдіснамасы дегеніміз – этникалық топтардың балаларды тәрбиелеу мен оқытудағы, сондай-ақ, отбасы, ру, тайпа, халық, негізінде моралдық–этикалық және эстетикалық дүниетаным-дарының қалыптасуына қоғамның өзсанасының дамуына сәйкес, болмысты қайта құру мақсатында этникалық топтардың бала тәрбиелеу және оқытудағы эмпирикалық тәжірибесінің тарихы мен теориясын зерттеу және талдау әдістері туралы ілім. Бұл ғылымның бұдан әрі та-бысты дамуы оның әлемнің заманауи сипатымен қаншалықты байла-нысты екендігімен анықталады.

Қазақ ұлты ұлт болып, саяси бостандықты баянды ету үшін оның жан дүниесі мен жүрегі ұлттың терең тарихынан өрбіген білім мен тәрбиеге сусындап, өзін өзгеден кем көрмейтін, өз мәртебесін түсінетін болып өскені, өзін-өзі толық танығаны, мына жаһандану за-манында ұлттық білім мен тәрбие мазмұнын ертеңгі интеллектуалдық ұлттың меңгеруі дағдарысты еңсеруге даяр болуы бірден бір төте жол болмақ.

8.5. Функционалды сауаттылық – тұлғаның өмір тіршілігінің әр түрлі саласындағы міндеттерді шешу нәтижесі және негізі.

Білім мазмұнын жаңарту аясында мектеп білім алушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту білім берудің басым мақсатта-рының

бірі ретінде айқындалып отыр.

Функционалдық сауаттылық әр мектеп пәнінің негізінде қалыптасады. Білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту және оның қалыптасуын тексеру құралы шығармашылық сипаттағы тапсырмалар (зерттеу жұмыстарына бейімделген тапсырмалар; эконо-микалық, тарихи мазмұндағы тапсырмалар; тәжірибеге бағытталған тапсырмалар т.б.) болып табылады.

«Құзыреттілік» термині Webster сөздігіне сүйенсек, сауаттылық сөзінің синонимі ретінде 1596 жылы пайда болды. Уақыт өте келе бұл терминнің мағынасы өзгерді. XX ғасырдың екінші жартысында дағ-дының қолданбалы мәніне байланысты «функционалдық сауаттылық» мағынасына ие болды. 1980 – 1990 жылдары сауаттылық анықтамасы жаһанданудың, оның ішінде жаңа ақпараттық технологиялардың қол-данылуына байланысты одан әрі кең мағынаға ие бола бастады. 2002 жылы БҰҰ ның Бас Ассамблеясы «Сауаттылықтың он жылдығы» туралы резолюция қабылдап, сауаттылықты «адам құқықтарын негіз-деуші» және адамның өзіне барлық «өмірлік дағдыларды» сіңіруінде маңызды мәнге ие деп көрсетті. Оқушылардың функционалдық сауат-тылығын дамыту жөніндегі 2012–2016 жылдарға арналған ұлттық жоспардың міндеттерінің бірі – мектеп оқушыларының білім сапасын бағалау және мониторинг жүргізу жүйесін дамыту. Функционалдық сауаттылықты қалыптастыру үшін оқушылардың өзін-өзі бағалауы өзін-өзі ұйымдастыру және өзін-өзі жетілдіру үшін жеке жетістіктерін бағалау арқылы жүзеге асырылады. Олар: функционалдық сауатты-лық; – оқу және жазудағы сауаттылық; жаратылыстану ғылымдарын-дағы сауаттылық; математикалық сауаттылық; компьютерлік сауат-тылық; отбасылық өмірі мәселеріндегі сауаттылық; денсаулық мәселесіндегі сауаттылық; заң сауаттылығы және т.с.с.

«Функционалдық сауаттылық» ұғымы өткен ғасырдың 60-жылдары ЮНЕСКО құжаттарында пайда болды және кейіннен қол-данысқа енді.Функционалдық сауаттылық – білім берудің жеке тұл-ғаны қалыптастырудағы әлеуметтік бағдарлануы. Қазіргі тез өзгермелі әлемде функционалдық сауаттылық – оқушының әлеуметтік мәдени, саяси және экономикалық әрекеттерге белсенді қатысуына, сондай-ақ өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық фактор. Қорыта айт-қанда, функционалдық сауаттылық дегеніміз – адамның өзін қоршаған ортамен қарым-қатынасқа түсе алу қабілеті және сол ортаға мүмкін-дігінше жылдам бейімделе білуі мен әрекеттесе алу деңгейінің көр-сеткіші.

Білім мазмұнын жаңарту аясында мектеп білім алушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту білім берудің басым мақсатта-рының бірі ретінде айқындалып отыр.

Білім алушылардың оқу жетістігін сырттай бағалау (ОЖСБ) аясында білім алушылардың функционалдық сауаттылығы бағалана-ды. Функционалдық сауаттылықты тексеруге арналған тест тапсыр-малары

алғаш рет 2014 жылы ОЖСБ тапсырмаларына қосылды.

Білім алушылардың оқу жетістігін сырттай бағалау аясында функционалдық сауаттылықтың мынадай түрлері бағаланады: оқу сауаттылығы (қазақ тілі, орыс тілі); математикалық сауаттылық; ғы-лыми-жаратылыстану сауаттылығы (физика, химия, биология, геогра-фия).

2016-2017 оқу жылында мектеп бітірушілерді қорытынды аттес-таттау және ұлттық бірыңғай тестілеуді тапсыру форматы өзгерді. Мектеп бітірушілер жоғары оқу орнына түсу үшін міндетті үш пәннің қатарында «Математикалық сауаттылық», «Оқу сауаттылығынан» емтихан тапсырды.

Оқу сауаттылығы – білім алушылардың мәтін мазмұнын түсіне білу және оларға ой жүгірте білу, мәтін мазмұнын өз мақсаттарына же-ту үшін пайдалана білу, қоғам өмірінде белсенділік таныту мақсатында білімдері мен мүмкіндіктерін дамыту қабілеттері. Оқу жылдамдығы мен мәтінді дәлме-дәл түсіну бағаланбайды, мәтінге арналған рефлек-сия мен ұғым, оқылғанды өмірлік мақсаттарды жүзеге асыруы үшін пайдалануы бағаланады.

Математикалық сауаттылық – әлемдегі математиканың рө-лін айқындау және түсіне білу, математикалық тұжырымдарды дәлелді негіздей білу және қызығушылығы бар, ойлы азаматқа тән қажетті-ліктерді қанағаттандыру үшін математиканы қолдана білу қабілеттері.

Ғылыми-жаратылыстану сауаттылығы – жаратылыстану ғылымындағы білімін қолдана білу, қоршаған ортаны және адамзат енгізген өзгерістерді түсіну үшін, табиғи-ғылыми мәселелерге қатысты және ғылыми дәлелдермен негізделген сұрақтарды анықтап тану және негізделген қорытынды жасай білу қабілеттері.

8.6. Бейіндік оқыту мазмұнының ерекшіліктері. 12 жылдық мектепте білім мазмұнын пәнаралық байланыс негізінде интег-рациялау. Қазақстан Республикасында бейіндік оқытуды дамыту тұ-жырымдамасына сәйкес *бейіндік оқыту* - кәсіптік білім беру бағ-дарламаларын игеруге дайындау, олардың кәсіптік бағдарлары үшін жағдай жасау, оқушылардың арнаулы бейімділігі мен қызығушылы-ғын, танымдық қабілетін ескеруге бағытталған білім беру үдерісінің құрылымы мен мазмұнын ұйымдастыру түрі, жоғары сыныптағылардың оқуын даралау мен саралап жіктеудің педагогикалық жүйесі.

12 жылдық мектептің жоғары сынып оқушыларына бейіндік оқытуды енгізудің озық идеясы білім берудің индивидуалды, функ-ционалды және тиімді болуымен анықталады. Оны анықтауда жоғары сынып оқушыларының болашақ кәсіби әрекет салаларының бағдарларын қа-лыптастыру үдерісінің ерекшеліктерін ескеру қажет. Бейіндік оқыту жоғары сынып оқушыларының жоғары оқу орындарына түсу үшін және ары қарай оқуын жалғастыруы үшін бірден-бір арнайы білім алу көзі екендігі туралы тұрақты ой қалыптасқан. Жалпы білім беретін мектептердегі дәстүрлі бейіндік емес даярлық мектеп пен жоғары оқу орындары арасындағы сабақтастықтың бұзылуына әкеліп, көптеген ақылы курстардың,

репетиторлықтың, жоғары оқу орындарының (ЖОО) даярлық бөлімшелерінің ашылуына алып келіп отыр.

Қалыптасқан жағдайды талдау жоғары сынып оқушыларының арнайы даярлық жүйесін, яғни бейіндік оқытуды енгізудің мүмкіндігі мен тиімділігіне негіздеме болып табылады. Бейіндік оқытуға көшу келесі негізгі мақсаттарды көздейді және оның жүзеге асырылуына мүмкіндік береді:

- жалпы білім беру бағдарламасының жеке пәндерін тереңдетіп оқытуды қамтамасыз ету;

- оқушылардың жеке білім беру бағдарламаларын құ-ру мүмкіндіктерімен байланысты жоғары сынып оқушыларын оқыту мазмұнын саралау үшін жағдайлар жасау;

- оқушылардың қабілеттеріне, жеке қызығушылық-тарына және қажеттіліктеріне сәйкес әртүрлі санаттарының толық білім алуға теңдей қол жеткізулеріне әсер ету.

- оқушылардың әлеуметтендірілу мүмкіндіктерін кеңейту, жал-пы және кәсіптік білім беру арасындағы бірізділікті қамтамасыз ету, мектеп бітіруші оқушыларды жоғары кәсіптік білім беру бағдарла-маларын меңгеруге тиімдірек даярлау.

Бейінді оқытуды ұйымдастыру бейіндеу бағыты мен құрылы-мын анықтауды, сонымен қатар бейінді оқытуды ұйымдастыру мо-дельдерін таңдауды қарастырады. Бейінді оқыту мақсатына сәйкес әр-түрлі бейіндердің пайда болуына әкелетін жоғары сынып оқушылары-ның жеке қызығушылықтарын, қабілеттері мен бейімдерін толығырақ ескеру қажет.

Оқытуды бейіндеудің кез келген формасы базистік оқу жоспа-рының инвариантты компонентінің қысқаруына әкелетіні айдан анық. Жеке пәндерді тереңдетіп оқитын мектептердің үйреншікті модельде-рінен айырмашылығы бір, екі пән тереңдетілген бағдарламамен оқы-тылып, ал қалғандары базалық деңгейде оқытылса, онда бейіндік оқы-туды жүзеге асыру оқушылардың базалық жалпы білім беретін даяр-лықтарын аяқтау мақсатымен бейіндік емес пәндердің оқу материал-дарын қысқарту жағдайында ғана мүмкін.

Жоғары сыныптарда бейінді оқытумен жалпы білім беретін ме-кемелердің модельдері оқу пәндерінің әртүрлі ара қатынастарының мүмкіндігін қарастырады, бұл бейіндік оқытудың дұрыс жүйесін қам-тамасыз етеді. Бұл жүйе оқу пәндерінің келесі типтерін өзіне қамтуы мүмкін: базалық жалпы білім беретін, бейіндік және элективті. База-лық жалпы білім беретін пәндер барлық оқушылар үшін барлық оқу бейіндерінде міндетті болып табылады. Міндетті жалпы білім беретін пәндер: математика, тарих, қазақ тілі, шет тілі, дене шынықтыру, со-нымен қатар қоғамтанудың біріктірілген курстары. Бейіндік жалпы білім беретін пәндер – жоғары деңгейдегі пәндер, оқытудың әрбір нақты бейінінің бағытын анықтайды. Мәселен, физика, химия, био-логия – жаратылыстану-ғылыми бейіндегі бейіндік пәндер, әдебиет, қазақ тілі және шет тілдері – гуманитарлы

бейіндегі пәндер, тарих, құ-қық, экономика - әлеуметтік-экономикалық бейіндегі пәндер. Бейіндік оқу пәндері сол оқыту бейіндерін таңдаған оқушылар үшін міндетті болып табылады.

12 жылдық мектепте білім мазмұнын пәнаралық байланыс не-гізінде интеграциялау мақсатында интегративтік тәсілді қолдануды талап етеді.

Білім алушыларды дамытуға арналған интегративтік тәсіл ба-рысындағы оқыту үдерісі әртүрлі құралдар мен бірнеше іс-әрекеттерді біріктіру қағидатына сай құрылады. Интегративтік тәсілге көптеген белсенді қозғалыс түрлері жатады: сергіту сәттері, театрландырылған ойындар, қозғалыс үзілістері (кідіріс).

Интегративтік оқыту тәсілі білім алушылардың сөздік қорын кеңейтуге, коммуникативтік біліктіліктерін дамытуға, эстетикалық талғамдарын дамытуға, көркемөнер туындыларын түсіну және баға-лауға мүмкіндік береді. Аталған оқыту тәсілі психикалық үдерістеріне әсер етіп қиындықтарды жоюға, оқу материалын тиімді, қолжетімді, жаңа деңгейде қабылдауға мүмкіндік береді.

8.7.Білім мазмұнын анықтайтын нормативті құжаттарға сипаттама: білім беру стандарттары, базистік оқу жоспары, оқу жоспарлары, оқу бағдарламалары, оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер (ОӘК). *Білім беру стандарты* – мектеп бітіруші түлектің жалпы білім беру дайындығына қойылатын талаптардың міндетті дең-гейі және осы талаптарға сай әдістер, оқу мен бақылау құралдары, түр-лері және мазмұны. Ол «мөлшер», «үлгі», «өлшеуіш» дегенді білдіреді. Білім беру стандарты, бір жағынан, мемлекеттің өз азаматтары ал-дындағы міндеттемесі болса, екіншіден – білім беру саласында аза-маттың мемлекет алдындағы міндеттемесі. Жалпы білім беретін мек-тептің оқу жоспары – бұл мектепте оқытылатын пәндердің тізімін, олардың оқу жылдарына бөлінуін және әрбір пәнге бөлінетін сағаттар санын көрсететін құжат. Білім беру ұйымдарының негізгі оқу жоспары – білім берудің осы саласындағы мемлекеттік стандарттарының құрам-дас бір бөлігі. Негізгі мемлекеттік нормативтік құжаты. Оны негізгі мектепке арналған стандарттың бөлігі ретінде ҚР Білім және ғылым министрлігі бекітеді. Үлгі болатын базистік оқу жоспарын да Білім және ғылым министрлігі бекітеді. Негізгі оқу жоспары мемлекеттік стандарттың бөлігі ретінде оқушының білім деңгейі мен білім мазмұны, құ-рылымына талап қоятын жалпы орта білім берудің мемлекеттік мөл-шерін білдіреді. Негізгі оқу жоспары аймақтық, жалпылама-үлгі, жұ-мыстық оқу жоспарларына үлгі болып, мектептің қаржылануында басты құжат бола алады.

Аймақтық базистік оқу жоспарын мемлекеттік базистік оқу жоспарына сүйеніп, білім беру басқармасының аймақтық органдары жасайды. Ол Білім және ғылым министрлігімен бекітіліп, ұсыныс сипатында болады.

Оқу бағдарламасы – жекелеген әр бір оқу пәні бойынша меңге-рілуге тиісті негізгі білім, дағдылар шеңбері белгіленетін нормативтік құжат. Онда оқытылатын материал тақырыптарының тізімі, әрбір та-қырыпқа берілген уақыт, сағат саны бойынша және оларды оқыты-латын жылдарға бөлу, курсты толық үйретуге бөлінген уақыт туралы ұсыныстар енгізілген. Оқу бағдарламаларының мазмұны оқулықтар мен оқу құралдарында көрініс табады. Оқулықтар мен оқу құралдары негізгі білім көзі болып табылады және оқушылардың өзіндік жұмы-сын ұйымдастыруда маңызы зор. Оқулық оқушыны оқуға үйретуі керек, ол үшін берілетін материал көлемі қысқа да нұсқа, ал мазмұны жағынан нақты болуы шарт.

2017-2018 оқу жылында 1-ші және 2-ші сыныптар білім маз-мұны жаңартылған оқу бағдарламалары бойынша оқытылатын болады.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының мазмұндық ерекшелік-тері:

- пән мазмұнын жобалау кезіндегі «шиыршық» принципі, яғни білім мен біліктерді тігінен, сондай-ақ көлденеңінен біртіндеп кеңейту (дағдыларды тақырыптар және сыныптар бойынша күрделендіру);
- пәндік операциялардың ең маңызды түрлері бойынша жікте-летін және таным заңдылығына негізделген оқу мақсаттарының Блум таксономиясы бойынша иерархиясы;
- білім беру деңгейлері бойынша және бүкіл оқыту курсы бойында педагогикалық мақсаттарды тұжырымдау, бұл пәнішілік байланыстарды барынша ескеруге мүмкіндік береді;
- білім саласы ішіндегі пәндердің арасындағы байланыстарды, сондай-ақ пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру үшін ортақ тақы-рыптардың болуы;
- бөлімдер мен ұсынылған тақырыптар мазмұнының уақыт талабына сәйкес болуы, әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға баса назар аудару;
- оқу үдерісінің ұзақ мерзімді, орта мерзімді, қысқа мерзімді жоспарлар түрінде технологияландырылуы болып табылады.

Оқу бағдарламаларында оқу пәні бойынша үштілді білім беру іске асыру көзделген. Көптілді оқыту ортасын құру үшін әрбір оқу пәнінің қосатын үлесі жиынтықта үштілді білім беру саясатын іске асыруды қамтамасыз етеді.

Жаңа оқу бағдарламаларының тағы бір ерекшелігі – олардың пәндік білім мен дағдыларды ғана емес, сондай-ақ, кең ауқымды дағдыларды қалыптастыруға бағытталуы. Оқу мақсаттарының жүйесі мынадай кең ауқымды дағдыларды дамытудың негізі болып табылады: функционалдық және шығармашылық түрінде білімдерін қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-комму-никациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынастың әртүрле-рін қолдану, жеке және топта жұмыс істей алу, мәселелерді шешу және шешімдер қабылдау.

Жаңартылған оқу бағдарламаларының икемділігі мен жан-жақ-тылығы оның маңызды сипаттамасы болып табылады. Мұғалімдер тараудың

және тиісті тоқсанның аясында тараулар мен бөлімдерді оқытудың ретін өзі анықтауға құқылы. Мұғалімдер бірнеше мақсатқа жетуге бағытталған тапсырмаларды құрастыра алады. Оқу бағдар-ламасы мұғалімдердің оқу мақсатын жиынтықта орындаған жағдайда оқу бағдарламасындағы оқу мақсатына жетуге әкелетін бірнеше мақ-саттарға бөлуіне мүмкіндік береді. Мұғалімдер тақырыпқа оқу мақ-сатына берілген сағат санын өз бетімен анықтауларына болады. Бұл шешім оқу-әдістемелік бірлестігінің отырысында қабылдана алады. Жоспарлау кезінде мұғалімдер бекіту және қайталау сабақтарын ескерулері тиіс.

Оқу жоспарлары. Оқу бағдарламаларындағы пәндер бойынша оқу жоспарлары ұсыныс сипатында берілген. Оқу мақсаттарының жүйесі мен оқыту тәсілдеріне негізделген ұзақ мерзімді және орта мер-зімді жоспарларда мұғалімдер үшін тақырыптар мен бөлімдер бойын-ша сабақтарды өткізу, білім алушыларды сабақтарда ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген, сондай-ақ оқыту ресурстары (интернет, мәтіндер, жаттығулар, бейне- және аудиоматериалдары және т.б.) көрсетілген.

Жаңа форматты сабақ балаларды оқыту процесіне белсенді тартуды, олардың талқылауларға қатысуын, өткен материалды талдау және қорытуын, зерттеу жүргізуін, бағалау пікірлерін айту, өзін-өзі бағалау және т. б. көздейді.

Сабақтың міндетті элементі ретінде оқушыны қолдауға бағыт-талған мұғалімнің әрекеттерін түзетуге мүмкіндік беретін кері байла-ныс болуы тиіс.

Қысқа мерзімді жоспарлау кезінде мұғалім міндетті түрде мыналарды анықтап, әзірлеуі қажет:

– тілдік оқу мақсаттары – терминдермен жұмыс және т.б.;

– саралау: білім алушыларға қолдау көрсету қалай жоспар-ланады? Қабілетті білім алушылардың алдына қандай міндеттер қою жоспарлануда? Білім алушылардың материалды меңгеру деңгейін қалай тексеруге болады?

–метапәндік байланыстар;

– денсаулығы мен қауіпсіздігін, «Мәңгілік Ел» ұлттық идея-сының құндылықтарымен және АКТ-мен байланысын қамтамасыз ету.

Мұғалім тек білім көзі ретінде ғана емес, білім алушылардың өздерінің оқу-танымдық әрекетінің белсенді ұйымдастырушысы ретінде қызмет етуі тиіс.

Пәндерді, бөлімдерді, тақырыптарды кіріктіру, сондай-ақ пәна-ралық байланыстарды жүзеге асыру құралы ретінде-ортақ тақырыптар жаңартылған бағдарламалардың бірден бір ерекшелігі болып табы-лады. Олар барлық пәндердің мазмұнымен, ұзақ мерзімді және орта мерзімді жоспарлау жүйесімен байланысқан. Сондықтан мұғалім қыс-қа мерзімді жоспар әзірлеуде ортақ тақырыптар жүйесін сақтау және тапсырмаларды құрастыру мен оқушылардың сабақтағы әрекетін ұйымдастыруда оларды ескеруі тиіс.

Өзін өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. «Білім мазмұны - педагогикалық бейімделген әлеуметтік тәжірибе» дегентезисті түсіндіріңіз:
2. Білім мазмұнының теорияларына тоқталыңыз.
3. Білім мазмұнын анықтаудың ғылыми-педагогикалық негіздерін атаңыз.
4. 12-жылдық мектептің білім мазмұнын модернизациялауға тоқталыңыз.
5. «Функционалды сауаттылық – тұлғаның өмір тіршілігінің әр түрлі сала-сындағы міндеттерді шешу нәтижесі және негізі»деген тұжырымдаманың мазмұнын ашыңыз.

9тақырып.ОҚЫТУ ФОРМАЛАРЫ, ӘДІСТЕРІ МЕН ҚҰРАЛДАРЫ - ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ ҚОЗҒАУШЫ ТЕТІГІ РЕТІНДЕ

9.1. Оқыту құралдары туралы түсінік.Оқыту құралы деге-німіз – бұл жаңа білімді меңгеру. Оқу құралдары мен әдістері бір- бірімен тығыз байланыста болады, бір-бірімен үйлесімділікте қолда-нылады, сондықтан олар білім беру теориясында бірыңғай тұжырым-даманы құрайды. Мұғалім мен оқушылардың арасындағы белсенділіккатынастары және субъектілер-дің әрекеттері байланысады және соның нәтижесінде әдістер, құралдар оқушылардың оқуына жағымды әсер ету үшін қарым-қатынас және әрекет әдістері мен құралдарына бөлінеді.

Оқыту құралдары қызметін атқаратын объектілерді әр түрлі не-гіздерге байланысты мына түрлерге саралауға болады: іс-әрекеттерімен, субъектілерімен, білім деңгейіне әсер етуімен, басқа да қабілеттерді дамытудың түрлі тәсілдерімен, олардың оқудың үрдісіндегі тиім-ділігімен ажыратылады.

Объектілердің құрамына байланысты оқыту құралдары мате-риалдық және идеалдық болып бөлінеді. *Материалдық оқыту құрал-дарына* - оқулықтар, кестелер, макеттер, бөлмелер, жиһаз, оқу кабинеті жабдықтары. көрнекі құралдары, микроклимат, сабақ кестесі және т.б оқытудың материалдық-техникалық жағдайлары енеді.

Идеалдық оқыту құралдарына - мұғалім мен оқушылардың жаңа білімді алу үшін қолданылатын меңгерілген білімдері мен іскерліктері жатады.

Қазіргі оқыту құралдары көбінесе жаңа оқу әдістерін қолдануды көздейді. Техникалық оқу құралдары құбылыстардың дамуын, динамикасын көрсету арқылы оқу жұмысының әдістерін елеулі өзгер-теді. Олар кітаптарға қарағанда оқушылардың қабылдауын тиімді ұйымдастырады және бағыттайды, оқушылардың қызығушылығын ынталандырады, жұмысқа жауапкершілігін арттырады, оқу ақпараты көздері мен өлшемдері қызметін атқарады. Білімді бақылау мен оқушының өз білімін өзі бақылауына мүмкіндік жасайды.

Тұтас педагогикалық үдерістің оқыту құралдары – іс-әрекет түрлері (ойын, таным, еңбек, қарым-қатынас).Іс-әрекеттік тәсіл.Іс-әрекеттік тәсілдің негізгі мазмұнында білім алушының білімді дайын күйінде алмай, оны өзі өндіруі, өзінің оқу әрекетінің мазмұны мен түрлерін ұғынатыны, оның ережелер жүйесін түсінуі мен қабыл-дауы жатыр, бұл өз

кезегінде оның білімінің, біліктерінің және кең ауқымды дағдыларының белсенді әрі табысты қалыптасуына ықпал етеді. Білім алушылардың оқу әрекеттері «білу», «түсіну», «қолдану», «талдау», «жинақтау», «бағалау» сияқты категорияларға топтастырыл-ған. Іс-әрекеттік тәсіл өз бетінше ізденуді, түсіндіруді, талдауды, түрлі дереккөздерден алынған ақпаратты тарату мен бағалауды, графикалық мәліметтер мен басқа үйретуші ресурстарды қолданады.

Ойын арқылы оқыту.Оқыту әдісі ретінде ойын түрлерін қолдану білім алушылардың танымдық қызығушылық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Ойын түріндегі оқыту технологиясының басты элементтері:

- ойын алдында нақты оқу мақсаты қойылады;

- ойын арқылы белгілі педагогикалық нәтижеге қол жеткізу жоспарланады, оқыту іс-әрекеттері ойын ережелеріне бағынады, оқу материалдары ойын құралы болып табылады.

Ұжымдық іс-әрекет түрлерін ұйымдастыруға бағытталған ойын тәсілдері арқылы білім алушылар басқа шағын топ мүшелерінің пікірін сыйлауды, соңғы нәтиже мен өзіндік іс-әрекетін жобалай алуды, мақсатқа жету әдістерін анықтаудыүйренеді.

Коммуникативтік әдіс. Оқытудағы коммуникативтік тәсіл - ақпаратты тарату мен жариялау, екі немесе одан да көп адамдар өзара сөйлесім үдерісіне түскенде білім, білік және дағдымен алмасу. Коммуникативтік тәсілдің нәтижесі тілдік және сөйлеу нормаларын дұрыс пайдалана және коммуникативтік әрекетті дұрыс таңдай отырып, қа-рым-қатынасқа қатысушы басқа адаммен өзара әрекет ету үдерісінде тіл арқылы қарым-қатынасты жүзеге асыру қабілеттілігі болып табылады.

Оқыту үдерісінде коммуникативті тәсілдерге сәйкес қарым-қа-тынас жасай білуін қалыптастыруға ықпал ететін тапсырмалар және шынайы коммуникация шарттарына барабар жұмыс режимі (жұптық және топтық жұмыс) пайдаланылады.

9.2.Дидактикадағы дәстүрлі оқыту құралдары.Л.С. Выготский оқытудың сөйлеу, жазу, схемалар, өнер туындылары, диаг-раммалар, еске сақтаудың техникалық жабдықтары сияқты құралда-рын келтіреді. Жалпы жағдайда идеалдық құрал - мәдени мұра,жаңа мәдени құндылықтарды меңгеру қаруы. Жүйелі оқыту барысында алынған білім жаңа білімді алуға көмектеседі. Тұлғалардың интеллек-туалдық, эмоциялық-еріктік саласын дамытады. Көбінесе олар оқушы-лардың интеллектуалдық дамуына әсер етеді. Бұндай интеллектуалдық оқыту құралдары оқушылардың ойлау қабілетінің дамуында үлкен рөл атқарады. Олар мұғалім сабақты түсіндіру барысында берілуі мүмкін, бірақ сонымен бірге оқушының өзімен немесе мұғалім мен оқушының бірге жұмыс істеген кезде алынуы мүмкін.

Материалдық және идеалдық оқыту құралдары бір-бірімен байланысып, бірін-бірі толықтырады. Барлық оқыту құралдарының оқу-

шылардың білім сапасына әсері алуан түрлі: материалдық құралдар көбінесе оқушыларды қызықтыру және олардың көңілін аудару үшін, жаңа білімді түсіну үшін керек, ал идеалдық құралдар пайымдау логи-касымен, есте сақтаумен, сөйлеу мәдениетімен т.б. байланысты. Мате-риалдық және идеалдық құралдар арасында нақты шекаралар болмай-ды. Олардың екеуінің жиынтығы оқушының тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға әсер етеді.

Материалдық құралдар вербальдық болады. Одан әрі сөз қыс-картылып, автоматтанатын және ойға айналатын міндеттерді шешуге бағытталған танымдық әрекет жасалады. Құралдар мен оқыту әдісте-рінің байланысы біркелкі емес: оқу құралдары көбінесе әр түрлі әдіс-термен қолданылуы мүмкін және бір әдіске бірнеше сәйкес құралды таңдауы мүмкін. Бұл техникалық құралдардың дамуымен, реттелген (біркелкі, көп мақсатты) демонстраңиялық эксперимент пен зертха-налық практикумдерға арналған қабырғалық суреттемелермен шартты байланысты.

Компьютерлермен оқу - бұл оқу үдерісінің жаңа түрі болған-дықтан оқытудың жаңа құралдары мен әдістері қолданылады, белгілік және графиктік модельдердің түрлері, мультипликациялық құралдар пайдаланылады.

Көрнекілік құралдарының болмауы немесе тым аз болуы білім сапасын төмендетеді. Бірақ өте көп көрсетулер оқушылардың назарын бөледі. Қиын тақырыпта 4-5 көрнекілік көрсету жеткілікті.

9.3.Мұғалім мен оқушының өзара әрекеттестігінің тәсілі.

«Форма» ұғымына С.И.Ожегов «белгілі мазмұны бар бір нәр-сенің түрі, құрылымы, құбылысы, құрастырылымы, типі», - деп анық-тама береді. Оқушылар мұғаліммен бірге танымдық әрекетте немесе қарым-қатынас кезінде тәртіптің мәдени формаларын игереді.

Оқыту әдістері оқушылардың білім алудағы мақсаты, үлкен нәтижелерге жету жолдары болып табылады. Мұғалім нақты түрде жаттықтырушының рөлін атқарады, ол өзінің жұмысын жақсы біледі және оқушыларды жақсы нәтижеге жеткізеді.

Оқыту индукциялық пен дедукциялық әдістер арқылы құры-лады. Индукция - ой тұжырымының жекеден жалпыға өтуін білдіреді. Оның үш түрі бар: индуктивтік қорыту; аналогия (ұқсастыру); тәуелділік себебі туралы пайымдау.

Дедуктивті пайымдаудың үш түрі бар: ақиқаттылығы дәлелді керек етпейтін - аксиома, логикалық түжырым, қорытынды. Дедук-цияның үш түрі бар: жалпыдан жекеге өту, жалпыдан жалпыға өту, бірліктен жекеге және жалпыға өту. Дедукцияның ережелері түсінуге күрделі және қиын, сондықтан ол білім деңгейі жоғары, дайындығы бар оқушыларды оқытқанда пайдаланылады. Дедукция және индукция оқытудың басқа да құралдарымен қатар қолданылады.

Қазіргі заманғы мектептегі оқу жұмысын ұйымдастырудың фор-малары: сабақ, экскурсия, практикумдар мен семинарлар, оқушылар-дың оқу

үй жұмыстары, сынақтар, консультация, емтихан, факуль-татитвті сабақтар және т.б. Сыныптан тыс оқу жұмысының форма-лары: пәндік үйірмелер, ғылыми қоғам, олимпиадалар, байқаулар және т.б.

Мектепте оқу үдерісін ұйымдастырудың негізгі түрі сабақ бо-лып қала береді. Жекелеген сабақ аясында түрлері, әдістері мен тәсіл-дері саралау және даралауға бағытталғандығы және әртүрлілігімен ерекшеленуі тиіс. Оқушыларды өзіндік танымдық әрекеттерге, пікірта-лас, диалогтерге тартудың алуан түрлері, түрлі шығармашылық тап-сырмалар, топтық жұмыс түрлері кеңінен таратылуы керек. Аталған жұмыс түрлері мен іс-әрекеттер түрлі практикумдарда, зерттеу сабақ-тарын жүргізуде және бейінді пәндерді оқу кезінде сыныпты шағын топтарға бөлу жағдайында зертханалық сабақтар өткізуде, семинар түріндегі жұмыстар

Сабақтан тыс жұмыс түрлері мен әдістері арасында оқушылар-дың сабақтан тыс зерттеушілік жұмыс жүйесі, оқушыларды түрлі олимпиадаларға және конкурстарға қатысуға тарту, интеллектуалды марафон, сайыстар, мектептік ғылыми қоғамдар, кіші ғылым акаде-миясы, үйірмелер, түрлі факультативтер дарынды оқушыларды анық-тау және дамытуда кең мүмкіндіктерге ие.

Оқыту тәжірибесі көрсеткендей, оқыту құралдары жүйесін ұйымдастырудың ең оңтайлы түрі - кабинеттік жүйе. Бұл кабинеттері жүйеде арнайы бір пәннің барлық құралдары (немесе бі: мұғалім қол-данатын) тек бір кабинетте орналасуы тиіс қажет жағдайда басқа да орындар: лабораторлық, зертханалық, жөндеу} шеберханасы қосылады. Оқу кабинеттері теориялық білім мен жаттығулар (семинарлар, есеп шығару, бақылау жұмыстары, тәжірибелік сабақтар) өткізуге арнал-ған. Оқу зертханалық дәрісханаларда тәжірибе жұмыстары жүргізілуі нәтижесінде оқушыларда түрлі техникалық, кәсіптік, еңбек, зерттеу және басқа дағдылар қалыптасады. Кабинеттің жанында қосалқы бөл-мелер болуы керек. Зертханада тәжірибелер және басқа көрсетілімдер даярланады, көрнекі құралдар, үлестірмелі материал, зертханалық жұмыс құралдары сақталады. Кейде зертханаға басқа да бөлмелерді қосып, құралдар қоятын, жөндеу жұмысына қажет үстел, оқытушылар үшін үстелдер қояды. Бір бөлменің өзі мұғалімдердің барлық жұмыс-тарына қажет болады, сабақтарға даярланатын уақыттың жалпы көле-мін азайтады.

Тақырыптарға түрлі оқыту құралдары арналуы мүмкін: баспа құралдары, кинофильмдер және т.б. Көрсету жабдықтары мен баспа құралдары бір бірін алмастырмағанымен, түрлі дидактикалық мақсатта олар бірін бірі толықтыра алады.

Көрнекі құралдар келесі қызметтерді атқарады: 1) мектептен тыс үдерістермен, құбылыстармен таныстыру; 2) объектінің қазіргі түрімен, тарихи дамуының сыртқы келбетімен таныстыру; 3) объектінің іс-әрекет ұстанымдары, құрылымы, оны басқару, техника кауіпсіздігі туралы көрнекілік келтіру; 4) үдеріс немесе құбылыс сипаттамаларын өлшеу немесе

салыстыру туралы көрнекі бейнелеу; 5) қолдану, затты жобалау немесе дайындау кезендерін белгімен бейнелеу; 6) ғылым тарихымен және оның даму болашағымен танысу.

Көрнекі құралдар үш топқа бөлінеді: 1) көлемді құралдар (аппараттар, коллекциялар, құралдар және т.б.); 2) баспа құралдары (суреттер, плакаттар, портреттер, сызбалар, кестелер және т.б.); 3) көрсетілетін материалдар, видеофильмдер, слайдтар және т.б.).

Техникалық оқыту құралдары - бұл мұғалімге оқушыларды оқу мағлұматтарымен қамтамасыз етуге, еске сақтауға, білімді түсінуге және қолдануға, оқыту нәтижелерін бақылауға алуға комектесетін қон-дырғылар. Оларда арнайы ақпаратпен қамтамасыз ететін бағдарла-малар құруға және сақтауға болады. ТОҚ-тың келесі түрлері бар: ақ-параттық, бағдарламаландырылған, ТОҚ оқыту, білімді қадағалау, жаттықтырушылар мен аралас құралдар түрлері. Оларға кинопроек-торлар, диапроекторлар, эпипроекторлар, графопроекторлар, бейнефильмдер, дидарлық кешендер, дербес компьютерлер және компьютер жүйелері (сыныптар) жатады. Олар әрдайым жетілдіріліп отырады, мектептегі белгілі бір уақытта жаңа, ТОҚ-ты жалпы қолдануға арналған, сонымен қатар мамандандырылған: шет тілін үйренуге арналған лингафон кабинеттері, физика, математика және басқа пәндерді оқуға арналған кешендер тұрады.

Қазіргі заманғы дербес компьютерлер қосымша қондырғылар-мен жарақталып, мәтінді сызба, мультипликация, дыбыспен (сөз және музыка) үйлестіріп, жабдықтауды мультимедиа деп атайды. ТОҚ пай-даланбас бұрын оқушыларға оларды қалай қолдануын үйрету керек. Бұл жерде оқыту құралдары игеру пәнінің рөлін атқарады.

Жаңа стандарттар құзыреттілік тәсіліне негізделген, соған сәй-кес оқу бағдарламаларының құрылымы өзгерді: міндетті меңгерілуі тиіс белгіленген оқу материалынан емес, күтілетін нәтижеге қарай әрекет жасалынады. Бұл білім алушының қабылдауы өзгергенін, яғни басым авторитарлықтан ынтымақтастық оқытуға көшуді білдіреді

9.4.Педагогикалық шығармашылықтың нәтижесі ретінде оқытудың инновациялық формалары.Оқу құралы оқу үдерісінде екі әдіспен еңгізіледі. Бірінші жағдайда мұғалім оларды сабақта "дайын қалыпта" мәдениет пен оқулықта суреттелген түрінде жан-жақты түсіндіреді. Екінші жағдайда, сабақта теориялық тапсырмаларды шешу барысында мұғалім оқушылармен бірлесіп тапсырма құрастырады, нақтылау мен қолдану алгоритмін өндейді.

Білім алушылардың оқу әрекетін ұйымдастыру және оның нәти-желерін бақылауды жүзеге асыру үшін педагог әртүрлі әдістер мен құралдарды пайдаланады. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында оқу үдерісі оқушылардың өздерінің белсенді қызметімен сипатталатынын атап өткен маңызды. Бұл жағдайда мұғалім білім алшылардың таным-дық іс-әрекеттерінің ұйымдастырушысы ретінде тәсілдерді нақты қол-дануға баса

назар аудару керек.

Зерттеушілік тәсіл - оқу үдерісінің барлық кезеңдеріне ғы-лыми зерттеулердің жалпы және жеке әдістерін енгізуді (қабылдаудан практикада қолдануға дейін); - шығармашылық-ізденіс қызметтерін оқу және оқудан тыс уақытта ұйымдастыруды жобалайды.

Зерттеушілік тәсілі «мұғалім – білім алушы» өзара қарым-қа-тынасы сипатының ынтымақтастық жағдайына қарай өзгеруіне, сон-дай-ақ танымдық қызығушылығына тәрбиелеуге, білім алу мен оқуға деген оң уәждеме құруға, терең, сапалы білім алуды қалыптастыруға ықпал етеді.

Зерттеушілік тәсілді қолдану жеке тұлғаның интеллектуалдық дамуына, өзіндік білім алу дағдыларын, белсенді танымдық іс-әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Саралап оқыту тәсілі.Саралап оқыту тәсілі – білім алушы-лардың әртүрлі топтары үшін оқу үдерісін мамандандыруды, білім алушылардың ерекшеліктерін есепке алу мақсатында әртүрлі топтар үшін әртүрлі оқыту жағдайларын жобалайды. Саралап оқыту тәсілі әр-түрлі білім алушылар тобының оқу әрекетін ұйымдастыру үшін ар-найы оқыту әдістерін және іс-әрекеттерді саралау тәсілдерін кіріктіре-ді. Күрделілігімен, оқу-танымдық қызығушылықтарымен, мұғалім тарапынан көмек сипатымен ерекшеленетін сараланған тапсырмалар-ды қолдану - сараланған оқу іс-әрекеттерін ұйымдастырудың шарты болып табылады.

Құзыреттілік тәсілі. Құзыреттілік тәсілдің мақсаты дәстүрлі емес және типтік жағдаяттарда шешім қабылдау және іс-әрекет жасау, өз мақсатын анықтай алу дағдыларын меңгеру болып табылады.

Жүйелі-әрекеттік тәсілі. Жүйелі-әрекеттік тәсілі білім алу-шының оқу әрекеттерін өз бетінше ұйымдастыру негізінде құрылады, оларда әмбебап оқу әрекеттері жүйесін қалыптастыру мен дамыту мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Ол өз бетімен оқу, өздігінен даму, өз-дік ұйымдастыру режимінде оқу үдерісін ұйымдастыру мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Жүйелі-әрекеттік тәсіл курстың тарауларын жеке-жеке емес, өзара байланыста оқуды ұсынады.

Интегративтік тәсіл. Білім алушыларды дамытуға арналған интегративтік тәсіл барысындағы оқыту үдерістерге әртүрлі құралдар мен бірнеше іс-әрекеттерді біріктіру қағидатына сай құрылады. Интегра-тивтік тәсілге көптеген белсенді қозғалыс түрлері жатады: сергіту сәт-тері, театрландырылған ойындар, қозғалыс үзілістері (кідіріс). Интег-ративтік оқыту тәсілі білім алушылардың сөздік қорын кеңейтуге, коммуникативтік біліктіліктерін дамытуға, эстетикалық талғамдарын дамытуға, көркемөнер туындыларын түсіну және бағалауға мүмкіндік береді. Аталған оқыту тәсілі психикалық процестерге әсер етіп қиын-дықтарды жоюға, оқу материалын тиімді, қолжетімді, жаңа деңгейде қабылдауға мүмкіндік береді.

Ойын арқылы оқыту. Оқыту әдісі ретінде ойын түрлерін қол-дану білім алушылардың танымдық қызығушылық белсенділігін арт-тыруға

мүмкіндік береді. Ойын түріндегі оқыту технологиясының басты элементтері: ойын алдында нақты оқу мақсаты қойылады; ойын арқылы белгілі педагогикалық нәтижеге қол жеткізу жоспарла-нады, оқыту іс-әрекеттері ойын ережелеріне бағынады, оқу материал-дары ойын құралы болып табылады.Ұжымдық іс-әрекет түрлерін ұйымдастыруға бағытталған ойын тәсілдері арқылы білім алушылар басқа шағын топ мүшелерінің пікірін сыйлауды, соңғы нәтиже мен өзіндік іс-әрекетін жобалай алуды, мақсатқа жету әдістерін анық-таудыүйренеді.

Жобалау тәсілі. Оқу жобасы – білім алушылармен немесе білім алушылардың тобымен ғылыми-зерттеушілік, шығармашылық немесе практикалық сипаттағы проблемаларды шешуге бағытталған оқу-та-нымдық іс-әрекеті. Проблемаларды кең тұрғыда шешу әрекетімен жә-не келісілген әдістерімен, жалпы ортақ мақсатының болуымен сипат-талады.

Жобалау әдісінің элементтерін қолдану арқылы білім алушылар алға қойған проблеманы шешудің өзіндік жолдарын іздеп табады. Жо-балау әдісі білім алушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес іске асы-рылады. Жобалау әдісін қолдану барысында білім алушылардың ұжымдық, топтық жобалар дайындау бойынша атқаратын іс-әрекет-терін ұйымдастыру ұсынылады. Жобалау жұмыстарын ұйымдастыру сабақпен ғана шектелмейді, сабақтан тыс уақытта да бірлесіп жұмыс жасаулары қарастырылады.

Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану құзы-реттілігі базалық АКТ дағдылар негізінде құрылады және жұмысқа, қарым-қатынасқа, бос уақытқа арналған технологияларды дұрыс шы-ғармашылықпен қолданудан тұрады. Білім алушылар өздерінің АКТ бойынша дағдыларын білім алу үдерісіндегі барлық оқу пәндері ар-қылы дамытады, яғни ақпаратты табу, құру, мәліметтермен, идеялар-мен алмаса отырып, кең спектрлі жабдықтар мен қосымшаларды пай-далану арқылы бірлесіп қызмет жасау барысында өзінің жұмысын бағалайды және жетілдіреді.

Орта мектепте АКТ-ні БАҚ және мультимедиялық құралдарды пайдалануға қойылатын талаптар: дерекқордан және интернеттен ақпа-ратты іздеу, табу; сандық, интернет жүйелері арқылы алынған ақпарат-тарды өңдеу және оның нақтылығын, сенімділігін, құндылығын баға-лай алу; сандық, мәтіндік және визуалдық ақпаратпен және дерек-қор-мен, оның ішінде гиперсілтемелерді, электрондық кестелерді, графи-калық және басқа да қосымшаларды пайдаланып жұмыс істеу арқылы мәліметті жүйелеу; заңдылықтар мен үрдістерді зерттеу; модельдер мен модельдеуді пайдалану мүмкіндіктерін зерделеу, сонымен қатар жылжымайтын және қозғалыстағы бейнелерді, дыбыстарды және мә-тіндерді мультимедиалық таныстырылымдар құру үшін біріктіру, бас-қа нұсқаларды зерделеуде, нақтылауда және нәтижелерді жақсартуда сандық ақпараттың икемділігін толығымен пайдалану; электронды байланыс арқылы басқа білім

алушылармен және оқытушылармен ын-тымақтаса онлайн форумдарға, виртуалдық оқыту орталарына қаты-сып, қарым-қатынас жасау және ақпарат алмасу; интерактивті тақтаны белсенді оқытуға техникалық қолдау көрсету мақсатында қолдану; аяқталған жұмыс бойынша мектептің шеңберінде немесе одан тыс жерде мультимедиялық таныстырылым жасау.

Кейс-стади. Кейс-стади - бұл нақты оқиға мен жағдаятты тал-дауға арналған іскерлік ойын. Кейс-стадиді қолдану барысында білім алушылар топтық сұрақ-жауап кезінде шығарылған мәселенің маңы-зын түсіндіріп, жағдайды бағалайды, оқиға немесе процеске талдау жасайды, өзіндік шешу жолдарын көрсетеді. *Кейс-стадиді қолдану*: жүйелі, корреляциялық, факторлық, статистикалық және тағы басқа талдау біліктіліктерін шыңдауға мүмкіндік береді; - білім алушылар-мен қосымша тапсырмалар жасау нұсқаларын жобалайды; «ми шабуы-лы» пікірталасын өткізу, ғылыми дауласу, негізгі және әр жақты ше-шім бойынша дебаттар дайындалып өткізіледі деп жобалайды. Кейс-стадиді қолдану барысында білім алушылардың дайын білімді мең-геруі емес оны өндіруге, яғни теориялық білімін практикалық міндет-терді шешуге қолдану дағдыларын дамыту және мұғаліммен білім алу-шылардың ынтымақтаса шығармашылықпен жұмыс жасауына басты назар аударылады.

Дербес оқыту тәсілі. Дербес оқу – оқу-тәрбие үдерісін дараландыруға, білім алушылардың жеке ерекшелігін ескеріп оқыту мен тәрбиелеуге, өзіндік танымдық іс-әрекеті тәжірибесін қалыптастыруға, өзіндік білімін көтеруге дайын болуы мен қажетсінуіне, білім алушы-лардың ұйымшылдығын, дербестігін тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

Кластер– белгілі өз сипаттары бар, дербес бірлік болып сана-латын, бірнеше біртектес даналарды бір топқа графикалық түрде бірік-тіру. Ол оқу материалдарын жүйелеп, қорытуға ықпал ететін бейнені білдіреді.

«Синквейн жазу» әдісі.«Синквейн» француз тілінен аудар-ғанда белгілі бір ережемен жазылатын бес жолдан тұратын өлең деген-ді білдіреді. Синквейн жазылу тәртібі: Бірінші жолға бір сөзден тұра-тын - зат есім. Бұл синквейннің тақырыбы. Екінші жолға синквейннің тақырыбын ашатын – екі сын есім. Үшінші жолға синквейннің тақы-рыбына қатысты іс-әрекетті сипаттайтын үш етістік. Төртінші жолға тақырыпқа қатысты бірнеше сөздерден құрал-ған сөйлем. Ол қанатты сөздер, дәйексөз немесе білім алушы тұрғы-сынан айтылатын мәнмәтіндегі сөйлем болуы мүмкін. Соңғы жол – бұл түйіндеме-сөз, тақырыпқа жаңа түсіндірім беріп және оған өзінің жеке қатынасын білдіруге мүмкіндік береді. Мүмкіндігінше синквейннің тақырыбы эмоционалды болуы тиіс.

«Ақыл картасы» әдісі.Ақыл картасымен жұмыс істеу техно-логиясын Тони Бьюзен қатысушылардың визуалды ойлау қабілетін да-мыту үшін құрастырған. Ережелер орындалуы керек. Қағаз көлденең жатуы тиіс. Ең негізгі элементі карта ортасында орналасады. Осы карта туралы адамның аты, кітаптың атауы, жоспардың атауы. Орталық мін-детті түрде түрлі-түсті

болуы тиіс, кем дегенде үш түсті. Ал қалған-дары осы орталықтың айналасында орналасады. Карта – бұл ағаш. Тұтастық – ол дөңгелек. Дөңгелек – тұтастықтың белгісі.

Барлық тақырыпшалар міндетті түрде бір-бірімен байланысты болуы керек. Әйтпесе ол карта емес, тағы мәтін болып кетеді. Әсіресе ортадағы тақырыпты басқа тақырыпшалармен байланыстыратын сы-зықтар маңызды. Бұл сызықтардың әрқайсысының өзіндік түсі, формасы болады және бұл сызықтарда сөздер (тек сөйлем емес) жазылуы мүмкін. Мысалы, тақырыпшаларды гүл түрінде құрастыруға болады. Жасыл түсте-маңызды емес шаруалар, көк түсте-міндетті ша-руалар, қызыл түсте -шұғыл шаруалар. Суреттер ақыл картасындағы ең маңызды элементтер, осының арқасында картаны оқу және түсіну біршама жылдам болады.

Әрбір маңызды желі немесе тораптан келесі топиктардың желі сызықтары тарайды (бұл, мысалы, шеңбер, немесе сопақша, немесе ромб).

Өзгертілген дебаттар.Бұл Дебат нысанының белгілі бір эле-менттерін пайдалану немесе ережелеріне біраз өзгерістер енгізілген Дебат түрі. Сөйлеу регламентінің қысқаруы, командадағы ойыншылар санының көбеюі, аудиториядан сұрақ қоюға, тайм-аут ке-зінде аудиториямен сөйлесуге мүмкіндік болуы, ойынның соңында ымырашыл, дұрыс шешім қабылдайтын топтың құрылуы, ойынның жүргізушісі мұғалім болуымен сипатталады.

Эссе –шығарма жанрының бір түрі. Эссе дегеніміз (*фр. тіл. essai - тәжірбие, лат.т. exagium – құрау*) – философиялық, әдеби, та-рихи, публицистикалық, әлеуметтану, саяси және тағы басқа саладағы ғылыми емес, автордың жеке көзқарасын білдіретін прозалық мә-тін. Эссе шығармашылық еркіндікті көздейді. Кез келген тақырыптың еркін стильде жазылуы оның негізгі көркемдігі болып табылады. Эссе - автордың жеке басының ойы, сезімі, әлемге деген көзқарасы. Бұл шығарманың басты мақсаты.

Алайда, шығармашылықтың еркіндігіне қарамастан, эссе жан-рында жазу оңай емес, сондықтан қандайда бір проблеманың басты идеясын табуда ерекше көзқарастың болуы керектігін назарда ұстаған дұрыс.

Әдеби эссе – эссе түрлерінің ішіндегі ең күрделісі. Эссенің *әде-би тақырыбы* таңдалған жағдайда авторлық ұстанымға сүйенуге және өзіндік көзқарасты тұжырымдауға ұсынылады. Тезистерін әдеби туын-дыларға сүйене отырып, дәйектеу қажет. Әдеби эссенің мақсаты, өзін-дік жазылу ерекшеліктері бар. Мақсаты, жазылу ерекшеліктері эссе тақырыптары арқылы айқындалады. Мысалы, *«М.Әуезовтің «Көксе-рек» повесіндегі тосын және қатыгез эмоцияларды автордың оқыр-манына жеткізу тәсілдерін талдап жаз».* Әдеби эсседе автордың тосын және қатыгез эмоцияларды жеткізу үшін қолданған тәсілдерін тауып, талдап жазады.

Еркін тақырыптар философиялық немесе адамгершілік мәселесі бойынша эссе жазуды болжайды Эссенің ***еркін тақырыбын*** таңдаған

жағдайда өз ұстанымын көркем туындылардың мазмұнына, сондай-ақ, өзінің өмірлік тәжірибесіне (жеке әсерлеріне, өзіндік ойларына, білі-міне және т.б.) сүйенуімен дәйектеуге болады.

Тақырыптардың біріне ***пікір-эссе*** жазған кезде білім алушы көр-кем туындылардың мазмұнына да, өзіндік өмірлік тәжірибесіне де (се-зімі мен тақырыпқа қатысты ойларына және т.б.) сүйенумен дәйектер келтіруі мүмкін. Мәдениет өкілдерінің бірінің пікірін білдіретін дәйек-сөз түрінде тұжырымдалған эссе тақырыптары еркін пайымдауды не-гіздейді, ол пікірдің әділдігін растайтын дәйектерді де, сондай-ақ, бас-қа көзқарастың болу мүмкіндігін дәлелдейтін қарама-қарсы дәйектерді де қамтуы мүмкін.

Оқушылар өздері таңдаған тақырып бойынша көлемі 250-300 сөзден тұратын эссе жазады. Оқушылар шимай парақты қолдана ала-ды. Эссенің композициясын мұқият ойластыру қажет. Эссені анық жә-не түсінікті етіп, сөйлеу тілі нормаларын сақтай отырып жазу қажет.

Эссе құрылымы оған қойылатын мынадай талаптармен анық-талады:

- эссе авторының ойлары проблема бойынша қысқа тезистер ретінде беріледі;

- ойлар дәлелді болуы тиіс, сондықтан тезистерден кейін дәйектер жазылады.

Дәйектер – қоғамдық өмірден алынған фактілер, оқиғалар, өмірлік жағдайлар мен өмірлік тәжірибелер, ғылыми дәлелдер, ғалым-дардың пікірлеріне жүгіну және т.б. Әрбір тезиске екі дәйек келті-ріледі, себебі бір дәйек келтіру көп жағдайларда жеткіліксіз, үш дәйек ықшамдыққа және көркемдікке бағытталған жанрда жазылған шығар-маны «ауырлатуы» мүмкін.

Сонымен, эссенің құрылымы (тезистер мен дәйектердің саны тақырыпқа, құрылған жоспарға, ойды дамыту логикасына байланысты болады): кіріспе; тезис, дәйектер; қорытынды.

Кіріспе және қорытынды бөлімдерде қарастырылып отырған проблемаға назар аударуы қажет (кіріспеде мәселе қойылады, қоры-тындыда автордың ойы нақтыланады). Эссе тіліне эмоционалдық, экспрессивтік, көркемдік тән екенін оқушылардың түсінулеруі аса ма-ңызды. Сонымен қатар, эсседе сленгті, шаблонды фразаларды, сөздер-ді қысқартудан аулақ болу қажет. Эссені жазуда қолданылатын тіл жеңіл қабылданатындай болуы тиіс.

Эссені жазудың формальді ережесіне сәйкес атауының болуы-мен ерекшеленеді. Эссенің ішкі құрылымы еркін болуы мүмкін. Бұл жазба жұмысының шағын түрі болғандықтан, соңында қорытынды-лауды міндетті түрде қайталау талап етілмейді, олар негізгі мәтіннің немесе атауының ішіне енгізілуі мүмкін.

Өзін-өзі тексеруге арналған сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Қандай жағдайда пәннің өзі оқыту құралының қызметін атқарады?
2. Оқыту құралдары қандай негіздер бойынша жіктеледі?

3. Дидактикалық құралдарға қандай талаптар қойылады ?
4. Өз пәніңіздің сабақтарында қандай оқу карталары немесе кестелері қолданылуы мүмкін?
5. Оқыту құралдарының оқушылардың ақыл-ойының дамуымен қандай байланыс бар?

10-тақырып.САБАҚ – ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ ФОРМАСЫ

10.1. Қазіргі сабақтың теориясы. *Сабақ* - нақты бағдарлама мен сабақ кестесімен жүргізетін, міндетті түрде мұғалім басшылық жасайтын, балаларды ізденіске түсіретін, оларға түсінікті формада бе-рілетін білім және тәрбие негіздерін қамтиды.Мұғалімнің жаңа са-бақты жүйелі түсіндіруі, оқушылардың оқулық және кітаппен өзді-гінен жұмыс істеуі, оқушылардың жазу мен сызу жұмыстары, лабора-ториялық жұмыстар, тәжірибе көрсету және экскурсия жүргізу талап етіледі.

20-шы жылдары кеңестік дидактикада оқыту формаларын ұйымдастыру басты бағыт болып саналды. 1919 жылы П.П. Блонский оқушылардың оқу жұмысын студиялық жүйе түрінде ұйымдастыруды ұсынды. Мектепте оқытылатын тақырыптарды ол бірнеше циклге бөл-ді. Жұмыс сыныпта емес, кабинет-зертханаларда немесе «өмірдің өзінде» жүргізіледі. Мұғалім сабақта оқушыларға нұсқау беріп, қажет болса көмектесетін еді. Сабақ мұғалімнің мектеп жоспары мен бағдар-ламасы негізінде жасаған оқу бағдарламасы бойынша жүргізіледі. Сынақ пен емтихан жүргізілмейді. П.П. Блонскийдің сту-диялық жүйесінің мықты және әлсіз тұстары болды. Мықтылығы оқу-шының өзбетінше белсенді жұмыс жүргізіп, сабақты ұжыммен бірге игеруінде болды. Әлсіз тұстары – мұғалім рөлінің төмендігі және ғылымның негіздері жүйелі оқытылмады. Сөз әдістеріне назар ауда-рылып, оның сабақта білім беруде маңызды құрал екені айтылды.

Зерттеушілік әдісті қолдану шекарасы туралы әр түрлі пікірлер болды. Мәселен, В.В. Гурьянов, зерттеушілік әдістің шынайы қолда-ныс табатынын мектептегі өлкетану жұмысымен байланыстырды. Ал, М.Н. Скаткин зерттеушілік әдісті жаратылыстану, химия, қоғамтану пәндеріне кең ауқымда қолдануға болатынын көрсетті.

50-шы жылдардың екінші жартысында оқушылардың ақыл-ойын дамыту бағыты дамыды. Осы кезеңде оқушылардың өзбетінше жұмысына жаңаша көзқарас дами бастады, ол кеңестік дидактикада 60-шы жылдардың ортасында көрінді.

40-50-шыжылдары оқу-тәрбие үдерісіндегі сабақтың орны анықталды: сабақ – мектептегі оқытудың негізгі ұйымдастыру фор-масы. Сабақ мұғалімнің жұмысын нақтылайды, оның басшылы-ғымен жүйелі білім, білік, дағды беріледі, уақыт үнемді пайдаланы-лады, оқушылар аз уақыт мөлшерінде білім, білік, дағдыны игереді. Сабақта түрлі әдістер қолданылып дүниеге ғылыми көзқарасты қа-лыптастыру, теория мен практикалық әрекетті байланыстыру мүмкін-дігін жүзеге асырады. Бұл

қағида И.Т. Огородников пен П.Н. Шимбирев, И.Н. Казанцев, М.А. Данилов, Б.П. Есипов пен Д.О. Лордкипанидзе еңбектерінде дамытылды.

Сабақтың құрылымына, сабақтың бөліктері мен оларға бөліне-тін уақыттағы оны жүргізу тәртібіне назар аударылды.

Дидактика сабақтың нақты құрылысын, сабақтың құрылымдық бөліктерін, олардың бір-біріне тәуелділіктері мен байланыстарын та-лап етті. Ғылым мен практикаға *«аралас сабақ»* термині енгізілді. Б.П. Есипов аралас сабақтың құрамын анықтады: өткен сабақты қай-талау; жаңа тақырыпты түсіндіру; оқылатын құбылыстың маңызды және нақ-ты фактілерін қарастыру; оқушының тақырыпты қалай игергенін тексеру; оның білімін бекіту, білігі мен дағдысын дамыту. Сонымен, сабақтың төрт элементтік жүйесі (үйтапсырмасын тексеру, жаңа ма-териалды өту, бекіту және үй тапсырмасы) бекітілді.

Осы элементтерге әмбебаптық сипат берудің жағымсыз тұстары да болды – төрт элементтікжүйені сақтау, жиі нұсқашылдық пен бір типтілікке жол берді. Педагогикалық теория мен педагогикалық практика осы қалыптан шығудың жолдарын, яғни са-бақтың типтері мен классификациясын іздестірді. 1952 жылы С.В. Иванов «Сабақтардың типтері үлкен өзекті мәселе, сыныптық-сабақ формасының басқа элементтермен өзара байланысының ара қатына-сының заңдылықтарын анықтау керек. Осы мәселенің дұрыс шешімін табу теория мен практикаүшінмаңызды»,- деп жазды. Ғылымға са-бақты классификациялаудың өлшемдерін анықтау қажеттігі пайда болды. Ондай өлшемдер ретінде дидактикалық мақсат пен міндеттер, сабақты оқыту әдістері, оқу материалдарының түрлері алынды. Сабақ-ты танымүдерісінің заңдылықтарына, оқу үдерісінің логикасына, оқу-шылардың бұрынғы дайындығына негізделген классификация өлшем-дері қарастырылды.

Д.О. Лордкипанидзе сабақты гносеологиялық, психологиялық, әдістемелік және жалпы педагогикалық ұстанымдар бойынша жікте-ді. Осылардың ішінен жалпы педагогикалық және жалпы дидактик-калық ұстанымдарды негізгі деп санады. Осы қағида алғаш рет Б.П. Есиповтың еңбегінде, сонан кейініректе П.Н. Груздев, И.А. Каиров, И.Т. Огородников, М.А. Данилов еңбектерінде дамытылды. Осы қа-былданған классификация бойынша жаңа материалды түсіндіру, қай-талау және жаттығу, білімді тексеру және бағалау сабақтары және ара-лас сабақ деп жіктелді.

Сабақтың құрылымын қайта қарастыру мәселесіне (50-шы жылдардың соңы мен 60-шы жылдардың басындағы) липецкілік мұғалімдердің тәжірибесі түрткі болды, олар аралас сабақтың құрамды бөліктері, жалғыз оқыту формасы дегеннен бас тартты. Липецкілік мұғалімдер оқу үдерісінде оқушылардың алға жылжуын үнемі бекітіп, бұрынғы алған білімдерін тереңдетуді іске асырды.

Сабақтың құрылымын жетілдіру мәселесі ұжымдық және жеке жұмыс формаларын зерттеуді талап етті. Сыныпта фронтальдық жұ-

мыстан басқа топтық және жеке жұмыс жүргізу қажеттігі белгілен-ді. Педагогикалық әдебиеттерде сабақта топтық жұмыстар жүргізу мә-селелері талқыланып, оның білім беру және тәрбиелік міндеттерді ше-шудегі тиімділігі анықталды (Х.И. Лийметс, Е.С. Рабунский, И.М.Чередов).

Дидакт ғалымдар сабақтың тиімділігін анықтауды қолға алды. Э.И. Моносзон «сабақтың негізгісапалық өлшемі түрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану емес, оқушының білімді, тәрбиелік деңгейді игеруі, қойылған мақсатқа жетуі»,- деп көрсетті.

Профессор Р.Г. Лемберг педагогиканың теориялық және прак-тикалық маңызы бар мәселелері туралы көптеген еңбектер жазды. Ол еңбектердің ішінде бастауыш білім беру мәселелері де қамтылған. «Бастауыш мектептегі сабақ», «Сабақ методикасының мәселелері», «Дидактикалық очерктер», «Мектеп оқушыларын жалпы дамыту жұ-мыстары», «Сабақты құру мәселелері», «Сабақта білім беру мен бі-лімді пысықтау», «Мектептегі оқыту әдістері» атты еңбектерінде са-бақтың тақырыбы мен мазмұнының ішкі бірлігі, жаңа материалдың сабақтағы рөлі мен маңызы, сабақта жаттығулар жүргізудің жолдары, білімді есепке алу мен материалды пысықтаудың жаңа түрлері ұсы-нылды.

10.2. Сабақтың типологиясы және құрылымы. Сабақ типтері туралы көптеген ғылыми жұмыстар арнайы жазылған. Анықтаушы белгілеріне қарай сабақтардың жіктелуінің бірнеше тәсілдері де бар. Мысалы, сабақтар былайша жіктеледі: дидактикалық мақсатына қарай (И.Т. Огородников, И.Н. Казанцев), сабақты ұйымдастыру мақсатына, мазмұны мен өткізу тәсілдеріне қарай (М.И.Махмутов), оқу үдерісінің негізгі кезеңдеріне қарай (С.В. Иванов), сабақ үстінде шешілетін дидактикалық міндеттеріне қарай (Н.М. Яковлев, А.М. Сохор), оқыту әдістеріне қарай (И.Н. Борисов), оқушылардың оқу әрекетін ұйымдас-тыру тәсілдеріне қарай (Ф.М. Кирюшкин).

М.И. Махмутов ұсынған сабақ құрылымысабақты ұйымдасты-ру, жалпы дидактикалық мақсатына және оқылатын материалдардың мазмұнының сипаты мен оқушылардың меңгерген деңгейіне қарай бө-лінеді. Осы тәсілге сәйкес сабақ бес типке бөлінеді: 1-тип - жаңа оқу материалын оқып-үйрену сабағы; 2- тип - білімдерді, іскерліктерді, дағдыларды жетілдіру сабақтары, қабілеті мен дағдыларын қолдану сабақтары; 3-тип - білімді қорыту және жүйелеу сабақтары; 4-тип - аралас сабақтар; 5-тип - білімді, іскерлікті, дағдыны бақылау және түзету сабақтары. Бұл жіктеудің түрін көптеген теоретиктер мойын-дамаған күннің өзінде де, оның болашағы бар деп айтуға болады.

Сабақ құрылымы мен оқу жұмысының ұйымдастыру формасы-на қазіргі заманғы сабақтың теориясы мен практикасының негізгі түсі-ніктері жатады. Себебі, ол белгілі дәрежеде оқытудың тиімділігі мен оның нәтижелілігін анықтайды. Сабақтың қандай элементтері және бө-ліктері құрылымдық деп есептелінеді, қайсысы есептелінбейді? Бірақ та бүгінгі

таңда педагогика ғылымында бұған бірыңғай көзқарас жоқ. Кейбірі сабақ практикада жиі кездесетін элементтерді бөліп көрсетеді. 1) жаңа материалды меңгеру, 2) өткенді бекіту, 3) оқушылардың бі-лімін тексеру мен бағалау, 4) үй тапсырмасы, 5) білімдерді қорыту мен жүйелеу. Басқалары - сабақтың мақсаты оқу материалының мазмұны, оқытудың әдістері мен тәсілдері, оқу әрекетін ұйымдастыру әдістері деп қарастырады.

10.3. Сабақтың логикалық-психологиялық, дидактикалық және әдістемелік құрылымының арақатынасы.Сабақтың құры-лымдық бөліктерінің өзара әрекеті - ақиқат нәрсе. Оқыту үдерісі мұға-лім әрбір бөлікті жеке алғанда және оның сабақтың басқа бөліктерімен өзара әрекеттесу қызметінің бірлігін түсінгенде ғана тиімді болады. Жаңа білімдердің қалыптасуы тек бұрынғы бар білімдерге сүйенгенде, ал дағдылар мен іскерліктерді жаттықтыру жаңаны меңгергенде ғана мүмкін болады. Бұл жағдайда олардың реті әр сабақта әр түрлі. Бұл жөнінде М.И. Махмутовтың еңбегінде толығымен айтылған. Сабақтың дидактикалық құрылымы бұрынғы материалды қайталауда емес, мұға-лімнің түсіндіруі немесе мәселелік жағдаят жасау, бұрынғы мәселе-лерді шешу болжамын ұсыну барысындажаңатүсінікті енгізуден бас-талуы мүмкін. Ұсынылған болжамды дәлелдеуде сабақтың басында алдыңғы сабакта оқылған білімді қолдануға қажет өзектендіру жүруі мүмкін.

Аралас сабақты өткізудің реті - ұйымдастыру сәті, үй тап-сырмасын тексерту, өткен материалды оқушыдан сұрау, жаңа материалды оқып-үйрену, оны бекіту және үйге тапсырма берумен аяқталады.

10.4.Сабақта оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастыру-дың топтық, дербес, фронтальды формалары.Оқушылардың оқу әрекетін ұйымдастырудың жаппай түрі деп - мұғалім мен мен оқу-шылардың сыныптағы әрекетін, яғни оқушылардың бірдей тапсырма-ны барлығы бірге талдап, бірдей орындауы және қорытындыларын са-лыстыруын айтамыз. Мұғалім жұмысын бір уақытта барлық сыныппен жүргізеді, ол яғни оқушылармен тікелей байланыста болып, түсіндіру, көрсету, айту кезінде, оқушыларды осы тақырыпты қызықты етіп тал-қылауға баулиды. Осындай әдіс нәтижесінде мұғалім мен оқушылар арасында, оқушылар мен оқушылар арасында сенімді қарым-қатынас-тар орнатуға мүмкіндік береді, балаларды ұжымшылдыққа тәрбие-лейді, оқушылар талдау мен пікір таластыру барысында сыныптастары-ның және өз қателерін түзеп үйренеді, бұл олардың әрекеттерінің бел-сенді болуына көмек береді.Оқытуды ұйымдастырудың жаппай фор-масы әртүрлі сұрақтарды көтеру, ақпараттық және түсіндірмелі шығар-ма, репродуктивті, шығармашылық тапсырмалар арқылы да жүзеге асуы мүмкін. Шығармашылық тапсырмалар беру арқылы оқушының жұмысқа деген белсенділігін көтеруге болады. Мұғалім тапсырмалар-ды әр оқушының дара мүмкіншіліктеріне қарай бөліп, оқушы мен мұ-ғалім арасында сыйластық қатынас орнатып, сыныпты біріктіре оты-рып табысқа жетуге баулу керек.

10.5. Оқушылардың сабақ барысындағы жұмысын ұйымдастырудың дара түрі. Бұл әр оқушы өзінің дайындығы мен оқу мүмкіншілігіне сәйкес арнайы таңдалған тапсырманы өз бетімен орындайды дегенді білдіреді. Ондай тапсырмалар ретінде кітаппен, басқа да ғылыми әдебиетпен, әр түрлі білім көздерімен жұмыс, есеп шығару, мысалдар қарау, шығарма жазу, мазмұндама, реферат, баяндама даярлау болуы мүмкін. Дара жұмыс бағдарланған оқытуда кең қолданылады.

Педагогикалық әдебиетте оқытуды ұйымдастырудың даралық түрінің **дара** және **дараланған** екі жолы ерекшеленеді. Алғашқысы - жалпы сыныпқа арналған тапсырманы оқушының басқа оқушылармен араласпай отырып бір қалыпты орындауы, екіншісі - оқушылардың оқу-танымдық әрекетінде арнайы тапсырмаларды орындауы болып табылады. Ол әрбір оқушының оқу қарқынын реттеуге оның даярлығына, оқу мүмкіндіктеріне сәйкес мүмкіндік береді.

Оқушылардың оқу жұмысын ұйымдастырудың топтық формасы. Оқушылардың сабақтағы топтық жұмысының негізгі белгілері:

- сынып оқушылары сабақ барысында нақты тапсырмаларды орындау үшін топтарға бөлінеді;

- әр топ өздеріне арналған тапсырманы алып, оны топ басы немесе мұғілімнің басқаруымен шешеді.

- топтардағы тапсырмалар топтың әр мүшесінің жеке үлесін да-ра бағалайтындай етіп орындалады, топтың әр мүшесінің оқу мүм-кіндіктері ескеріледі.

Топ құрамы бір қалыпты емес, топтың мүшелерінің оқу мүмкіндіктерін тиімді жүзеге асыруына сай топтың құрамы әртүрлі. Ол 3-6 адамнан құралады. Топ құрамы тұрақты емес. Ол келешек жұмыстың мазмұны мен сипатына байланысты өзгеріп отырады. Бұл жерде топ-тың жартысы дара жұмыспен айналыса алатын оқушылар болуы керек.

Топтардың жетекшілері және топтар құрамы түрлі оқу пәнде-рінде түрлі болуы мүмкін және олар оқушылардың жетістіктері мен кемшіліктері бірін - бірі толтырып отыратындай оқыту деңгейі әртүрлі оқушылардын құралады, осы пәннен олардың сабақтан тыс уақытта ақпаратты білуі, оқушылардың бір-бірімен бірігіп жұмыс істей алуы есепке алынады. Топта бірін-бірі ұнатпайтындар болмау керек.

Оқушыларды өзара оқыту, ұжымдық танымдық іс-әрекет, оларды мұғалімнің басқару ерекшеліктері нақтыланады.

Сабақты ұйымдастырудың дәстүрлі емес формалары: «авторлық сабақтар», конференция-сабақ, пікірталас-сабақ, брифинг-сабақ, семи-нар-сабақ, бинарлы сабақ, сипаттау сабағы, ойландыру сабағы, пікірсайыс сабақ, ойын сабағы, зерттеу сабағы және т.б.

10.6.Мұғалімді сабаққа дайындау жүйесі. Мұғалімнің сабаққа дайындалуы өзара байланысты екі кезеңнен тұрады: сабақ жүйесін та-қырып бойынша жоспарлау және осы жоспарды әрбір сабаққа нақты-лап ойластыру,

басқа да жеке сабақтардың жоспарын құру. *Тақы-рыптық жоспарлау.* Тақырыптық жоспарлау оқу бағдарламасының "белгілі бір бөлімінде, оқу-тәрбие үдерісінің сабақ жүйесінде білім жетілдіруді анықтаудың ең қолайлы тәсілі. Бұл жүйеге дидактикалық негізгі мақсатқа байланысты, әр түрлі сабақтар, сонымен қатар оқушы-лармен сабақта және сабақтан тыс жұмыс жасауды ұйымдастыру кіре алады. Тақырыптық жоспарлаудың сәтті болуы мұғалімнің оқушыға берілетін білім қаншалықты дәрежеде, олар не меңгеріп, үйренуі ке-ректігін нақты анықтауына байланысты. Сол себепті де тақырыптық жоспарлау мұғалімнің белгілі бір тақырыпты қамтып, мұқият дайын-далуынан басталады. «Оқушылардың тәрбиесі, дамуының нәтижесі са-бақта бірден байқалмаса, бұл мәселелерді ұзағырақ уақытқа жоспарлау қажет. Тек осындай алдын ала жүргізілетін жұмыстың нәтижесінде тақырыптың жоспардағы "пайда болған" сабағын көруге болады.Тақырыптық жос-парлау жүйесін барынша сәтті, ғылыми тұрғыда ұсынған педагог М.И. Махмутов болды.

Тақырып және сабақ бойынша жоспарлау. Сабақ жоспары – бұл шығармашылық ізденістің басы, сабақты әсерлі өткізудің құралы, дарындылықтың іргетасы және таланттың көрінісі.

Сабақтыңмақсаты - бағдарлама материалының мазмұнына, мектепте материалдық базасына, оқушылардың оқу материалы мен жұмысының сипатына сүйене отырып анықталады. Мұғалім оқушы-лардың түсініктермен жұмыс барысында белсенділігін оятатын мате-риалды іріктейді, қорытынды сұрақтар, мәселелік міндеттер арқылы бағыт-бағдар береді, сабақ құрылымын айқындайды. Сабақ жоспарын-да сабақ тақырыбы мен сабақ өткізілетін сынып, сабақтың дидакти-калық міндеттері, нақтыланған мақсаты, материалдың қысқаша маз-мұны көрініс табады, оқушылардың танымдық әрекетін, әдістерін, оқу құралдарын ұйымдастыру формалары анықталады. Бұл жұмысты орындағанда бұрынғы меңгерілген тірек білімдер өзектендіріледі, жа-ңа білімдер мен әрекет тәсілдері қалыптасады, оқытудың түрлі жағдай-лары оларды қолданудың дағдылары, оқушылардың оқу әрекетін ба-қылау және түзету, білмеуден білуге карай жылжуда қажет танымдық және практикалық іскерлікті сабақ үстіндегі оқу-танымдық және прак-тикалық міндеттерді шешуде дамыту керек. Оқу жүйесінде оқушының келесі сабаққа дайындалуы былай анықталады:

- оқушыларды тақырып бойынша құрылған жоспармен таныстыру;
- оқушыларды оқулықтың жекелеген бөлімдерінен хабардар ету, ғылыми және көркем әдебиет оқыту, жаңа материалды меңгертуге ықпал ететін пайдалы тәжірибелерді қолданып, бақылау өткізу.

Сабақты талдау және өзіндік талдау – басқару объектісінің сапасы туралы жаңа білімді алу әдісі.Сабақтыталдау және бағалау педагогикалық шығармашылықта маңызды элемент больш табылады. Өз жұмысыңды талдау - мамандық деңгейін өсірудің тиімді шарасы. Оның сапасы әр түрлі факторларға, атап айтсақ, мұғалімнің сабақ өткізу дағдыларына байланысты.

Талдауды келесі сабаққа дейін неме-се сабақтан кейін жасаған пайдалы. Осы кезде мұғалімсабаққа дайын-далғанда бәрін ескердім бе деп ойлайды.

Педагогикалық әдебиеттерде сабақты әр қырынан талдауға баяндалған. Мұғалімнің сабағын талдау және бағалау тәсілдерінің іші-нен ең қолайлысы Т.А. Ильинаның тәсілін қолдану ұсынылады. Олмұғалімге өз сабағын талдауға баға берудің 10 түрлі өлшемдерін**БӨЛІП**қарастырады.

- ✓ Сабақтың жалпы құрылымы;

Сабақтың негізгі дидактикалық мақсатын жүзеге асыру;

- ✓ Оқу үдерісінде оқушылардың дамуын жүзеге асыру;
- ✓ Сабақ үдерісіндегі тәрбие;
- ✓ Дидактиканың негізгі ұстанымдарын орындау;
- ✓ Оқыту әдістерін талдау;
- ✓ Мұғалімнің сабақтағы жұмысы;
- ✓ Сабақтағы оқушының жұмысы;
- ✓ Сабақтың гигиеналық жағдайлары;
- ✓ Кейбір арнайы тапсырмалар.

Өзін - өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Қазіргі сабақтың теориясына тоқталыңыз.
2. Сабақтың негізгі компоненттері мен міндеттерін атаңыз.
3. Қазіргі сабаққа қойылатын талаптарды түзіңіз.
4. Сабақтың дидактикалық және әдістемелік құрылымының арақатынасын ашыңыз.
5. Сабақты ұйымдастырудың дәстүрлі емес формаларына тоқталыңыз.

11-тақырып. ОҚЫТУ ӘДІСТЕРІ

11.1.Оқыту әдісі туралы жалпы түсінік.Мұғалім мен мек-теп жұмысының табысты болуы оқыту әдісіне байланысты бірнеше ондаған жылдар бойы пән теориясы мен жекелеген пәндерді оқыту туралы зерттеулер жүргізіліп келеді. Педагог-ғалымдар мектептегі оқу үдерісін бақылау барысында сабақтағы мұғалім мен оқушыныңәрекеті түрлілігіне назар аударған. Олар мұндай әрекет түрлерін оқыту әдіс-темесі деп атаған. Мысалы, мұғалім жаңа материалды түсіндіреді - ол түсіндіргенді қолданады, оқушылар материалды өз бетінше оқып үйре-неді – бұл жұмыс әдісі; оқушы практикалық тапсырманы орындайды - бұл практикалық жұмыс әдісі, мұғалім сабақта көрнекі материал қолданады - иллюстрация әдісі т.с.с.

Е.И. Перовский, Н.М. Верзилин, Е.Я.Голант оқытудың сөздік, көрнекілік және практикалық әдістерін көрсетсе, М.А.Данилов оқыту әдістерін білім алу әдісі, білік пен дағдыларын қалыптастыру, білік, дағдысын тексеру, бекіту әдістерін, Е.Я. Голант әдістерінің 2 тобын көрсетуді ұсынды: активті (белсенді) және енжар оқыту әдістері. Тілдік әрекет сипатына қарап, бұл екі әдіс әртүрлі іске асырылуы мүмкін: дидактар мен әдіскерлердің бұл түсінікке түрлі анықтамалар беруіне қарамастан, көптеген авторлар оқыту әдісін оқу әрекетін ұйымдастыру тәсілі деп қарастыруда.

Оқыту әдісінің мәні мен түсінігі.«Метод» (әдіс) термині - гректің «method» сөзінен шыққан, ол шындыққа жақындау, күтілген межеге жету жолдары деген ұғымды білдіреді. Педагогикалық практи-када мұғалімнің сабақ беруі мен оқушы әрекетінің тәсілдері бір-бірімен тығыз байланысты. Бұл ретте мұғалімнің оқу жұмысы және оқушының оқу әрекеті бір-бірімен тығыз байланысады және өзара әрекеттеседі.

Оқыту әдісі үш белгісімен сипатталады: оқыту мақсаты, мең-геру, оқыту субъектілерінің өзара әрекет ету сипаты. Оқыту әдісінің сипаты бойынша:

1) мұғалім әрекетінің оқыту тәсілі мен оқушы әрекетінің оқу әрекеті, олардың өзара байланысы.
2) оқытудың түрлі мақсатына жетудегі олардың жұмыс ерекшелігі.

«Оқыту әдісі» түсінігін анықтаудың негізгі тәсілдері. *Оқыту әдісі* - мұғалім мен оқушының бірлескен оқытудың практикалық міндеттерін шешуге бағытталған әрекет тәсілдері. Оқыту әдісінің бұл анықтамасы оқытудың кейбір мәнді сипаттамаларын көрсетеді. Оқыту әдістерінің логикалық құрылымы оқу материалының мазмұнын және оқушылардың оқу әрекетін құруға бағынышты.

Оқушылардың танымдық әрекеттерінің сипатына қарай оқыту. Түсіндірмелі-иллюстративті әдісмұғалімнің дайын ақпаратты оқушыларға әр түрлі тәсілдермен жеткізуінен, ал оқушылардың оны қабылдап, есте сақтауынан тұрады. Бұл әдіс ақпаратты беруде ең тиімді тәсіл болып табылады. Бірақ бұл әдісті қолданғанда алынған бі-лімді қолдана алуға керек іскерлік пен дағдысы қалыптаспайды. Реп-родуктивті әдіс оқушылардың оқытудағы икемділігі мен дағдысын қалыптастыру үшін қолданылады. Оның мәні мұғалімніңтапсырмасы бойынша әрекетті қайталаудан тұрады.

Мұғалімнің әрекеті тәжірибеден және хабарлама үлгісінен тұра-ды, ал оқушының іс-әрекеті үлгі бойынша әрекетгі орындаудан тұрады.

Мәселелік әдістің мәні мұғалім оқушылардың алдына мәселені қойып, өзі соны шешудің жолдарын, қарама-қарсылықтарды аша оты-рып, көрсетуден тұрады. Бұл әдістің бағыты ғылыми танымның үлгісін көрсетумен және ғылыми мәселені шешу мәселесінен тұрады. Оқушылардың танымдық мәселелерді өзіндік шешуге бірте-бірте жақын-дауы мақсатында жеке іздестіру әдісі немесе оқытудың эвристикалық әдісі қолданылады. Оның мәні мұғалімнің мәселелі тапсырманы бір-неше бөлікке бөлуінен, оқушылардың оны шешудегі ізденістерінен тұрады.

Оқыту әдістері бір-бірінен оқушылардың материал мазмұнының әр түрлерін игерудегі танымдық іс-әрекеттерінің сипатымен және оқушылардың осы іс-әрекетін ұйымдастырушы мұғалім іс-әрекетінің сипатымен ерекшеленеді.

Оқыту әдістерін таңдау. Педагогика ғылымында мұғалім тә-жірибесін зерттеу негізінде оқу-тәрбиелеу барысының нақты жағдай-лары

мен шарттарының түрлі ұштасуына байланысты оқытудың түрлі әдістерін таңдаудың нақты жақтары қалыптасты.

Оқыту әдістерін таңдау бірнеше жағдайларға байланысты:

- оқу, білім беру, тәрбиелеудің және оқушылардың дамуының жалпы мақсатына және қазіргі дидактиканың алдыңғы қатарлы нұс-қауларынын жалпы бағыттарына;

- осы ғылымның және оқытылатын пәннің, тақырыптарының мазмұнының және әдістерінің ерекшеліктеріне;

- нақты оқу пәнін оқыту әдістемесінің ерекшеліктерін және жалпы дидактикалық әдістерді таңдауға керек ерекше талаптарына;

- нақты сабақ материалының мақсаты, мазмұны мен мін-деттеріне;

- материалды оқып-үйренуге берілген уақытына;

- оқушылардың жас ерекшеліктеріне және олардың нақты, тану мүмкіншіліктеріне;

- оқушылардың дайындық деңгейіне (білімділік, тәрбиелілік және даму);

- оқу мекемесінің материалдық қамтамасыз етілуіне, құрал-жабдықтардың, көрнекі құралдардың, техникалық құралдардың болуына;

- мұғалімнің ерекшеліктері мен мүмкіндіктеріне, практикалық және теориялық дайындығы мен әдістемелік шеберлігіне байланысты.

Аталған жағдайлардың орындалу кезінде мұғалім бірнеше ше-шімді, яғни: ауызша, көрнекі немесе практикалық нақты әдістер таң-дау, өзіндік жұмысты басқаруының репродуктивтік немесе іздену әдіс-терін ұстану және өзін-өзі ұстау әдістерін қолдану туралы шешім қабылдайды.

11.2.Оқыту әдістерінің жіктемесі. Қазіргі кездегі дидактиканың көкейкесті мәселесінің бірі - *оқыту әдістерін жіктеу*. Бұл мәселе туралы нақты бір жақты көзқарас жоқ, Дәл қазір жіктеудің негізгі тәсілдері бұрынғы кездегі жіктеу бойынша оқыту әдістерін мұғалімнің жұмыс әдісіне (әңгімелеу, түсіндіру, әңгіме) және оқушылардың жұ-мыс әдісіне (жаттығулар, оздік жұмыс) т.б. бөлген.

Оқушының білім алу көздеріне қарай оқыту әдістері былайша жіктеледі:

а)*сөздік* әдіс (білім негізінде ауызша сойлесу немесе басылым сөзі жатады);

в)*практикалық әдіс* (оқушылар практикалық жұмыстарды орындай отырып білім алады, біліктілігі артады).

Оқытудың сөздік әдісі - оқыту әдістері жүйесінде жетекші дәлелдеген. Оларды ескірген, "белсенді емес" деп жиі ай-тып жүр. Сөздік әдіс аз уақытта көлемі жағынан үлкен, көп ақпарат бе-руге мүмкіндік жасайды. Мұғалім сөз арқылы адамзаттың өткені мен келешегі туралы айқын бейнелер арқылы балалардың санасына жет-кізеді. Сөз оқушының ойын, есте сақтау қабілетін, сезімін жандан-дырады.

Сөздік әдістің мынандай түрлері бар: әңгімелеу, түсіндіру, әңгіме. пікірталас, дәріе, оқулықпен жұмыс.

Әңгіме. Әңгіме әдісі оқу материалының мазмұнын ауызша жет-кізеді. Бұл әдіс мектептегі оқыту үдерісінің барлық кезеңдерінде қол-данылады, тек әңгіме көлемі, сипаты, ұзақтығы жағынан ғана өзгереді.

Түсіндіру. Түсіндіруді оқылатын объектінің, жеке түсініктер мен құбылыстардың маңызды қасиеттерін, заңдылықтарын ұғыну деп түсіну керек.

Түсіндіру - бұл баяндаудың монологтік формасы. Түсіндіру кө-бінесе түрлі ғылымдардың теориялық материалдарын игеруде, химия-лық, физикалық, математикалық есептерді, теоремаларды шешуде, табиғат пен қоғам өміріндегі құбылыстардың себептері мен салдарын ашуда қолданылады.

Түсіндіру оқытудың әдісі ретінде әр түрлі жастағы балалармен жұмыс істегенде кеңінен қолданылады. Бірақ орта және жоғары мек-теп жасындағыларға оқу материалының күрделілігіне және оқушы-лардың интеллектуалды мүмкіндіктерінің өсуіне байланысты төменгі сынып оқушыларына қарағанда бұл әдісті қолдану анағұрлым тиім-дірек.

Хабарлама - әңгіме (эвристикалық әңгіме) оқушынға өзін жаңа білімді игеру үдерісіне енуіне, білімді алу тәсілдерін іздеуіне, мұғалім-нің қойған сұрағына өзінің жеке жауаптарын қалыптастыруға мүм-кіндік береді. Эвристикалық әңгіме барысында мұғалім білімі мен практикалық тәжірибесіне сүйене отырып, оларды жаңа білімді игеру мен түсінуге, ережелер мен қорытындыларды қалыптастыруға апарады. Оқушылардың осындай біріккен іс-әрекетінің нәтижесінде өзіндік күш жұмсау мен ойлау арқылы жаңа білімді игереді.

Оқу пікірталасы. Қазіргі заманғы мектептердегі оқытудың сөз-дік әдістерінің ішінде дискуссиялық оқыту ерекше орын алады. Оқыту үдерісіндегі оның ең басты бағыты - оқушыларды нақты немесе басқа да мәселелерді әр түрлі көзқараста белсенді түрде талқылауға тартуда олардың танымдық қызығушылықтарын ынталандыру, бөтеннің және өз бағытының дәлелдеріне әр түрлі көзқарасты ойластыру.

Дәріс. Дәріс - көлемді материалды баяндаудың монологтік тәсілі, ол әдетте жоғары сыныптарда қолданылып, бүкіл сабақты қам-тиды. *Дәрістің артықшылығы*: оқу материалының логикалық мазмұн-далуы, ақпарат ағынының көптігімен, берілетін білімнің жүйелік ерекшелігімен айқындалады.

Кітаппен, оқулықпен жұмыс. Мектепте кітаппен жұмыс істеу ең маңызды әдіс болып табылады. Бастауыш сыныптарда кітаппен жұмыс істеу сабақта мұғалімнің басшылығымен жүзеге асады. Ал одан әрі қарай оқушылар кітаппен өз еркімен жұмыс істеуге үйренеді. Кі-таппен жұмыс істеудің бірнеше түрлері бар. Олардың негізгілеріне мыналар жатады:

-конспектілеу - оқылғанды қысқаша баяндау, жазу. Конспек-тілеуді оқушы өзі немесе үшінші біреу атынан орындайды. Конспек-тілеуді өзі орындау оқушының дербес ойлау қабілетін дамытады;

-мәтіннің жоспарын құру. Жоспар қарапайым және күрделі болуы мүмкін. Жоспар құру үшін тақырыпты оқығаннан кейін оны әр бөлікке бөлу және ат қою керек;

-тезистеу - оқығандағы негізгі ойларды қысқаша баяндау;

-сілтеме жасау - мәтіннен сөзбе-сөз көшіріп алу. Міндетті түрде қайдан алынғандығы туралы деректер көрсетіледі (авторы, шы-ғарманың аты, шыққан орны, баспасы, баспаға шыққан жылы, беті);

-аннотациялау - оқылған материалдың мағынасын өзгертпей қысқаша баяндалуы;

- пікір беру - оқығанына өз көзқарасын білдіре отырып, қыс-қаша пікірінжазу;

-анықтама құрату - ізденуден кейінгі бір нәрсе туралы мәлі-мет; Анықтамалар статистикалық, биографиялық, терминологиялық, географиялық және т.б. болады;

-формалды-логикалық модельдерді құру - оқығанның сөздік-сызбалық - үлгілік көрінісі;

-тақырыптық тезаурусты құру - бөлім, тақырып бойынша базалық түсініктердің реттелген жиынтығы;

- идеялардың матрицасын құру - әр түрлі авторлар еңбегіндегі құбылыстар мен бірыңғай нәрселерге салыстырмалы түрде сипаттама беру.

Оқытудың сөздік әдісінің негізгі түрлеріне қысқаша түсінік-темелер осындай. Осы жіктеу бойынша оқыту әдісінің екінші тобына көрнекілік әдісі жатады.

Көрнекілік *әдіс.* Оқытудың көрнекілік әдісіне оқу материалын игерудегі көрнекі құралдар мен техникалық құрал-жабдықтарды пай-далану жатады. Оқытудың көрнекілік әдісін шартты түрде екі үлкен топқа бөлуге болады: *иллюстрации әдісі мен демонстрация әдісі.*

Иллюстрация әдісі оқушыларға иллюстративті көрнекіліктерді, плакаттарды, кестелерді, майлы бояу суреттерді, карталарды, тақта-дағы суреттемелерді. жалпақ модельдерді және т.б. көрсетуді ұсынады.

Демонстрация әдісі әдетте құралдарды, тәжірибелерді, техни-калық қондырғыларды, кинофильмдерді, диафильмдерді және тағы басқаларды демонстрациялаумен байланысты.

Жаттығулар. Ол жоспарда ұйымдастырылған бірнеше рет қай-таланатын іс-әрекет, білік пен дағдыны игеруде және олардың сапасын көтеру мақсатында орындалатын оқыту әдісі. Жаттығулар барлық пән-дерді игеруде және оқу үдерісінің әр түрлі кезеңдерінде қолданылады. Жаттығулардың түрі мен әдісі оқу пәнінің ерекшелігіне, нақты мате-риалға, жауап берілетін сұраққа және оқушыньщ жасына байланысты.

Жаттығулар түрлеріне қарай: ***ауызша, жазбаша, графикалық және оқу-еңбектік*** болып бөлінеді. Олардың әрқайсысын орындау барысындаоқушылар оймен жұмыс істеу мен практикалық жұмысты атқарады.

Ауызша жаттығулар логикалық ойлауды, есте сақтауды, тіл мәдениетін және оқушылардың зейінін дамытуға көмектеседі.

Жазбаша жаттығулар білімді қорытындылау мен оларды қолдана білуге үйренуге арналады. Оларды қолдану логикалық ойлауға, жазба мәденетіне және өздігінен жұмыс жасай білуге үйретеді. Жазбаша жаттығулар ауызша және графикалық жаттығулармен қатар жүреді.

Графикалық жаттығуларға оқушылардың сұлбалар, сызба-лар, кестелер, технологиялық карталар, альбомдар, плакаттар, қабыр-ға газеттерін дайындауы, зертханалық-саламандық жұмыстарды өткі-зудегі суреттемелерді тындауы, саяхаттар және т.б. жатады.

Оқу-еңбектік жаттығуларға өндірістік-еңбек бағытына ие оқушылардың практикалық жұмыстары жатады. Бұл жаттығулардың мақсатына оқушылардың теориялық білімдерін еңбекте қолдану болып табылады. Мұндай жаттығулар оқушыларды еңбекке баулуға көмектеседі.

Зертханалық жұмыстар - оқушылардың құрал-жабдықтарды және баска да техникалық көрнекіліктерді пайдалана отырып, мұға-лімнің тапсырмасы бойынша тәжірибелерді өткізуі, яғни бұл оқушы-лардың арнайы құралдар арқылы білімді меңгеруі.

Практикалық жұмыстар оқу материалының үлкен бөліктерін игергеннен кейін жүргізіледі және жалпылама қорытушы сипатқа ие болады. Олар тек сыныпта ғана емес, мектептен тыс та жүргізілулері мүмкін (мектеп жанындағы: үлестегі жұмыс, жергілікті жердегі өлшеу жұмыстары).

11.3.Оқыту тәсілі және оның дидактикалық мағынасы.Сырт көзге оқыту тәсілдері бір-бірімен ұқсас, тіпті бірдей тәрізді көрінгенімен де, шын мәнінде, оны дидактикалық міндеттермен байла-ныста қарастырсақ, онда олардың мүлде ерекше екені байқалады. Тәр-биелеу және дамыту зертханасының зерттеулерінің нәтижесі бойынша математиканы оқыту тәсілдері практикада іске асты. Бұл оқыту тәсіл-дері бастауыш оқытудағы эксперименттік тәсілдердің бір бөлігін құ-райды, кіші жастағы мектеп оқушыларын жалпы дамыту бағытын көз-дейді. Бірқатар авторлардың арнайы жүргізілген зерттеулерінде, сана-лы бақылау және сөз арқылы саналы орындалатын қимыл-қозғалыс түсініктері қимылды жүзеге асырады (Е.И.Бойко, Е.В.Гурьянов, А.Ц.Пуни, А.В.Пенская, В.В.Суворова, М.А.Черевков және т.б.).

Дидактикалық міндет пен оқыту тәсілі міндетті атқару үшін түрлі әдістерді қолданады. Бұл ретте мынадай міндеттерді белгілеп көруге болады: 1) оқушыларды обьек-тінің сыртқы түрімен және құрылысымен таныстыру; 2) құбылыстар арасындағы байланысты көрнекі обьектілерді бақылау негізінде тану.

Оқыту әдістерінің көптүрлілігі. Қазіргі заманғы дидак-тикада оқыту әдістерін жіктеудің сан алуан тәсілдері. Оқыту әдістеріне сипаттама: сөздік, көрнекілік, практикалық. Оқыту әдістерінің, құралдары мен тәсілдерінің өзара байланысы.

Ғалымдарәдістерді классификациялау және жүйелеумәселесін (А.П.Пинкеевич, А.Ф.Евстигнеев-Беляков, Н.М.Шульман, Ш.И.Ганелин және т.б.) зерттеді. «Дидактикалық әдіс» түсінігінің көпқырлылығын атай отырып, олар «әдіс» түсінігінің белгілерін (оқу материалдарын логикалық түсіну жолдары, педагогикалық ықпал ету құралы, оқушылардың белсенділік деңгейі, т.б.) талдады. Әдістерді классификациялау негізіне формальды логика ұғымын да қолданбақ-шы болды. Әдістер жүйесі мен оларды классификациялау принцип-теріне биологиялық тұжырымдамалар алынып, диалектика заңдарын оқыту әдістеріне тікелей көшіру талаптары (О.В.Трахтанберг) және мектеппрактикасынан алшақтық та болды (М.М.Рубинштейн, Б.С.Манжос). Әдістерді белсенді және белсенді емес, еңбекке қатысы бар және еңбекке қатысы жоқ деп жіктеу, ерікті немесе еріксіз түрде, же-ке немесе жалпы әдістер тобына әмбебаптық сипат беретін болды.

11.4. Оқыту әдістерінің, құралдары мен тәсілдерінің өзара байланысы. Оқытумақсаты, оқыту тәсілдері және оның нәти-жесі. Оқу міндеттері мен оқыту тәсілдерінің өзгешеліктері. Оқу үдерісінде қаралатын маңызды мәселелер – оқытудың мақсаты, оған тән белгілер, оқытудағы оның орны мен рөлі. Дидактикада оқыту мақ-саты түрлі қырынан қарастырылған. М.А.Даниловтың пікірі бойынша, «оқу үдерісіндегі арнайы қайшылық оқытудың барысымен сипатта-лады, оқушылар алдына оқу үдерісінің логикасына сай, үнемі түрлі жағдайға қарай жаңа міндеттер қойылып отырады, олар оқушыларға түсінікті, оны олар қабылдайды және ақыл-ой күшін қолданып шеше алады»,- деп атап көрсетеді.

Дидактикалық еңбектерде оқушыларды*дамытуға* байланысты жалпы айтылған пікірлер болмаса, оқушыларды дамыту оқу міндет-терінде іске асырылмайды. Оқу міндеттерінің оқушының білім мен дағдыны меңгеруін іске асыруы күмән тудырмайды. Бірақта, зерттеулер көрсеткендей, оқыту мен дамыту мәселесі, балалардың дамуын қамтамасыз ететін материалдарда, оқу бағдарламалары мен оқулықтарда, оқыту тәсілдерінде және міндеттерінде ескерілуі керек.

Ең маңыздысы, оқу міндеттерін, оқыту тәсілдері мен оған қол жеткізетін нәтижесі арасындағы обьективті байланыстарды зерттеу қажет. Мұндай зерттеусіз оқыту үдерісінің заңдылықтарын ашып, жетістікке жету мүмкін болмайды.

Оқу міндеттері ажыратылмаған, олар шын мәнінде алуан түр-лі, міндет пен оқыту тәсілдері арасындағы байланыстарды ескермеу, оқу үдерісінің теориясы мен практикасының дамуына кедергі кел-тіреді.

11.5. Оқытудың интербелсенді әдістері: пікірсайыс, тренинг, диалог, дебат, пікірталас, т.б. Оқыту әдістерін таңдау мәселе-лері. Мұғалімнің оқытудың қозғаушы тетіктерін тиімді басқа-руындағы әдістемелік және технологиялық құзыреттілігі.

Интербелсенді (интерактивті) оқу/оқыту бірінші мезетте бі-лім игеру үдерісіне қатысушылардың тиімді қарым-қатынасына негіз-деледі. Ағылшын тілінен келген ***«интерактив»*** сөзі де осы ұғымды білдіреді: *«inter»* дегеніміз ***«өзара»*** мағынасында, ал *«act»* - ***«әрекет жасау»*** дегенді білдіреді.

Басқаша айтқанда, «интербелсенді» дегеніміз біреумен қоян-қолтық қарым-қатынаста болу, онымен бірлесе әрекет жасау, диалог құру.

«Интербелсенді» дегеніміз диалог арқылы үйрену/үйрету, яғни «үйретуші – үйренуші», «үйренуші – үйренуші», «үйренуші - өзімен өзі» форматтарында жасаған қарым-қатынас («әңгіме», «сұхбат», «бірлескен әрекеттер»).

Интербелсенді оқу/оқыту білім игеру үдерісін келесідей ұйым-дастыруға ынталы:

1) барлық үйренушілерге бірлескен таным үдерісіне белсенді араласуға мүмкіндік жасау;

2) әрбір үйренушінің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы ой толғауына мүмкіндік жасау.

Сонымен, интербелсенді оқу/оқыту **бірлесе үйрену** идеяларын ұстанады. Бірлесе үйренуде әрбір үйренуші танымның (оқу, үйрену-дің) ортақ мағынасына және аяққы нәтижесіне өз үлесін қосып, бас-қалармен өзінің білгенімен, идеяларымен, ойларымен алмасады, тиімді нәтижеге (білімге) қандай бірлескен үйрену/оқу әрекеттері арқылы жете алатындығын анықтайды.

Мұндай қарым-қатынастағы бірлескен әрекеттер бірін-бірі жақ-тыру, өзара сыйласымдық пен қолдау атмосферасында өтіп, тек қана жаңа білім игеруге жағдай жасап қана қоймай, сонымен бірге таным үдерсін өзара ынтымақтастық пен бірлесу деңгейлеріне көтереді, яғни **қарым-қатынас пен оның негізгі нысаны диалогты танымның басты құндылығына айналдырады**.

Интербелсенді оқу/оқыту диалогтық қатынасқа негізделеді, ал диалог өз кезегінде өзара түсіністікке, бірлескен әрекеттерге, таным үдерісінде туындаған мәселелер мен проблемаларды бірлесе шешуге алып келеді. Интербелсенді оқуда/үйренуде білім алушылар келесідей білім, білік, дағды, құзырлық, машықтарға *үйренеді:* терең ойлануға; ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен ке-ректісін таңдап алуға; ақпаратты жан-жақты талдауға; өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыруға; пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пі-кірін дәлелдеуге; басқа да балама пікірлерді ескеруге; шешім қабыл-дауға және қиын мәселелерді

шешуге; жауапкершілікке (өз біліміне, өміріне); басқалармен тиімді қарым-қатынас құруға.

Интербелсенді оқу/оқыту келесі жұмыс түрлері мен әрекет-тер арқылы жүзеге асырылады:- *бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық, бүкіл аудиториялық), жеке және бірлескен ізденіс пен зерт-теу жұмыстары, ситуативтік және рөлдік ойындар, ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс жасау, кітап, лекция, интернет, құ-жаттар, мұражай, мамандар, т.б, шығармашылық жұмыстар, т.б.*

Өз кезегінде бірлескен жұмыс әдістері өзін-өзі мен басқа адам-дарды танудың құралы болып табылады, олар дүниетаным қалыптас-тырып, тұлғаның өзіндік дамуы мен басқалардың іс-әрекеттері мен олардың себептерін түсінуге ықпал жасайды.

Рөлдік ойындар. Рөлдік ойындар - тиімді интербелсенді әдістердің бірі. Педагогика саласында зерттеу жүргізетін ғалымдардың басым көпшілігі оқу/оқытудың ойын әдістерін кәсіби дамуды қамта-масыздандырудағы ең тиімді әрі болашағы зор тәсілдер деп есептейді. Өйткені **іс-әрекет арқылы үйрену/үйрету – танымның тиімді тәсілі** екендігі баршаға аян: адам жадында бірінші мезетте өзінің жа-сағаны мен бастан кешкен әсерлері қалады. Ал рөлдік ойындар сту-денттердің өздерін басқа адамдардың орнына қойып, мәселе немесе проблеманы солардың тұрғысынан қарастырып, шешімді өз «қолда-рымен» жасауды меңзейді.

Өзін – өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Әдіс туралы жалпы түсінікке тоқталыңыз.
2. Оқытудың әдістері мен әдістемелік тәсілдері дегеніміз не?
3. Тұтас педагогикалық үдерістің компоненттерін атаңыз.
4. Оқыту әдістерінің атқаратын қызметі мен міндеттеріне тоқталыңыз.
5. Оқытудың инновациялық интербелсенді әдістеріне сипаттама беріңіз.

12-тақырып.ОҚЫТУДАҒЫ ДИАГНОСТИКА ЖӘНЕ БАҚЫЛАУ

12.1.Оқытусапасындиагностикалау. Ұғымдар: оқушыныңоқужетістігінбақылау, бағалау, белгілеу. Үлгерім – оқушылардыңоқужетістігініңсипаттамасы. Оқушылардыңіс-әрекетнәтиже-сінбақылаудыңмақсатыменқағидалары. И. Лернер, Ю. Бабанский білім сапасының түрлеріне келесі сипаттамалар береді.

Білімнің дұрыстығы. Оқушының бойындағы білімнің толық-тығы оқылатын нысан туралы барлық білімдердің санымен анық-талады. Оқушы: а) білімнің барлық жетекші элементтерін атап бере алады; ә) әрқайсысына анықтама бере алады; б) негізгі белгілерін сипаттап бере алады.

Білімнің әрекеттілігі оқушының білімді әр түрлі жағдайда қол-дана алуымен сипатталады. Оқушы: а) алған білім мен біліктіліктерін қолдану арқылы жаттығулар мен тапсырмалар орындай алады; ә) оқылғанды сәйкес өмір құбылыстарын талдау үшін қолдана алады.

Білімнің саналылығы – білімнің, ішкі байланыстардың мән-ділігін түсіну, талдай, салыстыра, дәлелдей, жан-жанты аша, бағалай және түсіндіре білу. Оқушы: а) сабақтағы түсініктер мен айғақтар өзара қалай байланысқанын, не қандай нәрсеге бағытталағандығын, не қандай нәрседен шығатындығын көрсете алады; ә) оқылатын құбылыс-тардың ортақ ерекшеліктерін тауып, оларды салыстыра алады; б) құ-былыстың, оқиғаның және т.б. себептерін аша алады; в) жан-жақты түсіндіріп, түйін және қортынды жасай алады. Білімнің тереңдігі бе-рілген білімнің басқалармен, оған ұқсас білімдермен саналы байланыс-тығымен сипатталды.

Білімнің оперативтілігі оқушының ұқсас және вариативті жағ-дайларда білімді пайдалана алуға даярлығын қарстырады. Оқушы өз білімін қолдана алатын жағдайлар көп болса, білімнің оперативтілігі соғұрлым нақты көрінеді .

Білімнің жүйелілігі кейбір білімнің жиынтығын, иерархиясын және тізбектілігін саналы түрде мойындауын, яғни, бір білімді екінші біреулері үшін базалық білім ретінде мойындауын болжайды.

Білімнің беріктілігі – барлық көрсетілген сапалардың саны мен тұрақтылығы. Ол интегралды сапа болып табылады.

Білім сапасының әр алуан түрлерін айта отырып, мынадай анықтама беруге болады. *Білім сапасы* – оқушылардың оқу-танымдық іс-әре-кетінің нәтижесін сипаттайтын салыстырмалы тұрақты білім құрылы-мының біртұтас жиынтығы.

Педагогика ғылымында білім сапасын мақсат пен нәтиже бірлігі ретінде қарайды. Белгілі ғалымдар С.Е. Шишов пен В.А. Кальней білім сапасын тұлғаның кәсіби, азаматтық біліктіліктерінің қалыптасуы мен мақ-сатқа жетуі арқылы түсіндіреді. Осы айтылған тұжырымдарды сара-лай келе, білім сапасын тек білім алудағы қабілет пен білімнің қалып-тасуы ғана емес, жеке тұлғаның жалпы адамзаттық құндылықтарының, жеке қасиеттерінің және әлеуметтік қоғамға бейімделу қасиетте-рінің жиынтығы деп алуға болады.

12.2.Оқыту үдерісіндегі білімдерді бағалау және тексерудің қызметтері. Білімдерді тексеру мен бағалау - оқыту үдерісінің құ-рамдас бөлігі. Бұл оқушылардың оқу әрекетіне жүйелі түрде сабақта, не үйде ауызша, жазбаша, графикалық және тәжірибелік жұмыстар ар-қылы бақылау жүргізу болып табылады. Тексеру мен бағалау арқылы оқушының әр деңгейдегі алған білім дәрежесі олардың дайындалу ба-рысындағы жетістіктері мен кемшіліктері, мұғалімнің жұмыс деңгейі, тоқсандық және жылдық бағаларының қойылуы, оқушылардың аттес-тациялануы, келесі сыныпқа көшірілуі және де келесі деңгейдің білі-мін алуға қабілеті анықталады.

Білімді тексеру мен бағалау *бақылау, оқыту, білім беру, тәр-биелеу, түзету және хабарландыру, түзету және ақпараттық сияқ-ты* қызметтерді атқарады. Мұғалім тек қана оқушының білімін баға-лап қана қоймай, сонымен қатар әр оқушының жетістіктерін қоры-тындылап, оқу-

тәрбиелік үдеріске түзетулер еңгізіп және ата-аналар мен өзгелерге оқушының жетістіктері мен кемшіліктерін хабарлап отыра алады.

12.3. Білім сапасын бақылаудың теориялық негіздері және оқу жұмысының нәтижелілігін есепке алу. *Бақылаудың түрлері. Оқу жұмыстарын бақылау әдістері мен нәтижелігін бағалау жүйесі.*

Оқытудың бағалау жүйесінің теориясы мен практикасының дамуы.Белгілі ғалым С. Қожахметовтың «Совет мектебінің негізгі дидактикалық принциптері» тақырыбындағы зерттеу жұмысында оқушы-лар білімінің саналы және жинақты болуының дидактикалық ұстаным-дары, бастауыш мектепте оқушылар білімін тексеріп, бағалай білудің әдістемелік жолдары, сабақтан тыс мезгілдегі және сабақ үстіндегі оқушылардың кітаппен жұмыс істей білуі, сабақтан тыс уақытта оқу-шыларға эстетикалық тәрбие беру жолдары қарастырылған.

50-шы жылдардың басынан педагогика ғылымы мен педагоги-калық практикада білімді тексерудің оқыту әрекетіне мән беріле бас-тады. Б.П. Есипов «Дұрыс қойылған білімді есепке алудың бақылау үшін ғана емес, оқыту және тәрбиелеу үшін маңызы зор» деп жаз-ды. Осы қағида кеңес педагогикасында бекіп, теориялық тұрғыдан М.А. Данилов, Б.П. Есипов, Н.Г. Дайри еңбектерінде негізделді.

XX ғасырдың 30-50-шы жылдарындағы оқыту теориясын талдау барысында мынадай қорытындылар жасауға болады: педагогика ғылымы оқушы-ларды ғылым негіздерімен қаруландыруға нақты бағыт алды. Оқушы-ларды белсендіру және өзбетінше білім алу дағдыларын қалыптастыру, мұғалімнің сабақты басқаруына арналған мәселелер жаңаша көзқарас-ты қажет етті. Мұғалімдердің педагогикалық озат тәжрибиесін зерттеу қолға алынды. Оқыту мәселесі мен оқыту әдістеріне назар аударылды.

Дәстүрлі бақылау жүйесінің негізгі формасы, оқушының ғана емес, мектеп ұжымының жетістігін айқындау және өзін-өзі бақылау болды. Тек тестік тапсырмалар кең таратылды, олар өзіндік тексеру форма-ларының ішіндегі ең жарамдысы болып есептелд. Бағасыз оқытудың басқа да кемшіліктері табыла бастады. Барлық жерлерде білімнің са-пасының, оқытудың деңгейінің, тәртіптің төмендеуі байқалды. Оқу-шылар сыныпта, үйде күнделікті дайындалуды қойды. Сондықтан да көптеген халық ағарту ісінің бөлімдері әр түрлі бақылау формаларын енгізуге мәжбүр болды. 1932 жылы қайтадан әрбір оқушының білім-дерін жүйелі есепке алу тәртібі қалпына келтірілді. Оның негізі дара әдіс арқылы жасалды, 1935 жылы баллдың сараланған 5 деңгейлік жүйесі ауызша бағамен ауыстырылды (өте жақсы, жақсы, қанағаттан-дырады, жаман, өте жаман), 1944 жылы цифрлы 5 баллдық жүйе орнатылды.

Кейінгі жылдары тәжірибенің көрсетуі бойынша, әрбір оқушы-ның білімін есептеу, күнделікті есептеуі өзін ақтады, оқушылардың сабаққа деген дайындығы және тәртібі жоғарылады. Дәстүрлі жүйедегі баллдар ретінде бағалар өзінің кемшіліктеріне қарамастан, казіргіге дейін өзіне сай

айырбасталатын жүйе таппаған. Сонымен қатар, оның әлі де көп қоры бар және де барлық мүмкіндігі қолданылмаған.

Отандық педагогтар ішінде бірінші болып С.Т Шацкий бағаны шынайы ізгілік бастамалармен шешпекші болды. Бағаға, емтиханға қарсы шығып, ол баланың даралығын бағалау емес, оның жұмысының қалай орындалғанын, олардың оқу жұмысының орындалғаны туралы ата-ана алдында есеп беру, көрме жұмыстарын жүргізіп алға шығып есеп беру арқылы бағалау керек деген. Бірақ та кеңес мектептерінің қалыптасуы және білім мазмұнын өзгерту жағдайында бағаның жаңа жүйесін енгізу мүмкін болмады, себебі ол бүкіл оқу-тәрбие үдерісін қайта құруды талап ететін еді.

Қазіргі кездегі көптеген мұғалімдер бақылаудың сондай форма-ларын қолданады, кейбіреулері дәстүрлі баға жүйесінің жақсы жақта-рын сақтап, олардың кемшіліктерін азайтты. Солай, атақты педагог В.Ф. Шаталов білімнің бақылауына "Білімнің ашық есебі парағын" енгізген. Білімді ашық есептейтін парақтардың басты мәні - сабақта, не сабақтан тыс уақытта алынған бағалар арнайы бланкіге жазылады да, хабарламаларға іліниіп қояды. Оның ерекшелігі сынып журналына қойылған бағалар сыныпқа белгісіз болады, ал жаңа әдістің зор тәр-биелік мәнісі бар. Баға бүкіл сыныпқа ғана емес, мектепке де белгілі болады. Білімді ашық есептейтін парақтар әрбір оқушының «қызметі тізіміне» ұқсас болған. Сонымен қатар дәстүрлі әдіспен салыстырсақ, яғни төмен баға оқудың кейінгі кезеңдеріне ғана емес, тоқсандық баллдардың жоғары болуына кері әсер беруі мүмкін. Ал жаңа әдісте мұндай кемшіліктер жоқ. Әрбір оқушы қалған уақытында бағасын өзгертіп, өзінің қабілеттілігін көрсете алады.

В.Ф. Шаталов қарама-қайшылықты алып тастады немесе олар-ды азайтты. Оның әдісімен оқушының ынталы жұмысының жақсы бо-лашағын сақтауға болады, формалды жүйеден құтылуға, білімді дұрыс бағалауға және жаман бағаның мінез-құлыққа және тәрбие нәтижесіне жағымсыз әсерін алдын ала ескертуге мүмкіндік пайда болады. Білім-дегі дәстүрлі баға жүйесінің қорларын сақтай отырып, білімнің баға-сын тек баллдардың (баға) көмегімен шешу мүмкін емес. Ол жаңа әдіс-амалдармен толықтырылуы мүмкін, басқа варианттар білімді үлкен сапалық деңгейде бағалауға жол ашады.

Бұған зор қызығушылықты Ш. Амонашвилидің эксперименталь-ды дидактикасының зертханалық тәжірибесі көрсетті. Көптеген жыл-дар бойы кіші сыныптағы балаларға баға қойылмаған, оқушылар ата-аналарының, жеке мұғалімдердің алдында өздерінің жетістіктерін өзде-рінің еңбектері, өздерінін көрмелері, суреттері, көшірмелері, өзіндік шешкен тапсырмалары және мысалдары арқылы көрсете білген. Жар-ты жылдықта бастауыш сынып оқушыларына олардың сол кезеңдегі жетістіктері мен кемшіліктері жазылған мінездеме беріледі. Сонымен қатар арнайы "ата-анаға пакеттер" дайындалады. Сол пакетте ата-ана-ларға балаларының жұмыстарының үлгі нәтижелері берілген.

Бақылаудың негізгі түрлері ауызша, жазбаша нысанда және олардың байланысы арқылы жүзеге асырылады. Бақылаудың форма-сын таңдау оқу пәнінің мазмұны мен ерекшелігіне, оқуға бөлінетін са-ғат санына, оқу кезеңіне, жоспарланған оқу нәтижесіне, білім алушы-лардың жас және жеке ерекшелігіне байланысты.

Бақылау жұмыстары білім беру ұйымының жетекшісі бекіткен кестеге сәйкес өткізілуі қажет. Бақылау жұмыстарын дүйсенбі, жұма және соңғы сабақтарда өткізу ұсынылмайды.

Бірізді фронтальды-тақырыптық тексерудің мақсаты - оқушыға оқытылатын бөлім, тақырып материалдарының логикасының дамуын терең игерту. Оқытудағы маңызды рөлді білімді тексеру мен бағалау-дың ойландыратын түрлері - оқушылардың тапқырлығын анықтау, қойылған міндетті шығармашылықпен шешу атқарады.

Ауызша тексеру барысында оқушы жауабының сапасын нақты білу мүмкін емес. Сондықтан мұндай жауабының беруді баға-лау оңайға тимейді. Мұғалім оқушының жауабына тез көңіл бөліп, ке-рек болса, сұрақ қойып, жауабын толықтыруды талап етіп, оқушымен ылғи да қарым-қатынас жасап отыруы тиіс. Мұның барлығын сабақ үстінде істеу өте қиын және де бұл ауызша сұрау кезінде білімді баға-лаудың дәлдігіне әсер етеді.

Жазбаша тексеру ауызшаға қарағанда жеңілдірек болғанымен, өзінің қиындықтары да бар. Мұғалім оқушының жауабын тура бақы-лай алмайды. Осыған байланысты оқушының жауабын бағалау қиынға түседі. Жазбаша жауап өзіндік ережелермен реттелетін, бұл оның сапа-сына ықпал етеді. Оқушылардың бағалары мен білім деңгейінің айыр-машылығы жоғары оқу орындарына түсу алдындағы емтихандарда байқалады. Осы кезде мектеп білімі мен оқуға түсудегі білім талапта-ры арасындағы айырма айқын көрінеді.

Мұғалімнің бағасымен оқушы келіскен жағдайда ғана ол жақсы тәрбиелік нәтижеге әкеледі. Шын мәнісінде, оқушылар өз білімдерін бағалауда мұғаліммен ылғи келісе бермейді

ТЕСТТІК ЖӘНЕ РЕЙТИНГТІК БАҚЫЛАУ

Тест– оқытудың белгілі бір бөлігін меңгеру дәрежесін өл-шеуге бағытталған тапсырмалар жиынтығы. Олар уақытты көп жо-ғалтпас үшін, көлемінің шағын болуы, оның әрі қысқа, әрі жинақы болуын, тапсырма мен жауаптағы дәлдік пен айқындықты қамтамасыз етуді т.б. талап етеді.

Тестік бақылаудың ерекшелігі: тест – бағалау нәтижесін нақты көрсетеді; уақытты үнемді пайдалануға мүмкіндік туғызады; бақылау бір мезгілде барлық оқушыларды қамтуға қол жеткізеді; тест жұмысын атқару барысында барлық оқушылар бірдей тең жағдайда болады.

Рейтинг-тестік бақылау түрлеріне: күнделікті немесе ағым-дық; аралық ; қорытынды бақылау жатады.

Рейтинг – ағылшын тілінде («to rate») – «бағалау» немесе «же-тістік өлшемі» деген ұғымды білдіреді. Рейтинг жүйесінің мақсаты: оқу-таным

әрекетінің сапасын, нәтижесін арттыру; оқу-таным әреке-тінің сапасын тексеру, бағалаудың тиімділігін жетілдіру және әділдігін орнықтыру; оқу-таным әрекетіндегі білім, іскерлік, дағды сапасын, дә-режесін бақылауда жүйелілікті қамтамасыз ету; оқу-таным әрекетін-дегі студенттердің жауапкершілігін, белсенділігін арттыру; тексеруде уақытты үнемдеу.

Рейтингтік жүйенің ерекшелігі – оқытушының педагогикалық әрекеті мен студенттердің оқу әрекетінің сапасын жақсартуға мүмкін-дік туғызады, оқу үдерісінің барлық кезеңдерінде олардың білім, іскерлік, дағдысының нәтижелерін тексеру, бақылау және бағалаудың тиімділігін арттырады.

12.4. Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау өлшемдерінің жүйесі. Оқушылар портфолиосы. Бағалау үдерісін ұйымдастыруға қойылатын талаптар. Бағалау үдерісіне оқушылардың қатысуы және өзара әрекеттестігі: бірін-бірі бағалау, өзін-өзі бағалау, баға-лау пікірі.Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау өлшемдері, жүйесі. *Білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі*. Білім беру мазмұнын жаңарту аясында критериалды бағалау жүйесіне көшу қарастырылған. 2017-2018 оқу жылында жаңа бағалау жүйесіне 1, 5, 7-сыныптар көшеді. 2-сыныптарда критериалды бағалау жүйесін енгізу жалғасатын болады, негізгі мақсаты сапалы бағалау мен тұлғаны дамытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, қоршаған әлеммен тиімді өзара әрекет етуге, өздігінен білім алуға және дамуға дайын, алдына ала белгілі және нақты критерийлер бойынша объек-тивті бағалау болып табылады.

Жаңа бағалау жүйесі білім алушыда өз әрекетін бақылау мен бағалау, туындаған қиындықтардың себептерін анықтау мен қалпына келтіру қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Оқыту үдерісі білім алушылардың бойында функционалдық сауаттылықты және кең ауқымды дағдыларды қалыптастыруға бағыт-талған. Бұл оқыту үдерісінде оқытудағы дәстүрлі ұйымдастырудан алшақтап, білім берудің 6 деңгейі бойынша айқындалып күтілетін нә-тижелерге негізделеді және білім алушылар «біледі», «түсінеді», «қол-данады», «талдайды», «жинақтайды», «бағалайды», яғни іс-әрекетті болжайтынын ескеру маңызды.

Оқыту мақсаттары күтілетін нәтижелер түрінде ұсынылып отыр. Әрбір бөлімшелерге дәйекті түрде енгізілген оқыту мақсаттары, мұға-лімдерге өз жұмысын жоспарлауға және білім алушылардың жетістік-терін бағалауға мүмкіндік береді.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалау оқыту мақсат-тарымен жоспарланған, қол жеткізген нәтижелері дәрежесіне сай алдын ала белгіленген нақты критерийлерге сәйкес жүзеге асырылады.

Осыған байланысты, білім алушының жеке тұлғасы емес, оның жұмысы ғана бағаланады; білім алушының жұмысы басқа білім алу-шылардың жұмыстарымен емес, оларға алдын ала белгілі (өте жақсы орындалған жұмыс түрінде) эталонымен салыстырылады. Не нәрсеге

үйретеді, соны ғана бағалауға болады, сондықтан бағалау критерийі – оқу мақсаттарының нақты көрсетілуі.

Мұғалімге критериалды бағалауды оқу үдерісін барынша тиімді ұйымдастыруға болатындай түрде пайдалану, білім алушыларға дер кезінде қолдау көрсету және олардың оқудағы алға жылжуын қамта-масыз ету, мүдделі тараптарға оқу нәтижелері туралы ақпаратты беріп отыру ұсынылады. Мұндай бағалау жүйесі алдымен білім алушыларды табысты оқуға ынталандыруға, білімдегі олқылықтарын анықтауға және олардың өсуін көрнекі түрде көрсетіп отыруға бағытталған.

Критериалды бағалау жүйесі қалыптастырушы бағалау мен ішкі жиынтық бағалаудан тұрады.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалаудың жаңа жүйесін педагогтар мен ата-аналар әртүрлі қабылдады. Сол себепті, жыл бойы сұрақтар туындады.

Білім алушылардың оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесі:

- оқыту мен бағалаудың біртұтастығына негізделеді;

- білім алушылардың ілгерілеушілігі мен үлгерімін қамтамасыз етуде біртұтас тәсілді қалыптастыруға бағытталады;

- оқу бағдарламаларына сәйкес дағдыларды дамыту және білім алуға дәлелдемелер жинақтау мен оқыту мақсаттарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді;

- әрбір сынып үшін пән бойынша оқу бағдарламасының маз-мұны негізінде бағалау түрлері мен әдіс-тәсілдерінің алуан түрлерін қамтиды.

Критериалды бағалау жүйесі оқыту, оқу мен бағалаудың өзара байланысына негізделгенін есте сақтау маңызды. Критериалды баға-лаудың нәтижелері білім беру үдерісін тиімді жоспарлау мен ұйым-дастыру үшін пайдаланылады.

Критериалды бағалау білім алушылардың дағдыларының даму дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді.

Әрбір сабақ оқыту мақсаттары мен оларға жету критерийлерін айту/көрсетуден басталуы керек. Білім алушы қойылған оқу мақсатын түсінуі, ұғынуы және оған қалай қол жеткізуге болатынын білуі тиіс.

Критериалды бағалау білім алушылардың оқуға деген қызығу-шылығын дамыту, оқытудың ізгілікті, достық ортасын құру, оқу процесінде білім алушыларды қолдау, білім алушылардың оқуға деген ынтасын одан әрі нығайту, зерттеу, шығармашылық іс-әрекеттерге қатысу үшін пайдаланылады.

Қалыптастырушы бағалау оқу үдерісінде білім алушылардың білімді меңгеруі мен дағдылары қалыптасуы деңгейін анықтау үшін қызмет атқарады, білім беру үдерісін түзетуге мүмкіндік береді, мұға-ліммен кері байланысты жүзеге асыру үшін жүргізіледі. Қалыптас-тырушы бағалауды өткізер алдында білім алушыларды оқыту мақсат-тары және бағалау критерийлерімен таныстыру маңызды. Тапсырманы орындау кезінде неге

назар аудару қажет екенін білім алушыларға түсінікті болу үшін бағалау критерийлерінің мағынасын түсіндіру қажет.

Оқыту үдерісінде білім алушының қойылған оқыту мақсаттарын түсінгендігін растау ретінде басқа да оқу міндеттері қойылып және тиімді сыныптық пікірталас қалыптасқаны маңызды. Мұғалімнің тұ-рақты түрде кері байланыс жасауы білім алушыларды алға қарай жыл-жуға, жақсы нәтижеге жетуге ынталандыратын болады.

Ойлау дағдылары деңгейін дәл бағалай білу критериалды баға-лаудың маңызды аспектісі болып табылады. Кестеде оқу бағдарлама-сына енгізілген ойлау дағдыларының деңгейлері және қалыптасты-рушы және жиынтық бағалау барысында қарастырылған даму немесе қалыптасу дәрежесі берілген.

4-кесте – Блум таксономиясы бойынша ойлау әрекетінің деңгейлері

Дағды	Сипаттамасы
Білім	Нақты фактілерді, ақпараттарды және олардың сипат-тамасын білу және көрсету.
Түсіну	Ақпаратты дұрыс көрсету, болжау немесе түсіндіру арқылы ұғынуды көрсету.
Қолдану	Ақпаратты және бұрын алынған білімдерді жаңа немесе таныс емес мәтінде немесе жағдаятта қолдану.
Талдау	Ақпараттық материалдарды құрылымдық бөліктерге бөлу қабілетін көрсету, дәлелін немесе себебін анықтау арқылы түрлі қорытынды алу үшін ақпаратты зерделеу, жалпы ережелерді негіздеу үшін ой қорытындысын және/немесе дәлелдер табу.
Синтез	Бұрын алынған білімдердің түрлі бөліктерін жаңа мәнмәтінде қайта қарау қабілетін көрсету.
Бағалау	Белгіленген критерийлер бойынша идеялардың немесе фактілердің маңыздылығы туралы пікір қалыптастыру.

Білім алушылардың дайындық деңгейі әрбір білім беру саласы бойынша жобаланған оқытудың күтілетін нәтижелері арқылы анық-талады.

Төмендегі кестеде ойлау дағдыларының барлық деңгейлері бойынша күтілетін нәтижелерді анықтауға арналған етістіктерді қол-дану үлгілері берілген *(5-кесте).*

5-кесте – Блум бойынша ойлау дағдылары деңгейінің таксономиясы
Блум таксономиясы бойынша ойлау әрекетінің деңгейлері

№	Ойлау дағдыларының деңгейі	Ойлау дағдылары деңгейіне сәйкес келетін етістіктердің тізбесі

1	**Білім**	Атап өту, есте сақтау, атау, көрсету, аяқтау, қайталау, елестету, әңгімелеу, еске түсіру және т.б.
2	**Түсіну**	Талқылау, анықтау, әңгімелеу, сұрау, түсіндіру, тұжырымдау, түрлендіру, көрсету және т.б.
3	**Қолдану**	Қолдану, есептеу, өзгерту, таңдау, жіктеу, аяқтау, көрсету, табу, сахналау, қатыстыру, зерттеу, эксперимент өткізу, суреттермен суреттеу, түсіндіру, жаттықтыру, ара қатынасын белгілеу, жоспарлау, көрсету, нобай жасау, шығару, пайдалану және т.б.
4	**Талдау**	Талдау, топтастыру, есептеу, санаттау, жіктеу, салыстыру, байланыстыру, қарама-қарсы қою, талқылау, саралау, ажырату, бөлу, зерттеу, эксперимент жасау, түсіндіру, қорытынды шығару, реттеу, күдіктену, ара қатынасын белгілеу, таңдау, бөлу, тексеру және т.б.
5	**Синтез**	Топтастыру, жинау, араластыру, құрастыру, жасау, әзірлеу, тұжырымдау, жинақтау, біріктіру, ойластыру, түрлендіру, ұйымдастыру, жоспарлау, дайындау, ұсыну, қайта топтастыру, көшіру, белгілеу, алмастыру, қайта анықтау және т.б.
6	**Бағалау**	Дәлелдеу, таңдау, салыстыру, қорытынды жасау, сендіру, дәлел келтіру, шығару, негіздеу, түсіндіру, өлшеу, болжау, ұсыну, белгілеу, жинақтау, қолдау, тексеру, бағалау, кеңес беру, эксперименттеу, рецензиялау, зерттеу, шығару

Мұғалім білім алушылармен бірлесе отырып оқу мақсатына же-тудің табыс критерийлерін талқылай алады және қажет болған жағ-дайда оларды толықтырады.

Қалыптастырушы бағалау барысында мұғалім белгілі дағды-ларды бағалаудың тиімді тәсілі ретінде топтық жұмыстарды қолдана алады.

Топтық жұмыс барысында мұғалім әрбір топтағы білім алу-шылардың талқылауын тыңдайды және бақылайды: кейбір білім алушылар бағалау критерийлеріне сәйкес оқу мақсатына жеткендігін жылдам көрсете алады.

Қалыптастырушы бағалау барысында мұғалім бағалаудың жеке-леген тәсілін қолдануы тиіс. Егер мұғалім кейбір білім алушыларға қандайда бір дағдыны дамыту үшін көп уақыт қажеттігін байқаса, онда оқудың бұл мақсатын бағалау туралы шешім қабылдауы және білім алушылардың жетістіктерін бағалау критерийлерін әзірлеу барысында түзетулер енгізуі тиіс.

Жиынтық бағалау оқу бағдарламасындағы бөлім/ортақ тақы-рыптарды оқуды аяқтағаннан кейін және тоқсан соңында білім алушы-лардың ілгерілеуі туралы ақпаратты балл және баға қоя отырып, мұға-лімдерге, білім алушыларға және ата-аналарға (білім алушыларды жетістіктерін бағалау 3-тоқсанда басталатын 1-сыныптан басқаларын-да) жеткізу мақсатында өткізіледі. Белгілеу үдерісінде білім алушы-лардың оқу бағдарламасы

мазмұнына сәйкес білімдері мен дағдыла-рын көрсететін дәлелдер жинау жүзеге асырылады.

Жиынтық бағалау бойынша жұмыстарды орындау барлық білім алушылар үшін міндетті.

Жиынтық бағалаудың тапсырмаларын мұғалім өз бетінше дайындайды немесе «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ әзірле-ген Жиынтық бағалау бойынша әдістемелік ұсынымдамаларда ұсы-нылған тапсырмаларды пайдаланады. Мұғалім жиынтық жұмыстардың бірнеше нұсқаларын пайдалана алады.

Тілдік пәндер бойынша жиынтық бағалау сөйлеу әрекетінің төрт түрі (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) бойынша өткізі-леді. Тыңдалым мен айтылымды бағалау жиынтық бағалауды өткізу жоспарланған апта ішінде сабақ барысында жүргізіледі.

Тоқсандық жиынтық бағалау бойынша білім алушылардың оқу нәтижелерін бағалаудың анықтығы мен дәлдігін қамтамасыз ету үшін мұғалімдер модерация үдерісін өткізеді. Жиынтық бағалауды өткізу мен модерацияны өткізудің арасындағы уақыт 3 жұмыс күнінен артық болмауы тиіс.

Модерация нәтиже мен білім беру үдерісінің сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Модерация бойынша өткізілетін отырыста мұғалімдер балл қою кестесіне сәйкес жиынтық жұмыстарды талқы-лайды, қажет болған жағдайда балл қою кестесіне ұжымдық түрде өзгерістер және немесе толықтырулар енгізеді. Модерация аяқталған соң хаттама толтырылады.

Модерация қорытындысы бойынша баллдарын өзгертуге жата-тын білім алушылардың жиынтық жұмыстары қайта тексеріледі. Мо-дерация қорытындысы бойынша жиынтық жұмысқа қойылған балл жоғары баллға, сондай-ақ, төмен баллға да өзгертілуі мүмкін.

Тоқсандық және жылдық бағаларды қайта қарауға рұқсат етілмейді.

Білім алушыларды денсаулығына байланысты дене шынықтыру сабағынан босату олардың келесі сыныпқа көшірілуіне әсер етпейді.

Электронды журналдың формасы кесте түрінде берілген, бұл кестеге білім алушылардың тоқсан барысындағы жетістіктері енгізі-леді (бөлімдер бойынша және тоқсандық жиынтық бағалауының бал-дары), сонымен қатар баллдарды бағаға ауыстыруды қарастыратын шкалаға сәйкес автоматты түрде бағаны санау жүзеге асырылады (тек тоқсан және оқу жылының қорытындысы бойынша).

Оқушылар портфолиосы.*Оқыту нәтижелерін тексеру және бағалау үдерісі.*Оқыту нәтижелерін тексеру және бағалау - оқытудың осы немесе басқа ке-зеңдегі оқушылардың оқу әрекетінің нәтижелерін оқу бағдарламарын-дағы талаптармен, оқыту мақсаттарымен, мемлекеттік білім стандарт-тарымен салыстыра отырып анықтау. Ол баға түрінде (балл бойынша) немесе мұғалімнің ауызша баға беруімен көрсетіледі.

Тексерудің әр түрлісін қолдану сыныптың пәнге деген қызығу-шылығын оятып, уақытты және оқушы мен мұғалім күшін үнемдейді.

Тексеру мен бағалаудың соңғы кезеңі - баға қою. Сандық бағалар балл түрінде, сапалық – мұғалімнің бағалау тұжырымдары
мен қорытындыларынан тұрады.

Бағалаудың басқа бір түрі - оқушылардың білімінің толықтығы мен тереңдігі, көлемі мен деңгейін салыстыруға болады.

Тәжірибеде мұғалім ылғи тоқсандық, жылдық және аттеста-циялық орта баға шығарады. Бірақ, ақырғы бағалар шешуші болып табылады, тақырыпты меңгерудің жоғары деңгейін көрсетеді. Жыл аяғында оқушы жақсы дайындала бастауы мүмкін, мысалы тақырыпты толық меңгеруі мүмкін; ал орташа баға бұл үрдісті көрсетпеуі ықтимал.

Шешуші бағаны шығару үшін кешенді бағаны қолданған жөн. Шешуші баға әділ болып, оқушылардың жыл аяғында жақсы оқуға талпынысы оянады. Бірінші тоқсанда алынған төменбаға жыл аяғында жоғары баға алуға кедергі болмайды.

12.5.Оқыту нәтижелерін тексеру мен бағалау формалары мен әдістері. Тапсырма көлемі, тексеруге арналған уақыт және оқу-шылар санына байланысты оқу үдерісінде тексеру мен бағалау былай-ша бөлінеді: ағымдық бақылау, яғни тексеру күнделікті сабақ үстінде жүргізіледі; кезендік бақылау, тақырыпты өткеннен кейін өткізілетін бақылау; қорытынды - тоқсан аяғында немесе жылсоңында өткізіледі. Соңғы кезде, әсіресе кеңінен тарап келе жатқан, оқушылардың білімін тексеру үшін тұрақты бақылау - мониторинг деп аталады. Бастауыш мектепте ағымдық бақылаудың маңызы зор, себебі оқушылардың жұмысын, оқуға деген ынтасын, жетілуін және т.б. бақылау үшін қолайлы.

Тұтас тексеру көлемі шағын тақырыпты тексеруде қолданы-лады және жауап беруші міндетті түрде тақырыпты меңгеруі тиіс. Тексеру және бағалау қайталаумен, бекітумен ұжымда оқытудың тиімділігін арттырады.

Тұтас тексерудің ерекше түрі кешенді тексеру – оқушы-лардың сабақтағы әр түрлі жұмыстарының нәтижелерін бағалауға не-гізделтен: мұғалімнің сұрағына жауап, басқа оқушылардың жауап-тарын толықтыру, жазбаша, графикалықжәне тәжірибелік тапсырмаларды орындау.

Оқушының оқу әрекетін бақылауды оқушы өзі де (өзін-өзі тек-серу), мұғалім де жүргізе алады және техникалық құралдар көмегі арқылы, соның ішінде компьютер арқылы да оқу әрекеті тексеріледі. Бақылау түрі мен тәсілдерін тандау оқытудың мақсатына тәуелді, оқу-шылардың жас және жеке басының ерекшеліктері, оқыту жүріп жатқан жағдайларға байланысты.

Ауызша тексеру - ең қолайлы бақылау әдісі - оқытудың барлық деңгейлерінде қолданылады және оқушылармен қарым-қатынас ұстау-ға жеңіл, олардың ойлары мен іс-әрекеттерін бақылауға, жауаптарын түзетуге көмектеседі.

Жазбаша тексеру - оқушылардың дайындықтарын анықтауға мүмкіндік береді, жұмыс істеудің сипатымен жекеше ерекшеленеді, бірақ жұмыстарды тексеруге көп уақыт қажет етеді. Бұл тексерудің негізгі түріне сабақта жүргізілетін диктант, мазмұндама, шығарма, сұрақтарға жазбаша жауап беру және жазбаша бақылау жұмыстары жатады.

Оқыту нәтижелерін тексерудің ықтимал әдісі. Ықтимал тексеру әдісін орындау үшін: тексеру мақсатын, тапсырма тізімін құрып, бүкіл білімді меңгеру сұрақтарына жауапты, әр сұрақ немесе сұрақтар жүйесіне дұрыс жауаптарды анықтау, сұрақтардың диагностикалық салмағын анықтау, білім жүйесін диагностикалық сұрақтар арқылы анықтау керек.

Білім тексерудегі сұрақтардың бірізділігінің нақтылануы қажет. Портфолио – білім алушының жыл (немесе тоқсан, семестр) бойы жасаған жұмыстары және жетістіктерінің айғағы мен дәлелі. Порт-фолио білім алушының даму прогресі мен жетістіктерін көрсетіп, бұл үдерісті жан-жақты талдау мүмкіншілігін береді: білім алушылар өз оқуын бұрынғыдан да сәтті түрде ұйымдастырып, мақсаттарын те-реңірек түсініп, жұмыстарына өзгерістер енгізіп, оқудағы өз жетіс-тіктерін көреді. Портфолиода білім алушы өзінің жыл (тоқсан, се-местр) бойы атқарған жазба жұмыс үлгілерін сақтап, оқу мерзімі аяғында үйренгені туралы есеп берген кезде портфолионы дәлел ретінде қолдана алады.

Портфолио - білім алушының оқу үдерісіне қалайша қатыса-тындығын көрсететін жұмыстарының жиынтығы ретінде оқудың тиім-ділігі деңгейін айғақтайды, оқу үдерісінің білім алушылар үшін қандай нәтиже беретіндігін көрсетіп, олармен *кері байланыс* құру тәсілі болып табылады. Бұған қоса портфолио білім алушылардың бірлесе жұмыс жасап, ұстаздармен әрекеттесуге септігін тигізеді, өйткені ол шәкірт-тердің жетістіктері мен дамуының динамикасын талдау жұмысына білім алушылардың өздері мен ұстаздың қатысуын талап етеді.

Қазіргі таңда портфолио студенттің мақсатты топтамасы ретінде қарастырылады. Портфолиода студенттің табыстары мен жетістіктері баяндалады. Топтама студенттің өзінің өлшемдерімен таңдалады. Осы кезде студенттің баға жетістіктерінің өлшемдері, өзіндік жұмыстары қарастырылады. Осылайша, студенттің үздік жобалары мен бастама-лары, сонымен қатар пәндерді меңгеру деңгейі сипатталады. Тұтас алғанда, портфолионың шығуы бағалау-бақылау әрекетін ұйымдасты-ру барысындағы инновациялық топтамадан шыққан болатын. Сондай-ақ, портфолио қазіргі замандағы үдерістердегі білім икемділігін, оқушының өзінің жетістіктерін түсіну үшін*, білім жетістіктерінің мониторингін жасау үшін пайдалы.*

12.6. Бағалау үдерісін ұйымдастыруға қойылатын талаптар.

Оқыту нәтижелерін тексеру және бағалау - оқытудың осы немесе басқа кезеңдегі оқушылардың оқу әрекетінің нәтижелерін оқу бағдарламарындағы талаптармен, оқыту мақсаттарымен, мемлекеттік білім

стандарттарымен салыстыра отырып анықтау. Ол баға түрінде (балл бойынша) немесе мұғалімнің ауызша баға беруімен көрсетіледі. Тексеру мен бағалау - білім берудің мақсатынан тұрады, білім алудың әр кезеңіндегі нәтижелерінен; бақылау жұмыстарын тандаудан, мысал-дар мен тексерудің нәтижелерін көрсете білуден тұрады. Тексеру мен бағалау бөлімдері өте тығыз байланысты және бірлікте қаралуы керек.

Ұлттық бірыңғай тестілеу – ҚР білім беру ұйымдарында білім алушылардың оқу әрекетінің нәтижесін тексеру және бақылау.Білім алушылардың түйінді құзыреттіліктерінің қалыптасуын және оқу жетістігін бақылау мен бағалаудың түрлерін, формаларын жаңарту мә-селелері іске асып жатыр .

Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесінің негізгі міндеттері:

- барлық деңгейдегі білім беру сапасын институтционалдық бағалауды іске асыру;
- білім берудің барлық деңгейіндегі білім алушылардың оқу жетістіктерін сырттай бағалауды іске асыру;
- мұғалімдер мен оқытушылардың әрекеттерін бағалау, оқыту мен сабақ беру үдерісін жетілдіру;
- білім беру ұйымдарының білім беру әрекетінің сапасына жүйелі және салыстырмалы талдау жасау, білім жүйесінің тұрақты дамуын қолдау;
- құқығын қамтамасыз ету үшін қажетті білім жүйесінің жағдай туралы объективтік ақпарат алу;
- ашықтыққа жол жеткізу үшін қоғамға ақпарат беру;
- білім берудің үздіксіз жүйесінің сатыларының арасында бағалау нәтижелерінің ұштастығын қамтамасыз ету;
- ұлттық мемлекеттік жалпы міндетті стандарттармен салыс-тыру үшін халықаралық зерттеу шеңберінде білім алушылардың оқу жетістіктеріне салыстырмалы мониторинг жүргізу.

Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі объектілері:

- меншік түріне және ведомстволық бағыныштылығына қара-мастан білім беру ұйымдарының қызметі;
- білім беру ұйымдары жүргізетін тұлғаны оқыту мен тәрбиелеу және ұйымды басқару үдерістері ;
- білім алушылардың оқыту үдерісі кезінде жеткен оқу жетіс-тіктерінің нәтижесі;
- тұлғаның жеткен даму деңгейі.

Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі негізгі принциптері объективтілік, жариялық, ашықтық, әділдік, кезеңдік, сабақ-тастық, есептілік, үздіксіздік болып табылады.

Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі негізгі рәсімдері білім беру қызметін лицензиялау, Біріңғай ұлттық тестілеу, мамандарды даярлау сапасын арттыру, оқушылардың аралық қорытынды емти-ханы, мемлекеттік аттестаттау, мемлекеттік аккредитациялау, білім алушыларды

қорытындымемлекеттік атестаттау және білім беру ұйымдарының рейтингі болып табылады.

Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі аттестаттау, аккредитациялау, біріңғай ұлттық тестілеу, оқушылардың аралық қоры-тынды емтиханы рәсімдері арқылы бағалау;

- білім алушылардың оқу жетістіктерін және олардың тұлғалық сапаларының даму деңгейлерін;

- сыныптың, топтың, пән секциясының, бөлімнің, факультеттің, жеке мамандықтың, білім беру ұйымдарының, ауданның, қаланың, өлкенің және жалпы білім жүйесінің оқу жетістіктерін;

- білім беру ұйымдарының әретін сыртқы бақылау арқылы білім сапасына тікелей мониторингтік зерттеу арқылы іске асырылады.

- Білім сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі көлемінде білім берудің барлық деңгейлердің сапасына бағалау мен мониторинг енгі-зілді іске асырылады, оларды жүйелі жетілдіріледі және халықаралық практикаға сәйкестендіреді, сонымен қатар өлкелік және мемлекеттік деңгейлерде білім беру ұйымдарының рейтингі анықталады.

- «Қазақстан Республикасындағы білім беруді 2011-2020 жыл-дарға дейінгі дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында» білім берудің жаңа нәтижелері ретінде білім алушылардың ***құзыреттіктерін қалыптастыру***деп белгіленіп отыр. Сондай-ақ құзыреттілікке бағыт-талған Жалпы орта білім беру стандартында орта білім беру мақсаты – «білім алушылардың түйінді және пәндік құзыреттерін қалыптастыру арқылы олардың танымдық қабілеттерін, алған білімдерін оқу және өмірлік жағдаяттарда шығармашылықпен пайдалана алуын, өзін-өзі дамыту мен өзіндік басқаруын қамтамасыз ету»,-деп сипатталған. Онда әр білім саласы бойынша ***түйінді және пәндік құзыреттерді*** кіріктіру арқылы күтілетін нәтижелерді анықтау қажеттігі» және «түйінді құзыреттер әр білім саласының алатын орнына сәйкес пәна-ралық сипаттағы қабілеттер ретінде алдымен оқу пәндері арқылы қа-лыптасып, дамитыны»,- атап өтіліп, түйінді құзыреттерге: ***ақпарат-тық, коммуникативтік, проблемалардың шешімін табуқұзырет-теріжатады*** делінген.

12.7. Тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігін қалыптас-тыру. Жобалау арқылы қарым–қатынас белсенділігін арттыруға бола-тыны сөзсіз. Бірақ жобалаудың мәнін тек қана коммуникативтік қаты-настардан құралады деп есептеу оның шеңберін тарылтып, оны оқу-шылардың әңгімелесе білу диалогын ұйымдастыру немесе жазбаша қа-рым–қатынасын дамытумен шектейтін болады. Дәстүрлі оқытуда оқушылардың өз ойларын еркін білдіруге жағдай туғызылуы төмен деңгейде, олардың беретін жауаптары мен күтілетін жауаптарының мазмұны әдетте белгілі болып келеді. Оқушы сол өзінен күтілетін жауапқа ғана даярланады. Оның бір жағынан тиімділігі – оқушының сөйлеу әрекетін құру жүйеленеді, белгілі бір нормаға жауап береді және оны бақылауға және бағалауға болатыны – болса, екінші жағы-

нан, кемшілігі – оқушыға өз ойларын жеткізу мүмкіндігі шектеулі, еркін ойлау мен пікір білдіруге жағдай туғызылмайды.

Жасөспірімдердің бір–бірімен қарым–қатынасы осы жаста өзге-ре бастайды, олар үшін қарапайым қатынас жеткіліксіз, өйткені ком-муникация арқылы оларда өздерін көрсетуге, дәлелдеуге қажеттілік пайда болады.

Оқушылар білім берудің әрбір кезеңінде өз бетімен ауызша және жазбаша өз ойын білдіре білу дағдыларын меңгеруі қажет және әрбір білім беру ұйымы оны міндетіне алуы тиіс. Бұл – ***коммуникативтік құзіреттілік*** деп аталады.

Өзін өзі тексеруге араналған сұрақтар:

1. Оқыту сапасын диагностикалауға талдау жасаңыз.
2. Бақылаудың түрлері, оқу жұмыстарын бақылау әдістері мен нәтижелігін бағалау жүйесін ашып көрсетіңіз.
3. Тесттік және рейтингтік бақылау, тесттердің типтеріне тоқталыңыз.
4. Бағалау үдерісін ұйымдастыруға қойылатын талаптарды сипаттаңыз
5. Бағалау үдерісіне оқушылардың қатысуы және өзара әрекеттестігі: бірін-бірі бағалау, өзін-өзі бағалау, бағалау пікірі түсініктерін сипаттаңыз.

13-тақырып. ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТЕГІ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН БЕЛСЕНДІРУ

13.1 Белсенді танымдық іс-әрекет ұғымы. Білімді меңгеру ұзақ уақытты керек ететін күрделі үдеріс. Таным үдерісі туралы тео-риялық түсініктемені таным теориясы береді, онда бейнелеу тео-риясының алатын орны ерекше. Бұл теорияға сай объективті дүниені тану үдерісі адамның сана-сезіміндегі шындық құбылыстар бейнесінің ерекше үлгісі болып табылады.

Таным дегеніміз сыртқы құбылыстардың адам санасында бейне-леуі. Танымның мақсаты – жеке тұлғаның санасындағы объективтік шындықтың бейнеленуі. *Танымдық белсенділік* - оқушының іс-әрекетінің, оқу-тәрбие үдерістерінде тұлғаның іс-әрекетінің сапасы.

Г.И.Щукинаның анықтауынша,*оқушыныңтанымдық іс-әре-кетін белсендіру* – оқу мен оқытудың қалыптасып қалған түрле-ріне деген инерцияны жеңуге, мұғалім мен оқушының тиімді бірлескен танымдық іс-әрекеттеріне бағытталған үдеріс.

Танымдық іс-әрекет – шәкірттің білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті.Оқу, білім алу – адам жеке басының танымдық әрекетінің ерекше түрі. Оқи жүріп, білім негіздерін меңгере отырып, олар өздерін қоршаған дүниені таниды.

Мектептің міндеті – оқушыларға құндылықтар жүйесін дары-тудың үдерісі кезінде танымдық іскерлікті оқушының талабына сай қалыптастырып, олардың мектеп қабырғасында ғылыми танымның әдістемелері туралы мағлұмат алуларына жағдай жасап, осы бағытта оқу-тәрбие үдерістерін ұйымдастыру. Егер оқушылар жеке тұлғаның

құндылық бағдарының мәнін, маңыздылығын ұғынса, білсе, жеке тұлғаның құндылық бағдар үдерісінің ерекшеліктері мен заңдылықтарын, компоненттерінің маңыздылығын, жеке тұлғаның құндылық бағдарын меңгеруге қажетті іс-әрекеттердің маңыздылығын түсініп, соны меңгеруге қажетті білім негіздерін игерсе, онда танымдық іс-әрекеттің тиімділігінің артқаны.

Бұл оқушыларға өздерінің болашағы туралы, болашақ маман-дығы туралы, бастапқы мағлұматтар алып, өз мүмкіндігін пайдалана білуіне, білімнің пайдасы мен маңызын саналы түрде ұғынып, түсі-нуіне көмектеседі. Білімді меңгерудің басты көрсеткіштері оқушы-лардың алған білімдерін жалаң түрде қайталап айтып берулерімен анықталмайды, сол алған мазмұнына орай өз пікірлерін ортаға салып, ойларын ашық білдіруді, жалпы өзінің көзқарасын анық батыл түрде білдіріп, өз бағасын беруі болып табылады.

Мектеп іс-тәжірибесінде білімді формальды түрде, яғни нем-құрайлы меңгеру жиі кездеседі. Оқушы ғылыми фактіні біле тұра, оны саналы түрде түсініп, ұғынбайды, ғылым оқушы үшін бұл жағдайда жеке тұлғалық мәнге ие болмайды, жай құбылыс ретінде қалып қояды. Білім мен оны саналы түрде сезінудің арасындағы мұндай алшақтық білімнің маңыздылығын, яғни құнын түсіреді, білімнің маңыздылығы оның абстрактілі күйде болуының салдарынын пайда болады. Оқушы білімді жай, уақытша қажеттілік деп санаса, онда білімнің маңыздылы-ғы төмендейді. Ал егер де оқу әрекетін басқа іс-әрекеттермен (шығар-машылық, болжамдық, танымдық қырым-қатынас, бағалау) байланыс-тырса, онда «білсем», «маған керек», «маған қажет» сияқты мотив-терге ұласатыны сөзсіз.

13.2. Оқушылардың оқу мотивтері. Оқушыларда танымдық қызығушылық пен ақыл-ой әрекетінің тәсілдерін қалыптастыру.

Ғылым мен техниканың өсуіне қарай адам дамуының жетілуіне қажетті жаңа таным құралдары жасалуда, адамның әлі де танылмаған заттар мен құбылыстар дүниесін меңгеруін жеңілдететін зерттеудің барынша жетілген әдістері жасалуда.

Таным қызметінің мотивтеріндегі айырмашылық ғылыми және оқушы танымдарының салыстырмалылығына барынша елеулі ықпал жасайды. Ғылыми танымның міндеттері өмірден алынып, қоғам да-муының талаптарының туындайтыны белгілі. Мектеп оқушыларының таным мотивтері серпінді болуға тиіс. Білім шәкірттіктанымға айналу үшін оқушының оқуға, білім алуға деген құштарлығы болуы керек.

Оқушылардың құндылық бағдарының қалыптасуының жоғары деңгейден көрінуі олардың құндылық бағдарды қалыптастыруға, құн-дылық бағдарды анықтайтын білімдерді саналы түрде меңгеріп, ұғы-нуына байланысты. Сайып келгенде, мұндағы ең басты нәрсе білім болып табылады.

Құндылықтар жүйесінің танымдық саласының мәні.Жеке тұлғаның құндылық бағдарының танымдық саласы жеке тұлғаның қо-ғамдық болмыс, еңбек пен мәдениет құндылықтары туралы білімдерді саналы түрде ұғынып, меңгеруімен анықталады. Ал бұл үдеріс адам-ның санасы, зейінімен анықталады.

Сол сияқты айта кетерлік жайт, жеке тұлғаның құндылық іс-әрекет саласы жеке тұлғаның құндылық бағдарын, үдерісін, педаго-гикалық диагностикасын және жеке тұлғаның құндылық бағдар үде-рісінің ғылыми-әдістемелік жүйесін қалыптастыруға қажетті іскерлік пен дағдылардың оқушылардың бойынан көрініс табуымен анық-талады.

Ал жеке тұлға дамуының мотивация саласы жеке тұлғаның құндылық бағдарын, жеке тұлғаның құндылық бағдар үдерісін, жеке тұлғаның құндылық бағдарының педагогикалық диагностикасын және жеке тұлғаның құндылық бағдар үдерісінің ғылыми-әдістемелік жүйе-сін меңгеруге қалыптастыруға деген ынта-ықылас пен қызығушы-лықтың пайда болуымен анықталады.

Адам психикасының айрықша ерекшелігі адам санасымен тіке-лей байланысты. Сана адамға тән нәрсе. Сана деп еңбек арқылы пайда болып, адамның жаратылысқа және басқа адамдарға мақсатты түрде қалыптасуында орын алатын психикалық әрекетті айтады. Адам санасы арқылы айналасындағы дүниеден ажырата біліп, сол дүниеге және өзінен басқа адамдарға қарым-қатынасын анықтап, өзінің кім екенін саналы түрде ажырата білуі керек. Сана әлеуметтік тұрмыстың, тарихи қоғам дамуының жемісі.

Адам белгілі нақты қоғамдық жағдайларда өмір сүріп, тіршілік еткендіктен, оның санасы қоғам тұрмысының ықпалында болып, сол тұрмысты сәулелендіріп отырады.

Қоғамдық тәжірибенің өзгеруімен бірге адамның санасы да өзгеріп отырады. Сананы меңгеруші және оның иесі – жеке адам, жеке тұлға.

Оқу жұмысы мен белгілі бір білімдер жүйесін меңгеруде сана мен зейіннің маңызы өте зор. Оқушылар әрекетінің басты, жетекші түрі – оқудағы еңбек. Мұның өзі көп уақытты алып, зор ақыл-оймен ерік-жігерді талап етеді.

Оқу еңбегі, негізінен, интеллектуалды еңбек, ол оқу қызметіне қажетті рухани және моральдық қасиеттерді, мінез-құлықтың әдеттері мен дағдыларын қалыптастыруға елеулі әсер етеді. Оқу арқылы қоғам оқушыларға өзінің ғасырлар бойы жинақтаған асыл мұрасын, дағды, тәжірибесін береді. Сонымен бірге жеткіншек білім жүйелерін меңге-реді, сөйтіп, өзін практикалық іс-әрекетке дайындайды. Білім жүйесін меңгеру арқылы адам ой және дене еңбегінің тетіктерін жақсы түсінеді, оларды жан-жақты біле түсуге мүмкіндік алады.

Оқушыларғылымитанымныңәдістерінигеріп, зерттеуіс-әрекетініңтәжірибесіңқалыптастырады. Оқыту әдістерініңәртүрлі-

лерінқолданғанда, мұғалімменоқушыныңәрекеті - танымдықәрекеттіңдеңгейлерібойыншажіктепжалпытүрдекөрсетугеболады. Ғылыми танымның нәтижелері түсініктерді қалыптастырумен аяқталады.

Оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру мәсе-лесі В.Н.Максимова, А.С.Роботова, Г.И.Щукинаның дидактикалық зерттеулерінде қарастырылған. Г.И.Щукина танымдық қызығушылық мәселесін тұтастық тұғырымен талдай келе, «танымдық қызығушылық – тұлғаның таңдаулы бағыттылығы, тіршілігіне, белгілі әлеуметтік жағдайларда қалыптасқан тұлғаның маңызды білімді меңгеруі»,- деп анықтаған. Ғалым сабақты, танымдық қызығушылықты оқушының тұрақты танымына айналдыратын сабақтан тыс уақыттың орнын ерекше бағалап, оған мән береді.

1960-жылдардың ортасынан бастап дидактиканың даму барысы-на жасалған талдау педагогика ғылымының бұл саласында едәуір алға жылжушылық үдерісін байқатты. Бұл ең алдымен оқу-тәрбие үдерісін зерделеуге тұтастық тұғырын қолданудан, оның қозғаушы күштерін анықтауымен, оқушыларды оқыту мен үйретудің заңдылықтарын ашу-ға ұмтылудан көрінеді.

Осы негізде оқушылардың ***танымдық әрекетін белсендіру*** мә-селелеріне көңіл аудару күшейе түсті және бұл үдерістің мазмұнын ашып көрсетуде белгілі бір жетістіктерге қол жетті. Педагогикалық құбылыстарды терең ойластыру үшін психологиялық зерттеулер нәти-желері кеңінен тартылды, негізгі дидактикалық ұғымдар педагоги-калық тұрғыдан терең зерделене бастады.

1960-70-жж. оқытуды тұтастық тұғырынан қарастыра отырып, оқушылардың танымдық белсенділігін және шығармашылық ойлауын қалыптастыру ерекше бөлініп көрсетілді. Бұл мәселелерді ашып көр-сету тек танымдық маңызға ие емес. Олар қазіргі дидактиканың тео-риялық және қолданбалы мәселелерін зерттеуде де аса мәнді. Сондай-ақ жалпы білім беретін мектепте оқу үдерісін жетілдіруге септігін ти-гізді. Оқушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыру мәселесін О.А. Нильсон зерттеді. Танымдық әрекетті ұйымдастыруға қолайлы жәйттерді іздестіру проблемалық оқытудың терең зерттелуіне әкелді (М.И. Махмутов, Т.В. Кудрявцев, А.М. Матюшкин, Т.И. Шамова, Г.И. Щукина және т. Б.).

Б.П.Есипов мынандай өлшемдерді анықтады: оқушылардың білім, білік, дағдыларын өсіру; оқушылардың ақыл-ой, ойлау фор-малары мен ережелерін, еңбектің мәдени дағдыларын игеруі, эмоция-лық шеңберінің кеңеюі, идеяларын, қызығушылықтары мен ұмтылыс-тарын қалыптастыру; білім беру мен тәрбиелік міндеттердің бірлігін қамтамасыз ету (оқу оқушылардың танымдық қабілетін және адам-гершілік сапасын өзінен кейін дамытады). Э.И.Моносзон «сабақтың негізгі сапалық өлшемі түрлі тәсілдер мен әдістерді қолдану емес, оқушының білімді, тәрбиелік деңгейді игеруі, қойылған мақсатқа жетуі»,- деп көрсетті.

Л.В. Занков түсініктілік ұстанымын жетілдіріп, *оқытуды жоғары қиындық деңгейде және материалды жоғары қарқынмен оқытуды* ұсынды. Ол оқу жұмысының тиімділігі оқушының ақыл-ойының дамуын қамтамасыз етумен және кездескен қиындықты жеңе білуімен іске асырады деп есептеді.

Ақыл-ой, таным үдерісі оқушының зейін қою қабілетін, талдау-жинақтау әрекетін және ерік-жігерін жетілдіруді қажет етеді. Оқытуды жоғары қиындық деңгейінде жүргізу - оқушыны белсенді танымдық іс-әрекетке жұмылдыру, білімге ынталандыру, қажетті мөлшерде шығармашылық жаттығулар беріп, ақыл-ойын жаттықтыру, яғни жақсы және нашар оқитын оқушыларды оқу еңбегіне бірдей жаттықтыруды белгіледі.Л.В.Занков ұсынған түсініктілік ұстанымын практикада кең ма-ғынада қолдану, оқу мазмұнының көлемін ұлғайтып, теориялық деңгейін күрделендірді.

1960-70-ші жылдары дамыта оқыту теориясы оқушының ақыл-ой қабілетін дамыту әдіс-тәсілдеріне барынша көңіл бөлгенімен, оқы-ған материалды есте сақтатуға жете назар аудармады. Дидактикада оқу материалын есте сақтау деген мүлде естен шығарылып, ол механи-калық жаттау ұғымымен теңестірілді. Оқу-танымдық үдеріс барысын-да оқушының материалды игеруі үшін есте сақтау қабілеті қалыптасуы тиіс, әйтпесе ешқандай білім көлемін игеруге болмайтыны белгілі.

13.3. Оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекетке және өзі-нің интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға мотивациялық дайындығын қалыптастыру. Кеңтанымдыққызығушылықтыңкөрсеткіштеріқандай?

1) Кең танымдық қызығушылықтың айқындалған бір көрсеткіші – ізденушілік танымдық міндетті шешуге ұмтылу. Тіпті ол үшін қа-жетті білік болмағанның өзінде оқушылар оған тоқталып, өздерінің көңілін бөліп, ойланып, толғанып, шешімін табуға ынталанып, өзін бұл мәселені тез шеше алмағаны үшін кінәлайды («Бұл қалай болды? Мен бұл туралы оқыған едім ғой»! Әлі ойланып көруге тура келеді!»);

2) Кеңтанымдыққызығушылыққаиеоқушыныңқызметүдерісітұлғалыққатынасы нанбайқалды. Олкейбіроқушылардансабырлы-лығымен, екіншілерден – зейінділігімен, алүшіншілерден – абыржу-шылығыменерекшеленеді. Бұндайоқушылардыңбарлықәсерленуімынанықөрсетеді: танымдықүдерісоларүшінбәрібіремес, ондааздаболсаөзбетіншеізденісжасалады (тезшешімінтабу, немесеұзақойлану);

3) Кеңтанымдыққызығушылыққаиежасөспірімдертаңдалғанаймақтабағдарлама шегіненшығуғаұмтылады. Олардыңқызығушы-лығы «үлкенғылымға», қазіргізаманғылымижаңалыққабағыт-талған. Оларқосымшаақпаратпендереккөздеріниздейдіжәнеонытабады;

4) Олардыңкөпшілігініңдүниетанымыкең, көпоқидыжәнебосуақытыныңбірбөлігінкезкелгенөзініңсүйіктіпәнінеарнайды ; олардыңкейбіріндеқызығушылықоныңикемінесәйкескеледі;

5) танымдықбелсенділік, білугеқұмарлығы – олардыңерекшеқасиеті. Олсабақтабелсенді, сұрақтарқояды, қойылғанмәселеніталқылауғатезараласады, кейдеқызуталасады (немесеберкөзқа-растардысынайды, немесеөзініңкөзқарасыныңдұрыстығынсенімдітүрдедәлелдейді);

6) бұлтоптағыоқушылардыңарасындатаяз білімділерідеболады. Бұларөздерініңбілімінжетілдіруге, барыншакүрделібіліктердіигеругежеткіліктікүшжұмсамағандар. Бұлтопоқушы-ларыныңарасындаайырмашылық, барыншакеңбілімалуғаұмтылу-шылықпенбұлбілімдердіжеткіліктінегіздемеңгерумүмкіндігіара-сындақарама-қайшылықбайқалады.

Оқушының танымдық белсенділігі сыртқы және ішкі белсен-діліктерге бөлінеді. Сыртқы белсенділік оқушы бойынан байқалатын сыртқы көріністер. Ал ішкі белсенділік – оқушының ойлау қабілетімен тікелей байланысты.

Оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекетін ұйымдастырудың негізгі құралдары:

1) Оқыту үдерісінде іс-әрекеттік тұрғыдан оқыту бағытын пайдалану қажет;

2) Тұлғалық-бағдарлық бағыттың ұтымды идеялары;

3) Оқытудағы ізденістік тұғыры;

4) Оқытуда ақпараттық-коммуникативті технологиялардың мүмкіндіктерін толық пайдалану;

5) Оқытудағы саралау;

6) Ұжымдық-танымдық іс-әрекетті ұйымдастыру;

7) Жаңашыл-педагогтар тәжірибесіндегі белсенді танымдық іс-әрекет идеясымен, технологиясымен танысу.

Оқушылардың оқу әрекетін белсендіретін әдістердің бірі ре-тінде зерттеушілік әдістің түрлері – белсенді еңбек, зертханалық, эвристикалық, экскурсия ұсынылды. Н.К.Крупская «Балаларды кіші топтан бастап, ересек топқа дейін оқытуда, әр сұраққа зерттеушілік әдісін қолданып, оқылатын тақырыпты бала барлық жағынан терең білуі керек»,- деп жазады. Мұндай пікірді П.П. Блонский, А.Г. Калашников, М.М.Пистрак тақолдады. Сонымен, 20-шы жылдары кеңестік педагогикада зерттеушілік әдіс берік орын алды.

Осы кезеңдегі кеңестік педагогикаға тән терминологиялық көпмәнділік түрлі анықтамалар, мысалы, зерттеушілік ізденіс, тәжіри-белік-зерттеушілік, белсенділік-зерттеушілік, зертханалық-зерттеуші-лік,

зертханалық және т.б. орын алды. Терминдердің көптігі әдіс-тердің де алуан түрлілігін білдіреді.

Инновациялық іс-әрекет мәселесін түрлі тұғырлардан қарастыру 80-жылдардың соңында жүзеге асты. Ең алдымен оның мәні, өл-шемдері және тәжірибесі қарастырылды (В.И. Бондарь, В.А.Кан-Калик, Т.В.Кудрявцев, Ю.Н. Кулюткин, В.П.Пархоменко, Н.В.Кухарев, Я.С.Турбовской, Ф.Ш. Терегулов, Л.М. Фридман, Н.Р. Юсудбекова және т.б.). Оның түрлері анықталды:

- өнертапқыштық тәжірибесі (білім алушылармен жұмыс істеудің формалары мен әдістерін біріктіру және толықтыру);
- жаңашылдар тәжірибесі (педагогикалық еңбектің тиімділігін айтарлықтай арттыратын жаңа жұмыс түрлері мен әдістерін құру);
- инновациялық тәжірибе ғылымдағы жаңа идеялар, жаңа мазмұн, жаңа формалар мен әдістер байланысын жүзеге асыру.

Инновациялық іс-әрекет – қазіргі мектептің даму жолы. Инновациялық іс-әрекет әлеуметтік-экономикалық жағдай тудырған басқа білім беру саласынан белгілі бір стандарттың межесінен ауытқу мен балама жүйе енгізу шараларын атқарады. Инновациялық іс-әрекет жаңалықтарды ойлап шығару, зерттеу, қолданысқа дайындау, іс жүзін-де пайдалану сияқты үдерістермен сипатталады.

Болашақ мұғалімнің инновациялық даярлығын қалыптастыруды әр оқушыға қатысты дербес бағдарламамен жүзеге асыру қажет. Нақты мұғалімге, шығармашылықпен жұмыс істейтін инноватор мұғалімге жасаған дербес жеке бағдарламадан көпшілікке, педагогикалық ұжым-ға арналған бағдарламаны жасауға көшуге болады, яғни, жалқыдан жалпыға өту ұстанымын басшылыққа алған жөн.

13.4.Оқушылардың өзбетімен білім алуы, ақпараттық, коммуникативтік құзыреттілігі, функционалдық сауаттылығы - олардың белсенді танымдық іс-әрекеттерінің нәтижесі.Құзі-реттілік – білім беру нәтижесі.Әлеуметтік құндылықтар саласындағы басымдықтардың ауысуы ғалымдардың зерттеулеріне сүйенсек, оқу-шының білім алуға ұмтылысын оятып, өзіндік бақылау, өзіндік ба-ғалау, өзін өзі тану, өзін дамыту, ішкі ресурстарын толығымен пайда-лануға қабілетті тұлғаның қалыптасуына қолайлы жағдайлардың ту-ғызылуын талап етуде. Оқушылардың жеке ерекшеліктерін барынша ескеріп, оқушының өзінің белсенді әрекеті арқылы оқыту – бүгінгі күннің қажеттілігінен туған талап екендігі белгілі. Осыған орай “оқу-шы – білім беру обьектісі” көзқарасынан, оқушының өз бетінше изде-ніп, шығармашылықпен еңбектенуіне қол жеткізетін жолды таңдау ма-ңызды. Ол үшін оқушыға сабақ беретін мұғалім бойында ізденім-паздық, ойлай білу, белгісізге ұмтылу, алдына қойған мақсатына жету-де табандылық көрсете алатын, оқушы бойына да осы қасиеттерді да-рыта білетін, шығармашылықпен қызмет етуге дайындығын қалып-тастыра алатындай сапалардың болуы маңызды. Осы орайда жоғары

оқу орындарының үлкен жауапкершілікті сезініп, білікті, өз ісінің шебері, бәсекеге қабілетті, кең ауқымды, жан – жақты дамыған, кәсіби құзыретті маман дайындауға ұмтылуы, өзінің бүкіл қызметін осы бағытта құруы заңды құбылыс, себебі жоғарыда айтылғандай қоғам өзінің әлеуметтік – экономикалық және рухани дамуының мазмұны мен сипаттарының өзгеруіне және еңбек сапасына талаптың жоғары-лауына байланысты өз ісін жетік білетін, кәсіби білігі мол мамандарды қажет етеді.

Соңғы жылдары мамандардың құзыреттілігі туралы пікірлер кәсіби маман даярлау мәселелерімен айналысып жүрген ғалымдар, пе-дагогтар, психологтар еңбектерінде көрініс табуда. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттердегі ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда, кәсіби шеберліктің қалыптасуы мен даму үдерісінде екі ұғым: құзы-реттілік (компетенттілік) және құзырет (компетенция) ұғымдары пай-даланылып келеді.

Зерттеу мәселемізді әдіснамалық тұрғыда негіздеу барысында болашақ мұғалімдердің кәсіби - дидактикалық құзыреттілігін қалыптастыруға байланысты «құзыреттілік», «кәсіби құзыреттілік» «мұ-ғалім құзыреттілігі» ұғымдарына берілген әртүрлі түсініктемелердің бар екендігіне көзіміз жетті.

И.А. Зимняя Дж. Равеннің еңбегіне сүйене отырып, бұл ұғым-ның мазмұны бір–біріне байланыссыз, біреулері когнитивтік, біреулері эмоционалдық салаға жататын көптеген құзыреттіліктерден тұраты-нын анықтады. Бұл компоненттер тиімді тәртіп түрі ретінде бір – бірін ауыстыруы да мүмкін. Ол өз еңбектерінің бірінде үш топқа бірікті-рілген он негізгі құзыреттіліктерді қарастырады:

1. адамның жеке тұлғалық іс-әрекет пен қарым-қатынас субъектісі ретіндегі құзыреттіліктер;

2. адамның өзара іс-әрекеті мен әлеуметтік саласына қатысты құзыреттіліктер;

3. адамның іс-әрекетіне қатысты құзыреттіліктер.

Дж. Равеннің тұжырымдамасы кәсіби құзыреттілікті қалыптас-тырудың ішкі және сыртқы шарттарын жасау, кәсіби маман тұлғасын тәрбиелеу мәселелерін қарастырады. Құзыреттіліктің жетекші компо-ненттерін анықтай отырып, ол адамның алдына қойған мақсатын орындауға көмектесетін қырыққа жуық сипаты мен икемділігін атайды.

Тұлғаның жүйелі білімі ретіндегі құзыреттілік көбінесе оның әлеуеттік сапасына қатысты болады. Сондықтан ЖОО бітірушісі оқу үдерісінде құзыреттіліктер кешенін игереді.

Дидактикалық біліктілікті біз мұғалімнің білім беру, оқыту қызметін орындаудағы, әртүрлі дидактикалық міндеттерді шешудегі түрлі әдіс – тәсілдерді меңгеруі деп қарастырамыз.

Дидактикалық құзыреттіліктің (ДҚ) нормативтік мазмұнына негізгі дидактикалық теориялар мен тұжырымдамалар (ДҚ-тің негізі), түйінді дидактикалық ұстанымдар (ДҚ-ядросы) және бастауыш мектептегі оқу –

тәрбие үдерісін дидактикалық жобалау үлгісі (ДҚ-салдары) енеді. Дидактикалық құзыреттілікке оның жеке сипаты тән, осыған байланысты жеке компонент мазмұнына болашақ мұғалімнің субъективтік тәжірибесі болатын дидактикалық жобалау мен дидакти-калық білімнің игерілген тәсілдері енуі керек деп есептеледі.

Мұндай біліктіліктерді игеру мұғалімнің әдістемелік біліктілігін жаңа деңгейге көтереді. Атап айтқанда: а) оқу материалының мазмұ-нын меңгеруге тиіс пәндік білім, білік және дағдылардың жиынтығы деп қана қарамайды, оны оқушы орындауға тиісті іс - әрекеттің тәсілдерімен сәйкестендіре біледі; ә) пәндік білім мазмұнын меңгеру тәсілінің негізіне кіші жастағы оқушылардың психологиялық ерекше-ліктері және оқыту үдерісінің ынталандыру, оқу материалын меңгеру-ге белсенділік таныту, өзін - өзі бақылау сияқты жалпы заңдылықтары жатады; б) меңгеру тәсілдерін таңдағанда «оқушының жақын даму аймағына» бағдарлау (Л.С.Выготский), әдістемелік қызметінің пәні тек қана оқыту нәтижесі емес, оқушылардың дамудың бір деңгейінен екінші деңгейіне өту ерекшеліктері де болып табылады.

Өзін - өзі тексеруге арналған сұрақтар:

1. Оқушылардың тұтас педагогикалық үдерістегі танымдық іс-әрекетін белсендіруді қалай түсінесіз?
2. Белсенді танымдық іс-әрекет ұғымының мәнін ашып көрсетіңіз.
3. Оқушы тұлғасын танымдық іс-әрекет субъектісі және өзіндік дамуы ретінде қалыптастырудың мазмұнына тоқталыңыз.
4. Оқушыларда танымдық қызығушылық пен ақыл-ой әрекетінің тәсілдерін қалыптастырудың мәнін ашыңыз.
5. Оқушылардың интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға мотивациялық дайындығынасипаттама беріңіз.

14 тақырып. МҰҒАЛІМНІҢ КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТІНДЕГІ ОҚЫТУ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

14.1. Педагогикалық технология туралы түсінік.*Технология* ұғымы соңғы жүзжылдықта маңызды ғылыми ұғымдардың біріне айналуда. Философиялық көзқарас тұрғысынан технология теория мен практиканың арақатынасын байланыстыратын негізгі тетіктердің бірі.Теория мен практика ұғымдары мәні жағынан ажыратылғанымен, олар әрқашан өзара тәуелді, өзара тығыз байланыста болып келеді.Бұл әрекеттестіктің өзгешелігін К.Поппер теория мен практиканың бірлігін ажыратпау, екеуінің тұтастығын сақтау деген идеясымен негіздеп көрсетеді. Көп жағдайларда теорияның практикадан ажыратылып кетуінің негізгі себептерінің бірі - нақты қолданбалы технология-лардың жоқтығы болып табылады.

Өндіріс саласында ғана емес, педагогикалық теория мен прак-тикада да тұрақты қолданысқа ие болып келе жатқан «технология» ұғымының шығу тарихына (этимологиясына) қысқаша тоқталып өту маңызды.

Технология сөзі (*techne-өнер, шығармашылық, logos-ілім*) грек тілінен аударылғанда:

а) өндіріс үдерісінде шикізат, материал немесе жартылай фабрикаттың формасын, қасиеттерін, жағдайын өңдеу, дайындау, өзгерту әдістерінің жиынтығын, мысалы металлдарды өңдеу техноло-гиясы, химиялық технология, құрылыстық жұмыстар технологиясы;

ә) өндірістің сәйкес келетін құралдарымен шикізат, материал немесе жартылай фабрикатқа әсер ететін тәсілдер туралы ғылым деген мағынаны білдіреді.

Ғылым мен техниканың дамуына қарай педагогика саласында технологиялық оқыту тәсілі жақсы өріс ала бастады. Қазіргі ақпарат-тық технологиялар заманында білім беруді технологияландыруға көшудің қажеттілігімен келіспеу мүмкін емес, себебі әр оқушының жеке тұлғасының дамуы, білім беруді саралау және барлық білім беру жүйесін ізгілендіру және демократияландыру үрдістері техноло-гиялық тәсіл арқылы жүзеге асырылмақ.

Сондықтан педагогикалық үдерісті технологияландыру мәселесі *білім беруші* мен *білім алушы* тұлғасын өздігінен дамытып, олардың ішкі әлеуеттерін барынша толығырақ ашқызу үшін оқыту мен тәр-биелеуді субъектілік негізге ауыстыратын тетік ретінде зерттелуде. Білім беру саласындағы шоғырланып қалған көкейкесті мәселелердің шешімдерін табуда педагогикалық технологиялардың ықпалы зор, себебі жаңа технологиялардың негізгі өзегі – оқушы тұлғасы, оның ішкі интеллектуалдық әлеуетін жан-жақты дамыту.

Көптеген зерттеушілер жаңа педагогикалық технологияларға терең қызығушылық танытып, білім берудегі технологиялық тәсілді дәстүрлі оқыту әдістерінен анағұрлым тиімдірек деп есептейді. Технология ұғымына Б.Т. Лихачев, В.П. Беспалько, В.В. Сериков, В.М. Монахов, М.В. Кларин, И.Я. Лернер, П.И. Пидкасистый, В.В.Гузеев, Н.Д.Хмель, Ғ.М.Құсайынов, Ж.А.Қараев, Ж.У.Кобдикова, М.М.Жампеисова т.б. ғалымдар мен зерттеушілер жан-жақты түсініктемелер бере отырып, олардың практикалық тиімділігі туралы құнды пікірлер мен нақты ұсыныстар айтқан.

Педагогика ғылымында «технология» ұғымының зерттелу аясы кеңейіп, әр тұрғыдан анықталуы, оның түрлерінің, тұжырымдамалық негіздері мен сипаттамаларының көптігі бұл феноменнің мазмұнын жан-жақты теориялық тұрғыдан талдауға баса назар аударуды қажет етеді.

Педагогикалық лексикадағы ***теория, әдістер, әдістеме, тех-нология, оқыту технологиясы, педагогикалық технология*** ұғым-дарының арақатынасын дұрыс ажырата білу және практикада дұрыс қолдана білу әр мұғалімнің технологиялық құзыреттілігінің басты көрсеткіші. Практикада кейде «технология» ұғымы «әдістеме» немесе оқытуды ұйымдастырудың «формасы» ұғымының синонимі ретінде қолданылып кететіні байқалады. Аталған ұғымдардың барлығы оқыту үдерісінде қолданылатын

болғандықтан мақсатты түрде олардың мағыналық ерекшеліктерін салыстыра отырып қарастыру қажет.

Теория ұғымы біркелкі немесе біртұтас құбылыстар және оның элементтері мен қызметтерінің жиынтығын сипаттайтын заңдар, категориялар, ұғымдар, тұжырымдамалар, қағидалар жүйесі ретінде қарастырылады. Теория өздігінен ешнәрсені өзгерте алмайды, бірақ адамның практикалық әрекеттерін реттеуші рөлін атқарады. Теория адамдардың санасы арқылы қабылданады және сол теорияны ақиқатқа айналдыру үшін белгілі дәрежедегі күш пен энергияны жұмсаған жағдайда ғана материалдана алады. Теория үшін оның ережелеріне кіретін дәлелдемелер, негіздемелер міндетті болып табылады: егер негіздеме болмаса, онда теория да жоқ. Кез келген теорияның көздейтін соңғы мақсаты – оның практикада жүзеге асырылып, сол арқылы оның құндылығының бағалануы.

Оқыту теориясы – оқыту үдерісінің заңдары мен заңдылықтарын зерттейтін, оқытудың мақсатын, міндеттері мен мазмұнын ашып көрсететін, оқытуды ұйымдастыру формаларын және әдістерін, қағидаларын сипаттайтын педагогиканың құрамдасбөлігі. Педагогика ғылымында оқыту теориясы «дидактика» ұғымының синонимі ретінде қолданылады.

Әдіс кең мағынада тұлға әрекетінің түрлі формадағы тәсілдер жиынтығы, бір нәрсеге жетудің жолы деп анықталады. Кез келген ғылыми әдіс оның қажетті алғышарты ретінде қатысатын, белгілі бір теория негізінде зерттеледі. Әдістің негізгі қызметі – іс-әрекетті реттеу және бағдарлау. Әдіс – мақсатқа қол жеткізу тәсілдері.

Оқыту әдістері - педагогикалық үдеріске қатысушылардың білімді меңгеруге бағытталған бірлескен әрекеттерін ұйымдастырудың тәсілдер жүйесі. Оқыту әдістері сөздік, көрнекілік, тәжірибелік, бақылау және өзіндік бақылау әдістеріне жіктелген.

Әдістеме ұғымы нақты бір іс-әрекетті орындау үшін қолданылатын әдістер мен тәсілдер жиынтығы деп түсіндіріледі. Әдістеме бір істі атқарудағы әдістер мен тәсілдердің кешенін пайдалану тәртібін білдіреді.

Оқыту әдістемесі – пәнді оқытудың ғылыми дәлелденген әдістер, ережелер, тәсілдер жүйесі және оқыту теориясын қолдану құралы болып табылады. Мысалы, «интеграл» ұғымын қалыптастыру әдістемесі математикалық ұғымдарды қалыптастыру теориясының та-лаптарын және «интеграл» ұғымының өзіндік ерекшелігін ескере оты-рып, жете зерттеледі. Сондықтан әдістемелердің мақсаты теориялық ережелерді нақты құбылыстар тұрғысына қарай алмастырумен анықталады. Әр педагог оқыту теориясын және оқытудың әдіс-тәсілдер кешенін әртүрлі пайдалануына байланысты, әрқайсысының оқыту әдістемелері әртүрлі сипатта болады.

Оқыту технологиясы – оқыту үдерісінің диагностикалы қойыл-ған мақсаттарына қол жеткізу құралдары, алдын-ала жоспарланған оқыту үдерісінің практикалық түрде жүйелілік пен бірізділік негізінде іске асырылуы. *Оқыту технологиялары* оқыту үдерісінің байланыстарын

реттеуге, оның барлық кезеңдері мен өт-кізілу шарттарын оқушылардың нақты мүмкіндіктеріне сәйкестен-діруге бағытталған.

Сонымен, жоғарыда қарастырылып отырған ұғымдарды тұжырымдайтын болсақ, И.Г.Саранцевтің пікірінше,*оқыту теориясы* пәнгеоқытудың әдістемелік жүйесін басқару заңдылықтарын ашып береді, *әдістеме*оны қолдануды қарастырады, ал *технология*бұл жүйенің моделін жүзеге асыру тәсілдерін жете зерттейді. Осы тұрғыда техно-логиялардың рөлі оқыту мақсаттарын диагностикалауға және оқыту шарттарын айқындауға (әдістер, формалар, құралдар, тәуелділіктер), яғни белгіленген мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін үдерісті жобалауға саяды. Сондықтан *технология* теория мен әдістемелерге негізделеді, олардың даму деңгейіне қарай тиімділігі анықталады. Кез-келген оқы-ту технологиясының негізгі мақсаты соңғы күтілетін нәтижені анықтау және оның табыстылығын бақылау болып табылады.

Педагогика ғылымында және білім беру ұйымдары тәжірибесінде *педагогикалық технологиялар* ұғымы жиі қолданылады. В.П. Беспальконың пікірінше *педагогикалық технология* - белгіленген білім беру мақсаттарын табысты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тәрбие мен оқыту үдерісін жаңарудың теориялық тұрғыдан негізделген құралдар мен әдістер жиынтығы.

В.М. Монаховтың пайымдауынша *педагогикалық технология* – мұғалім мен оқушы үшін жағымды жағдайды қамтамасыз ететін оқу үдерісін жобалау, ұйымдастыру және өткізуде барлық бөлшегіне дейін ойластырылған бірлескен педагогикалық іс-әрекет үлгісі. Педагогикалық міндеттерін түсіндіре отырып, педагогикалық технологияны жобалаудағы жетекші қағида – оқушының білімді меңгеруге іштей дәлелденген, қалыптасқан өзіндік белсенділігі, қызығушылығы мен іскерлігі, біліктілігі болуы керек.

Г.К.Селевконың негіздеуінше,*педагогикалық технология* – көздеген мақсаттарға қол жеткізетін, уақыты мен кеңістік тұрғысынан бағдарламаланған, ғылыми негізде құрылған педагогикалық үрдістің барлық компоненттерінің әрекет ету жүйесі.

Педагогикалық технологияларға алуан тұрғыдан берілген анықтамаларды талдау нәтижесі көрсеткендей, олардың көпшілігінің жалпылама түрде берілгенін, педагог әрекетінің салыстырмалы түрде кейбір жақтары ғана ашылатынын, бала тұлғасын тұтастай қалыптастыру мәселесі толығымен қарастырылмайтыны байқалуда.

Педагогикалық технологиялар әрбір баланың даму үдерісін алдын-ала байқауға және болжауға бағытталуы тиіс. Диагностика нәтижесі бойынша педагогикалық үдерістің әрбір бөлігінде дамыту үрдістері жобаланады. Сондықтан кері байланыс мәліметтерін алу және оларды зерттеу - диагностика мен болжауды байланыстыратын үздіксіз үдеріс болып табылады. Бұл үдеріс ғылымда *мониторинг* деп аталады, оны ағылшын

тілінен аударғанда, «үздіксіз қадағалау» дегенді білдіреді. Педагогикалық мониторинг педагог пен оқушыны педагогикалық үдерісті үздіксіз және ұзақ байқау мен басқару арқылы қажетті ақпараттармен қамтамасыз етеді.

Педагогикалық технологиялар – оқушылар мен ұстаздардың субъект-субъектілі қарым-қатынастарына негізделген, олардың өз-өз-дерін өзектендіруге, өздерін дамытуға бағытталған, диагностикалық қойылған мақсаттарға қол жеткізудегі тиімді әдістер мен құралдар жиынтығының үйлесімді әрекеті.

*Технологияларда*үдерістік (іс-әрекеттік), сандық және есептік компоненттер көбірек ұсынылады. *Әдістемеде* мақсаттық, мазмұндық, сапалық және вариативті-бағдарлық жақтарына басымы-рақ мән беріледі. Оқыту әдістемесіне қарағанда педагогикалық техно-логия өзінің басқа мұғалімдердің қолдануға ыңғайлылығымен, нәти-желерінің тұрақтылығымен ерекшеленеді (А.М. Кушнир).

Оқыту әдістемесі тәрбиелеу мен оқытудың әртүрлі әдістерін қамтиды, бірақ оларды белгілі бір логикалық тізбек ретінде құрылым-дамайды. Ал *технология* болса, әрқашан тәсілдердің белгілі бір алго-ритмін, логикасын, бірізділігін ұсынып, содан күтілетін нәтижені болжай алады.

Ал *педагогикалық технология* мен *оқыту технологиясын* са-лыстыратын болсақ, педагогикалық технологияның мазмұны кеңірек, себебі оқыту технологиясы тек *оқыту үдерісіне* бағытталған болса, пе-дагогикалық технология *оқыту, тәрбиелеу, оқушыны әлеуметтен-діру, оны тұлға ретінде қалыптастыру* мәселелерін толығымен қамтиды. Сондықтан оқыту мен тәрбиенің егіз ұғымдар екенін ескере отырып, кәсіби тәжірибеде «педагогикалық технологиялар» ұғымын кеңірек пайдаланған жөн.

Мағынасы жағынан ғылыми негізделген технология әдістемеге қарағанда кеңірек. Педагогикалық технология педагогикалық үдеріске қатысушылардың субъект-субъектілі өзара әрекеті арқылы оқытуға, тәрбиелеуге, дамытуға, өзін-өзі белсендендіруге бағытталған. Оқыту әдістемесі педагогтың тәжірибесіне сүйенеді, ол оның шығармашы-лығына, әртістілігіне жақынырақ. Бұл тұрғыда В.Зайцевтің көзқарасы қызығушылық тудырады: «Педагогикалық технология - әдістеме емес. Бұл кеңірек ұғым. Педагогикалық технология 4 құрамды бөліктен тұрады: күтілетін нәтижені бағалау, диагностика (негізгі факторды бө-ліп көрсету ретінде), әдістеме (диагностика нәтижесін ескеріп құрас-тырылған), оқытуды қарқынды жүргізу құралы».

14.2 .Педагогикалық технологиялардың өлшемдері мен атқаратын қызметтері. Кез келген педагогикалық технология ғылыми-әдіснамалық тұжырымдама негізінде құрылады. Педагогикалық технологиялардың көпшілігі оқушылардың тұлғасын ең жо-ғары құндылық ретінде бағалауға, оларды қарым-қатынастың тең құқылы субъектісі ретінде қабылдауға және ізгілікті оқу-тәрбиелік ортада әлеуметтендіруге бағытталған.

Педагогикалық технологиялардың тұжырымдамалық негіздері-не білім беру саласындағы тұлғалық-бағдарлық, іс-әрекеттік, аксиоло-гиялық, жүйелілік, акмеологиялық тұрғыдан оқыту сынды теориялар жатады, себебі аталып отырған теориялардың барлығы білім алушы-лардың қабілеттерін жан-жақты дамытуды, оқу-танымдық үдерісі мен тәрбие үдерісін тығыз ұштастыра отырып жүргізуді көздейді.

Қазіргі таңда аталған өлшемдерге сәйкес келетін педагогикалық технологиялардың көптеген түрлері ғылыми тұрғыдан зерттеліп, практика жүзінде іске асырылып, тиімді нәтижелер көрсетіп келеді.

С.С.Кашлев педагогикалық технологиялардың төмендегідей қызметтерін топтастырып қарастырады:

1) ***Педагогикалық технологияның ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік қызметіне:***

- педагогтың педагогикалық үдерістің әрбір бөлігінде нақты немен айналысуын анықтайтын ұйымдастырушылық іс-әрекеті;
- оқушының педагогикалық үдерістіңәрбір кезеңінде не істеу керектігін нақтылайтын педагогтың ұйымдастырушылық іс-әрекеті;
- педагог пен оқушының бірлескен әрекетінің өзара ұйымдас-тырылуы;
- баланың өзіндік белсенділігін дамытатын өзінің іс-әрекеттері ұйымдастырылуы жатады.

2) ***Педагогикалық технологияның жобалау (болжау) қызметіне:***

- педагогикалық үдерістің шынайы жағдайын диагностикалауы;
- педагогикалық үдеріске қатысушылардан күтілетін нәтижеле-рін болжай алуы;
- педагогикалық әрекеттестікті модельдеуі;
- педагогикалық технологияны жүзеге асыру үдерісінде бала мен педагогтың даму деңгейін болжау үдерістері жатады.

3) ***Педагогикалық технологияның коммуникативтік қызметіне:***

- мұғалім мен оқушының қарым-қатынастық мүмкіндіктерін дамытуы;
- педагогикалық үдеріске қатысушылардың, мұғалім мен оқушының арасында ақпарат алмастыруы;
- педагог пен тәрбиеленушінің өзара түсіністік жағдайын жасауы;
- балалар арасындағы интерактивті қатынас үшін қолайлы жағдайды қамтамасыз етуі;
- педагогтар мен ата-аналардың коммуникативтік іс-әрекеттерінің тиімділігін арттыруы жатады .

*4) **Педагогикалық технологияның рефлексиялық қызметіне:***

- педагог пен баланың өзіндік тұлғалық өсулерін жете түсінулері;
- педагогикалық әрекеттестік нәтижесін объективті бағалау мүмкіндігі;
- педагогикалық үдеріске қатысушылардың өзара әрекеттестік тәжірибесін саналы түсінулері мен меңгерулері;

- педагог пен оқушылардың іс-әрекеттерін өзіндік талдау, өзіндік бағалау;
- тұлғалық даму себептері мен жағдайын белгілеу жатады.

5) ***Педагогикалық технологияның дамытушылық қызметіне:***
- бала мен педагогтың дамуына қажетті жағдай жасауы;
- оқушы мен мұғалімнің өзін-өзі дамыту құралдарын қамтамасыз етуі;
- әрбір баланың әлеуметінің дамуын қамтамасыз ету;
- педагогтың кәсіби шеберлігінің дамытуы жатады.

Білім беру тәжірибесінде педагогикалық технологиялардың атқаратын қызметтерінің аясына байланысты Г.К.Селевко олардың қолданылуының өзара тәуелді үш деңгейін атап көрсетеді:

1) ***Жалпы педагогикалық(жалпыдидактикалық) деңгей:*** бұл деңгейдегі технология бір өңірдегі, оқу орнындағы, нақты бір оқыту сатысындағы тұтас білім беру үрдісімен сипатталады. Бұл жерде педагогикалық технология *педагогикалық жүйе* ретінде қарастыры-лады.

2) ***Жеке әдістемелік (пәндік) деңгей:*** бұл деңгейдегі техно-логия «жеке пәндер әдістемесі» немесе бір пән, сынып көлеміндегі оқыту мазмұнын жүзеге асырудың әдіс-тәсілдер жиынтығы ретінде қолданылады.

3) ***Локальды (модульдік) деңгейдегі технология*** оқу-тәрбие үдерісінің жеке бөліктерінің дидактикалық немесе тәрбиелік міндет-терін (өздік жұмысты ұйымдастыру технологиясы, жеке тұлғалық қасиеттерді қалыптастыру технологиясы, білімнің меңгерілуін тексеру технологиясы, т.с.с.) шешуімен сипатталады.

Жалпы алғанда, педагогикалық технологиялардың негізгі қыз-меті педагогикалық үрдіске қатысушылардың іс-әрекеттерін белсен-дендіру мен жетілдірудің жүйелі құралы ретінде тұлғаның даму міндеттерін нәтижелі шешу, оқыту мен тәрбие үрдістерінің сапасын жоғарлату болып табылады.

Оқушылардың субъектілік белсенділігін арттыру қазіргі еңбек нарығының негізгі талабы, себебі ақпараттық қоғам жастардың ерекше бағыныштылық әрекеттеріне қанағаттана алмайды. Оқушылардың болашақта жауапкершіліктері жоғары, өз әлеуеттерін өздері іске асыра алатын, бәсекеге қабілетті, әлеуметтік белсенділіктері жоғары тұлға ретінде тәрбиеленіп шығулары бүгінгі уақыт талабы.

Оқушы 11-12 жыл бойы мектеп қабырғасында өзін-өзі дамытуға дағдылану үшін мектептегі оқу-тәрбие үрдісінің мақсаты, ұйымдас-тыру формалары, субъектілердің қарым-қатынас стильдері, бағалау формалары дұрыс таңдалуы керек.

Сонымен педагогикалық технологияның негізгі ерекшелігі білім алудағы оқушы тұлғасының ерекше сипатқа ие болуында. Егер дәстүрлі оқыту жүйесінде оқушы іс-әрекеті *репродуктивті* сипатта болса (қайта жаңғыртып айтып беру, алгоритм бойынша тапсырмаларды орындау), педагогикалық технологияларды қолдануда оның іс-әрекеті *продуктивті* (өнімді) болуы керек, яғни шығармашылық белсенділігі талап етіледі.

14.3. Тұтас педагогикалық үрдіс теориясы - педагогикалық технологияларды қолданудың әдіснамалық негізі.Педагогикалық кәсіпте мұғалімдерге білім беру міндетімен қатар тәрбиелеушілік міндеті те жүктелген. Ұстаз тұлғасы - әрі тәрбиеші, әрі оқытушы, әрі кеңесші бол-ғанымен, кез келген педагог бұл міндеттерді кез келген жағдайда толық атқара алады деп айту қиын, себебі педагогикалық үрдістің құрамдас жүйе-лерінің көптігі, олардың қызметтерінің әртүрлі факторлардың әсерінен әртүрлі бағытта өзгеру ықтималдығы осы үрдістің теориясының және жүзеге асыру технологиясының ерекшеліктерімен таныс болуды қажет етеді.

Педагогикалық үрдістің тұтастығын ажыратпай біртұтас құбылыс ретінде қарастыруды талап еткен ғалымдар педагогика тарихында аз емес. Оқыту мен тәрбиенің бірлігінде тәрбиенің маңыздырақ екенін атап көрсеткен әл-Фарабидің: «Адамға ең бірінші керегі білім емес, тәрбие. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне опат әкеледі» - деген сөздері тәрбиенің адам өмірінің рухани негізі мен оның бүкіл тағдырына әсер ететінін фактор екенін көрсетеді.

Сол сияқты XIX ғ. педагогтары да ғылыми тұрғыда оқыту мен тәрбиенің бірлестігінің ұтымдылығын дәлелдеуге тырысқан. Ғылыми педагогиканың негізін қалаушылардың бірі, неміс педагогы И.Ф. Гербарт алғашқылардың бірі болып «тәрбиелейтін оқыту үрдісі» деген ұғымды ғылыми айналымға енгізеді. Оның «Мен тәрбиені оқыту үрді-сінсіз көз алдыма елестете алмаймын, және керісінше, тәрбиелік ық-палы жоқ оқытуды да оқыту деп мойындамаймын» - деп айтқан сөз-дерінің астарында адамның әр іс-әрекетінің адамгершілік қағидала-рына негізделу қажеттілігі өзектендіріледі.

Оқушының жан-жақты дамыған тұлғасын қалыптастырудағы тәрбие мен оқытудың ара қатынасының ерекшелігін зерттеуде Ресей ғалымдары К.Д.Ушинскийдің, П.Ф. Каптеревтің, С.Т.Шацкийдің, П.П.Блонскийдің, М.М. Рубинштейннің, А.С. Макаренконың үлестері зор болды.

Белгілі педагог П.Ф.Каптерев («Педагогикалық үрдіс», 1905ж.) педагогикалық үрдісті тұлғаны жетілдіру үрдісі ретінде сипаттай келе оның шығармашылық мәніне баса назар аударуды талап етеді. Осы идеяға негізделе отырып, ғалым педагогты оқушының өзін-өзі дамыту үрдісінде көмек көрсететін қызметшісі болуы керек деп тұжырым-дайды. Осыдан педагогикалық үрдісте оқушының өзіндік дамуына, оның санасының табиғи еркін жетілуіне кедергі келтірмей, қысым жа-самай, тек дұрыс бағыт-бағдар көрсетіп отыратындай ізгілік қатынас-тың орнатылуының маңызы түсіндіреді.

1970 жылдардан бастап Ю.К.Бабанский, М.А.Данилов, В.С.Ильин, В.М.Коротов, В.В.Краевский, Б.Т.Лихачев сынды ғалымдар педагогикалық үдерістің тұтастығын қамтамасыз ететін білім беру тетіктерін іздестіру, оның құрамдас бөліктерінің өзара үйлесімді қызметтерін қамтамасыз ету мәселесіне байланысты көптеген ғылыми зерттеулер жүргізді. 1980ж.

Ю.К.Бабанский жоғары оқу орындарын-да оқытылатын оқулықтар мазмұнына осы тұтас педагогикалық үдерістің ұғымын енгізеді. Ал кеңес одағынан кейінгі кезеңде осы мәселенің зерттелуі В.А.Сластениннің ғылым мектебінде жалғасын тапты.

Қазақстандық педагог Н.Д.Хмель тұтас педагогикалық үрдістің заңдарын, заңдылықтарын, принциптерін жүйелей келе, үдерістіңоның құрамдас компоненттерінің өзара байланыстылығын мұғалім мен оқушының қарым-қатынас жүйесі арқылы модельдейді.

Мұғалімдердің педагогикалық технологияны тиімді қолдана алуы олардың *кәсіби іс-әрекет объектісі болып табылатын тұтас педагогикалық үдерістің* заңдары мен заңдылықтарын, қозғаушы күші мен тетіктерін терең білу және меңгеру деңгейлеріне тікелей байланысты.

Педагогикалық үдерістегі*«педагогтар-оқушылар», «оқушылар-оқушылар»,«пән мұғалімі – оқушылар»* және т.б. ішкі жүйелердің тығыз өзара әрекеттестігін қамтамасыз ету арқылы оқушылардың өзін-өздері таныта алулары және басқаларды тани алулары жүзеге асырылмақ.

Мұғалім тұтас педагогикалық үдерістің теориясын жүзеге асыру технологиясын меңгеру арқылы оқушылардың ғана емес, сонымен қатар бүкіл сыныптың іс-әрекет пен қарым-қатынастарын, өзара әре-кеттестіктерін ұйымдастыра алатын болады. Ал басқа педагогикалық технологиялардың мұғалімдер осы негізгі технология арқы-лы тиімді құрастыра алатыны анық, өйткені тұтас педагогикалық үдерістіңкомпоненттерін, олардың арасындағы кездесетін қарама-қай-шылықтар жүйесін, қосымша жүйелерінің өзара тәуелділігін жақсылап меңгеріп алу арқылы басқа оқыту технологияларын қолдану жеңілірек болады.

Сонымен, тұтас педагогикалық үдерістіңтеориясын жүзеге асы-ру технологиясы мегатехнология санатында қарастырылуы керек. Н.Д.Хмель бұл технологияның мәнін төмендегідей логикалық тізбек-теме арқылы негіздейді:

1) Тұтас педагогикалықүдерісініңтеориясын білу (мұғалім іс-әрекетінің объектісінің идеалды моделін);

2) Нақты оқу-тәрбие ұйымдарындағы педагогикалық үдерістің нақты жағдайын диагностикалау әдістемесін меңгеру;

3) Педагогикалық үрдістің нақты жағдайын өзгертуді модель-деу, (болжау) үшін тұтас педагогикалық үдерістеориясын қолдану;

4) Кәсіби міндеттерді шешу үшін педагогтар мен оқушылардың іс-әрекеттерінің ретін, алгоритмін анықтау.

Осы талаптардың барлығы оқушының білімді меңгерудегі өз бетінше оқу әрекетімен айналысып, танымдық белсенділігін арттыруға бағытталған.

14.4. Қазіргі педагогикалық технологиялардың әр түрлі тұр-ғыдан жіктелуі.Педагогика ғылымы мен практикасында педагоги-калық технологиялардың алуан түрлі нұсқалары кездеседі. Техноло-гиялардың көптүрлілігі және көлемділігі оны жүйелеуді және топтас-тыруды қажет

етеді. Бұл мәселемен А.Я. Савельев, В.Безрукова, Г.Ю.Ксензова, Г.К.Селевко, В.В. Юдин, Ғ.М.Құсайынов және басқа ғалымдар айналысқан. Қазіргі уақыттағы технологиялар екі үлкен түр-ге жіктеледі: өзінің мақсаттық бағдарына қарай ***өнеркәсіптік (өндіріс-тік)*** және ***әлеуметтік-тұлғалық технологиялар.*** Өнеркәсіптік тех-нологиялар алдын ала берілген параметрлер бойынша материалдарды өңдеумен және өндіріспен байланысты. Ал әлеуметтік-тұлғалық техно-логияның объектісі *адам* болып табылады.

Технологиялардың жіктелуін нақтылауда қазіргі уақытта *макро-технология* мен *микротехнологияларды* бөліп қарастырады. Макротех-нологияға көптеген авторлар педагогикалық үдеріс стратегиясы мен даумын анықтайтын, ұжымдық шығармашылық іс-әрекет, ынтымақ-тастық, дамыта оқыту, тұтас педагогикалық үдерісті жүзеге асыру технологияларын жатқызады. Микротехнологияға педагогикалық әрекеттестік тактикасы, нақты тәсілдері ретінде қарастырылатын ойын технологиясын, пресс-конференция, диспут т.б. жатқызады. Сонымен қатар кейбір ғылымдар (Д.Г. Левитес және т.б.) педагогикалық технологияны *пәндік-бағдарлық* және*тұлғалық-бағдарлық* деп жіктеуді ұсынады.

Г.К.Селевко педагогикалық технологиялардың өзіндік жіктеуін ұсынады:

1) ***Педагогикалық қарым-қатынасты ізгілендіру мен демократияландыруға негізделген технологиялар*** (ынтымақтастық техно-логиясы, Ш.А.Амоношвилидің ізгілікті-тұлғалық технологиясы, Е.Н. Ильинның әдебиетті адам қалыптастыру пәні ретінде оқыту жүйесі, т.б.);

2) ***Оқушылардың іс-әрекетін белсендіру мен күшейтуге негізделген технологиялар*** (ойын технологиясы, проблемалық оқыту технологиясы, В.Ф.Шаталовтың тірек белгілері негізінде оқыту техно-логиясы, Е.И.Пассовтың коммуникативті қарым-қатынас негізінде оқыту технологиясы, т.б.);

3) ***Оқыту үдерістің тиімді ұйымдастыру мен басқару негізіндегі технологиялары*** (бағдарламалық оқыту, саралап оқыту технологиясы (В.В. Фирсов, Н.П. Гузик), оқытуды жекелендіру технологиясы (А.С. Границкая, Инге Унт, В.Д. Шадриков), тірек нұсқаларын пайдалана отырып, түсіндіріп басқарудағы алдын-ала оқыту (С.Н. Лысенкова), оқытудың топтық және ұжымдық тәсілі (И.Д.Ривин, В.К.Дьяченко), компьютерлік (ақпараттық) технологиялар және т.б.

4) ***Оқу материалын әдістемелік жетілдіру және дидак-тикалық қайта құру негізіндегі технологиялар*** (П.М. Эрдниевтің дидактикалық бірліктерді ірілендіру, В.С. Библер мен С.Ю. Кургановтың «Мәдениеттер диалогы» Л.В.Тарасовтың «Экология және диалектика» жүйесі және т.б.);

5) ***Баланың табиғи дамуына сүйенетін, халық педагоги-касының әдістерін пайдаланатын табиғи үйлесімділік***: Л.Н. Толстой бойынша

оқыту; А.Кушнир бойынша сауаттылыққа тәрбиелеу, М.Монтессоридің өздігінен дамыту технологиясы және т.б.;

6) А***льтернативті технологиялар***: Р.Штейнердің Вальдорф педагогикасы, С.Френенің еркін еңбек технологиясы және т.б.;

7) ***Кешенді технологиялар***: А.М. Тубельскийдің өзін-өзі анықтау мектебі, И.Ф. Гончаровтың «Орыс мектебі», Е.А. Ямбургтың «Бәрі үшін арналған мектебі», М.Балабанның «Парк мектебі» т.б.

14.5. Педагогикалық технологиялардың түрлері және сипаттамалары.

1)Тұлғалық-бағдарлық білім беру технологиялары гуманизм идеясына негізделген және тұлғаны басты құндылық ретінде бағалай-тын технологиялар. Педагогикалық теорияда барлық технологиялар оқушы тұлғасын дамытуға бағытталған, дегенмен тұлғалық-бағдарлық технологиялардың негізгі ерекшелігі мұғалім мен оқушы тұлғаларының ізгілік қатынасқа негізделуінде, оқушының оқу ортасын ізгілендіруде.

Педагогикадағы бұл бағыттың өкілдері Ш.А.Амонашвили, В.В.Сериков, Ю.И.Турчанинов, И.С.Якиманская, А.А.Бейсенбаева т.б.

Осы бағыт бойынша оқыту үдерісі мен оқушының өздігінен оқу үдерісі ажыратылып қарастырылады, яғни, оқушының оқу арқылы тұл-ғалық қасиеттерін дамытуға баса назар аударылып, оның жеке дара-лығына, темпераментіне, мінезіне, өзіндік қарым-қатынас жасау стиліне, қайталанбастығына, оқыту үдерісін оқушыға барынша қолайлы етіп бейімдеуге басымдық беріледі.

Тұлғалық-бағдарлық оқыту технологиялары мынандай тұжы-рымдамаларға негізделеді:

1) білім алу арқылы адам өзін-өзі қалыптастыру, өзінің қай-таланбас жан екенін сезіну, өзінің болашағына өзі жауапты екенін түсіндіру;

2) мұғалім тарапынан оқушыға қамқорлық, құрмет пен сый-ластық танытылып, олардың өзін-өзі өзектендіру, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі таныту, өзін-өзі тәрбиелеу тетіктерін қалыптастыру;

3) гуманизм идеялары негізінде оқушылардың қоғам, мәде-ниет, әлеуметтік ортаның белсенді мүшесі ретінде құндылықтық бағдарларын қалыптастыру;

4) оқушының интеллектуалдық әлеуетін ашуға, шығармашы-лық қабілеттерін дамытуға, қажеттіліктер жүйесін дұрыс анықтай білуге үйрету;

5) тұлғалық-бағдарлық технологияларды қолдануда түсіндіру-ден түсінуге, монологтан диалогқа, сырттай бақылаудан өзіндік бақылауға, сырттай бағалаудан өзін-өзі бағалауға, сырттай басқарудан өзін-өзі басқаруға ауысудың талап етілуі;

6) оқушылардың өз бетінше шешім қабылдауға, өздігінен оқу траекториясын анықтауға мүмкіндіктер және еркіндіктің берілуін қада-ғалау;

7) субъект-субъектілі қарым-қатынас негізінде әр оқушының табысты іс-әрекет етуіне, оқу жетістіктерімен қатар адами құнды қасиеттерді қалыптастыру.

Тұлғалық-бағдарлық білім беру технологиялары макротехноло-гиялар санатында болып есептеледі, сондықтан басқа да көптеген технологиялардың табысты қызмет етуіне негіз бола алады. Осы тех-нологиялар топтамасына Ш.А.Амонашвилидің ізгілік-тұлғалық техно-логиясы, дамыта оқыту технологиясы, ынтымақтастық технологиясы, т.б. жатады.

2) Ұжымдық-танымдық іс-әрекет технологиялары. Оқы-тудың ұжымдық түрлері ертеден қалыптасқанымен, оның ерекше-ліктерінің арнайы зерттелуі А.Г.Ривин, В.К.Дьяченко еңбектерінде қарастырылады. Бұл технологияның түйінді идеялары оқыту үдерісінде кездесетін төмендегідей қарама-қайшылықтарды шешуге бағытталған:

- мұғалімнің белсенді оқыту әрекеті мен оқушылардың сыл-бырт бақылаушылық әрекеттері арасындағы қарама-қайшылық;
- оқытудың ұжымдық түрін пайдалана отырып оқушылардың өзара қарым-қатынастарына қатаң шектеу қою арасындағы қарама-қайшылық.

Аталған қарама-қайшылықтарды шешу мақсатында ұжымдық-танымдық іс-әрекет технологиясы топтық, шағын топтық, жеке, жұп-тық оқыту түрлерін, жұптар мен шағын топтар құрамының ауыспалы болуын, оқушылардың өзара бірін-бірі оқытуларын, өзара бірін-бірі бақылау мен бағалауларын, өзара көмек көрсету қағидаларын басшы-лыққа алады.

Оқушының оқу-танымдық үдерісіне қолайлы ортаны колабора-тивті орта деп атайды. ***Коллаборация***, немесе *ынтымақтастық* – кез келген салада бір немесе бір топ адамдардың ортақ мақсатқа қол жеткізу үшін өзара білім мен тәжірибе алмасу, өзара оқыту мен ке-лісімге келу бойынша бірлескен іс-әрекет үрдісі. Осыған байланысты әлемдік білім беру кеңістігінде коллаборативті оқыту (collaborative learning) ұғымы кеңінен қолданылады. ***Коллаборативті оқыту*** – оқушылардың өзара бірлесіп, немесе мұғалімдермен бірге жаңа білімді іздестіру, талдау және түсіну бойынша ынтымақтастық әрекеттестікке негізделген оқыту. Бұл теория оқытудың *әлеуметтік сипатына* көбі-рек мән беріп, оның нәтижелілігін оқушылардың өзара бірлескен қа-рым-қатынастарының нәтижесі арқылы бағалайды.

Оқушылармен топтық жұмыс ұйымдастырудың өзі үлкен пе-дагогикалық шеберлікті және шығармашылықты қажет етеді. Әуелі оқушылармен бірігіп *топтық жұмыс ережелерін* құрастырып алған абзал. Бір сабақты минут-минутына дейін ойластырып, балалардың топтық жұмыстарын жоспарлап, коллаборативті ортаны қалыптастыру - мұғалімнің кәсіби құзіреттілігінің көрсеткіші. Осындай сабақ жоспарын құрудың өзі қызықты шығармашылық үдеріске айналады.

Топтық жұмыс ережелерін құрастыру және оны оқушылар үшін тартымды қылып көрсету маңызды. Құрастырылған ережелер барлы-ғына

бірдей көрінетіндей, оқылатындай және суреттермен бейнеленіп тұрғаны дұрыс. Балалар өз пікірлерінің бағалы екенін сезініп, өз күштеріне деген сенімдері арта түседі. Топтық жұмыс ережелерін балалардың өздеріне құрастырту мұғалім үшін өте ұтымды қадам, себебі олар өздері ұсынған ережеге қарсы шыға алмайды.

Қазіргі кезде топтық жұмыстарды жүргізуде топтық бағалау формалары да көп қолданылады. Сондықтан ережелердің өзін сабақ үстіндегі объективті өзара бағалауға, жауап беру тәртібіне, уақытты ұтымды пайдалануға, сөйлеу әдебіне, тыңдау мәдениетіне қатысты бекітіп алуға болады. Бағалауға қатысты оқушылармен бірлесе отырып бағалау критерийлерін анықтап алу бағалау тиімділігін арттырады.

Дәл осылай сыныптағы оқушылардың топтарға бөлінуін, топта әрқайсысына жеке рөлдердің бөлініп берілуін алдын-ала ойластырып алған жөн. Топтық жұмыста әр оқушыға рөлдерді таратып беру әдіс-темесі жақсы нәтижелер көрсетуде. Мысалы, сыныпта 30 оқушы бол-са, оларды 6 адамнан 5 топқа бөлу қажет дейік. Топтарға бөлудің өзі сан-алуан түрлері белгілі. Ең қарапайым әдісі ретінде балаларға 1-ден 5-ке дейін санату. 1-ші нөмірдегілер - бірінші топқа,... 5-ші нөмірдегілер - бесінші топқа топтасады. Енді әр топ орналасқан партаға (*спикер, репортер, комментатор оптимист, скептик, координатор, т.б.*) рөлдері жазылған карточкалар қойылады. Әр топ мүшелері рөлдерді кездейсоқ суырып алып отырып, сол рөл бойынша қызмет атқарады. Бұл рөлдердің әр балаға ауысып келіп отыруы оларды әр қырынан танытуға бағытталып әзірленген. Мұғалім өз шығармашылығына, оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін дамыту қажеттілігіне байланысты басқа да рөлдерді ұсына алады.

Осылайша рөлдерді үлестіру арқылы әр оқушының оқу белсенділігін арттыру, үнемі жауапқа дайын болып отыру, оларды әр тақырып мазмұнын талқылау ағымында ұстап отыруға болды. Топтық жұмыстың маңызды ерекшелігі – топтағы әр адамның жеке қасиеттерін, көшбасшылық қабілеттерін аша білу мүмкіндігі. Осы рөлдерге байланысты тапсырмаларды да түрлендіріп отыруға болады. Мысалы тақырыпты топтық талқылағаннан кейін әр топтан «опти-мисттері» мен «скептиктерін» шығарып ***«Оптимисттер» және «Скептиктер» тіресін*** өткізуге болады. Ол үшін тақта алдында әр топтың оптимисттері бір қатарға, скептиктері қарама-қарсы екінші қатарға бөлініп тұрады. Әр топ өз пікірлерінің қарсыластарының пікірінен маңыздырақ екенін мысалдармен дәлелдеп шығуға тырысады. Оптимисттер тақырыптың практикалық құндылығы, ұтымды, жағымды, пайдалы жақтарын ашып көрсетсе, скептиктер керісінше, олардың айтқанына күмән тудырып, кедергілерді көрсетіп, жауаптарын жоққа шығаруға тырысады. Егер жауап беру қиындап бара жатса, әр топтан спикерлер шығып сөйлеулеріне болады.

Ұжымдық-танымдық іс-әрекет технологиясының мақсаты – оқушылар арасындағы қарым-қатынас мәдениетін жақсарту. Ал қарым-қатынастар тек

жақсылық жасау арқылы жақсарады, сондықтан топ ішінде өзара көмек, өзара сыйластық, өзара қолдау, өзара түсіністік сияқты ізгі әрекеттердің көп орындалуы ынтымақтастық ортаны қалыптастырудың кепілі. Бұл қатынастарды дұрыс басқара алу үшін мұғалім оқушылар ұжымының құрылымын, даму сатылары мен ерекшеліктерін терең зерттеп, олардың темперамент типтерін (меланхолик, сангвинник, холерик, флегматик) жетік білгені абзал.

3) Проблемалық оқыту технологиясы.Проблемалық оқыту идеясыоқушылардың ақыл-ойын дамытуда оқуды қызықты танымдық үдеріске айналдыруға байланысты пайда болған. Бұл идеялар Я.А.Коменскийдің, И.Г.Песталоццидің, Ф.А.Дистервегтің, К.Д.Ушинскийдің және т.б. педагогтардың еңбектеріндегі зерттеу өзегіне айналған. Сонымен қатар XX ғасырда шетелдік педагогикада проблемалық оқыту идеясы американдық психолог Дж.Дьюидің еңбек-терінде оқушыларды белсенді оқу іс-әрекетіне қатыстыру, оқу пробле-маларының шешімдерін өздігінен іздеткізу тұрғысынан зерттеліп дами түсті.

ТМД елдерінде проблемалық оқыту технологиясының зерттелуі М.А.Данилов, В.П.Есипов, И.Я.Лернер, А.В.Брушлинский, М.И.Махмутов, А.М.Матюшкин т.б. ғалымдар еңбектерінде зерттел-ген. Бұл зерттеулердің нәтижесінде *оқушыларға білімді дайын күйінде бере салмай,* керісінше, сол білімге өздерінің ізденістері арқылы, алдарына қойылған проблемалық ситуацияларды шешу арқылы жет-кізудің маңыздылығы негізделді. Дәстүрлі оқытуда балалардың ізденіс жұмыстарының айқын көрінбейтіні алаңдатушылық туғызады. *«Білім – инемен құдық қазғандай»* балаларды ізденіске, шығармашылыққа, тапқырлыққа ой еңбегіне деген қызығушылықтарын оятып, ынталан-дыра алатын болуы керек.

Проблемалық оқытудың негізгі элементі - *проблемалық ситуа-ция.* Проблемалық оқу ситуациясын шешу арқылы балалар өз қателік-терінің себептерін түсінетін болады, табылған тәсілдердің тиімділігін бағалайды, өз шешімдерін басқа балалар шешімдерімен салыстыра отырып, ең дұрыс шешімдерді таңдауға үйренеді.

Осындай ізденіс үстінде оқушылар өз пікірлерін негіздеу үшін фактілер мен аргументтерді келтіріп, өз пікірлерінің дұрыстығын дәлелдеуге үйренеді. Сонда ғана қол жеткізген білімдері нақты сенім-деріне айналып, білім берік естерінде сақталады. Осылайша білім берудегі үстірттілік пен формализмнен біртіндеп арылуға болатыны анық.

Проблемалық оқыту технологиясының сипаттары:

1) оқушылардың дүниетанымдарын кеңейту.
2) оқушылардың білімдерінің олардың сенімдеріне айналдыру.
3) оқытуүдерісініңоқушылардың өмірлік тәжірибесімен, шынайы өмірмен байланысын нығайту.
4) оқушыларды өздігінен жұмыс істеуге дағдыландыру.

5) оқу-танымдық ізденісіте жоғары эмоционалды белсенділікті қалыптастыру.

Проблемалық оқыту технологиясының жалпы міндеттері мен қызметтері:

1) оқушылардың білімдер жүйесін және іс-әрекет тәсілдерін меңгерту.
2) оқушылардың интеллекттерін дамытуға ықпал жасау.
3) логикалық ойлауды дамытуға ықпал жасау.
4) білімді шығармашылықпен меңгеру және қолдану дағды-ларын қалыптастыру.
5) шығармашылық іс-әрекет тәжірибесін жинақтау.
6) оқуға деген ынтаны жоғарылату.

Проблемалық оқыту технологиясының негізгі кезеңдері:

1) проблемалық ситуацияны туғызу.
2) қарама-қайшылықтарды сезіндіру.
3) өзіндік түрлі болжамдарды келтірту.
4) проблемалық ситуацияның шешімін тапқызу.
5) табылған шешімді іске асыру, тәжірибеде қолдануға бағыт-тау.

Проблемалық оқыту технологиясын пайдаланудағы оқушы-лардың белсенділік деңгейлері:

1) оқушылар белсенділігінің төменгі деңгейі.
2) оқушылардың жартылай өзіндік белсенділік деңгейі.
3) оқушылардың өзіндік белсенділік деңгейі.
4) оқушылардың шығармашылық белсенділік деңгейі.

Проблемалық оқыту технологиясын ұтымды пайдалану үшін әуелі мұғалім өзі беретін пәні бойынша қызықты проблемалық ситуа-циялар, қарама-қайшылықтар, жұмбақ-мысалдар, ойландыратын бол-жамдар, эвристикалық әңгімелер, ізденісті қажет ететін шығармашы-лық тапсырмалар, интелектуалдық ойындар, шағын ғылыми жобалар, эксперименттік тапсырмалар, пікірталастар мен пікірсайыстар сияқты оқуға ынталандыратын, оқушылардың қызығушылықтарын арттыра-тын тәсілдер жүйесін құра білуі маңызды.

4) Оқытудың жобалау технологиясы. Бұл технологияның негізін американдық педагог Дж.Дьюи қалаған деп есептеледі. Жоба-лау технологиясы проблемалық оқыту технологиясының идеяларымен үндеседі, бірақ өзіндік ерекшеліктері бар. Оның басты айырмашылығы балаларға тапсырмалар берудің өзгешелігінде. Оқушыларға берілетін тапсырмалар олардың теориялық білімдерді нақты өмірлік тәжірибеде қолдана алуларына бағыттайды. Оқушылар өзіндік ізденіс үдерісінде алдарына қойылған мәселенің немесе тапсырманың шешімін тауып, оның дұрыстығын дәлелдеп қорғап шығулары талап етіледі.

Мұғалім бұл технология бойынша тек бағдар беруші рөлін ұстанады: оқушыларға әдебиет көздерін оқуды, өз беттерінше жұмыс істеу тәсілдерімен

таныстырып отырады. Ең ұтымды жағы - оқушылардың танымдық әрекетке қызығушылығының артуы. Оқушылар алған академиялық білімдерінің нақты өмірлік тәжірибедегі құндылығын, болашақта қажеттілігін осы жобалық тапсырмаларды орындау арқылы жақсы түсінетін болады.

Жобалау технологиясы бойынша оқушылардың өздік жұмыстарын орындау түрлері төмендегідей жіктелуі мүмкін: жеке іс-әрекет; жұптық іс-әрекет; топтық іс-әрекет. Жобаны орындау үшін нақты бір уақыт мерзімі бекітіледі. Осы уақыт ішінде жобаны орындаушылар өздерінің меңгерген теориялық білімдерімен қатар, жеке тәжірибесі негізінде түрлі салалардағы жинақтаған білімдерін жүйелейді. Орындалған жобаның нәтижесі нақты және практикада қолданылатын болуы керек.

Жобалау технологиясы мына талаптарға сай жүргізілуі тиіс:

- берілген тапсырманың шығармашылық тұрғыдан қызықты болуы, жан-жақты ізденіс әрекетін талап етуі;
- күтілетін нәтижелердің практикалық, теориялық, танымдық құндылығының жоғары болуы;
- жоба (жеке, жұптық, топтық) міндетті түрде өзіндік орындалатын іс-әрекет болуы керек;
- жобаның мазмұнының нәтижелерге жету кезеңдері бойынша құрылымдануы;
- зерттеу әдістерінің қолданылуы: зерттеу проблемасын, мін-деттерін, болжамын анықтау, жинақталған мәліметтерді талдау, ста-тистикалық әдістерді қолдану;
- жоба тапсырмасын орындауда пәнаралық байланыс негізінде білім интеграциясының болуы ;
- орындалған жоба нәтижесінің қорытынды формасының материалдық сипатта өткізілуі: *бейнефильм, альбом, презентация,сайт, мақала, т.с.*с.;
- жобаның көпшілік алдында талқылануы, қорғалуы, құнды-лығының дәлелденуі.

Жобалау технологиясының оқушы үшін тиімділігі:

- жоба мәселесін шешу барысында оқушы түрлі әдебиет көз-дерін өзі іздестіріп, өз білімін оқулықтан тыс материалдармен толық-тырады;
- теориялық білімнің практикалық қолданысын іздестіруге машықтанады;
- жұптық немесе топтық ізденіс жұмыс барысында коммуникативтік іскерліктерін дамытады;
- мектеп жасынан ғылыми-ізденушілік іс-әрекет дағдыларын қалыптастырады;
- сыни ойлау, жүйелі ойлау, логикалық ойлауын дамытады;
- белгіленген мерзімге дейін жобаны орындау кезеңдеріне қажетті уақытты өздері белгілеп, тайм-менеджмент негіздерімен танысады.

5) Оқытудың ақпараттық және коммуникативтік технологиялары. Қазіргі ақпараттық қоғамда оқыту үдерісін ақпараттық-коммуниткативтік технологияларынсыз көз алдына елестету мүмкін емес. Интернет желісі пайда болғаннан бастап ақпараттық-коммуника-тивтік технологиялар тек оқыту құралы емес, сонымен қатар әлемдік масштабтағы қарым-қатынас алаңына айналып, олардың тұлға сана-сына, оның дүниетанымына және жалпы тәрбиесіне әсері ерекше сезі-ле бастады. Кез келген ақпараттың қолжетімділігі әр тұлғаның әлемдік білім беру кеңістігіне интеграциялануына зор ықпал тигізуде.

Ақпараттық-коммуникативтік технологиялар - түрлі ақ-парат көздерімен (электрондық, баспалық, қарым-қатынастық) жұмыс істеу үшін арнайы бағдарламалық және техникалық құралдарды пайдаланатын педагогикалық технологиялар. Ақпараттық техноло-гиялардың жедел модернизациялануына байланысты мұғалімдердің *ақпараттық құзыреттіліктеріне* деген талаптар жылдан-жылға күшею үстінде.

Мұғалімнің ақпараттық құзыреттілігіне төмендегідей іскерліктер мен дағдыларды меңгеруі жатады:

1) электрондық базамен жақсы жұмыс істей алуы, ком-пьютерлік сауаттылығының болуы (MS Offise Word, MS Offise Excel, MS Offise Power Point, MS Offise Publisher, т.б. бағдарламалармен жұмыс істей алуы);

2) оқушылардың қызығушылығын арттыру мақсатында сабаққа қажетті материалдарды иллюстрациялық, анимациялық ерекшеліктерімен презентация құрастыра білуі;

3) мультимедиялық жобалардың, интерактивті тақтаның барлық мүмкіндіктерін пайдалана білуі, оқу бағдарламаларын көрсетуде қажетті деңгейде проекциялау техникасының тілін білуі;

4) оқытатын пәні бойынша электрондық-сандық ресурстар, электрондық оқулықтар, атластар, құралдар, электрондық жұмыс дәптерлері, электрондық күнделік, компьютерлік тесттермен жұмыс істей алуы;

5) жеке электрондық дидактикалық материалдарының қорын дайындау, оқушылардың электрондық портфолио банкін дайындай алуы;

6) сайттар, буклеттер жасайтын бағдарламаларды, редактор-лармен жұмыс жасай алу, электрондық кітапханалар мен веб-сайт-тарға сілтемелерді пайдалана отырып, сабақ тақырыбына қажетті қосымша материалдарды пайдалана алуы;

7) интернет желісінде блог, форумдар жүргізу, оқушылар-мен, ата-аналармен, әріптестерімен кәсіби желілік қоғамдастықтарда on-line жұмыс жасай алуы, желілік журнал, күнделіктер жүргізуі;

8) интернет кеңістігінде оқушыларды дистанциялық олим-пиада, сайыстарға, викториналарға қатыстыруы;

9) арнайы *Coursera, EdX, Udacity, FutureLearn және т.б.* интернет платформаларында on-line түрінде біліктілікті жетілдіру курстарына қатысуы.

Ақпараттық технологияның қарқынды дамуына байланысты мұғалімнің ақпараттық құзыреттілігіне қойылған талаптар жылдан-жылға жаңарып, өзгеріп отырады.

6) оқушылардың сыни тұрғыдан ойлауын дамыту технологиясы.Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясыныңавтор-ларыамерикандық педагогтар Дж. Стил, К.Мередит, Ч.Темпл, К.Уолтер, т.б. Бұл технология мынандай қағидаға негізделеді: оқушыны күштеп *үйретуге болмайды, ол тек өз ынтасы негізінде ғана үйрене алады.*

Сыни ойлау - адамның логикалық, аналитикалық, өз тәжірибесіне негізделген, тәуелсіз, түрлі фактілер арқылы дәлелденетін, рефлексивті, бағалап ойлау түрі.

Сыни тұрғыдан ойлауды Дэвид Клустер былайша сипаттайды:

1) өз бетінше ойлай алу, яғни ***ойлау үдерісінде жекелік сипаттың*** болуы маңызды. Біз үшін ешкім сыни тұрғыдан ойлай алмайды. Біз тек өзіміз үшін ғана сыни тұғыдан ойлана аламыз.

2) кез келген ***ақпарат сыни тұрғысынан ойлаудың*** соңғы емес ***бастапқы сатысы.*** Себебі ақпарат болмаса, ойлауға да негіз жоқ.

3) сыни тұрғыдан ойлау сұрақтар қоюдан, ***проблемаларды анықтаудан*** басталады. Осындай мәселелерді шешу барысында оқушы шыныменен терең ойлана бастайды.

4) сыни тұрғыдан ойлау ***аргументтерді, дәлелдерді, фак-тілерді, статистикалық мәліметтерді, эксперимент нәтижелерін*** қатыстыруды қажет етеді.

5) сыни тұрғысынан ойлау үнемі ***әлеуметтік сипатта*** бола-ды. Кез келген ой басқалармен бөліскенде шыңдала түседі. Сондықтан бұл технологияны қолдану барысында оқушылардың ***өзара пікір ал-масуына*** мүмкіндік жасалуы керек.

Кез келген сабақ мұғалімнің монологына айналып кетпеуі керек. Ол кітаптағы мәліметтерді ауызша тасымалдаушы аппарат емес. Сол үшін ашық талқылау, диалог болуы қажет. Дәстүрлі оқытуда көп жағ-дайда оқушылар мектеп жасынан пассивті тыңдауға, конспектілеуге, дайынды көшіруге бейімделіп кететіні алаңдаушылық туғызады. Сон-дықтан кейбір оқушылардың ережелерді түсінбей жаттап алғандарын білім деп қабылдау қиын. Сонда қазіргі мектептерде оқушылардың жаттау қабілеттеріне баға қойылып жүр ме, әлде біліміне баға қойыла ма? Мұғалім үшін оқушының жаттанды білімі білім емес, ол тек уақытша ғана жатталған үстіртін білім екенін түсінуі маңызды. Сон-дықтан әр оқушы сыни тұрғыдан ойлауға үйреніп, әр-бір айтқан жауаптарын негіздеп, дәлелдеп, мысалдармен бекіте алса және алған білімін өмірде қолдана алса ғана ол нағыз білім.

Көптеген зерттеушілер сыни тұрғыдан ойлауды дамытутехнологиясын сабақ барысында қолдануда оның **үш негізгі кезеңін** атап көрсетеді:

1) Ынтаны, қызығушылықты ояту кезеңі(Evocation):

- тақырып бойынша белгілі білімдерін еске түсіру, ойландыру;
- Тақырыпқа деген қызығушылықты ояту;
- оқушылардың осы тақырыпты меңгеру бағытын анықтауы;
- оқу ынтасын оятуға байланысты проблемалық сұрақтардың қойылуы,
- қызықты тарихи маңызды мысалдардың келтірілуі, т.б.

2) Ой қозғау, түсіну кезеңі(RealizationofMeaning):

- оқушылардың белсенді ой еңбегіне қатысуы;
- тақырып көлемінде мәтіндермен түрлі жұмыс істеу әдістерінің болуы;
- оқушылардың танымдық қажеттіліктерін қамтамасыз ету;
- мәтінге, білімге деген жағымды көзқарас қалыптастыру;
- мқушыларды өз беттерінше жұмыс істеуге, ізденуге үйрету;
- педагог тек сырттай бақылаушы, кеңесші, бағыттаушы болуы;
- сабақты жоспарлауда әртүрлі стратегиялардың пайдала-нылуы, т.б.

3) рефлексия, ой толғаныс кезеңі (Reflection):

- бұрынғы білетін білімдер мен жаңа алған білімдерін салыстыру;
- тақырып көлеміндегі білімдерін жүйелеу;
- болашақта осы тақырыпты жетілдіру бағыттарын анықтау;
- оқушының тақырыпты қаншалықты жақсы меңгергенін талдауы;
- өздік танымдық жұмысын бағалаулары, өзара баға берулері;
- кері байланыс карталарының сұрақтарына жауап берулері;
- қорытынды тұжырым жасау үшін қысқаша эссе жазулары, т.б.

Сабақтың осындай құрылымы адам қабылдауының кезеңдеріне сай анықталған. Қысқаша айтқанда, ең бірінші тақырып бойынша не білетіндерін ортаға салып қызығушылықты ояту, екіншіден, жаңа ақпараттармен танысу және бөлісу, үшіншіден, бұл алған білімдерді не үшін және қалай қолдану жайлы ой толғаныстың болуы қажет.

Бұл технологияда ақпараттардың оқу арқылы қабылданып, жазу арқылы есте қалатынына аса мән берілген. Сондықтан аталып отырған технологияда оқу және жазу үдерістерінің түрлі тәсілдері қарасты-рылады. Мәтінмен жұмыс істей отырып оқушы өзінің қаншалықты түсініп отырғанын бақылайды, оған сырттан ешкім ықпал жасамайды және танымдық мақсатқа өз бетінше жетуге тырысады.

Сынитұрғыдан ойлауды дамыту технологиясының түйін сөз-дері:*түсіне оқу, тиімді оқу, рефлексиялық жазу.* Мектептегі өзгермелі фактор - педагогтардың оқушыларды***неге*** үйретететіндері емес, ***қалай үйрететтіндері***. Ең маңыздысы сол белгілі білім ақпараттарын тың-даушыға қандай әдіс-тәсілдерді қолдана отырып жеткізуінде. Оқыту мен жазу білім берудегі ең негізгі үдерістер болғандықтан, оқушыларды дұрыс жазып,

дұрыс оқу тәсілдеріне арнайы үйрету, ақпараттарға сын тұрғысынан қарап, ой елегінен өткізу тәсілдерін меңгерту қажет.

Оқуда кез келген ақпарат түрлі тәсілдермен талданып, мазмұны бойынша маңызды жақтары іріктеліп отырады. *Түсіне оқу* деген ұғым-ның өзі педагогты ойландыруы керек. Мұғалім ақпараттың күрделілік деңгейін дұрыс таңдап, оның оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай келуін ескеруі қажет.

Сондай-ақ *тиімді оқудың* өзі үлкен өнер. Ол үшін мұғалім ой еңбегінің нәтижесіне әсер ететін барлық факторлар дұрыс ойластыруы керек. Қанша уақыт жұмсау, нені анықтау, қандай сұрақтарға жауап іздеу, не үшін оқу – осының барлығын дұрыс ұйымдастыру мұғалімнің педагогикалық шеберлігінің және технологиялық құзіреттілігінің айқын дәлелі бола алады.

Рефлексиялық жазу - оқу барысында оқушылар көптеген жазба жұмыстарын атқарып отырады. Мысалы қысқаша конспект жасау, түртіп жазу, ұнаған ойларды жазып алу, ұлы адамдар сөздерін жазып алу. Сонымен қатар оқыған материал бойынша рефлексиялық жазба жұмыстарын жүргізу (оқылған материал бойынша эссе, шығарма, маз-мұндама жазу, т.с.с.) білімді меңгеру деңгейін дұрыс анықтауға мүмкіндік беретін маңызды тетіктердің бірі.

Сыни тұрғыдан ойлауды дамытуда шетелдік білім беру үдерісіндекөп жылдардан бері қолданылып келе жатқан ***Блум таксономиясы*** тиімді нәтижелер көрсетуде. Осы теория негізінде танымүдерісі ең қарапайымынан бастап 6 деңгейге бөлініп қарастырылады.

6-Кесте. Блум таксономиясының деңгейлері

№	**Таным деңгейі**	**Іс-әрекет мазмұны**	**Деңгейлер**
1	Білу	Есте сақтау, жаттап алу, ажырату, қайта жаңғыртып айтып беру.	Төменгі
2	Түсіну	Өз сөзімен айтып беру, түйіндеу, ережелер мен анықтамаларды мысалдармен дәлелдей алу.	Орташа
3	Қолдану	Алған білімдерін практикалық іс-әрекетте қолдана алу, мәселелерді шешуде ең оңтайлы тиімді жолдарды таңдай алу, таныс емес жағдайда білімдерді пайдалана алу.	Орташа
4	Талдау (Анализ)	Зерттеу нысанын түрлі бөліктерге бөлу, әр бөліктің мән-мағынасын саналы түрде түсінуі, Терминдерді, сөздерді топтастыру,	Жоғарғы
5	Біріктіру (Синтез)	Нәтижелерді шығармашылық тұрғыдан біріктіру. Тақырып құрылымы бойынша модель құрастыра білу, барлық білімдерді біріктіріп барлығын қамтитын бір тұжырым	Жоғарғы

		жасау.	
6	Бағалау	Шешім қабылдай алу, түрлі пікірлердегі қарама-қайшылықтарды жою, өз пікірін қорғай алу, жүйелі тұжырым жасай алу.	Жоғарғы

Осы кестедегі көрсетілген таным деңгейлерін салыстыра оты-рып, жалпы білім беретін мектептеріндегі дәстүрлі қалыптасып қалған оқыту жүйесінің қаншалықты жетілдіруді қажет ететінін айқын бай-қауға болады. Орта білім беру мазмұнын жаңарту бағдарламасы толығымен осы теориялардың тұжырымдамаларына негізделіп жаса-луда. Яғни, сабақты жоспарлауда мұғалім оқушыларға берілетін тап-сырмаларды Блум таксономиясының оқу мақсаттарына сай ойлас-тырып дайындауы қажет.

Сыни тұрғысынан ойлауды дамыту технологиясының көптегенстратегиялық тәсілдері бар және олар жылдан жылға көбею үстінде: «Білемін, білгім келеді, білдім», «INSERT (interaktiv notig system for reading and thinking)», «Синквейн», «Кластер», «Сенесіз бе?», «Зигзаг», «Рефлексиялық сұрақтарға жауап», «Жолақтағы белгілер (+,-,!, ?), «Паузамен оқу», «Сұхбат», «Эссе», «Джигсо (jigsaw-пазл)», «Аралас мәтіндер», «Берілген мәтін бойынша сұрақтар құрастырып өзара тек-серу», «Мұғалімнің жасырын қателері», «Жарнама», «Тақта алдын-дағы топтық жауап», «Тарау бойынша блиц-турнир», «Ассоциация», «Болжау», «Венн диаграммасы», «Балықшылар сайысы», т.б. көптеген стратегиялары бар. Тек әр мұғалім осы стратегияларды әр ситуацияда ұтымды пайдалана алуы оның жеке құзырында.

7) Оқытудың белгі-контекстік технологиясы. «Контекст» сөзі латын тілінен аударғанда «contextus» – өрілу, бірігу деген мағы-наны білдіреді. А.А.Вербицкийдің белгі-контестік оқытутехнологиясы кәсіби білім беру саласына арналған және оқыту үдерісінде білім алу-шының болашақ кәсіби іс-әрекеті контекстінде қарастырумен негіз-деледі. Технологияның басты идеясы - оқыту үдерісінде ғылыми теория мен кәсіптік саланы (өндірісті) кіріктіру. Яғни, жоғары оқу орын-дарында білім алушылар тек пән мазмұндарын меңгерумен емес, соған қоса алған білімдерін кәсіби салада пайдалану дағдыларын қалып-тастыра алулары керек. Демек, білім болашақ кәсіби іс-әрекет контекс-тінде (кәсіби іс-әрекет моделі, белгісі арқылы) берілуі керек.

Технологияда білім алушының үш түрлі іс-әрекеті ажыра-тылып қарастырылады:

- Академиялық типтегі оқу іс-әрекеті (лекция, семинар, өздік және лабораториялық жұмыстар, т.б.);
- Квазикәсіби іс-әрекет (кәсіпті меңзейтін іскерлік ойындар, сабақтың кәсіби іс-әрекетке жақындатылған ойын формалары, т.б.);
- Оқу-кәсіби іс-әрекет (ғылыми-зерттеу жұмыстары, кәсіптік практика, дипломдық жұмыс, т.б.).

Осы іс-әрекет түрлерінің өзара кіріктіріле атқарылуы конекстік оқыту технологиясының мәнін ашады. Контекстік оқыту білім беру саласындағы негізгі қарама-қайшылық болып табылатын теориялық білімдердің шынайы кәсіби іс-әрекет талаптарына сәйкессіздігін жоюға бағытталған.

Бұл технологияны қолданудың негізгі принциптері:

- теория мен практиканың байланысын модельдеу;
- бірлескен іс-әрекет түрлерін модельдеу;
- тұлғаның белсенділігін қалыптастыру;
- проблемалық жағдаяттарды шешу;
- оқыту мен тәрбиенің бірлігін қамтамасыз ету;

Іскерлік ойын – казір кәсіби (болашақ кәсіпті елестету) іс-әрекеттің жетекші формасы болып табылады. Іскерлік ойын арқылы білім алушы өзінің болашақ кәсібімен жанама түрде тереңірек таны-сады, ондағы қызметтерін іс-жүзінде орындап көруге тырысады. Мы-салы, педагогтық кәсіпті жақсы меңгеру үшін, болашақ ұстаздар ара-сында іскерлік ойындар ұйымдастыру арқылы олардың бойында сөйлеу шеберлігін, шығармашылық, ұйымдастырушылық, конструк-тивтік, т.б. қабілеттерін қалыптастыруға болады.

Сонымен қатар іскерлік ойындарды жүргізуге қойылатын әдістемелік талаптарды ескеру қажет:

- Іскерлік ойын бір тарауды пысықтау үшін, оның логикалық аяқталуын көрсету үшін қоланылады;
- Ойынның ұйымдастырылуы барынша шынайы кәсіби іс-әрекет моделіне сәйкес болуы керек;

- Еркін шығармашылық және ізденіс ахуалының қамтамасыз етілуі қажет;

- Қажетті оқу-әдістемелік құжаттарды дайындау талап етіледі;

- Іскерлік ойынның мақсаты, міндеттері, мазмұны, жүргізу ережелерінің нақты белгіленуі;

- Ойында көрсетілген кәсіби мәселенің мүмкін болатын бір-неше шешімдерінің анықталуы;

- Ойынды жүргізуге қажетті жабдықтардың болуы.

Контекстік оқыту технологиясы жоғарғы сынып оқушыларының арасында, кәсіпке бейімдеу барысында қолдану өте тиімді.

Өзін-өзі бақылау сұрақтары

1. «Теория», «әдістер», «әдістеме», «технология», «педагогикалық техно-логия» ұғымдарының арақаттынасы қандай?
2. Педагогикалық технологиялардың жіктемелері қандай өлшемдерге негізделген?
3. Макротехнологиялар мен микротехнологиялардың негізгі айырмашы-лықтары неде?
4. Педагогикалық технологиялардың атқаратын қызметтері қандай?
5. Педагогикалық үдерістегі коллаборативті оқу ортасының оқушы тұлғасына ықпалы қандай?

ГЛОССАРИЙ

Тәрбие - қоғамдық, өндірістік және мәдени өмірдің белсенді қатысушысын даярлауды мақсат етіп қойған, жеке адамды қалып-тастырудың жүйелі үдерісі

Тәрбие жүйесі – тәрбие ісінің мазмұны, құрылымы мен қолданудың әдіс-тәсілдері және оны білім беру үдерісіндеқолдануды ұйымдастыру істерінің жиынтығы.

Тәрбиежұмысы – бұлжекетұлғаныңнеғұрлымтолықдамуынабағытталғанересектерменбалалардыңтіршілікәрекетінұйымдастыруғабағытталғанмақсаттыіс-әрекет.

Теория (гр. theoria – пайымдау, анықтау)– белгілібірқұбылыстың, шындықтыңзаңдылықтарыменбайланыстарыжайлыжан-жақты, толықмағлұматберетін тұжырым.

Әдістеме дегеніміз - әдіс пен тәсілдердің жиынтығы.

Әдіс тәрбиешінің баланың бойына тұрақты моральдық көзқарастар мен адамгершілік сезімдерді, дағдыларды сіңірудің құралы тұрғысынан қарастырылады.

Заңдылық – қоғамның мақсаттары мен міндеттеріне сай келетін, заң аясынан шықпайтын құқықтық әрекеттер мен құқықтың орындалуына саналы түрде жету.

Тәрбиенің әдіснамасы- тәрбиенің тарихилығының айқындалуы, мақсаты, міндетіне, әдіс-тәсілдеріне сәйкес мазмұнын жүйелі құра білу, бірізді, сабақтастықта ұрпақтан-ұрпаққа жалғасқан рухани мәдени дәстүрлер тәрбие үдерісіне жаңашыл көзқарастармен енгізе отырып, тұлға бойындағы изгілік қасиеттерді оның іс–әрекеті, қарым-қатынасы, мінез – құлқында көрініс табуы.

Тұлға – ерік-жігерінің іске асуы, өз ойын еркін іске асыру дайындығы және оның іске асуының нәтижесі. Ерік-жігер тетігі дегеніміз адамның өзіне тән жеке бас қасиеттерін іске асыруы.Тұлға дегеніміз – сезімнің, әсердің ішкі күшінің - сүйініштің бойға жинақтаған көрінісі.

Е**рлік тәрбиесі** – қазақ халқының жауынгерлік дәстүрі негізінде оқушылардың ерік-жігерін, табандылық, батылдық қасиет-терімен бірге, ұлттық сана, парыз, намысты қалыптастыра отырып, Отансүйгіштікке тәрбиелеу.

Қазақстандықпатриотизм–

Қазақстандымекендейтінбарлықұлтпенұлыстардың, халықтардыңҚазақстанмемлекетіәлемдікбиіктенкөрінуүшінбілім, мәдениет, экономика, әлеуметтіктұрғыдадамуынажағдайжасайотырып, еліміздегібейбітшілік, бірлікпентәуелсіздіктісақтауүшінбарлықкүшжігерінжұмсауға даярлығы.

Әлеуметтік құндылық – ұрпақтан-ұрпаққа жинақталған тәжірбиелер, өмір шындығы. Мұндай құндылықтар білім, мұрат, адамдар арасындағы қарым- қатынас және мінез- құлық нормалары, адамдардың өмірлік іс - әрекеті.

Педагогикалық қолдау-баланың дамуына көмектесу және оның денсаулық, қатынас, оқыту, өзін-өзі өмірлік анықтауы мәселелерін шешуге бағытталған өзін-өзі дамытуына ықпал ету мәселесін қамтиды.

Құндылық – Отан, адам, тұлға, өмір, адамдардың бір-біріне мейірімділік қарым-қатынасы, шыншылдық, әділеттілік, білім, ғылым, өнер сияқты адамның өмір сүруіне деген материалдық жағдайдың болуы.

Білім – бұрыңғы белгілі бір жүйедегі ұғымдарының, деректері мен пайымдардың жиынтығы.

Ғалым – ғылыми зерттеулерді жүзеге асыратын әрі ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелеріне қол жеткізетін жеке адам.

Ғылым – қызметі табиғи байлықтарды ұтымды пайдалану және қоғамды тиімді басқару мақсатында табиғат, қоғам және ойлау заңдарын зерделеу, болмыс туралы объективті білімді тұжырымдау және теориялық жағынан жүйелеу болып табылатын адам әрекетінің саласы.

Ғылыми-зерттеу жұмысы – бар білімді кеңейту және жаңа білім алу, ғылыми болжамдары тексеру, табиғат пен қоғам да-муының заңдылықтарын анықтау, жобаларды ғылыми жинақтау, ғылыми негіздеу мақсатында ғылыми ізденіспен, зерттеу, эксперимент жүргізумен байланысты жұмыс.

Ғылыми таным – жаңа білім алу мақсатындағы ғылыми әдістерді пайдаланып, өзіндік мақсат көздей отырып зерттеу жүргізу.

Педагогика әдіснамасы (методология педагогики) - педагогика теориясына лайықты танымның ұстанымы, әдісі, нысаны мен таным амалдары арқылы педагогикалық болмысты, өзгерісті түсіндіру.

Гуманизм - адам тұлғасын ең жоғары құндылық ретінде қабылдауға негізделген көзқарастар жиынтығы; тұлғаның құқығы мен бостандығын қорғауға бағытталған және тұлғаның жан-жақты үйлесімді дамуын қарастыратын ілім.

Кәсіби құзыреттілік - тұлғаның кәсіби іс-әрекетті атқарудағы теориялық және практикалық даярлығының бірлігі. Маманның жұмыс мақсаттарына, талаптарына сай өзіндік шешім қабылдай алуы, күрделі мәселелер жағдайында тиімді жол таба алу іскерлігі, және іс-әрекет нәтижесін бағалауға даярлығы.

Мәдениет – қоғамның даму тарихының жеткен сатысын сипаттайтын және адамзаттың қоғамдық-тарихи тәжірибесі үдерісінде қалыптасатын материалдық және рухани құндылықтар жиынтығы.

Өзін-өзі тәрбиелеу - өзіндік адамгершілік сапаларды қалыптастыру бойынша тұлғаның саналы іс-әрекеті, бір мақсатқа сәйкес адамның өз тұлғасын өзі қалыптастыруы.

Педагогикалық парадигма-нақты педагогикалық міндеттерді шешудегі үлгі, стандарт, модель ретінде ұстанатын, негізгі қалыптасып қалған ғылыми жетістіктер, әдістер, теориялар, көзқарастар жүйесі.

Педагогикалық іс-әрекет – педагогикалық үдерісте жас ұрпақты оқытып, тәрбиелеп, дамытуға, өздерін өздері іске асыруға және еркін шығармашылық тұрғыдан өздерін таныта алуына қолайлы жағдай жасауға бағытталған *кәсіби іс-әрекет*.

Рефлексия - адамның өзін-өзі зерттеуі, түсінуі, өзін басқалардың қалай қабылдайтыны жайлы өзін бағалауы.

Эмпатия - мұғалімнің оқушылардың психикалық жағдайын, көңіл-күйлерін түсінуі, өзін басқа адамның орнына қоя алуы.

Диалектикалық әдіснама – индукция мен дедукцияның, анализ бен синтездің, абстрактілік пен нақтылықтың, тарихилық пен логикалықтың бірлігі. Ғылыми зерттеулерде жеке пәндердің әдістерін дұрыс қолдану әдіснама ғылымына, яғни ақиқатты танудың диалектикалық заңдылығына сүйенеді.

№1 сұрақ

V2	Т.И.Щукина бойынша тәрбие әдістері жіктеледі:
0	Мінез-құлық пен шығармашылықты қалыптастыру әдістері
1	Жеке тұлғаның санасын қалыптастыру әдістері
0	Оқушының тәрбиелік деңгейін қалыптастыру әдістері
0	Іс-әрекетті ғылыми тұрғыдан ұйымдастыру әдістері
1	Іс-әрекетті ұйымдастыру мен қоғамдық мінез-құлық тәжірибесін қалыптастыру әдістері
0	Оқушының дүниетанымын қалыптастыру әдістері
1	Мінез-құлық пен іс-әрекетті ынталандыру әдістері

№2 сұрақ

V2	Тәрбиенің негізгі бағыттары:
0	Шыдамдылық
1	Адамгершілік
0	Интеллектуалдық
0	Тұлғалық
1	Ақыл-ой
0	Тазалық
1	Эстетикалық

№3 сұрақ

V2	Тәрбиенің қоғамдық мәні:

0	Ережелер жүйесі
1	Жеке тұлғаның санасына, мінез - құлқының дұрыс қалыптасуына әсер ететін құрал
0	Кең мағынада алғанда, қандайда болса, бір жан иесіне тиісті азық беріп, сол жан иесінің дұрыс өсуіне көмек көрсету деген сөз
0	Қоғамның пайда болуына тән қасиет
1	Рухани жағынан үнемі жетілу және баюуда көпсалалы үдеріс
0	Біз кімдерді тәрбиелейміз, солардың жүрегіне ықпал етеміз
1	Халықтар бойына білімге негізделген этникалық ізгіліктер мен өнерлерді дамыту

№4 сұрақ

V2	Отбасындағы тәрбиенің міндеттері
0	Баланың жеке бас ерекшелігін ескеру
1	Отбасында баланың өсіп жетілуіне, денсаулығына қамқорлық жасау, нығайту, бекіту
0	Баланың психикалық үдерістерін ескеру
0	Жан – жақты дамыған тұлға тәрбиелеу
1	Еңбексүйгіштікке, өзіне – өзі қызмет ету дағдыларына үйрету
0	Жас ұрпақтың бойындағы азаматтық белсенділігін арттыру
1	Отбасы мүшелерінің өзара дұрыс қарым-қатынасын, тіл табысып түсінісуін, бірін-бірі тыңдап, ата-ананы, туған-туыстарын, жасы үлкендерді сыйлап құрмет тұтуға үйрету

№5 сұрақ

V2	Тәрбиенің заңдылықтары:
0	Ұжымның қалыптасу жолдарын анықтайды
1	Баланың үнемі жетілуі, даму жағдайында болуы
0	Отбасы тәрбиесінің ерекшеліктерін анықтайды
0	Оқушылардың қоғамдық жұмысты атқарудағы міндеттерін анықтайды
1	Тәрбие мен дамудың бірлігі және өзара байлыныстылығы
0	Пән мұғалімдерінің сынып оқушылармен қарым-қатынасын дұрыс қалыптастырудағы міндеттерін анықтайды
1	Тәрбие мен өзін-өзі тәрбиелеудің бірлігі және өзара байланыстылығы

№6 сұрақ

V2	Тәрбиенің қоғамдағы атқаратын қызметіне орай өзіндік ерекшеліктері:
0	Бақылау әрекеті
1	Қоғамдық құбылыс
1	Ұзақ әрі күрделі процесс
0	Тәрбиелік іс-шарасы
0	Тәрбиелік әрекет
1	Мақсатты процесс

№7 сұрақ

V2	Тәрбие әдістері:

0	Педагогикалық біліктілік деңгейі
1	Жеке басқа ықпал ету құралы
1	Тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің өзара байланыс іс - әрекетінің тәсілдері
0	Тәрбие үрдістерінің жиынтығы
0	Тәрбиеленушілердің жас және жеке ерекшеліктері
1	Педагогикалық жұмыстың тәсілдері мен жолдары арқылы тәрбие мақсатына жету

№8 сұрақ

V2	Сынып жетекшісінің диагностикалық қызметі:
0	Сыныптың білім көрсеткіштерін жоғары дәрежеге жеткізу
1	Оқушылардың тұлғалық және жеке дара ерекшеліктерін зерттеу және талдау
0	Мектеп әкімшілігі тарапынан берілетін жұмыстарға талдау жасау
0	Өз сынып оқушыларының ден-саулығын зерттеу
1	Сыныптағы келеңсіз жағдайдың себебін іздестіріп, анықтау
0	Балаларының сабақ үлгерімі және тәртібі жайлы ата-аналарға мағлұмат жинау
1	Келеңсіздіктерді болдырмаудың тәсілдері мен жолдарын қарастыруды көздеу

№9 сұрақ

V2	Сынып жетекшісінің қызметі:
0	Оқушыларды қоғамға сай тәрбиелеу
1	Әр бағытта сыныптағы оқушының әрекетін ұйымдастырады
0	Мақсатқа сай тәрбиелеу
0	Оқушылардың ой-өрісін дамыту
1	Әрбір тұлғаның дамуына қамқорлық жасайды
0	Ұжым арқылы тәрбиелеу
1	Сыныпта туындаған мәселелерді шешудегі қамқорлық

№10 сұрақ

V2	Мұғалімнің іс - әрекетінің құрылымы:
0	Қызығушылығын арттыру
1	Хабарлау қабілеті
1	Қарым - қатынастық қабілет (коммуникативтік)
0	Білік, дағды қалыптастыру
0	Білім алу мен оқу сапасын арттыру
1	Құра білу қабілеті

Нормативті құжаттар

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы.– Алматы, 1995
2. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Алматы, 2012.- 68б.
3. Қазақстан Республикасының «Ғылым туралы» Заңы. – Алматы, 2011. - 20 бет.

Студенттерге қосымша оқуға арналған әдебиеттер тізімі:

1. Құнанбаев А. Қара сөздер. – Алматы: Ел, 1993. - 272 б.
2. Абдильдин Ж.М. Диалектика как методология научного познания. –Алма-Ата: Знание, 1981. – 35 с.
3. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995.
4. Алтаев Ж., Қасабеков А., Ғабитов Т. Философия және мәдениеттану. Оқу құралы. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. –272 б.
5. Алтынсарин Ы. Таңдамалы шығармалары. – Алматы: Ғылым, 1994. - 285 б.
6. Альмуханбетов Б.А. Тенденции развития системы повышения квалификации педагогических кадров в Казахстане. –Алматы: РИПКСО. 2002. -272 с.
7. Ахмед Яссауи Диуани Хикмет «Даналық жайындағы кітап». -Алматы: Жазушы, 1986. – 616 б.
8. Әбенбаев С. Тәрбие теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. – Алматы: “Дарын”, 2004. -348 б.
9. Әлеуметтік педагогика. Оқулық. ҚазМемҚызПУ-нің РОӘК ұсынған. Алматы, «Полиграфия - сервис К°». 2012, - 330 б.
10. Әл-Фарабидің философиялық трактаттары. – Алматы, 1973. – 318 б.
11. Бабанский Ю.К. Педагогика. – М: Просвещение, 1983. – 608 с.
12. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы: Жалын, 1991.
13. Батталханов Е.З. Формирование социально-культурного мировоззрения молодежи. –Алматы: Санат, 1998. – 209 с.
14. Безрукова В.С. Педагогика. Учебное пособие. – Ростовн/Д: Феникс, 2013. – 318 с.
15. Бейсенбаева А.А. Теория и практика гуманизации школьного образования. Монография. – Алматы: Ғылым, 1998. – 225 с.
16. Берикханова А.Е. Педагогикалық мамандыққа кіріспе. Кәсіби құзыретті педагогтарды даярлау негіздері. Оқу құралы. –Алматы: 2009. -240 б.
17. Беркімбаева Ш.К., Құнантаева К.К., Қалиев С.Қ. және т.б. Педагогика тарихы. – Алматы: ҚазМемҚызПУ. 2009. - 370 б.
18. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989. - 192 с.
19. Бөлеев Қ. Болашақ мұғалімдерді оқушыларға ұлттық тәрбие беруге кәсіби дайындау: теориясы мен практикасы. -Алматы: «Нұрлы Әлем», 2004. -304 б.
20. Выготский Л.С. Педагогическая психология //Психология: классические труды. – М.: Педагогика, 1996. - 280 с.
21. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века. – М.: Изд. «Совершенство», 1998. – 608 с.
22. Давыдов В.П. Методология и методика педагогического исследования. Учебное пособие. - М.: Логос, 2006. - 128 с.
23. Дулатов М. Шығармалары. – Алматы: 1991. – 384 б.
24. Джусубалиева Д.М. Формирование основ информационной культуры студентов в условиях дистанционного обучения. -Алматы: Ғылым. - 1997. -222 с.
25. Дүйсенбінова Р.Қ. Оқушыларға қазақ халқының өнері арқылы музыкалық-эстетикалық тәрбие беру. – Алматы: 1998. - 411 б.
26. Есім Ғ. Хакім Абай. - Алматы: Атамұра, Қазақстан, 1994. - 84 б.
27. Жампеисова К.К. Формирование основ политической культуры старшеклассников в целостном педагогическом процессе. Алматы: РИК, 1993. – 232 с.
28. Жарықбаев Қ. Психология. Оқулық. –Алматы: «MLD -GUL» баспаханасы, 2010. – 722 б.
29. Жексенбекова У.Б. Теория и практика работы с одаренными детьми. Монография. КазНПУ им.Абая. –Алматы: 2004. - 270 с.
30. Жұмабаев М. Педагогика. – Алматы: Рауан, 1998. – 112 б.
31. Жүкеш К. Ұлттық психологияның сипаты. Алматы: РБК, 1996. – 196 б.
32. Загашев И. О., Заир-Бек С. И. Критическое мышление: технология развития. — СПб: Альянс-Дельта, 2003. — 284 с.
33. Занков Л.В. Избранные педагогические труды. - М.: Педагогика, 1990.

34. Иманбаева С.Т. Патриоттық тәрбие берудің теориясы мен практикасы. Монография. –Алматы: Полиграф - Сервис. 2007. 305 бет.

35. Иманбаева С.Т., Майғаранова Ш. Тәрбие жұмысының теориясы мен әдістемесі. Оқу құралы. Абай атындағы ҚазҰПУ –нің РОӘК ұсынған. –Алматы: «Онон». -2017. – 336 б.

36. Кашлев, С.С., Технология интерактивного обучения. – Мн., 2005.

37. Кайдарова А.Ж. Развитие теории содержания высшего педагогического образования в Республике Казахстан. Монография.-Алматы: 2005. -229 с.

38. Караев Ж.А., Кобдикова Ж.У. Актуальные проблемы модернизации педагогической системы на основе технологического подхода. –Алматы: Жазушы. 2005. -136 с.

39. Караев Ж.А., Шахгулари В.В., Иманбаева С.Т., Кобдикова Ж.У. Педагогика межличностных отношений. Учебное пособие. Рекомендовано РУМС. –Алматы: КазГосЖенПУ, 2011. – 280 с.

40. Кертаева Г.М., Боталова О.Б. Организация психолого-педагогических научных исследований. Учебное пособие. – Павлодар: ТОО НПФ «ЭКО», 2008. - 387 с.

41. Коджаспирова Г.М. Педагогика. Учебник.- М.: КНОРУС, 2010.- 744с.

42. Кожахметова К.Ж., Таубаева Ш.Т., Джанзакова Ш. Методология общей и этнической педагогики в логико-структурных схемах. – Алматы: Алжан, 2005. – 174 с.

43. Коменский Я.А. Ұлы дидактика. Аударған, алғы сөзін жазған Ә. Қоңыратбаев. – Алматы: 1993. – 100 б.

44. Кон И.С. Социализация личности. – М.: Политиздат, 1967. – 382 с.

45. Корнетов Г.Б. Педагогика: теория и история. - М., Изд-во УРАО, 2003. - 256 с

46. Краевский В.В. Методология педагогики: новый этап. – М.: Изд. центр «Академия», 2006. – 400 с.

47. Крутецский В.А. Психология обучения и воспитания школьников. –М: 1976. -248 с.

48. Кудайбергенева К.С. Құзырлылық білім сапасының критерийі: әдіснамасы және ғылыми-теориялық негізі: Монография. –Алматы: 2008. – 327 бет.

49. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы. Учебное пособие. Издательский центр «МарТ», 2002. – 320с.

50. Кусаинов Г.М. Педагогическая технология: теория, история, практика: Монография. – Усть-Каменогорск: Изд-во ВКГУ, 2000.- 324 с.

51. Қазақ совет энциклопедиясы. – Алматы: Қазақстан, 1997. 2-том.

52. Қазақстан Республикасының үздіксіз білім беру жүйесінде ұлттың интеллектуалды әлеуетін дамыту тұжырымдамасы (Орыс және қазақ тілдерінде). – Алматы: «Ұлағат», 2013. - 36 б.

53. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. −Алматы: Білім, 2003. -280 б.

54. Қожахметова К.Ж. Этнопедагогика: әдіснама, теория, тәжірибе.Оқу құралы. - Алматы: Қазақ университеті, 2013. -254 бет.

55. Қоянбаев Ж.Б.,Қоянбаев Р.М. Педагогика. Алматы:2002.-384 б.

56. Құдайбердиев Ш. Шығармалары. -Алматы:Жазушы, 1989. -360 б.

57. Құнантаева К.Қ. Қазақ педагогикасының тарихы. – Алматы. 2005.

58. Құсайынов А.Қ. Качество современного образования.- Алматы: «Рауан», 1999. – 176 бет.

59. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. – М.: Педагогика, 1981. – 186 с.

60. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекций. – М: Прометей, Юрайт, 1998. – 464 с.

61. Майғаранова Ш. Тұлғаны рухани дамыту мәселелері. Монография. –Алматы: «Арда». 2016. -220 б.

62. Макаренко А.С. Воспитание гражданина. – М.: Просвещение, 1988. –34 с.

63. Мардахаев Л.В. Социальная педагогика. Полный курс: учебник. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 797 с.

64. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики. –СПб.: Евразия, 1999. -287 с.

65. Масырова Р.Р. Инновации в среднем общем образовании Казахстана: анализ и тенденции развития. –Алматы: КазГосЖенПУ. – 2008. – 320 с.
66. Менлибекова Г.Ж. Система подготовки будущих учителей к социально-педагогической работе: методология, теория, практика. – Алматы: Білім, 2001. - 268 с.
67. Молдабеков Ж. Өзіндік таным. Оқу құралы. – Алматы: «Қарасай», 2014, -376 б.
68. Мудрик А.В. О воспитании старшеклассников: Кн. для кл. руководителей. - М.: Просвещение, 1981. - 176 с.
69. Мұқанов М. Жас және педагогикалық психология. – Алматы: Мектеп, 1982. - 248 б.
70. Нағымжанова Қ.М. Болашақ мамандардың педагогикалық креативтілігін дамытудың негіздері. – Өскемен: ШҚМУ, 2007. – 280 бет.
71. Наурызбаев Ж.Ж. Ұлттық мектептің ұлы мұраты. –Алматы: Ана тілі, 1995. - 190 б.
72. Нургалиева Г.К. Ценностные ориентации личности: методология, теория, практика формирования. – Алматы, 1994. – 380 с.
73. Образование и наука. Энциклопедический словарь / Гл. редактор Ж.К. Туймебаев. – Алматы: 2008. – 448 с.
74. Педагогика. /Редакциясын басқарған П.И.Пидкасистый. Аударғандар Г.К.Ахметова, Ш.Таубаева. –Алматы: Қазақ университеті. 2006. -336 бет.
75. Педагогика: Учебник. – Алматы: Print-S, 2005.-364 с.
76. Педагогический энциклопедический словарь. Золотой фонд. Энциклопедия. –М.: Изд. «Дрофа», 2009. -528 с.
77. Пикан В.В. Научное руководство экспериментом в школе. НИИ школьных технологий. –М: 2011. – 250 с.
78. Подласый И.П. Педагогика. Учебник для бакалавров. Гриф УМО: -М.: Юрайт, 2012.- 574с.
79. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие. – М. Академия, 2003 – 272с.
80. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей /Под общей ред. В.С.Кукушина. – Москва:ИКЦ «МарТ». 2004.-336 с.
81. Пірәлиев С.Ж., Оразбаева Ф.Ш., Иманбаева С.Т., Берікханова А.Е., Шолпанқұлова Г.К., Ауелғазина Т.Қ., Нұрғалиева Д.А., Халықова К.З. Болашақ маманның интеллектуалды әлеуетін қалыптастырудың негіздері. Оқу құралы. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ «Ұлағат».2014 -296 б.
82. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация: Пер. с англ. - М.: 2002. - 254 с.
83. Рысбаева А.К. Категории педагогики в системе научного знания. Учебное пособие для студентов и магистрантов педагогических вузов. - Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2005. - 262 с.
84. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1973. - 423 с.
85. Садықов Т.С., Әбілқасымова А.Е.12 жылдық білім методологиясы. –Алматы: «Комплекс», 2004. - 140 б.
86. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д. Психология и педагогика. Адаптированный курс для бакалавров.- Изд.: КНОРУС, 2012.- 480с.
87. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау. - Алматы: Санат, 1997. - 464 бет.
88. Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий: в 1-х т. - М.:НИИ школьных технологий,2006.- 816с.
89. Скаткин М.Н. Методология и методика педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1986.-144 с.
90. Сластенин В.А. Педагогика: учеб.пособие для студ высш.учеб.заведений /под ред. В.А.Сластенина. – М.: 2007. – 576 с.
91. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Педагогика. – М.: ИКЦ МарТ, Ростов н/Дону, 2003. - 208 б.
92. Сухомлинский В.А. О воспитании. - М.: Политиздат, 1973.–272 с.
93. Сытдықов Ә. Педагогические идеи и просветительская деятельность И.Алтынсарина. –Алматы: Мектеп, 1968. -235 с.

94. Табылдиев Ә. Халық тағылымы. - Алматы: Қазақ университеті баспасы, 1992. - 195 б.
95. Тажибаев Т.Т. Педагогическая мысль в Казахстане во второй половине XIX века. Алма-ата, 1965.
96. Таникеев М. Мир народного спорта. – Алматы: Санат, 1998. - 288 б.
97. Таубаева Ш.Т. Педагогика әдіснамасы. Оқу құралы. – Алматы: Қарасай, 2016. - 432 бет.
98. Таубаева Ш.Т. Педагогиканың философиясы және әдіснамасы. Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 340 б.
99. Төлеубекова Р. Қоғам дамуының жаңа кезеңіндегі адамгершілік тәрбиесінің теориялық-әдіснамалық негізі. – Алматы: Комплекс, 2001. – 295 с.
100. Төтенаев Б. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Қазақстан, 1978. – 87 б.
101. Ушинский К.Д. О нравственном элементе в русском воспитании. Собр. соч. – М.: - Т. 2.
102. Ұзақбаева С.А. Тамыры терең тәрбие. – Алматы: Білім, 1995. – 232 б.
103. Урунбасарова Э.А. Становление и развитие теории нравственного воспитания школьников Казахстана (60-е г.г. XIX в. – 90 –е г.г. XX в.). Монография. – Алматы: 1999. -270 с.
104. Фридман Л.М., Пушкина Т.А., Каплунович И.Я., Изучение личности учащегося и ученических коллективов. – М.: Просвещение, 1998. – 207 с.
105. Халитова І.Р. Абай Құнанбаев мұрасын оқу-тәрбие процесіне енгізудің педагогикалық негіздері. – Алматы: 1997. –200 б.
106. Хан Н.Н. Научно-практические основы сотрудничества и его реализация в педагогическом процессе школы – Алматы: 2000. -96 с.
107. Хмель Н.Д. Теория и технология реализации целостного педагогического процесса. Учебное пособие. – Алматы: КазНПУ им.Абая, 2008. – 176 с.
108. Хуторской А.В. Педагогическая инноватика. Учебное пособие. - М.: Академия, 2010.-254 с.
109.Шахгулари В.В., Иманбаева С.Т., Муратханова Р., Мухамединова Н.А. Педагогика школы. Учебное пособие. –Алматы: Казахский государственный женский педагогический институт, 2004. – 186 с.
110.Шоқай М. Таңдамалышығармалары. Т. 1. – Алматы: Қайнар. -1998. -512 б.
111. Щукина Г.И. Проблема познавательного интереса в педагогике. - М.: Педагогика, 1971. - 351 с.
112. Щуркова Н.Е. Новое воспитание. – М.: «Педобщество России», 2000.
113. Лемберг Р.Г. Дидактические очерки. – Алматы: Учпедгиз, 1954.
114. 12-летняя школа. Проблемы и развития общего среднего образования. /Под ред. В.С.Леднева, Н.И.Дика, А.В.Хуторского. –Москва: ИОСОРА,1999. 265 с.

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ

І БӨЛІМ. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МАМАНДЫҚҚА КІРІСПЕ

1.	**Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайлардағы білім берудің рөлі мен ерекшеліктері**	5
1.1	Замануи мәдениеттегі білім берудің орны мен ролі	5
1.2	«Білім беру» ұғымының мағынасы	6
1.3	Қазіргі білім беру парадигмасының нәтижеге және жеке тұлғаға бағдарлануы	12
1.4	Білім беру саласындағы өзгерістерге әсер ететін факторлар	14
1.5	Қазақстан Республикасының білім беру жүйесінің заңнамалық негіздері және мемлекеттік білім беру саясаты	17
2	**Педагогикалық кәсіп пен іс-әрекеттің жалпы сипаттамасы**	21

2.1	Педагогикалық мамандықтың пайда болуы және қалыптасуы	21
2.2	Мұғалім еңбегінің профессиограммасы – мұғалім тұлғасының моделі ретінде	23
2.3	Мұғалімнің кәсіби іс-әрекеті	25
2.4	Мұғалімнің кәсіби маңызды қасиеттері	28
2.5	Мұғалімнің педагогикалық іс-әрекетінің стилі	29
3	**Педагог тұлғасы және оның кәсіби құзыреттілігі**	32
3.1	Жеке тұлғаның психологиялық-педагогикалық сипаттамасы, жеке тұлға компоненттері	32
3.2	Педагогтық кәсіпке деген қызығушылық, оның қоғамдағы рөлін түсіну - болашақ мұғалімнің кәсіби жолын таңдауы мен кәсіби өзін-өзі жетілдіру негізі	33
3.3	Мұғалімнің кәсіби-педагогикалық мәдениеті	36
3.4	Кәсіби құзыреттілік және педагогикалық шеберлік	41
4	**Педагогикалық қарым-қатынас – педагогикалық үдеріс субъектілерінің өзара әрекеттестік негізі**	47
4.1	Педагогикалық қарым-қатынас туралы түсінік	47
4.2	Кәсіптік-педагогикалық қарым-қатынас түрлері	49
4.3	Әртүрлі жастағы оқушылармен педагогикалық қарым-қатынастың ерекшеліктері	53
4.4	Педагогтың сөйлеу мәдениеті – кәсіби іс-әрекет жетістігінің шарты	56
5	**Педагогтың үздіксіз кәсіби өсу факторлары**	60
5.1	Тұлғаға үздіксіз білім беру - қоғамның тұрақты дамуының шарты	60
5.2	Кәсіби өзін-өзі тәрбиелеу - қазіргі мұғалім тұлғасын дамыту факторы	62
5.3	Педагогикалық рефлексия- өзін-өзі тәрбиелеу негізі	66
5.4	Өздігінен білім алу - қазіргі заман жағдайында мұғалімнің кәсіби іс-әрекетінің нормасы	69
	II БӨЛІМ. ПЕДАГОГИКАНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ-ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
1	**Педагогика адам туралы ғылымдар жүйесінде**	74
1.1	Педагогика ғылымының қалыптасуы мен дамуы	74
1.2	Педагогиканың негізгі категориялары (тәрбие, оқыту, білім беру, педагогикалық үдеріс), олардың өзара байланысы.	78
1.3	Педагогика ғылымындағы пәнаралық ұғымдар	79
1.4	Педагогикалық ғылымдар жүйесі	80
2	**Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық негіздері мен әдістері**	84
2.1	Педагогика ғылымының әдіснамасы	84
2.2	Педагогика әдіснамасының деңгейлері	86
2.3	Философиялық заңдар, заңдылықтар	87
2.4	Педагогикалық теория	89
2.5	Педагогика әдіснамасының мәнін зерделеу бағыттары	94
2.6	Педагогика әдіснамасының даму тарихы	95
3	**Педагогикалық зерттеудің мәні мен мазмұны**	97
3.1	Педагогикалық зерттеудіңтүрлері	97

3.2 Педагогикалық зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері 98
3.3 Педагогикалық зерттеудің әдістері 99
3.4 Ғылымизерттеу бағдарламасы мен технологиясы 101
3.5 Нақты педагогикалық зерттеуді ұйымдастыру және жүргізу әдістемесі 103
3.6 Педагогтің зерттеушілік әрекеті және зерттеушілік мәдениеті 103
4 Жеке тұлға тәрбиесінің әдіснамалық негіздері 105
4.1 Тәрбие философиясы 105
4.2 Тұлға - тәрбиенің, өзіндік дамудың объектісі және субъектісі 107
4.3 Тұлғаны «дамыту», «тәрбиелеу», «қалыптастыру», «әлеуметтендіру» ұғымдары және олардың арақатынасы 109
4.4 Білім алушының жеке тұлғалық дамуындағы жас ерекшелік кезеңдері 111
4.5 Балалардың психофизиологиялық әркелкі дамуы 112
4.6 Дарындылықтың диагностикасы 113
4.7 Интеллектуалды тұлғаның әлеуетін қалыптастырудың әлемдік тәжірибелері 116
4.8 Білім алушыларға оқытуда, өзін-өзі тәрбиелеуде, өзін-өзі дамытуда педагогикалық қолдау көрсету 119
4.9 Білім берудің инклюзивті тәсілі және оны Қазақстанда іске асыру 121
III БӨЛІМ. ТҰТАС ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҮДЕРІСТІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ
1 Тұтас педагогикалық үдерістің (ТПҮ) мәні және құрылымы 126
1.1 «Мұғалімнің іс-әрекет объектісі» және «педагогикалық үдеріс» ұғымдары 126
1.2 Педагогикалық үдеріс - әлеуметтік жүйе 127
1.3 Білім беру парадигмасы және субъект-субъектілі қатынас 127
1.4 Мұғалім мен оқушылардың өзара әрекеттестігі іс-әрекет субъектісі ретінде 129
1.5 Тұтас педагогикалық үдерістің қызметтері 130
1.6 Тұтас педагогикалық үдеріс құрылымы 132
1.7 Тұтас педагогикалық үдеріс теориясы туралы білім – мұғалімнің кәсіби құзыреттілігінің негізі 135
2 Тәрбиенің мақсаты, оның әлеуметтік тұрғыдан негізделуі 137
2.1 Тәрбиенің мақсаты 137
2.2 Жалпыадамзаттыққұндылықтар- тәрбиемақсатыныңнегізі 140
2.3 Тәрбиенің қағидалары 141
2.4 Тәрбиенің негізгі тұғырлары 143
2.5 Педагогика тарихындағы тәрбие мақсаты туралы ойлар 145
2.6 Педагогқұзыреттілігініңтәрбиенің мақсаттыүдерісінеәсері 152
3 Ғылыми дүниетаным – оқушының интеллектуалды

	дамуының негізі	155
3.1	Оқушылардың дүниетанымының мәні мен қызметтері	155
3.2	Тұлғаның дүниетанымын қалыптастырудың әдіснамалық негізі	156
3.3	«Мәңгілік ел» идеясының ұстанымдары	158
3.4	Тұлғаның интеллектуалды даму деңгейі – оның дүниетанымының қалыптасу көрсеткіші	159
3.5	Мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігі	160
4	**Тұтас педагогикалық үдерістегі тәрбиенің мәні мен мазмұны**	161
4.1	Тәрбие – тұтас педагогикалық үдерістің құрамдас бөлігі	161
4.2	Тәрбие мазмұны	162
4.3	Тәрбиенің түрлері	164
4.4	Тәрбиенің заңдылықтары	167
4.5	Тәрбие үдерісінің жалпы ұстанымдары	169
4.6	Ұлттың тәрбиелік әлеуеті	170
4.7	Тәрбиенің заманауи тұжырымдамалары мен бағдарламалары	171
4.8	Тұлғаның өзін-өзі тану, өзін-өзі дамыту, өзін-өзі тәрбиелеу үдерісінің мазмұны	175
4.9	Оқушының өмірлік өзін өзі анықтауы. Тұлғаның әлеуметтік белсенділігі	181
4.10	Кәсіптік бағдар беру жұмысының ерекшеліктері	184
5	**Тәрбие үдерісінің формалары, әдістері мен құралдарының жүйесі**	188
5.1	Тәрбие әдістері жайлы түсінік	188
5.2	Тәрбие әдістерінің жіктелуі	189
5.3	Оқушының жағымды тәжірибесі мен мәдени деңгейін қалыптастыру әдістері	192
5.4	Тұлға тәрбиелігінің диагностикасы	193
5.5	Оқу-тәрбие үдерісіндегі тәрбие технологиясы	198
5.6	Тәрбие жұмысын жүзеге асырудың теориялық, әдістемелік және технологиялық деңгейлері	200
5.7	Мұғалімнің тәрбиелік іс-әрекетті ұйымдастырудағы кәсіптік құзыреттілігі	205
6	**Отбасы тәрбиесінің негіздері**	207
6.1	Отбасы – бала тұлғасын әлеуметтендірудің факторы және белсенді субъектісі	207
6.2	Отбасындағы педагогикалық үдерістің негізгі компоненттері	208
6.3	Отбасының қызметтері, типтері	209
6.4	Отбасындағытәрбие жұмысын ұйымдастыру	211
7	**Оқыту - тұтас педагогикалық үдерістің құрамдас бөлігі**	**215**
7.1	Дидактика - оқыту және білім беру теориясы	215
7.2	Педагогика тарихындағы дидактикалық теориялардың дамуы	217
7.3	Оқытудың әдіснамалық негізі	220
7.4	Дидактиканың негізгі категориялары	224
7.5	Оқыту үдерісінің құрылымы, негізгі кезеңдері	229

7.6 12-жылдық мектептегі оқытудың өзіндік ерекшеліктері 230
7.7 Қазіргі мектептегі электронды (E-learning) оқыту жүйесі 232
7.8 Дидактикалық құзыреттілік – мұғалімнің кәсіби-педагогикалық құзыреттілігінің құрылымдық компоненті 233
8 Қазіргі мектептегі білім мазмұнының ғылыми негізі 236
8.1 «Білім мазмұны» ұғымы 236
8.2 Білім мазмұнының теориялары 236
8.3 Білім мазмұны - тұтас педагогикалық үдерістің компоненті 239
8.4 Білім мазмұнын ізгілендіру, гуманитарландыру, этнопедагогикаландыру 241
8.5 Функционалды сауаттылық – тұлғаның өмір тіршілігінің әр түрлі саласындағы міндеттерді шешу нәтижесі және негізі 243
8.6 Бейіндік оқыту мазмұнының ерекшіліктері 245
8.7 Білім мазмұнын анықтайтын нормативті құжаттар 247
9 Оқыту формалары, әдістері мен құралдары - тұтас педагогикалық үдерістің қозғаушы тетігі ретінде 250
9.1 Оқыту құралдары туралы түсінік 250
9.2 Дидактикадағы дәстүрлі оқыту құралдары 252
9.3 Мұғалім мен оқушының өзара әрекеттестігінің тәсілі 253
9.4 Педагогикалық шығармашылықтың нәтижесі ретінде оқытудың инновациялық формалары 255
10 Сабақ – оқытудың негізгі формасы 261
10.1 Қазіргі сабақтың теориясы 261
10.2 Сабақтың типологиясы және құрылымы 263
10.3 Сабақтың логикалық-психологиялық, дидактикалық және әдістемелік құрылымының арақатынасы 264
10.4 Сабақта оқушылардың оқу іс-әрекетін ұйымдастырудың топтық, дербес, фронтальды формалары 264
10.5 Оқушылардың сабақ барысындағы жұмысын ұйымдастырудың дара түрі 265
10.6 Мұғалімнің сабаққа дайындалу жүйесі 266
11 Оқыту әдістері 267
11.1 Оқыту әдісі туралы жалпы түсінік 267
11.2 Оқыту әдістерінің жіктемесі 270
11.3 Оқыту тәсілі және оның дидактикалық мағынасы 273
11.4 Оқыту әдістерінің, құралдары мен тәсілдерінің өзара байланысы 274
11.5 Оқытудың интербелсенді әдістері 274
12 Оқытудағы диагностика және бақылау 276
12.1 Оқыту сапасын диагностикалау 276
12.2 Оқыту үдерісіндегі білімді бағалау және тексерудің қызметтері 277
12.3 Білім сапасын бақылаудың теориялық негіздері және оқыту жұмысының нәтижелілігін есепке алу 278
12.4 Оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау өлшемдерінің жүйесі 281
12.5 Оқыту нәтижелерін тексеру мен бағалау формалары мен

әдістері 286
12.6 Бағалау үдерісін ұйымдастыруға қойылатын талаптар 288
12.7 Тұлғаның коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру 290
13 Оқушылардың тұтас педагогикалық үдерістегі танымдық іс-әрекетін белсендіру 291
13.1 Белсенді танымдық іс-әрекет ұғымы. 291
13.2 Оқушылардың оқу мотивтері 292
13.3 Оқушылардың белсенді танымдық іс-әрекетке және өзінің интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға мотивациялық дайындығын қалыптастыру 295
13.4 Оқушылардың өз бетімен білім алуы, ақпараттық, коммуникативтік, құзыреттілігі, функционалдық сауаттылығы - олардың белсенді танымдық іс-әрекеттерінің нәтижесі 297
14 Мұғалімнің кәсіби іс-әрекетіндегі оқыту технологиялары 299
14.1 Педагогикалық технология туралы түсінік 299
14.2 Педагогикалық технологиялардың өлшемдері және атқаратын қызметтері 304
14.3 Тұтас педагогикалық үдеріс теориясы-педагогикалық технологияларды қолданудың әдіснамалық негізі 306
14.4 Қазіргі педагогикалық технологиялардың әр түрлі тұрғыдан жіктелуі 308
14.5 Педагогикалық технологиялардың түрлері және сипаттамалары 310
ГЛОССАРИЙ 323
Әдебиеттер тізімі 328

Педагогика

Оқулық

Таубаева Шаркуль Таубайқызы - педагогика ғылымдарының докторы, профессор;
Иманбаева Сауле Тохтарқызы - педагогика ғылымдарының докторы, профессор;
Берикханова Айман Еженханқызы - педагогика ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры.

Таубаева Ш.Т.II бөлімнің 1, 2, 3-тақырыптарын, III бөлімнің 1, 7-13-тақырыптарын, **Иманбаева С.Т.** II бөлімнің4-тақырыбын,

III бөлімнің 2-6-тақырыптарын, **Берикханова А.Е.** I бөлімнің 1-5-тақырыптарын, III бөлімнің 14-тақырыбын дайындады.

Басуға қол қойылды 31.09.2018 ж. Пішімі 64x84/16.
Шартты баспа табағы 21,25. Офсеттік басылым.
Таралымы 1000 дана.Тапсырыс №195.
“ОНОН”баспасы.